SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ČASOPIS SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU V NITRE
REDAKTOR: DR. ANTON TOČÍK
Vychádza dva razy do roka, strán 480, ročné predplatné Kčs 120,—
Redakcia: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad

СЛОВЕНСКА АРХЕОЛОГИЯ
ЖУРНАЛ СЛОВАЦКОЙ АКАДЕМИИ НАУК ИНСТИТУТА АРХЕОЛОГИИ В НИТРЕ
РЕДАКТОР: Д-Р. АНТОН ТОЧИК
Выходит два раза в год на 480-ти страницах, подписная цена Кчс 120,—
Редакция: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ZEITSCHRIFT DER SLOWAKISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN
DES ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTES IN NITRA
SCHRIFTLEITER: DR. ANTON TOČÍK
Erscheint zweimal jährlich auf 480 Seiten, Bezugspreis Kčs 120,—
Redaktion: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

VII — 2, 1959

REDAKTOR: DR. ANTON TOČÍK

Redakčná rada: prof. dr. V. Budinský-Krička, Archeologický ústav SAV, Nitra; dr. Ľ. Kraskovská, Slovenské múzeum, Bratislava; dr. J. Poulík, Archeologický ústav ČSAV, Brno. Technický redaktor: O. Betko

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

VII-2

SLOVENSKÁ AKADÉMIA VIED, BRATISLAVA

1959

OBSAH 1. ČÍSLA

Blahuta F., Bukovohorské sídlisko v Kapušanoch – – – – – – – – – – – – 5
Eine Siedlung mit Bükkerkultur in Kapušany – – – – – – – – – – – – 14
Balaša G., Neolitické kostrové hroby v Dudinciach (okr. Šahy) – – – – – – – – 33
Neolitische Skelettgräber in Dudince (Bez. Šahy) – – – – – – – – – – – 36
Houšťová A., Poznámky ke kultuře nálevkovitých pohárů na Moravě – – – – – – – 38
Bemerkungen zur Trichterbecherkultur in Mähren – – – – – – – – – – – 42
Ambros C., Zvieracie zvyšky z doby bronzovej z Gánoviec – – – – – – – – – 47
Tierreste aus der Bronzezeit in Gánovce, Bez. Poprad – – – – – – – – – – 62
Uhlár V., Poklad šiestich bronzových mečov z Vyšného Sliača – – – – – – – – – 71
Ein Hortfund von sechs Bronzeschwerten aus Vyšný Sliač – – – – – – – – – 77
Čilinská Z., Žiarový hrob kuštanovického typu v Michalovciach – – – – – – – – 79
Ein Brandgrab von Kuštanovice-Typus in Michalovce – – – – – – – – – – 83
Balaša G., Skýtske pohrebisko v Preseľanoch nad Ipľom (okr. Šahy) – – – – – – – 87
Ein Skythisches Gräberfeld in Preseľany nad Ipľom, Bez. Šahy – – – – – – – – 90
Kraskovská L., Hroby z doby rímskej v Zohore – – – – – – – – – – – – – 99
Gräber aus der römischen Zeit in Zohor – – – – – – – – – – – – – – 135
Kolník T., Germánske hroby zo staršej doby rímskej zo Zohora, Žlkoviec a Kostolnej pri Dunaji – 144
Germanische Gräber aus der älteren römischen Zeit in Zohor, Žlkovce und Kostolná pri Dunaji – 156
Kraskovská L., Prvé výskumy na slovanskom mohylníku v Skalici – – – – – – – 163
Die ersten Ausgrabungen auf dem slawischen Hügelgräberfeld in Skalica – – – – – 173

Oznamy

František Prošek (J. Bárta) – 186
Jozef Porubský – 188
Komisia pre eneolit a dobu bronzovú v Nitre 23.–27. 9. 1958 – – – – – – – – – 198

Recenzie

Abriss der Vorgeschichte, München 1957 (Š. Janšák) – – – – – – – – – – – 192
Richard Pittioni, Urzeitlicher Bergbau auf Kupfererz und Spurenanalyse, Wien 1957 (Š. Janšák) – 194
Narysy starodavňoji istorii Ukrajinskoji RSR (J. Kudláček) – – – – – – – – – – 196

OBSAH 2. ČÍSLA

Bánesz L., Paleolitické stanice pri Kechneci – – – – – – – – – – – – – – 205
Paläolitische Stationen bei Kechnec – – – – – – – – – – – – – – – – 233
Bárta J., Mezolitické a neolitické kamenné nástroje z dún „Vršky" pri Dolnej Strede – – 241
Mesolithische und neolithische Geräte aus den Dünen „Vršky" bei Dolná Streda – – – 253
Neustupný E. F., Zur Entstehung der Kultur mit kannelierter Keramik – – – – – – 260
K otázce vzniku kultury s kanelovanou keramikou – – – – – – – – – – – 283
Hájek L., Kostěná industrie otomanské kultury z Barce – – – – – – – – – – – 285
Knochenindustrie der Otomani-Kultur aus Barca – – – – – – – – – – – – 296
Čaplovič P., Lužické žiarové pohrebisko na Hradách v Dolnom Kubíne – – – – – – 301
Lausitzer Brandgräberfeld in der Flur Hrady in Dolný Kubín – – – – – – – – 313
Pivovarová Z., Žiarové pohrebisko v Diviakoch – – – – – – – – – – – – 317
Das Brandgräberfeld in Diviaky – – – – – – – – – – – – – – – – – – 324
Paulík J., Ružicové spony zo Slovenska – – – – – – – – – – – – – – – – 328
Posamenteriefibeln in der Slowakei – – – – – – – – – – – – – – – – – 357
Zbořil J., Herodotova Skythie a sousedé – – – – – – – – – – – – – – – – 363
Herodots Skythien und seine Nachbarn – – – – – – – – – – – – – – – – 417
Werner J., Studien zu Grabfunden des V. Jahrhunderts aus der Slowakei und der Karpatenukraine – 422
Bialeková D., Záverečná zpráva z výskumov slovanských sídlisk v Nitrianskom Hrádku a Bešeňove – 439
Schlussbericht über die Ausgrabungen der slawischen Siedlungen in Nitriansky Hrádok und Bešeňov – 452
Habovštiak A., K otázke stredovekej tzv. kolkovanej keramiky na Slovensku – – – 460
Zur Frage der mittelalterlichen sog. Stempelkeramik in der Slowakei – – – – – – – 470

Diskusie

Frel J., Nepravý Říman – 477
Pelikán O., Ešte o carnuntskom reliéfe v Mestskom múzeu v Bratislave – – – – – – 478

Recenzie

M. K. Karger, Drevnij Kiev, tom I, Moskva–Leningrad (J. Kudláček) – – – – – – – 479
V. Ondrouch, Keltské mince typu Biatec z Bratislavy, Bratislava 1958 (B. Benadík) – – – 485
F. Fischer, Der spätlatènezeitliche Depot-Fund von Kappel (Kreis Saulgau). Urkunden zur Vor- und Frühgeschichte aus Südwürttemberg-Hohenzollern, Heft 1, Stuttgart 1959 (B. Benadík) 486

Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre

Paleolitické stanice pri Kechneci

LADISLAV BÁNESZ

Pracovníci Východoslovenskej archeologickej expedície objavili na východnom Slovensku v rokoch 1951—1954 celý rad nových paleolitických až stredovekých nálezísk.[1]

Jedným z objavených sídlisk je aj paleolitická stanica Kechnec I. Povrchovým zberom poskytla každým rokom nové a nové nálezy. V roku 1955, súčasne s výskumom v Seni I[2], pracovali sme aj na blízkej paleolitickej stanici v Kechneci, kde okrem zbierania silexov sme zamerali aj niektoré úseky profilu, ktorý sa nachádza pod paleolitickou stanicou Kechnec I.[3] Pri tejto príležitosti sme podnikli prieskumy aj v okolí tejto stanice a doplnili sme staršie zbery expedície z nálezísk okolitých staníc, tiež zo stanice Kechnec II[4] a Kechnec III.[5] V našom článku prinášame nálezy z týchto povrchových zberov a výsledky predbežného stratigrafického pozorovania (pozri obr.1).

Kechnec I

Paleolitická stanica Kechnec I (okr. Košice—okolie) leží v južnej časti Košickej panvy v údolí rieky Hornád. Nachádza sa v katastri obce Kechnec, západne od dediny. Nálezisko sa rozprestiera na východnom výbežku vrchu Davidky (kóta 243 — Csipkés-domb) okolo kóty 229. V okolí kóty 229 na temeni kopca sa nachádza i dnes na povrchu veľké množstvo paleolitických kamenných nástrojov. Tieto sú roztrúsené aj na svahoch a niekoľko nálezov kamennej industrie sme vybrali aj zo steny sprašového profilu (7 kusov), ktorý sa nachádza pod stanicou.

Povrchové zbery v rokoch 1951—1954 urobili členovia Východoslovenskej výskumnej expedície archeologických ústavov ČSR na niekoľkých exkurziách. Najdôležitejšia bola exkurzia F. Proška a V. Gebauera na jeseň 1951,[6] potom exkurzia L. Hájka, V. Gebauera a P. Ondráčka, ktorí 21. III. 1952 znovu navštívili lokalitu. Prieskum B. Klímu a V. Gebauera 27. III. 1952[7] a zbery J. Pastora 28.—29. októbra 1952[8] obohatili predošlé zbery o ďalší silexový materiál. Z neskorších zberov a prieskumov možno vyzdvihnúť zber pisateľa článku v lete 1953, ďalej prieskum členov pracovného kolektíva výskumu v Barci I—II r. 1954. V júni 1955 sme s kolegom J. Pavúkom nazbierali ďalšie paleolitické nálezy a zamerali sme aj niektoré úseky profilu pod náleziskom.[9] Neskôr navštívil lokalitu počas komisionálnej obhliadky výskumu v Seni I aj J. Bárta a v septembri toho istého roku sme doniesli s F. Proškom z Kechneca ďalšie paleolitické artefakty. Posledná exkurzia na toto nálezisko sa uskutočnila 14. decembra 1957, keď sme s F. Proškom a prof. P. I. Boriskovským navštívili všetky dôležitejšie paleolitické stanice na východnom Slovensku. Tak sme získali ďalšie povrchové nálezy.

Týmito exkurziami a zbermi sme obohatili naše paleolitické nálezy asi o 4300 kusov kamennej industrie. Časť týchto povrchových nálezov z Kechneca už publikoval F. Prošek, ktorý po predbežnom rozbore zaradil tieto nálezy do staršieho až stredného aurignacienu.[10]

Stratigrafické pomery

Východiskom pre zistenie stratigrafickej situácie a datovanie paleolitickej stanice Kechnec I bol profil v úvoze poľnej cesty Kechnec—Perín pod severným svahom kóty 229. V úvoze je obecný hliník, odkiaľ neustále berú hlinu, následkom čoho profil ustupuje. Stena úvozu na južnej strane poľnej cesty je dlhá asi 250 metrov a miestami dosahuje až 5 metrovú výšku, najmä na východnom konci úvozu.

Skoro po celej dĺžke tohto úvozu možno sledovať vrstvy dvoch spraší a pod nimi vrstvu fosílnej pôdy. Na povrchu pôdneho typu leží 5—7 cm hrubá vrstvička s množstvom drevených uhlíkov.[11] Pozdĺž úvozu smerom na západ postupne ubúda hrúbka vrstiev, ktoré na severnom konci úvozu miznú a len ich zvyšky sa zachovali na

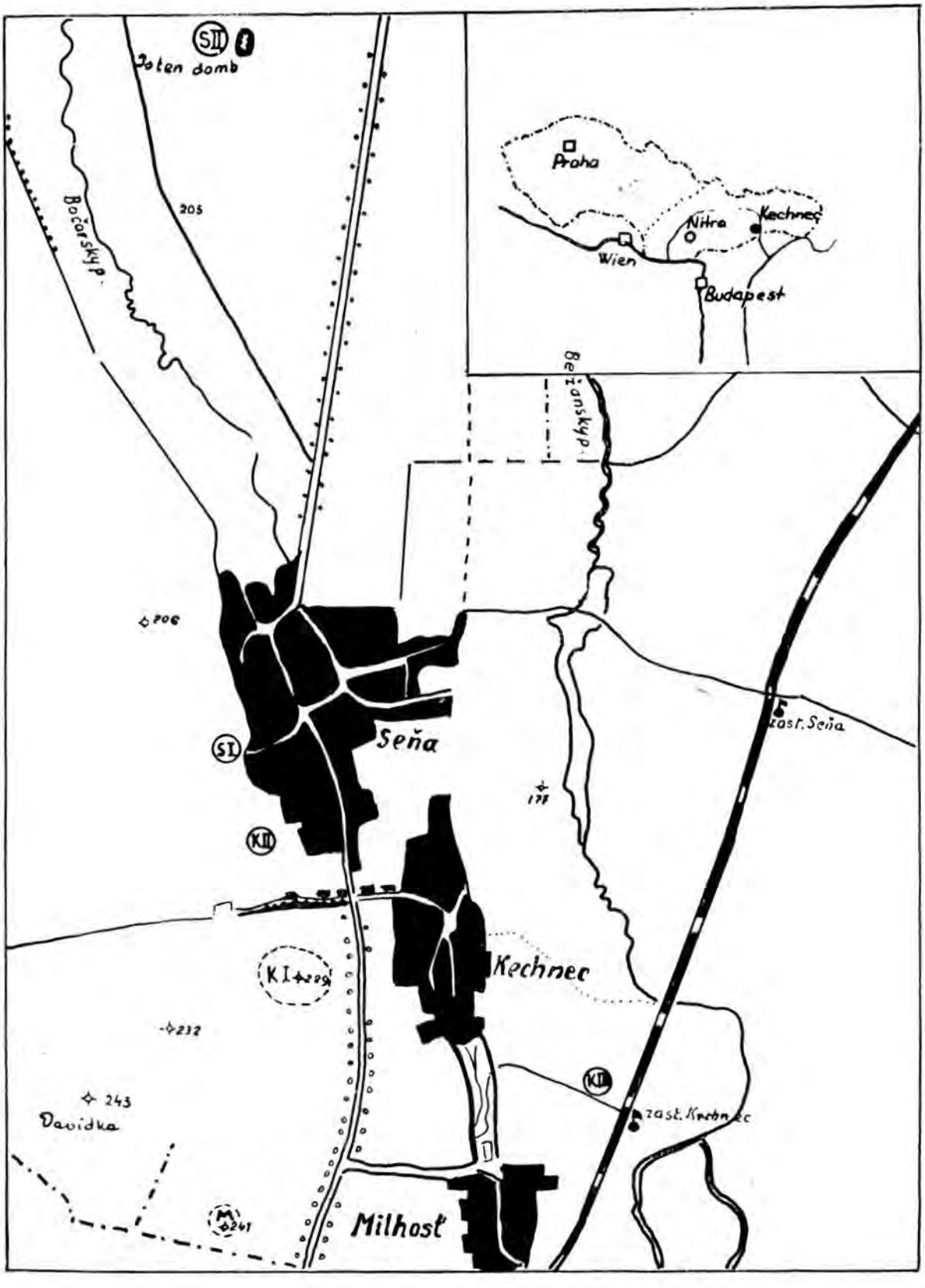

Obr. 1. Paleolitické stanice pri Kechneci. Situačný náčrt. Kreslil J. Ž. Olszewski. — Paläolithische Station bei Kechnec. Lageplan. Zeichnete J. Ž. Olszewski.

štrkovo-pieskových nánosoch. Z profilu, ktorý sme na troch miestach zamerali s J. Pavúkom, pochádzajú aj nálezy malakofauny, ktoré budú ďalším vodidlom pri geologickom zaradení vrstiev. Z profilu sme vybrali aj niekoľko silexov.

Opis profilov[12]

Profil A:

0—60 cm: šedohnedá (na povrchu tmavohnedá) hlina omrvinkovitého rozpadu.
60—140 cm: svetložltošedá, trochu hnedastá hlina s náznakom omrvinkovitého rozpadu. Oddeľuje sa v hranoloch.
140—160 cm: žltohnedá, jemne piesočnatá spraš.
160—180 cm: žltošedá spraš s drobnými cicvármi a pseudomycéliami (na spodku piesočnatejšia).
180—200 cm: svetložltošedá vápnitá spraš s pseudomycéliami (MF 1).
220—260 cm: šedožltá, silne piesočnatá sprašová hlina.
260—300 cm: žltošedá, slabo piesočnatá spraš; plynule prechádza do podložia (MF 2).
300—340 cm: tmavohnedošedá sprašová hlina s pseudomycéliami.
340—400 cm: špinavošedá hlinitopiesočnatá zemina. Tu a tam vrstvičky štrku.
400—486 cm: šedá až žltohnedá piesočnatá zemina na spodu s hlinitými prúžkami.
486—500 cm: tmavošedá piesočnatá hlina.
500—530 cm: čiernošedá piesočnatá hlina.

Profil B:

0—60 cm: svetložltošedá, mierne hnedastá hlina s náznakom omrvinkového rozpadu. Odlamuje sa v hranoloch.
60—110 cm: žltohnedá, jemne piesočnatá spraš.
110—160 cm: svetložltošedá vápnitá spraš s pseudomycéliami.
160—165 cm: silne piesočnatá zlatožltá spraš.
165—180 cm: tmavšia hnedošedá piesočnatá sprašová hlina.
180—185 cm: vrstva s drevenými uhlíkmi a silexami.
185—260 cm: špinavošedá hlinitá piesočnatá zemina.

Profil C:

0—55 cm: svetložltošedá, slabo hnedastá hlina s omrvinkovitým rozpadom.
55—85 cm: hnedožltá, jemne piesočnatá spraš.
85—90 cm: svetlohnedá humusová sprašová hlina — vrstvička štrkov.
90—130 cm: svetložltá vápnitá spraš s úzkymi pruhmi humusovitejšej spraše.
130—190 cm: hnedošedá piesočnatá zemina.
190—192 cm: vrstvička štrku.
192—230 cm: špinavošedá hlinitá, piesočnatá zemina s vrstvičkou štrku.

Vo všetkých troch zameraných profiloch vidieť dve vrstvy spraše, ktoré sú od seba oddelené obyčajne vrstvičkou pôdotokom rozmiestených štrkov. Miestami však sú spraše rozlíšiteľné iba farebne (napr. v profile A). Najlepšie možno oddeliť spraše v profile C, kde ich člení buď vrstvička soliflukciou prevlečených štrkov (ľavá strana profilu C), alebo slabšia vrstva svetlohnedej humóznejšej spraše (pravá strana profilu C). V každom prípade teda vidieť, že sedimentácia spraše bola prerušená (obr. 2).

V podloží uvedených vrstiev vystupuje všade fosílna pôda typu degradovanej černozeme, v ktorej tu a tam vystupujú tenké vrstvičky štrku (pravdepodobne splachového pôvodu). V hornej časti vrstvy vidieť v profiloch A a B tenkú vrstvičku s drevenými uhlíkmi. Miestami sa v hornej časti fosílneho pôdneho typu ukazovali náznaky na zdvojenie (napr. profil C — jeho ľavá strana). Vrstvičku s drevenými uhlíkmi možno sledovať asi na 150 metrov dlhom úseku celej dĺžky poľnej cesty v úvoze. V tejto vrstvičke s uhlíkmi boli v profile B zistené aj paleolitické kamenné artefakty (7 kusov).

V porovnaní s inými profilmi tieto stratigrafické pozorovania umožňujú datovať fosílnu pôdu, ktorá je pokrytá dvoma vrstvami spraše, patriacimi s najväčšou pravdepodobnosťou do würmu 2 a 3, do interštadiálu W1—W2. Posledný würmský interštadiál reprezentuje miestami zachytiteľný soliflukčný horizont (štrky) alebo aj iba miestami viditeľná slabá, tenká vrstva humusovitejšej spraše (hnedej zóny), ktorá svedčí o krátkom prerušení sprašovej sedimentácie — pravdepodobne o tundrovej fáze posledného štadiálu — würmu 3. S jeho niektorými vrstvami korešpondujú zvyšky spraše (W2), ktoré na blízkej mladopaleolitickej stanici v Seni I obsahovali aurignacké nálezy.[13]

Sled vrstiev v profile kechneckého hliníka zodpovedá vrstvám z klasických profilov na západnom Slovensku, najmä na Považí, kde sú odkryté sprašové profily, reprezentujúce celý posledný würmský glaciál.[14] Náznaky na zdvojenie interštadiálneho pôdneho typu, pozorované na našom nálezisku v profile C v Kechneci, len potvrdzujú staršie názory[15], že zdvojenie pochovaného horizontu v prvom würmskom interštadiáli býva jednou z charakteristických čŕt veľkého interštadiálu. Takéto zdvojenie pôdneho typu, ako sa zdá, nie je len ojedinelým zjavom miestneho vývoja pedologického a sedimentačného procesu, ako ho pozorovali na širšom území (napr. Jenerálka, Sedlec a Letky v Čechách).[16] V poslednej dobe bolo zistené takéto zdvojenie až strojenie interštadiálnej černozeme aj na pleistocénnej piesko-

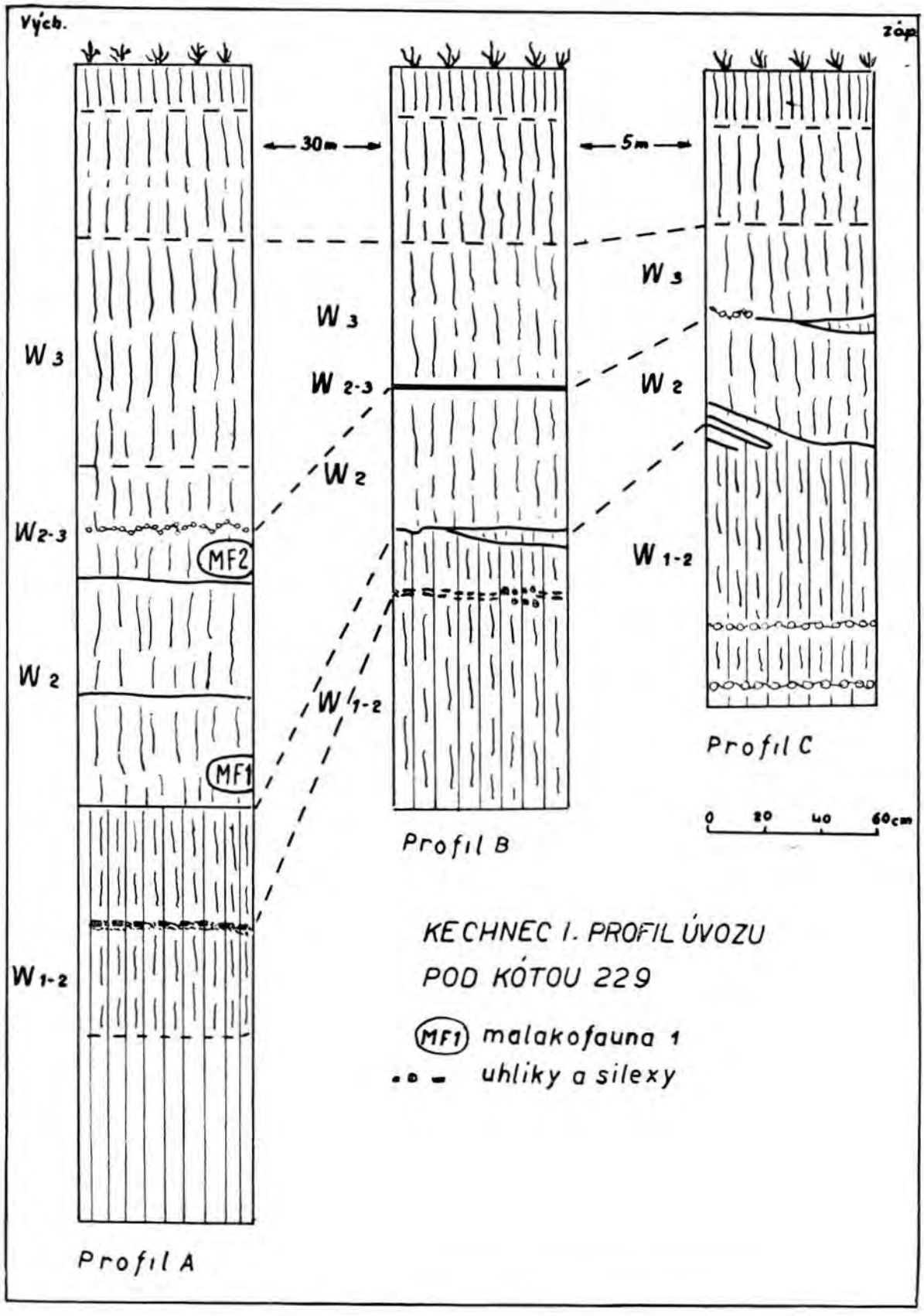

Obr. 2. Sled vrstiev v profile. Stav z roku 1955. Profily sú schematizované. — Schichtenabfolge im Profil. Stand im J. 1955. Die Profile sind schematisiert.

vej dune na Mačianskych vŕškoch pri Seredi na juhozápadnom Slovensku.[17]

Mäkkýšia fauna

Stratigrafické a geologické pozorovania doplňujú aj nálezy mäkkýšov, ktoré pochádzajú vo veľkom počte zo spraše würmu 2. Pôvodné zbery malakofauny F. Proška[18] boli doplnené novým zberom v júni 1955. Na základe rozboru malakofauny, ktorý urobil V. Ložek z Ústredného ústavu geologického v Prahe, ukazuje mäkkýšia fauna z našich zberov toto zloženie:[19]

Malakofauna 1 (MF1) — z hornej časti spodnej spraše:

Vertigo parcedentata (A. Braun) — 1
Columella edentula columella (Martens) — 1
Pupilla muscorum (Linné) — 14
Pupilla loessica Ložek — 8
Vallonia tenuilabris (A. Braun) — 4

Malakofauna 2 (MF 2) — z dolnej časti spodnej spraše:

Succinea oblonga Draparnaud — 2
Vertigo parcedentata (A. Braun) — 1
Pupilla muscorum (Linné) — 1
Pupilla loessica Ložek — 1
Vallonia tenuilabris (A. Braun) —1
Chondrula tridens (Müller) — 1

Podľa vyhodnotenia V. Ložka všetky nálezy mäkkýšej fauny sú význačné sprašové spoločenstvá chladného rázu. Z dôležitejších studených spoločenstiev možno uviesť *Vertigo parcedentata* (A. Br.) a *Columella edentula columella* (Mart.), druhy, ktoré sú v oblasti Podunajskej nížiny a jej severných výbežkov (hlavne Považie) charakteristické pre druhú polovicu würmu, t. j. pre druhú polovicu W2 a hlavne pre W3. Posledný z nich je bežný v pleistocénnych usadeninách, najmä v spraši. Zasahuje ešte do neskorého glaciálu. Okrem Horiek n/Jizerou nebol zatiaľ zistený v starších vrstvách. Najviac je rozšírený vo würme 3 a ojedinele sa vyskytuje aj v druhej polovici würmu 2. Je vedúcim druhom fosílií vo würme 3 *(columellová fauna)*. Indikuje stanoviská tundrového rázu alebo subarktických stepí.[20] Prevaha slimáčka *Pupilla loessica* Ložek spadá tiež do sprašových fáz würmu 3 a würmu 2. Žil v prítomnosti chladnej, najmä columellovej fauny.[21] V našom profile bol zistený v sprašovej vrstve würmu 2. Z hľadiska stratigrafie menej dôležitý je výskyt *Pupilly muscorum* (Linné) a *Vallonia tenuilabris* (A. Braun), ktoré sa vyskytujú v celom kvartéri, najmä však v sprašiach würmských.[22]

Cudzorodým dojmom pôsobí zlomok stepného, pomerne teplomilného druhu *Chondruly tridens* (Müller) v druhom vzorku (MF 2), ktorý síce tiež vystupuje v sprašiach, ale hlavne v stepných striatových faunách staršieho (prvej polovici würmu — najmä na Považí) würmu; je však známy i v sprašiach W2.[23]

V Košickej kotline je Kechnec I zatiaľ jediným náleziskom sprašovej fauny. Najnovšie boli zistené druhy *Vallonia tenuilabris* (A. Braun) a *Pupilla loessica* Ložek tiež v sedimentoch Veľkej jasovskej jaskyne (predtým Takách Menyhért barlang pri Moldave nad Bodvou), ktoré pravdepodobne zodpovedajú mladšiemu würmu.[24]

Čiastočný rozbor drevených uhlíkov, pochádzajúcich z hornej časti pôdneho typu, ukazuje limbu — *Pinus cembra*,[25] čo svedčí o studenom období.

Stratigrafické vyhodnotenie

Ak zhrnieme výsledky stratigrafického a faunistického pozorovania, môžeme s veľkou pravdepodobnosťou konštatovať, že paleolitické nálezy, nájdené v hornej časti fosílnej pôdy typu degradovanej černozeme, ktorá patrí interštadiálu W1 — W2 spolu s drevenými uhlíkmi, ukazujúcimi na studené obdobie, pochádzajú z prvej polovice druhého würmského štadiálu, t. j. W2. Nadložné spraše patria druhému a tretiemu štadiálu poslednej doby ľadovej čiže würmu 2 a würmu 3.

Dôležitým oporným bodom pri datovaní spraší, ktoré pokrývajú fosílnu pôdu typu degradovanej černozeme, je nález spomínanej columellovej fauny v hornej časti spraše (W2); tento nález vylučuje možnosť iného staršieho veku sprašového súvrstvia, ktoré sa nachádza nad pochovaným pôdnym typom. Ak tieto stratigraficky fixované paleolitické nálezy, ktoré sme získali z vrstvy s uhlíkmi, skutočne súvisia s paleolitickými nálezmi, pochádzajúcimi z povrchového zberu na stanici Kechnec I, potom z toho vyplýva ďalší záver, že paleolitická stanica Kechnec I, ktorá sa nachádza v blízkosti profilu, patrí geologicky na začiatok druhého štadiálu poslednej doby ľadovej, čiže würmu 2. Spoľahlivejšie budeme môcť zaradiť paleolitickú stanicu Kechnec I po geologickej stránke až po vykonaní kompletného výskumu profilu a celej samotnej lokality na kóte 229.

Kamenná industria[26]

Kamenná industria, pochádzajúca z paleolitickej stanice Kechnec I, bola vyrobená prevažne z bielo patinovaného rohovca. Zo 4300 kusov kamennej industrie bolo 3938 kusov *rohovca*, čo je 91,58 % z celkového počtu nálezov. Objavuje sa aj červený až čokoládovohnedý *radiolarit*, ale i zelený a žltý radiolarit (spolu 290 kusov radiolaritu), ktorý sa vyskytuje v štrkových nánosoch rieky Hornádu. Zriedkavejšie sú *kremene* (27 kusov). Veľmi málo arteľaktov je z tmavosivého *kremenca* (17 kusov). Tmavosivý kremenec predstavuje v oblasti Zemplínskeho pohoria a najmä v oblasti Vihorlatu veľmi vyhľadávanú a s obľubou spracúvanú surovinu. Podobne je to s *obsidiánmi, ktoré* v našich nálezoch zastupuje len niekoľko (16 kusov) nálezov obsidiánovej suroviny. Surovina bola spravidla patinovaná a na povrchu viac-menej korodovaná. Ostatné suroviny (12 kusov) boli len nepatrne zastúpené a predstavujú rôzne odrody kremenca, limnokvarcitu a pod.

Z doteraz získaných nálezov kamennej industrie (4300 ks) bolo celkom *307 retušovaných nástrojov*. Ich polovicu tvoria škrabadlá a škrabadlovité nástroje, z ktorých najpočetnejšie a najdokonalejšie sú *čepeľové škrabadlá* (obr. 3 : 1—9; tab. II: 1—3). Našlo sa ich 27 kusov a zachovali sa prevažne v zlomkoch. Majú obyčajne silne klenuté čelo a pomerne vysokú škrabadlovú hlavicu. Boli zhotovené z rôznych kratších pravidelných čepelí, pomerne úzkych. Ale nie sú výnimkou ani čepeľové škrabadlá, vyrobené zo širších čepelí alebo čepeľovitých úštepov. Spodná časť väčšiny škrabadiel je odlomená. Niektoré škrabadlá sa možno aj vkladali do násadcov. Totiž bazálne časti čepeľových škrabadiel sú často akoby zúžené (obr. 3: 6—8, 12; tab. II: 1—2) alebo aspoň užšie ako väčšia polovica čepeľového škrabadla. Tento predpoklad podporuje aj fakt, že sa v nálezoch veľmi často vyskytujú zlomky spodných — bazálnych časti čepelí, ktoré majú podobne upravenú spodnú hranu. *Nevýrazné čepeľové škrabadlá* (6 ks) predstavujú v našej kolekcii menej výrazné, málo vyvinuté formy škrabadiel, zhotovené z čepelí a čepeľovitých úštepov. Niektoré majú len hrubo opracované hlavice (obr. 3: 10—11). *Dvojité škrabadlá.* V doterajších zberoch našli sa len dve dvojité škrabadlá (obr. 4: 1—2). Prvé bolo zhotovené z tlstej, širokej rohovcovej čepele. Má dokonale opracovanú škrabaciu hlavicu a retušovanie prechádza aj na celú pravú hranu nástroja. Druhé bolo vyrobené z čokoládovohnedého radiolaritu. Je menšie, pracovné hrany nemá tak pravidelne protiľahle umiestnené ako predošlé dvojité škrabadlo. Ďalšie škrabadlo predstavuje rohovcové *škrabadlo oblúkovite lomené*. Hojnejšie sú *čepeľové škrabadlá s bočnou retušou na jednej i na oboch hranách*. Tri sú retušované na pravej hrane; z nich najkrajší exemplár predstavuje rohovcové škrabadlo, vyrobené zo širšej čepele (obr. 3: 15). Má široké oblúkovite klenuté čelo a starostlivo retušovanú pravú hranu. Ďalšie je z kremenca, je užšie, na pravej hrane je strmšia retuš (obr. 3: 13). Tretí nástroj má oblúkovite otupenú pravú hranu (obr. 3: 14). Ďalšie čepeľové škrabadlo má retušovanú ľavú hranu. K tejto skupine čepeľových škrabadiel patria ešte tri čepeľové škrabadlá s bočnou retušou na oboch hranách. Sú zhotovené zo širších plochých čepelí. Tzv. aurignacký typ škrabadla zastupujú štyri *čepeľové škrabadlá so strmou bočnou retušou* (obr. 3: 17—18). Z tohto typu veľmi pekný exemplár predstavuje bohato retušované čepeľové škrabadlo so zúženou spodnou časťou. Z *vejárovitých škrabadiel* sme našli len jeden kus. Je bielo patinovaný, má vejárovite rozšírenú hlavicu a hrotnato zúženú bázu.

Veľký rozmach škrabadiel zaznamenávajú *škrabadlá úštepové* (19 kusov; obr. 5: 5—12; tab. II: 4—8). Boli vyrobené väčšinou z rohovca, ale aj z radiolaritu. Škrabadlové čelo týchto nástrojov bolo umiestnené hlavne na terminálnej časti úštepov. Zriedkavejšie pokračuje pracovná hrana aj na obvode úštepov. Časté sú škrabadlá umiestnené na širokých, polookrúhlych silných úštepoch alebo na väčších masívnych vrchlíkových úštepoch. Pripomínajú tvar useknutého povrchu väčšieho guľovitého jadra. Dosahujú aj veľké rozmery, napr. 55×45×25 mm (tab. II: 9—10). *Okrúhle škrabadlá* zastupuje zatiaľ len jeden nález, ale viac bolo *malých nechtovitých škrabadiel*, medzi ktorými boli skoro mikrolitické tvary (obr. 3: 20—23).

Významné typy predstavujú početné *kýlovité* (13 kusov) a *nevýrazné kýlovité škrabadlá* (8 kusov). Kýlovité škrabadlá boli vyrobené najmä z rohovca, menej z radiolaritu. Z vysokých kýlovitých škrabadiel si zasluhuje pozornosť veľmi vysoké kýlovité škrabadlo so strúhadlovitou retušou na hrebeni (obr. 4: 13). Kýlovité škrabadlá tvoria bohato rozvinutý typ našej industrie a temer každý exemplár predstavuje samostatný tvar. Líšia sa aj rozmermi. Vyskytujú sa kusy menších (3×2×1,5 mm), masívne a veľmi vysoké tvary

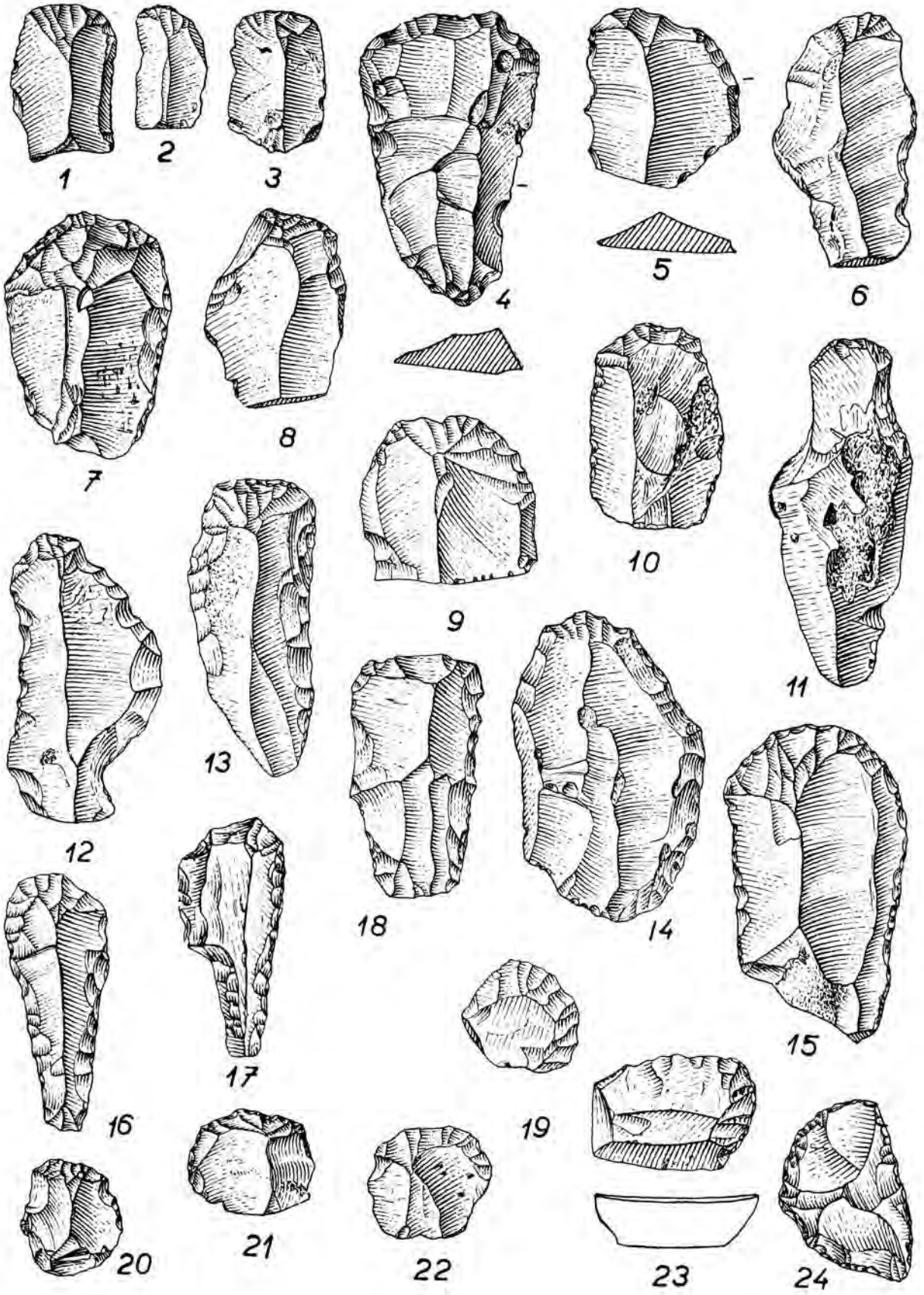

Obr. 3. Kechnec I. Kreslil V. Mészáros. Pomer 1:1 — Zeichnete V. Mészáros. Massstab 1:1.

(6×3×4 mm). Kýlovité škrabadlá majú okrem čepeľových škrabadiel najväčšiu tvarovú rozmanitosť (obr. 1—9).

Vyčnievajúce škrabadlá zastupuje jedno vysoké škrabadlo z radiolaritu a *ploché* radiolaritové vyčnievajúce škrabadlo (obr. 4: 3—4). Početnejšie sú zastúpené *jadrovité škrabadlá* (obr. 5: 11), z rohovca i radiolaritu a *hoblíky*. Pri týchto typoch je treba poznamenať, že aj niektoré hranolovité, ihlancovité a iné jadrá sú hoblíkovite (tab. IV: 12) i škrabadlovite upravené (obr. 14: 9). K škrabadlovitým nástrojom patria ešte rôzne polovýrobky-polotovary, čepele a úštepy a odštepky, ktoré sa mohli príležitostne uplatniť vo funkcii škrabadiel (obr. 9: 7).

Z kombinovaných nástrojov možno uviesť čepeľové škrabadlo, kombinované s klinovým rydlom z bielo patinovaného rohovca, ako aj zlomok okrúhleho škrabadla, kombinovaného tiež s klinovým rydlom (obr. 7: 6). Zaujímavú kombináciu predstavuje čepeľové škrabadlo, ktoré bolo kombinované s hranovým rydlom, pripomínajúcim zobákovité rydlo (obr. 7: 11). Reznú plochu tvorí ostrá hrana, vytvorená kolmým rydlovým úderom na oblúkovite retušovaný koniec škrabadla. Nezvyčajný nástroj predstavuje kýlovité škrabadlo z červenohnedého radiolaritu, ktoré bolo kombinované s klinovým rydlom (obr. 7: 13).

Ďalší typ predstavuje *škrabadlo s protiľahlým retušovaným koncom* (obr. 5: 10). Medzi kombinovanými nástrojmi možno uviesť aj početné iné kombinácie. Ako príklad možno uviesť strúhadlá, ktoré sú často umiestnené na trojuholníkovitých hrotnatých úštepoch.

K *vrtákom* možno zaradiť iba nástroje, ktoré majú málo vyčnievajúci vrtákovitý hrot. Za príklad takéhoto vrtáka môže slúžiť masívny, dlhší čepeľovitý úštep so strúhadlovitou retušou na ľavom boku. Retuš prechádza čiastočne i na spodnú stranu okraja. Čelo tohto nástroja (obr. 14: 5) končí po zvláštnej úprave terminálnej časti hrubším vrtákovitým hrotíkom. Aj ostatné vrtákovité nástroje predstavujú iba nevýrazné nástroje, z ktorých vybiehajú kratšie vrtáky (tab. II: 20—25). Na všetkých vrtákovitých nástrojoch vidieť, že boli využité len funkčne a že predstavujú len pomocné nástroje. Nepredstavujú špeciálne vyhotovené typické vrtáky.

Rydlá. Najpočetnejšiu skupinu a kategóriu týchto nástrojov predstavujú rydlá klinovité. *Stredné klinovité rydlá* (spolu 19 kusov, obr. 6: 1—6, 13; tab. II: 14) spolu s *rydlami na zlomenej čepeli* sú v našej kolekcii nástrojov najviac zastúpené. Stredné klinové rydlá predstavujú nástroje, ktoré vznikli zo silnejších čepelí alebo čepeľovitých úštepov odrazením dvoch šikmých triesok, ktorých smer je vzájomne sklonený, pričom vytvorili ostrú reznú hranu na koncoch čepelí. Na našej stanici boli tieto stredné klinovité rydlá málo výrazné a boli väčšinou umiestnené na pravidelnejších čepeliach a čepeľovitých úštepoch.

Oveľa menej sa vyskytujú *klinovité zakrivené rydlá* (spolu 3 kusy), ktoré boli vyrobené z rohovca. Z klinovitých rydiel najpočetnejšie sú *klinovité rydlá zo zlomených čepelí alebo úštepov* (obr. 6: 7—8, 12; tab. II. 13, 17). Vyrobené boli zo zlomkov čepelí a čepeľovitých úštepov. Týchto sa našlo 17 kusov.

Z viacnásobných rydiel najkrajší exemplár predstavuje *niekoľkonásobné klinovité rydlo* (obr. 7: 3), vyhotovené z masívneho širokého úštepu. Rydlá sú umiestnené na oboch protiľahlých koncoch úštepu, ktorý bol silne do biela patinovaný. Na druhom exemplári boli rydlá na oboch bokoch hornej časti zlomenej čepele (obr. 7: 1).

Početné sú aj nálezy *oblúkovitých rydiel* (spolu 6 kusov) z rohovca a radiolaritu. Treba zvlášť vyzdvihnúť zaujímavé vysoké a štíhle tvary oblúkovitých rydiel (obr. 7: 4, 9—10) s úzkou zakladňou, z ktorej bola vyštiepaná rydlová hrana viacerými dlhými facetami.

Hranové rydlá sú vzácne. Z našich zberov poznáme *hranové rydlo na šikmo retušovanej čepeli* (obr. 7: 11). Predstavuje však kombinovaný nástroj. K tomuto typu rydiel patrí ešte hranové rydlo na šikmo retušovanom radiolaritovom úštepku (obr. 7: 5). Ojedinelé je aj *priečne rydlo* (obr. 7: 8), vyrobené z menšieho nepravidelného úštepu.

Ploché rydlá sú už početnejšie; z doterajších našich zberov poznáme tri kusy (obr. 7: 2; tab. II: 15) plochých rydiel, zhotovených zo širokých tenkých úštepov. Väčší rozmach zaznamenávajú *jadrovité rydlá* (obr. 6: 10—11; tab. II: 17), ktoré možno doplniť početnými masívnymi rydlami (obyčajne klinovitými), zhotovenými dodatočne z jadier, zlomkov jadier a úštepov (obr. 6: 14—15; tab. II: 13, 16, 18—19).

Tieto majú reznú hranu vytvorenú z facetovanej hrany jadra, ktorú doplnili a dorobili obyčajne ešte jedným silnejším úderom, ktorým sa vytvorila široká rydlovitá hrana. Takéto rydlá sa vyskytujú aj na veľmi širokých úštepoch. Vyskytujú sa ešte rôzne málo výrazné rydlá z rôznych úštepov a odštepov. Takéto rydlovité nástroje sa vyskytujú v menšom počte.

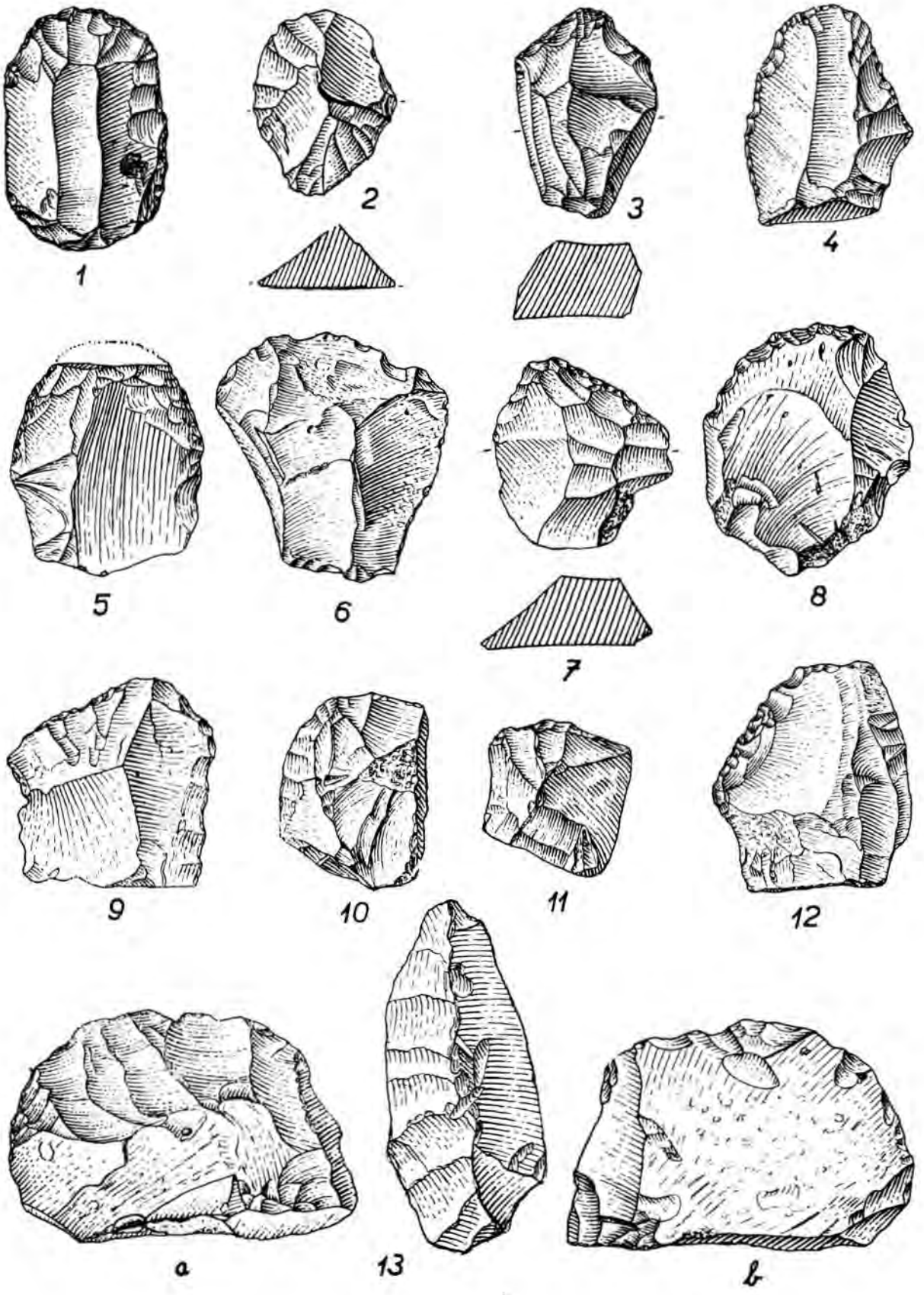

Obr. 4. Kechnec I. Kreslil V. Mészáros. Pomer 1:1 — Zeichnete V. Mészáros. Massstab 1:1

Hroty a hrotnaté artefakty. Táto skupina nástrojov predstavuje osobitnú skupinu v nálezovom súbore. Hroty zastupujú zväčša málo výrazné exempláre. Nože alebo hroty typu Abri Audi boli len ojedinele zastúpené. K tomuto typu je najbližší hrot trojuholníkovitého tvaru, ktorého vrchol je mierne zakrivený, okraje majú retuš, ktorá sa však neuplatňuje na celom obvode hrany (obr. 10 : 2). Typické châtelperronské hroty nie sú v našej kolekcii, iba niektoré hrotnaté, retušované a otupené úštepy sa približujú k tomuto typu. Z väčších hrotov alebo hrotnatých úštepov sú niektoré hroty moustérskeho charakteru, a to masívnejšie a pravidelnejšie, väčšinou trojuholníkovité hroty, z ktorých niektoré majú vyretušovaný koniec vrcholu hrotu (obr. 5: 13, 14; 13: 13), ďalej pentagonálne hrotnaté úštepy a z menších hrotov sú častejšie strúhadlovitou retušou opatrené hrotnaté trojuholníkovité úštepy (obr. 13: 2; 13: 1, 3, 6), odlomené vrcholy hrotnatých úštepov z radiolaritov i rohovca a tiež ploché hrotnaté čepeľovité úštepy. Trojuholníkovité hroty sú aj z kremeňa. Jeden z nich má aj menší vrub (tab. IV: 3). Väčšina týchto trojuholníkovitých hrotov má rovnú (tab. IV: 6; obr. 13: 10, 14: 4) alebo mierne zaoblenú bázu (obr. 5: 17; tab. IV: 1—4) a dosť pravidelné ramená. Spodná úštepová strana týchto hrotov býva len výnimočne opracovaná. K výnimkám patrí i zlomok hornej časti hrotu, ktorý má vlastný koniec hrotu zdôraznený aj spodnou retušou (obr. 5: 13, 17). Možno tiež poznamenať, že niektoré hrotnaté úštepy majú zo spodnej strany priretušované vrcholy hrotov a ich báza sa trochu zužuje, čo súvisí s nábehom na vytvorenie vhodného tvaru spodnej časti nástroja pre násadec (obr. 5: 14, tab. III: 18).

Zatiaľ ojedinelým zjavom je nález malého *pästného klina* (obr. 15), vyrobeného z rohovca. Tvarom aj rozmermi sa podobá *pästnému klinu*, ktorý publikoval B. Klíma z blízkej paleolitickej stanice z *Poľova*.[27] *S naším nálezom patrí pravdepodobne k nástrojom, ktoré reprezentujú staršiu domácu moustérsku zložku našej industrie* a vôbec našich paleolitických stanic s aurignackou kultúrou na východnom Slovensku. Má srdcovitý tvar. Na oboch stranách je len hrubo opracovaný. Nepravidelné ostrie na hranách sa dosiahlo len hrubými širokými retušami. Rozmery: 69×55 ×23 mm (obr. 15). S týmto nálezom súvisia aj hrubšie strúhadlovité veľké nástroje („gigantolity"), vyrobené z masívnych úštepov (tab. IV : 9—10, 14—15), ako aj s ostatné mousteroidné nástroje, vyobrazené na tabuľke IV.

Z obojstranne opracovaných *nástrojov s plošnou retušou* sa zachovali len zlomky (obr. 11). Tieto plošne opracované nástroje možno rozdeliť do troch skupín. Prvú skupinu tvoria hroty v podstate trojuholníkovitého tvaru. Najkrajší z nich je plošne opracovaný hrot trojuholníkovitého tvaru z bielo patinovaného rohovca. Spodná, úštepová strana je plošne retušovaná len v spodnej tretine a čiastočne na okraji (obr. 10: 1). Vrchná strana, ktorá je celá plošne opracovaná, je novšie poškodená v ľavej spodnej časti. Má pravidelný trojuholníkový tvar, ktorý nám pripomína moustérske formy. Má rovnú základňu, pravidelné ramená, ktoré sú dlhšie ako základňa. Rozmery: 80×47 mm. *Spolu s druhým vyobrazeným exemplárom mousteroidného rázu* (obr. 10: 2) *svedčí o spolupôsobení moustérienu a szeletienu na naše aurignacké nálezy.* K tejto skupine patrí ešte obojstranne opracovaný malý trojuholníkovitý rohovcový hrot (obr. 11: 1). Je tiež trojuholník, ale menší ako predošlý, pričom má v podstate rovnaké ramená i základňu. Na vrcholnej strane je celý plošne retušovaný; ľavá strana je zdôraznená strmšou retušou. Aj na brušnej strane je plošne opracovaná a na ľavom okraji ramena retušou priostrená, podobne ako vrchná strana. Okrajovou strmšou retušou spodnej i hornej ľavej hrany dosiahol výrobca pevné hrany nástroja. Celý hrot je plochý a pravidelne tenký. Rozmery: 32×31 ×7 mm. Podobný je i zlomok plochého trojuholníkovitého hrotu, ktorý predstavuje zlomok trošku väčšieho, ale tenkého exemplára. Rozmery zlomku: 33×24×4 mm (obr. 11: 2). Týmto formám je blízky aj ďalší *hrot listovitého tvaru*, ktorý patrí k druhej skupine plošne opracovaných nástrojov. Je obojstranne opracovaný. Má zaoblenú bázu a *odlomený vrchol* hrotu (obr. 11: 3; tab. IV : 4), na obidvoch stranách je pomerne hrubo opracovaný. V podstate má srdcovitý tvar. Spodná strana je plochejšia než vrchná. Rozmery: 40×20 ×10 mm. K tejto skupine patrí ešte štíhlejší zlomok *bifaciálneho hrotu so zaoblenou bázou* (obr. 11: 4). Vrchná polovica je odlomená. Brušná strana je o niečo plochejšia ako vrchná. Rozmery zlomku: 43×28×8 mm. Podobný zlomok spodnej časti štíhleho *listovitého tvaru so zaoblenou bázou* predstavuje ďalší exemplár (obr. 11: 5). Je vyšší než predošlý nástroj. Brušná strana, ktorá bola čiastočne poškodená, je skoro plochá. Vrchná vypuklá strana bola plošne opracovaná. Terminálna časť tohto nálezu je odlomená. Rozmery zlomku: 40×25×12 mm. Do ďalšej skupiny patria stredné časti obojstranne opracova-

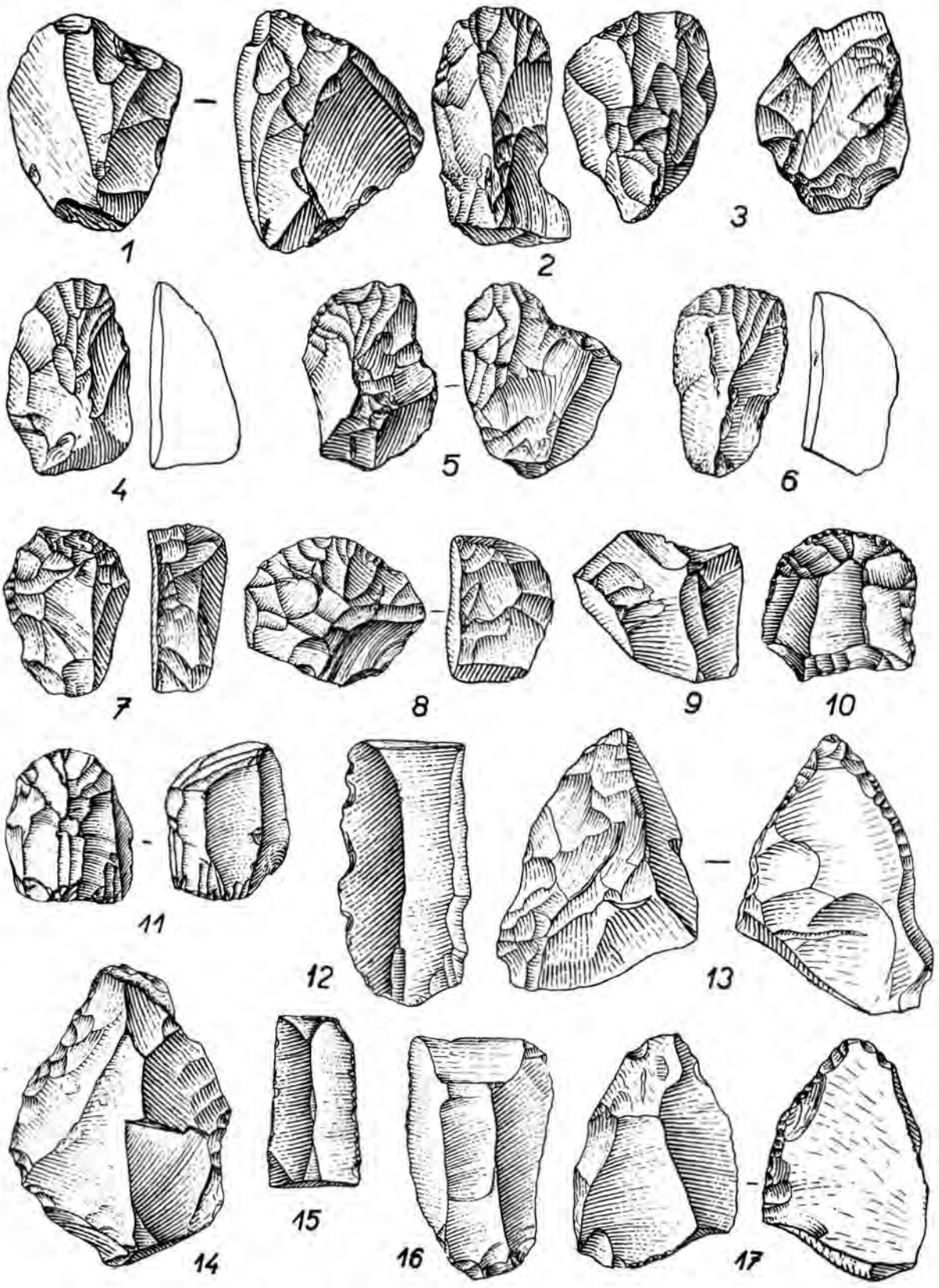

Obr. 5. Kechnec I. Kreslil V. Mészáros. Č. 11 nakreslila P. Stankovičová. Pomer 1:1. — Zeichnete V. Mészáros. Nr. 11 zeichnete P. Stankovičová. Massstab 1:1.

ných nástrojov s plošnou retušou (obr. 11: 6—7). Ich rozmery sú: 41×31×10 mm a 36×40 ×17 mm. Aj tieto majú spodné strany plochejšie. Zaujímavú a významnú skupinu predstavujú niektoré čepeľovité nástroje, ktoré majú jednostranne alebo obojstranne zúžené spodné časti (obr. 12: 1,5; tab. III: 10—12), prípadne retušovaním hornej (obr. 12: 2, 4, 6, 8) alebo spodnej strany sformovanú užšiu bázu (obr. 12: 3, 7, 10—11). Sú to čepeľovité nástroje, ktoré majú nábehy na vytvorenie akéhosi vrubu v spodnej časti nástroja. Na jednej strane smerujú tieto artefakty k typom, akými sú napr. čepele s vrubom, alebo k hrotnatým čepeliam s vrubom (obr. 12: 4, 6—8). Na druhej strane smerujú k vytvoreniu stopky alebo stopkovitého výbežku v spodnej časti nástroja (obr. 12: 3, 9—12). Táto skupina nástrojov ukazuje na smer vývoja niektorých nástrojov k typom, aké sa vyskytujú v neskorom paleolite.

Veľký podiel v nálezoch z Kechneca majú *čepele s jednostrannou retušou* (16 kusov), vyhotovené najmä z rohovca, zriedkavejšie z radiolaritu alebo kremenca. Všetky sa zachovali len v zlomkoch, najviac je zlomkov stredných častí čepelí s jednostrannou retušou. Takéto čepele boli pomerne široké a pravidelné (obr. 8: 1, 5, 15; tab. II: 11). Menej bolo *čepeli s dvojstrannou* retušou (4 ks; obr. 8: 13—14; tab. II: 12). Aj tieto sa zachovali v zlomkoch. Ide o zlomky stredných častí obojstranne retušovaných čepelí alebo o ich spodné bazálne časti. V rovnakom počte ako predošlé sa zachovali zlomky *strmo retušovaných* tzv. aurignackých *čepeli* (obr. 8: 16—17). Ďalší typ predstavujú už trošku početnejšie *strmo retušované vrubovité čepele* (6 ks), z ktorých si zasluhuje pozornosť široký čepeľovitý úštep, ktorý vrubovite retušovanými okrajmi pripomína tvar ryby (obr. 8: 10). Má veľmi výrazný hladký úderový hrb.

Veľmi časté sú *vruby* (24 kusov). Najpočetnejšie z nich sú rohovcové úštepy s vrubmi. Menej sa našlo vrubov z radiolaritu alebo z inej suroviny. Niektoré sú umiestnené aj na širších čepeľovitých úštepoch a sú dosť hlboko vyretušované (obr. 8: 10; tab. III: 20). Často sú opatrené vrubmi aj čepele alebo ich zlomky, na ktorých vrub býva umiestnený obyčajne uprostred čepele (obr. 8: 7). Z doteraz nazbieraných nástrojov nechýbajú ani rôzne *dláta, stieradlá* alebo *odštepovače (pièces écailléss;* obr. 9: 2, 4; 14: 2; tab. III: 16—17), ktorých sa našlo viac kusov.

Strúhadlá. Nástroje typické pre moustérien, (napr. strúhadlá) vystupujú aj medzi touto kamennou industriou (obr. 13: 1—4, 6, 9, 11; 14: 18; 8: 2—4, 9, 11; tab. IV: 6, 7—11, 14—15). Sú to buď typické strúhadlá obyčajne oblúkovité, s rovným ostrím, alebo rôzne strúhadlovité úštepy, resp. úštepy so strúhadlovitou retušou. Strúhadlovitú retuš majú aj niektoré iné typy nástrojov; napr. strúhadlovitú retuš má masívny úštep s hrubším vrtákom (obr. 14: 5). Aj hrotnaté úštepy moustérskeho vzhľadu sú často strúhadlovite retušované. Strúhadlá, ktoré sú umiestnené na rôznych silnejších úštepoch, sú veľmi primitívne (napr. na tab. IV). Niektoré z nich si zachovali aj pôvodnú kôru, ktorá je obyčajne korodovaná. Vcelku možno o strúhadlách konštatovať, že boli vyrobené buď z rôznych úštepov, širokých čepeľovitých úštepov alebo že boli vyretušované z okruhliakov. *Strúhadlá spolu s rôznymi hrotmi, hrotnatými a trojuholníkovitými úštepmi zastupujú nástroje moustérskeho typu a tvoria spolu s pästným klinom a inými staršími nástrojmi moustérske prvky industrie.*

Ojedinele sa vyskytujú aj *oškrabovače*. Z mladších elementov sa začínajú objavovať *ojedinele* aj nástroje, ako *čepieľka s otupeným bokom* (obr. 9: 20) alebo *vrubovitá čepieľka*. K mladším formám patria aj malé, *útle čepieľky* s retušou i bez retuše (obr. 9: 14—19), ktoré sa tu začínajú objavovať.

Sprievodná industria

Úštepy. V tejto kategórii možno rozlíšiť opracované úštepy, ktoré majú pravidelnejšie tvary. Ich veľkosť sa pohybuje od 3—6 cm. Väčšina z nich má výrazný úderový hrb. Sú to artefakty, ktoré boli čiastočne opracované retušou alebo majú miestne priretušované okraje spodnej úštepovej strany. Medzi nimi boli úštepy oddelené z okruhliaka. Ich spodná strana bola priretušovaná na oblúkovitom čele úštepu. Sem patria najmä rohovce, menej radiolarity alebo kremence. Niektoré majú upravenú úderovú plochu. Širšie úštepy boli oddelené najmä z diskovitých alebo nepravidelných jadier, na ktorých vidieť aj ich negatívy. Niektoré úštepy mali, ako sme už uviedli, aj strúhadlovitú retuš. Veľká väčšina úštepov však nebola opracovaná. Medzi nimi je viac úštepov, ktorých hrany boli akoby useknuté ešte pred oddelením z jadra alebo uťaté na vlastnom, už oddelenom úštepe, čím výrobca sledoval pravdepodobne vytvorenie vhodného tvaru, ktorý mohol prispôsobiť na vykonávanie rôznych úkonov, tiež na vytvorenie

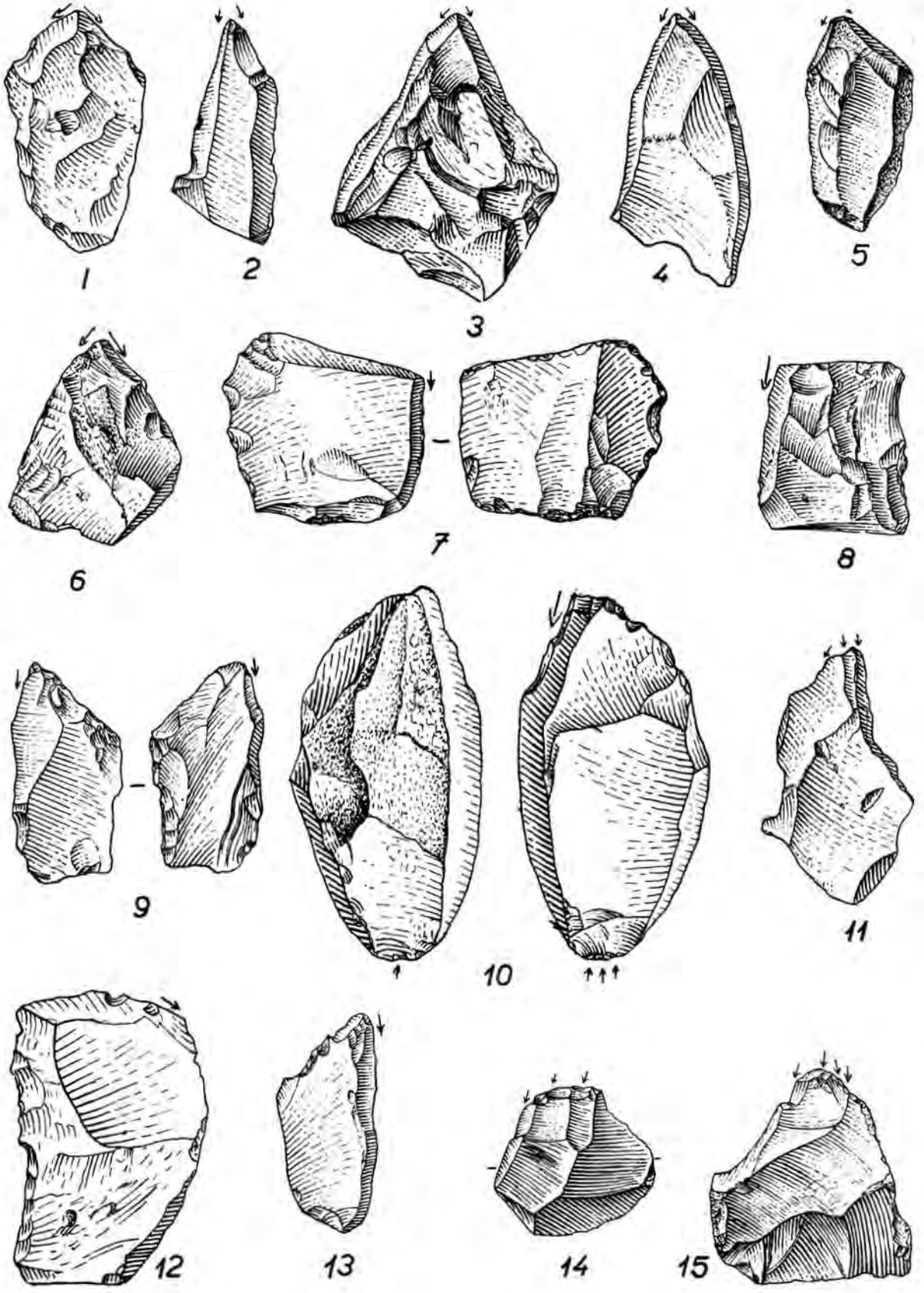

Obr. 6. Kechnec I. Kreslil V. Mészáros. Pomer 1:1 — Zeichnete V. Mészáros. Massstab 1:1.

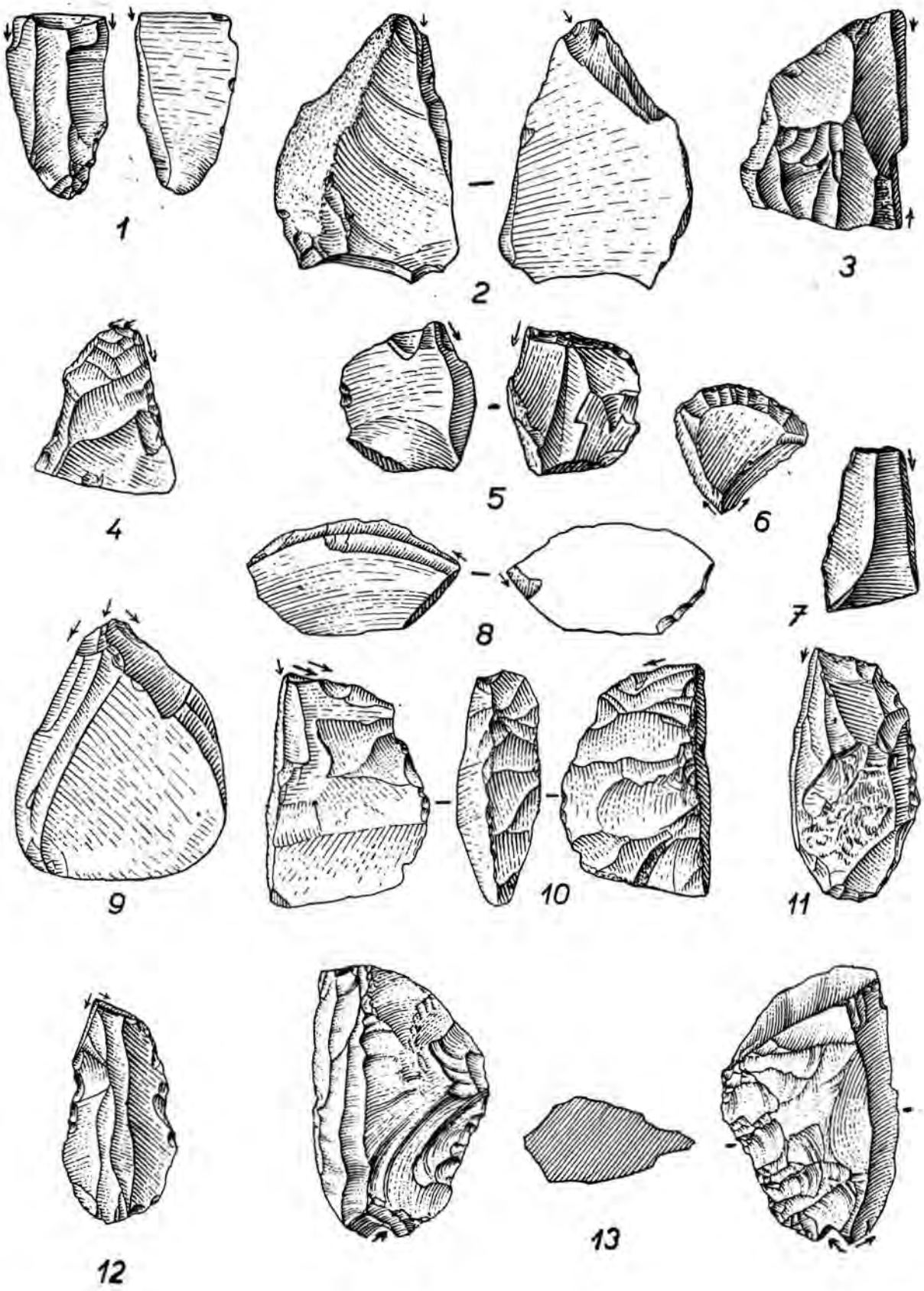

Obr. 7. Kechnec I. Kreslil V. Mészáros. Č. 13 nakreslila P. Stankovičová. Pomer 1:1 — Zeichnete V. Mészáros. Nr. 13 zeichnete P. Stankovičová. Massstab 1:1.

ďalších nástrojov. Podobný zjav možno pozorovať na niektorých úštepoch, ktoré majú trojuholníkovitý hrotnatý tvar (obr. 13: 5; tab. 4: 1).

Čepele. Veľmi početné sú široké neretušované čepele alebo čepeľovité úštepy. Z retušovaných čepelí sa zachovali najmä zlomky. Niektoré zlomky ukazujú, že boli medzi nimi aj čepele väčších rozmerov. Zachovali sa obyčajne spodné a stredné časti retušovaných čepelí. Okraje bázy sú často oblúkovite upravené. Ojedinele sa vyskytujú aj čepele, ktoré majú okraje jemne retušované, alebo čepele, ktoré majú oblúkovite otupené boky a pripomínajú hroty châtelperronského typu. Pomerne časté sú čepele, ktoré sú retušované aj zo spodnej strany pri okrajoch. Veľkosť zlomkov čepelí sa pohybuje od 2—6 cm. Celých čepelí sa našlo veľmi málo; najpravidelnejšie sú čepele vyrobené z čokoládovohnedého radiolaritu. Tieto čepele a čepeľovité úštepy boli odbíjané najmä z hranolovitých alebo ihlancovitých jadier. Častejšie sa vyskytujú rovné čepele, čepeľovité úštepy, ktoré bývajú označené ako čepele s obitým chrbtom. Sú odrazené z upravenej hrany jadra a boli polovýrobkami. Podobne sa vyskytujú aj trojboké čepele, oddelené zo steny jadra, ktoré však neboli pred odbíjaním upravené.

Pri povrchových zberoch sme našli aj otĺkače a retušovače z kremencových okruhliakov. Funkciu otĺkača mohli mať aj niektoré jadrá, na ktorých častejšie vidieť stopy po práci.

Jadrá a ich zlomky. Na inventári kamennej industrie z Kechneca sa veľkým počtom podieľajú rôzne formy jadier a najmä ich zlomkov. Zastúpené sú najmä veľké jadrá; najväčší exemplár dosahuje rozmery 97×87×80 mm. Priemer veľkosti jadier činí asi 60×50×40 mm, najmenšie sú rozmery približne 40×30×25 mm. V doterajších zberoch sú zastúpené rozličné druhy jadier. Hranolovité jadrá bývajú najpravidelnejšie. Väčšinou sú z rohovca, niektoré z nich dosahujú aj výšku 70 mm s priemerom 40—50 mm. Menšie *hranolovité* jadrá zastupujú najmä radiolaritové jadrá. Na hranolovitých jadrách vidieť podľa negatívov, že z nich boli odbíjané čepele alebo čepeľovité úštepy. Aj *ihlancovité* jadrá majú svojich zástupcov v našich nálezoch. Z nich odbíjali najmä užšie čepele alebo čepieľky. Početné sú jadrá *diskovité*, medzi ktorými sa našli aj exempláre, ktoré upravili ako strúhadlovitý nástroj (obr. 14: 8). Rozmery: 52×37×15 mm. Podobné jadrá boli odbíjané obojstranne. Z týchto diskovitých jadier získavali najmä širšie kratšie úštepy. Veľmi často sa vyskytujú jadrá *guľovité*, najmä z radiolaritu, ale i z rohovca. Podobne ako z diskovitých jadier odbíjali i z týchto najmä úštepy. Menej je *doskovitých jadier*, ktoré tvoria rohovce a radiolarity. Mnoho je *surových jadier*, ktoré boli len málo otlčené. Našlo sa aj veľa *nepravidelných jadier*, ktoré podobne ako diskovité jadrá poskytovali najmä široké alebo trojuholníkovité úštepy. Tieto druhy jadier doplňuje veľký počet zlomkov jadier a rôzne okruhliaky, málo odštiepané.

Ostatná industria, odpadky a technologické poznámky

Medzi jadrami sú častým zjavom jadrá, ktoré majú dve alebo aj viac základní. Väčšina jadier bola zužitkovaná odbíjaním čepelí a úštepov. Niektoré pri oddeľovaní polotovaru boli značne poškodené a pokazené a boli potom nevhodné pre ďalšie priame odbíjanie čepelí alebo úštepov. Preto tieto jadrá často obnovovali a dodali im nový úžitkový povrch. Robili to tak, že s okrajom hodne pokazeného jadra odbíjali hrubé čepeľovité úštepy a odštiepky, ktoré tvoria časť odpadkového materiálu. Tak vznikli jadrá, ktoré majú aj viac základní a hodne otlčené steny. Pravdepodobne aj pri tejto práci vznikli početné zlomky jadier, ako pri ich prvotnej úprave. Malé jadrá majú okraje základní, ktoré sú obyčajne rovné, opracované a upravené rôznym spôsobom. Takúto úpravu majú jadrá, ktoré majú okraje základní buď vrubovite opracované, alebo oblúkovite otupené. Veľmi časté sú aj hrubšie úštepy z takto upravených hrán alebo základní a úštepy trojuholníkovité, ktoré majú niekedy upravenú úderovú plochu. Mnohé z jadier prevzali funkciu nástrojov, a to ako jadrovité hoblíky, škrabadlá alebo ako jadrové široké rydlá. Každé tretie jadro má stranu, ktorá smeruje kolmo na základňu, oblúkovite upravenú malými facetami. V tejto forme boli vhodné na hobľovanie, prípadne na hladenie. Poznáme aj jadrovité nástroje s viacerými oblúkovito upravenými pracovnými hranami. Zvlášť treba spomenúť, že niektoré jadrovité kusy mohli slúžiť (pokiaľ sa to dá súdiť podľa zvláštnej úpravy jadier) ako *sekáčovité nástroje* alebo nástroje na roztĺkanie a štiepanie dreva a kostí, tiež ako *otĺkače* alebo *retušovače*. K týmto patria azda aj niektoré nástroje, ktoré F. Prošek označil ako *gigantolity*.[28] Nie sú výnimkou ani hrubé jadrovité kusy, ktoré širokými rydlovitými údermi prerobili na masívne rydlá (tab. IV: 11).

Pri výrobe nástrojov z jadier a pri úprave jadier (pri prvotnej i druhotnej úprave — pozri vyššie)

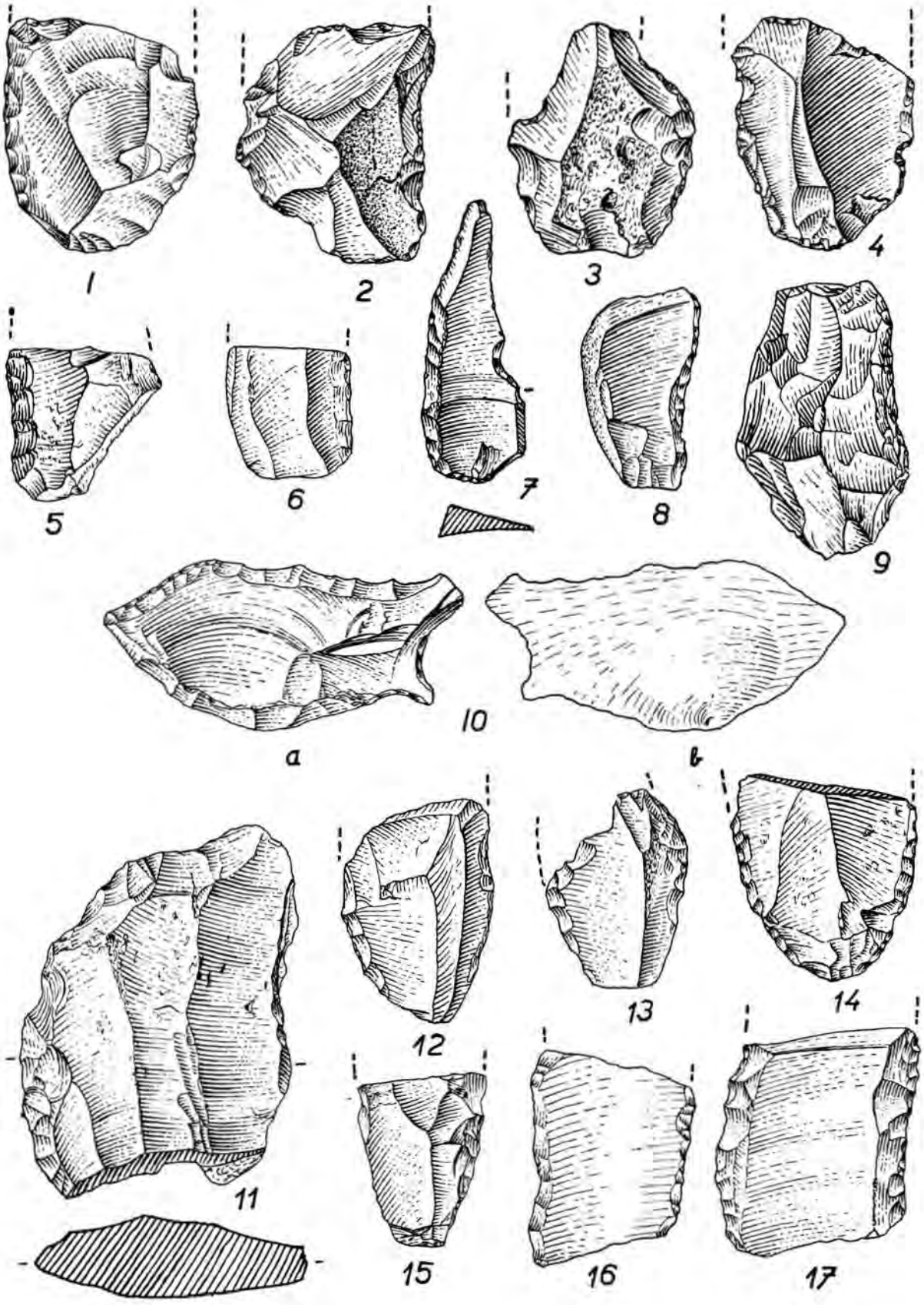

Obr. 8. Kechnec I. Kreslil V. Mészáros. Pomer 1:1 — Zeichnete V. Mészáros. Massstab 1:1.

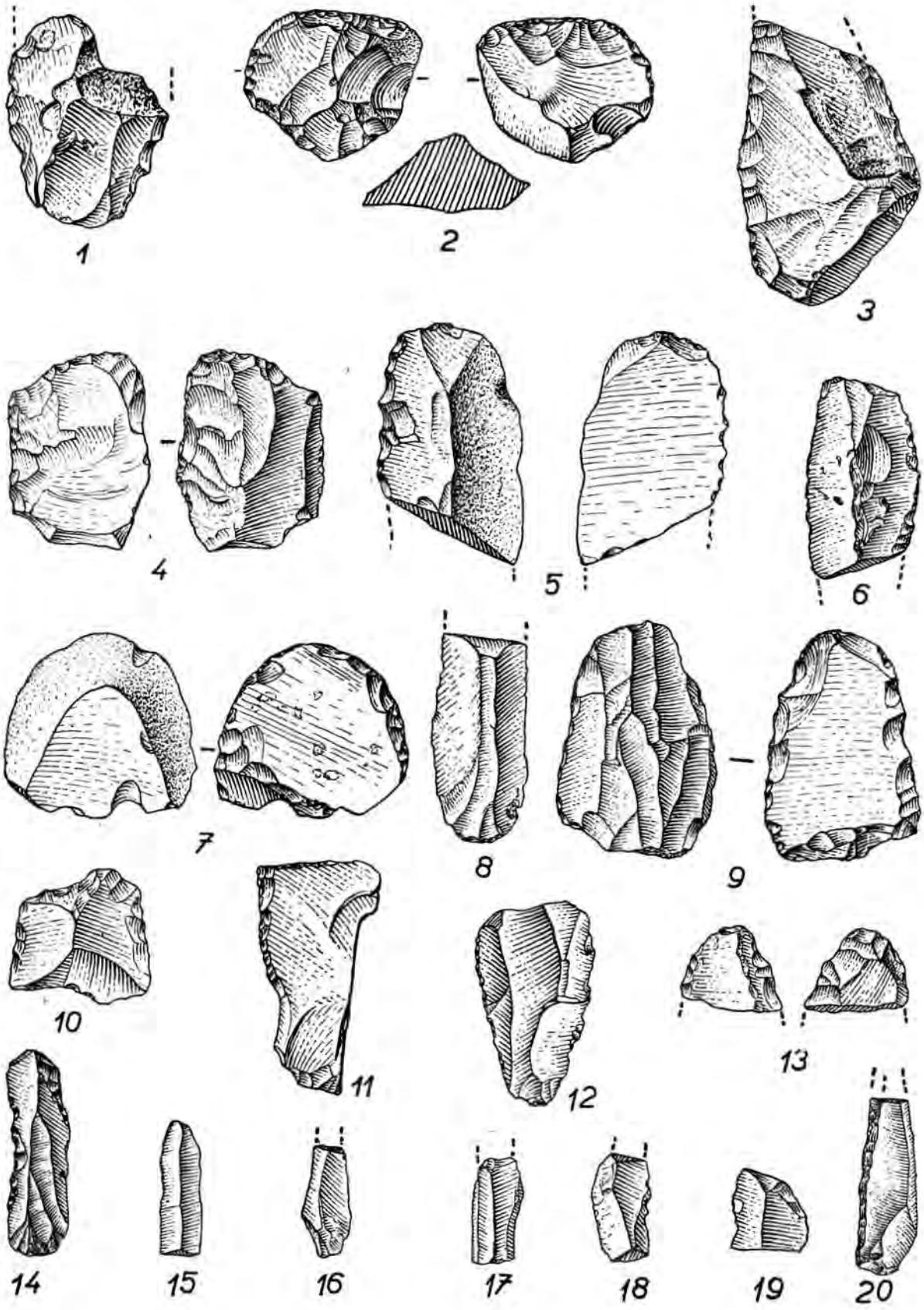

Obr. 9. Kechnec I. Kreslil V. Mészáros. Pomer 1:1 — Zeichnete V. Mészáros. Massstab 1:1.

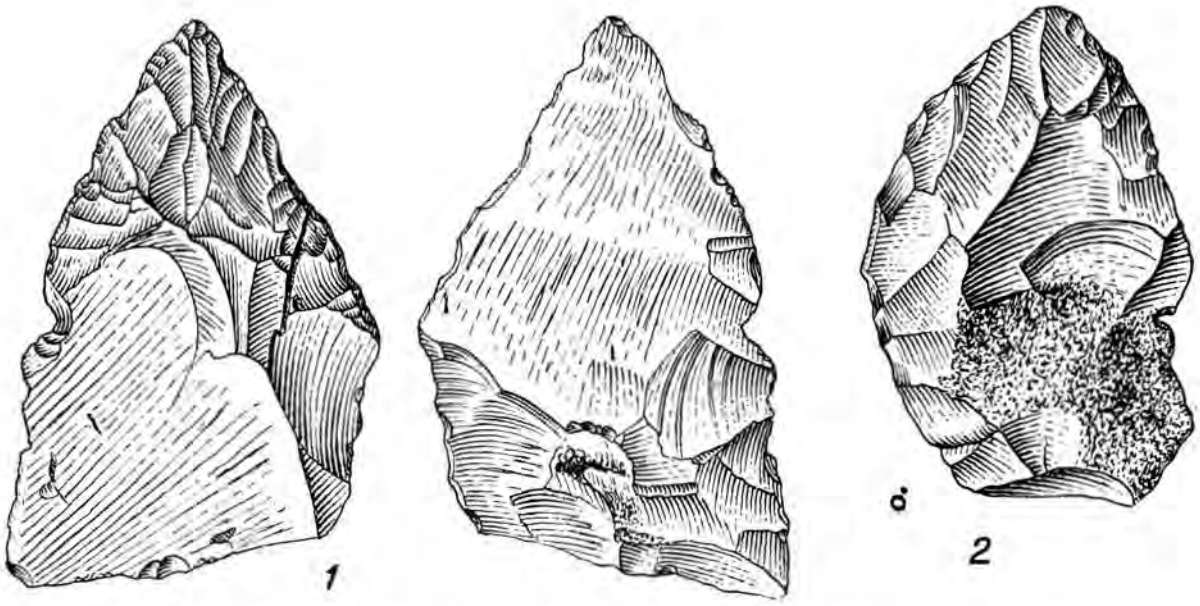

Obr. 10. Kechnec I. Kreslil V. Mészáros. Pomer 1:1 — Zeichnete V. Mészáros. Massstab 1:1.

vzniká veľké množstvo rôznych odštiepkov, triesok, zlomkov i úlomkov, ktoré označujeme ako *odpadkový materiál*. Tieto odpadky tvoria v našich zberových nálezoch vyše 73 % (celkom 3145 kusov). Odštiepky bývajú troj- i viacboké. V našej kolekcii sa vyskytli vo veľkom počte všetky veľkosti odštiepkov, od miniatúrnych do 1 cm cez menšie od 1 do 3 cm po veľké 3—6 cm a ešte väčšie kusy. Tieto odštiepky a vôbec odpadky získali technologickým postupom pri výrobe kamennej industrie. Možno rozoznávať odpadky, ktoré vznikli pri prvotnom rozbití väčších kusov pôvodnej suroviny na menšie kusy a jadrá, odpadky vzniknuté pri úprave vlastného jadra, pri odbíjaní čepelí, úštepov a polotovaru z jadier, ďalej odštiepky pri sformovaní, konečnej úprave a retušovaní vlastných nástrojov a pod.

Morfologicky možno celú sprievodnú industriu, súvisiacu s postupom výroby kamenných nástrojov, rozdeliť na niekoľko *morfologických skupín:*

Okruhliaky a žabice z rôznofarebného radiolaritu a rohovcovej hľuzy, ktoré tvorili základnú *surovinu* na výrobu kamennej industrie. Obyčajne majú zachovanú pôvodnú kôru a sú viac-menej na povrchu korodované.

Jaspisové obité, otlčené okruhliaky a jadrá — z nich odbíjali úštepy; *rohovcové hľuzy a jadrá* rôznych tvarov s negatívmi odbitých úštepov, odštiepkov a pod.

Zlomky a zvyšky okruhliakov a jadier. Vznikli pri rozbíjaní okruhliaka a jadra.

Odštepy okruhliaka. Sú to nepravidelné malé zlomky so zachovanou okruhliakovou plochou. Vznikli odrazením z okruhliakového jadra.

Okruhliakové úštepy a úštepky. Majú širšie pravidelnejšie tvary väčších i menších rozmerov. Boli podobne oddelené od okruhliaka ako odštiepky.

Čepeľovité úštepy. Predstavujú pretiahnutejšie úštepy alebo úštepy tvaru širokej nepravidelnejšej čepele; bývajú dlhšie ako šírka úštepu a širšie ako pravidelnejšie čepele.

Čepele. Sú vždy dlhšie ako úštepy. Za vlastné čepele možno považovať najmä dlhé a útle tvary.

Čepele a úštepy zo steny jadra alebo z jeho bázy. Vznikli odrazením hrany alebo bázy jadra, sú obyčajne trojboké s jedným bokom otlčeným, prípadne otupeným. Niektoré, najmä v mladšom paleolite, mohli sa používať, ako sa všeobecne tvrdí, ako pílky, nožíky alebo iné nástroje (Raspeln).

Šupiny. Sú drobučké, ploché tvary podoby úštepu alebo čepieľky, zväčša s rovnakou dĺžkou a šírkou. Vznikli ako najmenšie odpadky pri štiepaní alebo retušovaní.

Triesky. Sú podobné odštepkom alebo šupinám. Líšia sa hranatejšou a pretiahnutejšou formou.

Zlomky a úlomky. Ide o rôzne zlomky úštepov alebo ostatných morfologicky už opísaných tvarov.

V našich nálezoch sa stretávame ešte s početnými šupinami, trieskami a odlupkami, ktoré však nesúvisia s výrobným procesom. Tieto tzv. *mrazové šupiny alebo odlupky* majú vždy pravidelné okrúhle tvary. Na jednej strane sú pravidelne vy-

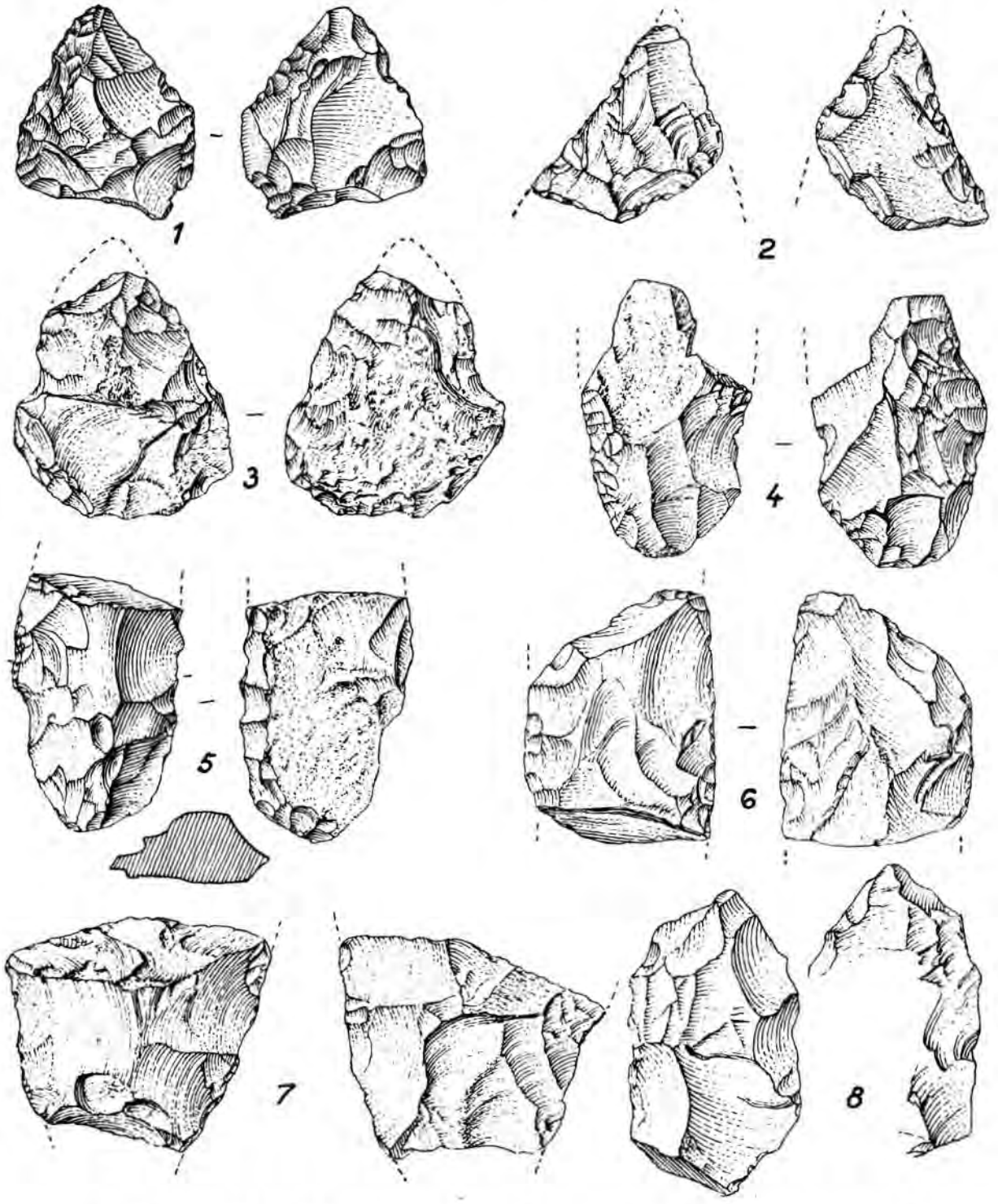

Obr. 11. Kechnec I. Kreslila P. Stankovičová. Pomer 1:1 — Zeichnete P. Stankovičová. Massstab 1:1.

puklé, na druhej strane obyčajne rovné alebo sledujú tvar nástroja, z ktorého sa vymrštili. Vznikli pôsobením mrazu na nástroje ležiace na povrchu. Vplyvom tepelných rozdielov vznikli trhliny a nástroje časom pukali. Trhliny určili smer a charakter rozpadu nástrojov. Takýmto rozpukávaním silexov vytvorili sa okrúhle (ako mince) šupiny alebo odlupky, prípadne ostrohranné triesky. Mrazové triesky líšia sa od odpadkových kusov tým, že nemajú ani úderové hrby, ani klzký odštepový povrch s charakteristickými koncentrickými kruhmi okolo bulby, ale sú na povrchu drsné, s ostrými a veľmi nepravidelnými hranami.

Vlastné nástroje sú často veľmi starostlivo opra-

cované okrajovou retušou, a to jemnou, hrubou a niekedy i strmou. Niektoré nástroje sú opracované jemnejšou okrajovou retušou aj na spodnej strane pri okrajoch. Na doteraz získaných nástrojoch sa stretávame aj so stupňovitou retušou, pomerne nepravidelnou. Retuš sa obmedzuje väčšinou na úžitkové časti nástrojov, ale možno zistiť aj retušovanie, ktorým prispôsobili nástroje i na rôzne vedľajšie funkcie alebo pre prípadné násadce. Opracovanie, resp. retušovanie niektorých úštepov alebo čepelí naznačuje, že aj tieto používali vo väčšej miere. O plošne retušovaných nástrojoch sme sa už zmienili.

Všetky tieto nálezy kamennej industrie z rohovca boli veľmi silne do biela patinované. Patinovanie možno badať aj na radiolaritoch, ktoré sú odolnejšie voči atmosferickým činiteľom, pôsobiacim patinovanie. Na radiolaritoch sa patinovanie javí len ako nepatrný, matnejší nádych a strata pôvodného lesku. Aj obsidiány stratili patinovaním pôvodný lesk. Treba ešte konštatovať, že kostené nástroje sa z tejto stanice nezachovali.

Pomer zastúpenia industrie

Typ	kusov	%
Typy 1—92; retušované nástroje	307	7,14
úštepy opracované	64	1,49
úštepy neopracované	151	3,51
čepele opracované	48	1,12
čepele neopracované	87	2,02
čepieľky opracované	3	0 07
čepieľky neopracované	11	0,25
rydlový odštep	1	0,02
odštiepky, zlomky, triesky	3145	73,14
jadrá hranolovité	24	0,56
jadrá ihlancovité	8	0,19
jadrá diskovité	20	0,47
jadrá guľovité	41	0,95
jadrá doskovité	11	0,25
jadrá surové	52	1,21
zlomky jadier	285	6,63
otĺkače	2	0,05
útle čepieľky	5	0,12
čepele z hrán jadra	11	0,25
iné	24	0,56

Zoznam typov

Typ	kusov	%
1 — čepeľové škrabadlo	27	8,79
2 — nevýrazné čepeľové škrabadlo	6	1,95
3 — dvojité škrabadlo	2	0.65
4 — oblúkovite lomené škrabadlo	1	0,32
5 — čepeľové škrabadlo s bočnou retušou	7	2,28
6 — čepeľové škrabadlo so strmou bočnou retušou	4	1,30
7 — vejárovité škrabadlo	1	0,32
8 — úštepové škrabadlo	19	6,18
9 — okrúhle škrabadlo	1	0,32
10 — nechtovité škrabadlo	8	2,60
11 — kýlovité škrabadlo	13	4,23
12 — nevýrazné kýlovité škrabadlo	8	2,60
13 — vyčnelé škrabadlo vysoké	1	0,32
14 — vyčnelé škrabadlo ploché	1	0,32
15 — jadrovité škrabadlo	6	1,95
16 — hoblík	6	1,95
17 — škrabadlo — rydlo	2	0,65
18 — škrabadlo s protiľahlým retušovaným koncom	1	0,32
23 — vrtáky	5	1,62
27 — klinové rydlo stredné	13	4,23
28 — klinové rydlo zakrivené	3	0,97
29 — klinové rydlo bočné	3	0,97
30 — klinové rydlo na zlomenej čepeli	17	5,50
31 — viacnásobné klinové rydlo	2	0,65
32 — oblúkovité rydlo kanelované	6	1,95
35 — hranové rydlo na šikmo retušovanej čepeli	1	0,32
38 — priečne rydlo	1	0,32
43 — jadrové rydlo	4	1,30
44 — ploché rydlo	3	0,97
45 — nôž typu Abri Audi	1	0,32
55 — hrot so stopkou	5	1,62
57 — čepeľ s vrubom	7	2,28
62 — vklesle retušovaná čepeľ	1	0,32
65 — čepeľ s jednostrannou retušou	16	5,21
66 — čepeľ s obojstrannou retušou	4	1,30
67 — strmo retušovaná čepeľ	4	1,30
68 — strmo retušovaná vrubovitá čepeľ	6	1,95
69 — plošne retušovaný hrot	4	1,30
70 — listovitý hrot so zaoblenou bázou	3	0,97
74 — vrub	24	7,81
76 — dláta, stieradlá, odštepovače	6	1,95
77 — strúhadlo	28	9,12
78 — oškrabovač	1	0,32
85 — čepieľka s otupeným bokom	1	0,32
89 — vrubovitá čepieľka	1	0,32
92 — ostatné	23	7,74

Zastúpenie suroviny

	kusov	%		kusov	%
Rohovce	3938	91,58	Obsidiány	16	0,37
Radiolarity	290	6,74	Kremene	27	0,63
Kremence	17	0,40	Iné	12	0,28

Vyhodnotenie industrie

Pri morfologickom a technologickom hodnotení kamennej industrie z Kechneca možno rozoznať v podstate dvojakú techniku výroby kamenných nástrojov: staršiu a mladšiu. Obe sa prenikajú a miešajú. Rozlišujeme techniku odbíjania širších a tlstejších úštepov s veľkou úderovou plochou. Plocha zviera s hlavnou osou úštepu prevažne 115—120°. Tieto väčšinou trojuholníkové úštepy a odštiepky so silnejšími bázami boli oddelené od jadier zväčša dostredivými údermi, smerujúcimi k ich oddeleniu

najmä z nepravidelných, ale i z diskovitých jadier. Menej bolo úštepov, ktorých úderové plochy sú tvorené drobnými facetami, to znamená, že boli odbíjané z jadier, ktorých plocha bola pred odštiepením úštepu pripravená predbežnou úpravou. Väčšina úštepov má hladké úderové plochy, len menšia časť sa našla aj s opracovanou úderovou plochou. Tlstejšie široké úštepy, ktoré boli odrazené z diskovitých jadier, majú uhol úderu menší, okolo 100—115—120°.

Úštepy, ktoré sú často len hrubo obtesané a ktoré dali základný tvar aj rôznym typom už opísaných hrotov pri strúhadlách a iných nástrojoch moustérskeho charakteru, sú svedkami moustérskej techniky pri výrobe kamenných nástrojov. *Nepravidelné a niektoré diskovité jadrá spolu s hrotmi a hrotitými úštepmi moustérskeho charakteru predstavujú technikou vyhotovenia staršie — moustérske prvky kamennej industrie paleolitickej stanice Kechnec I.*

Z hranolovitých, ihlancovitých a niektorých ďalších jadier boli odbíjané čepele a čepeľovité úštepy, ktoré však majú oveľa menší uhol (okolo 90°) medzi osou úštepu a úderovou plochou. Tieto však už nesúvisia s opísanou staršou technikou, to *sú už produkty mladopaleolitickej výrobnej techniky*, ktorou bola vyrobená veľká väčšina nástrojov s vyslovene aurignackým charakterom.

Nástroje z Kechneca boli teda vyrobené v podstate dvoma technikami. Typologicky vykazuje industria z doterajších povrchových zberov artefakty, ktoré sú typické a charakteristické pre aurignacien. Ak zhrnieme podrobnejší opis kamenných nástrojov, môžeme konštatovať, že v Kechneci ide o všetky typy škrabadiel. Z nich sú najpočetnejšie čepeľové a úštepové. Početné sú aj škrabadlá kýlovité alebo s retušovanými bokmi. Ostatné typy škrabadiel sú zriedkavejšie. Rydlá sú zastúpené najčasteišie strednými klinovými rydlami (najmä zo zlomkov čepelí, resp. úštepov). Hranové rydlá sú len ojedinelé. Z Kechneca poznáme aj rydlá oblúkovité a kombinované s inými nástrojmi. Vrtáky, ktoré sú nepočetné, sú veľmi nevýrazné a hrubé. Početné sú hrotnaté nástroje a strúhadlá, ktoré reprezentujú staršie moustérske tradície. V doterajších zberoch sa vyskytujú aj zlomky nástrojov s plošnou retušou na oboch stranách. Tieto možno pripísať szeletskému vplyvu, ktorý spolu s moustérskymi prvkami predstavuje v našich nálezoch staršie tradície rôznych kultúr, prežívajúcich v Karpatskej kotline. Z ďalších typov sú zastúpené rôzne dlátovité nástroje (pièces écaillés), početné vruby na úštepoch i na čepeliach. Niektoré čepeľovité nástroje majú nábeh na vytvorenie akéhosi vrubu v spodnej časti nástroja, čo pravdepodobne súvisí jednak so snahou umiestniť niektoré nástroje do drevených rúčiek — násadcov, jednak možno predpokladať, že takéto nástroje ukazujú smer vývoja na vytvorenie rôznych typov, ktoré sú známe najmä na staniciach, ktoré podliehajú vplyvu z východu (najmä mladšie stupne aurignacienu, resp. gravettienu). Týka sa to nástrojov s vrubmi v spodnej časti čepeli alebo hrotov z čepelí, so stopkou a vrubom v spodnej časti nástroja, ktoré sa považujú za mladšie elementy, ktorých vývojové prototypy možno azda vidieť aj v niektorých našich podobných nálezoch. Mladšie prvky predstavuje v našom celkovom náleze aj ojedinelá čepieľka s otupeným bokom a rôzne drobné čepieľky spolu s drobnými artefaktmi. Treba uviesť, že niektoré nástroje majú retušované aj spodné strany pri obvodovej hrane. Z ostatných nástrojov sa vo veľkom počte vyskytujú čepele s dvojstrannou i jednostrannou retušou, vrubovite retušované čepele i úštepy. Možno ešte spomenúť nástroje z jadier a silnejších úštepov, z ktorých niektoré pripomínajú malé pästné kliny a hrubšie veľké nástroje. Vyše 73 % industrie predstavujú odpadky. Hojné sú jadrá a zlomky nepravidelných, hranolovitých, diskovitých, surových, ihlancovitých i doskovitých jadier.

Typologicky možno získanú industriu z povrchových zberov v Kechneci označiť ako stredný aurignacien, ktorý má vyspelé aurignacké typy. Nálezy moustérskeho charakteru dodávajú tejto aurignackej fáze starší charakter.

Podľa veľkého množstva odpadkového materiálu, jadier i ostatnej industrie možno predpokladať, že tu bola i *dielňa*. Na základe počtu nálezov a hojných drevených uhlíkov, ktoré sa nachádzajú pod stanicou, kde tvoria súvislú vrstvu, dá sa predpokladať, že mohlo ísť o trvalejšie sídlisko príslušníkov prvobytnej spoločnosti, žijúcich na stupni loveckého a zberačského spôsobu hospodárstva.

Ak porovnáme kamennú industriu z Kechneca s industriami ostatných aurignackých staníc (napr. Barca I, II, Seňa) v údolí dolného toku rieky Hornádu, možno povedať, že ide o paleolitické nálezy podobného charakteru. Typologické rozdiely sa prejavujú jednak pomerom starších moustérskych elementov na jednotlivých staniciach, jednak stupňom vyspelosti a špecializácie industrií na jednotlivých náleziskách. V podstate ich možno rozdeliť do staršieho (Barca II a Barca I, objekt 1) a stredného aurignacienu (Kechnec I, Seňa I a Barca I, objekty 2, 3 a v oblasti Vihorlatu Tibava). V ich rámci možno aj medzi jednotlivými uvedený-

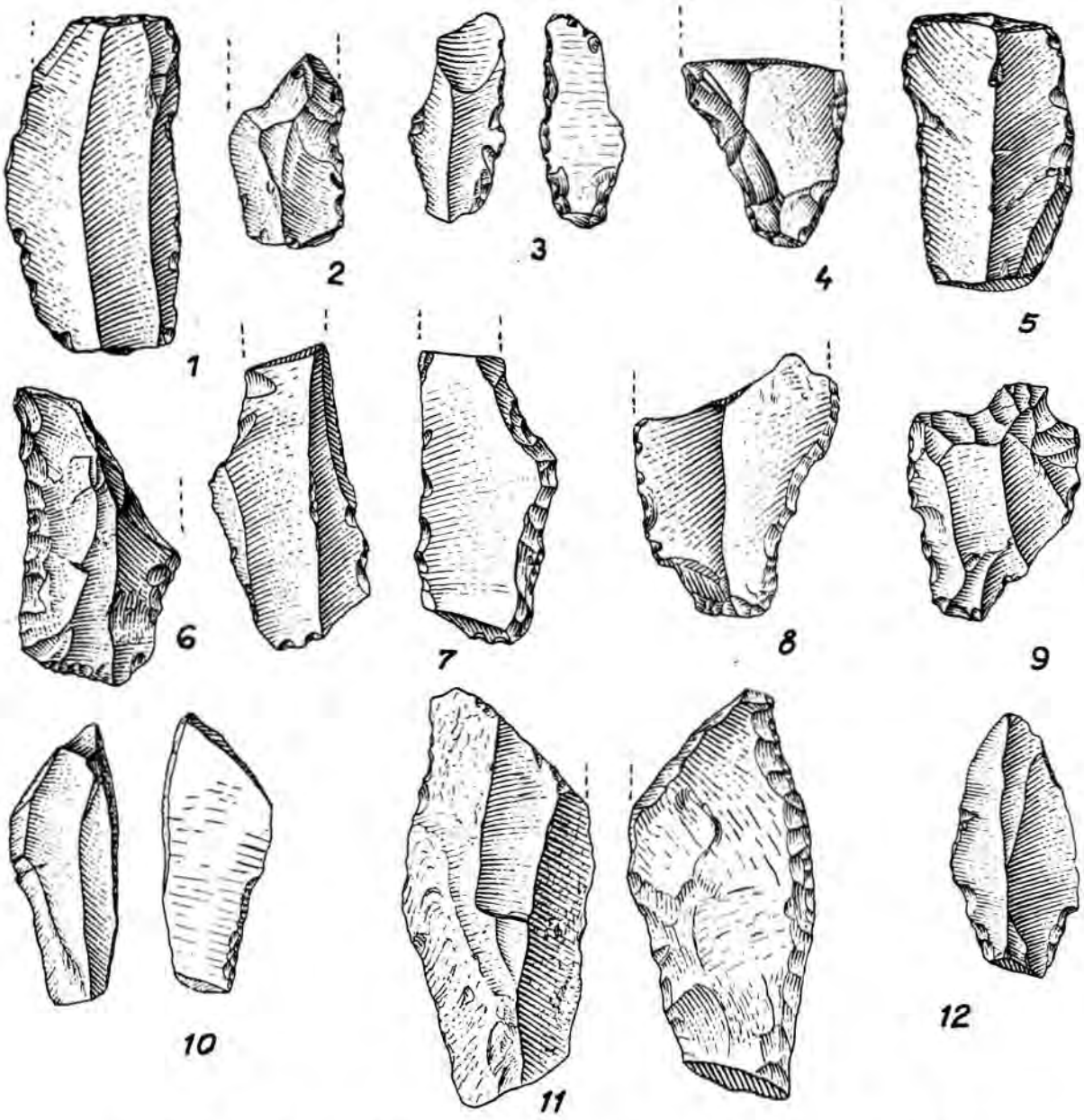

Obr. 12. Kechnec I. Kreslil V. Mészáros. Pomer 1:1 — Zeichnete V. Mészáros. Massstab 1:1.

mi staro- a stredoaurignackými stanicami, resp. ich objektmi (napr. v Barci I a II) rozlíšiť určité časové vývojové rozdiely,[29] ktoré súvisia s postupným obsadzovaním (a bývaním ich obyvateľstva na sídlisku) týchto sídlisk v určitých časových odstupoch. Rozdiely pozorujeme i v kamennej industrii na staroaurignackých objektoch (napr. Barca I, obj. 1 a objekty z Barce II), ktoré pochádzajú z interštadiálu W1-2,[30] i medzi stanicami, resp. objektmi, patriacimi rozličným vývinovým stupňom stredoaurignackých sídlisk, pochádzajúcich zo začiatku a priebehu druhého würmského štadiálu (napr. určité rozdiely medzi Kechnecom I, Seňou I, objekt 2 a 3 a tiež Tibavou).[31]

Staroaurignacké objekty sa síce vyznačujú industriou výrazne mladopaleolitickou, ale pomerne málo špecializovanou, ktorú reprezentujú rôzne, väčšinou drobné hrubšie opracované artefakty. Boli vyrobené najmä z odštiepkov alebo krátkych masívnejších čepelí. Najvýraznejšie nástroje predstavujú vysoké kýlovité škrabadlá, škrabadlá z úštepov alebo čepelí, úštepy a čepele s hrubo vyretušovanými vrubmi, hrubé nevýrazné vrtáčky z odštiepkov, pílkovité nástroje a dlátka. Rydlá sú

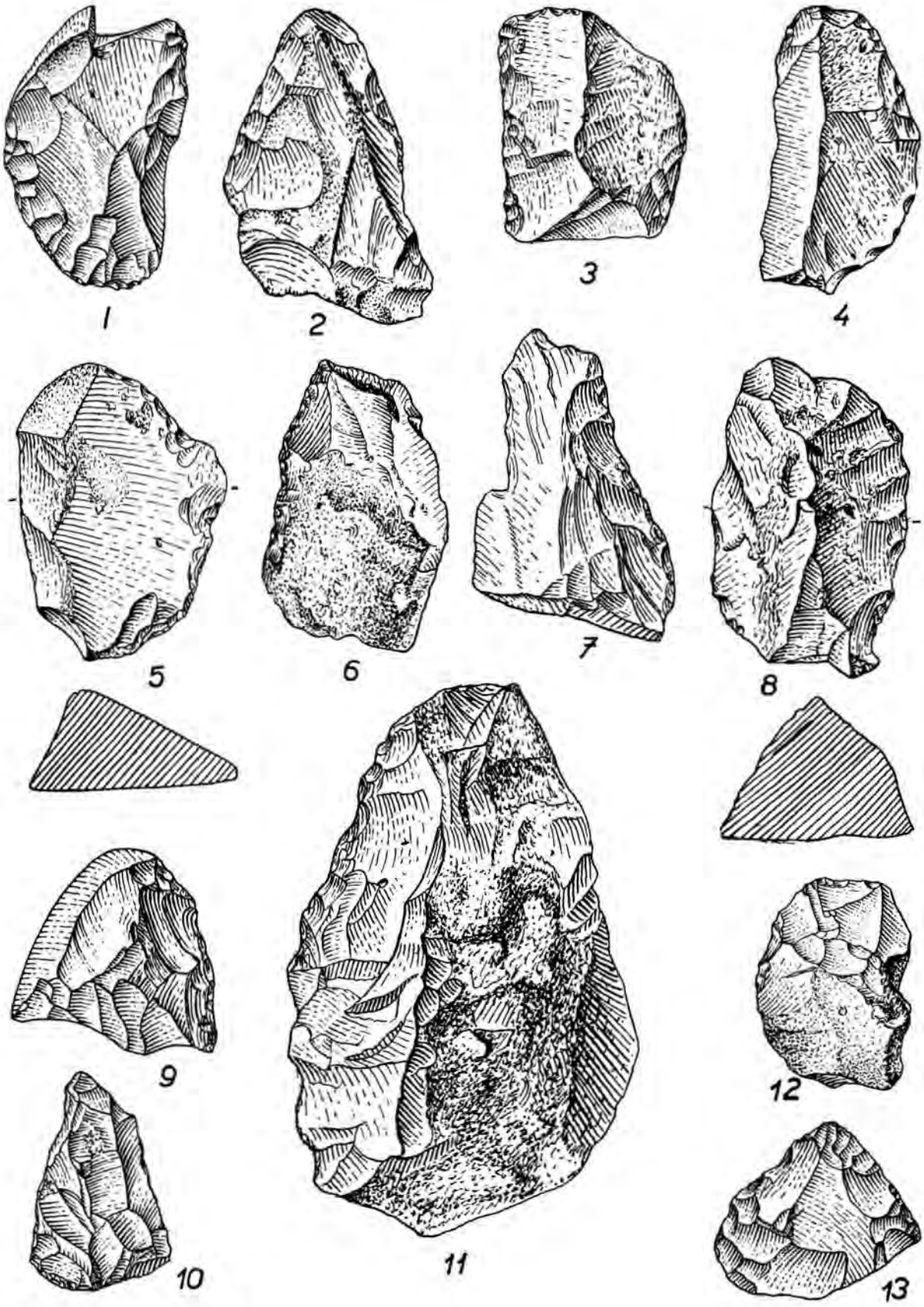

Obr. 13. Kechnec I. Kreslil V. Mészáros. Pomer 1:1 — Zeichnete V. Mészáros, Massstab 1:1.

ojedinelým zjavom a predstavujú ich rydlá zo zlomených čepelí. Častým zjavom sú nástroje moustérskeho charakteru, ako strúhadlá, hroty alebo disky. Tieto nálezy boli vyrobené najčastejšie z bielo patinovaného rohovca, menej z radiolaritu alebo kremeňa. Ojedinelé sú aj silne korodované obsidiány.[32]

V stredoaurignackých nálezoch na východnom Slovensku vyskytujú sa ešte tieto staroaurignacké nálezy, pribúdajú však k nim okrem zdokonalených starších tvarov aj nálezy typicky stredoaurignacké, aké sme uviedli pri opise industrie z Kechneca. Pristupujú k nim aj tvary mladšie, ako napr. čepieľky s otupeným bokom, čepele šikmo retušované, čepele s jemnou retušou alebo s retušou na spodnej strane a podobné mladšie prvky. Aj rydlá sú častejšie a početnejšie sú i ostatné typy nástrojov, naznačujúcich ďalší vývin aurignacienu smerom ku gravettienu. Najmladšie stredoaurignacké objekty z východného Slovenska (napr. Barca I, objekty 2, 3 a Tibava) ukazujú takto cestu k vytvoreniu akejsi základne, o ktorú sa mohol opierať vývoj mladopaleolitického a neskoropaleolitického kultúrneho okruhu.

Čo sa týka miesta a časového zaradenia paleolitických nálezov z Kechneca, medzi ostatné aurignacké stanice východného Slovenska možno na základe doteraz poznaného a publikovaného nálezového materiálu predpokladať, že kolekcia z Kechneca je mladšia, ako sú starouarignacké komplexy z Barce II alebo inventár objektu 1 v Barci I. Zdá sa, že kechnecká kolekcia je staršia než kolekcia nálezov zo Sene I a nálezy z objektov 2 a 3 v Barci I alebo nálezy z Tibavy. Tento názor potvrdzujú aj geologické a iné pozorovania, pomocou ktorých možno tieto stanice aj časove oddeliť. Na základe určenia F. Proška[33] patria staroaurignacké objekty v Barci I a II do interštadiálu W1—2, mladšie objekty v Barci I a v Seni I[34] zase do priebehu štadiálu W2. Opačne zase, ako sme už uviedli, Kechnec I sme zaradili na samý začiatok W2 (prípadne na prechod medzi W1—2 a medzi W2), čím je určená aj geologická pozícia paleolitickej stanice Kechnec I medzi stratigraficky dôležitými aurignackými sídliskami na východnom Slovensku.

Zo západného Slovenska nepoznáme doposiaľ takú aurignackú stanicu, ktorá by bola súčasná so stanicou Kechnec I alebo s ostatnými aurignackými stanicami na východnom Slovensku, najmä v údolí Hornádu. Západoslovenské aurignacké stanice, ktoré doteraz poznáme, sú mladšie ako východoslovenské aurignacké sídliská (napr. Šahy — Parassa, Moravany, Dzeravá skala), ktoré sú aj geologicky mladšie datované.[35] Namiesto aurignacienu v tej istej dobe vyskytuje sa na západnom Slovensku szeletien. Tento je na jednotlivých staniciach súbežný s aurignackými stanicami na východnom Slovensku.

Analógie k našim staniciam sa na západe objavujú na Morave, napr. v Gottwaldove-Loukách,[36] (tiež Hundsteig v Rakúsku) a na ďalších moravských a českých aurignackých staniciach, napr. Žlutava alebo Jenerálka, kde sú typologicky síce podobné, ale geologicky o niečo mladšie stanice ako Kechnec I[37] alebo Barca, takže ich možno spojiť s prenikaním aurignacienu z východu na západ. Pre porovnávanie našich staroaurignackých a stredoaurignackých nálezov z východného Slovenska sú pre nás dôležité nálezy z jaskyne Istállóskő v Bukových horách v severnom Maďarsku, kde L. Vértesovi sa podarilo rozlíšiť dve kultúrne vrstvy. Podľa jeho určenia jedna patrí aurignacienu I a druhá aurignacienu II.[38] Oba horizonty pochádzajú z interštadiálu W1—2. V spodnej vrstve zachytil aurignacké nálezy (aurignacien I), ktoré nesprevádzajú moustérske nástroje. Chýbajú aj vysoké kýlovité škrabadlá, ktoré, ako sa L. Vértes domnieva, mali prevziať od nositeľov szeletskej kultúry. V Istállóskő vystupujú ako kostené hroty s rozštiepenou bázou. V hornej vrstve spoznal nálezy aurignacienu II. Charakterizované sú najmä kostenými hrotmi mladečského typu a početnými nálezmi moustérskeho charakteru. Preto sa mu zdá aurignacien II primitívnejším ako aurignacien I a preto aurignacien II pripisuje inému etnickému celku ako aurignacien I. Podľa jeho názoru[39] v aurignaciene II, kde počet kostených hrotov je síce veľký, málo má takých nálezov, ktoré by svedčili, že sú loveckými nástrojmi. Predpokladá preto, že príslušníci aurignacienu II používali pri love produktívnejšiu formu (usporiadanie honov) ako reprezentanti aurignacienu I (ktorí lovili individuálnym spôsobom). Na základe tohto rozdielu predpokladá L. Vértes etnické rozdiely medzi uvedenými kultúrami. Oproti migrácii aurignacienu z východu na západ predpokladá domáci pôvod aurignacienu II, ktorý podľa neho vznikol z domáceho moustérienu (asi na začiatku interštadiálu W1—2). Na základe našich nálezov a nášho pozorovania sa však zdá, že takéto závery musia byť podložené väčším a spoľahlivejším množstvom nálezového materiálu, o ktorý sa L. Vértes opiera. V prípade nálezov z horizontov jaskyne Istállóskő treba ešte poznamenať, že jeho nálezy pochádzajú s veľ-

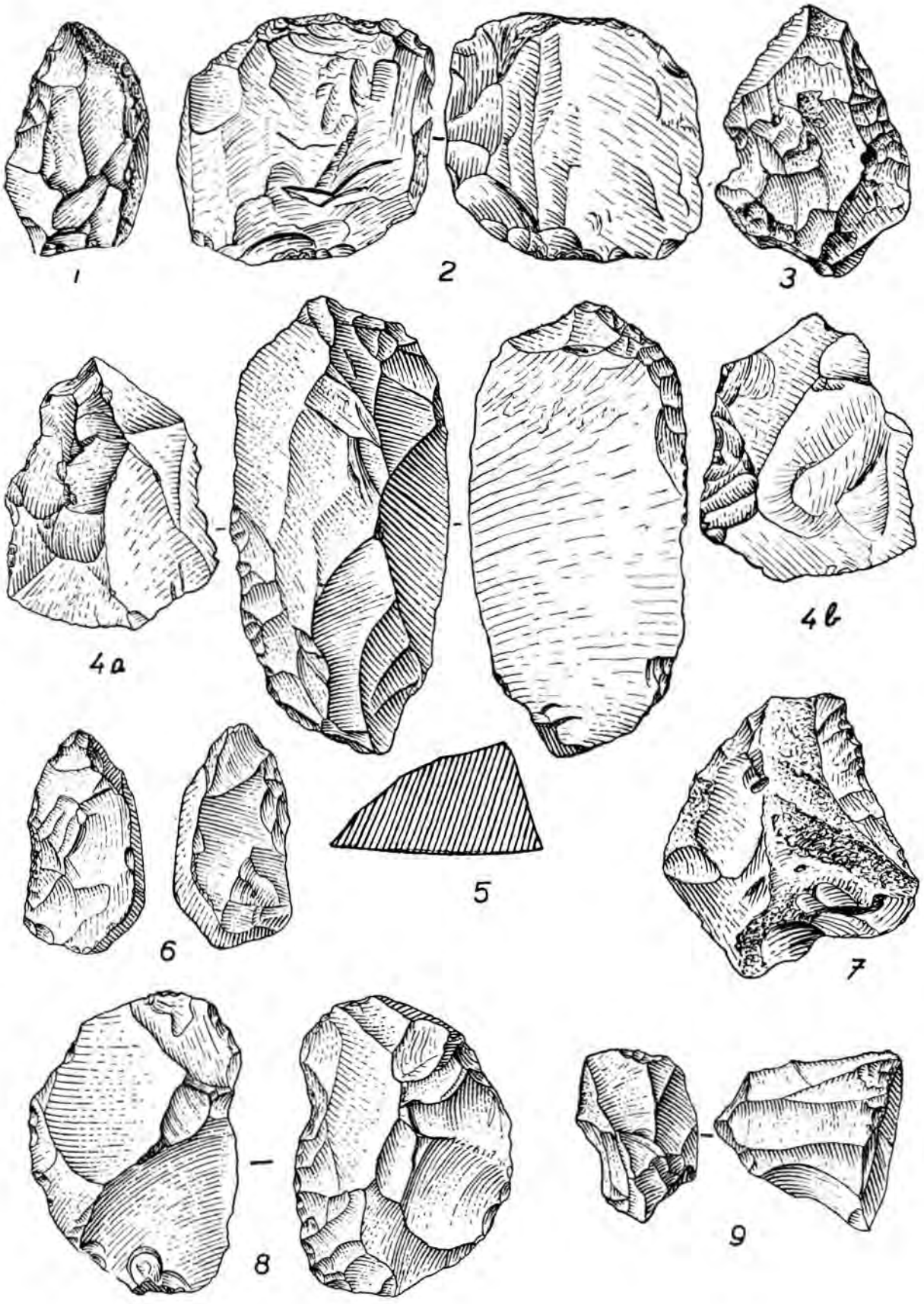

Obr. 14. Kechnec I. Kreslil V. Mészáros. Pomer 1:1 — Zeichnete V. Mészáros. Massstab 1:1.

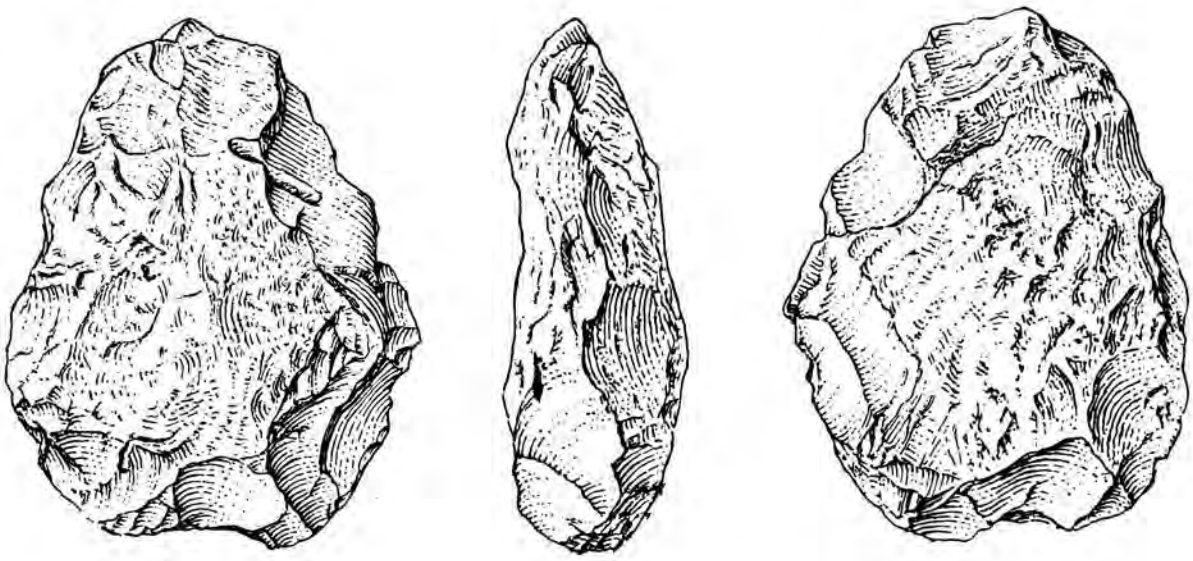

Obr. 15. Kechnec I. Kreslila P. Stankovičová. Pomer 1:1 — Zeichnete V. Mészáros. Massstab 1:1.

kou pravdepodobnosťou zo sezónnych loveckých staníc, ktorých inventár musel byť teda aj vysoko špecializovaný. Podľa nášho pozorovania sa tiež zdá, že moustérske alebo staršie elementy, ako aj staršie technologické a výrobné návyky v aurignackých nálezových celkoch predstavujú vplyv starších domácich tradícií na naše sídliská. Moustérske elementy pripisujeme teda *vplyvu* moustérskych tradícií, ktoré sa spolu so szeletskými prvkami uplatnili na našich východoslovenských aurignackých staniciach. Vzťah moustérienu k aurignacienu budeme riešiť na inom mieste.

Záverom možno konštatovať, že paleolitické nálezy, ktoré pochádzajú z povrchových zberov na stanici Kechnec I, dajú sa považovať za aurignacké. *Typologicky náležia v podstate strednému aurignacienu. Silný podiel na tejto industrii majú nálezy moustérskeho rázu, ktoré spolu s nálezmi plošne retušovaných nástrojov szeletského charakteru vystupovali na kechneckom nálezisku.* Geologicky patria na začiatok II. würmského štadiálu. Vo vývojovej reťazi aurignackých staníc na východnom Slovensku možno nálezy z Kechneca zaradiť medzi aurignacké stanice, ktoré sú mladšie ako objekty na sídlisku v Barci II a objekt 1 v Barci. Aurignacké stanice Seňa I a objekt 2 a 3 v Barci I, ako aj paleolitická stanica v Tibave sú mladšie ako naše nálezisko v Kechneci I. Presnejšie budeme môcť zaradiť tieto nálezy až po spracovaní a publikovaní nálezov z paleolitických objektov v Barci I a II a po výskume v Kechneci.

Podľa rozboru industrie sa zdá, že obyvatelia stanice Kechnec I sami vyrábali vo svojich dielňach už opísanú industriu. Pokiaľ sa dá súdiť z počtu doteraz nazbieraných nálezov, možno pripustiť, že tu bolo zároveň dlhšie trvajúce sídlisko. Tomuto nasvedčuje aj fakt, že v profile pod stanicou vidieť súvislú dlhú vrstvu popola a drevených uhlíkov, tiež fakt, že veľké množstvo odštiepkov alebo aj niektoré nástroje boli silnejšie, do ružova až popolavosiva spálené. Zatiaľ sa nepodarilo zistiť, kde boli umiestnené sídliskové objekty, ktoré by sme na tejto stanici právom očakávali.

Kechnec II — Malá štrkovňa

Leží asi 600 m severne od paleolitickej stanice Kechnec I.[40] Nachádza sa medzi náleziskami na kóte 229 a medzi Seňou I. Rozprestiera sa na menšej vyvýšenine štrkovej terasy v okolí Malej štrkovne, ktorá sa nachádza západne od židovského cintorína v Seni. Nálezy ležali na povrchu štrkovej terasy a len *niekoľko silexov sa nazbieralo z profilu Malej štrkovne, kde sa črtali obrysy akejsi hlbšej jamy*, vyplnenej hlinou. Našlo sa tu celkom 43 paleolitických nálezov, z ktorých väčšinu tvoria beztvaré úštepy a mrazové triesky. Z nástrojov sa našli iba zlomky 7 čepelí, 2 zlomky čepeľovitých škrabadiel, 1 nevýrazné kýlovité škrabadlo, zlomok úzkej čepele s menším vrubom, radiolaritová žabica, na jednej strane otlčená a upravená ako strúhadlo, a konečne slabo patinovaný obsidiánový úštepok. Tieto nálezy sú typologicky nevýrazné a je pravdepodobné, že majú *blízky vzťah k nálezom zo stanice Kechnec I*, od ktorých sú azda o niečo mladšie.

Kechnec III — železničná stanica

Paleolitická stanica Kechnec III leží na pravej strane údolia Hornádu v katastri obce Kechnec. Nachádza sa na nižšej štrkovej terase Hornádu v blízkosti železničnej stanice.[41] Prvé paleolitické nálezy nazbieral Š. Špiak asi 50 m západne od železničnej zastávky na pravej strane vozovky, idúcej od stanice do obce Kechnec. Povrchový zber poskytol len niekoľko nevýrazných úštepov a odštiepkov, a preto typologické určenie materiálu je zatiaľ nemožné. Všetky nálezy sú patinované a popráskané mrazom, podobne ako nálezy z okolia Kechneca. Materiál je totožný s materiálom paleolitickej stanice Kechnec I—II. Sú to biele patinované pazúriky a jeden radiolarit. Z nálezov možno uviesť masívny rohovcový úštep (10,5×8×5 cm), prelomenú čepeľ pravidelného tvaru s bohatou retušou na oboch hranách. Ostatné nálezy predstavujú odpadkový materiál. Je veľmi pravdepodobné, že paleolitická stanica *Kechnec III patrí spolu s polohou Kechnec I a II ku skupine stredoaurignackých staníc v južnej časti Košickej panvy.*

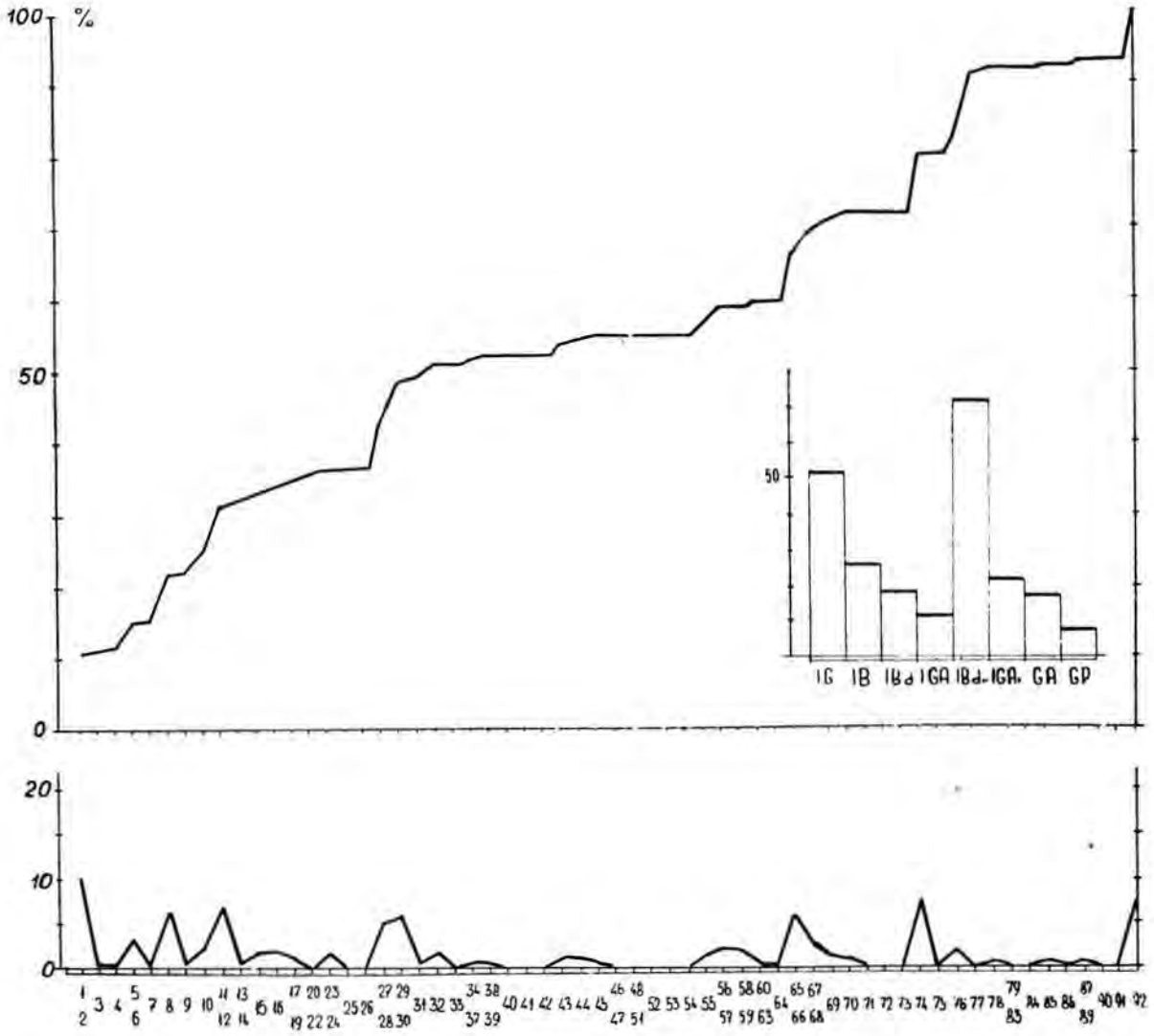

Obr. 16. Kechnec I. Pokus o štatistické vyhodnotenie nálezov, ktoré pochádzajú z povrchových zberov. Hore je hromadný graf industrie a indexy, dolu histogram nástrojov. — Versuch einer statistischen Auswertung von Funden, die aus Oberflächenstreufunden stammen. Oben ist eine gemeinsame graphische Darstellung der Industrie und die Indexe, unten das Histogramm der Geräte.

Poznámky a literatúra

[1] Aj z tohto miesta ďakujem všetkým členom expedície za poskytnutie materiálu. Pozri: Prošek F., *Nové paleolitické stanice na východním Slovensku*, AR V, 1953, 289—297; Klíma B., *Prvý pěstní klín ze Slovenska*, AR VI, 1954, 137—142.

[2] Bánesz L., *Výskum paleolitickej stanice Seňa-cintorín*, AR VIII, 1956, 625—631; Bánesz L., *Príspevok k poznaniu aurignacienu na východnom Slovensku*, Študijné zvesti AÚ SAV 1, 1956, 1—33.

[3] Bánesz L., *Nové paleolitické stanice v údolí Hornádu*, AR VIII, 1956, 631—633.

[4] Za nálezy z paleolitickej stanice Kechnec II pokladali členovia expedície nálezy z okolia polohy Seňa-cintorín. Pretože nálezy patria vlastne k stanici Seňa I — poloha „cintorín", vedľa ktorej prebieha tesne katastrálna hranica, nálezy zo starších zberov, ktoré boli označené ako nálezy zo stanice Kechnec II, sme priradili k nálezom zo stanice Seňa I. V júli 1955 sme však zistili medzi stanicami Seňa I a Kechnec I novú paleolitickú stanicu pri Malej štrkovni nad židovským cintorínom. Preto označenie Kechnec II sme dali tejto novej stanici. Pozri obr. 1 a opis stanice Kechnec II v článku.

[5] Pozri Klíma B., c. d., 140.

[6] Prošek F., c. d., 289.

[7] Klíma B., c. d., 137—142.

[8] Pastor J., *Nálezová zpráva 89/52*, uložená v archíve AÚ SAV v Nitre.

[9] Bánesz L., *Nové paleolitické stanice*..., 632—633.

[10] Prošek F., c. d., 294; Bánesz L., *Príspevok*..., 1—33.

[11] Stručnú charakteristiku a geologické zaradenie podal už F. Prošek v c. d., 294.

[12] Za požičanie profilu so stavom z roku 1951 na porovnanie s našimi profilmi ďakujem F. Proškovi, ktorý mi sprístupnil aj kamennú industriu zo zberov expedície.

[13] Bánesz L., *Výskum paleolitickej stanice Seňa-cintorín*, AR VIII, 1956, 625—631.

[14] Porovnaj profily v okolí Moravian, Vlčkoviec a i. Ambrož V. — Ložek V. — Prošek F., *Mladý pleistocén v okolí Moravian u Piešťan nad Váhom*, Anthropozoikum I, 1951, Praha 1952, 53—142; Prošek V. — Ložek V., *Stratigrafické otázky československého paleolitu*, Památky archeologické XLV, 1954 — separatum, 35—74; Prošek F., *Szeletien na Slovensku*, Slovenská archeológia I, 1953, 133—194; Bárta J., *Paleolitické osídlenie sprašovej stanice vo Vlčkovciach*, AR IX, 1957, 753—761.

[15] Prošek F. — Ložek V., c. d., 40; Bárta J., *Pleistocénne piesočné duny pri Seredi a ich paleolitické a mezolitické osídlenie*, Slovenská archeológia V, 1957, 14, tab. VI: 1.

[16] Prošek F. — Ložek V., c. d., 40.

[17] Bárta J., c. d., 24.

[18] Sú uvádzané už v diele V. Ložka *Měkkýši československého kvartéru*, Praha 1955, 1—510.

[19] Na tomto mieste ďakujem dr. Vojenovi Ložkovi za láskavé určenie vzoriek, vyhodnotenie nálezov malakofauny a za ďalšie údaje.

[20] Ložek V., c. d., 220—221.

[21] Ložek V., c. d., 402.

[22] Ložek V., c. d., 221—222.

[23] Podľa vyhodnotenia zberov V. Ložkom.

[24] Pozri poznámku 19.

[25] Predbežný rozbor uhlíkov urobil Zd. Dohnal — podľa oznámenia F. Proška.

[26] Pri opise kamennej industrie som používal slovenskú terminológiu so zreteľom na návrh českej terminológie, ktorý uvádza B. Klíma v článku *Statistická methoda — pomůcka při hodnocení paleolitických kamenných industrií. Návrh české terminologie mladopaleolitických kamenných nástrojů*, PA XLVII, 1956 — separatum, 193—210. Termíny, ktoré používam a zavádzam, majú byť východiskom pre spresnenie a ustálenie slovenskej odbornej terminológie kamenných nástrojov. Používané termíny sú prispôsobené aj medzinárodnej terminológii kamennej industrie.

[27] Klíma B., *Prvý pěstní klín ze Slovenska*, AR VI, 1954, 137—139.

[28] Prošek F., AR V, 1953, 289—297.

[29] Prošek F., *Paleolitické sídelní objekty na nalezišti Barca I*, AR VII, 1955, 721—729; Prošek F., *Paleolitická stanice Barca II*, AR VIII, 1956, 305—311.

[30] Pozri poznámku 29.

[31] Pozri poznámku 29; tiež Bánesz L., *Paleolitický sídelný objekt v Tibave na východnom Slovensku*, AR IX, 1957, 753—761; Bánesz L., *Výskum paleolitickej stanice v Tibave v r. 1956*, Referáty... II. časť, v tlači.

[32] Prošek F., c. d., AR VIII, 1956, 310; Prošek F., c. d., AR V, 1953, 6.

[33] Prošek F., c. d., AR VIII, 1956, 311; Prošek F., c. d. AR V, 1953, 6—8; Prošek F. — Ložek V. c. d., 54.

Pozri poznámku 2; tiež Bánesz L., *Mladopaleolitické objekty v Seni I*, SlA VI, 1958, v tlači.

[35] Gábori M., *Die Fundstelle des Aurignacien in Šahy — Parassa an der ungarisch-tschechoslowakischen Grenze*, SlA V, 1957, 253—270; Prošek F., Ložek V., c. d., 54; Ambrož V., Ložek V., Prošek F., c. d., 83—96.

[36] Klíma B., *Nová paleolitická stanice v Gottwaldově — Loukách*, Anthropozoikum V, 1955, 425—437.

[37] Prošek F. — Ložek V., c. d., 54.

[38] Vértes L., *Über einige Fragen des Mitteleuropäischen Aurignacien*, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae V, 1955, 279—291.

[39] Pozri poznámku 38.

[40] Pozri poznámku 4.

[41] Klíma B., *Prvý pěstní klín*..., 140.

Článok bol odovzdaný redakcii SlA na začiatku r. 1958.

Vysvetlivky k tabuľkám — Tafelerklärungen

Tabuľka I. 1 — pohľad na odkrytý hliník pod severným svahom kóty 229. Vľavo sa nachádza nálezisko Kechnec I; 2 — pohľad na profil pod paleolitickou stanicou Kechnec I; 3 — časť profilu s dobre viditeľným interštadiálnym (W 1—2) pôdnym typom; 4—5 — detaily profilu; 6 — pohľad z východu na profil paleolitickej stanice Kechnec II — „Malá štrkovňa". Vľavo vidieť kontúry jamy s paleolitickými nálezmi, ktorá je zahĺbená do štrkovej vrstvy. Foto-

grafované 1957. — Blick auf die abgedeckte Lehmgrube unter dem Nordhang der Kote 229. Links die Fundstelle Kechnec I; 2 — Blick auf das Profil unter der paläolithischen Station Kechnec I; 3 — Teil des Profils mit dem gut sichtbaren Interstadial (W 1—2) Bodentyp; 4—5 — Detaile des Profils; 6 — Ostansicht des Profils der paläolithischen Station Kechnec II — „Malá štrkovňa". Links die Umrisse der Grube mit paläolithischen Funden, eingetieft in eine Schotterschicht. Photographiert 1957.

Tabuľka II. 1—3 — čepeľovité škrabadlá (Klingenkratzer); 4—10 — úštepové škrabadlá (Abschlagkratzer); 11—12 — retušované čepeľovité úštepy (retuschierte Klingenabschläge); 13—19 — rydlá (Stichel); 20—25 — vrtáky (Bohrer). Rozmery (Ausmasse): 1 — 37×20 mm; 2 — 38×20 mm; 3 — 25×22 mm; 4 — 42×30 mm; 5 — 44×32 mm; 6 — 38×37 mm; 7 — 53×39 mm; 8 — 52×38 mm; 9 — 55×48 mm; 10 — 48×47 mm; 11 — 47×40 mm; 12 — 33×29 mm; 13 — 49×35 mm; 14 — 55×30 mm; 15 — 28×28 mm; 16 — 42×31 mm; 17 — 23×20 mm; 18 — 75×60 mm; 19 — 72×60 mm; 20 36×15 mm; 21 — 39×30 mm; 22 — 23×14 mm; 23 — 38×35 mm; 24 — 41×30 mm; 25 — 46×28 mm.

Tabuľka III. 1—13 — čepele (Klingen); 14, 15 — masívne úštepy (massive Abschläge); 16, 17 — pièces écaillées; 18 — hrotnatý úštep so stopkou (Spitze mit Stielklinge); 19 — jadrovitý nástroj (Gerät aus einem Kernstück); 20 — vrub (Kerbe); 21, 22 — jadrá (Kernstücke). Rozmery (Ausmasse): 1 — 50×20 mm; 2 — 46×21 mm; 3 — 45×13 mm; 4 — 28×16 mm; 5 — 24×17 mm; 6 — 42×30 mm; 7 — 55×22 mm; 8 — 50×30 mm; 9 — 52×30 mm; 10 — 58×27 mm; 11 — 48×20 mm; 12 — 43×24 mm; 13 — 47×18 mm; 14 — 47×32 mm; 15 — 85×64 mm; 16 — 33×30 mm; 17 — 30×30 mm; 18 — 40×37 mm; 19 — 43×28 mm; 20 — 40×29 mm; 21 — 30×29 mm; 22 — 53×45 mm.

Tabuľka IV. 1—6 mousteroidné hroty (moustéroide Spitzen); 7—10 strúhadlá (Schaber); 11 — rydlo na masívnom úštepe (Stichel auf massiven Abschlag); 12 — radiolaritový jadrovitý nástroj (Gerät aus einem Radiolaritkernstück); 13 — veľký hrotnatý úštep so struhadlovitou retušou na pravom boku (grosser spitzenartiger Abschlag mit schaberartiger Retusche an der rechten Seite); 15 — veľký „gigantolický" nástroj (grosses „Gigantholith"-Gerät). Rozmery (Ausmasse): 1 — 42×38 mm; 2 — 45×30 mm; 3 — 33×27 mm; 4 — 50×42 mm; 5 — 50×38 mm; 6 — 49×49 mm; 7 — 45×28 mm; 8 — 45×52 mm; 9 — 60×32 mm; 10 — 90×58×33 mm; 11 — 110×68×45 mm; 12 — 60×40×37 mm; 13 — 87×36×22 mm; 14 — 115×52×23 mm; 15 — 123×83×40 mm.

Paläolithische Stationen bei Kechnec

Ladislav Bánesz

Die paläolithische Station Kechnec I (Bez. Košice [Kaschau]—Umgebung) liegt im Südteil des Kaschauer Beckens im Tal des Hornád (Hernad), von dem sie etwa 4000 m entfernt ist. Sie befindet sich auf dem östlichen Ausläufer (Kote 229) des Berges Davidka (Kote 243 — früher „Csipkés").

Die Oberflächenforschungen der ostslowakischen archäologischen Expedition ergaben 4300 Stück Steinindustrie. Das ganze Material stammt aus Oberflächenstreufunden und nur einige Silexe wurden aus dem Profil genommen, das sich im Hohlweg eines Feldweges unterhalb dieser Station befindet.

Ein kleiner Teil dieser Oberflächenfunde ist bereits von F. Prošek publiziert worden, der sie vorderhand dem älteren bis mittleren Aurignacien zuweis. Der Grossteil der Funde ist nicht publiziert.

Der Ausgangspunkt für die Feststellung der stratigraphischen Situation und für die Datierung der paläolithischen Station Kechnec I war der Hohlweg des Feldweges Kechnec — Perín unter dem Nordhang der Kote 229. Im Hohlweg ist eine Gemeindesandgrube, von wo unaufhörlich Sand genommen wird und als Folge davon das Profil im Schwinden begriffen ist. Die Wand des Hohlweges auf der Südseite ist ungefähr 250 m lang und erreicht stellenweise eine Höhe von 5 m, besonders am Ostende des Hohlweges. Fast auf der ganzen Länge dieses Hohlweges können zwei Lössschichten beobachtet werden und unter ihnen eine fossile Bodenschicht. Auf der Oberfläche des Bodentyps liegt eine 5—7 cm mächtige Schicht mit einer Menge von Holzkohlenstückchen.[11] Längs des Hohlweges verringert sich in der Richtung nach Westen allmählich die Mächtigkeit dieser Schichten, die am Nordende des Hohlweges schwinden und nur ihre Reste sind auf den Sedimenten der Schottersande erhalten geblieben. Aus dem Profil, das wir an drei Stellen mit J. Pavúk vermessen haben, stammen auch die Funde der Molluskenfauna, die ein weiterer Wegweiser bei der geologischen Zuweisung der Schichten sein werden.

In allen drei vermessenen Profilen sind zwei Lössschichten zu sehen, die gewöhnlich von einer durch Solifluktion verlagerten Schotterschicht

getrennt sind. Manchmal sind jedoch diese Lösschichten nur der Farbe nach unterscheidbar (z. B. im Profil A). Am besten können sie im Profil C voneinander getrennt werden, wo sie entweder durch Solifluktionsschotter gesondert sind (linke Seite des Profils C), oder durch eine dünnere Schicht hellbraunen humoseren Lösses (rechte Seite des Profils C). In allen Fällen ist also zu sehen, dass die Lösssedimentation unterbrochen war.

Im Liegenden dieser Schichten tritt überall fossiler Boden vom Typ der degradierten Schwarzerde auf, in welcher hier und dort dünne Schotterschichten untereinandergelagert sind (ihr Ursprung wahrscheinlich durch Anschwemmung). Im oberen Teil dieser Schicht ist in den Profilen A und B eine dünne Schicht mit grossen Mengen von Holzkohlenstückchen zu sehen. Stellenweise wurden im oberen Teil des fossilen Bodentyps Anzeichen von Verdoppelung sichtbar (z. B. Profil C — seine linke Seite). Die dünne Schicht mit den Holzkohlenstückchen kann beiläufig auf dem 150 cm langen Abschnitt des ganzen Hohlweges verfolgt werden. In ihr wurden im Profil B auch paläolithische Steinartefakte festgestellt (7 Stück).

Die angeführten stratigraphischen Beobachtungen ermöglichen die Datierung des fossilen Bodens, der von zwei mit grösster Wahrscheinlichkeit dem Würm 2 und 3 angehörenden Lösschichten bedeckt ist, in das Interstadial W1 — W2. Das letzte Würm-Interstadial wird von einem stellenweise erfassbaren Solifluktionshorizont repräsentiert (Schotter), oder auch von einer nur stellenweise sichtbaren schwachen dünnen humosen Lösschicht (Braunerdezone), die von einer kurzen Unterbrechung der Lösssedimentation zeugt — wahrscheinlich von der Tundra-Phase des letzten Würm 3—Stadials. Das Lössprofil in Kechnec repräsentiert, wie wir schon betont haben, vorderhand das wichtigste Profil der Ostslowakei, das eine genauere Erforschung der äolischen Sedimente ermöglicht. Mit einigen von seinen Schichten korrespondieren Lössreste (W2), die auf der unweiten jungpaläolithischen Station in Seňa I Aurignacien-Funde enthielten.[13—14] Die Schichtenfolge im Profil der Kechnec-er Sandgrube entspricht den Schichten aus den klassischen Profilen der Westslowakei, besonders des Waagtales, wo Lössprofile abgedeckt sind, die das ganze letzte Würm—Glazial repräsentieren.[15] Die im Profil C in Kechnec beobachteten Anzeichen von der Verdoppelung des interstadialen Bodentyps bestätigen nur die älteren Ansichten[16] darüber, dass die Verdoppelung des begrabenen Horizontes im ersten Würm—Interstadial eines von den charakteristischen Merkmalen des grossen Interstadials zu sein pflegt. So eine Verdoppelung des Bodentyps ist, wie es scheint, nicht eine vereinzelte Erscheinung von örtlicher Entwicklung der pedologischen und Sedimentationsverhältnisse, sondern wird auf breiterem Gebiet beobachtet (z. B. Jenerálka, Sedlec und Letky in Böhmen[17]). In jüngster Zeit wurde so eine Verdoppelung, bis Verdreifachung der interstadialen Schwarzerde auch auf der pleistozänen Sanddüne Mačianske vŕšky bei Sereď in der Westslowakei beobachtet.[18]

Die stratigraphischen und geologischen Beobachtungen werden auch von Molluskenfunden ergänzt. Alle Funde der Molluskenfauna sind nach Analyse V. Ložeks kennzeichnende Lössgemeinschaften der kühleren Prägung. Von kennzeichnend kälteren können *Vertigo parcedentata* (A. Br.) und *Columella edentula columella (Mart.)* angeführt werden, Arten, die im Gebiet des Donautieflandes und seiner Ausläufer (hauptsächlich das Waagtal) für die zweite Hälfte des Würm charakteristisch sind, d. h. für die zweite Hälfte von W 2 und hauptsächlich für W 3. Irgendwie fremdartig wirkt das Bruchstück der verhältnismässig wärmeliebenden Steppenart *Chondrula tridens (Müll.)* in der zweiten Probe, die zwar auch in Lössen vorkommt, jedoch hauptsächlich in Striatenfaunen der Steppen des älteren Würm; sie ist allerdings auch aus Lössen von W 2 bekannt.

Im Kaschauer Becken ist Kechnec vorderhand die einzige Fundstelle von Lössfauns (vgl. ebenfalls V. Ložek, *Měkkýši československého kvartéru*, Praha 1955, S. 42); neuerdings sind die Arten *Vallonia tenuilabris (A. Br.)* und *Pupilla loessica Ložek* (ausser Seňa I) auch in den Sedimenten der Veľká Jasovská jaskyňa festgestellt, worden, die mit grösster Wahrscheinlichkeit dem jüngeren Würm entsprechen (nach Bericht Dr. Vojen Ložek).

Die zum Teil durchgeführte Analyse von Holzkohlenstückchen durch Zd. Dohnal (nach Bericht F. Prošeks) ergab die Zirbelkiefer — *Pinus cembra* —, was eine kalte Periode bezeugt.

Wenn wir die Ergebnisse der stratigraphischen und faunischen Beobachtungen zusammenfassen, können wir mit grösster Wahrscheinlichkeit feststellen, dass die paläolithischen Funde, die im oberen Teil des in das Interstadial W 1 — W 2 gehörenden fossilen Bodens der degradierten Schwarzerdetypen, zusammen mit Holzkohlenstückchen gefunden wurden, die auf eine kalte Periode hinweisen, aus dem Anfang des zweiten

Würm-Stadials, d. h. W 2, stammen. Die hangenden Lösse gehören in das zweite und dritte Stadial der letzten Eiszeit bzw. W 2 und W 3. Ein wichtiger Stützpunkt bei der Datierung des Lösses ist der Fund der erwähnten *Columella-Fauna* im oberen Teil des Lösses (W 2), der die Möglichkeit eines anderen — höheren Alters der über dem begrabenen Bodentyp sich befindenden Lössschichtung ausschliesst. Falls diese stratigraphisch fixierten paläolithischen Funde tatsächlich mit den paläolithischen Geräten zusammenhängen, die aus Oberflächenstreufunden der Station Kechnec I stammen, dann geht daraus eine weitere stratigraphische Schlussfolgerung hervor — dass die paläolithische Station Kechnec I, die sich in der Nähe des Profiles befindet — geologisch an den Anfang des zweiten Stadials der letzten Eiszeit bzw. Würm 2 zu stellen ist. Geologisch verlässlicher werden wir die paläolithische Station Kechnec I erst nach der Durchführung einer kompletten Erforschung des Profils, wie auch der Lokalität selbst, einordnen können.

Die aus der paläolithischen Station Kechnec I stammende Steinindustrie war überwiegend aus weiss patiniertem Hornstein gefertigt, dessen Ursprung bisher nicht verlässlich gelöst ist, doch kann vorausgesetzt werden, dass er aus dem benachbarten Ungarn stammt. Von 4300 Steinindustriefundstücken bestanden 3938 Stück aus Hornstein, was 91,58% von der Gasamtzahl der Funde ist. Es erscheint hier auch roter bis schokoladebrauner, aber auch grüner und gelber *Radiolarit* (290 Stück Radiolarit), der hier in den Schotteranschwemmungen des Hornád vorkommt. Seltener ist *Quarz* vertreten (27 Stück). Sehr wenig Artefakte sind aus dem dunkelgrauen *Quarzit* (17 Stück), der im Gebiet des Zempliner Gebirges und besonders im Gebiet des Vihorlatgebirges einen sehr gesuchten und mit Vorliebe bearbeiteten Rohstoff darstellt. Ähnlich ist es auch mit den *Obsidianen*, die in unseren Funden nur durch einige (16 Stück) Funde von Obsidianrohstoff vertreten sind, der in der Regel patiniert und an der Oberfläche mehr oder weniger korrodiert war. Die übrigen Rohstoffe (12 Stück) waren kaum merklich vertreten und stellen verschiedene *Abarten des Quarzits, Limnoquarzits* u. ä. vor.

Typologisch weist die Industrie unserer Oberflächenfunde Geräte auf, die für das Aurignacien typisch und charakteristisch sind. Die Geräte sind durch folgende Typen vertreten: alle *Kratzertypen*, von denen die *Klingen- und Abschlagkratzer* am zahlreichsten sind. Stark vertreten sind die *Kielkratzer* oder *Kratzer mit retuschierten Kanten*. Die übrigen Kratzertypen sind nur von einigen, eventuell Einzelexemplaren besetzt. Von *Sticheln* erscheinen am häufigsten *Mittelstichel* und überhaupt — *Keilstichel* (namentlich aus Klingenbruchstücken bzw. Absplissen). *Eckstichel* sind nur vereinzelt. Wir kennen aus Kechnec auch *Bogenstichel* und ebenfalls Stichel, die mit anderen Geräten kombiniert sind. Die zahllos auftretenden *Bohrer* sind unausgeprägt und grob. Zahlreich sind *spitzenartige Geräte* und *Schaber*, die ältere Moustérien-Traditionen repräsentieren. In den bisherigen Streufunden treten auch Gerätebruchstücke mit *beidseitiger flacher Retusche* auf, die man vielleicht dem Einfluss des Szeletien zuschreiben kann, das zusammen mit den Moustérien-Elementen in unseren Funden ältere Traditionen verschiedener im Karpatenbecken fortlebender Kulturen vorstellt.

Von weiteren Typen kommen hier verschiedene *meisselartige* Geräte *(pièces écaillées)*, zahlreiche *Kerben auf Abschlägen und Klingen* vor. Bei einigen klingenartigen Geräten ist die Bildung einer Art Kerbe im unteren Gerätteil zu bemerken, was wahrscheinlich einerseits mit dem Bestreben zusammenhängt, einige Geräte in hölzerne Zwischenfutter unterzubringen, anderseits kann vorausgesetzt werden, dass solche Geräte auf die Entwicklungsrichtung zur Bildung verschiedener Typen hinweisen, die besonders von Stationen bekannt sind, die dem östlichen Einfluss unterliegen (namentlich jüngere Stufen des Aurignacien, bzw. Gravettien). Das bezieht sich auf Geräte mit Kerben im unteren Teil oder auf Spitzen aus Stielklingen, mit Kerbe im unteren Teil, die für jüngere Elemente gehalten werden, deren Entwicklungsprototypen vielleicht auch in einigen von unseren Funden zu sehen sind. Die jüngeren Elemente sind noch in unserem Fundverband von einer vereinzelten *Klinge mit abgestumftem Rücken* und von kleinen Klingen zusammen mit kleinen Artefakten vertreten. Es ist nötig darauf hinzuweisen, dass einige Geräte auch die unteren Kanten retuschiert haben.

Von den übrigen Geräten erscheinen in grosser Zahl *retuschierte Klingen* (mit beidseitiger, einseitiger und auch Steilretusche), *kerbartig retuschierte Klingen* und auch *Abschläge*. Es können Geräte erwähnt werden, die aus Kernstücken und dickeren Abschlägen gefertigt sind, von denen einige an kleine *Faustkeile* erinnern sowie auch an dickere grosse Geräte, die als *Gigantolithe* bezeichnet werden können. Über 70 % der Indus-

trie sind verschiedene *kleine Absplisse* und *Abfallmaterial*. Zahlreich sind *Kernstücke*, ihre Bruchstücke, und zwar *unregelmässige*, *prismenartige*, *disken-*, *pyramiden-*, *brettförmige* und *rohe*.

Typologisch kann die aus den Kechnec-er Oberflächenstreufunden gewonnene Industrie als mittleres Aurignacien bezeichnet werden, das vollkommene Aurignacientypen zusammen mit Funden hat, welche dieser Aurignacien-Phase einen älteren Charakter verleihen.

Nach der grossen Menge von Abfallmaterial, Kernen und der übrigen Industrie zu schliessen, dürfte hier auch eine Werkstätte gewesen sein. Auf Grund der grossen Fundmenge und der zahlreichen Holzkohlenstückchen, die im Profil unter der Station gefunden worden sind, kann vorausgesetzt werden, dass es sich um einen dauernden Wohnsitz handeln konnte.

Zum Abschluss kann gesagt werden, dass die auf der Station in Kechnec I gesammelten Funde kulturell in das mittlere Aurignacien gehören, geologisch an den Anfang von W 2.

Die kleine Menge von paläolithischen Funden, die auf den unweiten Stationen Kechnec II und Kechnec III gesammelt worden sind, haben ähnlichen Charakter und *hängen wahrscheinlich mit der Kultur der Station Kechnec I zusammen.*

Übersetzt von B. Nieburová

Tabuľka I. Pohľad na profil pod kótou 229. Stav z roku 1957. Vpravo dolu Kechnec II — „Malá štrkovňa". Foto L. Bánesz. — Blick auf das Profil unter der Kote 229. Stand aus dem J. 1957. Rechts unten Kechnec II — „Malá štrkovňa".

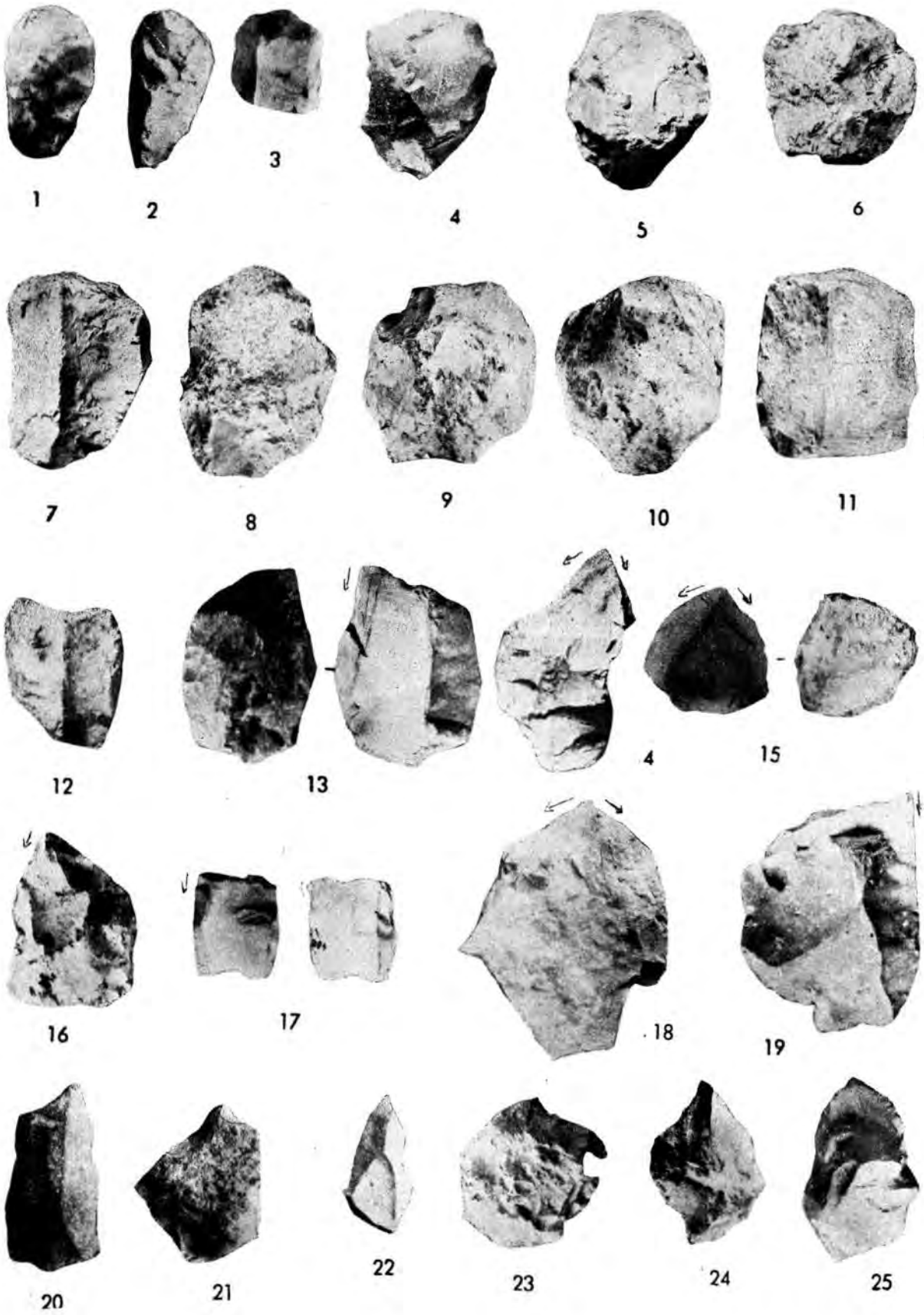

Tabuľka II. Kechnec I. Foto J. Krátky. Rozmery sú v texte (die Ausmasse sind im Text).

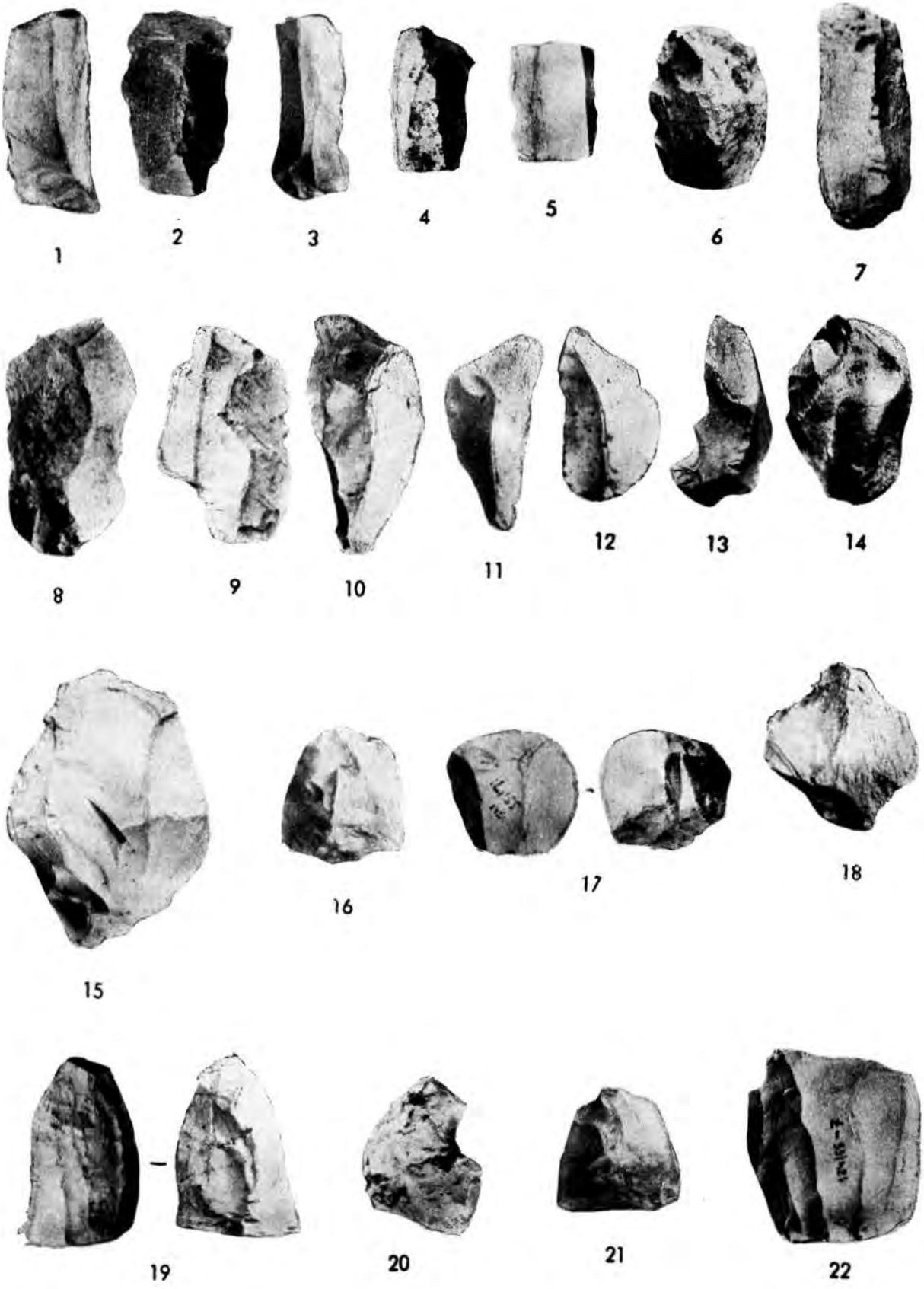

Tabuľka III. Kechnec I. Foto J. Krátky. Rozmery sú v texte (die Ausmasse sind im Text).

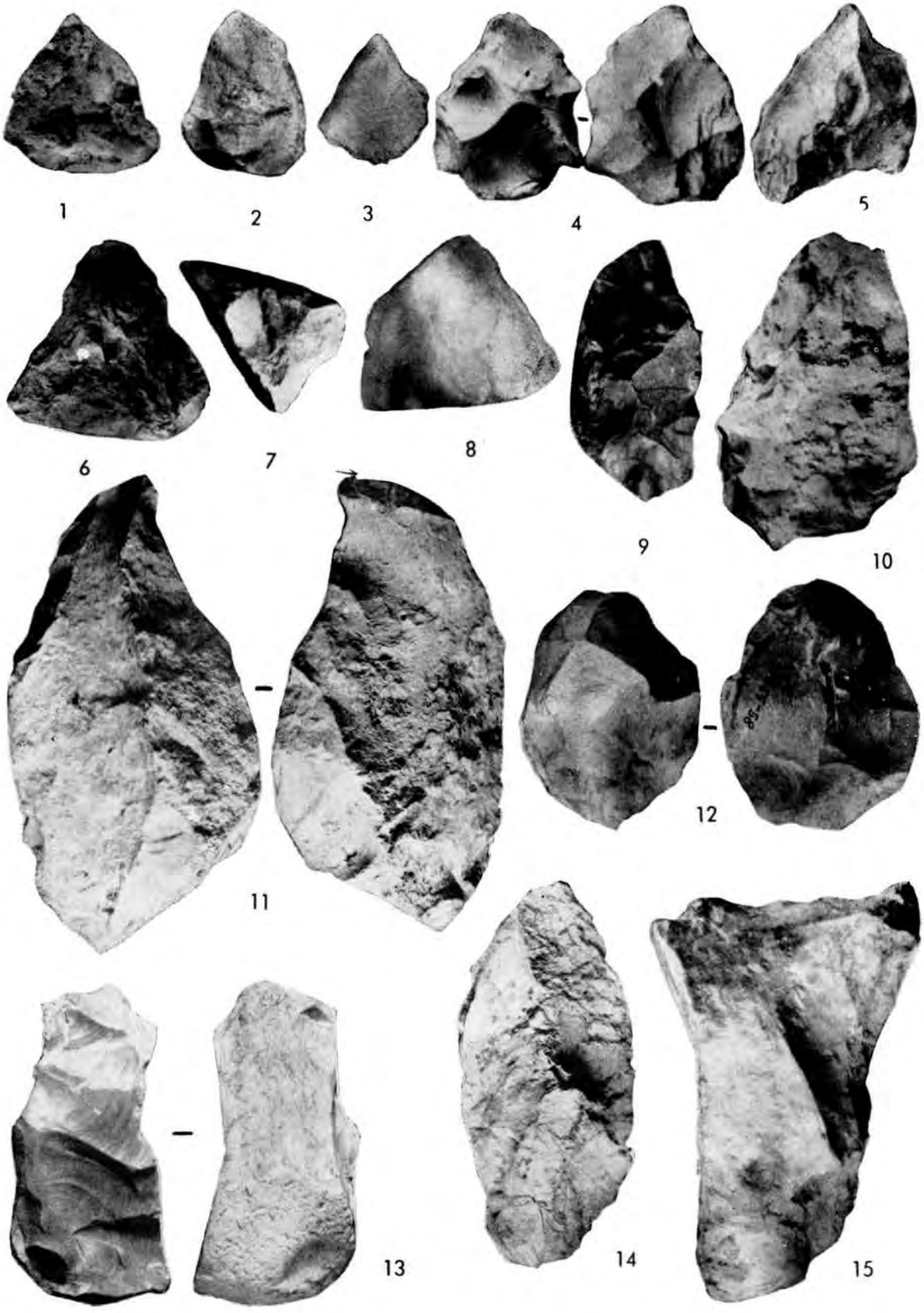

Tabuľka IV. Kechnec I. Foto J. Krátky. Rozmery sú v texte (die Ausmasse sind im Text).

Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre

Mezolitické a neolitické kamenné nástroje z dún „Vŕšky" pri Dolnej Strede

JURAJ BÁRTA

Úvod. Geografická poloha

Objav mezolitického sídliska na piesočnej štvordune pri Seredi r. 1952 a systematický výskum tejto lokality v nasledujúcich rokoch (J. Bárta[1]) dal impulz na prieskum piesočných dún širokého okolia. Sledovalo sa tým doplnenie a objasnenie problematiky výskumu z hľadiska predpokladanej viazanosti mezolitického osídlenia na duny pravobrežnej inundačnej oblasti Váhu. Tak bola objavená v blízkom východnom susedstve Mačianskych vŕškov dunová lokalita „Vŕšky", ktorá bola osídlená od mezolitu cez neolit, eneolit, starý bronz, halštat po neskoroslovanské obdobie. Táto lokalita leží 1 km východne od Mačianskych vŕškov v blízkosti rozhrania susedného a dolnostredanského katastra, už na území Dolnej Stredy, okres Sereď. V tomto priestore od severného okraja dnešnej tzv. Lindnerovej záhrady (prv dvor Karol) v dĺžke ca 500 m smerom k trati Sereď—Galanta nachádzajú sa štyri nízke bochníkovité duny, ktoré v ďalšom označujeme písmenami A až D.

História náleziska

Povrchovými zbermi, konanými počas výskumu Mačianskych vŕškov v r. 1953—55 a ďalšími občasnými zbermi získali sme veľké množstvo neolitických a eneolitických silexov popri menšom množstve silexov mezolitických. Prevažne na dunách A až C okrem silexov nachádzali sa mladolengyelské črepy, ojedinele eneolitické črepy bolerázskej skupiny (B. Novotný[2]), halštatské črepy, ojedinele bronzové drôtiky, bronzové kvapky a trosky, ako aj sklenené korálky a strieborné pliešky i fragmenty ľudských kostier. Nápadná koncentrácia silexov v priestore A (pozri situačný náčrt) a viditeľné tmavšie sfarbenie vrchola I. duny (A) dali impulz k zisťovaciemu výskumu. Tento priestor rovnako ako aj ďalšie duny v polohe Vŕšky bol každoročne rozorávaný a najnovšie v dune B založili aj piesočník, ktorý sa plánuje rozšíriť k dunám A a C. Záchranný výskum z obdobia neolitu vykonal v priestore A J. Pavúk s referentom r. 1955. Záchranný výskum z problematiky halštatskej a slovanskej vykonala v priestore B r. 1957 D. Bialeková. Výskumom odkryl sa neolitický pozdnolengyelský objekt, ktorý bol rozrušený predchádzajúcou orbou. Vzhľadom na to, že v samom objekte i v najbližšom okolí našli sa hojné neolitické a na susedných dunách B—D ešte prv tiež mezolitické silexy, tento príspevok venujeme detailnejšie najmä problematike štiepanej kamennej industrie. Vyhodnotenie lengyelskej keramiky bolo totiž už publikované (J. Bárta—J. Pavúk[3]). Poznatky o mladších archeologických nálezoch (halštat) publikoval J. Paulík[4] a ďalšie (belobrdské pohrebisko) pripravuje D. Bialeková.

Geologická stavba

Pri pohľade na staršiu mapu opisovaného územia na vrchole duny C nachádza sa výškový bod 125. Porovnávaním 9 m rozdielu s vyššími neďalekými Mačianskymi vŕškami, ktorých geologický pôvod sme detailne rozvinuli pri ich vedeckom vyhodnotení (J. Bárta[5]), pre dolnostredanské Vŕšky prikláňame sa k názoru, že sú geneticky mladšie. Keďže na Mačianskych vŕškoch dokázali sme časovú zhodu tvorby piesočných dún s navievaním spraší, v zhode s K. Žeberom[6] predpokladáme skončenie eolickej sedimentácie na konci štadiálu würmu 3, teda pre geologický pôvod tejto lokality prichádza do úvahy naviatie pred skončením eolickej sedimentácie. V staršom holocéne nachádzame totiž Vŕšky osídlené už mezolitickými obyvateľmi. Preto sa nazdávame, že pokryv Vŕškov pochádza zo štadiálu W 3 a v nasledujúcom období prebiehal na jeho povrchu proces vytvárania holocénneho pôdneho typu. Stratigrafický rozbor plytkého holocénu pre porušenie orbou a mlad-

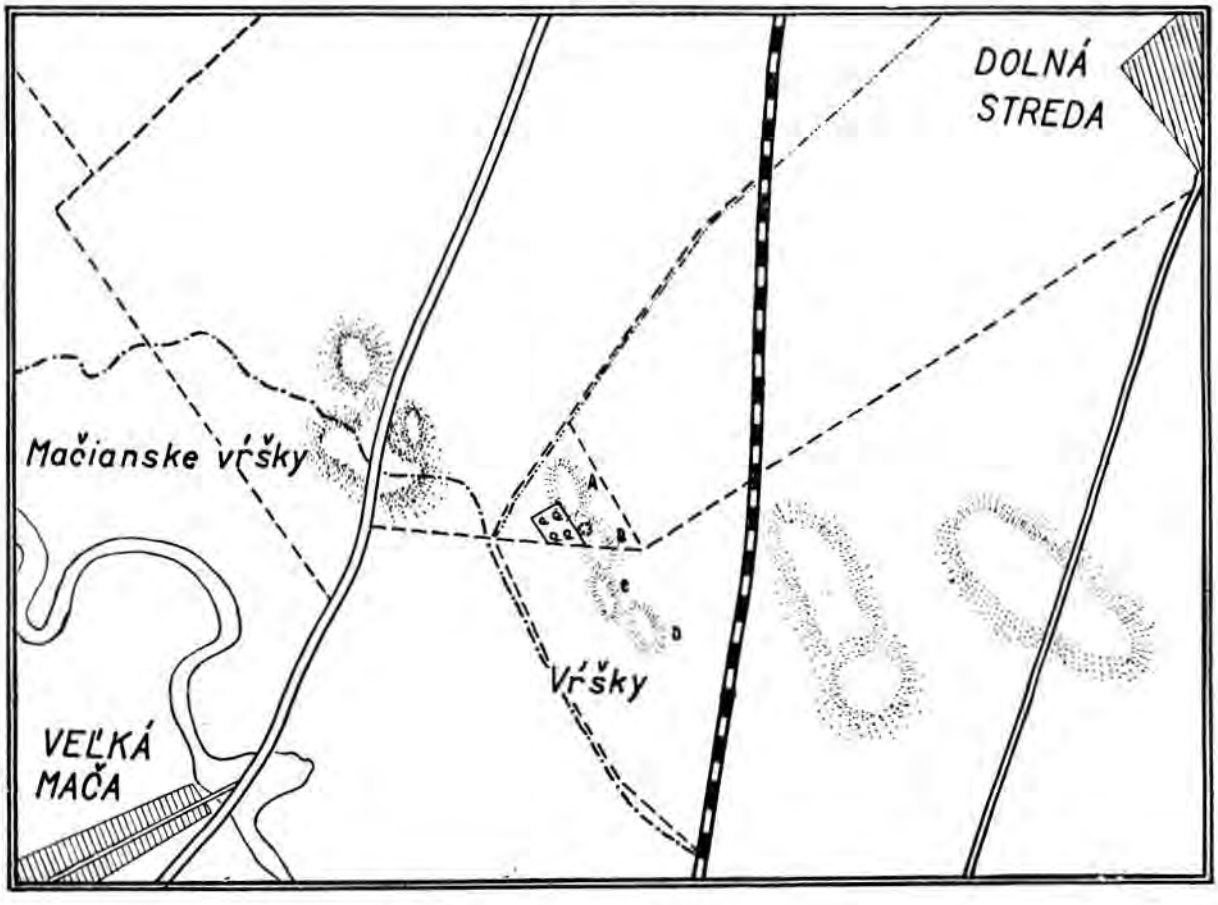

Obr. 1. Dolná Streda — Vŕšky. Situačný náčrt.
Abb. 1. Dolná Streda — Vŕšky. Situationsskizze.

šie lokálne odvievanie sa nevykonal, takže nájdená mezolitická industria nemala bližšiu stratigrafickú oporu a jej vyhodnotenie robíme na typologickom základe.

Opis nálezov a mezolitické typy nástrojov

Nález nehojných mezolitických artefaktov koncentroval sa prevažne na najvyššie body Vŕškov. Jedným z takýchto bodov je najmä duna C, kde J. Rajček ako prvý nález našiel výraznú čepieľku s oblúkovým otupeným bokom. Ďalšie nálezy pochádzajú z ostatných dún okrem duny A. Ide ca o 50 ks silexov, ktoré sme pri zbere odlúčili od hojnejšej neolitickej a eneolitickej industrie na základe odlišnej suroviny, mikrolitičnosti, retuše a charakteristických tvarov. Industria, ktorú zaraďujeme do mezolitu, vyrobená bola prevažne zo zelenosivého, žltohnedého, sivožltého radiolaritu a v jednom prípade tiež bieložltého chalcedónu. Ide rovnako ako na Mačianskych vŕškoch o vlársky radiolarit, donesený sem z Váhu.

V dolnostredanskej mezolitickej kolekcii, tak ako aj inde, prevažujú *čepieľky a čepeľovité úštepy*, ktoré reprezentujú polotovar v rozličných fázach výroby (tab. I: 11—30, 38—40). Zastúpené sú vyššie, v priereze prizmatické čepieľky (tab. I: 24, 38—40), ktoré reprezentujú druhú fázu odštepovania čepelí z hrany jadra, aby sa tak pripravil tvar jadra pre ďalšie odbíjanie. Čepeľ s vysokou hlavicou (tab. I: 40) a ľavobočnou terminálnou perličkovou retušou mala funkciu škrabadla. Medzi ostatnými čepieľkami majú prevahu širšie i užšie, prevažne s odlomenou terminálnou časťou. Čepieľky (tab. I: 12, 18, 22) vyznačujú sa intencionálnou perličkovou retušou niektorých strán, kým na ostatných čepieľkach ojedinele nachádza sa aj úžitková retuš. Pravidelnejšie čepele zhruba obdĺžnikového tvaru ako aj dlhšia nevyobrazená čepeľ zastúpené sú na tab. I: 23, 29. V sérii mikročepeliek zastúpená je veľkosť od 14 do 24 mm, ostatné čepieľky varírujú od 22 do 40 mm. Výrazne mezolitický charakter dokumentuje mikročepieľka s otupeným bokom (tab. I: 11).

V silexovej industrii z Dolnej Stredy našlo sa veľké množstvo *jadier a jadrovitých úštepov* z radiolaritu. Pre bezpečné zaradenie do mezolitu svedčia však len tie, ktoré sa vyznačujú negatívmi mikročepeliek. Na tab. I: 35, 37 zastúpené sú najmä dvojzákladňové—klátikové jadrá, ktorých negatívy nasvedčujú výrobe mikroúštepov a mikročepeliek. Našiel sa aj jadrovitý hoblík (tab. I: 36), okrem toho našli sme aj pyramidálne a diskovité jadrá. Do mezolitickej industrie zaraďujeme aj kombinovaný artefakt (tab. I: 31). Rámcove ide o *strúhadlovité škrabadlo*, vypracované na vyššom čepeľovitom úštepe, trojstranne retušované, s pravobočným vrubovitým výčnelkom, ktorý mu dáva aj funkciu vrubovitého strúhadla. Okrem toho našlo sa aj okrúhle *mikroškrabadielko* (tab. I: 32). Skupinu mezolitických nástrojov dopĺňajú aj *dlátka*. Ide o dva ploché obdĺžnikové artefakty s ostrou vyštiepanou terminálnou hranou (tab. I: 33, 34). Súmernejšie vyštiepané ostrie má dlátko 34. Väčšie dlátko 33 má z pravej ventrálnej strany plytký retušovaný vrub.

Výrazne mezolitickú skupinu reprezentujú tzv. *geometrické nástroje*. Z nich je najpozoruhodnejšia *mikrolitická priečna šípka* z hnedého radiolaritu (tab. I: 1b). Ide o klasický drobnotvarý artefakt tvaru pravidelného lichobežníka s obojstrannými plytkými vrubmi na retušovaných bočných, výrazne zbiehavých hranách. Obojstranné bočné vruby jasne svedčia o upevňovacej možnosti priečnej šípky v dreve šípu. Tvarom je dolnostredanská priečna šípka najkrajším mezolitickým exemplárom z nášho územia. Okrem toho, podobne ako na Mačianskych vŕškoch, je najdôležitejším chronologickým činiteľom na mezolitickom nálezisku v Dolnej Strede. Tvarove je jej veľmi podobná priečna šípka z priesvitnej hnedastej odrody beztvarej kyseliny kremičitej (tab. I: 1a), ktorá nesie stopy úžitkového vyštrbenia na hornom ostrí šípky. Do skupiny geometrických artefaktov patrí aj fragment väčšej čepieľky s otupeným oblúkovitým bokom (tab. I: 2). Väčší exemplár *mikročepieľky s lomeným* bokom (tab. I: 9) je sprevádzaný malou širokou a hrubou mikročepieľkou, ktorú s istými ťažkosťami možno zaradiť do tejto skupiny (tab. I: 6). K mezolitickým artefaktom zaraďujeme aj dva fragmenty väčších mikročepeliek s otupeným bokom (tab. I: 3, 4). Pri týchto fragmentoch nemožno vylúčiť, že ide o fragmenty hornej časti väčších *čepeliek s plytko oblúkovite otupeným bokom*. Pre tento typ artefaktov používa H.

Obr. 2. Dolná Streda — Vŕšky. Pohľad na dunu B, v pozadí na horizonte Mačianske vŕšky. Foto J. Bárta.
Abb. 2. Dolná Streda — Vŕšky. Ansicht der Düne B, in Hintergrund am Horizont Mačianske Vŕšky.

Schwabbediesen[7] názov Federmesser — perový nožík. Veľmi pekný exemplár takéhoto perového nožíka je zobrazený na tab. I: 9. Neobyčajne dôležitým nálezom z tejto lokality je trojuholníkovitý artefakt (tab. I: 5), tzv. tardenoiský hrot. Pre klasickú formu chýba mu retušovaná základňa, avšak C. Barrière[8] publikuje tvarove takmer zhodný exemplár z La Martinet v sérii tardenoiských hrotov. Skupinu geometrických nástrojov ukončujú *polmesiačiky — kruhové odseky*. V prípade malého exemplára (tab. I: 7) bočne retušovaný oblúk je čiastočne asymetrický. Od všetkých doteraz vymenovaných artefaktov, vyrobených z rozlične sfarbeného radiolaritu, odlišuje sa polmesiačik (tab. I: 10), vyrobený z čiastočne patinovaného bieložltého priesvitného chalcedónu. Spomenutý exemplár dokumentuje väčší kruhový odsek s neobyčajne pravidelným plným pravostranným retušovaným oblúkom. Nápadne plný oblúk vylučuje tento artefakt z okruhu doteraz známych mezolitických segmentov a pripomína nám viac-menej okrúhle škrabadlo. Odseky zo Šakvíc na Morave, ktoré publikoval B. Klíma,[9] sú tvarove najbližšie, a to mezolitickým kruhovým odsekom, k nášmu exempláru 10. Spomenutému dolnostredanskému nástroju je do istej miery tvarove blízky napr. polmesiačik moravskej maľovanej keramiky z Uherského Brodu (M. Mazálek[10]). Táto lokalita dokumentuje prežívanie mezolitických elementov v neolite. V našom prípade nás pre zaradenie opísaného polmesiačika do mezolitu viedla okolnosť, že — hoci sa v Dolnej Strede našlo viacej výrazne patinovaných, avšak typologicky neolitických silexov z chalcedónu aj pri systematickom výskume blízkych Mačianskych vŕškov našli sa patinované silexy z chalcedónu tardenoiského veku. Rovnako nápadný segmentový tvar i charakter jemnejšej retuše podmienil naše rozhodnutie zaradiť ho do mezolitu.

Rozbor industrie

Zberom získaná drobnotvará silexová industria reprezentuje typologicky výrazné elementy, pričom nemožno vziať do úvahy odpadovú surovinu, ktorá je pomerne ťažko odlišiteľná od mladších industrií, najmä pokiaľ ide o použitú surovinu — farebné pestré radiolarity. Nápadná drobnotvarosť, geometrické formy i perličková retuš nami získaných silexov svedčia o ich mezolitickom charaktere. Vzhľadom na to, že pri sledovaní vzájomných vzťahov mezolitu a eneolitu (M. Mazálek[11]) bola zistená istá zákonitosť v objavení sa mezolitických elementov v neolitickej industrii, v prípade opisovaného náleziska vylučujeme takúto možnosť. Prikláňame sa totiž k názoru, že dolnostredanské Vŕšky reprezentujú samostatné osídlenie mezolitické a osídlenie z mladších období praveku. Pri charakteristike mezolitickej industrie máme na mysli blízkosť stratigraficky doložených mezolitických nálezov z Mačianskych vŕškov. Pri vyhodnotení dolnostredanského inventáru nemôžeme neporovnať ho s uvedeným náleziskom zo Seredi. Absolútna zhoda suroviny, charakteru jadier a čepelí a najmä mikročepieľky s otupeným bokom (tab. I: 11), dlátok (tab. I: 33, 34), priečnych šípok i ďalších artefaktov svedčia o vzájomných vzťahoch. Výskyt perových nožíkov (tab. I: 8, 9), väčších exemplárov mikročepeliek s lomeným bokom (tab. I: 2, 6) i väčších polmesiačikov (tab. I: 7, 10) reprezentujú prvky odlišné, akoby staršie. Vzhľadom na to, že na mieste, na ktorom bola pôvodná sídlisková vrstva porušená orbou, nebol vykonaný odkryv osievaním, zberom sme získali iba väčšie artefakty. V dôsledku toho nemožno vylúčiť na tomto nálezisku existenciu aj supermikrolitickej geometrickej industrie podobnej tej, ktorá sa pri osievaní našla na Mačianskych vŕškoch. To, že chýba (hoc nález 11 ju dosvedčuje aj na tomto mieste), neoprávňuje nás vyvodzovať chronologické dôsledky. Uvedený súbor mezolitických silexov oprávňuje jeho zaradenie do tardenoisienu najmä pre prítomnosť priečnej šípky, ktorá vylučuje zaradenie do predtardenoiských mezolitických kultúr. Toto zaradenie okrem spomenutých činiteľov podčiarkuje aj doteraz neznámy výskyt tardenoiského hrotu (tab. I: 5). Opisovaný inventár, hoci pomerne nepočetný, predsa však dostatočne zastúpený výraznými typmi, umožňuje konštatovať pri hodnotení dolnostredanskej industrie z hľadiska počtu mladších i starších prvkov miernu prevahu prvkov starších. Táto osobitnosť má azda len miestny význam a pri vzájomnom porovnávaní takých blízkych lokalít svedčí pravdepodobne o málo staršom charaktere dolnostredanského sídliska (J. Bárta[12]). Napriek tomu, že tardenoiská industria vykazuje typy nástrojov s prvkami dosť veľkého časového rozpätia (najmä perové nožíky i priečne šípky), zaraďujeme ju do stredného, prípadne na počiatok neskorého tradenoisienu. Zdôrazňuje to najmä výskyt lichobežníkových priečnych šípok, ktoré sú typickým znakom mladšieho tardenoisienu (F. Prošek[13]). Keď porovnávame tardenoiskú industriu z Dol. Stredy s československými nálezmi, najpríbuznejšie vzťahy nachádzame v tardenoisiene z Mačianskych vŕškov pri

Obr. 3. Dolná Streda — Vŕšky. Pracovisko A. Foto J. Bárta
Abb. 3. Dolná Streda — Vŕšky. Arbeitsstelle A.

Seredi (J. Bárta[14]), a to práve na základe mikročepeliek, čepeliek, jadier, strúhadlovitého škrabadla, dlátok a mikročepeliek s otupeným bokom. Z ostatných najbližších nálezísk isté analógie (priečna šípka, kruhové odseky) dosvedčujú aj juhomoravské tardenoiské stanice, najmä nálezy zo Šakvíc. B. Klíma[15] zdôrazňuje podobnosť obidvoch dolnomoravských tardenoiských lokalít (D. Věstonice a Šakvice), kým najnovšie K. Žebera[16] dolnověstonickú mezolitickú industriu zaraďuje do najstaršieho domáceho mezolitu, ktorý je časove súčasný s azilienom juhozápadnej Európy. Oproti tomu však M. Mazálek[17] považuje príslušnosť dolnověstonického a šakvického materiálu k neskorému tardenoisienu za nespornú.

Keďže pre mezolitickú industriu z Dolnej Stredy nebolo možné získať bližšie stratigrafické údaje, náš rozbor sa opiera prevažne o porovnávanie s poznatkami, zistenými pri výskume blízkych Mačianskych vŕškov. Pri otázke, ktorá z uvedených lokalít by prichádzala do úvahy pre staršie osídlenie, priklonili by sme sa k Mačianskym vŕškom pre dominujúcu výšku i rozlohu seredskej lokality. Vedie nás k tomu predstava o skoršom vyhľadávaní bezpečnejšieho, a teda vyššieho bodu pri záplave pravobrežného inundačného územia Váhu. Typologický rozbor by však svedčil skôr o staršom osídlení Vŕškov pri Dolnej Strede. Celkove však vzájomne geograficky blízka poloha obidvoch menovaných lokalít nevylučuje ich vzájomnú rámcovú časovú kontinuitu, hoci počet nálezov z Dolnej Stredy svedčí len o krátkodobom sezónnom sídlisku. V dôsledku uvedeného rozboru a geografického vyhodnotenia prikláňame sa k názoru, že obidve lokality sú pravdepodobne kultúrne súčasné, s istou časovou diferenciou, ktorá vyplýva zo staršieho charakteru industrie z Dolnej Stredy. Únosnosť detailnejšieho delenia tardenoiského osídlenia dolného povodia Váhu overia azda ďalšie výskumy. Popri Seredi (Mačianske vŕšky a Staré jarmočisko) aj tardenoiské nálezy z Dol. Stredy, Tomášikova (J. Bárta[18]) a ďalšie (Veľká Mača — poloha Gánsky kopec, Mostová — poloha Ramíz) bezpečnejšie dokumentujú vyhľadávanie piesočných dún tardenoiským ľudom v inundácii dolného povodia Váhu. Popri považskej tardenoiskej skupine zistil sa tardenoisien z obsidiánovej suroviny aj na východnom Slovensku v Barci (F. Prošek[19]). Tento nález, ako i novšie nálezy v Maďarsku (M. Gábori[20]) dosvedčujú mezolitickú kontinuitu s Podunajskom cez prítoky Tisy. Uvedenými nálezmi územie Slovenska ako spojnica medzi Maďarskom, Rakúskom a Moravou získava významné postavenie pre riešenie stredoeurópskej mezolitic-

kej problematiky. Medzičasom ohlásené ďalšie mezolitické nálezy z Juhoslávie i Bulharska jasne dokazujú oprávnenosť domnienky o podunajskom kryštalizačnom ohnisku tardenoisienu, ktorú sme potvrdili už pri vyhodnocovaní nálezov zo Seredi (J. Bárta[21]).

Problematika neolitickej industrie

V čase, keď zlyhávajú kritériá pre datovanie patinovaných silexových artefaktov (K. Brandt,[22] W. Watson[23]), tým viac sa javí potreba vypracovať typológiu neolitických nástrojov pre rozlišovanie a datovanie veľkej väčšiny povrchových nálezov. Rovnako aj aspekty hospodársko-výrobné a otázky vývoja výrobných síl vyžadujú potrebu poznať charakter neolitických silexových artefaktov pre historicko-spoločenskú charakteristiku mladšej doby kamennej. Tento problém je i o to významnejší, že vyvrátením hiátu medzi paleolitom a neolitom na Slovensku (J. Bárta[24]) dostáva sa do nového svetla otázka mezolitu a jeho vyznievanie v neolite i v rámci celoeurópskom (M. Mazálek[25]). Otázka vzájomného vzťahu mezolitu a neolitu, najmä prítomnosť mezolitických prvkov v neolitickom prostredí, a naopak, výskyt neolitických prvkov v mezolitických náleziskách žiadajú naliehavú odpoveď. Je to azda najpálčivejší problém súčasného stavu výskumu praveku, na ktorý nemožno dať zatiaľ jednoznačnú odpoveď. Istým stupňom riešenia nadhodeného problému je poznanie typologického charakteru štiepanej industrie jednotlivých kultúr mladšej doby kamennej. Pri riešení problematiky neolitickej štiepanej silexovej industrie na Slovensku, ale aj v celoeurópskom meradle, pociťujú sa najzávažnejšie nedostatky v tom, že doteraz sa touto problematikou zapodievalo len veľmi málo bádateľov, u nás napr. po prvý raz A. Loubal.[26] Vzhľadom na to, že chronologické poznatky sa dali ľahšie získať rozborom keramiky, typológia neolitických silexov bola sústavne zanedbávaná a riešili sa len okrajove pre spestrenie publikácií s keramickým materiálom. No dnes nemáme ešte dostatočne vybudovanú jednotnú typológiu a názvy pre tvarove odlišné silexy od silexov paleolitických. Stále ešte nie je ujasnená napr. otázka existencie rydiel v neolite, ktorú niektorí bádatelia popierajú. V dôsledku toho v nasledujúcej úvahe pokúsime sa o vyhodnotenie neolitickej kamennej industrie z Dolnej Stredy, ktorá bola získaná výskumom i zberom, ako sme už spomenuli v úvodnej časti tohto článku.

Opis neolitických nálezov a typy nástrojov

Zisťovací výskum na vrchole I. duny (A) odkryl mladolengyelský, orbou rozrušený objekt (J. Bárta — J. Pavúk[27]), z ktorého i z jeho najbližšieho okolia sme získali 394 odštepkov a 207 artefaktov silexov, ktoré v nasledujúcej časti vyhodnocujeme. Pokiaľ ide o suroviny, absolútnu prevahu majú zelené a zelenohnedé radiolarity (177 ks odštepkov), potom patinizujúce chalcedóny (140 ks odštepkov), sivomodré pazúriky (15 ks odštepkov), žltkasté rohovce (8 ks odštepkov) a obsidiány (54 ks odštepkov). Aj keď sa v polohe A nenašli výrazné mezolitické artefakty, v prevahe radiolaritových odštepkov nemožno nepripustiť, že časť tejto suroviny je mezolitického veku. Zatiaľ čo mezolitická industria bola vyrobená z miestnych hnedých a sivozelených radiolaritov, neolitickú mladolengyelskú industriu vyrábali prevažne z chalcedónu a pazúrikov. Typické artefakty z radiolaritov sú menej početné než artefakty z obsidiánov. Popri obsidiánoch aj istá časť pazúrikov sa javí ako import. Preto v našom prípade nemožno hovoriť o prípadnom typologickom prežívaní mezolitických tvarov v lengyelskom silexovom inventári, hoci takýto zjav L. Franz[28] spozoroval už dávnejšie pri industrii lengyelskej a nosvickej.

Škrabadlá a oškrabovače. V celkovom počte 46 ks škrabadiel najpočetnejšie sú čepeľovité škrabadlá, z ktorých výber podávame na tab. II a III. Nájdené čepeľovité škrabadlá sú charakteristické najmä pomerne malou dĺžkou, ktorá niekedy neurčito prechádza do charakteru nechtovitého škrabadla. Hlavným znakom takmer všetkých opisovaných škrabadiel je ich malý terminálny oblúk. V skupine mikrolitických čepeľovitých škrabadiel zaujímavým kombinovaným nástrojom je exemplár 1 na tab. II, vyrobený z chalcedónu. Jeho čelo má plytký oblúk. Vyznačuje sa pravostrannou úžitkovou retušou a leskom od kyseliny kremičitej, čo dokazuje, že mal aj funkciu kosákového kameňa. Našlo sa aj dvojité čepeľovité mikroškrabadlo (tab. II: 2). K malým nechtovitým škrabadlám zaraďujeme exemplár na tab. II: 3. Menšie čepeľovité škrabadlo s plytkými pravostrannými vrubmi zobrazujeme na tab. II: 4. Ploché, nepravidelné, takmer obdĺžnikové škrabadlá sú zastúpené štyrmi kusmi, z ktorých najtypickejšie sú vyobrazené na tab. II: 15 a 16. Exemplár 15 vyznačuje sa paleolitickou patinou. Analógie k týmto typom poznáme aj z Lopašova (A. Loubal[29]). K výrazným čepeľovitým škrabadlám patrí aj artefakt 17 na tab. II s mierne skoseným škrabadlovým

čelom. Pozoruhodný je obojstrannými vrubmi. Jemu podobné je čepeľovité škrabadlo so skosenejším čelom a ľavobočným vrubom i retušou (tab. II: 12). Do tejto série možno zaradiť aj vyššie škrabadlo s pravobočným vrubom a tiež mierne skoseným čelom (tab. II: 14). Skosené čelá sú charakteristické aj pre exempláre 9, 10, 13 a 26 na tab. II. Pozoruhodným tvarom je ploché čepeľovité škrabadlo so strmými, zužujúcimi sa bokmi na báze (tab. II: 10). Vrubovité čelo má obdĺžnikové škrabadlo 8 s pravostranným vrubom. Škrabadlo 13 (pravobočne retušované) má na ľavej strane vrub. Z voskového pazúrika vyrobené široké škrabadlo (tab. II: 26) je najúhľadnejší kus celej kolekcie s istým prechodom k vejárovitému škrabadlu. Podobný exemplár publikuje aj J. Červinka[30] z Uher. Brodu. Obdĺžnikovým škrabadlom s obojstrannými vrubmi je kus 11 na tab. II.

K čepeľovitým škrabadlám s výraznými vrubmi patria aj kusy 15, 30—31, 33 na tab. III. Exemplár 15 má mierne skosené čelo a pravobočný vrub. Podobný, avšak s výraznejším ostrým skoseným čelom s obojstrannými vrubmi, exemplár 30, ktorý tvorí náznaky na vyčnelé škrabadlo.

Veľké čepeľovité škrabadlo s pravostrannými vrubmi reprezentujú exempláre 31 a 33 na tab. III i exemplár 24 na tab. II a ďalší nevyobrazený kus. Vyššie, menej výrazné čepeľovité škrabadlo je kus 24 na tab. II, ktorý má tvarovú podobu v sovietskom neolite na lokalite Smiačke (A. J. Briusov[31]). Výnimočným zjavom je bielo patinované kýlovité škrabadlo 25 na tab. II. Do kategórie nechtovitých škrabadiel možno zaradiť pekný exemplár 22 z tab. II a ľavostranne retušovaný kus 18. Sem možno zaradiť aj pomerne široké nechtovité škrabadlo 19 s viac-menej rovným čelom a ďalšie 2 pozoruhodné kusy 20 a 21 na tab. II i 3 malé nevyobrazené exempláre. Exemplár 21 je tvarove blízky neolitickému škrabadlu z rumunskej lokality Greaca (E. Comşa[23]). K úštepovým typom patrí nevyobrazený väčší oškrabovač s konkávne vyhĺbeným čelom, vyrobený zo žltohnedého radiolaritu. Neobyčajne pozoruhodná je skupina deviatich kusov odlámaných škrabadlovitých čiel prevažne čepeľovitých typov (tab. III: 1—7), z nich kus 6 je aj prepálený.

Kombinované nástroje. V kolekcii z Dolnej Stredy ide prevažne len o čepeľovité škrabadlá s vrubmi, ktoré boli charakterizované v predchádzajúcej časti. Ide o exempláre na tab II: 8, 13, 14, 20, 24 a najmä na tab. III: 15, 30—34. Škrabadlovité arteľakty vo funkcii kosákových kameňov spomenieme v nasledujúcej časti.

Vrtáčikovité nástroje zastúpené sú dvoma kusmi, vyobrazenými na tab. IV. Exemplár 11 je vrták z bieleho rohovca na úzkej čepeli s obojstrannými vrubmi. Výrazný, mierne nesúmerný vrták na širokej čepeli s ľavobočným vrubom a z voskového pazúrika je kus 12. Do tejto série mohol by sa zaradiť nie najvýraznejší zobákovitý vrták na plochej čepeli s postranným vrubom, ktorý tvorí prechod k hrotnatým nástrojom (tab. IV: 32). Výrazné hroty sa v neolitickom inventári z Dolnej Stredy nenašli. Sem by azda patrila hrotnatá čepeľ s pravostrannou retušou a bazálnym vrubom na tej istej strane (tab. IV: 26), ktorá sa okrem toho vyznačuje leskom od kyseliny kremičitej na ľavej strane.

V skupine *čepeľovitej industrie*, ktorá najmä prítomnosťou čepeľovitých úštepov je najhojnejšie zastúpená (76 kusov), prevládajú drobné fragmenty (35 kusov) neretušovaných mikročepeľovitých úštepov rozličnej šírky, dlhé 9—23 mm. Sem patrí aj 19 ks väčších i širších mikročepeľovitých úštepov, dlhých 23—33 mm. Široké úštepy (4 kusy) uzatvárajú kolekciu neopracovaných čepelí. Okrem spomenutých výraznejšie tvary zobrazené sú na tab. IV, najmä obr. 20—22. Úžitkovou retušou vyznačujú sa čepele 27—29 a pravidelná štíhla nevyobrazená čepeľ. Pravobočnú úžitkovú retuš má aj hrotnatá čepieľka s leskom od kyseliny kremičitej na tej istej strane. Táto retuš a lesk súvisí s funkciou kosákového kameňa (tab. IV: 30). Nepravidelnú intencionálnu retuš vykazujú čepieľky 16, 19 a 36. Vyššiu pravidelnú retuš má fragment čepele 25. Fragment čepieľky s pílkovite otupeným bokom zobrazuje obr. 15. Funkciu pílky mohla by mať aj ľavostranne vrubovite retušovaná mikročepieľka 14 s normálnou pravou stranou. Výrazné mikrovrúbky, viditeľné najmä z ventrálnej strany, má mikročepieľka 18 na ľavej strane ostria. Mikročepieľka s pravostranne otupeným bokom a vrubovite retušovanou pravou stranou je prechodným tvarom medzi mikročepieľkou a pílkou (tab. IV: 13).

Zaujímavým zjavom tohto náleziska je použitie *obsidiánu* na výrobu silexových arteľaktov. Dokumentuje to zjavne výmenu surovín s karpatským východom. Okrem drobných jadier pozoruhodné z nich je pyramidálne jadro. Z obsidiánových arteľaktov absolútnu prevahu má čepeľovitá industria. Je výrazne drobnotvará, niekedy priam supermikrolitická. Z celkového počtu 35 kusov zobrazený je len výber (tab. IV). Poprí širšej, nevysokej, pravobočne retušovanej čepieľke prevládajú hlavne drobné, obdĺžnikové, niekedy málo retušované kusy 1—8. Niektoré mikročepieľky majú aj vruby (4).

Z väčších kusov popri čepeli 9 pozoruhodná je čepeľ 10 (obojstranne retušovaná).

Pomerne hojne zastúpené sú v dolnostredanskom neolitickom inventári *čepeľovité nástroje s vrubom*. Týmto typom blízke sú nálezy z Lopašova (A. Loubal[33]). Škrabadlá s vrubmi boli už vymenované prv. Medzi nevyobrazenými ide o väčšie i menšie úštepové kusy, kým výraznejšie kusy sú zobrazené na tab. III. V sérii drobnejších čepeliek sú to exempláre 8—13 a 17—20, z nich 10, 13, 12, 18—20 majú dvojstranné vruby. Niektoré z nich majú na jednej strane viac vrubov, ako 9, 13, 19, 20, 25. Dlhšie čepele s vrubom reprezentujú exempláre 21, 24, 27—29, 34 i 31 na tab. IV. Z týchto majú dvojstranné vruby 26—28. Okrem vrubov bočnú retuš majú exempláre 21, 24, 26, 27 a veľmi pekná štíhla, obojstranne retušovaná čepeľ 28. Vruby majú aj široké čepeľovité úštepy 14, 16, 22, 23 a 26. Z tejto skupiny je zaujímavý kus 16; má listový tvar s nepravidelnou dorzálnou retušou. Rydlovitý hrot má plochá hrotnatá čepeľ 26 s ľavostrannými vrubmi.

Kosákové kamene a iné pozoruhodné artefakty. Neolitické čepeľovité nástroje s lesklým vyhladeným ostrím rozpoznali sa u nás ako súčasť kombinovaného nástroja — kosáka pod vplyvom nálezov z nákolných stavieb v juhonemeckých jazerách (F. Prošek[34]). Zo zberu v polohe A pochádza plochá čepeľ so šikmo retušovaným koncom (tab. II: 6) a podobná, avšak širšia čepeľ s odlomeným, šikmo retušovaným koncom, na ľavej hornej strane s leskom od kyseliny kremičitej (tab. II: 7). Na uvedenom mieste aj ostrie má vylámané jemné vrúbky, podobné artefaktu 18 na tab. IV. Klasickým kosákovým kameňom je nepravidelný lichobežník z radiolaritu, na pravej dolnej ventrálnej strane s leskom (tab. II: 5), ktorý má analógie aj v rakúskom wolfsbachiene (R. Pittioni[35]) a na moravskej lengyelskej stanici v Líchach (F. Adámek[36]). Nápadný lesk má tvarove podobný, avšak ani terminálne ani bazálne neretušovaný nástroj 33 z chalcedónu na tab. IV. Do série kosákových kameňov, poznaných podľa lesku od kyseliny kremičitej, patria silexy 26 a 30 na tab. IV a 20 z tab. III a 1 na tab. II, ktoré sú spomínané už v inej súvislosti. Okrem toho sem patrí nevyobrazený lichobežník, retušovaný len na ostrí a terminálnej časti. Našla sa aj väčšia prepálená priečna šípka so stopami použitia na obidvoch stranách ostria (tab. III: 32). Výrazným neolitickým hrotom šípky je súmerne otupená a do ostria sa zbiehajúca mikročepieľka (tab. IV: 12).

Jadrá. Popri spomenutých obsidiánových jadrách sa našli nehojné jadrá s jednou základňou z radiolaritových úštepov, ďalej pyramidálne jadro z chalcedónu. Prevahu tvoria úštepové jadrá, z ostatných spomenutých už odrôd beztvarej kyseliny kremičitej.

Hladené nástroje. Pri odkryve spomenutého lengyelského objektu našli sa v sektore A I-a a v kontrolnom bloku A I fragmenty kamenných plochých sekeriek. Fragment sekerky (obr. 4: 5) s chýbajúcim obuchom (d 54 mm, š 54 mm, hr 20 mm) bol vyrobený pravdepodobne zo sivého dioritu. Vyznačoval sa mierne nesúmerným hladeným ostrím v priereze s nesúmerným oblúkom čiastočne vyštrbeného ostria. Pomerne zrnitá hornina nedala sa na dorzálnej strane celkom vyhladiť. Jeden z bokov bol čiastočne vyštrbený, pravdepodobne už pri výrobe. Z jemnozrnnej zelenosivej horniny je fragment plochej obdĺžnikovej sekerky (obr. 4: 4), s rovným obuchom (d 72 mm, š 47 mm, hr 16 mm). Terajší viac-menej amorfný tvar s nápadnými jazvami od vypadanej korodovanej horniny zapríčinilo pravdepobodne prepálenie. Pre zistenie, že ide o pozostatok sekery, svedčí najzachovanejšia časť obuchu, časť bočných plôch a otupené ostrie.

Hneď pri prvých zberových akciách našli sme na opisovanej lokalite v polohe B fragment veľmi plochej sekerky zo zelenosivej, pravdepodobne amfibolitickej bridlice (obr. 4: 6) — (d 72 mm, š 43 mm, hr 18 mm). Jej najbližší podobný tvar (d 68 mm, š 52 mm, hr 7 mm) našli sme r. 1953 tiež na piesočnej dune pri kasárňach neďaleko Seredi. Obidve lokality sú pomerne blízke, nazdávame sa preto, že ide o rovnaký výrobný a teda aj časový pôvod. Je to neobyčajne plochá sivozelená lichobežníková sekerka, jednostranne vyhladená, z amfibolitickej bridlice (obr. 4: 3). Keďže sa táto surovina ľahko štiepa, vyhladená je z ventrálnej strany len časť pri ostrí. Pozoruhodným nálezom z Vŕškov pri Dolnej Strede je vyšší hranolovitý kameň zo svetlosivozelenožltej, zatiaľ bližšie neurčenej horniny. Nazdávame sa, že kameň reprezentuje polotovar na výrobu kamenného klina (obr. 4: 7) — (d 127 mm, š 57 mm, hr 43 mm). Podobný tvar z tejto istej suroviny sa našiel na neolitických sídliskách v Budmericiach (okr. Pezinok) a v Hurbanovciach (okr. Šurany), odkiaľ poznáme okrem polotovarov aj hotové sekundárne zlomené sekerky a sekeromlat. Zberom získaná perla z mušle *Spondylusa* (d 24 mm, ø 9 mm; obr. 4: 2) nevylučuje jej zaradenie medzi ostatné pamiatky lengyelskej kultúry. Aj keď nemožno bezpečne dokázať, že by mohla byť mladšia (v súvislosti s bolerázskymi a nagyrévskymi črepmi), predsa na základe analógií

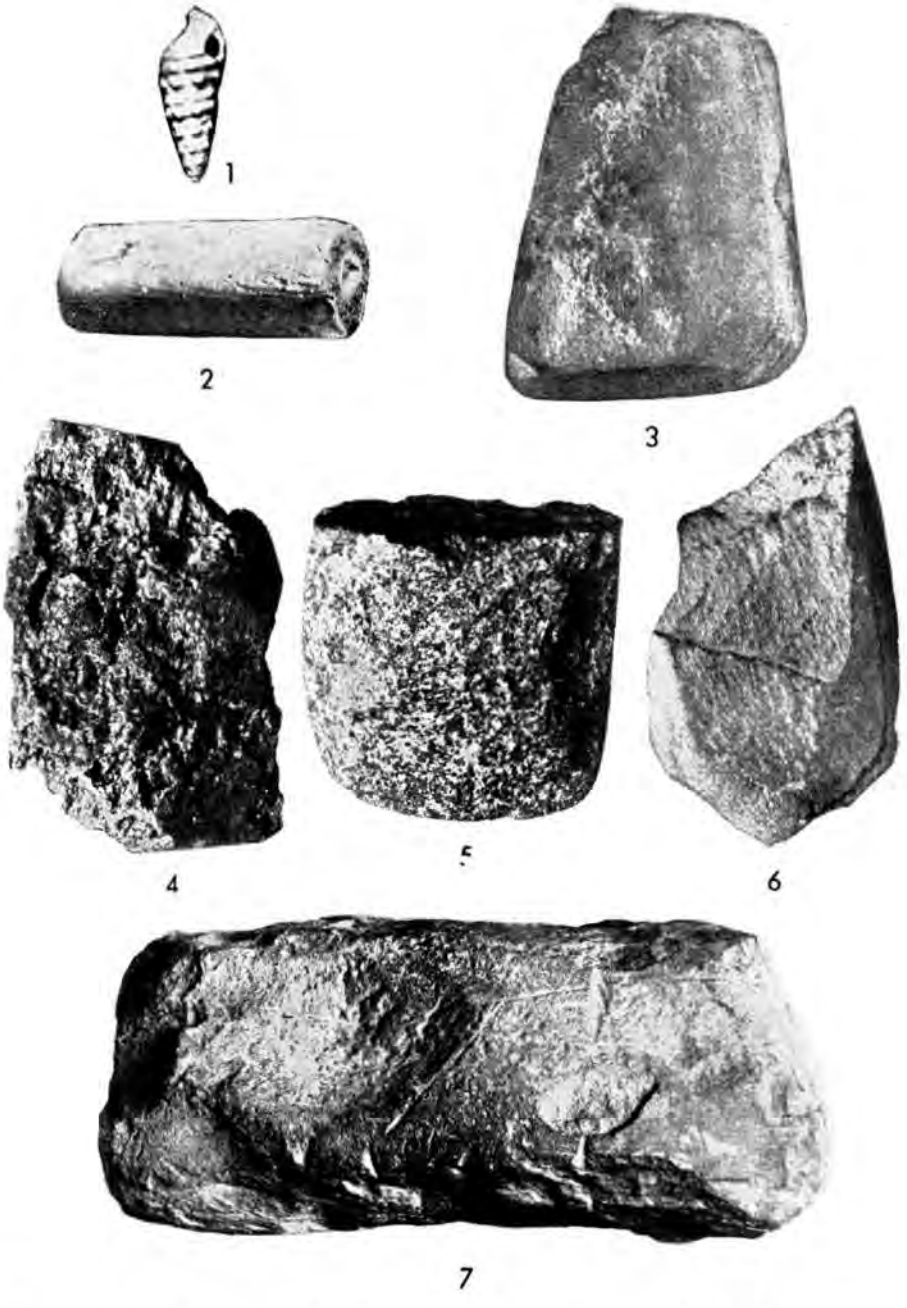

Obr. 4. Dolná Streda — Vŕšky. Ozdobné predmety a kamenné sekerky. Foto J. Krátky.
Abb. 4. Dolná Streda — Vŕšky. Schmuckgegenstände und Steinbeile.

z iných lengyelských nálezísk (Zengővárkony — J. Dombay,[37] Lužianky — B. Novotný[38]) sa zdá, že uvedené zaradenie je dosť opodstatnené. Rovnako ťažko zaujať stanovisko k datovaniu zberom získanej prevŕtanej ulity terciérneho slimáka (pravdepodobne *Pirenella Picta Mitralis*, d 15 mm; obr. 4: 1), keďže analógie z jeho použitia ako náhrdelníka poznáme nielen zo staršieho neolitu v Nemecku (Worms-Rheingewann — W. Buttler[39]), z poľského eneolitu (Złota — A. Gardawski[40]), ale aj zo starého bronzu na Slovensku (Výčapy-Opatovce — výskum A. Točíka) i v Maďarsku (Őszentiván — J. Banner[41] a Szőreg — J. Banner[42]). Preto spomenutý nález nemožno tak jednoznačne pripísať lengyelskému osídleniu. Na základe tohto výskumu a zberov v jeho najbližšom okolí doteraz uvádzané nálezy pripisujeme lengyelskej kultúre. Už spomenuté nálezy mladších kultúr nútia nás predpokladať, že niektoré silexy najmä z polohy B až D môžu súvisieť s bolerázskou a

nagyrévskou keramikou. Keďže objekty týchto kultúr neboli skúmané, nemožno z nálezov silexovej štiepanej industrie z polôh B—D robiť bezpečnejšie závery. Napriek tomu na obr. 5 predkladáme výber pozoruhodných artefaktov, aby sme poznali aspoň typologický rámec pomezolitických artefaktov. Vyššie, obojstranne súmerne do ostria zbiehavo otupený nástroj 1 reprezentuje azda hrot šípky. Pozoruhodná je nesumerná trojboká šípka 2. Vyššia prehnuta hrotnatá, súmerne otupená čepieľka tvorí prechod medzi vrtáčikom a šípkou (3), ktorej podľa analógie z SSSR (A. J. Briusov[43]) treba pripísať skôr funkciu šípky. Vyššiu, tupo ukončenú mikročepieľku s oblúkovite skoseným ľavostranne retušovaným tylom, ktoré sa k báze vrubovite zužuje v odsadený tŕň, zobrazuje exemplár 4. Pravostranné ostrie je otupené strmou retušou. Výrazným kosodĺžnikom je čepeľovitý artefakt 5 so šikmo skoseným retušovaným čelom a rovnako rovnobežne skosenou retušovanou bázou. Nepravidelným lichobežníkom s pravobočne nesúmerne skosenou hlavou a bázou je kus 6, ktorý je ventroterminálne retušovaný. Lesk od kyseliny kremičitej na tomto mieste dokumentuje jeho príslušnosť ku kosákovým kameňom. Do tejto série patria aj dva podlhovastejšie lichobežníky 9 a 10. Aj tieto tvary sú blízke rakúskym nálezom z Wolísbachu (R. Pittioni[44]) a moravských Lích. Úžitková hrana s leskom na exemplári 9 má jemné, vylámané ostrie. Lichobežník 10 s vrubom na ostrí nemá stopy po lesku. Širokú a plochú čepeľ 8 s pravostrannou úžitkovou retušou pre lesk na ľavostrannom ostrí treba tiež zaradiť ku kosákovým kameňom. Sem patrí aj vyššia hrotnatá čepeľ 12 s ľavostrannou zúbkovitou retušou a leskom. Klasický vrták z pozdĺžne odlomenej, ľavobočne retušovanej čepele zobrazuje artefakt 13. Plochý, strmo retušovaný, kombinovaný strúhadlovitý nástroj s oškrabovačom reprezentuje výrobok 14. Analogický tvar k nemu poznáme z Lopašova (A. Loubal[45]) ako aj z Lipt. Trnovca. Nástroj 7 zobrazuje vyššie nechtovité škrabadlo so zbiehajúcimi sa bokmi z voskového pazúrika. Najväčší čepeľovitý úštep z Vŕškov s výraznou šírkou i vrubovite zakončeným čelom zobrazuje exemplár 11.

Z hľadiska pôvodu dolnostredanskej silexovej suroviny neobyčajne významnou je najúhľadnejšie obojstranne pravidlene retušovaná dlhá široká čepeľ 15 zo škvrnitého pazúrika poľského pôvodu. Polohu tohto nálezu nevedel laický nálezca bližšie určiť; našli sa aj úštepy z tejto suroviny. Na základe iných analógií tento nález predbežne v súvise so živším importom silexových surovín z Poľska zaraďujeme do súvislosti s bolerázskymi črepmi. Najbližšou analogiou pre tento druh suroviny je silexová sekerka z Vysnej Pokoradze (okr. Rimavská Sobota), ktorá patrí do eneolitu.

Rozbor neolitickej industrie

Ako sme už v úvode spomenuli, doterajšie určenie neolitickej silexovej industrie sa nerobilo z hľadiska chronologie typov. Chronologické poznatky získané na základe jednotlivých typov sú preto veľmi fragmentárne a znemožňujú širšie závery. Najmä na sklonku neolitu rozmáhajúca sa uniformita výrobných nástrojov, v súvislosti so zjednocujúcim sa civilizačným charakterom výrobných síl, predbežne nedáva nádeje na odlíšenie jednotlivých typov silexových artefaktov z hľadiska kultúrnej chronológie tak, ako ju poznáme z paleolitu. V dôsledku rozmáhajúcej sa výmeny surovín na výrobu výrobných nástrojov a na základe rozlíšenia pôvodu určitých surovinových základní i obľuby používania tej-ktorej suroviny jednotlivými kultúrami bude azda možné stanoviť aj isté chronologické kritériá pre celé obdobie mladšej doby kamennej.

Okrem mezolitickej industrie nezistili sme na Vŕškoch nijaké pamiatky staršieho neolitu. Preto v súvislosti so skúmaným objektom i zberom v jeho najbližšom okolí opísané kamenné nástroje prisudzujeme mladšej fáze lengyelskej kultúry. Vedie nás k tomu už prv vykonaný rozbor keramiky (J. Bárta — J. Pavúk[46]). Túto fázu neolitu nazval najnovšie B. Novotný[47] ludanickým typom. Tvary štiepanej industrie, ktoré spomína B. Novotný[48] pre lengyelskú kultúru z Brodzian, sú s našou industriou rámcove zhodné. Pri našom pomerne početnom zastúpení vrubovitých nástrojov chýbajú nám vrubovité strúhadlá. Možno, že B. Novotný má na mysli vrubovité škrabadlá a potom by v opisovanom celku nebolo podstatných diferencií. Medzi dolnostredanskými artefaktmi je hojne zastúpená čepeľovitá industria, medzi ktorú patria aj pílkovité nástroje a rovnohrotá šípka. Poľnohospodársku výrobu dokazujú aj hojné kosákové kamene rozličného tvaru, prevažne predĺžené lichobežníky. Pre lengyelskú silexovú náplň charakteristická prítomnosť obsidiánov, akú poznáme zo súčasných lengyelských sídlisk v Maďarsku (Zengővárkony — J. Dombay[49]), z Moravy (Líchy — F. Adámek[50]) i zo Slovenska (Machulince, Veľké Kostoľany — J. Eisner[51], Kšinná — J. Eisner[52], Slatinka n. Bebr. — V. Budinský-Krička[53], Plavecký Mikuláš — F. Prošek[54],

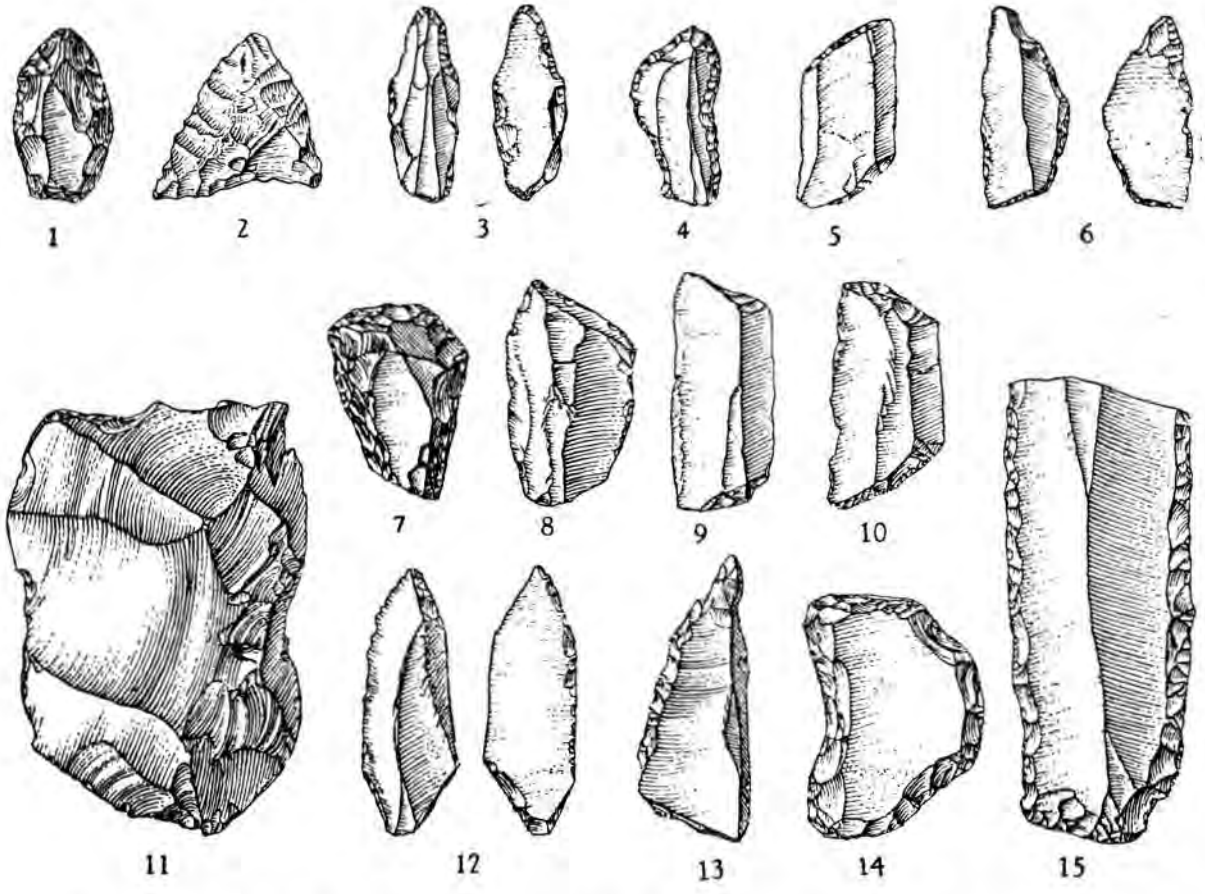

Obr. 5. Dolná Streda — Vŕšky. Výber industrie z dún B—D. Pomer 1:1. Kresba P. Stankovičová.
Abb. 5. Dolná Streda — Vŕšky. Auswahl der Industrie aus Dünen B—D. Mass 1:1. Zeichnung P. Stankovičová.

Nitra — K. Schneiderová — E. Štiková[55], Branč, Dudince, Čajkov, Radošiná) presvedčivo dokazuje existenciu pravekých obchodných vzťahov. Nazdávame sa, že obsidián bol na území západného Slovenska zrejme importovaný. Nález drobných jadier dosvedčuje výrobu na mieste. Obsidiánová industria podobne ako v neolitickej kolekcii z Lopašova (A. Loubal[56]) je pomerne jednotvará, prevažne čepeľovitá. Drobnotvarosť dosvedčuje maximálne využitie jadier, čo by mohlo poukázať aj na vzácnosť tejto suroviny a šetrenie s ňou. Prítomnosť pravdepodobne baltického a voskového pazúrika v dolnostredanskej industrii opätovne dokumentuje obchodné vzťahy s územím na sever od Karpát. Na rozdiel od časove zhruba súčasných lokalít Líchy[57] a Zengővárkony[58] dolnostredanská industria je pomerne viac drobnotvará, aj keď má celkove najbližšie vzťahy k Lícham, okrem tamojších problematických strúhadiel, a k Nitre[59]. Keďže stanica v Dolnej Strede je pokračovateľkou lengyelského osídlenia na dolnom Považí, jej drobnotvarý charakter industrie javí odlišnosť oproti poznatkom B. Novotného[60], ktorý do tohto obdobia kladie nález dlhých pazúrikových čepelí z Považia (Ivanovce, Kálnica, Žlkovce). Osobitným charakterom opisovanej štiepanej industrie je prevaha rozličných typov škrabadiel, z ktorých mnohé sú polámané a prepálené. Rovnako pozoruhodná je aj prevaha nástrojov s vrubmi. Táto skutočnosť mohla by azda vysvetliť funkciu tohto orbou rozrušeného objektu. Nazdávame sa totiž, že uvedené nálezové okolnosti nesvedčia len o výrobnom ateliéri špecializovaných nástrojov, najmä škrabadiel a vrubovitých artefaktov. Prepálené škrabadlá a odlomené hlavice zo škrabadiel svedčia o ich praktickom používaní. Preto sa zdá, že možno hovoriť o osobitnej funkcii objektu z hľadiska použitia týchto špecializovaných nástrojov v tom zmysle, že na rozdiel od ďalších neolitických objektov na Vŕškoch v objekte A vykonávali sa také práce, na ktoré bolo treba použiť škrabadlá a čepele s vrubom. Výskytu artefaktov s vrubom prisudzuje F. Adámek[61] opracovávanie dreva, najmä prútov. Preto pre lokalitu Líchy predpokladá výrobu košíkov. Nálezom škrabadiel pripisuje funkciu spracovávania kože na odev a výrobu prikrývok.

Preto nemožno vylúčiť, že aj v našom prípade pri nápadnom výskyte škrabadiel a vrubovitých artefaktov slúžili i podľa názoru iných[62] na tie isté ciele. Najstaršie použitie prvého kovu — medi — registrujeme na našom území v súvislosti s lengyelskou kultúrou[63]. Zberom získané nálezy zeleno patinovaných drôtikov a kovovej kvapky analyzoval G. Kupčo z GÚ D. Štúra v Bratislave. Drôtik z polohy B obsahoval prevažne Cu a prvky Si, Ag, Bi, Sb. Kvapka z polohy A obsahovala prevažne Cu a prvky Sn, Pb, Si, Bi, Ag, Sb, Ni, Co a Fe. V dôsledku toho prisúdenie týchto nálezov lengyelskej kultúre nemôže byť jednoznačné.

Pri vzájomnom porovnávaní blízkych Mačianskych vŕškov s Vŕškami z hľadiska kontinuity žiada sa vysvetliť, prečo v Dolnej Strede na pomerne nižších dunách je napr. hojné neolitické osídlenie oproti ojedinelým neolitickým nálezom na Mačianskych vŕškoch (sekerky). Odpoveď možno azda vysvetliť väčšou vzdialenosťou od aktívneho koryta Váhu, o ktorom podľa M. Lukniša[64] vieme, že postupne sa posunuje na východ. Váh v neolite bol omnoho bližšie k dolnostredanským Vŕškom ako Mačianskym vŕškom, čo sa prejavilo aj v počte nálezov.

Záver

1. Nález drobnotvarovej silexovej industrie na piesočných dunách Vŕšky pri Dolnej Strede rozmnožil počet tardenoiských staníc považskej skupiny na juhozápadnom Slovensku.

2. Z chronologického hľadiska tento nález reprezentuje sezónne sídlisko zo stredného, prípadne z počiatku pozdného tardenoisienu, pričom od blízkej tardenoiskej industrie zo Seredi javí sa v rámci toho istého kultúrneho časového úseku o niečo starším.

3. Z mladších pravekých kultúr zistilo sa stálejšie neolitické sídlisko, z ktorého bol preskúmaný mladolengyelský objekt. Z tohto orbou rozrušeného objektu ako aj zo zberu v jeho najbližšom okolí získal sa väčší počet štiepanej industrie. V objekte i na širšom okolí našla sa tiež ojedinelá hladená industria.

4. Urobili sme pokus o typologický rozbor neolitickej štiepanej industrie, aby sme získali porovnávaciu stupnicu pre datovanie povrchových nálezov.

5. Štiepaná industria svojím obsahom reprezentuje niektoré typy uniformujúcej tendencie (napr. škrabadlá), zastúpené v rozličných kultúrach od východnej Európy po strednú.

6. Prítomnosť silexových odrôd z oblasti mimo západného Slovenska dokumentuje existenciu pravekej výmeny surovín na výrobu výrobných nástrojov.

7. Hospodársko-výrobný roľnícky charakter sídliska potvrdili nálezy kosákových kameňov.

8. V inventári silexov z preskúmaného objektu a jeho najbližšieho okolia prevládali škrabadlá viacerých typov a kombinovaných artefaktov s vrubmi, čo nasvedčuje ich špeciálnemu použitiu.

9. V dôsledku toho sa nazdávame, že v rámci mladolengyelského sídliska mal preskúmaný objekt v súvislosti so spracovaním kože a prípadne prútia osobitnú výrobno-hospodársku funkciu.

Literatúra a poznámky

[1] Bárta J., *Pleistocénne piesočné duny pri Seredi a ich paleolitické a mezolitické osídlenie*, Slovenská archeológia V—1, 1957, 5—72.

[2] Novotný B., *Slovensko v mladšej dobe kamennej*, Bratislava 1958, 46.

[3] Bárta J. — Pavúk J., *Lengyelské sídlisko na Vŕškoch pri Dolnej Strede*, Archeologické rozhledy XI—4, 1959, 482—488.

[4] Paulík J., *Nové kostrové nálezy z mladšej doby halštatskej na juhozápadnom Slovensku*, Slovenská archeológia VI—2, 1958, 367—68.

[5] Bárta J., l. c., 14—16.

[6] Žebera K., *Československo ve starší době kamenné*, Praha 1958, 65.

[7] Schwabbediesen H., *Die Federmesser-Gruppen des nordwesteuropäischen Flachlandes*, Neumünster 1954, 23.

[8] Barrière C., *Les civilisations tardenoisienns en Europe occidentale*, Bordeaux 1956, 66, obr. 23: 21.

[9] Klíma B., *Nové mesolitické nálezy na jižní Moravě*, Archeologické rozhledy V—3, 1953, 297—302.

[10] Mazálek M., *Otázka vztahu mesolitu a neolitu*, Anthropozoikum III, 1933, 203—234, tab. I.

[11] Mazálek M., l. c., 203 a 206—207.

[12] Bárta J., *Zur Frage der Datierung des Mesolithikums in der südwestlichen Slowakei*, Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie, Museé national de Prague — Département de préhistoire, Praha 1956, 27—28.

[13] Prošek F., *Mesolitická drobnotvará industrie v Čechách*, Filipův sborník, Praha 1950, 1—18.

[14] Bárta J., *Pleistocénne piesočné duny pri Seredi*... 30—34.

[15] Klíma B., l. c., 302.

[16] Žebera K., l. c., 141.

[17] Mazálek M., *Na okraj československého mesolitu*, Anthropozoikum IV, 1954, 383.

[18] Bárta J., *Tomášikovo, mezolitická stanica na Slovensku*, Archeologické rozhledy VII—4, 1955, 433—436.

[19] Prošek F., *Paleolitické sídelní objekty na nalezišti Barca I*, Archeologické rozhledy VII—6, 1955, 721.

[20] Gábori M., *A Remete-barlang ásatásának eredményei*, Budapest 1958, separát 29.

[21] Bárta J., *Pleistocénne piesočné dumy pri Seredi...* 34 a 39.

[22] Brandt K., *Die Mittelsteinzeit am Nordrante des Ruhrgebietes*, Leipzig 1940, 29.

[23] Watson W., *Flint Implements*, London 1950, 21.

[24] Bárta J., l. c., 5 a 39.

[25] Mazálek M., *Otázka vztahů mesolitu a neolitu*, Anthropozoikum III, 1953, 203—234.

[26] Loubal A., *Neolit a eneolit v Jedlicskovej sbierke*, Kultúra V—10, 1933, 773—781.

[27] Bárta J. — Pavúk J., l. c.

[28] Franz L., *Bemerkungen zur Steinzeit Nordeuropas*, Mitteilungen der Anthropologischen Geselschaft in Wien LVII, 1927, 22.

[29] Loubal A., l. c., 780, tab. V.

[30] Červinka I. L., *O pokolenich skrčkův s kulturami mladši doby kamenné*, Moravské starožitnosti II, separát, 25.

[31] Briusov A. J., *Očerki po istorii plemen jevropejskoj časti SSSR v neolitičeskuju epochu*, Moskva 1952, 191, tab. 53.

[32] Comşa E., *Săpături de salvare şi cercetări de suprafaţă în regiunea Bucureşti*, Studii şi cercetări de istorie veche, VI—3—4, 1955, 414, tab. 2.

[33] Loubal A., l. c., 779, tab. III a IV.

[34] Prošek F., *Srpy z mladši doby kamenné*, Obzor prehistorický XIII, 1946, 86—87.

[35] Pittioni R., *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Wien 1954, 164, obr. 110.

[36] Adámek F., *Líchy, nová neolitická stanice z údobí keramiky jordansmühlské u Obřan na Moravě*, Příroda XXXVII—1 a 2, 1944, separát 16.

[37] Dombay J., *A zengővárkonyi őskori telep és temető*, Budapest 1939, 37 a tab. XIX.

[38] Novotný B., l. c., 24—25.

[39] Buttler W., *Der donauländische und der westische Kulturkreis der jüngeren Stenzeit*, Berlin 1938, tab. 2.

[40] Gardawski A. — Gasowski J. — Rajewski Z., *Archeologia i pradzieje Polski*, Warszawa 1957, 101, 105.

[41] Banner J., *Die Ausgrabungen bei Öszentiván*, A szegedi alföldkutató könyvtára 1929, 1—32, obr. 4/12.

[42] Banner J., *Das bronzezeitliche Gräberfeld in Szőreg*, Dolgozatok XVII, 1941, 1—89, tab. XIX—XXI, separát.

[43] Briusov A. J., l. c., 87.

[44] Pittioni R., l. c., 164, obr. 110.

[45] Loubal A., l. c., 780 tab. V: 8.

[46] Novotný B., l. c., 32.

[48] Novotný B., l. c., 31.

[49] Dombay J., l. c., 36, tab. IV, V, XXXVII.

[50] Adámek F., l. c., 23.

[51] Eisner J., Slovensko v pravěku, Bratislava 1933, 24—25.

[52] Eisner J., *Prehistorický výzkum na Slovensku a v Podkarpatské Rusi r .1935*, Sborník MES XXX, 1936, 69.

[53] Budinský-Krička V., *Slovensko v mladšej dobe kamennej*, Slovenské dejiny I, Bratislava 1947, 60.

[54] Prošek F., *Výzkum jeskyně Dzeravé skály v Malých Karpatech*, Archeologické rozhledy III—4, 1951, 293.

[55] Šneiderová K. — Štiková E., *Lengyelské sídliště v Nitře*, Archeologické rozhledy VII—6, 1955, 736.

[56] Loubal A., l. c., 774.

[57] Adámek F., l. c.

[58] Dombay J., l. c., 55.

[59] Šneiderová K. — Štiková S., l. c.

[60] Novotný B., l. c., 32.

[61] Adámek F., l. c., 26.

[62] Kubelka V., *Zpracování kůže v dějinách lidstva*, Technická hlídka koželužská XXII, 1947, separát, 10.

[63] Budinský-Krička V., l. c., 59.

[64] Lukniš M., *Sosunové územie na ľavom brehu Váhu medzi Hlohovcom a Šintavou*, Zemepisný sborník SAV, III, 1951, 53.

Mesolithische und neolithische Geräte aus den Dünen „Vŕšky" bei Dolná Streda

Juraj Bárta

Das Inundationsgebiet des rechten Waagufers ist im Bezirk Sereď an vielen Stellen mit niedrigen Sanddünen bedeckt. Auch im westliche Teil des Katasters von Dolná Streda befindet sich zwischen der Eisenbahnstrecke und der benannten Lokalität Sereď—Mačianske vŕšky eine Gruppe niedriger Sanddünen, die sog. „Vŕšky", in nächster Nähe des heutigen Lindnerschen Gartens, der früher auf den Karten als „Hof Karol" eingetragen war. Vier kleine kuppenartige, in nordwestlicher nach südöstlicher Richtung streichende Dünen, von uns mit den Buchstaben A, B, C, D bezeichnet, waren genau so wie die nahen Mačianske vŕšky vom Mesolithikum bis in die jüngste slawische Zeit besiedelt. Dies bewiesen vor allem die Lesefunde, die gleichlaufend mit der Ausgrabung auf den Mačianske vŕšky durchgeführt wurden, als neben mesolithischen und neolithischen Silexen auch mesolithische, äneolithische, frühbronzezeitliche und hallstattzeitliche Scherben gefunden wurden, wie auch gestörte Belo Brdo-Gräber. Die durch die Bodenbestellung gestörten Siedlungsobjekte, so wie auch die auffallende Konzentrierung grösserer Silexe und Lengyel-Scherben auf der Spitze der westlichsten Düne A gaben die Anregung für die im Sommer des Jahres 1955 durchgeführte Rettungs-

grabung. Ihre Ergebnisse sind bereits, besonders hinsichtlich der Keramik, veröffentlicht worden (J. Bárta — J. Pavúk[3]).

Im vorliegenden Aufsatz wurde lediglich die Problematik der *Steinindustrie* behandelt. Die Oberfläche der beschriebenen Lokalität ist einerseits durch Überpflügung, anderseits durch Sandausbeutung gestört worden. Infolgedessen wurde die mesolithische Industrie nur durch Streufunde gewonnen, die neolithische Industrie aus dem durchforschten Objekt und aus Streufunden der allernächsten Umgebung.

Im ersten Teil der Arbeit widmet der Verfasser die Aufmerksamkeit der *Analyse der mesolithischen Industrie*. Diese befand sich überwiegend auf der Kuppe der höchsten Dünen C und B. Von der jüngeren Silexindustrie sonderte sie der Verfasser auf Grund abweichenden Rohstoffes, des mikrolithischen Charakters der feinen Retusche und der charakteristischen Formen. Hergestellt war sie, ähnlich wie auch in Sereď, überwiegend aus buntfarbigen Vlára-Radiolariten. Im Fundverband überwiegen Klingen und klingenartige *Abschläge*, prismenförmige *Klingen* (Taf. I: 12—30, 38—40). Einen ausgeprägt mesolithischen Charakter bezeugt die Klinge mit abgestumpfter Kante auf Tafel I: 11. Im Verband der Kernstücke mit Negativen der Mikroklingen sind solche mit doppelter Basis — prismenförmige Kernstücke wie auch hobelartige Kernstücke vorherrschend (Taf. I: 35—37). Ausserdem fanden sich auch ein pyramidales und ein diskenartiges Kernstück. Es fand sich auch ein kombiniertes Gerät — ein *Kratzerschaber* (Taf. I: 31), *Rund-kratzer* (Taf. I: 32), und *Meissel* (Taf. I: 33—34). Eine ausgeprägt mesolithische Gruppe wird von sog. geometrischen Geräten vertreten. Die bedeutendste darunter ist die kassische querschneidige *Pfeilspitze* mit beidseitigen Querkerben zur Befestigung in ein hölzernes Zwischenfutter (Taf. I: 1b) und eine ähnliche (1a). Hierher gehören auch Klingenfragmente mit abgestumpfter bogenförmiger Kante (Taf. I: 2), eine Mikroklinge mit abgestumpfter Kante (Taf. I: 9), wie auch eine ähnliche, jedoch breitere Mikroklinge Nr. 6. Es fanden sich auch ein Federmesser (Taf. I: 8) und Fragmente (Taf. I: 3, 4). Wichtig ist der Fund einer *Tardenoisien-Spitze* (Taf. I: 5). Die Gruppe der geometrischen Artefakte beschliessen Segmente (Taf. I: 7 und 10). Der Verfasser vergleicht die mesolithische Industrie mit der sehr nahen Tardenoisien-Lokalität Sereď—Mačianske vŕšky (J. Bárta[1]). Er stellt hier eine Übereinstimmung im auch in der überwiegenden Mehrheit der Formen fest, mit Ausnahme des Federmessers, der grösseren Exemplare der Mikroklingen mit abgeknickter Kante und auch der grösseren der Mikroklingen mit abgeknickter Kante und auch der grösseren Segmente. Diese vertreten ältere Elemente. Der beschriebene Fundverband berechtigt eine Zuweisung zum Tardnoisien, namentlich wegen der Anwesenheit der querschneidigen Pfelspitzen, welche eine Eingliederung in die mesolithischen Kulturen des Vor-Tardenoisien ausschliessen. Der Verfasser sieht hier die allernächsten Analogien zur Industrie von Sereď. Beide weist er in das mittlere, gegenbenenfalls an den Anfang des Spättardenoisiens, wobei er die Industrie aus Dolná Streda im Rahmen derselben Kulturzuweisung als etwas älteren betrachtet. Die nächsten Analogien von Lokalitäten ausserhalb der Slowakei betrachtet der Verfasser die Funde B. Klimas[9] aus Šakvice in Südmähren. Die mesolithische Siedlung in Dolná Streda dürfte nach dem Verfasser kurzfristig gewesen sein. Die Tragfähigkeit einer detaileren Gliederung der Tardenoisien-Besiedlung im Flussgebiet der unteren Waag werden etwa weitere Ausgrabungen bestätigen. Ebenso belegen nebst Sereď auch die Tardenoisien-Funde aus Dolná Streda, des vorher entdeckten Tomášikovo (J. Bárta[18]) und nach weitere Lokalitäten (Veľká Mača, Mostová) mit Sicherheit die Aufsuchung der Sanddünen im Inundationsgebiet des Flusssystems der unteren Waag Die Tardenoisien-Gruppe des Waagtales ist neuerdings auch durch das von F. Prošek[19] entdeckte Tardenoisien aus Barca in der Ostslowakei ergänzt worden, wodurch über die Zuflüsse der Theiss die mesolithische Kontinuität mit dem Donaugebiet auch von den neuesten Funden aus Ungarn bezeugt wird (M. Gábori[20]). Weitere inzwischen gemeldete Funde aus Jugoslawien und Bulgarien berechtigen die Annahme eines *donauländischen Kristallisationsbrennpunktes des Tardenoisien*, welche wir bereits bei der Auswertung der Funde Sereď ausgesprochen haben (J. Bárta[1]).

Im zweiten Teil der Arbeit behandelt der Verfasser die *neolithische Industrie*. Er begründet die Notwendigkeit einer Kenntnis der Typologie der neolithischen Silexartefakte Steinzeit und auch gesellschaftliche Charakteristik der jüngeren Steinzeit und auch der gegenseitigen Beziehungen der Industrien im ausklingeden Mesolithikum. Mit der Problematik der neolithischen Silexe befassten sich bisher nur Dolná Streda aus, die er bei ber Ausgrabung eines zum jüngeren Lengyelgehörenden Objektes und dessen nächster Umgebung geborgen hat. Die Siedlungsproblematik sowie auch die Ke-

ramik sind in einem besonderen Beitrag veröffentlicht worden (J. Bárta — J. Pavúk[3]). In der neolithischen Industrie befanden sich ausser heimischen Radiolarit- und Hornsteinrohstofen auch nordische Feuersteine und ostkarpatischer Obsidian. Reich vertreten waren *Klingenkratzer, Abschlagkratzer* und *Kratzer „Grattoire unguiform"* (Taf. II und III). Typologische Analogien finden wir zu ihnen in der UdSSR, in Rumänien, Polen und auch in Mähren. Ein Teil des Fundverbandes besteht aus zerbrochenen Kratzern (Taf. III: 1—7). Eine zweite wichtige Gruppe sind *Artefakte mit Kerben* (Taf. III: 8—34), die aus Klingen und Kratzern bestehen. Neben der zahlreichen Klingenindustrie (Taf. IV) fanden sich auch Bohrer (Taf. IV: 11, 12) und Klingen mit sägenförmig abgestumpfter Kante (Taf. IV: 13—15). Das Übergewicht in der stark vertretenen Obsidianindustrie haben Klingenformen, oft Mikroklingen (Taf. IV: 1—10). Nach dem Glanz von der Kieselsäure konnten mehrere Artefakte als *Sichelbestandteile* erkannt werden. Ausser ausgeprägten Trapezformen und Klingen mit schräg retuschiertem Ende (Taf. II: 5—7) fanden sich auch verschiedene andere Formen, welche dem erwähnten Glanz nach zwischen die Sichelsteine zu reihen sind (Taf. II: 1; Taf. III: 20; Taf. IV: 26, 30, 33). Es wurde auch ein grösseres durchglühtes Trapez (Taf. III: 32) und eine Pfeilspitze (Taf. IV: 12) geborgen. Neben den kleinen Obsidian-Kernstücken fanden sich in geringerer Zahl auch *Kernstücke* der anderen Gesteinsarten. Bei der Ausgrabungen des Lengyel-Objektes kamen Fragmente zweier beschädigter Beile zum Vorschein (Abb. 4: 4, 5). Von ihnen war die unter Nr. 4 abgebildete wahrscheinlich durchglüht. Unter den Streufunden der übrigen Dünen befindet sich ein Fragment (Abb. 4: 6), das sein formenkudliches Gegenstück in dem Beilfund aus der Dünen westlich von Sereď hat (Abb. 4: 3). Aus Streufunden stammt auch das Halbfabrikat eines Beiles (Abb. 4: 7), welches seine Entsprechungen in Budmerice und Hurbanovce findet. Es fand sich auch eine Perle der *Spondylus*-Muschel (Abb. 4: 2), welche der Verfasser auf Grund von Analogien der Lengyel-Besiedlung zuweist. Der Fund eines terziären, durchbohrten Schneckengehäuses *Pirenella Picta Mitralis*, als Bestandteil eines Halsbandes, kann einstweilen nicht datiert werden, obwohl wir Analogien im deutschen Neolithikum (Worm-Rheingewann), im polnischen Äneolithikum (Złota) und in der Slowakei in der älteren Bronzezeit (Výčapy-Opatovce) antreffen. Auf Abb. 5 im Text ist eine Auswahl von Silexen abgebildet, die aus Streufunden der Dünen B—D stammen und welche mit Rücksicht auf die festfestellten Lengyel-, Boleráz-, und Nagyrév-Objekte nicht verlässlich datiert werden können. Beachtenswert ist besonders der Fund einer bearbeiteten Klinge auf Abb. 5: 15, die aus gesprenkeltem Feuerstein polnischen Ursprunges hergestellt ist. Die Lengyel-Industrie, die bisher in der Slowakei nicht typologisch ausbewertet worden ist, hat nach Ansicht des Verfassers die allternächsten Beziehungen zur Lengyel-Station Líchy. Die Lokalität Dolná Streda ergänzt die Lengyel-Stationen des unteren Waagtales, welchen B. Novotný[2] die Funde der langen Klingen zuschreibt. Infolge des verhältnismässig mikrolithischen Charakters der Industrie aus Dolná Streda ist eine Abweichung in den Erkenntnissen B. Novotnýs zu sehen. Abschiessend stellt der Verfasser *Uniformierungstendenzen* in der gewonnenen neolithischen Industrie fest, da einige Typen in verschiedenen Kulturen auf breiten Gebiet vertreten sind, ferner einen *Austausch von Rohstoff* zur Geräteherstellung-Importe von Obsidian aus dem Osten und Feuerstein aus dem Norden. Im Silexinventar des durchforschten Objektes und seiner Umgebung dominieren mehrere Kratzertypen und auch kombinierte Artefakte mit Kerben, was auf ihre spezielle Verwendung hinweist. Auf Grund dessen vermutet der Verfasser, dass das abgedeckte Objekt im Rahmen einer jüngeren Lengyel-Besiedlung eine besondere produktions-ökonomische Funktion im Zusammenhang einer Verarbeitung von Leder oder eventuell Ruten innegehabt hat.

Übersetzt von B. Nieburová

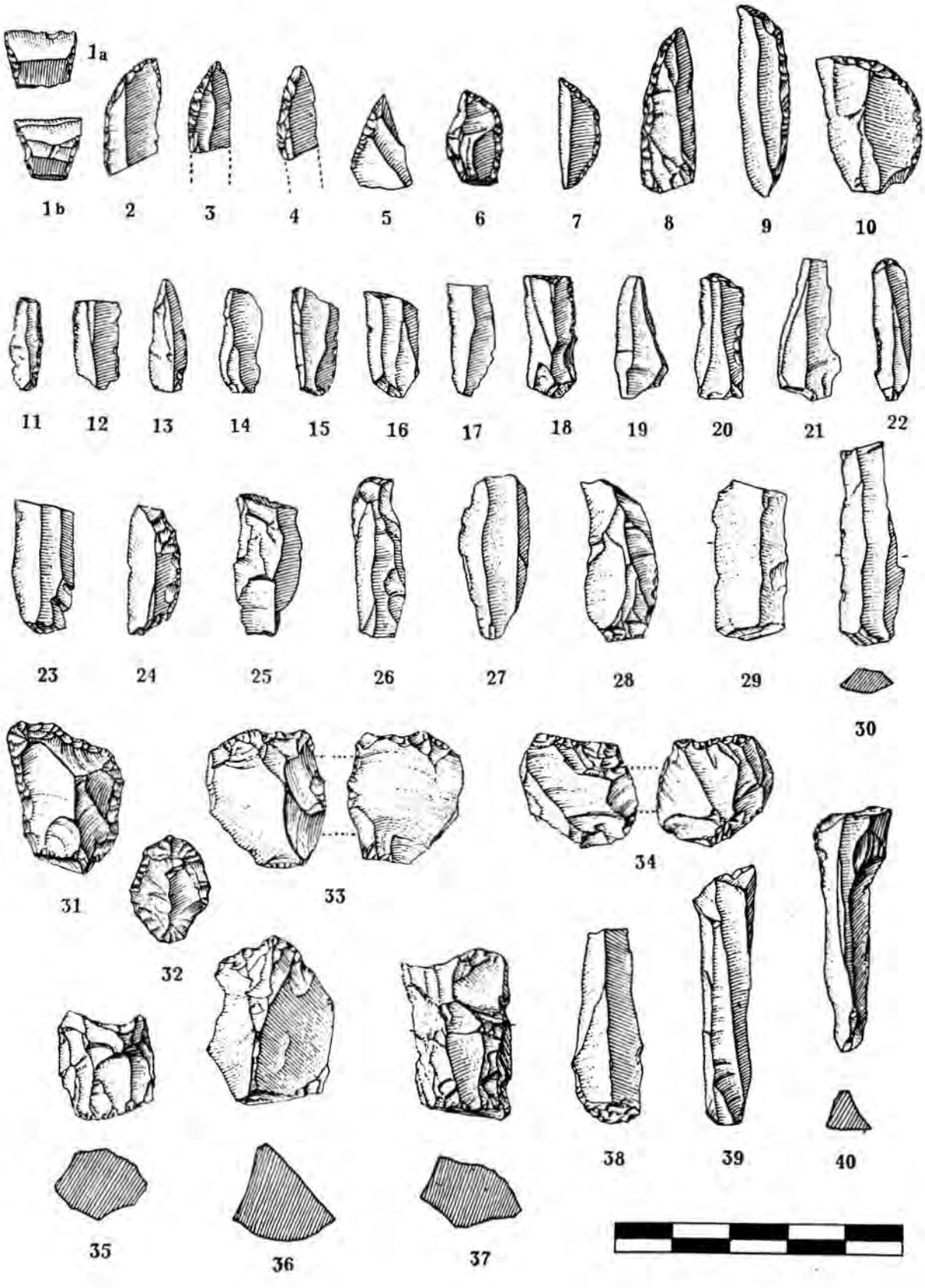

Tabuľka I. Dolná Streda — Vŕšky. Výber tardenoiskej industrie. Pomer 1:1. Kresba P. Stankovičová.
Tafel I. Dolná Streda — Vŕšky. Auswahl der Tardenoisien-Industrie. Mass 1:1. Zeichnung P. Stankovičová.

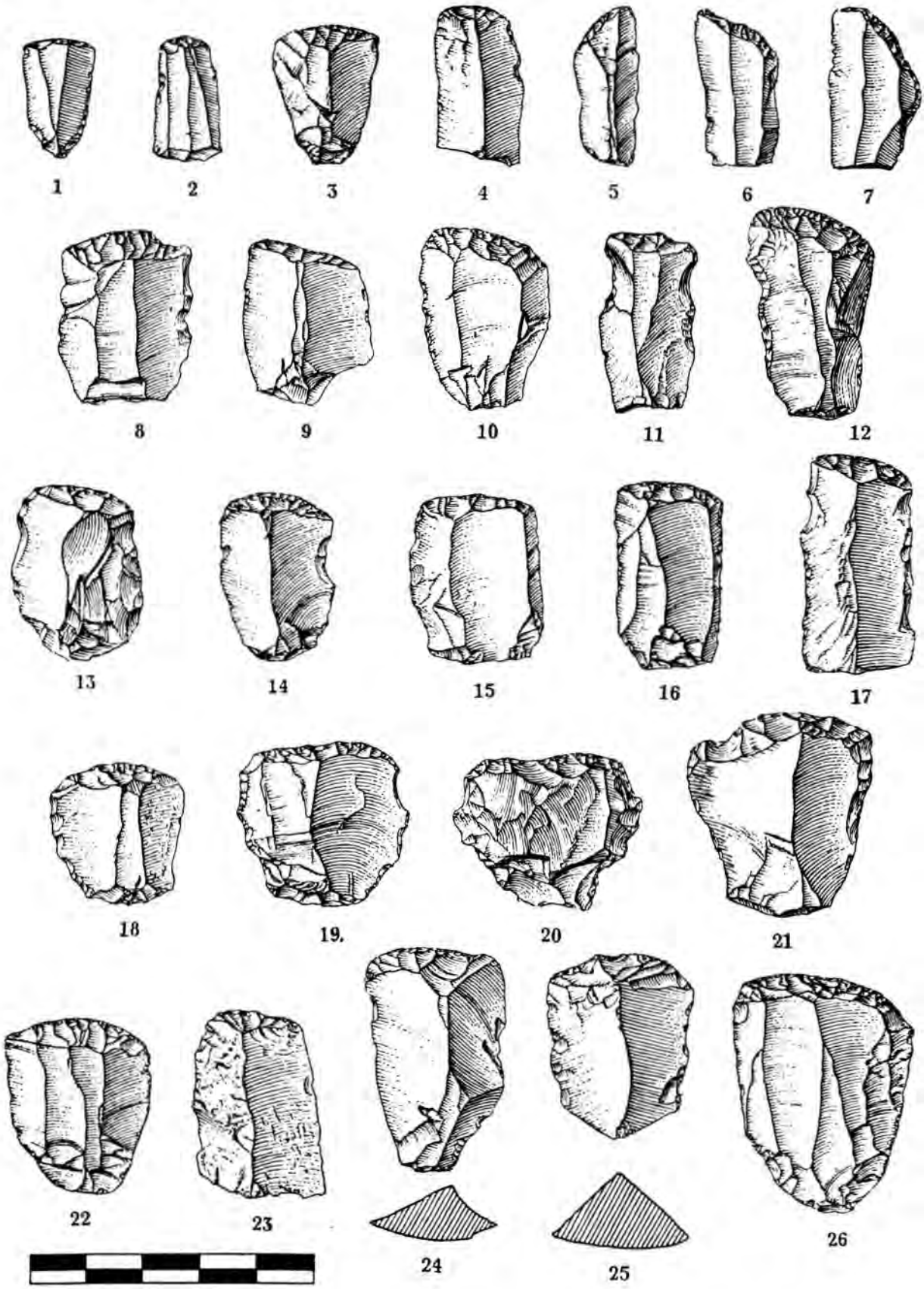

Tabuľka II. Dolná Streda — Vŕšky. Výber lengyelskej industrie. Pomer 1:1. Kresba P. Stankovičová.
Tafel II. Dolná Streda — Vŕšky. Auswahl der Lengyel-Industrie. Mass 1:1. Zeichnung P. Stankovičová.

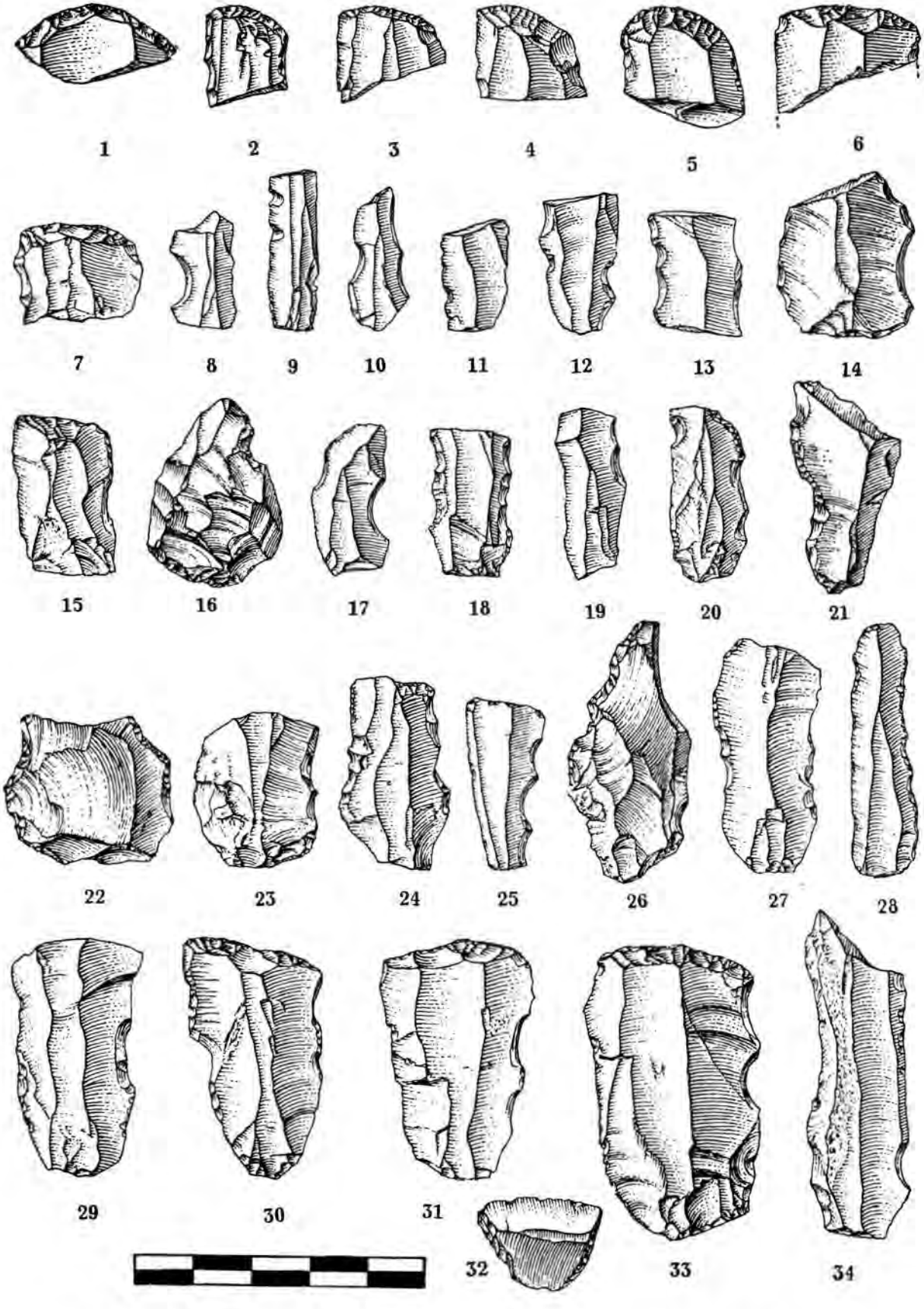

Tabuľka III. Dolná Streda — Vŕšky. Výber lengyelskej industrie. Pomer 1:1. Kresba P. Stankovičová.
Tafel III. Dolná Streda — Vŕšky. Auswahl der Lengyel-Industrie. Mass 1:1. Zeichnung P. Stankovičová.

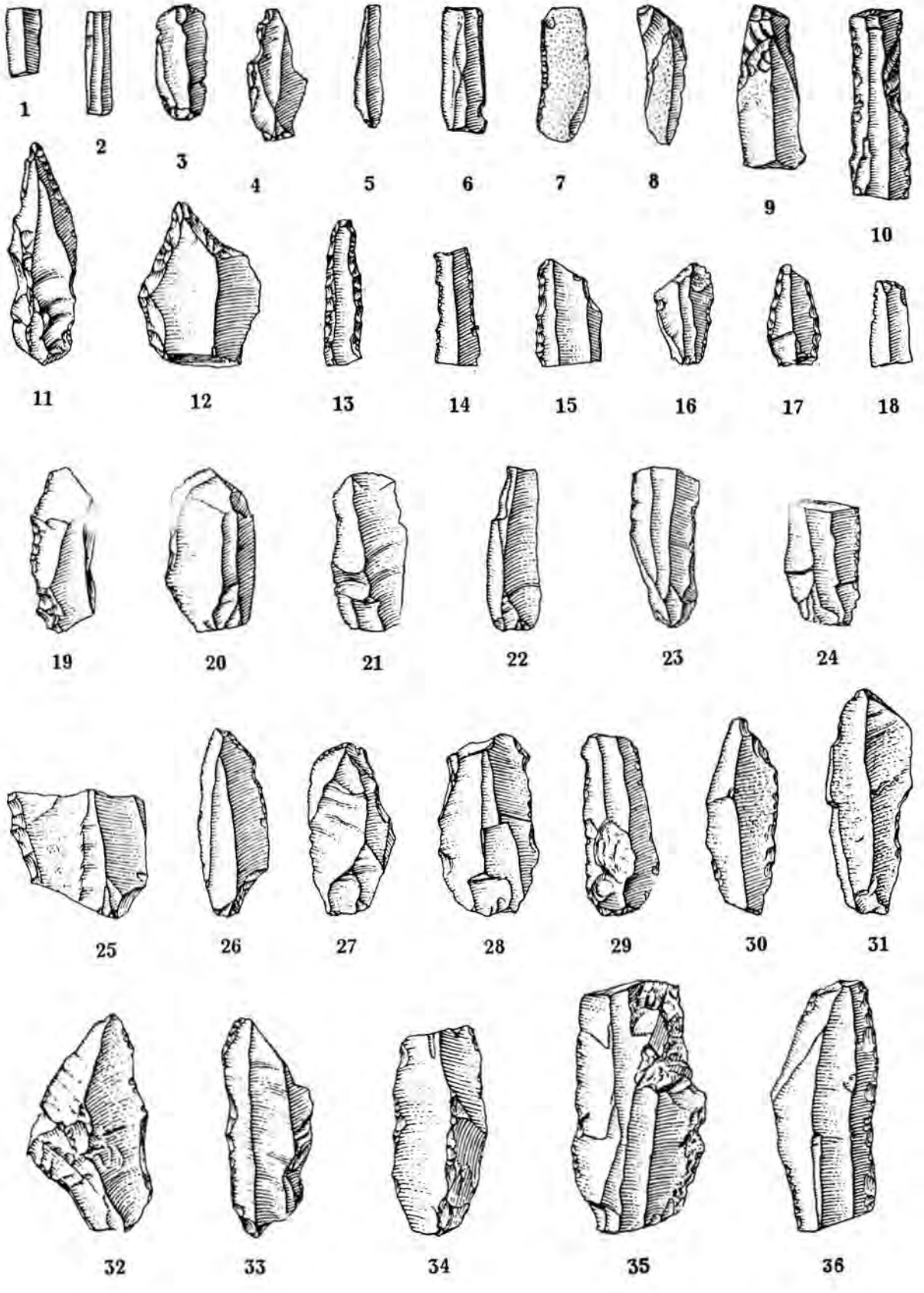

Tabuľka IV. Dolná Streda — Vŕšky. Výber lengyelskej industrie. Pomer 1:1. Kresba P. Stankovičová.
Tafel IV. Dolná Streda — Vŕšky. Auswahl der Lengyel-Industrie. Mass 1:1. Zeichnung P. Stankovičová.

Zur Entstehung der Kultur mit kannelierter Keramik

EVŽEN F. NEUSTUPNÝ

Ende des jüngeren Neolithikums wurde die Lengyel-Kultur ein dominierender Bestandteil der Entwicklung auf dem Gebiet ganz Mitteleuropas. Gleichzeitig mit ihrer grössten territorialen Expansion begannen im Innern dieser grossen Kulturgruppe desintegrierende Faktoren zu wirken, die schliesslich ihren Zerfall in eine Menge von Lokalgruppen herbeiführten, die gemäss der territorialen Entfernung und dem Zeitabstand ihrer Trennung typologisch voneinander abweichend sind. Viele dieser Gruppen begannen ihre weitere selbständige Entwicklung, welche jedoch am Grossteil des mitteleuropäischen Gebietes durch die Expansion der Trichterbecherkultur unterbrochen wurde.

Die *Trichterbecherkultur* fällt mit ihrem allgemeinen Charakter nicht aus dem Rahmen der auf der Basis der späten Lengyel-Kultur entstandenen Kulturen, und wir können tatsächlich mit ihrer Ableitung aus irgendeiner Lengyel-Gruppe rechnen; allerdings wissen wir nicht konkret, aus welcher.[1] Tatsache bleibt, dass wir Ende des Neolithikums ihre Anwesenheit fast in ganz Mitteleuropa und ihre Berührung mit lokalen spätneolithischen Gruppen der Lengyel-Kultur (z. B. die mährische bemalte und Aichbühler) und späten Kulturgruppen der Stichbandkeramik feststellen können.[2] Ausserdem expandiert diese Kultur nach Norden in Gebiete, die früher nicht von Kulturen mit produktiver Wirtschaft besiedelt waren, und wird dort zur Grundlage einer weiteren neolithischen Besiedlung.[3] In der weiteren Entwicklung gewinnt die Trichterbecherkultur nach und nach das Uebergewicht über örtliche Lengyel-Gruppen und schliesslich wird sie auf ihrem ganzen Gebiet der einzige Bestandteil der äneolithischen Besiedlung.

Die Trichterbecherkultur macht eine verhältnismässig lange Entwicklung durch und in jüngerer Zeit gelang es, auf ihrem ganzen Verbreitungsgebiet im wesentlichen 4—5 Entwicklungsstufen zu unterscheiden,[4] welche wir am passendsten mit den Buchstaben A—E bezeichnen.[5] Es ist selbstverständlich, dass sich die Grenzen dieser Stufen in den einzelnen Gebieten nicht genau entsprechen; ihre genaue Synchronisierung ist erst Aufgabe der künftigen Forschung. Im Rahmen Mitteleuropas können wir jedoch einen allgemeinen Synchronismus aller dieser Stufen voraussetzen. Gegen die Tendenzen, durch solche Gruppen die ganze frühere Gliederung der Trichterbecherkultur zu ersetzen, muss aufmerksam gemacht werden, dass Benennungen wie Baalberger-Stufe nicht nur eine zeitliche Einreihung der Funde ausdrücken, sondern auch ihre kulturelle und örtliche Zuweisung; man kann also von ihnen nicht ablassen. Im umgekehrten Falle verwischen wir mit der Benennung Stufe D die Tatsache, dass es sich in Mähren um die Ohrozim-Gruppe handelt, die von der zeitgleichen Salzmünder Gruppe in Böhmen wesentlich abweichend ist.

Auf die Entwicklung des Materials (vor allem des keramischen) der Trichterbecherkultur haben einerseits desintegrierende (Peripherisation[6] und Lokalisation), andererseits integrierende (Diffusion) Faktoren eingewirkt. Die desintegrierenden Prozesse gewannen bedeutend das Uebergewicht und das Ergebnis ihrer Einwirkung war der Zerfall der ganzen Kultur in eine Reihe örtlicher Gruppen. *Je später die Stufe, desto mehr und kleinere Kulturgruppen entstanden.* Einige von ihnen, die sich bereits bei oder bald nach der Entstehung der Trichterbecherkultur abteilten, pflegen sogar als besondere Kulturen bezeichnet zu werden (Michelsberger Kultur[7]), die anderen bilden Lokalgruppen und chronologische Stufen der Trichterbecherkultur (z. B. die Baalberger, Salzmünder, die sog. östliche Gruppe, die Wiórek- und Luboń-Gruppe, die sog. südliche Gruppe in Polen usw.).

Wie aus den Entstehungsursachen dieser Lokalgruppen hervorgeht, *haben sie ursprünglich keine scharfen Grenzen gehabt,* sondern griffen auf breitem Gebiet eine in die andere über, so dass die Merkmale der einen allmählich zunahmen und die Merkmale der anderen wieder allmählich abnahmen. Durch Einfluss von geographischen Hindernissen

(besonders von Gebirgsgegenden und anderen unbewohnbaren Gebieten) und durch Einfluss kleinerer Migrationsbewegungen entstanden erst innerhalb der Trichterbecherkultur schärfere Grenzen zwischen ihren einzelnen Gruppen. Sämtliche diese Prozesse können auch auf dem Material aus Böhmen und aus Mähren beobachtet werden.

In Böhmen und in Mähren wird *die älteste Fundgruppe* durch eine typologisch herausgestellte Stufe gebildet, die in Mähren durch die Keramik aus Božice, Kr. Mikulov[8] und in Böhmen durch eine Gruppe von Einzelfunden charakterisiert ist. Auf Grund des Fundes aus Božice können wir diesen ältesten Horizont der Tricherbecherkultur mit irgendeiner Stufe der mährischen Lengyel—Kultur synchronisieren.[9] Die Fussschüssel aus Božice hat im bisherigen Material der Lengyel-Kultu wenig Analogien. Typologisch am nächsten stehen ihr die becherförmigen Fussschüsseln aus dem Bereich der böhmischen Stichbandkeramik (Šťáhlavice bei Plzeň, Přemyšlení, Kr. Praha-sever[10]). Diese beiden Schüsseln gehören zur jüngsten Stichbandkeramik, die bei uns Ende des Atlantikums vorkommt,[11] was zugleich der pollenanalytisch-geochronologischen Datierung der Funde der ältesten nordischen Trichterbecher entspricht.[12] Damit stimmt gut das Vorkommen von Formen überein, welche dieser Trichterbechergruppe sehr verwandt sind, in Süddetschland im Bereich der Aichbühler Gruppe der Lengyel-Kultur.[13] Auch diese Gruppe, welche der Schussenried- und Michelsberger Kultur vorangeht, wurde pollenanalytisch in einen beiläufig übereinstimmenden Zeitabschnitt datiert[14] (erstes Buchenmaximum). In Polen können wir den Einfluss dieser ältesten Stufe (oder der nachfolgenden Stufe) auf dem Material der Brześć-Kujawski-Kultur beobachten,[15] welche die jüngste Stufe der dortigen Stichbandkeramik darstellt.[16] Eine genauere Synchronisierung der Trichterbecherkultur mit Gruppen der Lengyel-Keramik ist leider bisher nicht möglich, weil kein verbindendes Material vorhanden ist. Bloss auf der Siedlung in Mohelnice, (Kr. Zábřeh) in Mähren wurde eine Amphore gefunden,[17] die einigermassen an die älteste Trichterbecherkultur erinnert,[18] diese Siedlung können wir jedoch bisher im Rahmen der mährischen Lengyel-Kultur nicht genau einreihen.

Belege für die Synchronisierung sind also einstweilen wenig, sie genügen jedoch schon für den Beweis, dass die älteste Trichterbecherkultur auf ihrer Südgrenze in einer Zeit erscheint, als hier noch spätere Gruppen der Lengyel-Keramik leben. Die weitere Entwicklung führt in Böhmen und Mähren zur *Baalberger-Stufe (B)*, die zeitgleich mit der älteren Stufe der Jordansmühler Keramik[19] ist, weil die nachfolgende C-Stufe der Trichterbecherkultur (sog. östliche Gruppe) mit der jüngeren Stufe der Jordansmühler Keramik in Schlesien[20] zeitgleich ist.

Die erwähnte *östliche Gruppe der Trichterbecherkultur* (Stufe C) wird durch eine Reihe von Lokalitäten repräsentiert, von denen die bedeutendsten in Böhmen Siřem,[21] (Kr. Podbořany) und in Mähren die Jevišovice-Schicht C 2 sind.[22] In der Jevišovice-Schicht C 2 sind der wichtigste und häufigste Keramiktyp topfartige Gefässe mit S-förmig profiliertem Trichterhals und plastischer Randleiste, die häufig von unten ausgezackt ist. Unter der plastischen Leiste pflegen vier symmetrisch verteilte zungen- oder kegelförmige Zapfen zu sein. Charakteristisch für die Stufe C sind vierhenkelige Amphoren mit zylindrischem oder konischem abgesetztem Hals, zweihenkelige Amphoren mit zylindrischem oder konischem Hals und verlaufendem Profil, Schüsseln mit trichterförmigem oder eingezogenem Hals, oder mit geschweiftem Hals und ausladendem Rand, unverzierte Trichterbecher von schlanker Form mit (am häufigsten) abgesetztem Hals, schüsselförmige Trichterbecher verziert mit Reihen von gestempelten schmalen Vierecken oder gestempelter Zickzacklinie, Tassen mit den Hals überspannenden Henkeln, Krüge mit zylindrischem oder konischem Hals und einem vom Rand zur Schulter führenden Bandhenkel, verschiedene Typen schlichter Becher, Trommeln vom „Nosswitzer Typus" und Gefässe von anderen, selten vorkommenden Typen (Abb. 1).

Wie wir bereits erwähnt haben, kommt in Mähren das Material dieses Typus in Schicht C 2 in Starý Zámek in Jevišovice vor (Kr. Znojmo). Diese Lokalität durchforschte bereits vor dem I. Weltkrieg J. Palliardi mit Hilfe von Fr. Vildomec und publizierte einen vorläufigen Bericht über seine Forschungen. Er bereitete für den Druck eine zusammenfassende Material-Veröffentlichung vor (doch vollendete er sie nicht gänzlich), die als Handschrift im Mährischen Museum in Brno aufbewahrt ist,[23] doch wurde sie nach Palliardis Tode niemals veröffentlicht. Obwohl wir heute, nach mehr als 40 Jahren, zu einem Teil von Palliardis Ausgrabungsmethoden gewisse Vorbehalte haben, muss bedauert werden, dass Palliardis Arbeit nicht veröffentlicht worden ist, denn sie bietet ein klares Bild über die äneolithische Entwicklung in Mähren und ihre Unkenntnis oder das unbegründete Misstrauen zu ihr verursachte

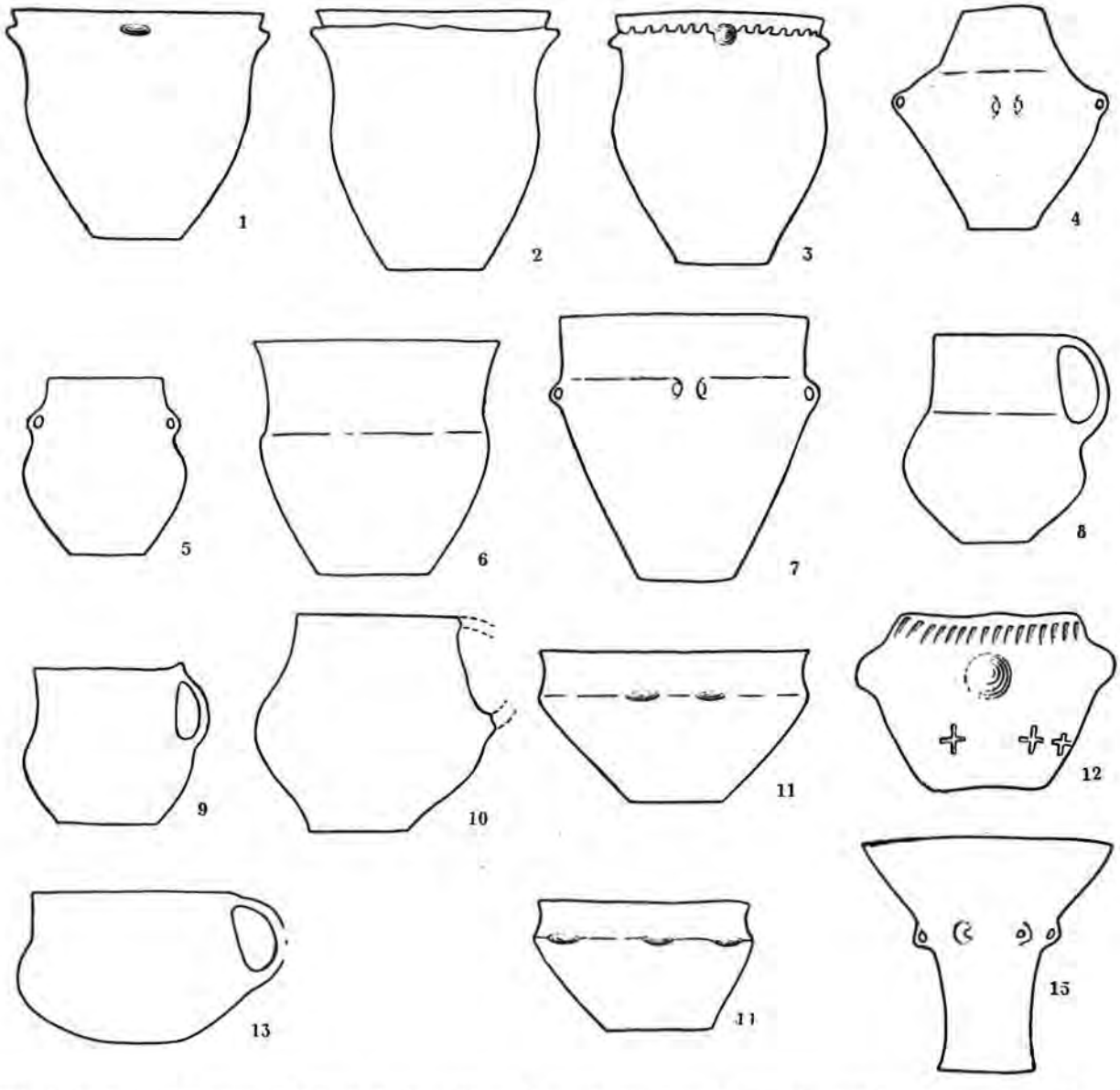

Abb 1. Jevišovice (Mähren). Schicht C 2. Auswahl von Keramik (verzierte Formen der östlichen Gruppe der Trichterbecherkultur sind nicht abgebildet).

Obr. 1. Jevišovice (Morava). Vrstva C 2. Výběr keramiky (zdobené tvary východní skupiny kultury nálevkovitých pohárů nejsou zakresleny).

eine erhebliche Verzögerung im Fortschritt der Forschung über das mitteleuropäische Aeneolithikum. Der Wert von Palliardis Arbeit wurde erst in den letzten Jahren von neuem entdeckt, besonders als die Richtigkeit seiner Beobachtungen durch neue stratigraphische Forschungen beglaubigt wurde.[24]

Während das beschriebene Material aus der Schicht C 2 die sogenannte östliche Gruppe der Trichterbecherkultur darstellt,[25] zeigt das Material aus *Schicht C 1* und das analoge Material aus anderen nahen Fundstellen eine ganze Reihe abweichender Züge. Die keramische Leitform verbleibt das topfförmige Gefäss mit plastischer Randleiste, typologisch ist es jedoch manchmal abweichend. Entweder nimmt es doppelkonische Form an, oder verliert es an ausgeprägter Profilierung. Anstatt der plastischen ausgezackten Leiste wird oft eine gekerbte schmale plastische Leiste oder mehr solcher parallelen Leisten verwendet. Der Unterteil des Gefässes pflegt manchmal aufgerauht zu sein, anstatt der Zapfen sind am Rand häufig zwei gegenständige Henkel (vereinzelt treten sie bereits in der vorhergehenden Stufe auf). Typisch für diese Stufe sind dreihenkelige Amphoren mit konischem, mit dem Gefässkörper fast fliessend an-

gesetztem Hals, die mit Tannenzweigmotiv verziert zu sein pflegen. Zweihenkelige Amphoren (vorderhand nur aus Böhmen bekannt)[26] haben eine weichere Profilierung und sind auf der Schulter mit Kannelüren oder Riefen verziert. Die zweihenkeligen Amphoren aus Mähren haben eine typologisch stark verwischte Form, jedoch eine charakteristische Verzierung. Die Schüsseln haben grösstenteils einen Trichterhals, der an der Innenseite mit Kannelüren verziert zu sein pflegt, auf der kurzen Schulter dieser Schüsseln sind häufig senkrechte Kannelüren oder ein geritztes Tannenzweigmotiv verwendet. Das Vorhandensein von Trichterbechern in Südmähren ist für diese Stufe nicht genügend belegt. Palliardi erwähnt zwar in seiner Handschrift einige verzierte Bruchstücke aus Jevišovice C 1, von denen es jedoch nicht sicher ist, ob sie nicht aus der vorhergehenden Schicht hineingeraten sind, der sie typologisch entsprächen. Vereinzeltes Vorkommen von Trichterbechern ist jedoch auch in Südmähren nicht auszuschliessen. Ferner erscheinen Tassen mit den Hals überspannenden Henkeln, die oft mit Kannelüren oder Riefen verziert sind, und Krüge mit konischen Hals und Bandhenkel vom Rand zur Schulter. Diese Krüge sind ebenfalls grösstenteils mit Kannelüren oder Riefen verziert (Motive: senkrechte, schräge, „Wolfszahnmuster"). Als neue Form treten Tassen mit hochgezogenem Bandhenkel auf und einer weiss inkrustierten Furchenstichverzierung. Eine so durchgeführte Verzierung pflegt sehr reich zu sein. Auf vierhenkeligen Amphoren kommt häufig die Verzierung von gekerbten plastischen Leisten vor. Die mit dem Material dieses Typus gefundenen Trommeln sind vom sogenannten „Salzmünder" Typus[27] (Abb. 2—4).

Aus dem Vergleich der Jevišovice-Schichten C 2 und C 1 geht hervor, dass zwischen ihnen eine *offensichtliche genetische Verbindung besteht.*[28] Alle Formen der Schicht C1 (ausser der inkrustierten Tasse) haben ihre klaren typologischen Vorformen in der Schicht C 2 und umgekehrt, fast ale keramische Formen der Schicht C 2 haben ihre Fortsetzung in C 1. Von wichtigeren Formen laufen

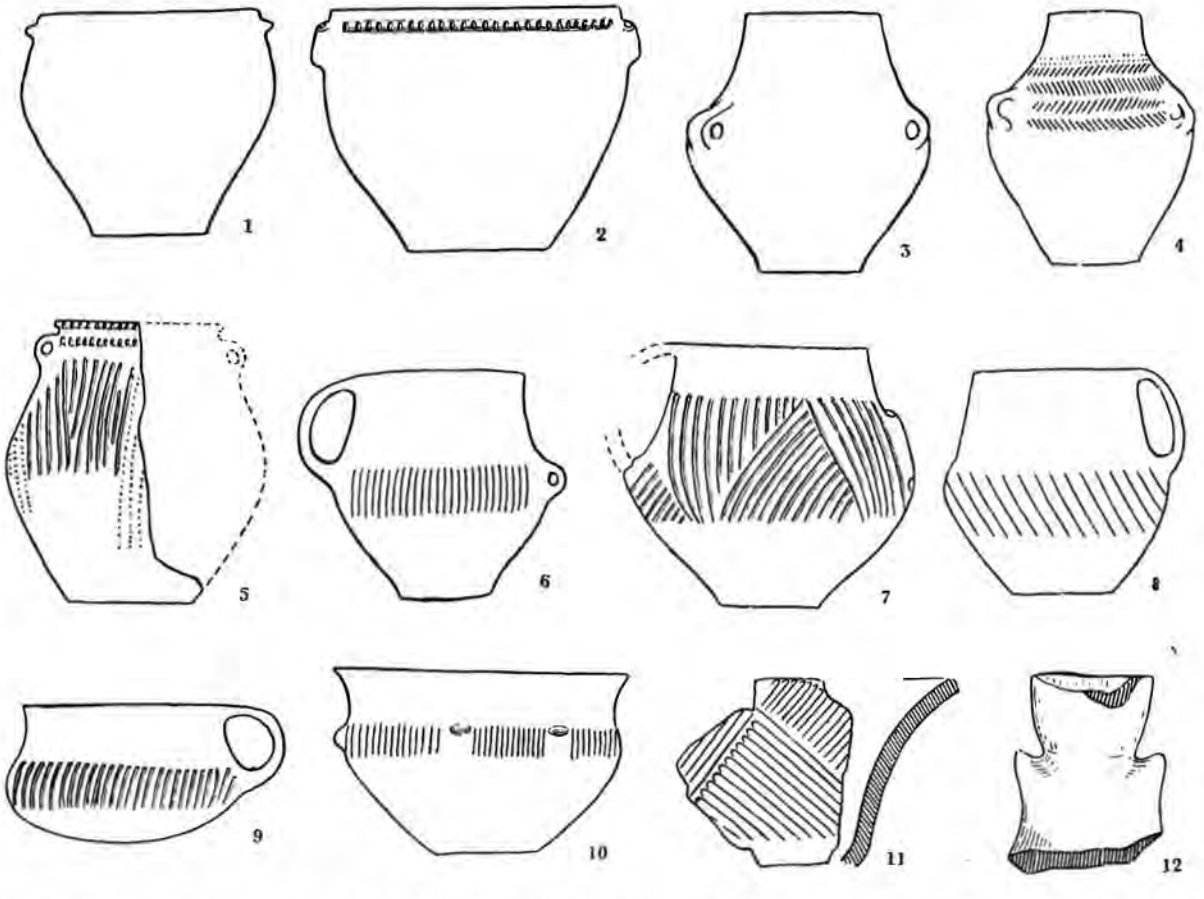

Abb. 2. Jevišovice (Mähren). Schicht C 1. Auswahl von Keramik (ausgelassen sind inkrustierte Tassen des sog. Retz-Typus). Trommel: Radslavice (Mähren).

Obr. 2. Jevišovice (Morava). Vrstva C 1. Výběr keramiky (vynechány inkrustované koflíky tzv. typu Retz). Buben: Radslavice (Morava).

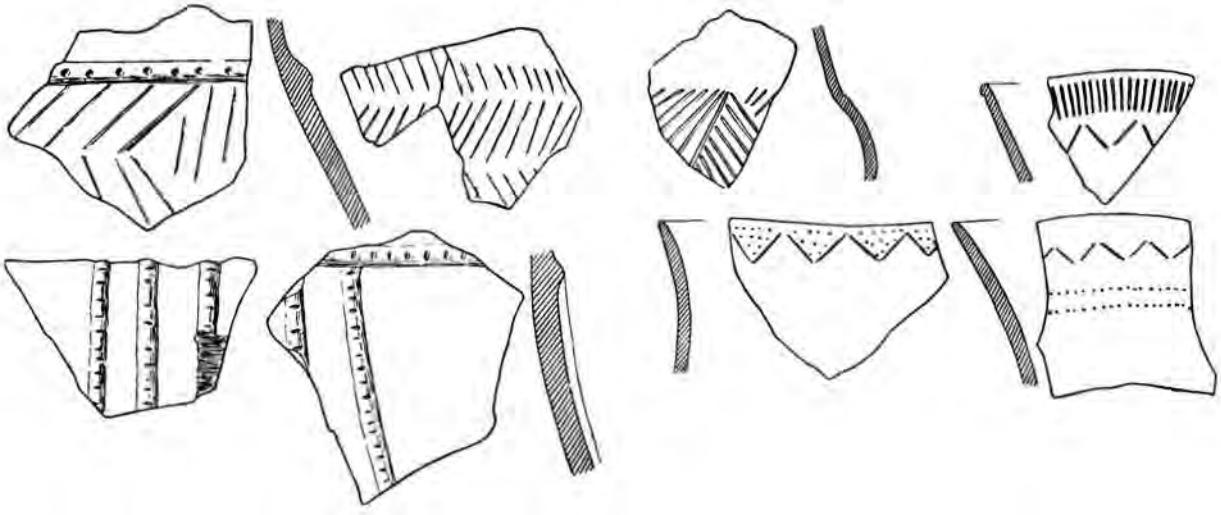

Abb. 3. Hostim (Mähren). Bruchstück eines Trichterbechers der östlichen Gruppe der Trichterbecherkultur und älteste Stufe (A) der Kultur mit kannelierter Keramik (die übrigen). Auswahl von Siedlungskeramik.

Obr. 3. Hostim (Morava). Zlomek nálevkovitého poháru východní skupiny kultury nálevkovitých pohárů a nejstarší stupeň (A) kultury s kanelovanou keramikou (ostatní). Výběr keramiky ze sídliště.

bloss die Trichterbecher[29] (die übrigens auch in C 2 nicht allzu häufig waren) nicht weiter, ferner kleine schlichte becherförmige Gefässe und, dem Anschein nach, auch einige Schüsseltypen. Ausserdem macht fast das ganze Material ausgeprägte typologische Veränderungen durch, von denen einige wahrscheinlich der Ausdruck einer inneren Entwicklung sind (Aufrauhung, Änderung in der Technik der plastischen Leisten, Änderungen in der Profilierung), andere, die wir später behandeln wollen, sind das Ergebnis von Kultureinflüssen. Diese Einflüsse, so ausgeprägt sie auf den ersten Blick auch scheinen (Kannelüren!), können jedoch

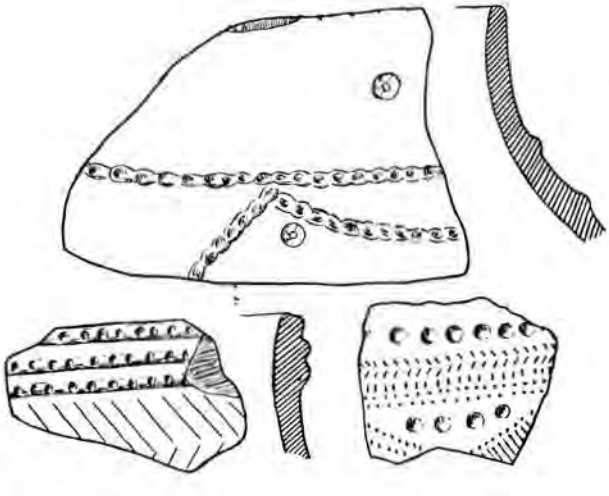

Abb. 4. Křepice (Mähren). Fragmente der ältesten Stufe der Kultur mit kannelierter Keramik. Auswahl von Siedlungskeramik.

Obr. 4. Křepice (Morava). Zlomky nejstaršího stupně kultury s kanelovanou keramikou. Výběr keramiky ze sídliště.

den Gesamtcharakter des Materials nicht stören, bei dem der Grossteil der Formen eine vollkommene Kontinuität aufweist.

Dass die Entwicklung zwischen den Schichten C 2 und C 1 nichts anderes als eine innere Entwicklung im Rahmen einer einzigen Kultur darstellt,[30] beweisen am besten die der Schicht C 1 analogen Funde in Nordmähren. Auf den Gräberfeldern mit Hügelgräbern megalithischer Art[31] in Slatinky und Ohrozim (beide Kr. Prostějov)[32] wurde ein der Schicht C1 in Jevišovice analoges Material gefunden, jedoch in denselben Gräbern fanden sich verhältnismässig reichlich auch entwickelte Trichterbecherformen und Kragenflaschen, also Formen, die im Süden völlig oder wenigstens teilweise fehlen. Dafür fehlen hier aber manche für den Süden typische Elemente. Analoges Material stammt in Nordmähren auch von Siedlungen.[33] J. Böhm hat vermutet, dass diese Funde vom Ohrozim-Typus[34] etwas älter sind als die Schicht Jevišovice C 1.

In Böhmen äussert sich eine andere Lage. In der Stufe D entsteht hier durch Entwicklung aus der vorhergehenden Phase C die *Salzmünder Gruppe*,[35] die sich von dort auch nach Mitteldeutschland ausbreitet (wo in der vorhergehenden Phase C wahrscheinlich die Baalberger Gruppe aus Phase B in der Entwicklung fortsetzte). Die Salzmünder Gruppe in Böhmen ähnelt in vielem der zeitgleichen Gruppe Jevišovice C 1 in Mähren (z. B. in der Profilierung einiger Vorratsgefässe), weicht jedoch in der Verzierung von ihr ab, besonders durch den Mangel an kannelierter Verzierung. Trotzdem

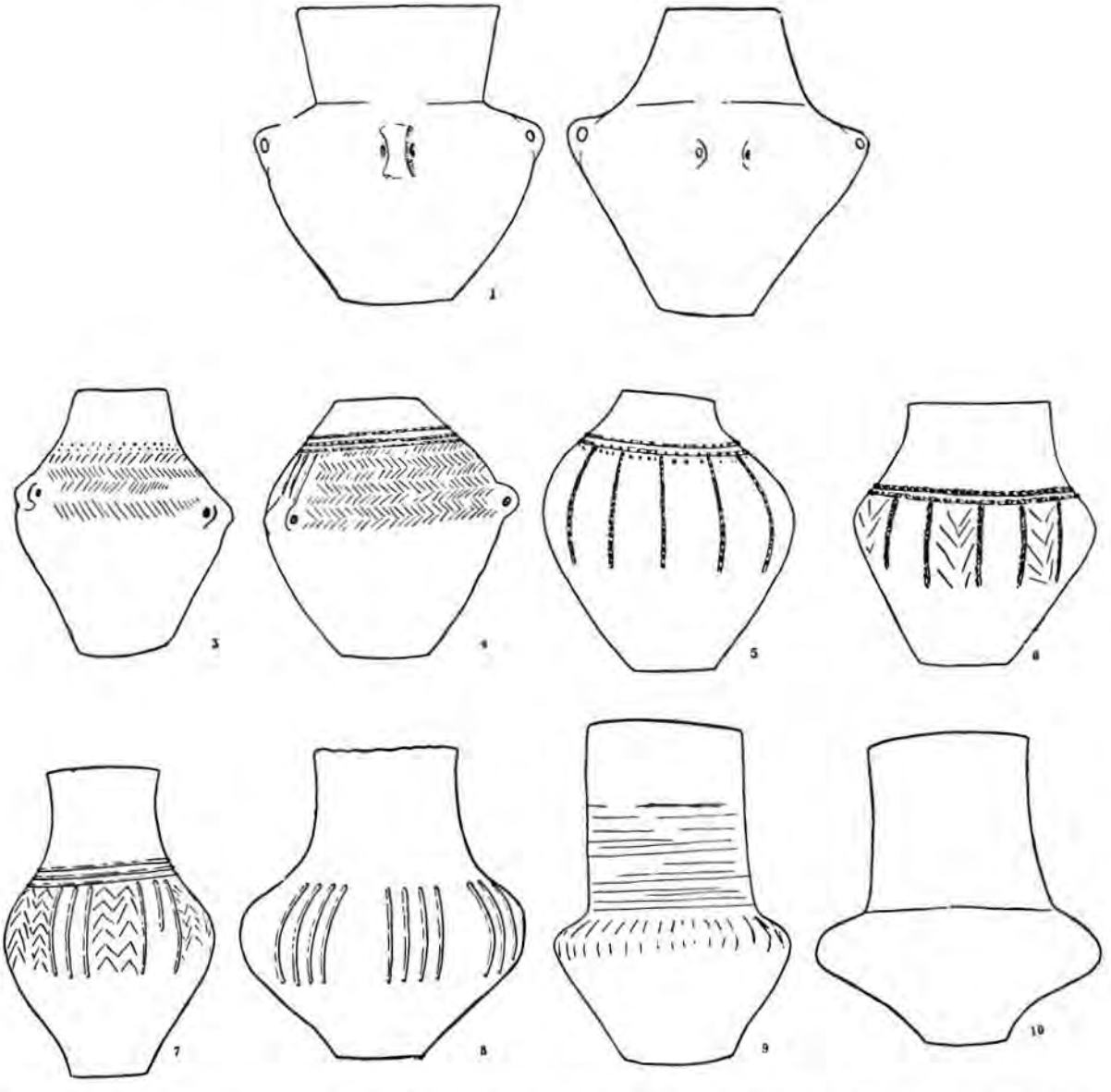

Abb. 5. Typologische Entwicklung der Amphoren in der Kultur mit kannelierter Keramik. 1—2 — Trichterbecherkultur; 3—10 — Kultur mit kannelierter Keramik. 1 — Stufe B, Kbely; 2 — Stufe C, Jevišovice C 2; 3 — Stufe A, Jevišovice C 1; 4 — Stufe A, Celldömölk-Sághegy; 5 — dtto; 6 — Stufe B, Neusiedel; 7 — Stufe B, Fonyód — Bézseny-puszta; 8 — Stufe C, Úny; 9 — Stufe C, Baden; 10 — Stufe D, Ossarn. Die Gefässe sind einigermassen schematisiert, die typologische Analyse dieser Tafel siehe auf Tab. 1.

Obr. 5. Typologický vývoj amfory v kultuře s kanelovanou keramikou. 1—2 — kultura nálevkovitých pohárů; 3—10 — kultura s kanelovanou keramikou. 1 — stupeň B; Kbely;2 — stupeň C, Jevišovice C 2; 3 — stupeň A, Jevišovice C 1; 4 — stupeň A, Celldömölk-Sághegy; 5 — dtto; 6 — stupeň B, Neusiedel; 7 — stupeň B, Fonyód — Bézseny-puszta; 8 — stupeň C, Úny; 9 — stupeň C, Baden; 10 — stupeň D, Ossarn. Nádoby jsou poněkud schematisovány, typologický rozbor této tabulky viz tab. 1.

kommt auch in Mittelböhmen die kannelierte Keramik vom mährischen Typus vor, und zwar gerade auf Salzmünder Gräberfeldern[36] und auch auf Siedlungen.[37] Es bedarf einer besseren Kenntnis des Kulturmilieus, um feststellen zu können, auf welche Art diese Keramik nach Mittelböhmen gelangt ist.

Kehren wir nun zur Lage in Südmähren zurück und vergleichen wir sie mit der Situation weiter nach Osten! Dort begegnen wir der *Kultur mit kannelierter Keramik*, deren klassische Phase einigermassen dem Inventar der Phase Ohrozim-Jevišovice C 1 in Mähren ähnelt. Trotzdem sind die Unterschiede zwischen ihnen so fortgeschritten, dass eine direkte genetische Ableitung einer aus der anderen nicht möglich ist. Die Lage wurde in der Literatur gewöhnlich so gelöst, dass über einen Einfluss dieses kannelierten (Badener) Kreises auf

Mähren gesprochen wurde und so wurde die Entstehung der Phase Ohrozim-Jevišovice C 1 erklärt.[38] Betrachten wir jedoch die relative Chronologie dieser klassischen Badener Keramik näher! Eine Synchronisierung ermöglicht uns das böhmische Material, denn weder in der Slowakei, noch in Mähren wurden vorderhand direkte Belege für die Synchronisierung gefunden.

In Böhmen existiert ein *lokaler Zweig der kannelierten Keramik*, die durch das Material der sehr reichen Siedlungsgrube in *Kamýk* bei Prag charakterisiert wird.[39] Im ganzen ist folgendes Material vertreten: topfförmige Vorratsgefässe mit ausladendem Hals und eingedrückten oder gekerbten plastischen Leisten am Rand oder knapp unter dem Rand, so dass ein kurzer glatter Hals entsteht. Un-

Tab. 1. Typologische Entwicklung der Amphore in der Kultur mit kannelierter Keramik (Analyse der Tabelle auf Abb. 5) Die Nummern bedeuten Gefässe auf derselben Tabelle, / = die wichtigsten Varianten, die auf dieser Tabelle nicht vertreten sind.

Tab. 1. Typologický vývoj amfory v kultuře s kanelovanou keramikou (rozbor tabulky obr. 5). Čísla značí nádoby na téže tabulce, / = nejdůležitejší varianty nezastoupené na této tabulce.

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Hals	trichterförmig	×									
	konisch abgesetzt		×								
	konisch verlaufend			×	×	×					
	geschweift, niedrig						×				
	geschweift, hoch							×	×		
	zylindrisch oder leicht geschweift, hoch									×	×
grösste Bauchweite	in der halben Gefässhöhe, im oberen Drittel des Unterteiles	×	×	×	×	×	×				
	in der unteren Hälfte der Gefässhöhe, im oberen Drittel des Unterteiles							×	×		
	in der unteren Hälfte der Gefässhöhe, gedrückt, näher zum Boden									×	×
Henkelzahl	4 Henkel	×	×								
	3 Henkel			×	×						/
	ohne Henkel					×	×	×	×	×	×
Verzierung	ohne Verzierung	×	×								
	geritzte Verzierung (Tannenzweige)			×	×	/	×	×			
	plastische Kerbleisten				×	×	×				
	glatte plastische Leisten							×	×	×	
	Kannelierung								/	×	
	Rippen										/
Stufen der Trichterbecherkultur		B	C								
Stufen der Kultur mit kannelierter Keramik				A_1	A_2	A_2	B	B	C	C	D

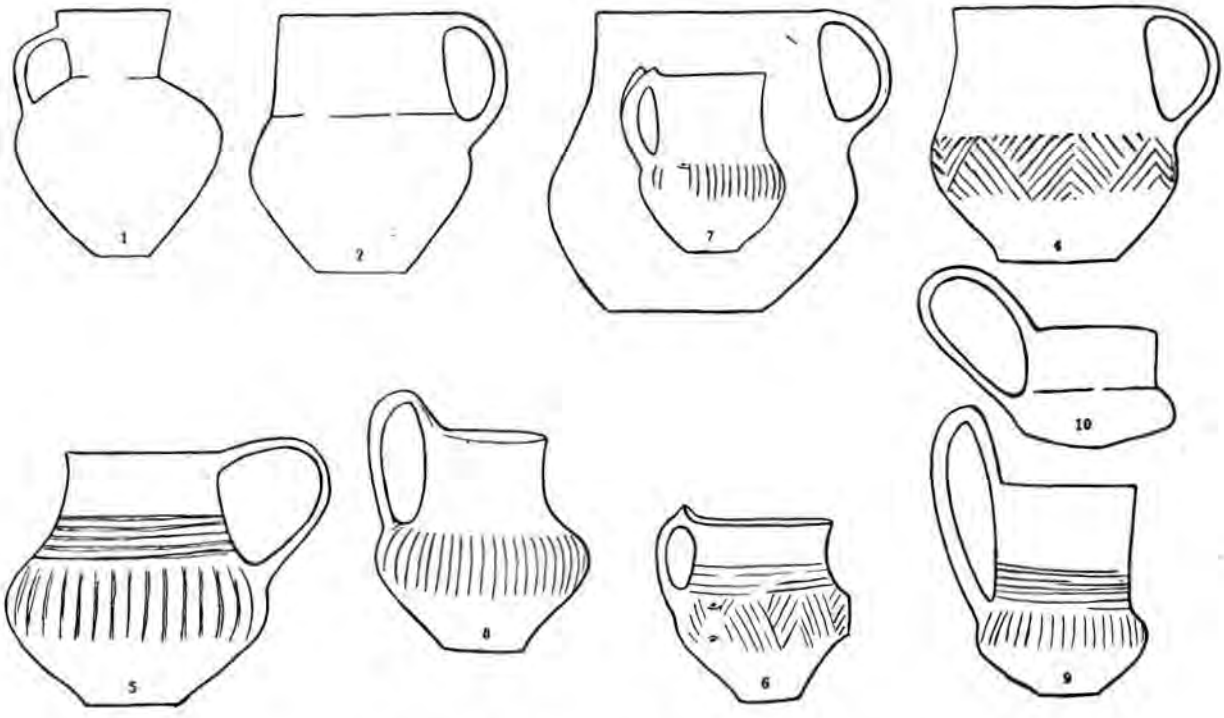

Abb. 6. Typologische Entwicklung des Kruges in der Kultur mit kannelierter Keramik. 1—3 — Trichterbecherkultur; 4—10 — Kultur mit kannelierter Keramik. 1 — Stufe B, Němčice; 2—3 — Stufe C, Jevišovice C 2; 4 — Stufe A, Jevišovice C 1; 5 — Stufe A, Ohrozim; 6 — Stufe B, Sopron-Burgstall; 7 — Stufe B, Zebegény; 8 — Stufe C, Úny; 9 — Stufe C, Baden; 10 — Stufe D, Ossarn. Die Zeichnungen sind einigermassen schematisiert. Die typologische Analyse dieser Tabelle siehe auf Tab. 2.

Obr. 6. Typologický vývoj džbánku v kultuře s kanelovanou keramikou. 1—3 — kultura nálevkovitých pohárů; 4—10 — kultura s kanelovanou keramikou. 1 — stupeň B, Němčice; 2—3 — stupeň C, Jevišovice C 2; 4 — stupeň A, Jevišovice C 1; 5 — stupeň A, Ohrozim; 6 — stupeň B, Sopron-Burgstall; 7 — stupeň B, Zebegény; 8 — stupeň C, Úny; 9 — stupeň C, Baden; 10 — stupeň D, Ossarn. Kresby jsou poněkud schematisovány. Typologický rozbor této tabulky viz tab. 2.

ter diesen Leisten pflegen manchmal gestreckte oder konische Zapfen zu sein, der Gefässunterteil ist oft aufgerauht oder mit Besenstrich verziert. Scherben grosser Amphoren mit Bandhenkeln auf dem Bauch (Henkelanzahl unbestimmbar). Die Scherben von zweihenkeligen Amphoren sind wegen der Brüchigkeit des Materials nicht überzeugend belegbar. Dafür treten Schüsseln in zahlreichen Varianten auf. Häufig sind ziemlich tiefe schlichte konische Schüsseln ohne Profilierung, die im oberen Drittel der Wandung einen oder zwei Henkel (nebeneinander) haben, die waagrecht durchbohrt sind. Ferner kleinere Schüsseln mit gut kenntlichem Hals, jedoch weicher Profilierung, die auf der kurzen Schulter zwei waagrecht durchbohrte Henkel oder einen gestreckten, waagrechten, zweimal senkrecht durchbohrten Henkel tragen. Schüsseln mit gut ausgebildetem ausladendem Trichterhals, welcher mit einer schrägen glatten plastischen Leiste verziert sein kann, die am Rande mit einem Knopf endet. Andere Bruchstücke haben lappenförmig ausgezogenen Mündungsrand. Schöpfer mit ausladendem, manchmal vom bauchigeren Unterteil durch einen Knick abgesetzen Hals; ihr Boden ist rund, spitzig oder abgeflacht, der Bandhenkel ist über den Rand stark hochgezogen. Niedrige Tassen mit ausladendem, verlaufendem Hals und „ansa cornuta" Henkel. Krüge mit bauchigem Unterteil, trichterförmig ausladendem Hals und „ansa cornuta" Bandhenkel. Blumentopfartige Gefässe ebenfalls mit „ansa cornuta". Dieser Henkeltyp aus der Grube in Kamýk unterscheidet sich durch seine wenig entwickelte Form mit kurzen Hörnchen typologisch ausgeprägt von den späteren Řivnáč-Henkeln[40] und manchmal ist er mit glatten oder auch gekerbten plastischen Leisten verziert. Von besonderen Typen ist ein grosses tellerförmiges Gefäss mit dicken Wänden zu erwähnen, die mit waagrechten gestreckten zungenartigen Warzen versehen sind und ferner ein topfförmiges Gefäss mit gut ausgebildetem ausladendem Hals und bauchiger Schulter, die mit fein geritztem Wolfszahnmuster verziert ist. Weiter ist hier eine breite henkellose Amphore mit gut abgesetztem Hals ver-

Tab. 2. Typologische Entwicklung des Kruges in der Kultur mit kannelierter Keramik (Analyse der Tabelle auf Abb. 6). Die Nummern bedeuten Gefässe auf derselben Tabelle, / = die wichtigsten Varianten, die auf dieser Tabelle nicht erfasst sind.
Tab. 2. Typologický vývoj džbánku v kultuře s kanelovanou keramikou (rozbor tabulky obr. 6). Čísla značí nádoby na téže tabulce, / = nejdůležitejší varianty nezachycené na této tabulce.

			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Hals	trichterförmig		×									
	konisch abgesetzt			×								
	konisch geschweift				×	×	×					
	konisch verlaufend				×	×	×	×				
	geschweift abgesetzt								×	×	×	
	zylindrisch oder leicht geschweift										×	×
grösste Bauchweite	im zweiten Viertel der Gefässhöhe	im oberen Drittel des Unterteiles, schmal	×	×	×	×				×		
		näher zum Unterteil, breiter					×	×	×			
	im unteren Drittel der Gefässhöhe	näher zum Unterteil, breiter									×	
		gedrückt										×
Henkel	unter dem Rand angesetzt		×									
	vom Rand ausgehend			×	×	×	×					
	über den Rand leicht hochgezogen oder ansa cornuta						×	×	×			
	über den Rand stark hochgezogen									×	×	×
Verzierung	ohne Verzierung		×	×	×							×
	Wolfszahnmuster					×	×	×				
	Riefen					×	×					
	Kannelierung					/	×	×	×	×	×	
Stufen der Trichterbecherkultur			B	C	C							
Stufen der Kultur mit kannelierter Keramik						A	A	B	B	C	C	D

treten, deren Unterteil mit senkrechten plastischen Leisten verziert ist (Abb. 8—10).

Die Keramik dieses Typs kommt in Böhmen noch auf einigen weiteren Fundstellen vor. Zu dieser Gruppe gehört wahrscheinlich auch der bekannte kannelierte Krug aus Praha-Vinohrady[41] und die Funde aus Dolní Jiřetín bei Most (Schacht Quido III),[42] die pollenanalytisch in einen wesentlich späteren Zeitabschnitt datiert werden als die jüngere Stichbandkeramik und ebenfalls in einen Zeitabschnitt, der einer bestimmten Phase der Trichterbecherkultur nachfolgt.[43] Auf den ersten Blick handelt es sich um einen dem böhmischen Milieu der Trichterbecherkultur fremden Komplex. Seine Herkunft verraten zahlreiche Uebereinstimmungen der Formen und Verzierung mit der Badener Keramik, wenn auch im wesentlichen ihre bedeutende Charakteristik — die Kannelierung — fehlt. Es

kann gesagt werden, dass es sich um eine besondere böhmische Gruppe der kannelierten Keramik handelt,[44] wobei die Schöpfer mit hochgezogenem Henkel, die knopfartigen Fortsätze am Schüsselrand und zahlreiche andere Formen- und Verzierungsdetaile diese Gruppe mit der klassischen Badener Keramik synchronisieren. Ihr chronologisches Verhältnis zum älteren Aeneolithikum in Böhmen wird durch die Feststellung bestimmt, dass auf Siedlungen der Salzmünder Phase der Trichterbecherkultur in Lysolaje bei Prag besenstrichverzierte Scherben von Vorratsgefässen wahrscheinlich dieser Gruppe gefunden wurden.[45] Wir können also annehmen, dass diese Gruppe in Böhmen irgendwann Ende des älteren Aeneolithikums auftauchte. Andererseits können wir feststellen, dass der wesentliche Teil des Materials dieser Gruppe seine Fortsetzung in der Řivnáč-Kultur im jüngeren Aeneolithikum findet[46] (besenstrichverzierte Vorratsgefässe, Krüge mit ansa cornuta, Schüsseln mit Trichterhals, tellerförmige Gefässe mit steilen Wänden und einige Detaile). Während die Funde des Ohrozim-Typus in Böhmen eher zum älteren Aeneolithikum neigten (vergl. höher), neigen die Funde der Kamýk-Gruppe eher zum jüngeren Aeneolithikum. Und da das gegenseitige Verhältnis des älteren und jüngeren Aeneolithikums stratigraphisch gesichert ist,[47] können wir auch von einer *stratigraphischen Beziehung zwischen der kannelierten Keramik vom Typus Ohrozim-Jevišovice C1 sprechen, welche älter ist, und der kannelierten Keramik vom Typus Kamýk-Baden, welche jünger ist.*

Aus diesem Grunde müssen wir eine von der bisherigen Interpretierung der chronologischen Verhältnisse in der Slowakei — so wie sie in jüngster Zeit vorgelegt worden ist — abweichende Ansicht aussprechen. In der Südwestslowakei wurden bisher drei Gruppen der kannelierten Keramik festgestellt: die Baden-, Bošáca-[48] und *Boleráz-Gruppe.*[49] Das Material dieser letzten Gruppe ist bis jetzt nicht eingehend veröffentlicht worden, jedoch auf Grund von Vorberichten und einer Besichtigung des ausgestellten Materials im Archäologischen Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften in Nitra[50] können meiner Meinung nach diese Schlussfolgerungen gemacht werden: die *Boleráz-Gruppe ist im wesentlichen mit der Schicht C 1 in Starý Zámek bei Jevišovice identisch.* Unter den einzelnen slowakischen Lokalitäten dieser Gruppe können typologische Unterschiede beobachtet werden, die vielleicht chronologisch ausgewertet werden können.[50a] In so einem Falle wäre im Rahmen

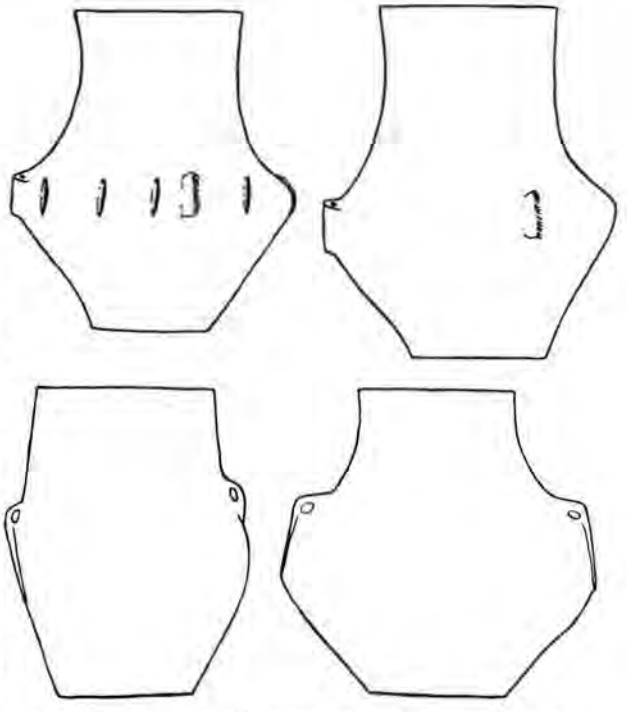

Abb. 7. Prostějov (Mähren). Auswahl von Keramik aus einem Depotfund der Kultur mit kannelierter Keramik (Stufe D).

Obr. 7. Prostějov (Morava). Výběr keramiky z depotu kultury s kanelovanou keramikou (stupeň D).

der Boleráz-Gruppe die Lokalität Ondrochov (Kr. Šurany)[51] älter, Nitriansky Hrádok (Kr. Šurany)[52] jünger. Ferner würde eine Uebergangsstufe zur Badener Kultur folgen (d. h. zur „klassischen" Phase der Kultur mit kannelierter Keramik), repräsentiert durch Funde aus Tekovský Hrádok (Kr. Želiezovce).[53] Die „Badener" Keramik selbst mit Schöpfern und Krügen mit hohen Henkeln, mit knopfartigen Fortsätzen usw. wäre jünger. Schliesslich würde der Bošáca-Typus als jüngste Stufe der Kultur mit kannelierter Keramik in der Südwestslowakei folgen.

Die Boleráz-Gruppe ist also nach unserer Auffassung die älteste Stufe der Kultur mit kannelierter Keramik. Sie ist in ganz Mähren verbreitet (allerdings mit lokalen Abweichungen: Ohrozim, Jevišovice C 1), ferner in der angrenzenden Südwestslowakei, in Niederösterreich und Burgenland[54] und vielleicht auch im angrenzenden Teil Pannoniens.[55] Weiter nach Südosten ist sie nicht nachweisbar.[55a] Dabei können wir am Material dieser Gruppe eine interessante Erscheinung beobachten: im Norden (Ohrozim-Typus) ist es noch der klar definierbare Bestandteil der Trichterbecherkultur. Je weiter wir nach Süden und Südosten vordringen, umso mehr schwinden die für die Trichter-

becherkultur kennzeichnenden Elemente und die für die spätere Kultur mit kannelierter Keramik typischen Elemente nehmen zu. *Die Trichterbecherkultur geht allmählich, ohne scharfe Grenzen, in die Kultur mit kannelierter Keramik über.* Jedoch in der mehr fortgeschrittenen Stufe, als die Badener Kultur (Typus Kamýk) nach Nordwesten, nach Böhmen, expandiert und sich hier mit der späten Trichterbecherkultur trifft, steht sie mit ihr schon in scharfem typologischem Kontrast und die kulturellen Grenzen zwischen ihnen sind ausgeprägt.

Dadurch, dass wir auf diese Weise die älteste Phase der Kultur mit kannelierter Keramik bestimmt haben, haben wir uns der Lösung der Frage ihres Ursprungs genähert. Wie am besten aus der von J. Banner[56] dargebotenen Uebersicht des Forschungsstandes über diese Frage hervorgeht, wurde die *Frage der Herkunft der Kultur mit kannelierter Keramik* von der Frage ihrer Periodisierung[57] getrennt und dadurch wurde ihre Lösung sehr erschwert, wenn nicht verhindert. Die Erfahrungen zeigen, dass *ohne innere Chronologie irgendeiner Kultur die Frage ihrer Entstehung nicht gelöst werden kann,* da man leicht in die Gefahr kommt, Vorlagen für erst im Verlauf der Entwicklung entstandene Erscheinungen zu suchen, während die wesentlichen Elemente nicht erfasst werden. In unserer kurzen Uebersicht gelang es, die älteste Stufe der Kultur mit kannelierter Keramik herauszustellen: (Ohrozim) — Jevišovice C 1 — Boleráz, und beiläufig die Fläche ihrer Ausdehnung zu bestimmen. Wir haben gesehen, dass in Jevišovice eine ununterbrochen verlaufende typologische Entwicklung zwischen den Schichten C 2 und C 1 besteht, d. h. dass *die älteste kannelierte Keramik hier aus der Keramik der Trichterbecherkultur entsteht.* Die formalen und auch übrigen Aehnlichkeiten sind derart ausgeprägt, dass an dieser Folgerung schwer gezweifelt werden kann.

In der Schicht C 1 erscheinen allerdings auch einige neue Züge, von denen die Riefenverzierung, die Kannelierung und verschiedene Verzierungsmotive die bedeutendsten sind. Wie bereits längst richtig unterschieden wurde, sind diese Elemente grösstenteil von südöstlicher Herkunft. Sie kommen auch in der Zeit der ältesten kannelierten Keramik nicht zum erstenmal nach Mitteleuropa. In grösserem Masse begannen sie bereits im vorhergehenden Zeitabschnitt einzusickern und machten sich nicht nur im Rahmen der Trichterbecherkultur geltend,

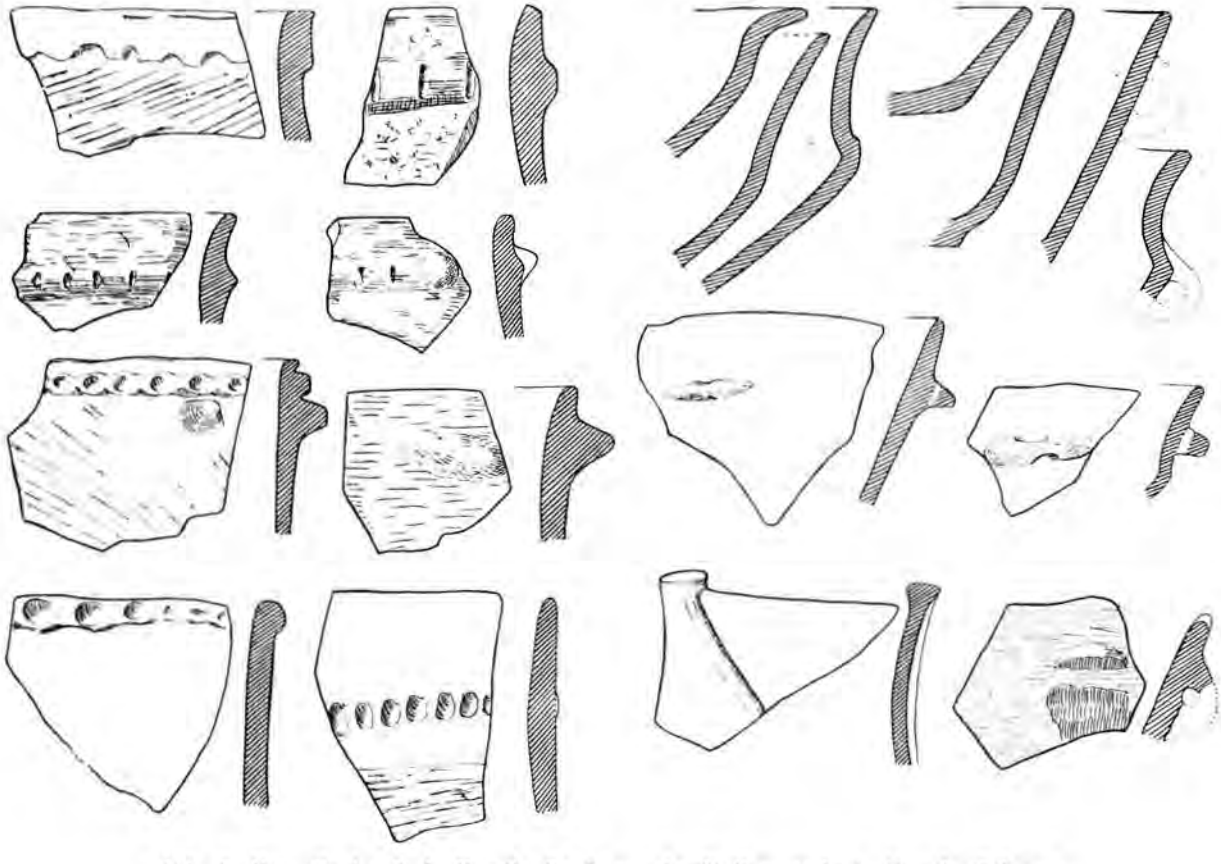

Abb. 8. Keramik der Stufe Kamýk. Funde aus der Siedlungsgrube in Kamýk (Böhmen).
Obr. 8. Keramika stupně Kamýk. Nálezy ze sídlištní jámy v Kamýku (Čechy).

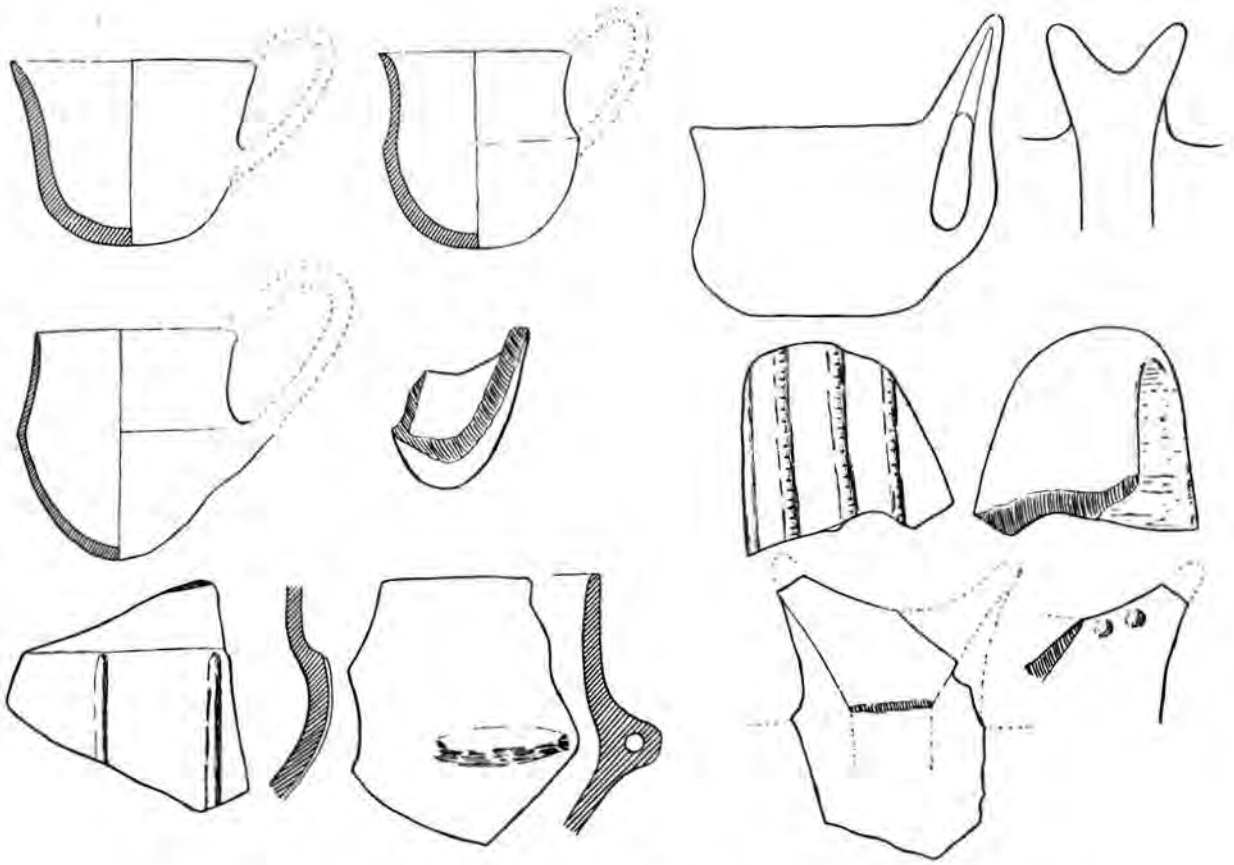

Abb. 9. Keramik der Stufe Kamýk. Funde aus der Siedlungsgrube in Kamýk (Böhmen).
Obr. 9. Keramika stupně Kamýk. Nálezy ze sídlištní jámy v Kamýku (Čechy).

sondern auch im Rahmen der späten Lengyel-Gruppen. Sie drangen von der Nordgrenze der späten Vinča-Gruppen vor, die bereits stark durch altbronzezeitliche Kulturen des ägäischen Bereiches beeinflusst waren (die Gruppen Bubanj — Sălcuța — Pločnik). Später, als die Kultur mit kannelierter Keramik weiter nach Südosten drang, näherte sie sich diesen Zentren und dadurch wurde auch deren Einfluss stärker.

Es muss gesagt werden, dass es methodisch untragbar ist, die ganze Kultur aus dem Südosten auf Grundlage dieser Einflüsse (die allerdings im wesentlichen auf die Verzierung beschränkt sind — die Stufe C der Trichterbecherkultur ist überwiegend unverziert) abzuleiten. Aus dem heute verfügbaren Material ist für die Lösung unserer Frage sicher die Keramik am wichtigsten, und zwar vor allem ihre Formen — und die können fast alle aus der Trichterbecherkultur durch direkte natürliche Entwicklung, ohne typologische Vergewaltigung, abgeleitet werden. Von nicht geringer Wichtigkeit ist sicher auch der Brandbestattungsritus, wie J. Banner[58] darauf hingewiesen hat.

Es ist selbstverständlich, dass wir ausser den aus der Trichterbecherkultur übernommenen Elementen und ausser den Einfluss aus dem Südosten in der ältesten Stufe der kannelierten Keramik auch Elemente finden, die vorderhand aus keiner von diesen Quellen abgeleitet werden können. Hier muss mit *innerer Schöpfungskraft der neu entstandenen Kultur* gerechnet werden. Bis jetzt liegen keine Belege für die Ableitung des inkrustierten Schöpfers vor; Siebenbürgen scheint nicht sein Zentrum zu sein, da es ein Randgebiet ist und der Schöpfer dort in fortgeschrittenen typologischen Varianten auftritt.

Die Kultur mit kannelierter Keramik entstand also unserer Auffassung nach im südlichen Teil Mährens und vielleicht auch im angrenzenden Teil Österreichs. Den Bereich ihrer primären Ausbreitung können wir einstweilen nicht genau umgrenzen, da wir die festen Grenzen der Trichterbecherkultur in der Stufe C nicht kennen. Einige Funde aus der Slowakei[59] würden vielleicht andeuten, dass die Expansion dieser Stufe auch die Südwestslowakei erfasste, die Funde haben jedoch einstweilen keine genügende typologische Ausprägtheit. Die

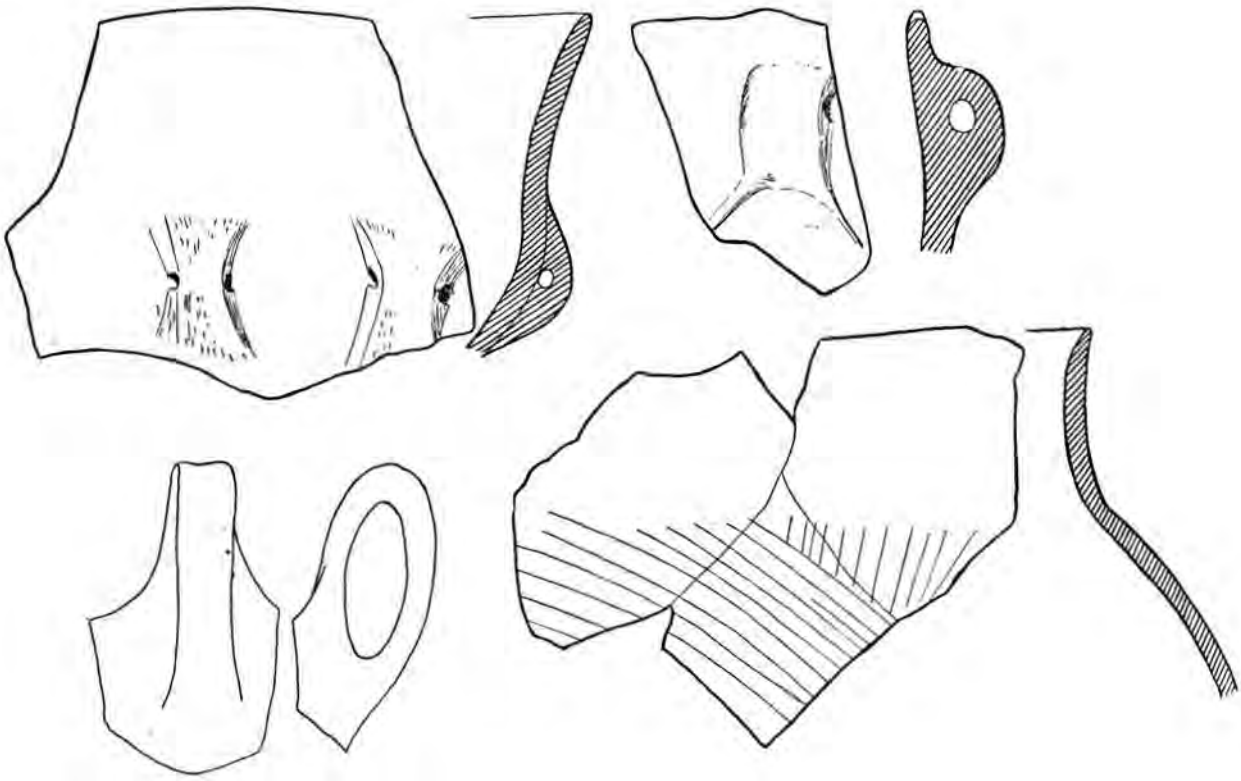

Abb. 10. Keramik der Stufe Kamýk. Funde aus der Siedlungsgrube in Kamýk (Böhmen).
Obr. 10. Keramika stupně Kamýk. Nálezy ze sídlištní jámy v Kamýku (Čechy).

bereits gestaltete älteste Stufe der Kultur mit kannelierter Keramik treffen wir jedoch weiter in Südosten an — bis im Grantal.

Wir erwähnten bereits die weitere *Übergangsstufe zur typischen „klassischen Badener"* Keramik in Gestalt von Funden aus Tekovský Hrádok (Kr. Želiezovce). Auf der ungarischen Donauseite entspricht dieser Fundstelle das Material aus der Lokalität *Fonyód*.[60] Die veröffentlichten Funde genügen einstweilen nicht zur eingehenden typologischen Charakteristik dieser Stufe, doch können bereits heute einige charakteristische Züge angeführt werden, denen wir später nicht begegnen. Es sind dies vor allem Krüge mit verhältnismässig kurzem Hals, dem Körper mit grösster Bauchwölbung im oberen Drittel, der Henkel geht vom Rand aus oder ist leicht hochgezogen und oft oben mit Fortsätzen versehen, die an ansa cornuta erinnern. Ferner treten in dieser Fundgruppe subkutane Henkel auf, häufig ist das Wolfszahnornament. Schüsseln mit Trichterhals sind bis jetzt an der inneren Halswandung mit Kannelierung verziert.[61] Häufig erscheinen henkellose amphorenförmige Gefässe mit plastischer Verzierung (entstanden aus den dreihenkeligen Jevišovice-Amphoren).[62] Später wird es sicher möglich sein, eine eingehende Klassifikation des Materials dieser ganzen Stufe durchzuführen.

Die geographische Verbreitung dieser Stufe bleibt vorderhand unklar, da es bis jetzt wenige grössere geschlossene Funde gibt. Trotzdem kann diese Gruppe schon weit im Süden in *Vučedol* festgestellt werden.[63] Typische Krüge (siehe höher ihre Charakteristik) wurden hier in der Schicht 9 gefunden, also in der älteren der beiden Schichten der Kultur mit kannelierter Keramik. Die Krüge[64] haben eine typische Profilierung, die noch an das Material Jevišovice C 1 — Boleráz erinnert, die Henkel sind leicht hochgezogen, subkutan und die Verzierung ungewöhnlich für jüngere Formen. Der Grossteil der übrigen Krüge in Vučedol, die meist aus den mit der oberen Badener Schicht (8) mit apsidenartigen Häusern zeitgleichen Gruben stammen, haben einen hohen Hals, der manchmal unterhalb des Randes stark geschweift ist,[65] hohe, stark hochgezogene Bandhenkel und einfache senkrechte Kannelierung. Zu dieser jüngeren Gruppe von Krügen und anderen Formen gehört vielleicht gleichfalls die Keramik, die mit ihrer Verzierung an die sogenannte Kostolac-Kultur[66] erinnert, die in Vinča jünger ist, als die typische Badener Ke-

ramik. Es muss allerdings aufmerksam gemacht werden, dass diese Keramik am reichsten in der Grube II G vertreten war, die ein unklares stratigraphisches Verhältnis zum Haus mit Apsis Nr. 2 hat. Trotz der Unvollständigkeit von Schmidts Veröffentlichung, der fast ausschliesslich bloss ganze Gefässe bringt und so das Bild der einzelnen Schichten verwischt, können wir wenigstens darauf schliessen, dass sich beide Vučedol-Schichten (9 und 8) wahrscheinlich voneinander typologisch unterschieden haben, wobei die ältere Schicht (9) Keramik der Gruppe Fonyód enthielt, während die Schicht 8 eine jüngere — die klassische Badener Keramik aufwies. Es ist jedoch nicht ausgeschlossen, dass in Vučedol mehrere Badener Schichten vertreten waren.

Trotz ihrer ungenügenden Klarheit gewährt die Stratigraphie aus Vučedol eine wertvolle Stütze für unsere Schlussfolgerungen über die Herkunft der Kultur mit kannelierter Keramik. Sie beweist von neuem, dass *das zahlreiche genetische Beziehungen zur Trichterbecherkultur aufweisende Material*, wie gerade die Gruppe Fonyód, *auch im südlichen Randgebiet der Kultur mit kannelierter Keramik älter ist als die klassische Badener Keramik*, die Einflüsse aus dem Südosten aufweist.

Die weitere Entwicklung der Kultur mit kannelierter Keramik führt in Nordpannonien zur *klassischen Badener Keramik*, charakterisiert durch zahlreiche krug- und schöpferartige Formen mit hochgezogenen Henkeln, zweiteiligen Schüsseln mit Knöpfen am Rand und zahlreichen anderen Merkmalen. Charakteristische Fundstellen sind Keszthely-Apáthdomb[67] und Úny,[68] in der Slowakei Jelšovce (Kr. Nitra) und Bajč (Kr. Hurbanovo).[69] Das stratigraphische Verhältnis dieser Gruppe zu der vorhergehenden ist in Vučedol erfasst (siehe vorher). Vorderhand ist es nicht möglich, das Material vom ganzen Gebiet Ungarns genau chronologisch aufzugliedern, denn neben chronologischen Veränderungen spielen hier auch lokale Unterschiede eine grosse Rolle. Beides kann oft wegen Mangel an breiten geschlossenen Funden nicht getrennt werden. Die Lage wird dadurch erschwert, dass *je mehr man sich dem Ende der Kultur mit kannelierter Keramik nähert, desto mehr lokale Gruppen gebildet werden*, die ständig ihre Gebiete mindern (vgl. eine ähnliche Lage in der späten Lengyel-Kultur und Trichterbecherkultur). Trotzdem scheint es aber, dass es möglich sein wird, im Rahmen dieser Stufe noch das ältere Material vom jüngeren zu trennen.

Die weitere Entwicklung in Nordpannonien und den angrenzenden Gebieten führt zur sog. *Ossarn-Gruppe*.[70] Anscheinend hat diese Stufe ihre Analogien überall auf dem Gebiet der Kultur mit kannelierter Keramik, es wird jedoch noch nötig sein, sie aus dem Rahmen des übrigen älteren Materials herauszuarbeiten.

Zahlreichen Anzeichen nach schreitet die Entwicklung der Kultur mit kannelierter Keramik noch weiter fort, wenigstens in einigen Gebieten, während andere von der Kultur *Vučedol — Laibacher Moor* eingenommen werden. Vorderhand gelingt es nicht, diese Stufe in unserem Material klar zu erkennen, mit Ausnahme vereinzelter Lokalgruppen (Palotabozsok[71] in Südpannonien, die Bošáca-Gruppe in Ostmähren und in der Südwestslowakei).[72] Nach dieser bis jetzt unklaren Gruppe tritt bereits die ältere *Nagyrév-Gruppe* (Typus Čaka)[73] auf mit späten Schüsseln vom Typus des Laibacher Moors, welche schon in den Horizont der jüngeren Schnurgruppen und der Glockenbecherkultur gehört.[74]

Kurz und einigermassen fragmentarisch haben wir nun die Verhältnisse südöstlich der March behandelt und nun betrachten wir die Lage weiter nach Norden und Nordwesten. Wie *die Entwicklung in Mähren*, nach dem Horizont Ohrozim-Jevišovice C1 ist, wissen wir vorderhand nicht. Soweit es mir bekannt ist, ist hier ein Material der Stufe Fonyód bis jetzt nicht gefunden worden. Es muss jedoch notwendigerweise vorausgesetzt werden, denn lediglich auf seiner Grundlage konnte sich hier die Gruppe Kamýk gestalten, welche wahrscheinlich nach Böhmen aus Mähren gelangt ist, und welche von den zeitgleichen Gruppen weiter nach Südosten bereits ziemlich differenziert ist. Auch das Material der *Stufe Úny* ist einstweilen nur spärlich aus Mähren dokumentiert (Havřice, Kr. Uh. Brod).[75] Weiter folgt eine Gruppe, die durch einige Funde auf dem Gebiete des nördlichen, mittleren und östlichen Mähren bereits gut vertreten ist (Prostějov[76] (Abb. 7), Vícemilice, Kr. Vyškov, Sobůlky, Kr. Kyjov, Bohuslavice, Kr. Kyjov[77]). In dieser Gruppe erscheinen topfförmige Gefässe mit plastischer Randleiste und aufgerauhtem Unterteil, blumentopfartige Gefässe in ähnlicher Ausführung, schlichte konische Schüsseln mit Warzen oder Henkeln unter dem Rand, kellenförmige Schüsseln mit zungenförmigen, am Ende gespaltenem Griff, unprofilierte konische Schöpfer mit flachem Boden und stark hochgezogenem Bandhenkel, zweihenkelige Amphoren, dreihenkelige Amphoren mit senkrechten rippenförmigen Henkeln und plastischen Rippen auf der Schulter. Besonders diese Amphoren haben in ihrer Profilierung und ihren Verzierungsdetailen genaue

Analogien in Ossarn und die ganze Gruppe kann also mit der *Ossarn-Stufe* synchronisiert werden, wohin sie nach der mährischen relativen Chronologie auch gehört.

Anscheinend schreitet die Kultur mit kannelierter Keramik in ihrer Entwicklung bloss in Ostmähren und in der angrenzenden Südwestslowakei in Form des *Bošáca-Typus* weiter fort. In Südwestmähren entspricht ihm bereits die *Jevišovice-Kultur* (Jevišovice B),[78] die südliche Beziehungen (Laibacher Moor)[79] und vielleicht auch nordwestliche aufweist. In Südwestmähren ist vorderhand keine jüngere kannelierte Keramik vertreten und es ist möglich, dass dieses Gebiet eine vom östlichen Gebiet etwas abweichende Entwicklung durchmachte, eine mehr mit Böhmen verbundene.

Die Verhältnisse *in Böhmen* haben wir bereits erwähnt. Nach der Salzmünder Stufe (D) der Trichterbecherkultur tritt hier die kannelierte Keramik vom *Typus Kamýk* auf. Eine der Stufe Fonyód entsprechende Zwischenstufe kennen wir in Böhmen nicht. Eine weitere Entwicklung der Stufe Kamýk finden wir in der Gruppe *Dřetovice*.[80] Die plastische Randleiste der topfförmigen Gefässe rückt in dieser Stufe tiefer, so dass ein kürzerer oder auch hoher geglätteter Hals entsteht, der sich bereits manchmal bis zur Unkenntlichkeit den Typen der Řivnáč-Kultur nähert. Gleichfalls sind auch die Gefässe mit „ansa cornuta" bereits voll entwickelt. Stets kommen allerdings noch typische kannelierte Formen vor (Schüsseln mit Knöpfen am Rande, Schöpfer mit schlichtem Profil und hochgezogenem Henkel, grosse henkellose Amphoren mit senkrechten plastischen Rippen auf der Schulter[81] u. a.), während wesentliche Bestandteile der Řivnáč-Kultur, wie die Keramik der Kugelamphorenkultur, die sog. Bernburger Keramik und Schüsseln des Laibacher Moors fehlen (Abb. 11).

In Polen erfassen wir die Kultur mit kannelierter Keramik vor allem im Süden im Krakau-Gebiet als selbständige Gruppe[82] Auf diesem Gebiet ist die Lage im Aeneolithikum sehr kompliziert,[83] denn hier wechseln rein nördliche Kulturen mit rein südlichen, aus den östlichen Teilen der Slowakei durch die Karpatenpässe kommenden Kulturen ab. Nach der auf dem erwähnten Weg hergelangten *Lengyel-Gruppe östlichen Charakters* gelangt die *späte Trichterbecherkultur* aus dem Norden hierher (die sog. südliche Gruppe). Danach folgt eine Besiedlung der *Kultur mit kannelierter Keramik*, in deren Schlussphase wieder aus dem Norden die späte *Kugelamphorenkultur* kommt. Aus dieser entsteht dann durch weitere Entwicklung die *Złota-Gruppe* der Kultur mit Sehnurkeramik, an deren Entstehung und Entwicklung die Kultur mit kannelierter Keramik nicht ohne Einfluss geblieben ist. Die Kulturabfolge ist hier eine folgende: spätes Lengyel — jüngere Trichterbecher — jüngere kannelierte/späte Kugelamphoren — Złota I — Złota II und Glockenbecher — Mierzanowice (Złota III). Ausser dieses direkten Eingriffes der Kultur mit kannelierter Keramik stellen wir unter dem Material der Trichterbecherkultur eine kleinere Menge kannelierter Scherben bereits von der Stufe D (Wiórek)[84] fest. In den südlichen Teilen Polens, in den sog. südlichen Gruppe, erfassen wir den Einfluss der Kultur mit kannelierter Keramik (und zwar der Stufe Kamýk) in Gestalt von Tassen mit ansa cornuta. Es handelt sich offenbar um Gefässe mit spezieller ritueller Bestimmung; allein durch diese ihre Eigenschaften kann erklärt werden, warum sich der Einfluss der Kultur mit kannelierter Keramik bloss auf diese keramische Form beschränkt.[85] Ausserdem treffen wir weit nach Norden — in Kujawien[86] — im Milieu der Stufe Luboń (E) der Trichterbecherkultur und des ältesten Materials der Kugelamphorenkultur eine ganze Gruppe von Merkmalen an, die wir der Kultur mit kannelierter Keramik zuschreiben können. Die Aehnlichkeit geht manchmal bis in solche Detaile (z. B. eine von der Tradition der Trichterbecherkultur diametral abweichende Tonverarbeitung), dass in Kujawien von einer Anwesenheit der Träger der Kultur mit kannelierter Keramik erwogen werden muss.[87]

Wenigstens kurz müssen wir noch die kannelierte Keramik an ihrer östlichen und südöstlichen Grenze streifen. *In Siebenbürgen* kommt verwandtes Material im Rahmen der sog. Furchenstich- und Linsenkeramik vor.[88] Beide diese unbegründet herausgestellten Gruppen stellen wahrscheinlich eine einzige Kultur dar und sind zu bedeutendem Masse mit der von den rumänischen Archäologen als *Coţofeni* benannten Kultur[89] identisch. Vieles aus dem Material dieser Gruppe erinnert scheinbar an die inkrustierten Tassen der Gruppe Jevišovice C1 — Boleráz, jedoch weisen die typologisch fortgeschrittenen Gefässformen und Verzierungsmuster der entwickelten Kultur mit kannelierter Keramik eindeutig auf ihre späte Einreihung im Rahmen der Gruppen der Kultur mit kannelierter Keramik. Ausserdem lässt sich eine Stereotypisierung der Formen und Verzierung klar unterscheiden; die Herkunft der Kultur mit kannelierter Keramik aus dieser Gruppe betrachte ich also für ausgeschlossen.

Aehnlich ist der Fall mit der Gruppe Coţofeni in der Klein-Walachei und dem angrenzenden Teil Siebenbürgens.[90] Auch diese Gruppe weist ausgeprägte Verbindungen mit der klassischen Badener Keramik auf und unterscheidet sich typologisch scharf von der stratigraphisch älteren Sălcuţa-Kultur. Diese Gruppe der kannelierten Keramik hat offenbar mehr Entwicklungsstufen, von denen die späten der Kultur mit kannelierter Keramik schon sehr wenig ähneln, sie hat jedoch viele Uebereinstimmungen mit der Kostolac-Kultur.

Auch die Grenze der *Kostolac-*[91] gegenüber der Coţofeni-Gruppe ist unklar — in beiden Fällen handelt es sich jedoch um eine späte Entwicklungsstufe der Kultur mit kannelierter Keramik. Im Falle von Kostolac ist dies durch die Stratigraphie in Vinča bewiesen. Zur Entstehung aller dieser drei Gruppen kam es wahrscheinlich durch innere Entwicklung der Kultur mit kannelierter Keramik auf Grund der Stereotypisierung einiger Merkmale durch Einfluss ihrer peripherischen Lage.[92]

Zum Abschluss unserer Uebersicht über die Ausbreitung und Chronologie der kannelierten Keramik kehren wir noch einmal zur Lage in *Niederösterreich* zurück. St. Foltiny und A. J. Ohrenberger[93] gliederten die dortige kannelierte Keramik in zwei nachfolgende Stufen auf. Diese Aufgliederung, obwohl stratigraphisch nicht belegt,[94] entspricht völlig den Schlussfolgerungen, zu denen wir auf Grund des übrigen Materials, der Kultur mit kannelierter Keramik gelangt sind. Das ältere Material aus Neusiedel (Fundstelle I) entspricht dem Material der Gruppe Fonyód, das jüngere Material (Fundstelle II) der Stufe Úny. R. Pittioni ergänzte diese Aufgliederung mit der jüngsten Ossarn-Stufe.[95] Detaile von Pittionis Aufgliederung können jedoch mit Vorbehalt aufgenommen werden, ebenso wie auch seine Theorie der „nordischen Einflüsse". Ferner muss gesagt werden, dass in Niederösterreich auch die älteste Stufe Jevišovce C 1 — Boleráz[96] vorkommt. Die Entwicklung in Oesterreich wäre also verhältnismässig vollkommen repräsentiert und wir können sie in mindestens vier Entwicklungsstufen erfassen (Jevišovice C 1 — Boleráz, Fonyód, Baden, Ossarn). Was in Niederösterreich der Jevišovice—Schicht B entspricht, ist bisher nicht klar; vielleicht gehören in diesen Zeitabschnitt die Funde der Gruppe *Laibacher Moor — Vučedol*,[97] deren Begleitmaterial bisher nicht gut bekannt ist. Es ist allerdings bis jetzt ebenfalls nicht klar, ob die Ossarn—Stufe der Stufe Jevišovice B Řivnáč nicht entspricht.[98]

Es verbleibt noch, die letzte, aber sehr wichtige Frage zu erwähnen: *repräsentiert die archäologisch verfolgte Kulturexpansion der Kultur mit kannelierter Keramik zum Südosten eine Expansion ihrer Träger, oder ist sie auf andere Art zu werten?* Die definitive Lösung dieser Frage müssen wir auf so lange verschieben, bis wir nicht alle Voraussetzungen für ihre tatsächliche methodische Lösung kennen werden. Die Behandlug dieser Frage setzt voraus, dass wir die Kultur im Zeitabschnitt ihres ersten Auftauchens auf bestimmtem Gebiet und ihre vorläufige Entwicklung genau kennen, dass wir die auf demselben Gebiet unmittelbar vorangehende Kultur kennen, und dass wir die anthropologischen Angaben über die Träger beider Kulturen kennen. Keiner von diesen Voraussetzungen wird in unserem Falle völlig Rechnung getragen. Trotzdem genügt jedoch das uns heute verfügbare Material zu einer vorläufigen Lösung. Wir kennen zwar noch nicht gut die vorangehende Besiedlung in den Gebieten, wohin die Kultur mit kannelierter Keramik expandierte, doch können wir mit verhältnismässiger Sicherheit sagen, dass ihr dort die späten Stufen der Lengyel—Kultur vorangingen, die dem Material vom Typus Polgár, Ludanice und Bodrogkeresztúr ähnlich sind.[99] Dieses Material unterscheidet sich von den älteren Stufen der Kultur mit kannelierter Keramik dermassen, dass auf eine direkte genetische Beziehung nicht geschlossen werden kann.[100] Der Grossteil des Materials der Kultur mit kannelierter Keramik ist für diese Kultur charakteristisch und hat seine Vorläufer im Norden, was nicht anders erklärt werden kann, als dass *mit der Kultur gleichzeitig auch ihre Träger expandierten.* Wir können deshalb nicht mit der Ansicht übereinstimmen,[101] dass die Verbreitung der Kultur mit kannelierter Keramik kein Ergebnis einer *ethnischen Expansion* war, denn die Schnelligkeit der Kulturwandlung und ihre grosse territoriale Ausbreitung, wie auch der Mangel an nachweisbaren örtlichen Traditionen in den älteren Stufen zeugen dagegen.

Was waren wohl die Ursachen einer so ausgedehnten Expansion der Kultur mit kannelierter Keramik nach Südosten? Es ist gut, sich bei der Lösung dieser Frage vor Augen zu halten, dass sie mit der Lösung ähnlicher Probleme in anderen Gebieten zusammenhängt. Die Expansion der Kultur mit kannelierter Keramik ist nämlich für das äneolithische Mitteleuropa keine Einzelerscheinung. So entsteht z. B. etwas später im breiteren Gebiet der unteren Weichsel aus einem an-

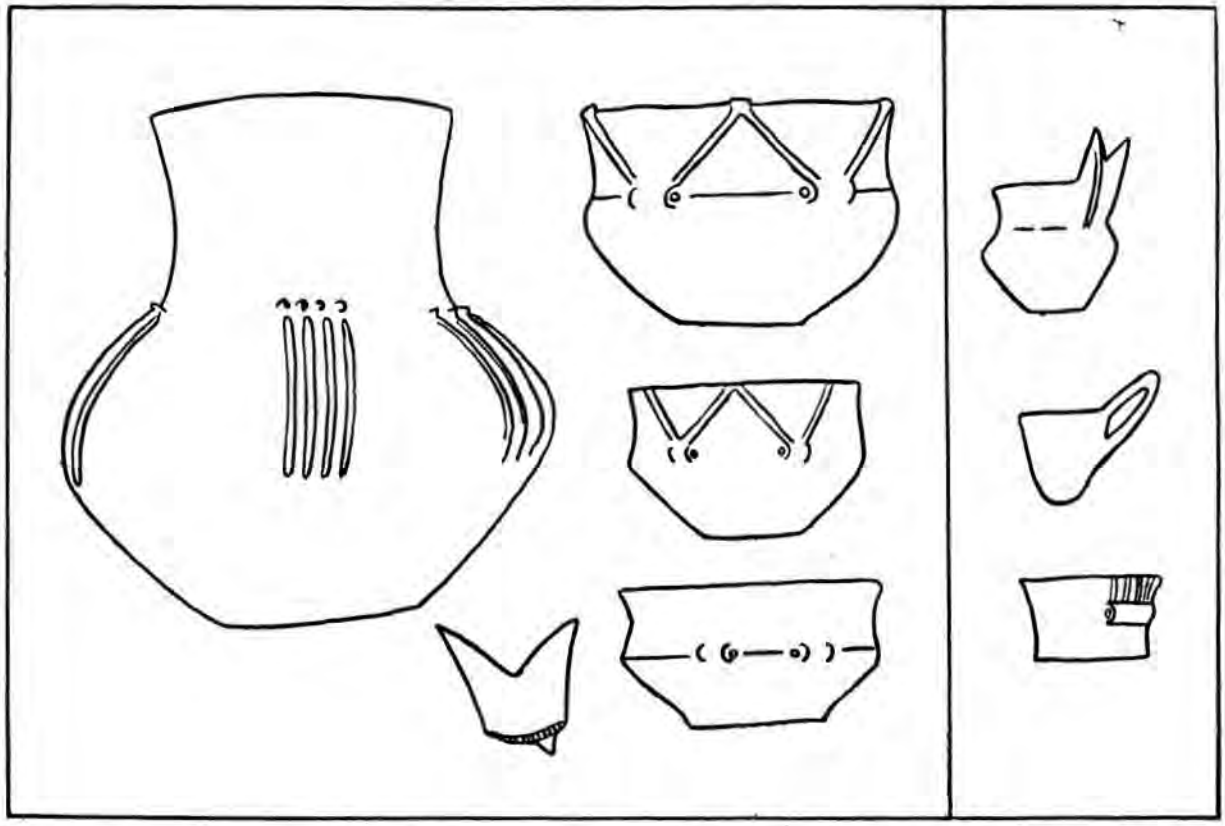

Abb. 11. Funde der Stufe Dřetovice. Links Keramik aus dem Kistengrab in Velvary, rechts Keramikauswahl aus der Grube in Dřetovice (Böhmen).

Obr. 11. Nálezy stupně Dřetovice. Vlevo keramika ze skřínkového hrobu z Velvar, vpravo ukázky keramiky z jámy z Dřetovic (Čechy).

deren lokalen Zweig der Trichterbecherkultur (der sog. Wiórek—Gruppe) die Kugelamphorenkultur (beziehungsweise ihre östliche Gruppe).[102] Diese Kultur macht gleichfalls eine mächtige Expansion nach Westen und hauptsächlich nach Osten durch. Einen noch grösseren Umfang hat dann die Expansion der Kultur mit Schnurkeramik, die eine weitere Entwicklungsstufe der Kugelamphorenkultur ist. Diese aus Mitteleuropa aus dem Gebiet der Trichterbecherkultur ausgegangenen Expansionen haben eine ungewöhnliche Vitalität und erfassen Gebiete, in denen vorher hochstehende neolithische Kulturen blühten, die schliesslich und endlich aus dem Vinča—Kreis hervorgegangen waren (Trypile—Kultur, Lengyel—Kultur und ihre örtlichen Varianten). Trotz ihrer langen Tradition, reichem natürlichem Milieu und Vorsprung in der Kulturentwicklung, verursacht durch die günstige geographische Lage, unterlagen diese wirtschaftlich hochstehenden und sicherlich auch gut organisierten Gesellschaften der Expansion der nördlichen Kulturen, deren Grundlage Gesellschaften mit geringer Kulturtradition waren, die sich unter weniger günstigen natürlichen Bedingungen entwickelt hatten und fern von den entwickelten Mittelmeerzentren lagen. Den heute bekannten Denkmälern können wir nur schwer alle Ursachen entnehmen, welche zu einer scheinbar so unbegreiflichen Erscheinung führten.

Vor allem müssen wir die wirtschaftliche und gesellschaftliche Lage erwägen, die für diese Kulturen vorausgesetzt werden kann. Die Trypile— und Lengyel—Kultur haben bäuerliche Grundlage (das Verwenden eines Ackergerätes ist nicht belegt) unter spezialisierten Bodenbedingungen (Löss und verwandte Lehme). Die Rolle der Viehzucht wuchs zwar in diesen Gesellschaften, erreichte jedoch an der Wirtschaft keinen grossen Anteil. Die gut organisierten Gesellschaften dieser Kulturen siedelten häufig in ungewöhnlich grossen Ansiedlungen (Trypile—Kultur, einige Lengyel—Gruppen), oder in kleineren (aber nicht kleinen) befestigten Siedlungen. Auf Grund einer Kultanalyse kann vermutet werden, dass es sich um Gesellschaften handelte, organisiert auf Grundlage der (matriarchalen?) Geschlechter und Stämme oder

Tab. 3. Chronologische Tabelle. Tab. 3. Chronologická tabulka.

	Stufen d. Trichterbecherkultur	Böhmen	Mähren	Niederösterreich und Burgenland	Stufen d. Kultur m. kannelierter Keram.	Südwestslowakei	Nordpannonien	Kleinpolen
10		Voraunjetitz				Mierzanowice (Złota)		Mierzanowice (Złota III)
9		Schnurkeramik II / Glockenbecher	Glockenbecher / Schnurkeramik	Glockenbecher		Nagyrév I (Čaka)	Nagyrév I / Glockenbecher	Złota II
8		Řivnáč	Jevišovice B / Bošáca	Laibacher Moor Neusiedel?	E	Bošáca	Laibacher Moor? Neusiedel?	Złota I
7		Dřetovice	Ossarn (Prostějov)	Ossarn	D	? Ossarn		Kugelamphorenkultur, kannelierte Keramik
6		Kamýk	Baden (Havřice)	Baden (Königshöhle)	C	Úny (Jelšovce) (Úny)		
5	E	Salzmünde		Fonyód (Neusiedel I)	B	Fonyód (Tek. Hrádok) (Fonyód)		Trichterbecher
4	D		Ohrozim-Jevišovice Cl	Jevišovice Cl — — Boleráz	A	Boleráz		
3	C	„östliche Gruppe"				Bodrogkeresztúr		
2	B	Baalberge				Ludanice		kleinpolnische bemalte Keramik
1	A	Božice				Lengyel III		

Anmerkung: In dieser Tabelle sind auf den gegebenen Gebieten nicht alle äneolithischen Kulturen erfasst. Ohne Klammern sind Benennungen von Typen, Gruppen und Stufen, in den Klammern sind die Namen der charakteristischen Fundstellen.

wenigstens um solche mit starken Traditionen so einer Einrichtung. Aus der Ethnographie ist bekannt, dass eine Organisation von solchen Gesellschaften eine ziemliche Vollkommenheit erreichen kann, wenn das auch eine auf gewisse Bedingungen spezialisierte Organisation zu sein pflegt, die bei einem Eingriff von aussen leicht zerfällt.

Die Kugelamphorenkultur und die Kultur mit Schnur- und kannelierter Keramik sind dagegen Kulturen, in denen ausser der Bodenbestellung auch die Viehzucht und Jagd eine bedeutende Rolle spielen. Doch hat auch die Landwirtschaft in diesen Kulturen wichtige Veränderungen durchgemacht. Ausser Lössböden wurden in dieser Zeit scheinbar für die Landwirtschaft weniger günstige Böden besiedelt und bestellt (besonders leichtere sandige Böden), bei deren Bestellung offenbar zum erstenmal ein von Vieh gezogener Pflug verwendet worden ist. Die Bestellung solcher Lehme ist also keine Degenerationserscheinung, verursacht durch Mangel an bestellbarem Boden, sondern umgekehrt, ein fortschrittlicher Zug, der eine bessere Ausnützung und bessere Anpassung zur Mannigfaltigkeit des mitteleuropäischen natürlichen Milieus bedeutet. Die Zugkraft des Viehs wurde offenbar auch anders ausgenützt (Wagen), obwohl es nicht scheint, dass diese Verwendung irgendeine durchdringendere wirtschaftliche Bedeutung gehabt hätte. Erst alle diese Veränderungen, begonnen in der Trichterbecherkultur und im wesentlichen beendet in den genannten Kulturen, die sich auf ihrer Grundlage entwickelten, bedeuteten *eine vollkommene Anpassung der aus dem Südosten gekommenen Gesellschaften zum mitteleuropäischen Milieu.* Erst diese wirtschaftlichen Veränderungen konnten zu einem erheblichen Anwachsen der Population führen, die ganz Mitteleuropa, den nordlichen Teil der Balkanhalbinsel und einen beträchtlichen Teil Ost- und Nordeuropas überschwemmte. *Zugleich führten diese wirtschaftlichen Veränderungen zur Veränderung der Gesellschaftsorganisation,* die nun auf der patriarchalen Grossfamilie begründet war, mit ungleichberechtigter Stellung ihrer einzelnen Mitglieder. Damit hängt die wesentliche Verkleinerung der Ansiedlungen, das Vorkommen von Häuptlingsgräbern, der Ritus Satti und ähnliche Erscheinungen zusammen, die wir bei den erwähnten drei Kulturen in verschiedener Vollkommenheitsstufe beobachten können. Während im Norden dieser Prozess vor sich ging, der einen wesentlichen Fortschritt im Bereich der Produktionskräfte und gesellschaftlichen Beziehungen bedeutete, lebten im Süden die Trypile—Kultur und verschiedene Lengyel—Gruppen noch lange auf alte Art und Weise des wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Lebens weiter. Nur stellenweise begannen sich auch im nördlichen Randgebiet[103] der sog. donauländischen Kulturen ähnliche Erscheinungen zu gestalten, teilweise bereits unter Einflüssen aus dem Norden (Gorodsk—Usatovo) oder auf bis jetzt nicht klaren Grundlagen (Jordansmühl, Tiszapolgár, Bodrogkeresztúr). Warum die nördlichen Kulturen trotzdem siegten, wird durch weitere Studium von Denkmälern aufgeklärt werden müssen, die über ihre Beziehungen zu südlicheren Kulturen zeugen. Bisher gibt es wenig solcher Denkmäler.

In der Kugelamphorenkultur, der Kultur mit Schnur- und kannelierter Keramik spaltet sich endgültig die ursprünglich einheitliche Entwicklung im mittelmeer—europäischen Gebiet. Im östlichen Mittelmeergebiet führte die Entwicklung schon frührer zur Bildung der *Stadt—Gemeinden,* während im Norden — in Mitteleuropa — gerade das jüngere Aeneolithikum die erste Stufe zur Bildung einer *differenzierten Gesellschaft* ist. Die im östlichen Mittelmeergebiet durch den Zeitabschnitt der Stadt-Gemeinden vertretene Entwicklungsstufe kommt in Mitteleuropa überhaupt nicht vor. Statt dessen entwickelte sich hier eine Stufe, repräsentiert in der Kugelamphorenkultur, der Kultur mit Schnur- und kannelierter Keramik, deren Hauptzüge wir bereits in den vorhergehenden Erläuterungen angedeutet haben. Der Beginn des Prozesses, in dem diese Züge entstanden, liegt jedoch bereits in der Trichterbecherkultur. Es ist schwierig, für diese Stufe der gesellschaftlichen Entwicklung eine treffende Bezeichnug zu finden, denn beim Hervorheben eines Merkmals könnten wir leicht in Irrtümer verfallen. Am passendsten verwenden wir vielleicht die Bezeichnung des Zeitabschnittes der *primären gesellschaftlichen Differenzierung.*

Abschliessend können wir die Ergebnisse unserer Studie folgend zusammenfassen: die Kultur mit kannelierter Keramik entsteht in Südmähren und im angrenzenden Teil Niederösterreichs auf Grundlage der Stufe C der Trichterbecherkultur, und zwar unter intensivem Einfluss aus dem Südosten. Auf Grudlage weitreichender wirtschaftlicher und gesellschaftlicher Umwandlungen, welche die primäre Differenzierung der Gesellschaft bedeuteten, machte die neue Kultur eine ausgedehnte Expansion in der Richtung nach Südosten durch und ihre Träger besetzten fast das ganze

Karpatenbecken. In der Richtung nach Nordwesten expandierte die Kultur mit kannelierter Keramik nach Böhmen, wo sie ein grundlegendes Element der jungäneolithischen Entwicklung wurde. In der Richtung nach Norden expandierte sie in das südliche Kleinpolen und vereinzeet auch bis nach Kujawien, in der weiteren Entwicklung war sie dort jedoch wenig beteiligt. Zusammen mit anderen verwandten Kulturen repräsentiert die Kultur mit kannelierter Keramik die erste Übergangsstufe zur differenzierten Gesellschaft.

Übersetzt von L. Kramerová und B. Nieburová

Anmerkungen

[1] Auf eine Ableitung einzelner Elemente der Trichterbecherkultur aus dem sog. donauländischen Kreise haben zahlreiche Forscher hingewiesen (P. Reinecke, J. Böhm u. a.). Forssander J.-E., *Die schwedische Bootaxkultur...*, Lund 1933, S. 209 und besonders Neustupný J. (*Pravěké dějiny Lužice*, Praha 1946, S. 18; derselbe, *Vorgeschichte der Lausitz*, Bautzen 1951, S. 17), der sich später direkt für die Herkunft der Trichterbecher aus der mährischen Lengyel-Keramik aussprach (vgl. AR VI, 1954, S. 372 und derselbe, *Neue Beiträge zum Neolithikum Rumäniens*, SlA VI—2, 1958, S. 257), leiteten die ganze Kultur aus dem Süden ab (aus demselben Kreis).

Zur Ansicht von V. G. Childe und G. Mildenberger siehe Mildenberger G., *Studien zum mitteldeutschen Neolithikum*, Leipzig 1953, S. 81—87, wo auch andere Ansichten und ältere Literatur angeführt sind. Die Herkunft der Trichterbecherkultur aus irgendeinem Zweig der Lengyel-Kultur ist heute bei gegebenen Möglichkeiten am wahrscheinlichsten, kann jedoch nicht bewiesen werden.

[2] Mildenberger, l. c., S. 79—81.

[3] Becker C. J., *Mosefundne lerkar fra yngre stenalder*, København 1948 (Aarbøger 1947).

[4] Teilperiodisierung in den Arbeiten: Jażdżewski K., *Kultura puharów lejkowatych w Polsce zachodniej i środkowej*, Poznań 1936; Becker, l. c.; Mildenberger, l. c.; Neustupný E., *Die chronologischen Beziehungen des Aeneolithikums*, Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie, Prague 1956, S. 66—69; Gimbutas M., *The Prehistory of Eastern Europe*, Part I, Cambridge Mass. 1956, S. 124—133; Houšťová A., *Kultura nálevkovitých pohárů na Moravě*. Handschrift der Diplomarbeit, Brno 1957; dieselbe, *Poznámky ke kultuře nálevkovitých pohárů na Moravě*, SlA VII—1, 1959, S. 38—46.

[5] Die Bezeichnung mit Buchstaben des lateinischen Alphabets wurde von Becker für Nordeuropa und von Gimbutas für das polnische Material eingeführt. Es ist also angebracht, diese Bezeichnung auch für Böhmen und Mähren zu gebrauchen. Die Grenzen dieser Phasen entsprechen sich beiläufig im Rahmen Mitteleuropas, unterscheiden sich jedoch ziemlich von der nordischen Entwicklung. Es muss bemerkt werden, dass diese Stufen bloss eine chronologische Gliederung ausdrücken und dass durch sie nicht eine Gesamtgliederung der Trichterbecherkultur in Gruppen, die nicht nur eine zeitliche, sondern auch örtliche Ausdehnung haben, ersetzt werden kann.

[6] Der Begriff ist bisher nicht ausgearbeitet. Vgl. Soudský B., *Nejstarší zemědělské civilisace v Přední Asii*, OP XIV, 1950, S. 137 und derselbe, *À la chronologie de la céramique spiralée*, Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie, Prague 1956, S. 34—36.

[7] Mildenberger, l. c., S. 86—87; Vogt E., *Die Herkunft der Michelsberger Kultur*, AA København XXIV, 1953, S. 174—185. Die Entstehung der Michelsberger Kultur unabhängig von der Trichterbecherkultur, jedoch auf verwandter Spät-Lengyel-Grundlage, ist heute am wahrscheinlichsten.

[8] Und einige andere Fundstellen in Mähren und Böhmen. Abbildung siehe bei Zápotocký M., AR IX, 1957, S. 206—233. Einige in der Arbeit Zápotockýs angeführten Funde gehören weder typologisch noch stratigraphisch in die älteste Gruppe. Der Becher aus Stará Břeclav (l. c., Abb. 106a) gehört zur Kultur mit kannelierter Keramik, die Amphore aus Šatov (l. c., Abb. 106b) zur mittelbronzezeitlichen Hügelgräberkultur. Auch andere Funde (soweit nach den unvollkommenen Abbildungen geurteilt werden kann) reiht Zápotocký in die älteste Gruppe der Trichterbecherkultur auf Grund typologisch nicht entsprechender Kriterien (Řepov, Vesec — Babí pec, Soběchleby); sie gehören wahrscheinlich zu den späteren Stufen dieser Kultur. Dazu vgl. die Kritik von A. Houšťová, l. c., S. 38. In ihrer Arbeit können auch weitere Funde der ältesten Stufe aus Mähren gefunden werden. Bei dieser Gelegenheit mache ich aufmerksam, dass auch die Amphore aus Guhrwitz in Schlesien, zugewiesen durch Becker in die Stufe A/B der Trichterbecherkultur (l. c., S. 210, Abb. 43), nach ihrem ganz typischen Material mit Sicherheit der Aunjetitzer Kultur angehört.

[9] = mährische bemalte. Da diese Benennung terminologische Schwierigkeiten verursacht, die zu ungeschickten Konstruktionen führen (z. B. der böhmische Zweig der mährischen bemalten unbemalten Keramik), und daher zu falschen Begriffen, dass es sich hier um eine ganz selbständige Kultur handelt, wäre es gut, sie durch die einfachere Benennung Lengyel-Kultur mit eventuellen Beifügungen „mährische" u. ä. zu ersetzen. Dadurch wäre auch die Unstimmigkeit beseitigt, die durch das Vorkommen der „mährischen" bemalten Keramik in Oesterreich und in der Slowakei entsteht.

[10] Šťáhlavice: Jílková E., *Západní Čechy na počátku doby bronzové*, PA XLVII, 1957, Abb. 22, 1. Přemyšlení: Stocký A., *Pravěk země české*, Díl I., Praha 1926, Taf. XLII, 35.

[11] Losert H., *Beiträge zur spät- und nacheiszeitlichen Vegetationsgeschichte Innerböhmens I. Der Kommerner See*, Beihefte zum Botanischen Zentralblatt, Band LX, 1940, Abt. B, S. 384.

[12] Troels-Smith J., *Ertebøllekultur — Bondekultur. Resulteter af sidste 10 Aars Undersøgelser i Aamosen*, Aarbøger 1953, S. 5—62, Abb. 2.

[13] Reinerth H., *Das Federseemoor als Siedlungsland des Vorzeitmenschen*, Leipzig 1936, Abb. 29: 18; 33: 44.

[14] Firbas Fr., *Waldgeschichte Mitteleuropas I*, Jena 1949, S. 92, Abb. 41, 43, 44.

[15] Jaźdźewski K., *Cmentarzyska kultury ceramiki wstęgowej i związane z nimi ślady osadnictwa w Brześciu Kujawskim*, WA XV, 1938, Taf XXX: 18 (hufeisenförmige Verzierungen auf der Schulter von Amphoren) und derselbe, *Dotychczasowe wyniki badań archeologicznych na Kujawach w roku 1937*, ZOW XII, 1937, S. 95—96, Abb. 1. Die zweihenkelige Amphore aus diesem Fund, die vom Finder der Brześć-Kujawski-Kultur zugeschrieben wird, ist jedoch typologisch nicht ausgeprägt. Chmielewski W., *Zagadnienia grobowców kujawskich w świetle ostatnich badań*, Łódź 1952, S. 35, 59.

[16] Steklá M., *Zur Stichbandkeramik in Polen*, Epitymbion Roman Haken, Praha 1958.

[17] Tichý R., *Neolitické sídliště v Mohelnici na Moravě*, AR VIII, 1956, S. 3—8, Abb. 14.

[18] Houšťová, l. c., S. 44.

[19] Die Aufteilung in zwei Gruppen ist bisher nicht durchgeführt, im Material scheinen jedoch zwei Gruppen nachweisbar zu sein. Die künftige Bearbeitung des Siedlungsmaterials kann tiefgreifende Veränderungen in der Gesamtauffassung dieser Gruppe herbeiführen, die traditionell auf Grund der Gräber definiert war.

[20] Vgl. Mildenberger, l. c., wo das zuständige Belegmaterial zitiert ist (Grab 20 und 28 aus Jordansmühl).

[21] Preidel H., *Nosswitzer Gräber aus Zürau in Nordwestböhmen*, Mannus 28, 1936, S. 511—517, Abb. 1—3.

[22] Palliardi J., *Stratigrafické výsledky výzkumu na Starém Zámku u Jevišovic*, Pravěk VIII, 1912, S. 17—20; derselbe, *Die relative Chronologie der jüngeren Steinzeit in Mähren*, WPZ I, 1914, S. 256—277. Vgl. weiter Anm. 23 und dazugehörigen Text.

[23] Die Abschrift von Palliardis Handschrift, angefertigt vom Nationalmuseum in Prag, stand mir zur Verfügung und mit ihrer Hilfe beglaubigte ich die Angaben, die direkt auf den im Mährischen Museum in Brno aufbewahrten Funden aufgeschrieben sind.

[24] Benešová A., *Eneolit na hradišti Staré Zámky u Líšně*, Referáty o pracovních výsledcích československých archeologů za rok 1955, část I., Liblice 1956, S. 40—45.

[25] Neustupný E., l. c.

[26] Stocký, l. c., Taf. LVII—6 und XCIII—8.

[27] Radslavice, Bez. Vyškov. NM Inv. Nr. 88262.

[28] Palliardi, l. c., S. 268.

[29] Über die Fragwürdigkeit ihres Vorkommens in Schicht C 1 siehe höher.

[30] Neustupný E., l. c.; Neustupný J., *À la chronologie de l'éneolithique*, Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie, Prague 1956, S. 48.

[31] Houšťová A., *Long Barrows of the TRB Culture in Moravia*, Epitymbion Roman Haken, Praha 1958.

[32] Gottwald A., *Mohyly se žárovými hroby nordickými u Slatinek*, Časopis vlasteneckého musejního spolku v Olomouci XXXVI, 1925, S. 5—15; derselbe, *Žárové hroby v mohylách u Ohrozimi*, ibid. XXXVII, 1926, S. 47; derselbe, *Příspěvky k praehistorii Prostějovska*, Ergänzter Sonderabdruck aus *Ročenka národopisného a průmyslového musea města Prostějova*, Prostějov 1930, S. 14, Taf. I—III; Skutil J., *Drobné příspěvky k soupisu pravěkých nálezů z Prostějovska*, ČVMSO LV, Sep., S. 3, Abb. S. 2.

[33] Z. B. Lazce: Schirmeisen K., *Neue Grabungen in dem neolithischen Siedlungsgebiet zwischen Deutschlozen und Meedl*, Verh. des naturforschenden Vereins in Brünn LXVI, 1935, S. 124—130; derselbe, *15 Jahre Vorgeschichtsforschung im Mährisch-Neustädter Gebiet*, Zeitschrift des Mährischen Landesmuseums N. F. III, 1943.

[34] Böhm J., *Příspěvky k moravské prehistorii*, ČVMSO XLII, 1929, S. 143.

[35] Janská E., *Sídliště v Hostivicích u Prahy a otázka salzmündské skupiny*, AR IX, 1957, S. 152—159, Abb. 79.

[36] Máslovice: Stocký, l.c., Taf. XC—5 und Praha-Bubeneč: ibid., Taf. XCIII—8, 14, 16.

[37] Janská, l. c. Die Synchronisierung mit dem mährischen Material ist in dieser Arbeit falsch durchgeführt und die Beschreibung der Jevišovice-Schichten entspricht nicht der Wirklichkeit.

[38] Gebräuchliche Interpretierung. Zuletzt Houšťová A., SIA VII—1, 1959, S. 41.

[39] Jakimowicz R., *Nordická jáma kulturní v Kamýku*, PA XXVI, 1914, S. 166, Abb. 73, Taf. XVII; Stocký, l. c., S. 177, Taf. XCVII. Beide Autoren und nach ihnen auch E. Štiková (*K problematice třídění českého eneolitu*, PA XLVI, 1955, S. 35) führen unrichtig an, dass in dieser Grube auch ein Trichterbecher gefunden wurde. In Wirklichkeit handelt es sich um eine tiefe Schüssel mit Trichterhals, die jedoch mit der Trichterbecherkultur nichts gemeinsam hat (NM, Inv. Nr. 18316). Vgl. Neustupný J., l. c., S. 52.

[40] Štiková, l. c., S. 48.

[41] Stocký, l. c., Abb. 50, 1.

[42] Preidel H., *Die urgeschichtlichen Funde und Denkmäler des politischen Bezirkes Brüx*, Liberec 1934, S. 138—143, Abb. 5, Taf. VI. Weitere Funde aus Souš, ibid. Taf. V.

[43] Vgl. Anm. 11.

[44] Žebera K. (*Osídlení buštěhradského katastru od pravěku k dnešku*, Sborník české společnosti zeměpisné XLIX, 1944, Taf. B) bezeichnete wahrscheinlich diese Gruppe als „kannelierte Keramik", trennte sie graphisch von den übrigen äneolithischen Gruppen und reihte sie vor (? — im Text wird darüber nicht gesprochen) die Dřetovice- und Řivnáč-Gruppe.

[45] Štiková, l. c., S. 35.

[46] Durch Vermittlung der Dřetovice-Stufe (siehe weiter S. 274). Die Überlieferungen der Dřetovice-Stufe in der Řivnáč-Kultur wurde von K. Žebera richtig unterschieden (*Pravěký člověk v kladensko-slánském kraji*, Vlastivědný sborník školního okresu slánského a kladenského XIII, 1936, Sep. S. 6—7).

[47] Zusammenfassend Neustupný J., l. c.

[48] Die Bošáca-Gruppe wurde von V. Budinský-Krička (*Slovensko v mladšej dobe kamennej*, Slovenské dejiny I, Bratislava 1947, S. 63) als Jevišovice-Gruppe benannt; später setzte sich jedoch die Bezeichnung Bošáca-Gruppe durch (z. B. Pavelčík J., *Záchranný výkop na „Hradě" v Bánově v r. 1951*, AR IV, 1952, S. 481). A. Točík (*Bemerkungen zur Problematik der älteren und mittleren Bronzezeit in der Südwestslowakei*, Kommission für das Aeneolithikum und die ältere Bronzeziet, AÚ SAV Nitra 1958, S. 3) führt die Stratigraphie in Ivanovce an, wo die Bošáca-Gruppe jünger ist als die klassische kannelierte Keramik. Vgl. auch Novotný B., *Slovensko v mladšej dobe kamennej*, Bratislava 1958, S. 47 und derselbe, *Die Slowakei in der jüngeren Steinzeit* (Textteil), Bratislava 1958. S. 61 (deutsche hektographierte Ausgabe des Vorigen).

[49] Točík A., *Zisťovací výskum v Bešeňove na Slovensku*, AR III, 1951, S. 306—7; derselbe in *Vorgeschichte der Tschechoslowakei* (Führer durch die Ausstellung des Nationalmuseums in Prag), Praha 1958, S. 23, Taf. IX; derselbe, *Grafická relativní chronologie pravěku Československa*, ČNM CXXVII, 1958, Abb. 1; derselbe, *Bemerkungen . . .*, S. 5—6; Novotný B., l. c., S. 46—47 (deutsche Ausgabe, S. 58—60).

[50] Die Ausstellung im Archäologischen Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften wurde für die Teilnehmer der internationalen Kommission für das Aeneolithikum und die ältere Bronzezeit in Nitra am 23.—27. 9. 1958 veranstaltet. Durch die Liebenswürdigkeit des Direktors dieses Instituts Dr. A. Točík konnte ich diese Ausstellung auch nach diesem Datum studieren.

[50a] Točík A., (*Bemerkungen . . .*, S. 3) machte auf typologische Unterschiede aufmerksam, die vorderhand im Grantal am markantesten sind.

[51] In der Literatur sind bis jetzt bloss Erwähnungen, das Material konnte ich auf der Ausstellung in Nitra studieren (vgl. Anm. 50).

[52] Točík A., *Bericht über die Ausgrabungen auf Zámeček in Nitriansky Hrádok, vormals Malý Várad, Bez. Surany*, Kommission für das Aeneolithikum und die ältere Bronzezeit 23.—27. 9. 1958, Nitra 1958, S. 9; derselbe, *Bemerkungen . . .*, S. 9.

[53] Bialeková D. — Dulka J., *Výskum v Tekovskom Hrádku*, AR VI, 1954, S. 294—297, Abb. 125 und 134. Die Autoren bestimmten hier, dass es sich um eine Stufe der Kultur mit kannelierter Keramik handelt, abweichend von der gebräuchlichen Badener Keramik. A. Točík (*Bemerkungen . . .*, S. 6) und B. Novotný (l. c.) betrachten diese Funde als territorialen Übergang von der Boleráz- zu östlicheren Gruppen der späten kannelierten Keramik.

[54] Vgl. Anm. 96.

[55] Die Anwesenheit der Boleráz-Gruppe in Nordpannonien ist sehr wahrscheinlich (Točík, l. c., S. 3). Aus dem von J. Banner publizierten Material gehören zu dieser Gruppe wahrscheinlich Funde aus Celldömölk-Sághegy und Rábapordány (*Die Péceler Kultur*, Budapest 1956, Taf. I: 14; II: 19—26, 28, 30; III: 6—9, 12, 14—15) und einige typologisch weniger ausgeprägte Funde. J. Banner machte ebenfalls richtig auf ihre Verwandtschaft mit den Funden aus Jevišovice aufmerksam (ibid. S. 21).

[55a] Dafür können wir sie aber gut in südlicher und westlicher Richtung verfolgen. Ausser dem wahrscheinlichen Durchdringen nach Kärnten (siehe Anm. 96) finden wir eine Menge Materials gerade dieser ältesten Stufe in Süddeutschland vor (Maier R. A., *Keramik der Badener Kultur aus Ufersiedlungen des Bodensees*, Germania 33, 1955, S. 155—173, Taf. 14—17). Ein grosser Prozentsatz der von Maier angeführten Funde gehört tatsächlich der Kultur mit kannelierter Keramik an, und zwar ihrer Phase A (oder höchstens dem Anfang von B), leider ist jedoch ihre stratigraphische Lage im Rahmen des süddeutschen Äneolithikums nicht klar; die Gleichzeitigkeit mit dem späten Michelsberg ist jedoch sehr wahrscheinlich. Ebenfalls gehört die kannelierte Keramik aus Goldberg (ibid. Taf. 17) zur ältesten Stufe der Kultur mit kannelierter Keramik.

[56] Banner, l. c., S. 248—256.

[57] Mit Ausnahme von R. Pittioni (*Urgeschichte des Österreichischen Raumes*, Wien 1954, S. 188), der ebenfalls zu Schlussfolgerungen gelangte, die unseren sehr nahestehend sind, obwohl vieles von seiner Beweisführung in den böhmisch-mährischen Funden keine Stütze findet.

[58] Banner, l. c., S. 256.

[59] Schüssel und Krug aus Ágota majer (Bez. Želiezovce). Unveröffentlicht, auf der Ausstellung in Nitra ausgestellt (vgl. Anm. 50).

[60] Fonyód — Bézseny-puszta. J. Banner (l. c., S. 28—32, Taf. XI—XII und S. 186) hat diese Funde mit den Funden aus Ůny in Verbindung gebracht, die jedoch typologisch von entwickelterem Charakter sind (hohe überrandständige Henkel u. ä.) und die wir also als jünger betrachten (siehe weiter). Banner handelte es sich allerdings um die Charakterisierung von lokalen Gruppen, obwohl er sich bewusst war, dass unter ihnen auch chronologische Unterschiede sind.

[61] Banner, l. c., S. 186.

[62] z. B. Banner, l. c., Taf. II, 30; XII, 2.

[63] Schmidt R. R., *Die Burg Vučedol*, Zagreb 1945.

[64] Ibid., Taf. 25: 1, 2; 26: 3.

[65] Z. B. ibid., Taf. 25: 9.

[66] Milojčić V., *Funde der Kostolacer Kultur in der Sammlung des Urgeschichtlichen Seminars in Marburg*, PZ XXXIV/V, 1949/50, S. 151—158.

[67] Banner, l. c., S. 24—25, Taf. V—VII.

[68] Ibid., Taf. XV—XVII, XVIII, 14, 18—21, S. 40—42.

[69] Material auf der Ausstellung in Nitra (vgl. Anm. 50).

[70] In der Auffassung R. Pittionis für Österreich (l. c., S. 202—208).

[71] Banner, l. c., S. 128—134, Taf. CVII—CXII.

[72] Vgl. Anm. 48.

[73] Točík A., *Výskum v Čake na Slovensku*, AR III, 1951, S. 158—160; Novotný B. (*Slavónska kultúra v Československu*, SlA III, 1955) reihte die Funde dieses Typus in die slawonische Gruppe, es scheint jedoch, dass die Benennung Typus Čaka (als Bestandteil, beziehungsweise ältere Stufe der Nagyrév-Kultur), wie sie A. Točík vorschlägt (*Bemerkungen . . .*, S. 6—8) viel treffender den tatsächlichen Stand des Materials ausdrückt.

[74] Zu diesem Horizont vgl. Neustupný E., l. c., S. 35—36, zur Synchronisierung der Gruppe Čaka siehe Točík, l. c.

[75] Pavelčík J., *Sídliště s kanelovanou keramikou u Havřic*, Přehled výzkumů 1957, Archeolog. ústav ČsAV — pobočka v Brně, Brno 1958, S. 26—27.

[76] Gottwald A., *Nález „nordických" nádob v Prostějově*, Ročenka národopis. a průmysl. musea města Prostějova V, 1928; derselbe, *Příspěvky k praehistorii Prostějovska*, S. 14, Abb. 10.

[77] Das übrige Material ist grösstenteils unveröffentlicht, aufbewahrt im Mährischen Museum in Brno.

[78] Palliardi J., l. c.

[79] Houšťová A., *Poznámky ke kultuře nálevkovitých pohárů na Moravě*, SlA VII—1, 1959, S.

[80] Žebera K., *Pravěký člověk v kladensko-slánském kraji*, Sonderabdruck aus Vlastivědný sborník školního okresu slánského a kladenského XIII, 1936; derselbe, *Přehled výzkumu pravěkého Kladenska*, Věstník Městského musea na Kladně I, 1936, S. 26—27; derselbe, *Osídlení buštěhradského katastru od pravěku k dnešku*, Sborník české společnosti zeměpisné XLIX, 1944, Taf. B III; Schránil J., *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*, Berlin und Leipzig 1928, Taf. XVIII—XIX (Grab aus Velvary, wel-

ches Schránil irrtümlicherweise zur Aunjetitzer Kultur reihte).

[81] Wie im bekannten Kistengrab aus Velvary (siehe vorige Anm.). Vgl. ähnliche Amphoren aus Ungarn, welche Banner anführt, l. c., Taf. XVIII: 14 u. a.

[82] Żurowski J., *Problem kultury ceramiki promienistej*, WA XII, 1933, S. 139—165. Der Grossteil der in dieser Arbeit angeführten kannelierten Keramik gehört erst zu der mit dem Bošáca-Typus zeitgleichen Gruppe (vgl. ibid., Abb. 6 und 16), das übrige Material ist ebenfalls typologisch entwickelt.

[83] Eingehend behandelte ich dieses Gebiet in der Arbeit *Zlocká skupina kultury se šnůrovou keramikou* (Die Złota-Gruppe der Schnurkeramik), vorgelesen im Jahre 1955 im Prähistorischen Seminar der Karls-Universität in Prag und im Jahre 1957 in der Arbeit *Východní skupina kultury kulovitých amfor* (Die östliche Gruppe der Kugelamphoren Kultur), die ich dort als Diplomarbeit vorgelegt habe. Beide Abhadlungen sind bisher unveröffentlicht, da ich sie jedoch zu veröffentlichen beabsichtige, führe ich hier ohne weitere Analyse bloss einige ihrer Ergebnisse an. — Ausser der in der vorigen Anmerkung zitierten Arbeit von Żurowski siehe übersichtlich: Kostrzewski J., *Od mezolitu do okresu wędrówek ludów*, Prehistoria ziem polskich I, Kraków 1939 und Nosek St., *Stan i potrzeby badań w zakresie neolitu Małopolski*, WA XXI, 1956.

[84] Z. B. Siedmiegóry St. 2, pow. Bydgoszcz: Jażdżewski K., l. c., Taf. XXII, Abb. 412, S. 106. Vgl. weiter Anm. 87.

[85] Die Erscheinung, dass rituelle Gefässe als vereinzeltes Element fern im Gebiet fremder Kulturen auftreten, wird sehr oft verzeichnet. Im böhmischen Äneolithikum sind es z. B. Schüsseln aus dem Laibacher Moor und Hängegefässe in der Řivnáč-Kultur. Hängegefässe (z. B. Stocký, l. c., Taf. C, 8, 10), die der Form und Verzierung nach deutlich auf die Herkunft aus den Ossarner Hängegefässen hinweisen (vom Typus z. B. Banner, l. c., Taf. IV: 17—19 — mit angedeuteten Buckeln und Abb. 1 mit kantigem Profil — und Taf. VII: 4—5 mit Zickzackverzierung). Wie sie nach Böhmen gelangt sind, ist allerdings unklar, genau so wie ihre Synchronisierung mit dem Milieu der Kultur mit kannelierter Keramik im Südosten. In Polen erhält sich z. B. in der Złota-Gruppe der Schnurkeramik der Krug mit *ansa cornuta* weiter (er verschwindet erst in der Mierzanowice-Kultur).

[86] Radziejów. Unveröffentlichtes Material, welches mir liebenswürdigerweise L. Gabałówna, Leiterin der Ausgrabung und Mitarbeiterin des Archäologischen Museums in Łódź zur Besichtigung zur Verfügung stellte. — Zu dieser Gruppe gehören wahrscheinlich auch die besenstrichverzierten (?) Bruchstücke der Keramik aus der Lokalität Placydów pow. Łódź: Jażdżewski, l. c., Taf. XVIII: 323, S. 151. Typologisch dürften diese Bruchstücke unserer Gruppe Kamýk oder Dřetovice angehören.

[87] Der Kultur mit kannelierter Keramik kann vielleicht auch das Gefässbruchstück (eines Kruges) verziert mit breiten Kannelüren, aus Bartoschewitz in Westpreussen zugeschrieben werden: La Baume W. und Langenheim K., *Die Steinzeit im Gebiet der unteren Weichsel*, Blätter für deutsche Vorgeschichte 9/10, 1933, Abb. 14e.

[88] Schroller H., *Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin 1932, S. 30—38.

[89] Nestor I., Bericht RGK, 1933, S. 61—65.

[90] Ihre typologische und geographische Umgrenzung gegenüber der vorhergehenden Gruppe der Furchenstich-Linsenkeramik ist bisher nicht überzeugend durchgeführt worden (soweit überhaupt so eine Umgrenzung existiert). Vgl. die zwei vorigen Anmerkungen.

[91] Siehe Anm. 66.

[92] Durch einen ähnlichen Prozess entstanden auch die übrigen späten peripherischen Gruppen mit kannelierter Keramik, z. B. die Bošáca-Gruppe.

[93] Foltiny St. — Ohrenberger A. J., *Neue Funde aus dem Bezirk Neusiedel am See*, Archaeologia Austriaca, Heft 9, 1952, S. 20—32.

[94] Nach unseren vorigen Erläuterungen würden die schüssel- und amphorenartigen Formen der älteren Stufe nicht aus der Lengyel-Kultur stammen (wie beide Autoren und nach ihnen auch R. Pittioni anführt), sondern aus der Gruppe Ohrozim-Jevišovice C 1 — Boleráz.

[95] Pittioni, l. c., S. 202—208.

[96] Pittioni, l. c., Abb. 131a, 132a, b(?), c. Es ist sogar wahrscheinlich, dass auch ein Teil des Materials aus Villach-Kanzianberg aus Kärnten (l. c., Abb. 138: 6—13, 34 u. a.) zu dieser Gruppe der Kultur mit kannelierter Keramik gehört. Sogar weiter nach Süden, in Predjama bei Postojna, sind Bruchstücke zweier inkrustierter Tassen der ältesten kannelierten Keramik gefunden worden (Korošec P., *Nekaj novih podatkov . . .*, Arheološki vestnik VII—4, 1956, Taf. V: 1—2). Das würde bedeuten, dass die Expansion nach Süden sehr rasch war.

[97] Pittioni, l. c., S. 234—238.

[98] Eventuell einer noch jüngeren Stufe, namentlich im Burgenland. In diesem Zusammenhang würde ich nicht zögern, den sog. Typus Neusiedel anzuführen (Pittioni, *Spätneolithische Grabfunde aus Neusiedel am See*, MAGW LXXII/LXXVII, 1947, S. 225—234, Taf. I—II), bei denen es meiner Ansicht nach Pittioni nicht gelang das Alter, noch die kulturellen Zusammenhänge zu beweisen. Material ist wenig vorhanden, wenn es aber überhaupt der Kultur mit kannelierter Keramik angehört, so wird es kaum anderswohin als an ihr Ende gehören. Der Fund ist vorderhand leider ohne Analogien geblieben.

[99] Die neue Ausgrabung in Székely berichtigte die älteren Ansichten hinsichtlich des chronologischen Verhältnisses der Bodrogkeresztúr-Kultur und der Kultur mit kannelierter Keramik und stellte endgültig fest, dass die zweite von ihnen jünger ist: Kalicz N., *Rézkori sztratigráfia Székely község határában*, AÉ 85, 1958, S. 6. Zu Ludanice, Tiszapolgár und Bodrogkeresztúr vgl. Novotný B., *Die Slowakei in der jüngeren Steinzeit*, S. 41—48.

[100] Damit wollen wir die Möglichkeit von späteren Beziehungen zwischen diesen Kulturen nicht ausschliessen.

[101] Banner, l. c., S. 253 u. a.

[102] Diese Frage habe ich eingehend in meiner unveröffentlichten Arbeit „*Východní skupina kultury kulovitých amfor*", Praha 1957 (vgl. Anm. 83) behandelt. An dieser Stelle bringe ich bloss einen Teil der aus dieser Arbeit hervorgehenden Schlussfolgerungen. Die Übersicht über den bisherigen Forschungsstand über die in den nachfolgenden Absätzen behandelten Fragen, soweit sie die Kultur mit kannelierter Keramik streifen, ist in der zitierten Arbeit von Banner zu finden.

[103] Die weiter nach Süden liegenden Gruppen haben zu jener Zeit bereits andere Entwicklungsveränderungen durchgemacht.

K otázce vzniku kultury s kanelovanou keramikou

Evžen F. Nustupný

Na konci mladšího neolitu se stala dominující složkou vývoje na území střední Evropy *kultura lengyelská* se svými lokálními skupinami, vzniknuvšími desintegračním procesem z původně jednotnějšího celku. Rozvoj těchto lokálních skupin byl přerušen expansí eneolitické kultury nálevkovitých pohárů, která postupně zaujala bývalé území mnoha skupin lengyelských, jejichž vývoj pokračoval dále pouze místy, zejména na jihovýchodním okraji střední Evropy.

Kultura nálevkovitých pohárů se pravděpodobně vyvinula z některé lokální větve lengyelské kultury ve střední Evropě. V Čechách a na Moravě můžeme sledovat její vývoj nejméně ve čtyřech stupních, které označujeme písmeny A—D. Nejstarší stupeň A, representovaný u nás nejlépe nálezy z Božic (okr. Mikulov), odpovídá nejspíše typologicky Beckerovu stupni A pro severní Evropu. Tento stupeň je dosud současný s mladší kulturou lengyelskou a pozdní fází kultury s vypíchanou keramikou. Stupeň B je na území Čech a Moravy representován skupinou baalbergskou, stupeň C tzv. východní skupinou, na Moravě nejvýrazněji zastoupenou v Jevišovicích (okr. Znojmo) ve vrstvě C 2. Stupeň D kultury nálevkovitých pohárů tvoří v Čechách skupina salzmündská, na Moravě skupina ohrozimská a jevišovická vrstva C 1.

Zde jsme již na Moravě často na rozpacích, zda máme tyto nálezy připsat stupni D kultury nálevkovitých pohárů nebo již nejstaršímu stupni A kultury s kanelovanou keramikou. Typologický přechod jevišovické vrstvy C 2 k C 1 je totiž plynulý a nedovoluje usuzovat na výměnu kultury, i když vlivy z jihovýchodu v této době neobyčejně zesílily. Jinými slovy: *ve stupni D kultury nálevkovitých pohárů vzniká* na jižní Moravě (a snad i v bezprostředně přilehlých územích) z této kultury *kultura s kanelovanou keramikou.*

Na jižní Moravě je tato nejstarší kanelovaná keramika nejlépe representována jevišovickou vrstvou C 1, na Slovensku nově definovaným stupněm Boleráz, který je s ní typologicky téměř totožný. Také v přilehlém dolním Rakousku a severní části Pannonie známe nálezy této nejstarší kanelované keramiky, i když nevíme, zda tyto oblasti rovněž patřily k mateřskému území kultury s kanelovanou keramikou, když nálezy kultury nálevkovitých pohárů odtamtud dosud neznáme. Další vývoj kultury s kanelovanou keramikou vedl ke stupni B (Fonyód), zastoupenému na Slovensku materiálem z Tekovského Hrádku (a dalšími lokalitami), který dal teprve vznik klasické „badenské" keramice *stupně C (Úny).* Stratigrafie mezi stupněm Fonyód a Úny je ve Vučedolu (kam až se kanelovaná keramika v této fázi rozšířila); kromě této vertikální stratigrafie existuje řada stratigrafií horizontálních. Dalším vývojovým stupněm (D) je *stupeň ossarnský* (zatím na území Slovenska nevypracován), zatímco ve stupni E, jak se zdá, zachycujeme na jihozápadním Slovensku *skupinou bošáckou.* Následnost těchto stupňů můžeme sledovat ve větší či menší úplnosti téměř na celém území rozšíření kultury s kanelovanou keramikou.

Významný je zásah kultury s kanelovanou keramikou v Čechách. Ve stupni D kultury nálevkovitých pohárů můžeme pozorovat ovlivnění a přímo i keramiku stupně A kultury s kanelovanou keramikou. Tímto obdobím však končí v Čechách vývoj kultury nálevkovitých pohárů a na její místo nastupuje *kamýcká skupina* kultury s kanelovanou keramikou (st. C), jež se od předchozího domácího prostředí kultury nálevkovitých pohárů ostře odlišuje. Jako další vývojový stupeň můžeme označit *skupinu dřetovickou,* z níž pak za silného působení ze severu (kulovité amfory, bernburská keramika) a působení z jihovýchodu (misky lublaňských blat aj.) vzniká *kultura řivnáčská.*

Na Moravě je situace značně *komplikována,* neboť je zde několik kulturních oblastí se specifickým vývojem, a kromě toho je nedostatek publikovaných nálezů. Není proto dosud jasno, co následuje v stupni B za materiálem charakterisovaným jevišovickou vrstvou C 1. Také stupeň C je zatím zastoupen sporadicky, zatímco ve stupni D zde nacházíme větší množství lépe dokumentovatelných nálezů z východní, střední i severní Moravy. Ve stupni E, jak se zdá, je bošácká skupina kultury s kanelovanou keramikou omezena pouze na jihovýchod Moravy, zatímco jiné oblasti zaujala již kultura jevišovická (vrstva B v Jevišovicích).

Dále na jihovýchod nacházíme množství lokálních a chronologických skupin, jež jsou namnoze pozdního rázu; nejsou předmětem této studie. Mezi

nejvýznamnější z nich patří *kultura Cotofeni a kostolacká*, jež jsou obě pozdními větvemi kultury s kanelovanou keramikou.

Vznik a rozšíření kultury s kanelovanou keramikou můžeme stručně charakterisovat takto: Kultura s kanelovanou keramikou vznikla na jižní Moravě (a snad i přilehlých územích) ze stupně C kultury nálevkovitých pohárů. Již ve svém stupni A se rozšířila (podle našich dnešních znalostí) na jihozápadní Slovensko, přilehlou severní část Pannonie, do dolních Rakous a zasáhla i do Korutan, do jižního Německa až k hranici švýcarské a do Čech. Ve stupni B dosáhla již nejméně do Slavonie. Ve stupni C ji dobře sledujeme téměř na celém území jejího rozšíření. Zasáhla v tomto stupni i do jižního Polska a nacházíme ji až na Kujawách. Pozdější stupně se stabilisovaly především v Karpatské kotlině, zatímco dále na severozápad byla vytlačena kulturou kulovitých amfor a šnůrové keramiky nebo pozdními lokálními skupinami, od kultury s kanelovanou keramikou již značně diferencovanými (kultura řivnáčská).

Vznik kultury s kanelovanou keramikou na jižní Moravě a její postupnou expansi všemi směry můžeme tedy zatím sledovat pouze nejasně, avšak s dostatečnou jistotou, abychom byli oprávněni klást si další historické otázky související s jejím objasněním. Je to především otázka, *zda se jedná o pohyb nositelů kultury s kanelovanou keramikou* nebo zda se tato kultura rozšířila jiným způsobem. Podle dnešního stavu materiálu jsme oprávněni uvažovat o prvním z těchto řešení. Pro ně svědčí přerušení plynulého vývoje, které způsobila kultura s kanelovanou keramikou všude v Karpatské kotlině i jinde, náhlost změny a její velké teritoriální rozšíření. Druhá otázka záleží v tom, jak tato expanse probíhala a jaké byly příčiny, jež k ní přivedly. Rozšíření kultury s kanelovanou keramikou se událo na úkor pozdních skupin lengyelských (Tiszapolgár, Bodrogkeresztúr), podobně jako o něco později příbuzná kultura kulovitých amfor a se šňůrovou keramikou expandovaly ze svého mateřského území do oblastí osídlených dříve pozdními skupinami nálevkovitých pohárů a kultury trypilské. Musíme si tedy položit otázku, proč došlo k tak zdánlivě nepochopitelnému zjevu, že totiž vyspělé jižní kultury podlehly nárazu severnějších kultur, které se vyvíjely za všestranně méně příznivých okolností. Zdá se, že všechny *tyto pozdně eneolitické kultury se rozšířily na podkladě zakončení určitých hospodářsko-společenských procesů*, započavších již v předchozím období kultury nálevkovitých pohárů. Po stránce hospodářské je to významný vzrůst chovu dobytka a snad i lovu, poprvé je doloženo oradlo a významně již rozvinuta směna. Jsou obdělány půdy, zdánlivě méně vhodné pro zemědělství (zřejmě za pomoci oradla) a tím dokončeno přizpůsobení společností přišlých z jihovýchodu středoevropskému prostředí. Po stránce společenské můžeme pozorovat přechod od větších celků organisovaných na podkladě (matriarchálních?) rodů k malým celkům representujícím patriarchální rodiny s nerovnoprávným postavením jednotlivých jejich členů. Nastoupilo období *prvotní společenské diferenciace*, specifické pro středoevropské prostředí a odpovídající vývojovému stupni městských osad ve východním Středomoří. Na tomto hospodářsko-společenskom základě došlo zřejmě k podstatnému vzrůstu populace a byla umožněna expanse všemi směry, zejména do oblastí, kde snad pravěké společnosti nedospěly ještě tak daleko.

Archeologický ústav Československé akademie věd v Praze

Kostěná industrie otomanské kultury z Barce

LADISLAV HÁJEK

O výzkumu opevněné osady otomanské kultury v Barci u Košic, který provedla expedice Archeologických ústavů ČSAV v Praze a SAV v Nitře v letech 1951—1954, bylo zatím podáno jen několik předběžných zpráv.[1] V tomto časopise (Slovenská archeológia V—2, 1957, 323 n) jsem informoval o stratigrafii osady a jejím charakteru a věnoval pozornost hliněným lidským plastikám, tam nalezeným.

Protože laboratorní zpracování, zvláště keramického materiálu, si vyžádá ještě delší doby, věnuji postupně pozornost nalezené kostěné industrii. Při údajích o poloze nálezů v určitých vrstvách používám označení, které jsem použil v nahoře zmíněném článku a poukazuji na profil, uveřejněný tamtéž na obr. 1.

Kostěné zápony pásů

Kostěných zápon pásů bylo v různých vrstvách této opevněné osady nalezeno celkem sedm.

Ve vrstvě I, bez možností rozlišení, zda ve vrstvě I/1, I/2 nebo I/3, jsme nalezli dvě zápony.

První byla nalezena v sektoru B 8.

Zápona (obr. 1: 1) z parohu, poškozená. Na jednom užším konci je mírně vykrojena do oblouku a při okraji je uprostřed malý kruhový otvor a po stranách zbytky dvou otvorů nebo zářezů. Na zachovalejším boku jsou rovněž zbytky dvou otvůrků nebo zářezů. Na zachovaném zbytku zápony není stopa po háčku; nelze však rozhodnout, zda konec, který se zachoval, je týlem nebo čelem. Zachovaná délka 58 mm, zachovaná šířka 33 mm. Č. přír. 1313.

Druhý kus byl nalezen v sektoru B 9.

Zápona (obr. 1: 2) z parohu, prohnutá, skoro obdélníková, po levé straně při čele odlomená, nedohotovená. S boků jsou kruhové zářezy, v čele rovněž dva skoro kruhové zářezy a na spodní straně ulomený háček. Délka 47,5 mm, šířka 36 mm, šířka čela asi 46 mm. Č. přír. 1312.

Ve vrstvě I/3 v sektoru D 2 byla nalezena jedna zápona.

Zápona (obr. 2) z parohu, prohnutá, skoro obdélníková, s boků s velkými oválnými zářezy. V týlu jsou dva kruhové otvůrky, uprostřed čela jeden otvůrek a na spodní straně ulomený háček. Délka 54 mm, šířka středu 43 mm, šířka týlu 38 mm, šířka čela 40 mm. Č. přír. 2180.

Ve vrstvě II/1 byly nalezeny tři zápony.

První pochází z chaty 3/53.

Zápona (obr. 3: 2) z parohu, plochá, skoro obdélníková, při čele mírně zúžená, nedohotovená. S boků jsou oválné zářezy, v čele zářezy skoro

Obr. 1. Barca I (okr. Košice). Otomanská kultura: 1 — vrstva I, sektor B 8; 2 — vrstva I, sektor B 9.
Abb. 1. Barca I (Bezirk Košice). Otomani-Kultur: 1 — Schicht I, Sektor B 8; 2 — Schicht I, Sektor B 9.

Obr. 2. Barca I (okr. Košice). Otomanská kultura: Vrstva I/3, sektor D 2.
Abb. 2. Barca I (Bezirk Košice). Otomani-Kultur: Schicht I/3, Sektor D 2.

kruhové a na spodní straně vystouplý ulomený háček. Délka 53 mm, šířka týlu 39 mm, šířka čela 35,5 mm. Č. přír. 2815.

Druhý kus pochází ze zbytku chaty v sektoru Ad.

Zápona (obr. 3: 1) z parohu, lichoběžníková, v týlu se dvěma kruhovými otvůrky. S boků jsou dva větší a dva menší kruhové zářezy, v čele rovněž dva nepravidelné kruhové zářezy a na spodu nazpět zahnutý ulomený háček. Délka 59 mm, šířka týlu 31 mm, šířka čela 39 mm. Č. přír. 1311.

Třetí kus byl v uličce vedle spodní chaty 6/54.

Zápona (obr. 4: 2) z parohu, lichoběžníková, s okrouhlým čelem. V týlu jsou dva malé kruhové otvůrky, uprostřed čela jeden. Háček na spodu je ulomený a po jeho stranách je po zářezu. Pravá boční strana při čele je odlomená. Délka 71 mm, šířka týlu 22 mm, šířka čela asi 34 mm. Č. přír. 3000.

Ve vrstvě II/2, v uličce mezi chatami 13—14/54 nalezen jeden kus.

Zápona (obr. 4: 1) z parohu, protáhlá, nedohotovená. Týl je skoro čtvercový. Tělo je zúžené a jeho rozšířená část uprostřed je zdobena na každé straně čtyřmi zářezy. Pak následuje další zúžená část, jejíž konce při čele jsou zdobeny po dvou zářezech. Vpředu čela jsou dva zářezy. Na spodu před čelem je hmotný, nazpět zahnutý háček. Spodní strana je rovná, horní klenutá. Vlastní tělo je prohnuto k jedné straně. Délka 95 mm, šířka týlu 19 mm, šířka čela 11 mm, celková délka háčku 26 mm. Č. přír. 3529.

Kostěné zápony z Barce jsou charakterisovány *háčky*, umístěnými přímo pod čelem nebo poblíže čela a otvory pro upevnění v týlu. Můžeme je rozděleti do čtyř typů, ovšem s výhradou, protože máme k disposici jen malý počet kusů, a to částečně ještě polotovarů.

Tři kusy (vrstva I, sektor B 9, obr. 1: 2; chata v sektoru Ad, obr. 3: 1 a vrstva II, severní část chaty 3/53, obr. 3: 2) mají skoro shodný tvar, se zářezy s boků a v čele. Otvory v týlu jsou provrtány jen u jednoho kusu. Zápona z chaty v sektoru Ad (obr. 3: 1) má s boků po dvou zářezech.

Jím podobná je zápona z vrstvy I/3, ze sektoru D 2 (obr. 2). Nemá zářezy v čele a při háčku uprostřed je vyvrtán otvor.

Zápona, nalezená v uličce před spodní chatou 6/54 ve vrstvě II/1, je jednoduchá, bez zářezů s boků a v čele. Uprostřed při háčku je rovněž otvor. V týlu jsou dva otvůrky k upevnění.

Zápona z vrstvy II/2 (obr. 4: 1) je nejlépe zachovaná, i s háčkem, ale nemá ještě otvory v týlu. Svým štíhlým tvarem i celkovým vzhledem se od ostatních zápon značně odlišuje.

Tvar zápony z vrstvy I, sektor B 8 (obr. 1: 1),

Obr. 3. Barca I (okr. Košice). Otomanská kultura: 1 — vrstva II/1, zbytek chaty v sektoru Ad; 2 — severní část chaty 3/53, vrstva II/1.
Abb. 3. Barca I (Bezirk Košice). Otomani-Kultur: 1 — Schicht II/1, Hüttenrest im Sektor Ad; 2 — Nordteil der Hütte 3/53, Schicht II/1.

nemůžeme ze zbytku určit. Lépe zachovaný konec je patrně týlem, v němž jsou tři otvory. Čelo je ulomeno a rovněž boky jsou poškozeny.

Vidíme tedy u těchto zápon, i při malém počtu kusů, značnou rozmanitost tvarů, s kterou se setkáme i u dalších zápon tohoto druhu. Mezi záponami z vrstvy II/1 a vrstvy I nevidíme podstatných tvarových rozdílů; zápony z vrstvy I, sektor B 9 (obr. 1: 2) a z vrstvy II/1, z chaty 3/53 jsou prakticky shodné.

Obdobné nálezy na Slovensku

Podobné zápony, z nich jedna bronzová, byly na Slovensku nalezeny ještě na třech, případně čtyřech nalezištích.

První pochází z Gánovců u Popradu a zřejmě souvisí s tamními nálezy otomanské kultury.[2]

Zápona (obr. 5) z parohu, obdélníková, mírně prohnutá. V týlu je zbytek většího vylomeného kruhového otvoru a boky jsou zdobeny trojúhelníkovými zářezy; v čele jsou dva hlubší zářezy a na spodu ulomený háček. PÚ Karlovy univerzity v Praze.

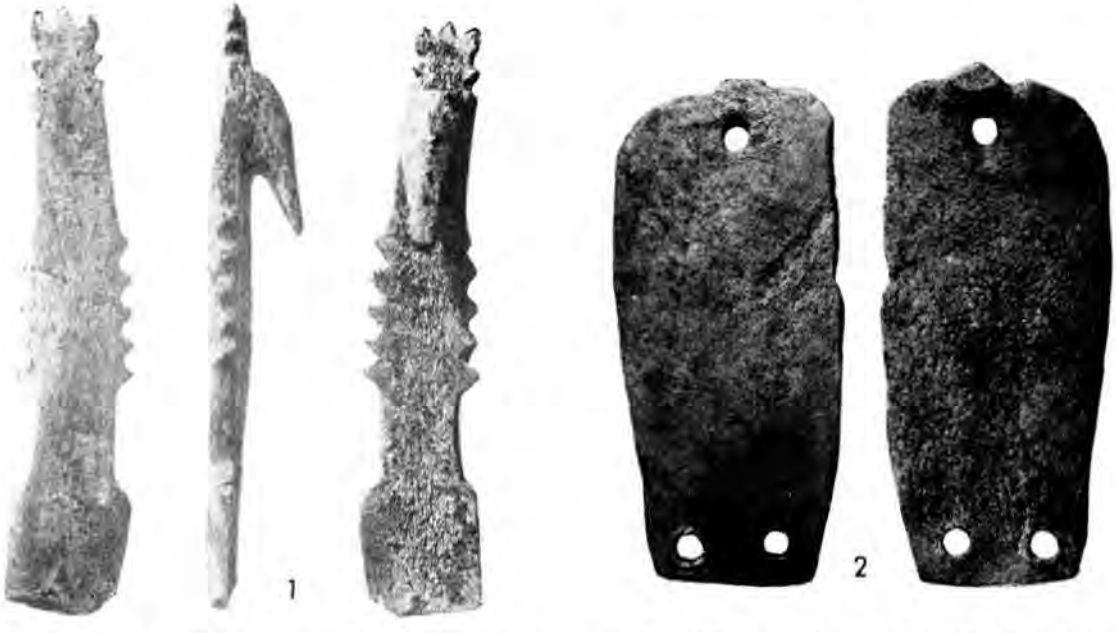

Obr. 4. Barca I (okr. Košice). Otomanská kultura: 1 — vrstva II/2, ulička mezi chatami 13—14/54; 2 — vrstva II/1, ulička severně od chaty 6/54.

Abb. 4. Barca I (Bezirk Košice). Otomani-Kultur: 1 — Schicht II/2, Weg zwischen Hütten 13—14/54; 2 — Schicht II/1, Weg nördlich der Hütte 6/54.

Část našich zápon jsou nedohotovené kusy, polotovary (obr. 1: 2; obr. 3: 1, 2; obr. 4: 1), protože nemají ještě otvory v týlu. U zápony z vrstvy II, sektor Ad (obr. 3: 1), můžeme předpokládat, že háček byl ulomen při nošení a zápona byla pohozena. Zápona z vrstvy I/3, sektor D 2 (obr. 2) a zápona z uličky severně od chaty 6/54 z vrstvy II/1 (obr. 4: 2) mají v místě ulomeného háčku vyvrtaný otvor, který nemá zdánlivě funkční účel. Jsou to hotové kusy, které mají v týlu otvory pro upevnění. Můžeme se proto oprávněně domnívat, že háček byl při nošení ulomen (háčky jsou vyřezány částečně z vnitřní porovité části parohu), ale že zápona nebyla odhozena jako nepotřebná, ale místo háčku že byl vyvrtán v jeho místě otvor, který sloužil nějakým způsobem, patrně pomocí řemínku ku spínání a tak nahrazoval ulomený háček.

Druhá zápona byla nalezena v Maďarovcích (nyní Malinovec) u Krupiny. Nepochází sice ze soustavného výzkumu, ale může patřiti jedině tamnímu maďarovskému sídelnímu horizontu.[3]

Zápona (obr. 6) z parohu, nedohotovená, skoro obdélníková, s trojúhelníkovými zářezy s boků. Čelo je opatřeno dvěma obloučkovými zářezy a na spodu je nesouměrně umístěn hmotný, nazpět zahnutý háček. Slovenské museum v Martině.[4]

Třetí zápona byla nalezena v kostrovém hrobě za zámeckým parkem v Želiezovcích. Hrob kromě ní ještě obsahoval džbánek, bronzový nůž, bronzovou jehlici se svinutou hlavičkou a kroucenou jehlou, bronzové šídlo a bronzové kuželovité a loďkovité pukličky.[5]

Zápona (obr. 7) bronzová, značně členěná, plochá, s boků vykrojená, s okrouhlým čelem, v němž jsou po stranách dva větší kruhové otvory. Na spodu je nazpět zahnutý háček. Délka 51 mm, šířka 34 mm. Slovenské museum v Bratislavě.[6]

Pro úplnost poznamenávám, že polotovar další kostěné zápony, jen hrubě z parohu vyřezaný, nalezl A. Točík na maďarovskému sídlišti ve Veselém u Piešťan.

Obr. 5. Gánovce (okr. Poprad). Otomanská kultura.
Abb. 5. Gánovce (Bezirk Poprad). Otomani-Kultur.

Obr. 6. Maďarovce, nyní Malinovec (okr. Krupina). Maďarovská kultura.
Abb. 6. Maďarovce, jetzt Malinovec (Bezirk Krupina). Maďarovce-Kultur.

Obr. 7. Želiezovce (okr. Želiezovce). Mohylová kultura, kostrový hrob.
Abb. 7. Želiezovce (Bezirk Želiezovce). Hügelgräberkultur, Skelettgrab.

Obr. 8. Líšeň (okr. Brno, Morava). Jevišovická kultura.
Abb. 8. Líšeň (Bezirk Brno, Mähren). Jaispitzer-Kultur.

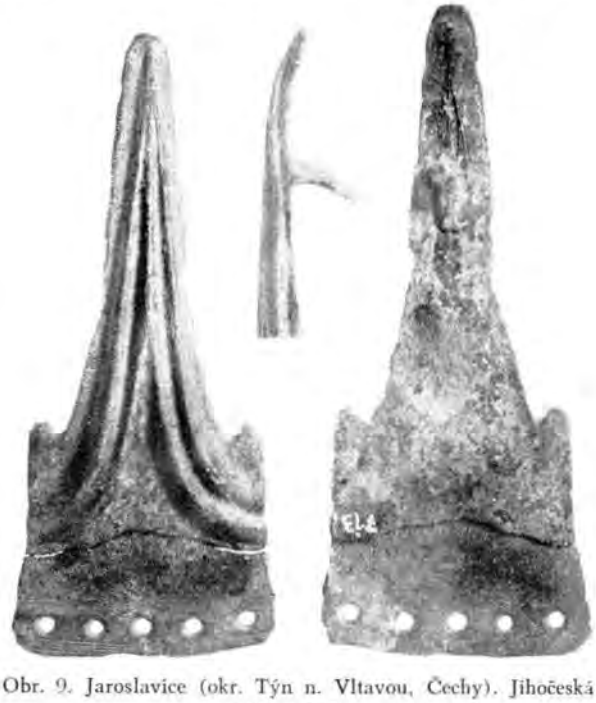

Obr. 9. Jaroslavice (okr. Týn n. Vltavou, Čechy). Jihočeská únětická kultúra.
Abb. 9. Jaroslavice (Bezirk Týn n. Vltavou, Böhmen). Südböhmische Aunjetitzer Kultur.

Obdobné nálezy mimo Slovensko

Morava. Líšeň u Brna, hradiště „Staré zámky".

V jedné z jamek jevišovické kultury byla při výzkumu AÚ ČSAV, pob. v Brně nalezena *zápona* (obr. 8), zdobená na vrchní straně plastickými žebry. Čelo je rozšířené a obloukovité a při něm je ve středu kruhový otvor a na spodu ulomený háček. V týlu jsou tři řady po třech menších otvůrcích. Délka 100 mm. AÚ ČSAV pob. v Brně.[7]

Čechy. Jaroslavice, okr. Týn nad Vltavou.

Patrně v mohyle nalezena bronzová pásová *zápona* (obr. 9), zdobená plastickými žebry a rytým ornamentem. V týlu je pět kruhových otvůrků k upevnění a na spodní straně nazpět zahnutý háček. Délka 107 mm. Mus. Ohrada, č. inv. 713 (nyní Krajské museum České Budějovice).[8]

Švýcarsko. Renzenbühl-Strättligen.

Z kostrového hrobu pochází bronzová *zápona* (obr. 10: 2) trojúhelníkového tvaru, po stranách s podlouhlými výřezy, v týlu se třemi otvory a na spodu při čele s nazpět zahnutým háčkem.[9]

Jugoslavie. Lublaňská blata (Ig).

Zde nalezené kostěné *zápony* mají jednoduchý k čelu zúžený tvar s mohutným, nazpět zahnutým háčkem na spodu (obr. 11: 2—4). V týlu jsou buď dvě řady po dvou otvůrcích, případně dva zářezy k upevnění. Kromě nich zde byla nalezena pásová destička, bez háčku, zdobená rytým ornamentem a opatřená otvůrky (obr. 11: 1).[10]

Obr. 10. 1 — Sedmihradsko ? 2 — Renzenbühl-Strättligen, Švýcarsko. Konec starší doby bronzové (Reinecke A 2).
Abb. 10. 1 — Siebenbürgen?; Renzenbühl-Strättligen, Schweiz. Ende der älteren Bronzezeit (Reinecke A 2).

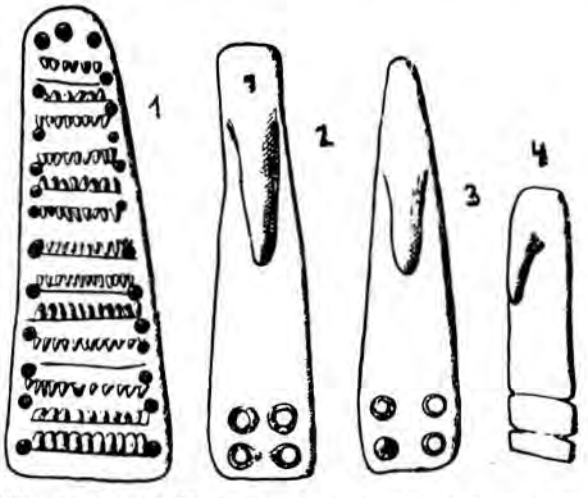

Obr. 11. Ig u Lublaně, Jugoslavie. Eneolit (kultura lublaňských blat).
Abb. 11. Ig bei Laibach, Jugoslawien. Äneolithikum (Kultur des Laibacher Moors).

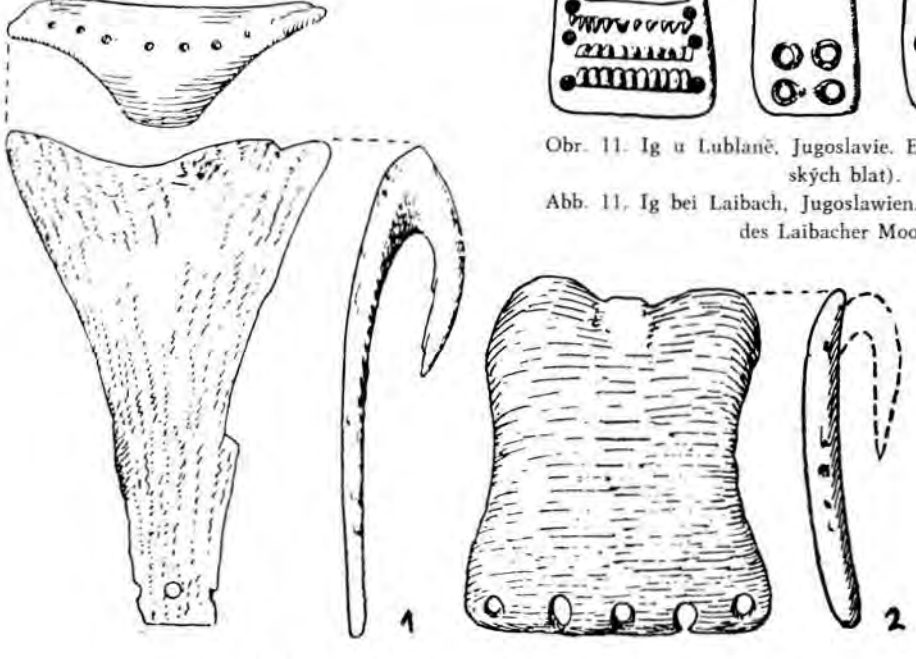

Obr. 12. Brašov „Schneckenberg" (Rumunsko). Schneckenberská kultura.
Abb. 12. Brašov „Schneckenberg" (Rumänien). Schneckenberger Kultur.

Rumunsko. Brašov, „Schneckenberg".

Ze sídliště schneckenberské kultury pocházejí dvě jednoduché kostěné *zápony* s nazpět zahnutými háčky na spodu. Jedna (obr. 12: 1) měla v týlu patrně tři otvůrky, druhá (obr. 12: 2) má v týlu pět otvůrků.[11]

Sedmihradsko? Bližší naleziště neznámé. Bronzová *zápona* (obr. 10: 1) profilovaná, zdobená plastickými žebry a rytým ornamentem, se třemi otvory v týlu a nazpět zahnutým háčkem na spodu. Patrně byla nalezena společně se zdobenou dýkou, jejíž dokonalou obdobu jsme nalezli v Barci I ve vrstvě I.[12]

Maďarsko.

Szőreg. Na velkém pohřebišti byly nalezeny celkem tři zápony.[13] V hrobě 97 byla jednoduchá kostěná *zápona* (obr. 13: 2) se čtyřmi otvory v týlu. Háček poněkud přesahuje přes čelo. Kostěná *zápona* z hrobu 156 je složitější (obr. 13: 1). Čelo je širší, se zářezy s boků i ze předu. Háček na spodu je umístěn dále od čela a v týlu jsou dva otvory. Zápona je zdobena rytými kroužky, je však zajímavé, že na spodní straně s háčkem. Bronzová *zápona* z hrobu 55 (obr. 13: 3) má v týlu tři otvory. S boků je po dvou zářezech, v čele jeden zářez a na spodu je umístěn nazpět zahnutý háček.

Izsák. Odtud pocházející bronzová zápona (obr. 14) je dokonalou obdobou zápony z Jaroslavic v Čechách. Je zdobena plastickými přesekávanými žebry a rytým ornamentem. Počet otvorů v týle není pro poškození zjistitelný (pět nebo šest).[14]

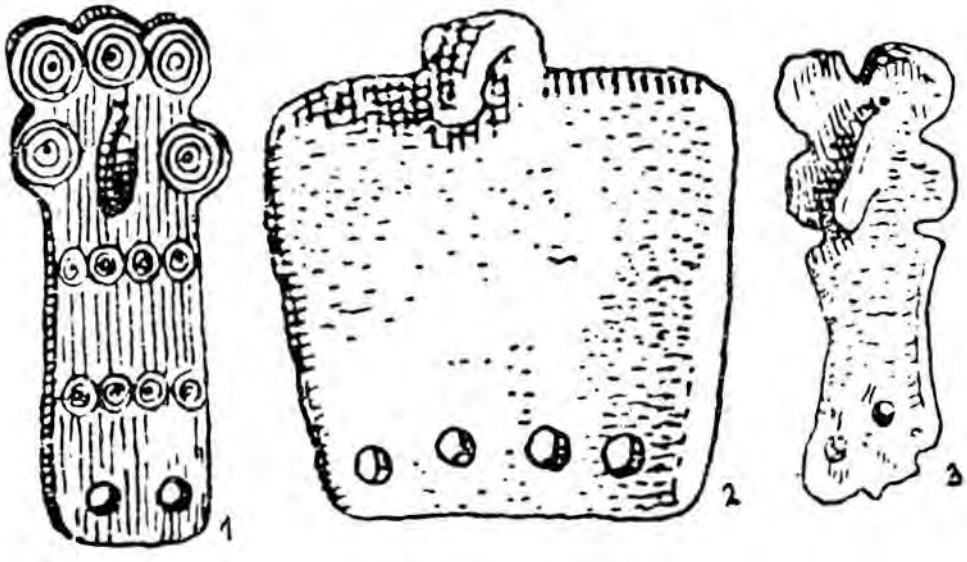

Obr. 13. Szőreg (Maďarsko). 1 — hrob 156; 2 — hrob 97; 3 — hrob 55 (konec starší doby bronzové, Reinecke A 2).
Abb. 13. Szőreg (Ungarn). 1 — Grab 156; 2 — Grab 97; 3 — Grab 55 (Ende der älteren Bronzezeit, Reinecke A 2).

Sovětský svaz. Nikolajev.

Z hromadného nálezu pochází bronzová *zápona* (obr. 15), která se svým tvarem od našich zápon nejvíce odchyluje. Má sice ještě tři otvory v týlu a prolamované tělo, ale háček je značně prodloužen před čelo.[15]

U všech těchto zápon vidíme, podobně jako u zápon z Barce I, značnou tvarovou rozmanitost a jen zcela vyjímečně najdeme dva více nebo méně podobné kusy.

Zápony z vrstvy I v Barci I patří, podle spolu nalezeného inventáře, na rozhraní starší a střední

Obr. 14. Izsák (Maďarsko). Konec starší doby bronzové (Reinecke A 2).
Abb. 14. Izsák (Ungarn). Ende der älteren Bronzezeit (Reinecke A 2).

doby bronzové, podle Reinecka mezi stupně A 2 a B (zápony ze spodních vrstev jsou nepatrně starší). Ze stejné doby je i otomanská kostěná zápona z Gánovců (obr. 5) a její maďarovská obdoba z Malinovce (obr. 6). Do stejného časového horizontu musíme zařadit i bronzovou záponu z neznámého naleziště v Sedmihradsku (obr. 10: 1). Byla pravděpodobně nalezena se zdobenou bronzovou dýkou, kterou R. Hachman zařazuje do svého předmohylového (A 2) horizontu.[16] Shodně zdobená dýka byla nalezena i ve vrstě I v Barci I. V téže vrstvě byla též nalezena bronzová jehlice

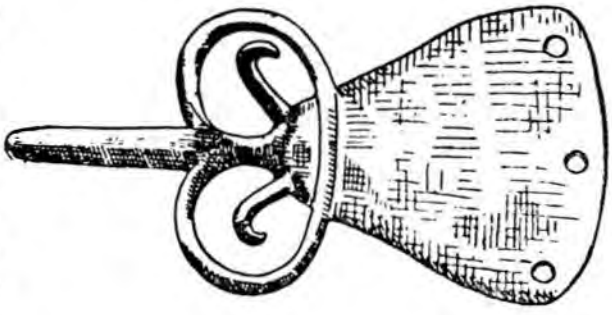

Obr. 15. Nikolajev (SSSR). Střední doba bronzová.
Abb. 15. Nikolajew (UdSSR). Mittlere Bronzezeit.

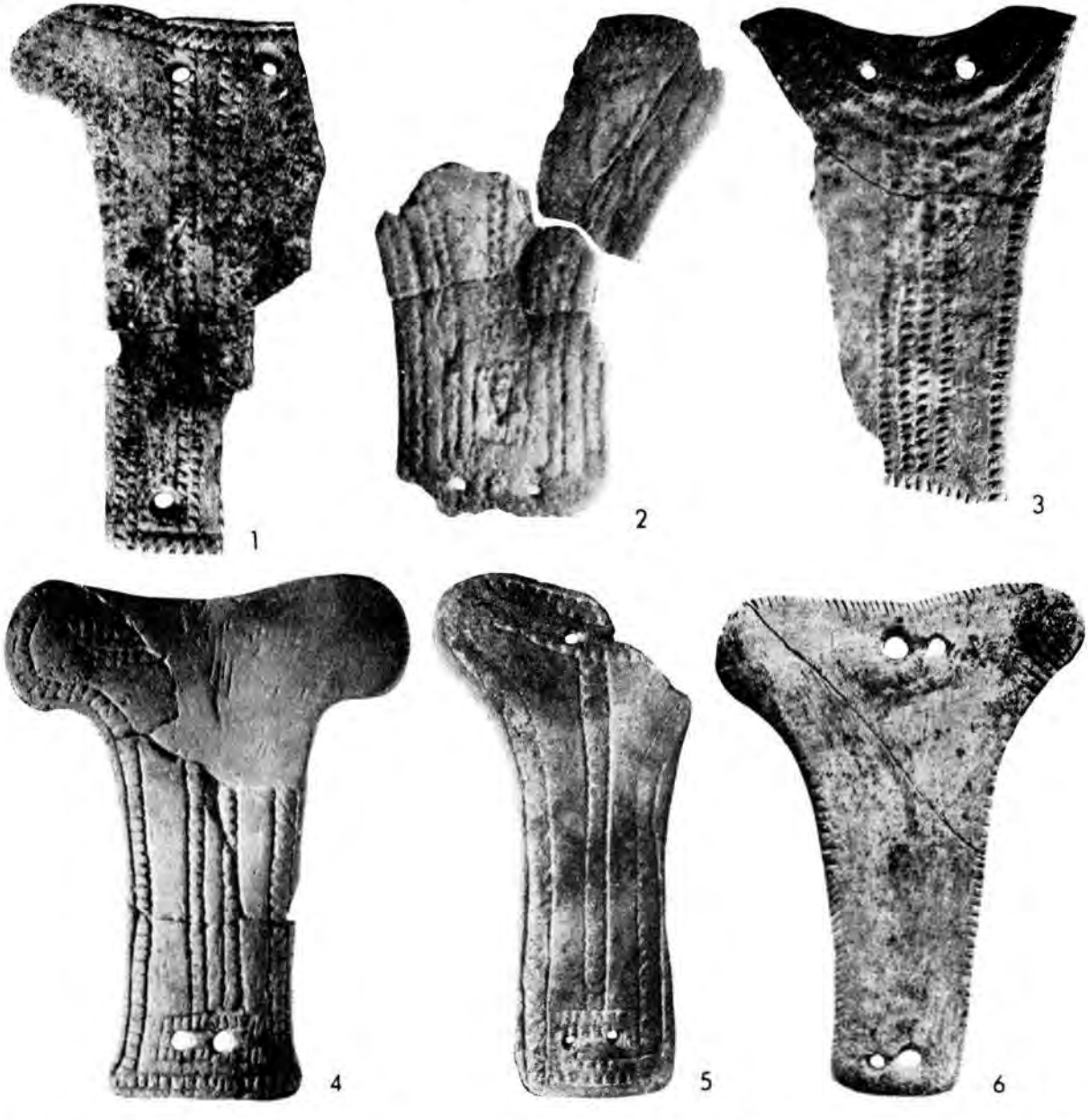

Obr. 16. 1 — Veletice (Čechy); 2 — Złota (Polsko); 3 — Dětenice (Čechy); 4 — Sulejovice (Čechy); 5 — Velké Žernoseky (Čechy); 6 — Hracholusky (Čechy). 1, 2, 3, 6 šňůrová kultura, 4 kultura zvoncovitých pohárů, 5 protoúnětická kultura.
Abb. 16. 1 — Veletice (Böhmen); 2 — Złota (Polen); 3 — Dětenice (Böhmen); 4 — Sulejovice (Böhmen); 5 — Velké Žernoseky (Böhmen); 6 — Hracholusky (Böhmen). 1, 2, 3, 6 Schnurkultur, 4 Glockenbecherkultur, 5 Protoaunjetitzer Kultur.

s kulovitou, svisle vrtanou hlavicí, zdobená příčnými rýžkami, stejného tvaru i velikosti, jako podobné jehlice ve střední Evropě, v níž patří Reineckovu stupni A 2 starší doby bronzové.[17] V Barci I byly nalezeny i jejich napodobeniny v kosti. Obdobné bronzové jehlice, v různém provedení byly nalezeny i na otomanském pohřebišti v Hernádkaku v Maďarsku.[18] Shodně musíme datovat i dvě kostěné a jednu bronzovou záponu z pohřebiště v Szőregu. Bronzová zápona z hrobu 55 (obr. 13: 3) ležela v pánvi a byla doprovázena dvěmi bronzovými jehlicemi se svisle vrtanými hlavicemi. Do Reineckova stupně A 2 starší doby bronzové patří i bronzová zápona z Izsáku (obr. 14), protože prakticky úplně shodná zápona z Jaroslavic v Čechách (obr. 9) byla nalezena s jehlicí s kulovitou svisle vrtanou hlavicí, bronzovým náramkem a bronzovou sekerou, které ji datují do Reineckova stupně A 2 starší doby bronzové.[19] I zápona z Renzenbühl-Strättligen ve Švýcarsku (obr. 10: 2) podle spolu nalezených milodarů patří Reineckovu stupni A 2.[20]

Poněkud mladší, z Reineckova stupně B je bronzová zápona ze Železovců (obr. 7)[21] a do střední doby bronzové, podle spolu nalezených bronzových náramků a bronzového sekeromlatu musíme zařadit bronzovou záponu z Nikolajeva (obr. 15), která je z našich zápon nejmladší.[22] Souvisejí-li středoevropské mladobronzové plechové pásové zápony vývojově s naším typem zápon, jak soudí J. Werner,[23] nemohu rozhodnout, protože oba druhy zápon mají různé územní rozšíření. Bronzové zápony našeho typu z Jaroslavic v Čechách, z Renzenbühl-Strättligen ve Švýcarsku a z Nikolajeva v SSSR jsou zřejmě dovezeny z Karpatské kotliny a nenalezly větší obliby.

Starší než naše zápony z Barce I (vrstva I) jsou kostěné zápony ze „Schneckenbergu" u Brašova v Rumunsku (obr. 12), patřící kultuře schneckenberské.[24] S největší pravděpodobností eneolitické

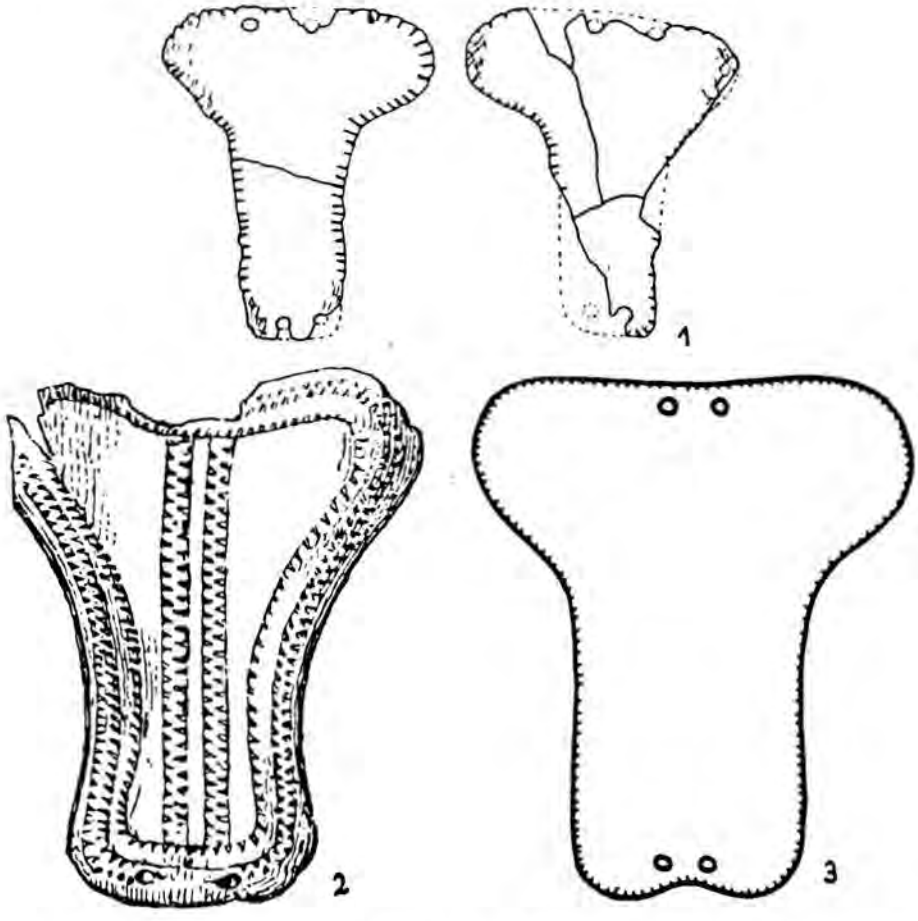

Obr. 17. 1 — Nohra (Sasko), šňůrová kultura; 2 — Wiskiauten (Polsko); 3 — Nidden (SSSR), šňůrová pobřežní kultura (Haffküstenkultur).

Abb. 17. 1 — Nohra (Sachsen), Schnurkultur; 2 — Wiskiauten (Polen); 3 — Nidden (UdSSR), Haffküstenkultur.

jsou kostěné zápony z Igu u Lublaně (obr. 11); kostěná zápona ze „Starých zámků" u Líšně (obr. 8) patří kultuře jevišovické.[25]

Těmto záponám věnoval pozornost J. Werner a pokládá za pravděpodobné, že vznikly v Karpatské kotlině někde v oblasti mezi Lublaní a Schneckenbergem.[26] Od této skupiny odlišuje jinou skupinu, u níž vlastně jde o pásové destičky, upevněné na obou koncích pásu. Tyto pásové destičky zřejmě rovněž sloužily ku spojení obou konců pásů, patrně pomocí šňůrky nebo řemínku, ale skutečnými záponami (s háčkem) nejsou. Běžně se vyskytují v hrobech v páru a tvořily vlastně koncová kování pásu, pokud můžeme tohoto termínu použít. Nerozřešenou otázkou zůstává, zda pásové zápony svým vývojem souvisejí s pásovými destičkami.

V poslední době se pásovými destičkami, zvláště jejich jednou skupinou, zabýval V. Moucha.[27] Všiml si hlavně typu se srdcovitě zakončeným rozšířeným čelem, který je rozšířen ve střední Evropě (Čechy, Sasko) a pak ve východním Pobaltí. Tam se vyskytuje ve šňůrové pobřežní kultuře (Haffküstenkultur; Nidden, obr. 17: 3,[28] Wiskiauten, obr. 17: 2).[29] Stejný kus byl nalezen i ve šňůrové kultuře zlocké skupiny (Złota, obr. 16: 2)[30] Ve střední Evropě patří tyto pásové destičky hlavně šňůrové kultuře, ale bližší určení pro nedostatek keramických milodarů v hrobech není možné. Byly nalezeny v Sasku (Nohra, obr. 17: 1)[31] a v Čechách (Dětenice, obr. 16: 3; Hracholusky, obr. 16: 6; Veletice, obr. 16: 1).[32] Ze šňůrové kultury je u nás převzala kultura zvoncovitých pohárů (Sulejovice, obr. 16: 4)[33] a kultura protoúnětická (Velké Žernoseky, obr. 16: 5).[34] Musíme však vzíti v úvahu, že i hrob z Nohry byl vlastně nalezen na pohřebišti protoúnětickém. Všechny tyto pásové destičky mají stejný tvar a většinou i shodnou nebo značně podobnou výzdobu. Jejich původ musíme souhlasně s V. Mouchou[35] hledati ve východním Pobaltí. Jejich rozšíření do střední Evropy souvisí, podle mého názoru, s obchodem s jantarem. V oblasti východní skupiny kulovitých amfor se vyskytuje další typ kostěných pásových destiček, jiného tvaru, ale stejného účelu a použití. Tyto

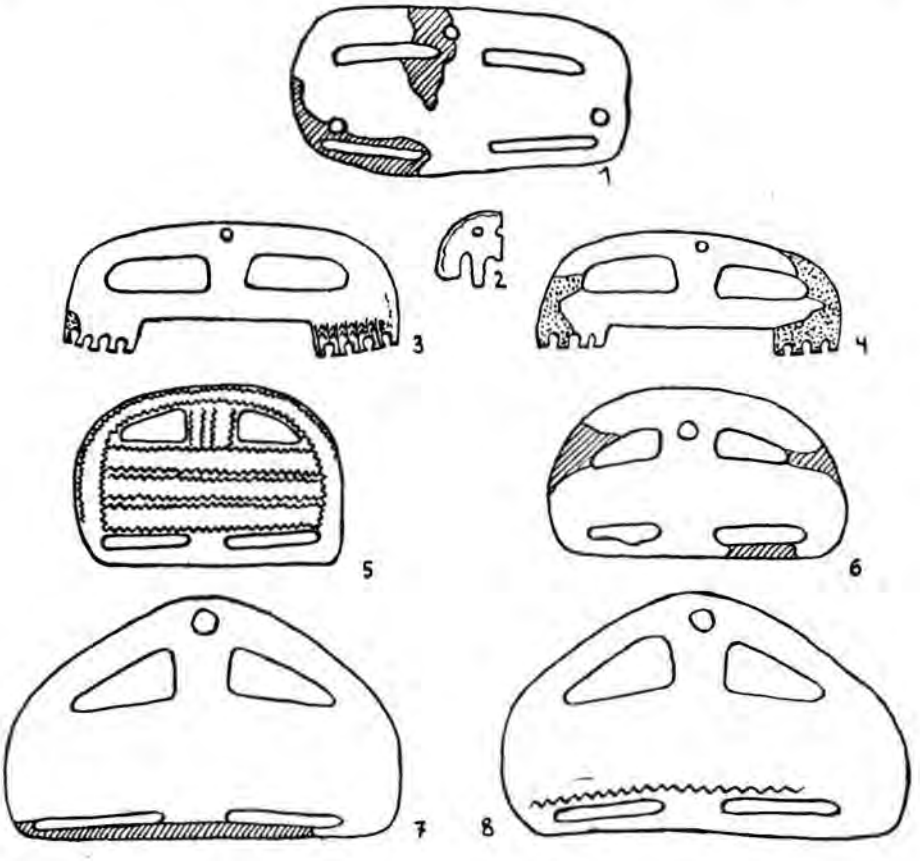

Obr. 18. 1—4 — Uwisla; 5—8 — Kossewo. Východní skupina kulovitých amfor. Podle W. Antoniewicze, schematisováno.
Abb. 18. 1—4 — Uwisla; 5—8 — Kossewo. Östliche Gruppe der Kugelamphoren. Nach W. Antoniewicz, schematisiert.

pásové destičky jsou kratší a značně širší, oválné nebo trojúhelníkové a jsou zdobeny rovněž rytím nebo vrubořezem (obr. 18).[36] Je zřejmé, že zde bude zastoupeno více tvarů, i když základní řešení je více či méně shodné.

s uvedenými kostěnými pásovými destičkami vývojově nesouvisejí. V Igu (Lublaňská blata) byla nalezená pásová destička (obr. 11: 1)[42], která má své dokonalé obdoby daleko na východě, v Balanovo, v kultuře fatjanovské (obr. 20).[43] Protože

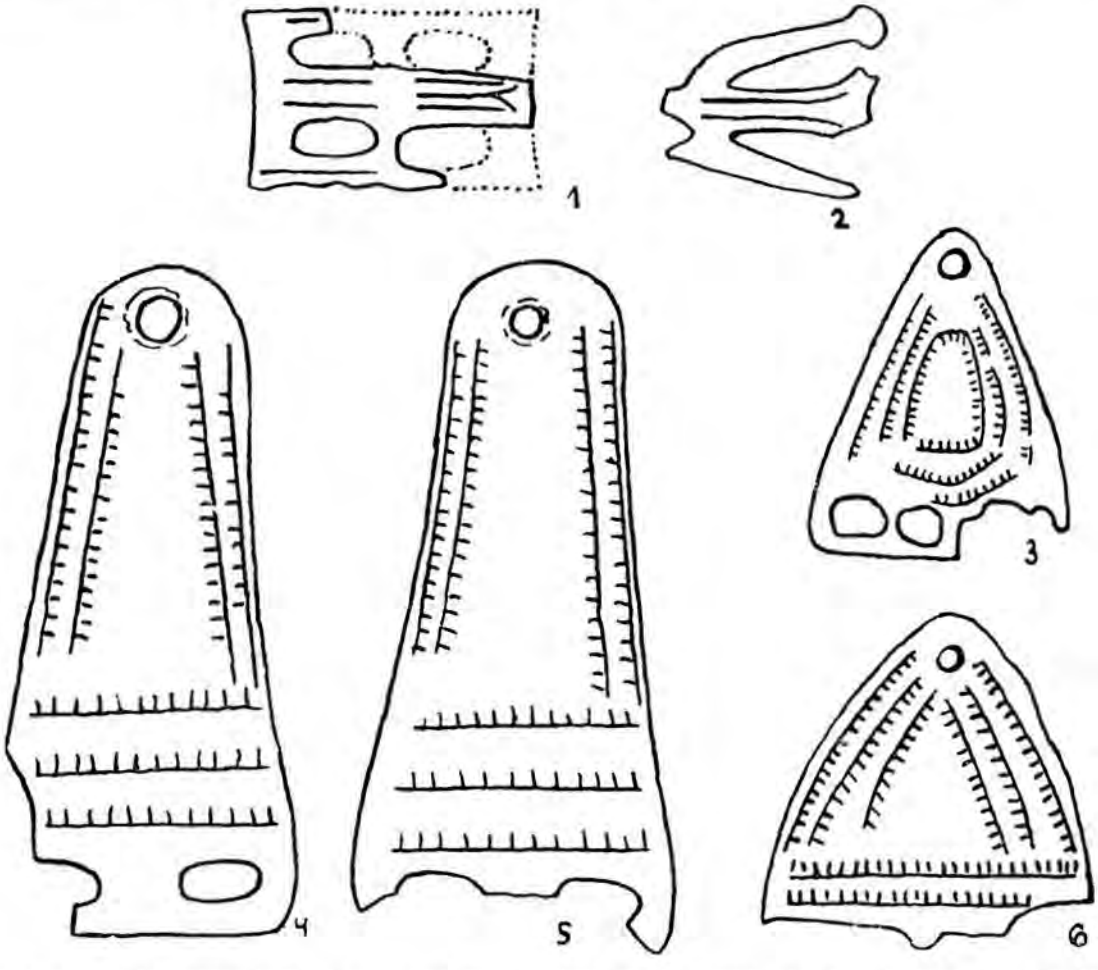

Obr. 19. 1, 2, 4 — Västerbjers, Gotland (1 — hrob 39, 2 — hrob 39, 4 — hrob 62); 3 — Møen, 6 — Udby, Dánsko. Schematisované kresby podle M. Stenbergera a S. Müllera.

Abb. 19. 1, 2, 4 — Västerbjers, Gotland (1 — Grab 39, 2 — Grab 39, 4 — Grab 62); 3 — Møen, 6 — Udby, Dänemark. Schematisierte Zeichnungen nach M. Stenberger und S. Müller.

S třetí skupinou pásových destiček se setkáváme na severozápadě, v oblasti Dánska. Dvě destičky, protáhlého trojúhelníkového tvaru, zdobené rytím, byly nalezeny v hrobě 62 ve Västerbjersu na Gotlandě (obr. 19: 4, 5).[37] Podle jiných zlomků tam nalezených (obr. 19: 1, 2)[38] můžeme soudit, že i v severozápadní Evropě bude zastoupeno více tvarů. Trojúhelníkový tvar mají destičky z Udby (obr. 19: 6)[39] a Møen (obr. 19: 3).[40] Podle oválných výřezů v týlu tato skupina patrně souvisí s východní skupinou kulovitých amfor. Patrně shodný nebo podobný kus byl nalezen i v Anglii.[41]

Domnívám se, že naše kostěné i bronzové zápony

v Igu byl nalezen i náš typ zápon (obr. 11: 2—4), je zřejmé, že jak pásové destičky, tak pásové zápony (ty ve svých počátcích) patří u nás do stejného časového horizontu, t. j. do eneolitu a že byly v určité době nošeny současně. Pásové destičky nemají však proti záponám další vývoj. Výskyt shodných tvarů na nalezištích, tak daleko od sebe vzdálených, jako Ig a Balanovo, je překvapující, ale shoda je tak nápadná, že tuto souvislost nemůžeme odmítnout. Konečně již dříve někteří badatelé upozorňovali na určité shody mezi Lublaňskými blaty a jižním Ruskem.[44]

Kostěná zápona ze Starých zámků u Líšně (obr.

8) přes svůj tvar rovněž nesouvisí s pásovými destičkami, ale s našimi záponami. Otvor v čele nahražuje odlomený háček, podobně jako u některých kostěných zápon z Barce I (obr. 2; obr. 4: 2).

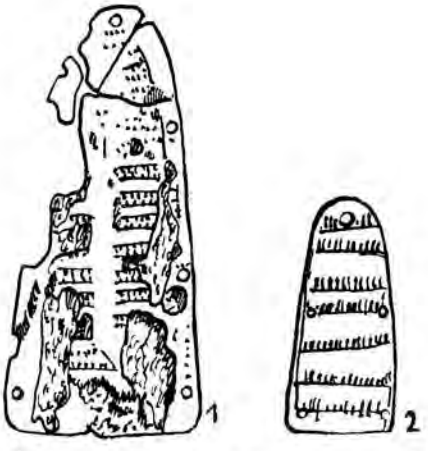

Obr. 20. Balanovo, SSSR. Z kostrových hrobů fatjanovské kultury. Schematisováno.
Abb. 20. Balanowo, UdSSR. Aus Skelettgräbern der Fatjanowo-Kultur. Schematisiert.

ale kdesi na jihovýchodě. V Troji, ve vrstvě II—V byly nalezeny 2 zápony s háčky (obr. 21), s otvory v týlu, ale zhotovené, což překvapuje, z pálené hlíny.[46] Protože jde o kusy časově o něco starší než naše nejstarší exempláře, můžeme v nich vidět prototypy našich zápon. Nedostatek spojujících nálezů v oblastech mezi Malou Asií a Karpatskou kotlinou může býti jen zdánlivý. Poškozeným předmětům není vždy věnována dostatečná pozornost a proto v museích ve zmíněné oblasti může být uložen mnohý kus, který by nám tuto souvislost bezpečněji prokázal.

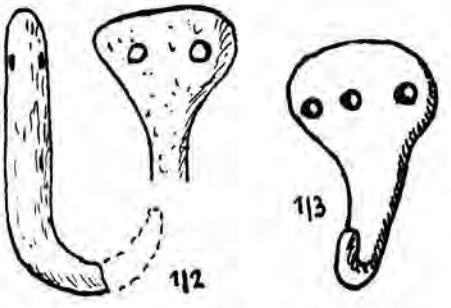

Obr. 21. Troja, Malá Asie. Podle C. Schuchhardta a W. Dörpfelda. Vrstva II—V.
Abb. 21. Troja, Kleinasien. Nach C. Schuchhardt und W. Dörpfeld. Schicht II—V.

Musíme souhlasit s J. Wernerem, že při našich záponách jde o vynález, podobně jako později byla vynalezena přeska,[45] ale myslím, že tento vynález se nestal v oblasti Karpatské kotliny,

Poznámky a literatura

[1] Hájek L., *Vzácný nález z doby bronzové v Barci u Košic*, AR V, 1953, 319—322, obr. 141—143 a obr. 153; Hájek L., *Zlatý poklad v Barci u Košic*, AR VI, 1954, 584—587, obr. 254—257; Hájek L., *Hliněné lidské plastiky z doby bronzové v Barci u Košic*, Slovenská archeológia V—2, 1957, 323—338, obr. 1—16; Kabát J., *Otomanská osada v Barci u Košic*, AR VII, 1955, 594—617, obr. 259—261 a obr. 282—287; Kabát J., *Opevnění otomanské osady v Barci*, AR VII, 1955, 742—746, obr. 329 a obr. 343.

[2] Vlček E., *Nález neandertálskeho človeka na Slovensku*, Slovenská archeológia I, 1953, tab. I (v levém rohu dole).

[3] Krička V., *Prehistorické nálezy z Maďaroviec v SNM*, Časopis muzeálnej slovenskej spoločnosti XXXII, Turč. Sv. Martin 1941, 75n., obr. 3: 18a, b.

[4] Za fotografii zápony děkuji srdečně dr. I. Hrubcovi v Martině.

[5] Mitscha-Märheim H. — Pittioni R., *Zur Besiedlungsgeschichte der unteren Grantales*, MAGW LXIV, 1934, 165, tab. IX: 24—30 (zápona tab. IX: 28).

[6] Za fotografii děkuji srdečně dr. Ľ. Kraskovské z Bratislavy.

[7] Benešová A., *Eneolitické nálezy na Starých zámcích u Lišně*, AR VI, 1954, 148—151, obr. 68.

[8] Hájek L., *Jižní Čechy ve starší době bronzové*, Pam. arch. XLV, 1954, 128, 130, obr. 9: 2a, b.

[9] Tschumi O., *Der Uebergang von der Stein- zur Bronzezeitkultur in der Schweiz, gestützt auf die Gräbervorkomnisse*, Altschlesien V, 1934, 105, tab. XXIII: 1.

[10] Müllner A., *Typische Formen aus den archäol. Sammlungen des Krainischen Landesmuseums Rudolfinum in Laibach*, 1900, tab. 6: 3, 4; Werner J., *Die ältesten Gürtelhacken*, Festschrift für G. Schwantes zum 65. Geburtstag, Neumünster 1951, obr. 7.

[11] Popescu D., *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, Bucuresti 1944, 45, obr. 13: 1, 5.

[12] Hampel J., *A bronzkor emlékei Magyarhonban* ... t. 85: 1 (zápona) a t. 85: 2 (dýka).

[13] Foltiny I., *A szőregi bronzkori temető*, Dolgozatok XVII, Szeged 1941, 1 n., t. XXI: 45, t. XX: 40 a t. XX: 26. Zápony z hrobu 156 a 55 ležely v pánvi, zápona z hrobu 97 pod hlavou.

[14] Werner J., l. c., 154, obr. 8.

[15] Tallgren A. M., *La Pontide préscythique après l'introduction des métaux*, ESA II, 1926, 152, obr. 80.

[16] Hachman R., *Die frühe Bronzezeit im westlichen Ostseegebiet und ihre mittel- und südosteuropäische Beziehungen*, Hamburg 1957, 93, 96 atd.

[17] Hájek L., *Jižní Čechy . . .*, 166 n.
[18] Hájek L., *Jižní Čechy . . .*, 166, obr. 22.
[19] Hájek L., *Jižní Čechy . . .*, 128, 130, obr. 9: 1—4.
[20] Tschumi O., l. c., 105, t. XXIII.
[21] Mitscha-Märheim H., — Pittioni R., l. c., 165, t. IX: 24—30.
[22] Tallgren A. M., l. c., 152, obr. 80.
[23] Werner J., l. c., 151, 154.
[24] Popescu D., l. c., 45, obr. 13: 1, 5.
[25] Benešová A., l. c., 148—151, obr. 68.
[26] Werner J., l. c., 155.
[27] Moucha V., *Příspěvek k časovému zařazení eneolitických pasových zápon*, AR X, 1958, 62 n.
[28] Kilian L., *Haffküstenkultur und Ursprung der Balten*, Bonn 1955, 317, t. 45: 292.
[29] Gaerte W., *Urgeschichte Ostpreussens*, Königsberg 1929, 46—48.
[30] Za poskytnutí obrázku děkuji srdečně D. Rauhutové.
[31] Grimm P., *Gräberfeld, Siedlung und Menhir der Endsteinzeit bei Nohra*, Kr. Grafschaft Hohenstein, Mannus 24, 1932, 244—256.
[32] Moucha V., l. c., 64—65, obr. 21: 1 a obr. 22.
[33] Moucha V., l. c., 62—63, obr. 20.
[34] Weinzierl R., *Die neolitische Ansiedlung bei Gross-Czernosek an der Elbe*, MAGW XXV, 1895, 44—45, obr. 67.
[35] Moucha V., l. c., 74.
[36] Antoniewicz W., *Z dziedziny archeologii ziem Polski*, Świątowit XVII, 1936: 1937, Warszawa 1938, 351, obr. 10 (Kossewo) a str. 393, obr. 58 (Husiatyn).
[37] Stenberger M., *Das Västerbjersfeld*, Acta archaeologica X, 1939, 60 n., obr. 30.
[38] Stenberger M., l. c., obr. 15: 5, 7.
[39] Müller, S., *Oldtidens Kunst*, I, 1918, obr. 240.
[40] Müller S., l. c., obr. 56.
[41] Piggot S., *Neolithic Cultures of the Brit. Isles*, 1954, 364. Za některá upozornění srdečně děkuji E. F. Neustupnému.
[42] Müllner A., l. c.; Werner J., l. c., obr. 7.
[43] Häusler A., *Die kulturellen und wirtschaftlichen Beziehungen der Bevölkerungsgruppen Mittelrusslands am Ende der jüngeren Steinzeit*, Wissenschaftl. Zeitschr. der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Halle (Saale), V, 1, November 1955, 102—103, t. 20/2: 1, 2.
[44] Tallgren, A. M., *Études sur le Caucase du Nord*, ESA IV, 1929, 35 n.; Ložar R., *Šila in bodala iz stavb na kolih na Barju*, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo XXIV, 1943, Separatni odtisk, Ljubljana 1943, 62 n.
[45] Werner J., l. c., 151.
[46] Schuchhardt, C., *Schliemann's Ausgrabungen*, Leipzig 1891, obr. 86; Dörpfeld W., *Troja und Ilion* I., obr. 371.

Knochenindustrie der Otomani-Kultur aus Barca

Ladislav Hájek

Über die Ausgrabung der befestigten Siedlung der Otomani-Kultur in Barca bei Košice, welche die Expedition der Archäologischen Institute der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften zu Prag und der Slowakischen Akademie der Wissenschaften zu Nitra in den Jahren 1951—54 durchgeführt hat, sind einstweilen nur einige Vorberichte veröffentlicht worden.[1] In dieser Zeitschrift (Slovenská archeológia V—2, 1957, 323 ff.) gab ich Aufschluss über die Stratigraphie und den Charakter der Ansiedlung und behandelte zugleich dort gefundene menschliche Tonplastiken.

Da die laboratorische Bearbeitung, besonders des keramischen Materials, noch eine längere Zeit erfordert, widme ich sukzessiv der gefundenen Knochenindustrie Aufmerksamkeit. Bei Angaben über die Lage der Funde in den bestimmten Schichten verwende ich jene Bezeichnung, welche ich im oben erwähnten Aufsatz benützt habe und weise auf das ebenfalls dort auf Abb. 1 veröffentlichte Profil hin.

Gürtelhaken aus Knochen

Gürtelhaken aus Knochen wurden im ganzen sieben Stück in verschiedenen Schichten dieser befestigten Ansiedlung gefunden.

In Schicht I, ohne Möglichkeit einer Unterscheidung, ob in Schicht I/1, I/2 oder I/3, bargen wir *zwei Gürtelhaken*. Der erste wurde im Sektor B 8 (Abb. 1: 1) gefunden, der zweite im Sektor B 9 (Abb. 1: 2).

In Schicht I/3, im Sektor D 2 wurde ein Stück zutage gefördert (Abb. 2).

In Schicht II/1 fanden sich *drei Gürtelhaken*. Der erste stammt aus Hütte 3/53 (Abb. 3: 2), der zweite aus den Resten einer Hütte im Sektor Ad (Abb. 3: 1) und der dritte von einem Weg neben der unteren Hütte 6/54 (Abb. 4: 2).

Aus Schicht II/2, von einem Weg zwischen den Hütten 13—14/54 stammt ein Stück (Abb. 4: 1).

Die knöchernen Gürtelhaken aus Barca sind aus Geweih gefertigt und sind durch kleine, direkt unter oder in der Nähe der Vorderseite befestigte

Haken und Löcher für die Befestigung auf der Kappe charakterisiert. Wir können sie in vier Typen aufgliedern, allerdings mit Vorbehalt, da uns nur eine kleine Stückzahl zur Verfügung steht, und noch dazu zum Teil Halbfabrikate.

Drei Stück (Schicht I, Sektor B 9, Abb. 1: 2; Schicht II/1 Hütte im Sektor Ad, Abb. 3: 1 und Schicht II/1, Nordteil der Hütte 3/53, Abb. 3: 2) haben fast übereinstimmende Form, mit Kerben vorne und an den Seiten. Löcher auf der Kappe sind lediglich an einem Stück durchbohrt. Der Gürtelhaken aus der Hütte im Sektor Ad (Abb. 3: 1) hat an den Seiten je zwei Kerben.

Ihnen ähnelt der Gürtelhaken aus Schicht I/3, aus dem Sektor D 2 (Abb. 2). Er hat an der Vorderseite keine Kerben und beim Häkchen ist in der Mitte ein Bohrloch.

Der Gürtelhaken, gefunden auf dem Weg vor der unteren Hütte 6/54 in Schicht II/1 ist einfach, ohne Kerben an der Vorderseite und an den Seiten. In der Mitte beim Häkchen ist ebenfalls ein Loch. Auf der Kappe sind zwei Löcher zur Befestigung.

Der Gürtelhaken aus Schicht II/2 (Abb. 4: 1) ist am besten erhalten, auch mit den Häkchen, doch hat er noch keine Löcher auf der Kappe. Mit seiner schlanken Form und der Gesamtansicht unterscheidet er sich ganz erheblich von den übrigen Gürtelhaken.

Die Form des Gürtelhakens aus Schicht I, Sektor B 8 (Abb. 1: 1) können wir aus dem Bruchstück nicht bestimmen. Das besser erhaltene Ende ist sichtlich die Kappe, in welcher drei Löcher sind. Der Vorderteil ist abgebrochen und die Seiten sind ebenfalls beschädigt.

Wir sehen also bei diesen Gürtelhaken, trotz der geringen Stückzahl, eine beträchtliche Formenmannigfaltigkeit, welche wir auch bei den weiteren Gürtelhaken dieser Art antreffen. Zwischen den Gürtelhaken der Schicht II/1 und der Schicht I sehen wir keine wesentlichen Formenunterschiede; die Gürtelhaken aus Schicht I, Sektor B 9 (Abb. 1: 2), aus Schicht II/1 und aus Hütte 3/53 sind praktisch übereinstimmend.

Ein Teil unserer Gürtelhaken sind unvollendete Stücke, Halbfabrikate (Abb. 1: 2; Abb. 3: 1, 2; Abb. 4: 1), da sie noch keine Löcher auf der Kappe haben. Bei dem Gürtelhaken aus Schicht II, Sektor Ad (Abb. 3: 1) kann vorausgesetzt werden, dass das Häkchen beim Tragen abgebrochen und der Gürtelhaken weggeworfen worden ist. Der Gürtelhaken aus Schicht I/3, Sektor D 2 (Abb. 2) und der Gürtelhaken vom Weg nördlich der Hütte 6/54 aus Schicht II/1 (Abb. 4: 2) haben an Stelle des abgebrochenen Hakens ein Bohrloch, das anscheinend keinen Funktionszweck hat. Es sind dies fertige Stücke, die auf der Kappe mit Befestigungslöchern ausgestattet sind. Es kann desahlb mit Recht vermutet werden, dass das Häkchen beim Tragen abgebrochen ist (die Häkchen sind teilweise aus dem inneren porösen Teil des Geweihes geschnitzt), dass aber der Gürtelhaken nicht als unbrauchbar weggeworfen worden ist, sondern anstatt des Häkchens an seiner Stelle ein Loch gebohrt wurde, das auf irgendeine Weise, augenschenlich mit Hilfe eines Riemens als Verschluss diente und so das abgebrochene Häkchen ersetzte.

Analoge Funde in der Slowakei

Ähnilche Gürtelhaken, einer davon aus Bronze, wurden in der Slowakei noch an drei, eventuell an vier Fundstellen gefunden.

Der erste stammt aus Gánovce bei Poprad und hängt offenbar mit den dortigen Funden der Otomani-Kultur zusammen (Abb. 5).[2]

Der zweite Gürtelhaken wurde in Maďarovce (jetzt Malinovec) bei Krupina geborgen. Er stammt zwar nicht aus einer Plangrabung, doch kann er einzig allein zum dortigen Maďarovce-Siedlungshorizont[3–4] gehören (Abb. 6).

Der dritte Gürtelhaken, aus Bronze, fand sich in einem Skelettgrab hinter dem Schlosspark in Želiezovce. Das Grab enthielt ausser diesem Gürtelhaken noch ein Krüglein, ein Bronzemesser, eine Bronzenadel, eine Bronzeahle und konische und kahnförmige Bronzetutuli (Abb. 7).[5–6]

Der Vollständigkeit halber bemerke ich, dass ein Halbfabrikat eines weiteren Gürtelhakens, bloss roh aus Geweih geschnitzt, von A. Točík auf der Maďarovce-Siedulng in Veselé bei Piešťany gefunden wurde.

Analoge Funde ausserhalb der Slowakei

Mähren. Lišeň bei Brno, „Staré Zámky".

In einer von den Gruben der Jaispitzer-Kultur wurde bei einer Grabung des Archäologischen Institutes der ČSAW, Zweigstelle Brno ein knöcherner Gürtelhaken gefunden (Abb. 8).[7]

Böhmen. Jaroslavice, Bez. Týn n. Vltavou.

Augenscheinlich in einem Hügelgrab gefundener bronzener Gürtelhaken (Abb. 9).[8]

Schweiz. Renzenbühl-Strättligen.

Aus einem Skelettgrab stammt ausser anderen Gegenständen ein bronzener Gürtelhaken (Abb. 10: 2).[9]

Jugoslawien. Laibacher Moor (Ig).

Hier gefundene Gürtelhaken aus Knochen (Abb. 11: 2–4) haben eine einfache, nach vorne zu sich verjüngende Form mit mächtigem, unten zurückgebogenem Haken. Auf der Kappe sind entweder zwei Reihen von je zwei Löchern, eventuell zwei Kerben zur Befestigung. Ausser diesen Gürtelhaken wurde hier eine Gürtelplatte gefunden, ohne Häkchen, ritzverziert und mit Löchern versehen (Abb. 11: 1).[10]

Rumänien. Brašov. „Schneckenberg".

Auf der Siedlung wurden zwei knöcherne Gürtelhaken unten mit zurückgebogenen Haken gefunden (Abb. 12: 1, 2).[11]

Siebenbürgen? Näherer Fundort unbekannt.

Bronzener Gurtelhaken (Abb. 10: 1), verziert, fand sich offenbar zusammen mit einem verzierten Dolch, zu dem wir ein vollkommen entsprechendes Stück in Barca I in der Schicht I gefunden haben.[12]

Ungarn.

Szőreg. Auf dem grossen Gräberfeld wurden im ganzen drei Gürtelhaken geborgen. Im Grab 97 ein Gürtelhaken aus Knochen (Abb. 13:2), im Grab 156 ebenfalls ein verzierter Gürtelhaken aus Knochen (Abb. 13: 1) und im Grab 55 einer aus Bronze (Abb. 13: 3).[13]

Izsák. Der hier gefundene bronzene Gürtelhaken (Abb. 14) ist eine vollkommene Entsprechung zum Gürtelhaken aus Jaroslavice in Böhmen.[14]

Sowjetunion. Nikolajew.

Der bronzene Gürtelhaken (Abb. 15) war in einem Depotfund mit anderen Gegenständen.[15]

Bei allen diesen Gürtelhaken sehen wir, ähnlich wie bei den Gürtelhaken aus Barca I, eine beachtliche Formenvielfalt und nur ganz ausnahmsweise finden wir zwei mehr oder weniger ähnliche Stücke.

Die Gürtelhaken aus Schicht I in Barca I gehören, nach dem vergesellschafteten Inventar, an die Grenze der älteren und mittleren Bronzezeit, nach Reinecke zwischen die Stufen A 2 und B (die Gürtelhaken aus den unteren Schichten sind unmerklich älter). Aus demselben Zeitabschnitt stammt auch der zur Otomani-Kultur gehörende knöcherne Gürtelhaken aus Gánovce (Abb. 5) und seine Maďarovcer Analogie aus Maďarovce (jetzt Malinovec; Abb. 6). Demselben zeitlichen Horizont müssen wir auch den bronzenen Gürtelhaken aus dem unbekannten Fundort in Siebenbürgen (?) zuweisen (Abb. 10: 1). Er wurde wahrscheinlich mit dem verzierten Bronzedolch gefunden, welchen R. Hachman in seinen vorhügelgräberzeitlichen Horizont einreiht (Reinecke A 2).[16] Ein entsprechend verzierter Dolch kam auch in der Schicht I in Barca zum Vorschein. In dieser Schicht fand sich auch eine bronzene Kugelkopfnadel mit senkrecht durchlochtem Kopf, mit Querrillen verziert, von derselben Form und Grösse wie ähnliche Nadeln in Mitteleuropa, wo zu Reineckes Stufe A 2 der älteren Bronzezeit gehört.[17] In Barca I wurden auch ihre Nachahmungen in Knochen gefunden. Analoge Bronzenadeln kamen in verschiedener Ausführung auch auf dem Otomani-Gräberfeld in Hernádkak in Ungarn zutage.[18] Übereinstimmend müssen wir auch zwei knöcherne und einen bronzenen Gürtelhaken aus dem Gräberfeld von Szőreg datieren. Der bronzene Gürtelhaken aus Grab 55 (Abb. 13: 3) lag im Becken, Beifunde waren zwei Bronzenadeln mit senkrecht durchbohrtem Kopf. In Reineckes Stufe A 2 der älteren Bronzezeit gehört auch der bronzene Gürtelhaken Iszák (Abb. 14), weil der praktisch völlig analoge Gürtelhaken aus Jaroslavice in Böhmen (Abb. 9) zusammen mit einer senkrecht durchbohrten Kugelkopfnadel, einem Bronzearmband und einer Bronzeaxt gefunden wurde, welche ihn in Reineckes Stufe A 2 der älteren Bronzezeit datieren.[19] Auch der Gürtelhaken aus Renzenbühl-Strättligen in der Schweiz (Abb. 10: 2) gehört nach den Beifunden in Reineckes Stufe A 2.[20]

Einigermassen jünger, aus Reineckes Stufe B, ist der bronzene Gürtelhaken aus Želiezovce (Abb. 7)[21] und der mittleren Bronzezeit müssen wir nach dem vergesellschafteten Bronzearmband und der bronzenen Hammeraxt den bronzenen Gürtelhaken aus Nikolajew zuweisen (Abb. 15), welcher von unseren Gürtelhaken der jüngste ist.[22] Ob die mitteleuropäischen jungbronzezeitlichen Gürtelhaken aus Blech entwicklungsmässig mit unserem Gürtelhakentypus zusammenhängen, wie J. Werner[23] urteilt, kann ich nicht entscheiden, weil beide Arten dieser Gürtelhaken eine verschiedene territoriale Ausbreitung aufweisen. Die bronzenen Gürtelhaken unseres Typs aus Jaroslavice in Böhmen, aus Renzenbühl-Strättligen in der Schweiz und aus Nikolajew in der UdSSR sind offenbar aus dem Karpatenbecken importiert worden und erfreuten sich keiner grösseren Beliebtheit.

Älter als unsere Gürtelhaken aus Barca I (Schicht I) sind die knöchernen Gürtelhaken aus „Schneckenberg" bei Brasov in Rumänien (Abb. 12), die zur Schneckenberg-Kultur gehören.[24] Die knöchernen Gürtelhaken aus Ig bei Laibach sind

mit grösster Wahrscheinlichkeit äneolithisch (Abb. 11); der knöcherne Gürtelhaken aus „Staré Zámky" bei Líšeň (Abb. 8) gehört zur Jaispitzer-Kultur.[25]

Diesen Gürtelhaken widmete J. Werner Aufmerksamkeit und er hält es für wahrscheinlich, dass sie im Karpatenbecken entstanden sind, irgendwo auf dem Gebiet zwischen Laibach und Schneckenberg.[26] Von dieser Gruppe unterscheidet er eine andere Gruppe, bei der es sich eigentlich um Gürtelplatten handelt, die an beiden Gürtelenden befestigt sind. Diese Gürtelplatten dienten offenbar ebenfalls als Schliessen beider Gürtelenden, augenscheinlich mit Hilfe einer Schnur oder eines Riemens, doch sind sie keine wirklichen Gürtelhaken (mit Häkchen). In den Gräbern treten sie gewöhnlich paarweise auf und bildeten eigentlich Endbeschläge des Gürtels, soweit wir diesen Termin verwenden können. Eine ungelöste Frage bleibt, ob die Gürtelhaken entwicklungsmässig mit den Gürtelplatten zusammenhängen.

Neuerdings beschäftigte sich V. Moucha mit den Gürtelplatten, besonders mit einer von ihren Gruppen.[27] Er beachtete hauptsächlich den Typus mit herzformig verbreiterter Vorderseite, welcher in Mitteleuropa (Böhmen, Sachsen) und dann im ostbaltischen Gebiet verbreitet ist. Dort tritt er in der schnurkeramischen Haffküstenkultur auf (Nidden, Abb. 17: 3,[28] Wiskiauten, Abb. 17: 2).[29] Ein gleiches Stück fand sich auch in der Schnurkultur der Złota-Gruppe (Złota, Abb. 16: 2).[30] In Mitteleuropa gehören diese Gürtelplatten hauptsächlich zur Schnur-Keramik, doch ist eine nähere Bestimmung wegen Mangel an keramischen Beigaben in den Gräbern nicht möglich. Sie wurden in Sachsen gefunden (Nohra, Abb. 17: 1)[31] und auch in Böhmen (Dětenice, Abb. 16: 3; Hracholusky, Abb. 16: 6; Veletice, Abb. 16: 1).[32] Aus der schnurkeramischen Kultur übernahm sie bei uns die Glockenbecherkultur (Sulejovice, Abb. 16: 4)[33] und die Protoaunjetitzer Kultur (Velké Žernoseky, Abb. 16: 5).[34] Wir müssen jedoch in Betracht ziehen, dass auch das Grab aus Nohra eigentlich auf einem Protoaunjetitzer Gräberfeld gefunden wurde. Alle diese Gürtelplatten haben gleiche Form und grösstenteiles auch übereinstimmende oder ziemlich ähnliche Verzierung. Ihre Herkunft müssen wir übereinstimmend mit V. Moucha[35] im ostbaltischen Gebiet suchen. Ihre Ausbreitung nach Mitteleuropa hängt, meiner Ansicht nach, mit dem Bernsteinhandel zusammen. Im Bereich der Ostgruppe der Kugelamphoren erscheint ein weiterer Typus von knöchernen Gürtelplatten, von anderer Form, doch von gleichem Zweck und gleicher Verwendung. Diese Platten sind kürzer und erheblich breiter, oval oder dreieckig und sind ebenfalls mit Ritzornament oder Kerbschnitt verziert (Abb. 18).[36] Offensichtlich werden hier mehr Formen vertreten sein, auch wenn die grundlegende Lösung mehr oder weniger übereinstimmend ist.

Die dritte Gruppe der Gürtelplatten treffen wir im Nordwesten an, auf dem Gebiet Dänemarks. Zwei Gürtelplatten, von schmal dreieckiger Form, ritzverziert, fanden sich im Grab 62 in Västerbjers auf Gotland (Abb. 19: 4, 5).[37] Nach anderen dort gefundenen Bruchstücken (Abb. 19: 1, 2)[38] können wir urteilen, dass auch in Nordwesteuropa mehr Formen vertreten sein werden. Dreieckige Form haben die Gürtelplatten aus Udby (Abb. 19: 6)[39] und Møen (Abb. 19: 3)[40] Nach den ovalen Kerben auf der Kappe hängt diese Gruppe offenbar mit der Ostgruppe der Kugelamphoren zusammen. Ein sichtlich übereinstimmendes oder ähnliches Stück wurde auch in England gefunden.[41]

Ich vermute, dass unsere knöchernen und bronzenen Gürtelhaken entwicklungsmässig mit den angeführten knöchernen Gürtelplatten nicht zusammenhängen. In Ig (Laibacher Moor) wurde eine Gürtelplatte geborgen (Abb. 11: 1),[42] die ihr vollkommenes Gegenstück weit im Osten hat, in Balanovo, in der Fatjanovo-Kultur (Abb. 20).[43] Da in Ig auch unser Gürtelhakentypus gefunden wurde (Abb. 11: 2—4), ist es offenbar, dass sowohl die Gürtelplatten, als auch die Gürtelhaken (diese in ihren Anfängen) bei uns in denselben zeitlichen Horizont gehören, das heisst in das Äneolithikum, und dass sie zu gewisser Zeit gleichzeitig getragten wurden. Die Gürtelplatten haben jedoch den Gürtelhaken gegenüber keine weitere Entwicklung. Das Auftreten analoger Formen auf so weit voneinander entfernten Fundstellen, wie Ig und Balanovo, ist überraschend, doch ist die Übereinstimmung so gross, dass wir diesen Zusammenhang nicht ablehnen können. Übrigens haben einige Forscher schon früher auf gewisse Übereinstimmungen zwischen den Laibacher Mooren und Südrussland hingewiesen.[44]

Der knöcherne Gürtelhaken aus Staré Zámky bei Líšeň (Abb. 8) hängt trotz seiner Form ebenfalls nicht mit den Gürtenplatten zusammen, sondern mit unseren Gürtelhaken. Das Loch an der Vorderseite ersetzt das abgebrochene Häkchen, ähnlich wie auch bei einigen knöchernen Gürtelhaken aus Barca I (Abb. 2; Abb. 4: 2).

Wir müssen J. Werner zustimmen, dass es

sich bei unseren Gürtelhaken um eine Erfindung handelt, ähnlich wie auch später die Schnalle erfunden wurde,[45] aber ich glaube, dass diese Erfindung nicht im Karpatenbecken gemacht wurde, sondern irgendwo im Südosten. In Troja, in der Schicht II–V wurden zwei Gürtelhaken mit Häkchen (Abb. 21), auf der Kappe mit Löchern gefunden, doch waren sie, was überrascht, aus gebranntem Ton gefertigt.[46] Da es sich um Stücke handelt, die zeitlich etwas älter sind als unsere ältesten Exemplare, können wir in ihnen Prototypen unserer Gürtelhaken sehen. Der Mangel an verbindenden Funden in den Gebieten zwischen Kleinasien und dem Karpatenbecken kann nur ein scheinbarer sein. Beschädigten Gegenständen wird nicht immer die gebührende Aufmerksamkeit geschenkt und deshalb kann in den Museen des erwähnten Gebietes manches Stück untergebracht sein, welches uns diesen Zusammenhang verlässlicher belegen würde.

Lužické žiarové pohrebisko na Hradách v Dolnom Kubíne

PAVOL ČAPLOVIČ

Geografická poloha Oravy s prírodnými hranicami vrchov poskytovala chránené prostredie už najstarším jej obyvateľom. Intenzívnejšie osídlenie črtá sa v období ľudu lužických popolnicových polí. Známe náleziská z Vyšného Kubína[1] naznačujú určitú koncentráciu v oblasti Dolnej Oravy a predstavujú aj znateľné vývojové stupne v kontinuite ich osídlenia. Staršie nálezy[2] poukazujú na domácu bronzovú industriu, podporovanú nepochybne obchodnou cestou z Ponitria do poľskej oblasti.[3] Táto významná spojka cez Oravu z Liptova do Krakovska, opierajúc sa o domáce prostredie, dominuje v pokročilej dobe halštatskej hromadnými nálezmi najkrajších oravských bronzov.[4] Ďalšími dokladmi o živote a vzťahoch obyvateľov k ceste v dobe lužickej sú pohrebiská v Raciborí,[5] Oravskom Podzámku[6] a Dolnom Kubíne. Posledné objavili na Hradách (dnes ulica Kukučínova) v inundačnom území rieky Oravy.

Bolo to koncom augusta roku 1932, keď pri stavbe obytného domu na parcele č. 482/1 kat. územia Dolný Kubín vykopali robotníci črepy, ba i celé nádoby s obsahom popálených kostí a popola (obr. 1). Muzeálna spoločnosť v Dolnom Kubíne poverila záchranným výskumom svojho člena prof. A. Kociána, ktorý so žiakmi záchranné práce vykonal.[7] Na základe jeho nákresov, poznámok ako i záznamov prof. Budinského-Kričku, ktorý v tom čase nálezisko navštívil, podarilo sa túto zprávu zostaviť.[8] Výkopové práce záchranného výskumu boli zamerané na priestor v obvode jamy na vápno, v ktorej sa prvé nálezy našli. Vyhlbovanie terénu robili sme po stranách jamy odkopávaním 120 cm silnej vrstvy zeminy. Pod ňou v hĺbke 130—185 cm v kultúrnej vrstve 35—40 cm silnej, boli jednotlivé hroby. Celkove tu vykopal prof. A. Kocián 18 hrobov s popolnicami. Z nich jeden bol pod mohylou,[9] 3 skrin-

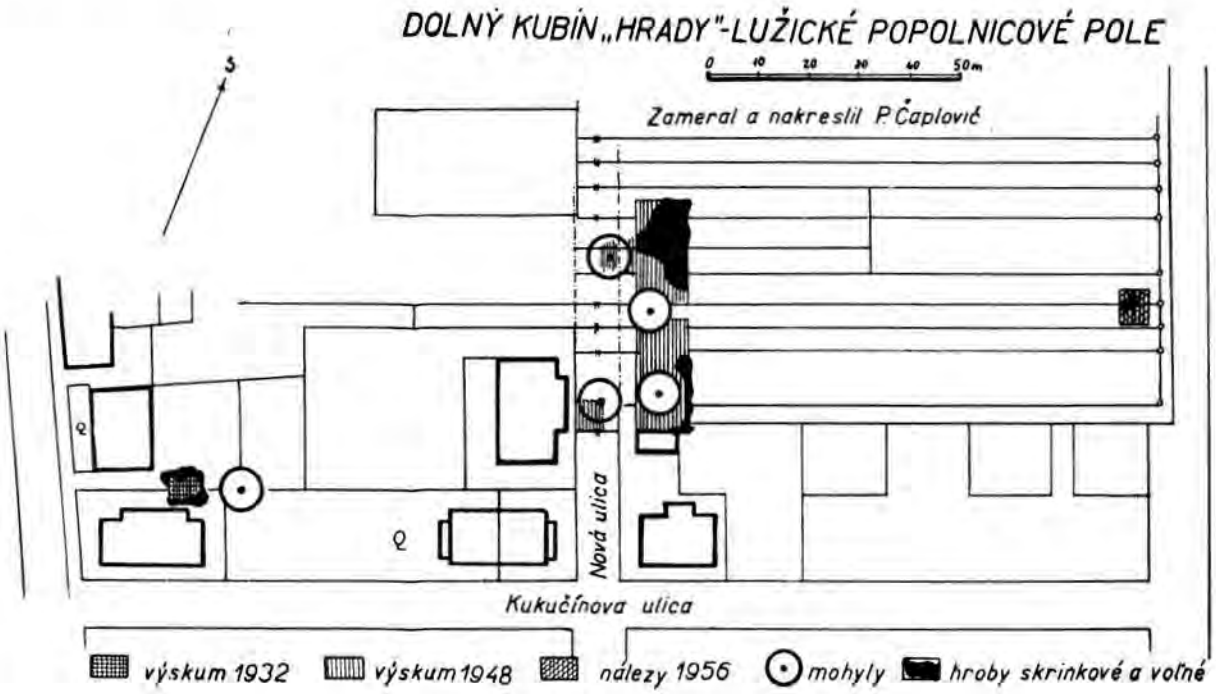

Obr. 1. Situačný plán. Situazionsplan.

kové a 14 jamkových. Jednoduché hrnce i menšie nádoby voľne v pôde uložené prikrývali ploché, pieskovcové pokrývky a niekedy aj pár kameňov chránilo nádobu po obvode. Tieto boli menej poškodené, ba aj úplne celé, kým vázovité tvary v dôsledku ich značnej profilácie najčastejšie podľahli váhe hlinitej pôdy a boli rozrušené, stlačené. Urny postavené na kamennej podložke, akú mali aj niektoré hroby ploché, prikryté plochým pieskovcom, boli často zôkol-vôkol obložené do červena prepálenými kameňmi. V takýchto kamenných skrinkách našli sa obyčajne 1—2 i viac nádob. Boli to vázy s uškami, žliabkovaným ornamentom, tuhované alebo aj nádoby bez výzdoby s hladkým povrchom. V každom prípade našiel sa vo vnútri popol a nedohorené kosti, ale aj menšie nádobky a cudzie črepy. Úroveň, na ktorú hroby ukladali, bola na severnej strane výkopu v hĺbke 130—160 cm, na južnej strane siahala až do hĺbky 185 cm. Aj poloha kamenného venca mohylového hrobu prezrádza spád pôvodného terénu k juhu približne o 20 cm. Pri jeho plošnom odkryve sústredili sa naň všetky pracovné sily napriek tomu, že v obvode vápennej jamy ostali nálezy nevyčerpané. Preto tu v kopaní pokračoval prof. Bujnák s cieľom doplnenia svojích súkromných zbierok.[10]

Z hrobu 18 pod mohylou (obr. 4: 4), vzdialeného 11 m východne od vápennej jamy, odkryli najprv kruhový veniec v hĺbke 95—113 cm o priemere 7 m, vyložený z plochých, šikmo dovnútra naklonených kameňov. V strede, približne v jeho úrovni, stála popukaná, čiastočne stlačená veľká vázovitá urna, prikrytá okrúhlym pieskovcom. Bola celá vyplnená hlinou, len v spodnej časti našli sa drobné kosti a bronzy. Pri vyzdvihovaní sa urna rozpadla.[11] Dočasné scelenie uskutočnili A. Kocián a akad. maliar Arnold Weisz v r. 1932. Definitívne ju rekonštruovali v SNM v Martine. Všetky nálezy boli pôvodne umiestnené v dolnokubínskom múzeu, odkiaľ sa časť inventára stratila bez záznamov.[12] Sú to menovite nádoby z hrobov 1, 3, 9, 10, 12, ako aj bronzový inventár z hrobu 18 pod mohylou. Ide o výberový materiál z tohto výskumu. Ostatok prevzal Archeologický ústav SAV a rekonštruovaný r. 1953 deponoval v Oravskom múzeu v Oravskom Podzámku.

V neskorších rokoch pri kopaní základov domu J. Klukovského (č. parc. 483/3) vyskytovali sa znovu popolnice, ale vyšli pri kopaní nazmar.[13] Podobne sa nezachovali ani nálezy pri stavbe susednej bytovej jednotky prof. Medzihradského na parc. č. 484/2, hoci robotníci i tu narazili na početné črepy a nádoby s obsahom kostí.[14] Pri kladení kanalizácie na dnešnej Kukučínovej ulici prišlo na povrch množstvo črepov i celých nádob. O materiál sa nikto nezaujímal a preto sa ani nezachoval.[15] Neskôr bývalé Kapustné Hrady, na ktorých sa toto rozsiahle pohrebisko rozprestiera, zaujali úplne pod bytovú výstavbu, ktorá sa tiahne už po celej dĺžke ulice Kukučínovej a Nádašiho cesty.

V apríli r. 1948 pri vyhlbovaní základov pre 10 bytových jednotiek ukázali sa v tomto priestore znovu ďalšie nálezy. Stavba sa zakladala na západnom konci parciel č. 485, 486, 490, 491, 492/2, 499/1, 500/1, 500/2 vo vzdialenosti 100 m východným smerom od náleziska z roku 1932 (obr. 2). Aj tu vykopaná jama na vápno zasiahla časť kamenného venca i centrálnu urnu s drobnými kosťami a bronzmi (hrob 19). Na nález som upozornil prostredníctvom školského inšpektora L. Garaja Štátny archeologický ústav v Martine, ktorý záchranný výskum uskutočnil.[16]

Zemné práce dávali dostatočnú možnosť sledovať nálezy. Do hĺbky 30—40 cm siahala zreteľne ornica. Od 40 do 80 cm bola humusovitá vrstva, vzniknutá najskôr splavovaním blízkeho svahovitého terénu od V. Od 90 až do 180 cm siahala tmavšia kultúrna vrstva so zvyškami uhlíkov, prepálenej hliny a črepov. V jej spodnej časti nachodili sa umiestnené hroby. Hlbšie pokračoval len riečny štrk a premytý piesok. V severnej časti náleziska prichodilo sa na hroby v hĺbke 120 cm, kým v južnej siahali až do hĺbky 180 cm. Aj tu mohol byť pôvodný terén svahovitý k J alebo JV. Len zaplavovanie vodou a zanášanie splavovaním mohlo ho priviesť do dnešného vodorovného stavu. Okrem spomenutej jamy na vápno bola stavebnými prácami odkrytá plocha dvoch obdĺžnikov v smere SJ o celkovej ploche 450 m^2. Na nej sa rozprestierali dva hroby pod mohylami, ohraničené kamennými vencami s priemerom 6 m (hrob 20, 21), dva hroby skrinkové (hrob 23, 24) a 23 hrobov plochých.

Na prvý kamenný veniec (hrob 20), široký 20—30 cm, prišlo sa v južnej časti výkopu (obr. 3: 1). Bol zostavený do kruhu z plochých, do stredu naklonených kameňov, ktoré svojím uložením pripomínajú hrob 18/1932. V strede v úrovni kruhu kameňov bola stlačená, veľmi poškodená veľká váza s obsahom drobných kostí a bronzov (obr. 3: 2). Južne od stredu v priestore mohyly v hĺbke 40—80 cm našli sa uhlíky, prepálená hlina a zvyšky žiaroviska (?). V priestore kamenným kruhom vymedzenom okrem centrálnej urny nenašli sa žiadne iné hroby. Aj z vonkajšej strany kruhového venca

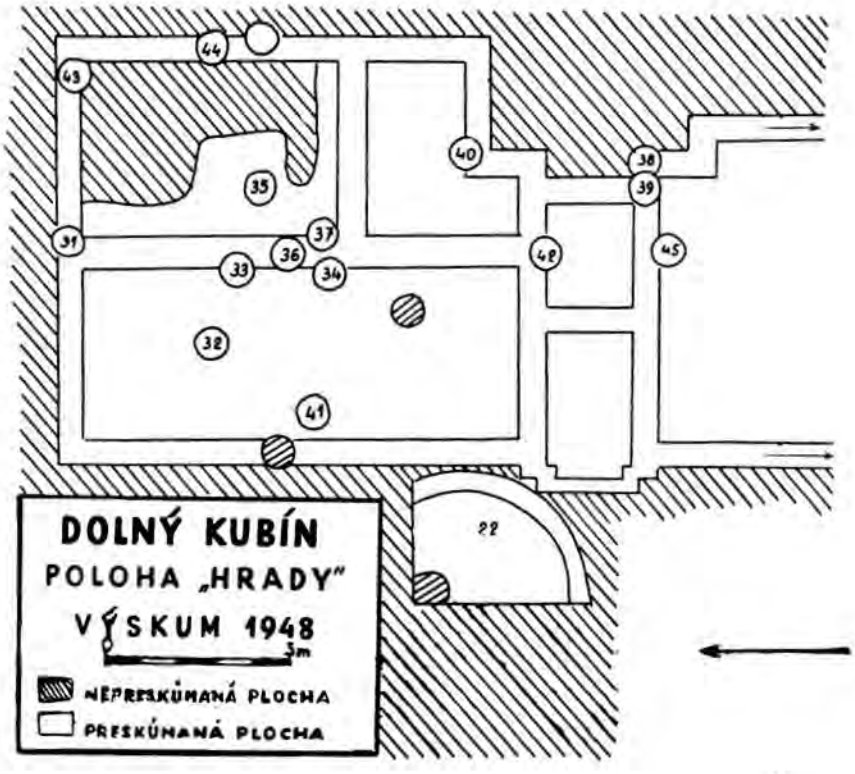

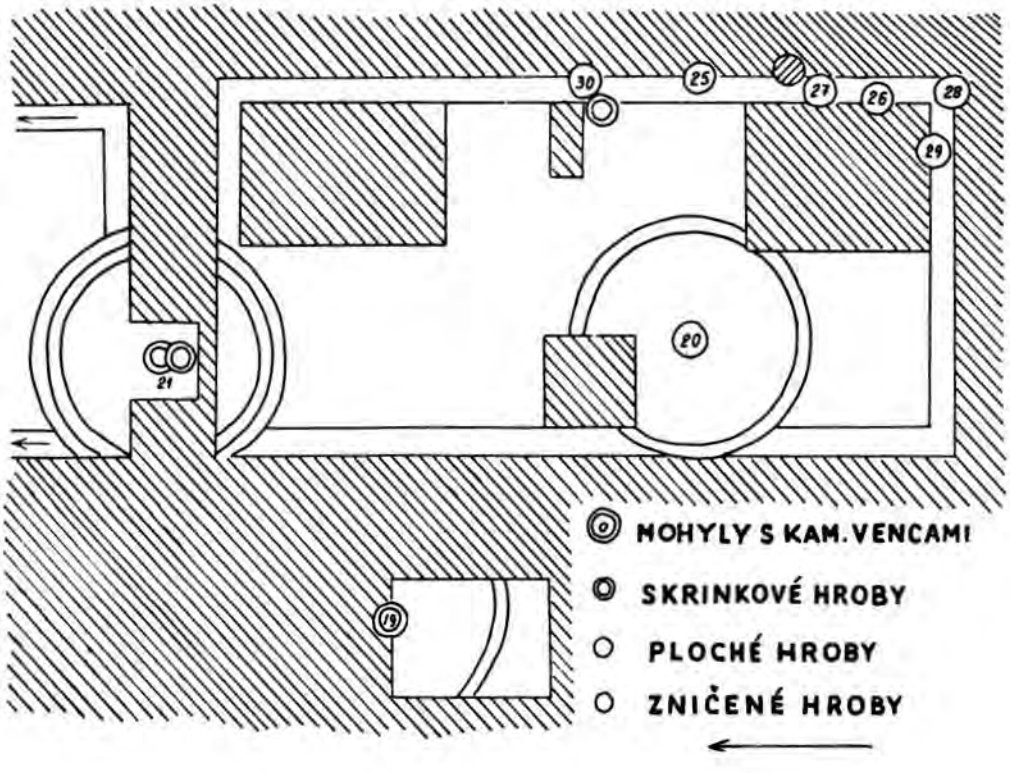

Obr. 2. Plán výskumu v r. 1948. Plan der Ausgrabung im Jahre 1948.

Obr. 3. 1 — hrob (Grab) 20, 2 — urna v hrobe (Urne im Grabe) 20, 3 — hrob (Grab) 21.

nebolo hrobov, len východne vo vzdialenosti 3—5 m boli zoskupené hroby skrinkové a ploché (hroby 23—30). Rovnaký spôsob úpravy kruhu — šikmé uloženie kameňov — sa zistil aj u hrobu 22, čiastočne odkrytého zosunutím zeminy v strede výkopu. Jeho centrálnu popolnicu zničili pri stavbe vodovodu a kanalizácie.[17] Severovýchodne boli v hĺbke 120 cm jednotlivé hroby nepravidelne, voľne v pôde rozmiestnené (hrob 31—45). Medzi hrobmi 20 a 22 bol ďalší hrob pod mohylou 21 (obr. 3: 3). Tak ako v hrobe 19 i v tomto bol kruh o priemere 6,51 m na rozdiel od predošlých stavaný z kameňov, obrátených plochou nahor, bez naklonenia do stredu, ba i vo väčšom množstve nahromadených bez systému. Tieto tvoria miestami až 90 cm nepravidelné rozšírenie venca. Kruhom uzavretá plocha je vždy ostatnými hrobmi plne rešpektovaná, takže v tomto priestore okrem centrálnej popolnice nebol žiadny iný hrob. Násyp obsahoval rovnorodú piesčitú zeminu, ťažko sa líšiacu od ostatných vrstiev, prikrývajúcich sotva 1 m vysokú mohylu. V strede umiestnená rozmernejšia vázovitá alebo dvojkónická urna, prikrytá pieskovcovou pokrývkou, obyčajne presahovala úroveň kamenného venca, obsahovala kosti, popol a bronzy. Stavba a vybavenie týchto hrobov proti ostatným poukazuje na dôležitosť pochovanej osoby. Hroby skrinkové (obr. 4: 1) a ploché, zapustené pod úroveň mohylových hrobov, vyplňovali priestor mimo nich, pričom rešpektovali ich najbližšie okolie vo vzdialenosti 3—5 m. Tu bola najčastejšie hrncovitá nádoba, postavená na úroveň pôvodného terénu, plochým pieskovcom prikrytá, niekedy z bokov kamením podopretá alebo chránená a piesočnatou zeminou s obsahom uhlíkov prisypaná. V skrinkových a niektorých plochých hroboch použili miesto pokrývky črepy — dná, ba aj celé nádoby. V skrinkovom hrobe 23 (obr. 4: 3) boli dve popolnice s kosťami a s popolom, postavené na kamenných podložkách, prikryté dnami iných dvoch nádob, ktoré na mieste upravili a po zasypaní piesočnatou zeminou dôkladne obložili riečnymi kameňmi. V nádobách okrem drobných kostí a popola sa len zriedka objaví slabá stopa bronzu, kým v hroboch pod mohylami bronzový inventár je vždy zastúpený hlavne ihlicami. Nálezový materiál rekonštruovaný i z tohto výskumu postúpil Archeologický ústav SAV do trvalého depozitu Oravského múzea.

Hrob 1. V hĺbke 130 cm pod vrstvou žltej hlinitej zeminy bol postavený špinavohnedý, miestami tmavší hrnček, opatrený jedným uchom a pod okrajom malou vypuklinou. V obsahu boli zamúlené kosti a popol. Nezachoval sa. Výška 11 cm, šírka ústia 12 cm.

Hrob 2. Skrinkou chránená menšia váza v hĺbke 175 cm, najskôr črepmi z misy prikrytá, obsahovala drobné kosti a popol.[18] Pri rekonštrukcii bola scelená a podoplňovaná, má badateľne nesymetricky tvar, ploché, rovné dno s dierkou v strede, prepichnutou za mokra. Jej dolná časť je bombovitá, horná mierne dovnútra prehnutá. Má hladký povrch, tmavohnedej farby s prechodmi do čierna. Výška 11,5 cm, šírka ústia 11,5 cm, dno 8 cm (tab. I: 1).

Hrob 3. Bezuchý, nepoškodený hrnček v hĺb-

ke 160 cm, chránený zboku jedným kameňom, obsahoval kosti a popol. Nezachoval sa.

Hrob 4. Bezuchý, neprofilovaný hrniec s obsahom kostí a popola v hĺbke 180 cm bol plochým pieskom prikrytý a od SV jedným kameňom chránený. Má vajcovitý tvar, pri ústí nízkeho širokého hrdla sú nasadené 4 výčnelky. Zhotovený bol zo zrnitého materiálu, má hrboľatý povrch. Výška 29 cm, max. šírka 25 cm, šírka ústia 20 cm (tab. I: 2).

Hrob 5. Zo šikmo uloženého hrnčeka v hĺbke 130 cm zachovalo sa len dno s kostičkami a popolom. Pomerne silné črepy dna sú z hrubozrnného, hnedosivého materiálu a patria najskôr stredne veľkej hrncovitej, v rukách formovanej nádobe s hladeným, mierne drsným povrchom. V strede dna bola zvonku za sucha vytlčená dierka. Výška 9 cm, max. šírka 16 cm, dno 9,5 cm.

Hrob 6. V hĺbke 160 cm našla sa dolná polovica hrnca, chráneného zo severnej strany kameňmi. Nádoba s rovným dnom, dobre vypálená, bola zo zrnitého materiálu. Jej povrch je farby hnedosivej až čiernej, vnútro tmavohnedej. Výška 17,5 cm, max. šírka 25 cm, dno 10 cm.

Hrob 7. Voľne v pôde postavený súdkovitý hrniec, v hĺbke 130 cm, obsahoval nedohorené kosti a popol. Nádoba má široko otvorené ústie, rovné dno a odbité ucho, ktoré mohlo byť pripojené k jej okraju. Povrch mierne drsný, hladený, slabo hrboľatý, čiernej farby s prechodmi do sivohneda. Materiál dobre vypálený, obsahuje kremenný piesok a sľudu. Výška 14 cm, max. čírka 18 cm, šírka ústia 15 cm (tab. I: 3).

Hrob 8. Spodná časť popolnice, prikrytá pieskovcovým kameňom a ďalšími z bokov obložená, našla sa v hĺbke 180 cm. Obsahovala kostičky a popol. Z celej nádoby zachovalo sa len dno s časťou priľahlých stien čiernej farby, patriace rozmernejšej hrncovitej nádobe. Dno 11 cm.

Hrob 9. Široké, tuhované, dvojuché osudie s obsahom kostí a popola, bolo v hĺbke 175 cm na plochom pieskovci. Nádoba sa nezachovala.

Hrob 10. Pieskovcovým kameňom prikrytá nádoba v hĺbke 180 cm, obsahovala kosti a popol. Táto žltohnedá, bezuchá nádoba so štyrmi výčnelkami na okraji, zo severnej strany chránená kameňmi, sa tiež nezachovala.

Hrob 11. V hĺbke 180 cm stála zo strán kameňmi chránená nádoba s obsahom kostí a popola. Vo vnútri našla sa malá zdobená šálka.

1. Tuhovaná, štvoruchá váza má kónicky stavané hrdlo s okrajom von vyhrnutým. Na vydutí je vertikálne rozložený žliabkovaný ornament, pod uškami sú odtlačené po dve plytšie jamky. Nádoba má hladký tuhovaný povrch, mierne hrboľatý. Materiál dobre vypálený, drobnozrnný, obsahuje kremenitý piesok. Rekonštruovaním je značne doplňovaná. Výška 21 cm, max. šírka 27 cm, šírka ústia 18,5 cm (tab. I: 4, obr. 5: 2).

2. Malá hlinená šáločka s odbitým uškom a výlevkou na vydutí. Má rekonštruovaním čiastočne doplnené dno. Pod vyhrnutým okrajom a po obvode hrdla vedie dookola 5 rytých línií. Na vydutí rozložený je ornament zväzkov rýh, šikmo alebo vertikálne položených. Materiál jemnozrnný, dobre vypálený, na povrchu svetlohnedej farby. Výška 7 cm, max. šírka 8,5 cm, šírka ústia 5,5 cm (tab. I: 6, obr. 5: 5).

Hrob 12. V bezprostrednej blízkosti predošlého stála v hĺbke ca 180 cm nádoba s obsahom kostí a popola. Medzi kosťami našli sa vo vnútri črepy menšej nádoby.

1. Z úplne zničenej nádoby rozmoknutím a zvetraním nedalo sa nič zachrániť.

2. Niekoľko črepov z tuhovaného črpáka s hviezdicovým ornamentom na vnútornej strane dna; ostalo z pôvodnej nádoby. Nezachovali sa.

Hrob 13. V hĺbke ca 180 cm boli úplne zvetrané črepy, kosti a popol. Nádoba sa zachrániť nedala.

Hrob 14. Jamou na vápno zničený hrob v hĺbke 180 cm obsahoval polovicu nádoby s kosťami a popolom. Črepy rozmoknuté, zvetrané, rozpadli sa.

Hrob 15. V hrncovitej nádobe s kosťami a popolom našla sa malá vázička.

1. Z hrnca ostalo niekoľko hrubozrnných, dobre vypálených tmavohnedých črepov s dnom.

2. Malá bezuchá vázička v hornej polovici dovnútra prehnutá, v dolnej bombovitá, z jemne plaveného materiálu dobre vypáleného, hnedej farby, ostala v črepoch.

Hrob 16. Niekoľko črepov s obsahom kostí a popola; sú to zvyšky tu neskoršie odkrytého hrobu bez bližších nálezových okolností.

Hrob 17. V hĺbke 150 cm sz od jamy na vápno našla sa nádoba s kosťami a popolom. Je hrncovitého tvaru, poškodená, neúplná, z hrubozrnného, dobre vypáleného materiálu tmavohnedej farby. Výška 22 cm, max. šírka 21,5 cm, dno 10 cm.

Hrob 18. Na rozhraní parciel č. 482 a 484 v hĺbke približne 110 cm bol rad pieskovcových kameňov uložených do kruhu s priemerom 7 m a smerom do stredu naklonených. Ide o hrob pod mohylou okrúhleho pôdorysu (obr. 4: 4). V stre-

de približne v úrovni kamenného kruhu stála veľká vázovitá urna, prikrytá okrúhlym pieskovcovým plochým kameňom. V jej spodnej časti boli zlomky kostí premiešané hlinou, temer na dne ležala cez polovicu prehnutá ihlica. Medzi kosťami našla sa aj menšia ihlica, špirálový prsteň, hlinené gombíky a bronzová fólia.

1. Veľká váza, čiastočne doplňovaná, má ne-

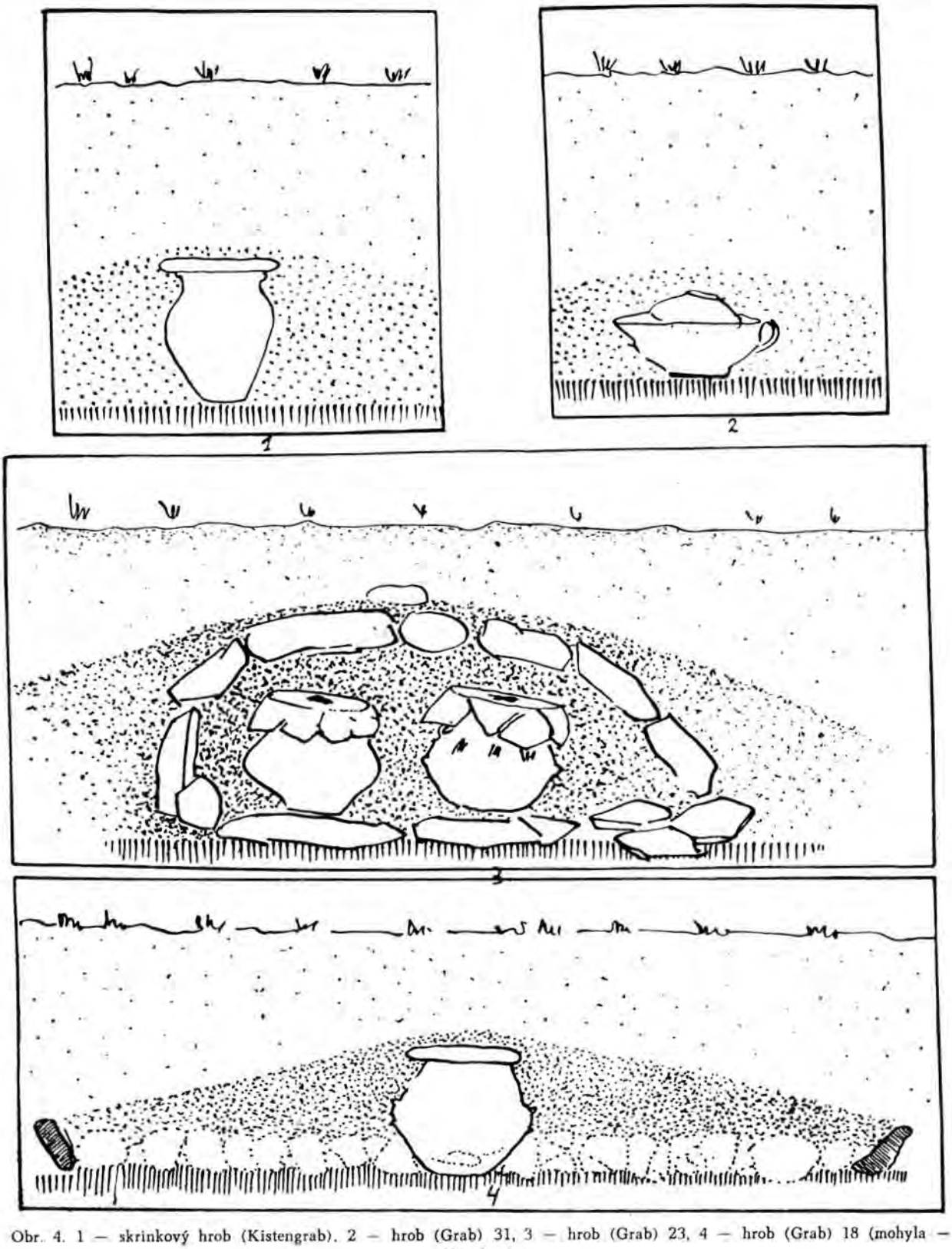

Obr. 4. 1 — skrinkový hrob (Kistengrab), 2 — hrob (Grab) 31, 3 — hrob (Grab) 23, 4 — hrob (Grab) 18 (mohyla — Hügelgrab).

úplný otlčený okraj. Temer kónicky stavané hrdlo nadväzuje na baňaté vydutie, opatrené na štyroch protiľahlých stranách dvojitými príchytnými výčnelkami. Dolná polovica je ukončená malým rovným dnom. Materiál zrnitý, dobre vypálený, mierne drsný je znútra hnedosivej, zvonku čiernej farby. Výška 39 cm, max. šírka 48 cm, dno 17 cm, šírka ústia 30,5 cm (obr. 5: 1).

2. Veľká bronzová ihlica s kužeľovitou hlavicou a zosilneným hrdlom je cez poly zohnutá, nepoškodená, ku hrotu zoslabovaná, celá pokrytá zelenou patinou. Zosilnené hrdlo je rozdelené na štyri polia, je zdobené rytými závitnicami. Nezachovala sa. Dĺžka ca 370 mm, priemer hlavice ca 18 mm, priemer hrdla 9 mm (obr. 6: 1).

3. Malá bronzová ihlica bez hlavice, má lučík omotaný tenkým bronzovým drôtikom. Dĺžka 112 mm, hrúbka 3 mm, nezachovala sa (obr. 6: 2).

4. Bronzový prsteň z drôtu priemeru 2 mm tvorí 6 špirál vedľa seba navinutých. Udržal sa v celosti, nepoškodený, pokrytý zelenou patinou. Priemer ca 25 mm, dĺžka vinutia 17 mm. (obr. 6: 3).

5. Hlinené gombíky kužeľovitého tvaru, boli z jemne plaveného materiálu, svetlohnedej farby, celkove dva kusy a niekoľko zlomkov. Priemer 20 mm.

6. Bronzová fólia, zeleno patinovaná; stratila sa s predošlými predmetmi z hrobu.

Nálezy z roku 1948

Hrob 19. Bol v jame na vápno, hĺbka 120 cm, označoval ho 60 cm široký rad do kruhu poukladaných kameňov. Bol rozrušený kanalizačným vedením. V strede nad jeho úrovňou našli sa črepy a kosti zničenej popolnice. V obsahu boli zlomky bronzov a dve ihlice.

1. Z rozmernejšej vázy s kónickým hrdlom, štyrmi pásikovými uchami, zdobenej jamkami a ryhami, na povrchu čierno tuhovanej zachovalo sa len niekoľko črepov. Materiál zrnitý, na povrchu čierny.

2. Kratšia ihlica s vývalkovite členenou hlavicou je z masívneho bronzu, pokrytého silnou zelenou patinou. Dĺžka 135 mm, hrúbka hlavice 9 mm, dĺžka hlavice 24 mm (obr. 6: 4).

3. Ihlica s guľovitou hlavicou je prelomená, dlhší koniec s hrotom chýba. Podarilo sa ju získať z rúk robotníkov. Na povrchu hlavice badať stopy zvislého ryhovania, na mierne zosilnenom krku vedie dookola závitnicovite rytá ryha. Dĺžka 85 mm, hrúbka hlavice 12 mm, hrúbka krku 6 mm (obr. 6: 5).

4. Žiarom roztavené bronzy zachovali sa ako nepravidelné guľky rôznej veľkosti. Oblúkovite zahnutý bronz, zeleno patinovaný, ulomený, zdá sa zlomkom záušnice. Dĺžka 42 mm, hrúbka drôtu 2 mm (tab. I: 5).

Hrob 20. Pod základmi stavby v hĺbke 100 cm rozprestieral sa kruhový veniec o priemere 7 m, zostavený z plochých, šikmo dovnútra poukladaných kameňov. V strede sa našla stredne veľká nádoba v zlom stave. Vo vnútri boli nedohorené kosti a dve ihlice, okrem nich voľne v pôde ešte jedna ihlica.

1. Z vázy opatrenej príchytnými výčnelkami na obvode vydutia zachovali sa len črepy. Bola tlakom pôdy stlačená a strávená; pre nedostatok materiálu nedá sa rekonštruovať. Črep zrnitý, na povrchu stopy tuhy, bez ornamentu.

2. Bronzová ihlica s pečatidlovou hlavicou, nepoškodená, ležala v nádobe. Dĺžka 115 mm, priemer hlavice 19 mm, hrúbka ihlice 4 mm (obr. 6: 6).

3. Podobná ihlica ako predošlá, tiež s pečatidlovou hlavicou, avšak odlomenou, čiastočne s porušenou patinou. Dĺžka 150 mm, priemer hlavice 16 mm, hrúbka ihlice 3 mm (obr. 6: 8).

4. Bronzová ihlica so špirálovite zvinutou hlavicou je nepoškodená. Hlavicu tvoria dva závity, krk ihlice je štvorhranný. Dĺžka 161 mm, hrúbka ihlice 3 mm (obr. 6: 7).

Hrob 21. Bol pod mohylou medzi základmi stavby, severne od predchádzajúceho. Kamenný veniec v hĺbke 70—90 cm mal priemer 650 cm a šírku plocho poukladaných kameňov 50—90 cm. V strede umiestnená nádoba v hĺbke 60 cm, bola tlakom pôdy stlačená a popukaná. Okrem nedohorených kostí a popola našli sa v nej zlomky bronzov.

1. Rekonštrukciou scelená dvojkónická váza značných rozmerov; je bez ornamentu, na vydutí opatrená štyrmi príchytnými výčnelkami. Na povrchu je črep hladký, tuhovaný, čiernej farby. Materiál zrnitý, dobre vypálený, znútra tmavohnedý. Výška 29 cm, max. šírka 46 cm, šírka ústia 30 cm, dno 15 cm (tab. I: 9, obr. 5: 9).

2. Z bronzov dotknutých žiarom zachovalo sa 13 rôznych zlomkov. Z nich dva sú zlomky ihlice; dĺžka 46 a 50 mm. Jeden pletený bronz, dĺžka 31 mm, hrúbka 2,5 mm; jeden zlomok bronzu bude najskôr súčiastkou záušnice (tab. I: 7, 8, 10, 11).

Hrob 22. Bol pod mohylou mimo stavby na Z vedľa hrobu predošlého. Kamenný veniec v hĺbke 90 cm bol cez stred rozrušený novým kanali-

začným vedením tak, že sa nenašla ani centrálna popolnica.

Hrob 23. V hĺbke 140—170 cm na pieskovcových podložkách stáli dve nádoby prikryté dnami z dvoch iných nádob. Hrob bol obložený zo všetkých strán žulovými kameňmi na spôsob skrinky. V blízkosti nachodili sa prepálené kúsky hliny a uhlíky (obr. 4: 3).

1. Dvojuchá váza má po obvode štyri vypukliny a primitívny ornament zväzkov rýh vertikálne po vydutí. Nádoba má tmavohnedý až čierny povrch, v strede dna vytlčenú dierku. Obsahovala popol a nedohorené kosti. Výška 13 cm, max. šírka ústia 10 cm (tab. I: 14; obr. 5: 11).

2. Dvojuchá váza, rekonštrukciou zväčša doplňovaná, bola v zemi značne deformovaná a rozrušená. Prehnuté hrdlo prechádza v nesymetrické vydutie, ktoré náhle nadväzuje na odsadené dno. Materiál veľmi zle vypálený, je drobivý, na povrchu hrboľatý, tmavohnedej až čiernej farby. V obsahu nádoby popol a drobné nedohorené kosti. Výška 14 cm, max. šírka 18 cm, šírka ústia 12 cm (tab. I: 13).

3. Dno prikrývajúce nádobu č. 1 a vedľa pohodené k sebe patriace črepy boli scelené v jednu nádobu. Jej sudovitý tvar doplňujú štyri pozdĺžne výčnelky po obvode ústia, s rovno zrezaným okrajom. V strede dna je po vypálení vytlčený okrúhly otvor. Materiál dobre vypálený, na povrchu hladený, tmavohnedej farby, s prechodmi do čierna. Výška 24 cm, max. šírka 21 cm, šírka ústia 17,5 cm (tab. I: 12, obr. 5: 10).

4. Dno pochádzajúce najskôr z hrncovitej nádoby. Je zo zrnitého dobre vypáleného materiálu, tmavohnedej farby.

Hrob 24. V hĺbke 180 cm našli sa črepy troch nádob obložené kameňmi, ktoré mali chrániť hrob. Medzi črepmi boli zvyšky popola a drobných kostí.

1. Zlomky črepov tmavohnedej až čiernej farby, na povrchu tuhované, sú zdobené zväzkami rýh. Nádoba sa pre nedostatok črepov rekonštruovať nedá.

2. Niekoľko črepov z hrnca nestačí na jeho rekonštrukciu. Bol z hrubšieho zrnitého, dobre vypáleného materiálu, svetlohnedej farby, bez ornamentu.

3. Zo stredne veľkej nádoby bez akejkoľvek výzdoby zostalo len pár zrnitých sivohnedých črepov.

Hrob 25. V hĺbke 130—160 cm našli sa črepy dvoch nádob a niekoľko malých nedohorených kostí.

1. Hrncovitá nádoba z väčšej časti doplňovaná, má široké hrdlo a baňaté telo, zhotovené zo zrnitého materiálu čiernej farby, s prísadou tuhy. Výška 17 cm, max. šírka 20,5 cm (tab. II: 1).

2. Črepy menšej nádoby z veľmi zle vypáleného materiálu sivohnedej farby; rekonštruovaním boli scelené a doplnené. Tvoria hrncovitú nádobu s porušeným hrdlom, ktorá má po okraji štyri výčnelky. Výška 10 cm, max. šírka 13 cm (tab. II: 2).

Hrob 26. V hĺbke 150—160 cm našla sa nádoba s obsahom popola, kostí a zvyškami dvoch ďalších nádob.

1. Voľne v pôde uložená, popukaná, tlakom pôdy stlačená nádoba; nedá sa rekonštruovať, ostala v črepoch. Materiál zrnitý, tmavohnedý až čierny.

2. Malá bezuchá vázička, čiastočne rekonštruovaním podoplňovaná, má povrch svetlohnedý, s prechodmi do čierna, doplnený výzdobou. Po obvode valcovitého hrdla vedie niekoľko rytých línií na hornej polovici vydutia striedavo šikmým smerom vedú zväzky šiestich rýh. Výška 7 cm, max. šírka 9 cm, šírka ústia 5,5 cm (obr. 5: 4; tab. II: 3).

3. Rozdrobené črepy hrnca sú z odlišného, zvlášť pórovitého materiálu. Nádoba mala pôvodne dve pásikové uchá a po hornej polovici vydutia ornament, pozostávajúci zo zväzkov rytých, vertikálne rozložených rýh. Materiál plavený, jemnozrnný, dobre vypálený, sivohnedej farby.

Hrob 27. V hĺbke 160—170 cm našli sa zvyšky nádoby a drobných kostí. Črepový materiál tehlovočervenej farby, neobyčajne rozmoknutý, okrem časti dna nedal sa zachrániť.

Hrob 28. Len niekoľko črepov, stopy popola a drobných kostičiek našlo sa v hĺbke 160—170 cm. Materiál vo vlhkom prostredí bol veľmi zvetraný a strávený.

Hrob 29. V hĺbke 150—170 cm boli stopy drobných kostí a pár črepov, ktoré tiež podľahli rozpadu.

Hrob 30. Z troch nádob uložených v hĺbke 160 cm sa zachovali iba črepy. Po kostiach a popole sa stopy nenašli.

1. Hrniec rekonštruovaním z väčšej časti podoplňovaný, je zo zrnitého, svetlohnedého, dobre vypáleného materiálu. Výška 24 cm, max. šírka 22 cm, šírka ústia 17,5 cm (tab. II: 6).

2. Z druhej nádoby zachovalo sa len niekoľko sivohnedých, zrnitých črepov.

3. Rekonštruovaním scelené črepy tvoria len dno a časť doplňovaných stien hrnca.

Hrob 31. V hĺbke 120 cm voľne v pôde bola postavená miska s obsahom kostí a črepmi menšej nádoby (obr. 4: 2).

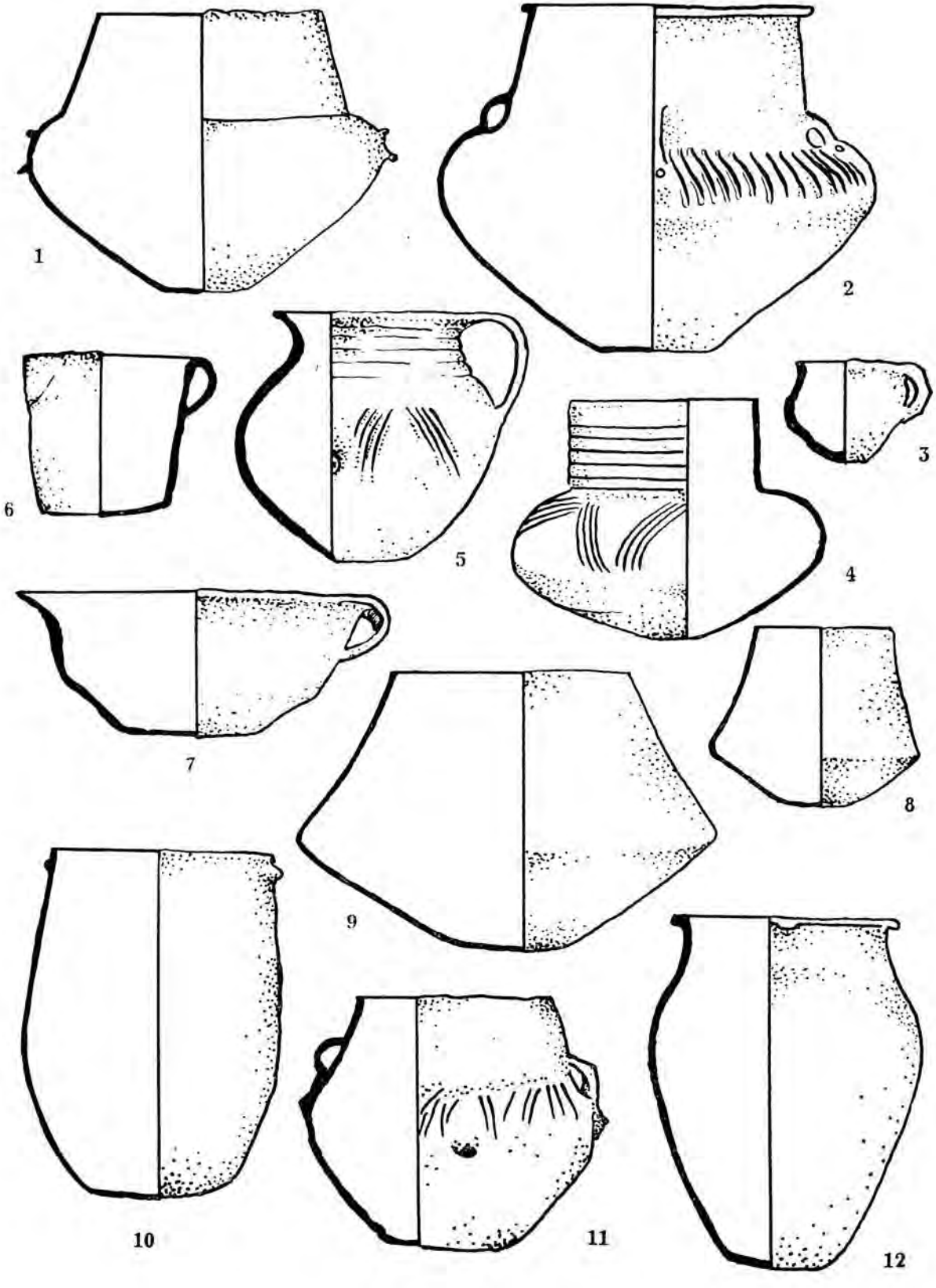

Obr. 5. 1 — hrob (Grab) 18, 2 — hrob (Grab) 11, 3 — hrob (Grab). 34, 4 — hrob (Grab) 26, 5 — hrob (Grab) 11, 6 — hrob (Grab) 41, 7 — hrob (Grab 31, 8 — hrob (Grab) XX, 9 — hrob (Grab) 21, 10—11 — hrob (Grab) 23, 12 — hrob (Grab) 30, 34, 37.

1. Čiastočne doplňovaná miska má široký, von vyhnutý okraj, ktorý s vydutím spája jedno pásikové ucho. Nádoba v rukách formovaná, s hladkým povrchom, hnedosivej farby s prechodmi do čierna; má rovné dno. Črep dobre vypálený, obsahuje zrnká piesku a sľudy. Výška 8 cm, šírka ústia 19×20 cm (obr. 5: 7; tab. II: 5).

2. Niekoľko črepov tvorí torzo malej šálky, z ktorej sa zachovala časť vydutia a dno. Výzdobu tvorili pôvodne zväzky rýh, rozložené v hornej polovici vydutia, doplnené plytkou jamkou. Šálka bola opatrená jedným uchom a malým, znateľne odsadeným dnom. Materiál dobre vypálený, svetlohnedej farby, je na povrchu hladký. Výška 4,5 cm, max. šírka 11 cm (tab. II: 4).

Hrob 32. Pod prikryvným kameňom v hĺbke 120 cm bola urna s obsahom kostí a popola, veľmi rozmoknutá; nedala sa zachrániť. Z celej nádoby zachovalo sa len niekoľko zlomkov.

Hrob 33. Pieskovcovým kameňom prikrytá nádoba v hĺbke 120 cm, obsahovala kosti a popol. Zachovali sa iba zle vypálené črepy nádoby, pravdepodobne hrncovitého tvaru.

Hrob 34. V hĺbke 120—130 cm voľne v pôde uložená nádoba, obsahovala kosti a popol. Okrem nich našli sa vo vnútri aj črepy zo spodnej časti menšej nádoby.

1. Bezuchý hrniec s prehnutým hrdlom, mal na okraji štyri výčnelky. Črep je zrnitý, dobre vypálený, na povrchu hnedosivej farby, s prechodmi do siva. Výška 25 cm, šírka 22 cm, šírka ústia 18 cm (tab. II: 7; obr. 5: 12).

2. Spodná časť jednoduchej šálky. Materiál zrnitý, povrch hrboľatý, tmavohnedý až čierny. Výška 3 cm, max. šírka 7, 5 cm (obr. 5: 3).

Hrob 35. V hĺbke 120 cm bola postavená malá nádobka voľne v pôde, zemnými prácami zničená. Zachoval sa z nej črep dna a niekoľko drobných kostí.

Hrob 36. Hrniec voľne v pôde uložený, bez podložného alebo príkryvného kameňa, v hĺbke 120 cm. Vrstvou pôdy bol stlačený a popukaný. Črep s hrboľatým povrchom, slabo vypálený, hnedosivej farby, mal strhnutý okraj. Výška 20 cm, max. šírka 19 cm (tab. III: 1).

Hrob 37. Prikryvným kameňom prikrytý hrniec v hĺbke 165 cm, obsahoval drobné kosti, popol a črepy menšej nádoby. Vedľa neho našli sa ďalšie črepy.

1. Rekonštruovaný bezuchý hrniec, má mierne prehnuté hrdlo, na okraji boli pôvodne štyri výčnelky. Materiál hrubozrnný, dobre vypálený, tehlovohnedej farby, s hrboľatým povrchom. Výška 25 cm, max. šírka 22 cm, šírka ústia 17,5 cm (tab. III: 3).

2. Črpákovitá nádobka z väčšej časti rekonštruovaním podoplňovaná, má otlčený okraj, šikmé steny, malé dno. Materiál jemne plavený, tmavosivej farby. Výška 6 cm, max. šírka 11 cm.

3. Hrniec s valcovitým hrdlom, opatrený na okraji štyrmi výčnelkami, je značne doplňovaný. Povrch drsný, hrboľatý, tmavohnedý. Výška 19 cm, max. šírka 17 cm, šírka ústia 14,5 cm (tab. III: 5).

Hrob 38. Voľne v pôde uložený hrniec v hĺbke 120 cm, obsahoval kosti a popol. Okraj doplňovaný, materiál zrnitý, hrboľatý, na povrchu tmavohnedý, celkove nesymetrický. Výška 23 cm, max. šírka 21 cm, šírka ústia 18 cm (tab. III: 2).

Hrob 39. Bol v hĺbke 120 cm vedľa predošlého hrobu. V oboch nachodili sa len drobné kosti a popol. Na jeho vydutí miesto ucha sú vymodelované po dva pupkovité výčnelky. Materiál v rukách vyhotovený, do červena vypálený, obsahuje piesok a sľudu. Výška 17 cm, max. šírka 19 cm (tab. III: 4).

Hrob 40. Zemnými prácami zničená nádoba s obsahom kostí a popola, bola v hĺbke 120 cm.

Hrob 41. V hĺbke 130 cm našiel sa hrnček, ktorý obsahoval detské kosti s popolom. Bol čiastočne na sploštenom okraji doplňovaný a jeho kolmé steny sú bez profilácie a ornamentu. Materiál zrnitý, dobre vypálený, svetlohnedej farby, s drsným povrchom. Výška 10 cm, max. šírka 15 cm (tab. III: 6; obr. 5: 6).

Hrob 42. Temer celý hrniec menších rozmerov bol postavený v hĺbke 135 cm. Má porušený okraj, hrdlo mierne dovnútra prehnuté a malé dno. Povrch hladký, materiál zrnitý, farby tehlovočervenej až sivohnedej. Výška 13 cm, max. šírka 11 cm (tab. III: 7).

Hrob 43. V hĺbke 110 cm bola zemnými prácami zničená nádoba s obsahom kostí a popola.

Hrob 44. Na kamenných podložkách postavené dve popolnice, v hĺbke 120 cm, boli tiež zemnými prácami zničené a nezachovali sa.

Hrob 45. Z hrnca v hĺbke 120 cm s obsahom kostí a popola zachovala sa len dolná polovica s dnom. Bol v rukách modelovaný, zo zrnitého materiálu, dobre vypálený. Výška 16 cm, šírka 19 cm.

Z Liptovského múzea v Ružomberku dostali sa do zbierok Oravského múzea tri bronzové ihlice. Podľa údajov prof. Budinského—Kričku pochádzajú z Dolného Kubína.

1. Prvá je ihlica s kyjovitou hlavicou, zdobená

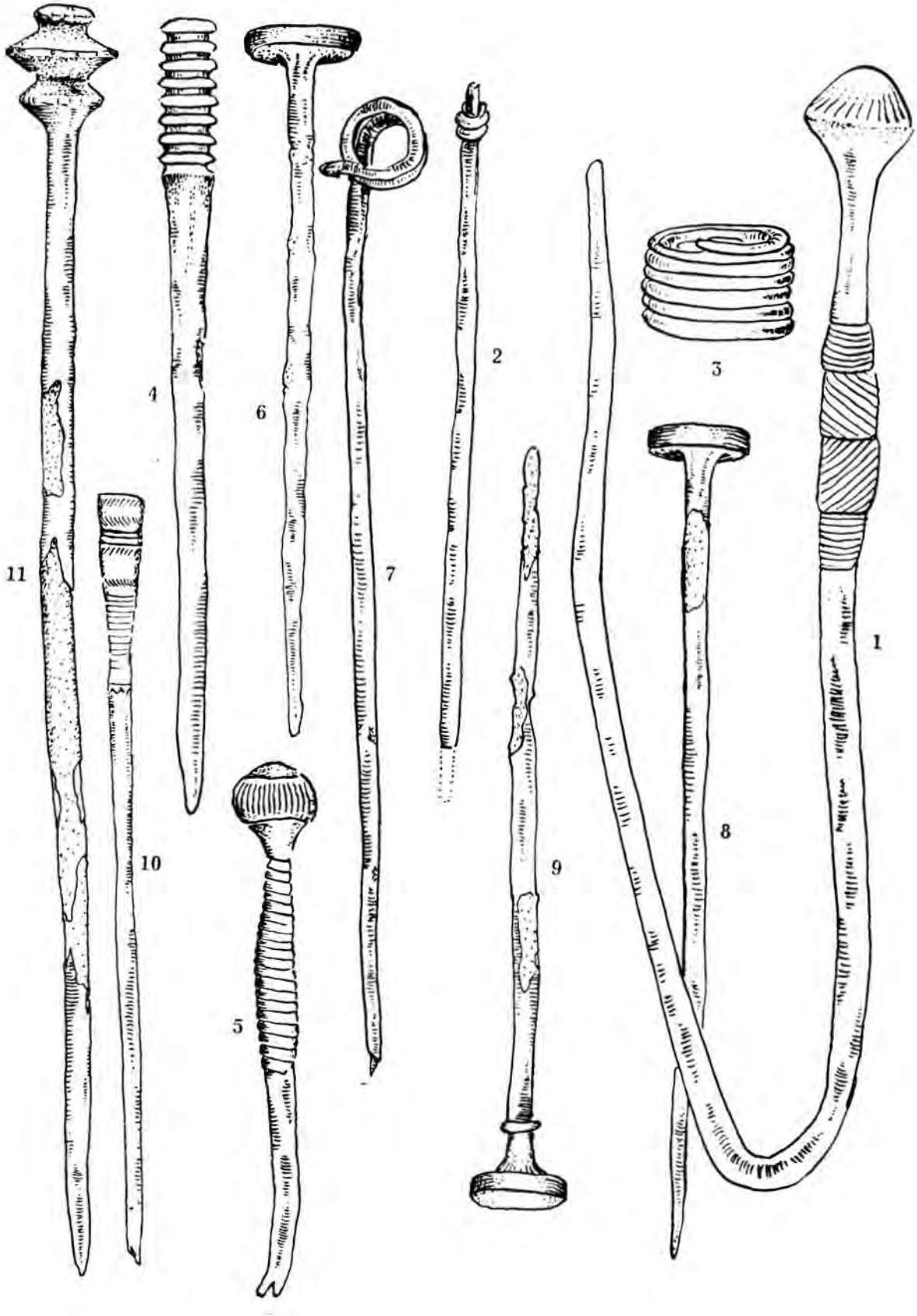

Obr. 6. 1—3 — hrob (Grab) 18, 4—5 — hrob (Grab) 19, 6—8 — hrob (Grab) 20, 9—10 — zber — Streufund (Liptovské múzeum), 11 — zber — Streufund (J. Raclavský).

ryhovaním. Dĺžka 130 mm, hrúbka hlavice 6 mm, hrúbka ihlice 3 mm (obr. 6: 10).

2. Druhá ihlica je s pečatidlovou hlavicou a vývalkom, má dĺžku 125 mm, priemer hlavice 13 mm, hrúbka ihlice 4 mm (obr. 6: 9).

3. Z tretej ihlice je hlavica odlomená. Dĺžka 105 mm, hrúbka ihlice 3 mm.

V roku 1956 pri stavbe domu Hrúzika na Nádašiho ceste č. parc. 492/1 a 494/2 vykopali robotníci bronzovú ihlicu, ktorá sa zásluhou J. Raclavského dostala do zbierok Oravského múzea.[19] Črepy na povrchu tohto výkopu svedčia, že išlo o rozrušenie aspoň jedného hrobu.

1. Bronzová ihlica, čiastočne pokrivená, má profilovanú hlavicu, ktorej jednotlivé disky sú po obvode zdobené vrúbkami. Dĺžka 212 mm, hrúbka ihlice 5 mm, priemer stredného disku hlavice 19,5 mm (obr. 6: 11).

2. Črep nádoby hnedosivej farby, zo zrnitého materiálu, na povrchu hladený, bez výzdoby, obsahuje kremitý piesok a sľudu.

Preskúmaná plocha ako aj miesta, na ktorých sa nálezy vyskytovali, nasvedčujú, že na Hradách v Dolnom Kubíne ide o zvlášť veľké žiarové pohrebisko najstarších obyvateľov Oravy — ľudu lužických popolnicových polí. Svojou rozlohou zasahuje hlboko do zastavaných ulíc mesta. Východný okraj dotýka sa Nádašiho cesty, od juhu presahuje ulicu Kukučínovu, od západu siaha po ulicu Radlinského, celkove zaberá plochu viac než 15 000 m^2.

Mohylové hroby s rozmernými kamennými vencami a jedinou urnou v strede poukazujú nielen na dôležitosť v nich pochovanej osoby, ale aj na sociálne rozvrstvenie obyvateľstva. Mohyly 50 až 80 cm vysoké tvorili skupiny a priestor medzi nimi ostával prázdny. Ostatné hroby skrinkové a voľné — ploché sústreďovali sa len mimo rozloženej skupiny mohýl. V kamenných kruhoch hrobov 18, 20, 22, boli poukladané ploché kamene, dovnútra naklonené. Táto úprava hrobov pripomína čiastočne stavbu okrúhlych kamenných vencov vo Vyšnom Kubíne, kde boli kamene kolmo na hranu stavané.[20] V hroboch 19 a 21 boli zas poukladané kamene plochou nahor alebo aj voľne bez systému nahromadené. Táto úprava, zdá sa, pripomína stavbu kruhových vencov z voľne nahromadených kameňov, s akými sa stretáme na pohrebiskách v Krásnej Vsi, Ondrašovej a i. Mohyla s takto upraveným celým kamenným kruhom sa tu zatiaľ nenašla a zistené odchýlky úpravy treba zatiaľ pokladať v rámci trvania pohrebiska v Dolnom Kubíne za súčasné.

Dvojkónické urny, rozmerné bezuché vázy, ihlice s pečatidlovými alebo kónickými hlavicami z mohýl, pochádzajú približne zo stredu pohrebiska a môžu byť relatívne najstaršie. Z okrajového hrobu pochádza len ihlica s vývalkovite na tri časti členenou hlavicou. Podobne aj miska so šálkou z hrobu 31 predstavujú mladšie, vyvinutejšie tvary. V chudobných plochých hroboch nevyskytuje sa žiadny bronzový inventár a v keramike zaujímajú absolútnu väčšinu slabo profilované bezuché hrnce s výčnelkami na okraji. K nim patria vajcovité alebo sudovité hrnce s výčnelkami pod okrajom. Mohli slúžiť za predlohu hrncom z Vyšného Kubína pod Skalkou,[21] ale aj bezuchým hrncom z druhého pohrebiska vyšnokubínskeho.[22] Ornament na malej nádobke z Dolného Kubína (hrob 26, obr. 2), pozostávajúci zo zväzkov rýh, rozložených šikmo po vydutí a dookola hrdla idúcej línii sa častejšie opakuje na mladšom materiáli spod vyšnokubínskej Skalky. Nakoniec, ako ho máme možnosť sledovať, ostal charakteristickým dekoračným prvkom výzdoby aj u neskoršej sídliskovej keramiky na Orave až do prvej doby železnej.[23]

Nádoby skrinkových hrobov — profilované štvoruché vázy so žliabkovaným ornamentom, vertikálne po vydutí rozloženým, prípadne zväzkami rytých rýh, doplnených po stranách vydutia pupkami, poukazujú na staršiu výzdobu keramiky. Doposiaľ získaný materiál je len nepatrným zlomkom z inventára celého, zväčša nepreskúmaného pohrebiska. Ďalšie prípadné nálezy alebo výkopy pomôžu bližšie poznať i presnejšie zaradiť hrobový materiál lužický na Orave. Svojrázne prvky pohrebného rítu, odrážajúce sa v miestnom type mohýl, môžu pochádzať od ľudu mohylového a tu sú dokladom kľudného vývinu a života ľudu lužických popolnicových polí v mladšej dobe bronzovej.

Pohrebisko sa hlási do mladšieho stupňa lužických popolnicových polí, podľa Reineckeho datovania do HA. V keramike sa líši od súčasných pohrebísk na Morave a v Čechách. Spolu s pohrebiskami v Liptove (Ondrašová, Lipt. Hrádok) a v Turci tvorí osobitnú skupinu, ktorá vyrastá z domáceho podložia pod silným vplyvom južného Poľska a čiastočne Považia a Ponitria.

Poznámky a literatúra

[1] Kubinyi M., *Felsö-kubini urnatemető*, Archaeologiai Értesitő 1882, 274.

[2] Kubinyi M., *Felsö-kubini urnatemető*, Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien, 1883, 67; 1884, 195.

[3] Budinský-Krička V., *Slovenské dejiny* I, 1947, 94, 95.

[4] Kubinyi M., *Krasznahorkai bronz-lelet*, Archaeologiai Értesitő 1892, 151.

[5] Kavulják A., *Orava v praveku*, rukopis.

[6] Kubinyi M., *Az árvaváraljai urnatemetőről*, Archaeologiai Értesitő 1898, 404.

[7] Medzi nimi som sa výskumu zúčastnil.

[8] Ďakujem prof. A. Kociánovi i prof. Budinskému-Kričkovi za pomoc.

[9] Zpráva Jána Omilyaka v AÚ SAV.

[10] Pri zisťovaní v jeho pozostalosti nenašlo sa nič z dolnokubínskych nálezov.

[11] Článok prof. A. Kociána v denníku Orava z 25. decembra 1932.

[12] Nie je vylúčené, že nebohý ev. farár J. Bezek, ktorému t. č. boli veci múzea zverené, ich odoslal zabalené do SNM v Martine. Podľa prof. Budinského-Kričku majú sa nejaké nálezy z Oravy skutočne nachádzať v SNM v debnách nevybalené a sú nateraz neprístupné.

[13] Podľa údajov riaditeľa J. Kulkovského.

[14] Podľa údajov J. Kršáka z Medzibrodia, ktorý na výkope základov pracoval.

[15] Podľa údajov J. Bocku, ktorý v tom čase na Kukučínovej ulici býval.

[16] Výskumu sa ujal dr. A. Točík a jeho zásluhou podarilo sa všetky nálezy na ohrozenej ploche v súlade so stavebnými prácami odkryť a zachrániť.

[17] Podľa J. Brodňanského, ktorý záchranné práce viedol.

[18] Pokrývku naznačuje len nákres prof. A. Kociána, črep sa nezachoval.

[19] Ďakujem J. Raclavskému, učiteľovi OSŠ v Dolnom Kubíne, že ihlicu zachránil a na nález upozornil Oravské múzeum.

[20] Kubinyi M., c. d.

[21] Čaplovič P., *Lužické žiarové hroby pod Skalkou vo Vyšnom Kubíne*, Slovenská archeológia 1957, 339.

[22] Kubinyi M., c. d.

[23] Čaplovič P., Výskum na Hrádku pri Istebnom, AR 1957, 777.

Lausitzer Brandgräberfeld in der Flur na Hradách in Dolný Kubín

Pavol Čaplovič

Das Brandgräberfeld in der Flur na Hradách, welches sich auf einer Fläche von etwa 15000 m^2 in Dolný Kubín ausbreitet, ist nicht systematisch durchforscht worden, sondern bloss gelegentlich bei Bauunternehmungen. Im Jahre 1932 sind 19 Gräber durchforscht worden und im Jahre 1948 weitere 25, so dass mit dem im Jahre 1956 geretteten Grab zusammen 46 Gräber abgedeckt worden sind. Die seichten und die Kistengräber respektierten jene mit Steinkränzen (Grab Nr. 18, 19, 20, 21, 22), welche auf dem Gräberfeld in der Mitte liegen und nicht nur einen älteren Horizont darstellen, sondern auch der Beweis für eine gewisse materielle Differenzierung sind. Die Keramik aus den Gräbern mit Steinkränzen, die doppelkonischen Urnen, die sog. Riefenkeramik und die Bronzenadeln mit profiliertem Kopf, ferner die Keulenkopfnadeln, Petschaftnadeln und Rollenkopfnadeln gehören nach Filip in die sog. Stufe der Riefenkeramik, d. h. in die Stufe HA. Die Keramik aus den seichten Gräbern, die einfachen eiförmigen Urnen, die tonnenförmigen mit Fortsätzen unter dem Rand, stellen offenbar eine jüngere Stufe dar, während die gedrückten Gefässe mit Ornamenten, die aus Rillenbündeln bestehen, weitere bis in HD fortschreiten, z. B. auf dem Gräberfeld in Vyšný Kubín. Das Lausitzer Brandgräberfeld in Dolný Kubín und weitere Gräberfelder in Oravský Podzámok und Racibor bilden zusammen mit den Gräberfeldern in Turiec und Liptov eine eigenartige Gruppe, deren Entstehung und Weiterentwicklung durch den wichtigen, vom Nitratal nach Südpolen führenden Handelsweg beeinflusst wurde.

Übersetzt von B. Nieburová

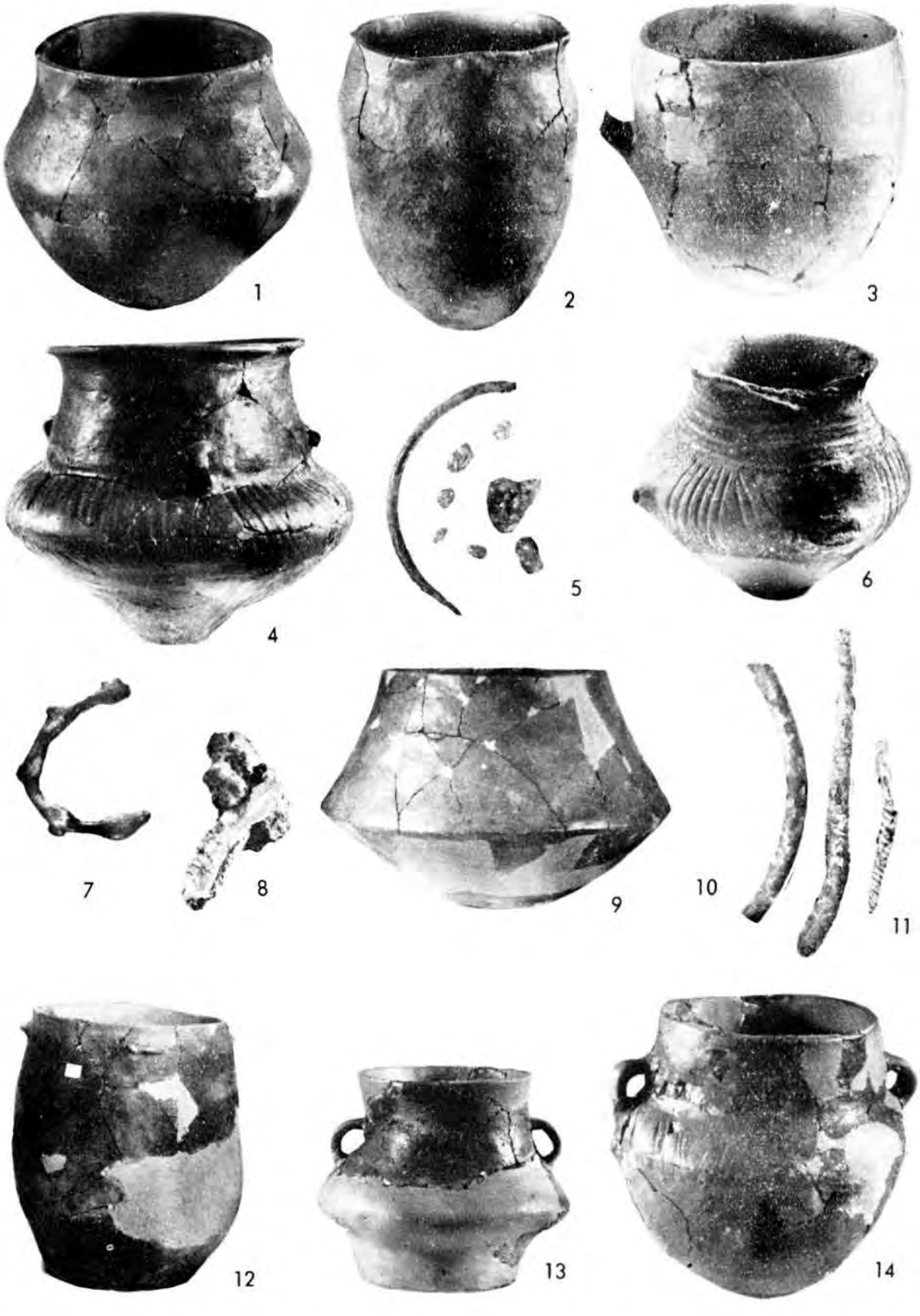

Tab. I. 1 — hrob (Grab) 2, 2 — hrob (Grab) 4, 3 — hrob (Grab) 7; 4, 6 — hrob (Grab) 11, 5 — hrob (Grab) 19, 7—11 — hrob (Grab) 21, 12—14 — hrob (Grab) 23.

Tab. II. 1, 2 — hrob (Grab) 22, 3 — hrob (Grab) 26, 4—5 — hrob (Grab) 31, 6 — hrob (Grab) 30, 7 — hrob (Grab) 34.

Tab. III. 1 — hrob (Grab) 36, 2 — hrob (Grab) 38, 3, 5 — hrob (Grab) 37, 4 — hrob (Grab) 39, 6 — hrob (Grab) 41, 7 — hrob (Grab) 42.

Krajské nitrianske múzeum v Bojniciach

Žiarové pohrebisko v Diviakoch

ZOJA PIVOVAROVÁ

Pri poľnohospodárskych a stavebných prácach na parcelách kat. č. 426—429 a 441 v Diviakoch nad Nitricou (okr. Prievidza) sa sústavne narúšali popolnicové hroby. Nálezy vo väčšine prípadov neboli hlásené a tak v súčasnej dobe je pohrebisko do značnej miery zničené. V rokoch 1940 a 1946 býv. Štátny archeologický ústav v Martine urobil na pohrebisku záchranný výskum a jeho výsledky čiastočne uverejnil V. Budinský—Kričkа.[1] Roku 1957 bol Archeologický ústav SAV v Nitre informovaný, že na ploche pohrebiska sa má započať so stavebnými prácami, a preto v auguste tohože roku pristúpil k záchrannému výskumu.

Pohrebisko v Diviakoch nad Nitricou leží na miernom návrší, ktoré sa skláňa od úpätia pohoria Rokoš k riečisku Nitrice. Na základe výpovedí obyvateľstva o miestach nálezov a na základe výskumu r. 1957 možno približne určiť jeho rozlohu. Pohrebisko sa rozkladá po oboch stranách hradskej, vedúcej z Diviak nad Nitricou do Diviackej Novej Vsi, na parcelách kat. č. 426—429, 441, 442 a zaberá plochu ca 90×120 m (obr. 1).

Pri záchrannom výskume r. 1957 sa nedal urobiť plošný odkryv, pretože ohrozená plocha bola sčasti osadená poľnohospodárskymi plodinami a sčasti zabratá pripraveným stavebným materiálom. Výskum sa preto obmedzil na sondovanie na ploche o rozlohe približne 100 m². Jeho výsledkom bolo odkrytie 15 hrobov.

Na pohrebisku boli zistené tieto stratigrafické pomery: 0—20 cm — vrstva ornice; 20—50 cm — vrstva štrku, premiešaného s ornicou; v hĺbke 50 cm sa začínala sterilná vrstva štrku. Hroby boli vo väčšine prípadov ukladané do druhej vrstvy. Iba tie hroby, v ktorých mŕtvy bol uložený vo vysokých nádobách, boli čiastočne zapustené do štrkového podložia.

Komplex hrobov 1 a 2 bol ohraničený porušeným kamenným obložením nepravidelného kruhového pôdorysu s priemerom 150 cm. Hrob 1 bol umiestený v strede, hrob 2 v okraji kamenného obloženia asi 60 cm na SZ od hrobu 1. V zásype oboch hrobov sa našli ojedinelé črepy z viacerých nádob, medzi nimi črepky malej amforky s vydutím zdobeným šikmými žliabkami a črepy hrnca s prehnutým valcovitým hrdlom, na ktorom boli pri ústí nasadené vodorovné jazykovité výčnelky.

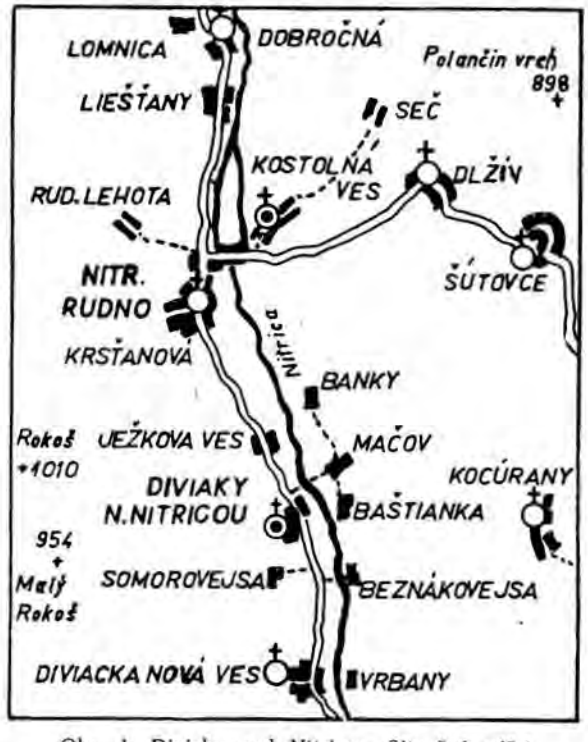

Obr. 1. Diviaky nad Nitricou. Situačný náčrt.
Abb. 1. Diviaky nad Nitricou. Situazionsskizze.

Hrob 1. V hĺbke 43 cm stála popolnica (1), prikrytá dnom hrnca (2) a väčším plochým kameňom. Okrem menšieho množstva drobných nedohorených kostičiek obsahovala niekoľko črepkov (3). Asi 20 cm na JV od popolnice ležala v hĺbke 40 cm skupina črepov (4).

1. *Kónický hrnček* hnedočiernej farby mal pôvodne pri ústí nasadené širšie páskové uško. V 7,5 cm; ø ústia 10,5 cm; ø dna 6 cm (tab. I: 6).

2. Spodná *časť hrnca* hnedej farby, ø dna 8 cm.

3. *Črieplky* malej tuhovanej *nádobky*, zdobenej na vydutí šikmými žliabkami.

4. *Črepy* dvojuchého hrnca s valcovitým hrdlom, tmavosivej farby.

Hrob 2 obsahoval dve popolnice s obsahom nedohorených kostí a popola. Boli uložené vedľa seba v hĺbke 50 cm. Prvá (1) bola čiastočne prikrytá dvoma väčšími plochými kameňmi, druhú (2) prikrýval črep (3).

1. *Črepy* dvojuchého hrnca pravdepodobne súdkovitého tvaru, hnedosivej farby.

2. *Dvojuchá amfora* šedohnedej farby má porušené valcovité, slabo prehnuté hrdlo, ktoré plynule prechádza v baňaté telo. Spodnú časť hrdla zdobia tri vodorovné žliabky, na ktoré sa na vydutí pripája zväzok žliabkov pravdepodobne poloblúkovitého tvaru. Uchá nádoby sú uprostred zosilnené nízkym rebrom, pod nimi sú dvojice plytkých jamôk. V 15 cm; ø ústia 12,5 cm; ø dna 10 cm (tab. I: 5).

3. *Nezdobený* tuhovaný *črep* pochádza z nádoby väčších rozmerov.

Hrob 3. V hĺbke 60 cm stála popolnica (1), prikrytá porušenou misou (2). Vo vrstve kostí v popolnici boli uložené dve ihlice (3, 4). Dno a steny hrobovej jamy boli do výšky 1/3 popolnice obložené šiestimi väčšími kameňmi. Okolo ústia popolnice boli v nepravidelných vzdialenostiach (max. 120 cm od ústia popolnice) rozmiestené skupiny väčších kameňov.

1. Svetlohnedá *„bezuchá amfora"* má široké, kónické hrdlo a dvojkónické telo s najväčším vydutím v hornej tretine. V 36 cm; ø ústia 24,5 cm; ø dna 13 cm (tab. I: 1).

2. *Niekoľko* netypických *črepov* misy hnedočervenej farby.

3. *Bronzová ihlica* s guľatou, slabo sploštenou hlavicou má krčik zdobený plastickou špirálou. D 21 cm (tab. II: 1).

4. *Bronzová ihlica*, tvarom podobná predchádzajúcej, má krčik zdobený skupinami vodorovných a šikmých rýh. D 17 cm (tab. II: 2).

Hroby 4 a 5 boli zničené pri stavebných prácach. V oboch prípadoch sa zistilo porušené kamenné obloženie s priemerom 100—140 cm.

Hrob 6. Spodná časť popolnice (1) stála v hĺbke 60 cm. Dno jamy bolo vyložené piatimi väčšími kameňmi. V popolnici okrem kostí bola tesne nad dnom uložená ihlica (2) a britva (3).

1. *Črepy* veľkej, tuhovanej *nádoby* pravdepodobne dvojkónického tvaru, ktorá mala pod zaobleným lomom umiestené veľké jazykovité výčnelky. Približné rozmery: v po lom 21 cm; ø najväčšieho vydutia 44 cm; ø dna 12 cm.

2. *Bronzová ihlica* s kyjovitou hlavicou, zdobenou skupinami vodorovných rýh. D 18,5 cm (tab. II: 6).

3. *Dvojčepeľovitá britva* motýľkovitého tvaru s krátkou okrúhlou rukoväťou má malou jamkou v strede naznačený kruhový výrez. D 5,4 cm; š 7,5 cm (tab. II: 12).

Hrob 7. Z popolnice hrncovitého tvaru, hnedosivej farby sa zachovala iba spodná časť. Bola uložená do hĺbky 40 cm a obsahovala menšie množstvo kalcinovaných kostí.

Hrob 8. Roztlačená popolnica (1) bola v ležatej polohe, ústím na J, v hĺbke 36 cm. Medzi črepmi popolnice sa našli črepy misy (2). Pod popolnicou ležal prsteň (3), špirálovitá rúrka a dva beztvaré kúsky zliateho bronzu spolu s časťou obsahu popolnice.

1. *Tuhovaná nádoba* so širokým kónickým hrdlom a dvojkónickým telom má vodorovne vyhnuté ústie. Rozhranie hrdla a tela je zvýraznené vodorovným žliabkom, nad ktorým sa klenú 4 malé pásikové ušká. Výzdoba pozostáva z plytkých jamôk so stredovou vyvýšeninou, umiestených pod uškami, po ich stranách sú trojice malých plastických pupčekov. V 21 cm; ø ústia 20 cm; ø dna 8,5 cm (tab. I: 7).

2. *Črepy* tmavosivej misy s valcovitým, prehnutým hrdlom a kónickým telom.

3. *Bronzový prsteň* stočený z drôtu obdĺžnikového prierezu. ø 18 mm (tab. II: 11).

Hrob 9. Popolnica, poškodená pri orání (1), stála v hĺbke 30 cm. Okrem mŕtveho v nej boli nad dnom uložené dve ihlice (2, 3), britva (4) a kosti zajaca (*Lepus europaeus*).[2] Steny popolnice, ktoré sa strmo zvažovali k úzkemu dnu, boli podopreté piatimi väčšími kameňmi.

1. Z *tuhovanej nádoby* veľkých rozmerov sa zachovala iba spodná časť so stopami zvislého žliabkovania na vydutí. Zachovaná výška 15 cm, ø zachovaného najväčšieho vydutia 40 cm; ø dna 13 cm (tab. I: 10).

2. *Bronzová ihlica* so sploštenou guľatou hlavicou má krčik zdobený skupinami vodorovných a šikmých rýh. D 18 cm (tab. II: 3).

3. *Bronzová ihlica*, podobná predchádzajúcej, má nezdobený krčik. D 15 cm (tab. II: 4).

4. *Dvojčepeľovitá britva* oválneho tvaru má kruhový výrez v strede a na podlhovastej úzkej rukoväti. D 7,4 cm; š 6 cm (tab. II: 10).

Hrob 10. Porušená popolnica (1), s obsahom nedohorených kostí, prikrytá poškodenou misou (2), stála v hĺbke 35 cm.

1. *Črepy* dvojuchého *hrnca* svetlohnedej farby.

2. *Črepy* hnedosivej, dvojuchej *misy* s valcovitým, prehnutým hrdlom.

Hrob 11. V hĺbke 30 cm stála porušená popolnica (1), na SZ od nej v tesnej blízkosti ležali črepy troch menších nádobiek (2, 3, 4).

1. Spodná *časť hrnca* hnedosivej farby.

2. *Črepy* tuhovanej, dvojuchej *amforky* s prehnutým valcovitým hrdlom a baňatým telom. Spodnú časť hrdla zdobia tri vodorovné žliabky, na hornej časti vydutia sú zväzky zvislých a šikmých žliabkov, kombinované so skupinami jamôk.

3. *Črepy* podobnej *amforky*.

4. *Črepy* hnedočervenej *nádobky*, pravdepodobne šálky, s nôžkou. Vydutie mala zdobené jemnými zvislými ryhami.

Hrob 12. Bol takmer úplne zničený pri oraní. V hĺbke 50 cm ležali črepy dvojuchého hrnca hnedosivej farby a niekoľko nedohorených kostí.

Hrob 13. Obsahoval dve porušené popolnice. Prvá (1) stála v hĺbke 70 cm, bola prikrytá misou (2) a okrem nedohorených kostí obsahovala ihlicu (3) a šidielko (4). Druhá (5) bola uložená v tesnom susedstve prvej, bola taktiež prikrytá misou (6) a okrem nedohorených kostí sa v nej našiel úlomok ihlice (7). Okolo obidvoch popolníc boli v polkruhu (smer V—Z) rozostavené 4 nádobky (8—11).

1. Z *vysokej* hnedočervenej *nádoby* vázovitého tvaru, ktorá mala pôvodne užšie, lievikovite roztvorené hrdlo, sa dala zrekonštruovať iba spodná časť. Zachovaná výška 28 cm; ø zachovaného najväčšieho vydutia 44 cm; ø dna 13 cm (tab. I: 2 — doplnená podľa pôvodného zachytenia v teréne).

2. *Bezuchá kónická misa* hnedosivej farby. V 15 cm; ø ústia 21 cm; ø dna 13,5 cm (tab. I: 12).

13. *Bronzová ihlica*, zhotovená z tyčinky štvoruholníkového prierezu, má hlavicu vytvorenú ohnutím rozseknutého konca tyčinky ku kŕčku. D 7,5 cm (tab. II: 8).

4. *Bronzové šidielko* má v hornej časti štvoruholníkový, v spodnej časti okrúhly prierez. D 9,5 cm (tab. II: 7).

5. *Tuhovaná* štvoruchá *amfora* má vysoké, roztvorené hrdlo nasadené na dvojkónickom tele. Hornú časť vydutia zdobia plytké, šikmé žliabky a 4 veľké, okrúhle jamky, umiestené pod uškami. V 15 cm; ø ústia 19,5 cm; ø dna 7,5 cm (tab. I: 4).

6. *Kónická miska* hnedočervenej farby má pri ústí nasadené širšie pásikové uško. V 7,5 cm; ø ústia 19,5 cm; ø dna 7,5 cm (tab.I: 11).

7. *Úlomok* bronzovej *tyčinky* okrúhleho prierezu, D 6,5 cm.

8. *Tuhovaná* dvojuchá *amforka* má porušené široké hrdlo nasadené na dvojkónickom tele. Horná časť vydutia je zdobená šikmými žliabkami a trojicami menších jamôk. Zachovaná výška 7,5 cm; ø dna 4,5 cm (tab. I: 9).

9. *Črepy* vysokého kónického *hrnčeka* sivohnedej farby. Pri ústí bolo umiestené širšie pásikové uško.

10. *Vázička* hnedočiernej farby má valcovité, slabo roztvorené hrdlo a dvojkónické telo. Vydutie zdobia šikmé žliabky. V 8 cm; ø ústia 14 cm; ø dna 3,5 cm (tab. I: 8).

11. *Črepy kónickej misky* hnedosivej farby. Približne v 2/3 výšky boli umiestené dva malé, protiľahlé jazykovité výčnelky. Približné rozmery: v 10 cm; ø ústia 14 cm; ø dna 3,5 cm.

Hrob 14. Porušená popolnica (1) s obsahom nedohorených kostí stála v hĺbke 40 cm. Obsahovala dve ihlice (2, 3), uložené nad dnom. Vo vzdialenosti 40 cm na JV od popolnice ležala v tej istej hĺbke skupinka črepov (4).

1. *Z veľkej nádoby* hnedastej farby sa zachovala iba spodná časť. Pod najväčším vydutím sú umiestené 4 veľké jazykovité výčnelky. Výška po lom 20 cm; ø najväčšieho vydutia 45 cm; ø dna 12 cm (tab. I: 13).

2. *Bronzová ihlica* s dvojkónickou hlavicou, nezdobená. D 15,5 cm (tab. II: 5).

3. *Bronzová ihlica* s drobnou profilovanou hlavicou má kŕčik zdobený skupinami vodorovných a šikmých rýh. D 8,5 cm (tab. II: 9).

4. Niekoľko *črepov* s jazykovitými výčnelkami pochádza z hnedastej nádoby väčších rozmerov.

Hrob 15. Pod skupinou troch väčších kameňov ležala v hĺbke 40 cm v šikmej polohe porušená amforka s obsahom menšieho množstva drobných nedohorených kostí. Tuhovaná nádobka mala spodnú časť hrdla zdobenú vodorovnými, hornú časť vydutia šikmými žliabkami.

I. Pohrebný rítus

Všetky odkryté hroby v Diviakoch nad Nitricou boli do značnej miery poškodené pri oraní, ale napriek tomu určité fakty nám umožňujú vytvoriť si približný obraz o spôsobe pochovávania na tomto pohrebisku.

Roľníci, na poliach ktorých sa pohrebisko rozkladá, každý rok vyorávajú množstvo veľkých kameňov a zriedkavejšie i črepy. Podľa ich výpovedí kamene sa sústreďujú v určitých miestach, na ktorých sa nedá orať hlbšie ako 10—15 cm.

Pri výskume sa v blízkosti takmer všetkých hrobov zistili zvyšky kamenného obloženia v podobe

nepravidelných skupín väčších kameňov, ktoré sa zreteľne odlišovali od štrkového podložia. Najlepšie sa zachovalo kamenné obloženie pri hroboch 1 a 2, kde malo nepravidelný kruhový pôdorys s priemerom ca 1,50 m. Zvyšky kamenných prstencov podobného priemeru sa zistili pri hroboch 4 a 5.

Napriek tomu, že výskum sa konal sondovaním v rôznych, aj keď nepríliš od seba vzdialených častiach pohrebiska, dá sa konštatovať, že hroby boli od seba vzdialené najčastejšie 2,5—3 m.

Na základe týchto údajov môžeme predpokladať, že na pohrebisku v Diviakoch nad Nitricou sa pochovávalo pod mohylky s kamennou konštrukciou o priemere 1—2,5 m. Vzhľadom na značné porušenie pohrebiska však nemožno vylúčiť ani existenciu plochých hrobov, najmä v tých prípadoch, kde sa nezistili stopy po kamennom obložení.

Tvar hrobových jám sa nedal zistiť pre totožnosť ich výplne s okolitým prostredím. Úpravy hrobových jám sa zistili iba v troch prípadoch. V hrobe 3 a 6 bolo dno jamy vyložené väčšími kameňmi, v hrobe 9 boli steny spodnej časti popolnice podopreté niekoľkými kameňmi. Hĺbka hrobov sa pohybovala od 30—70 cm a riadila sa výškou popolnice.

Všetky hroby boli popolnicové, pričom v dvoch prípadoch boli v hrobe po dve popolnice (hrob 2 a 13). Antropologický rozbor kostí nebol urobený, ale ak sa berie zreteľ na množstvo kostí vzhľadom na ostatné hroby, v oboch prípadoch šlo o pohreby dvoch jedincov. Hrob 1 a 15, opäť súdiac iba podľa množstva a vzhľadu kostí, boli detské.

Popolnice obsahovali pomerne veľké množstvo nedohorených kostí a popola; uhlíky sa nezistili ani v jednom prípade, čo znamená, že pozostatky spáleného tela boli z hranice starostlivo vyzbierané.

Funkciu popolníc zastávali predovšetkým vysoké vázovité a amforovité nádoby, hrnce a amfory. V hrobe 6 bola popolnicou nádoba pravdepodobne dvojkónického tvaru, kosti dieťaťa v hrobe 1 boli uložené do malého hrnčeka.

Popolnice boli prikryté misou, obrátenou hore dnom, väčším črepom alebo kameňom (hrob 2). V hrobe 1 popolnicu prikrývalo dno hrncovitej nádoby a väčší plochý kameň.

V dvoch prípadoch (hrob 11 a 13) boli k popolniciam pristavené ďalšie nádobky v počte 3—4 kusov: misky, amforky, šálky, vázička. Črepky malej nádobky v hrobe 1 boli vložené do popolnice.

Približne polovica popolníc obsahovala okrem nedohorených kostí bronzové milodary, uložené na dne alebo vo vrstve kostí tesne nad dnom popolnice. Poloha bronzov, tak isto i poloha popolnice v hrobe 8, bola zaiste sekundárna, zapríčinená zásahom pluhu pri oraní. Bronzové predmety boli dobre zachované, neboli poškodené ohňom, čo znamená, že nepatrili k odevnému príslušenstvu mŕtveho, ale boli do popolnice vkladané ako milodar. Najčastejšie sa vyskytli ihlice, ktoré sa našli takmer vo všetkých prípadoch po dve v jednom hrobe. V hrobe 6 sa okrem britvy našla iba jedna ihlica, ktorá bola prelomená vo dve časti, v hrobe 13 bola ihlica a šidielko.

K rituálnym zvláštnostiam na pohrebisku patrí nález kostí zajaca (*Lepus europaeus*) v popolnici hrobu 6.

Pohrebným rítom sa pohrebisko v Diviakoch nad Nitricou pripája k horizontu lužicko-sliezskych pohrebísk na území Slovenska, na ktorých sú hroby s kamenným obložením veľmi častým zjavom.[3] Pre lužicko-sliezske pohrebiská v oblasti hornej Nitry, t. j. územia, rozkladajúceho sa okolo horného toku Nitry a jej prítokov Nitrice a Handlovky, ku ktorým patrí teda i pohrebisko v Diviakoch, je pochovávanie pod mohylami príznačné. Plochých hrobov z tejto oblasti poznáme doteraz veľmi málo a ich nálezové okolnosti nie sú vždy zaručené. Podľa súčasného stavu bádania sa však zdá, že v tejto oblasti prebiehal v pohrebnom ríte vývoj od mohýl s kamennou konštrukciou ku plochým hrobom. Najstaršie typy bronzovej industrie i keramiky poznáme doteraz výlučne z mohýl v mladolužickom období, do ktorého sa hlási väčšina nálezov z územia hornej Nitry, sa vedľa mohýl stretávame už i s plochými hrobmi.[4] Do akej miery súhlasí tento vývoj s územím ostatného Slovenska, kedy končí pochovávanie pod mohylami, resp. kedy sa začína pochovávať v plochých hroboch, budeme môcť sledovať až po uverejnení rozboru lužických pohrebísk na území Slovenska, ktorý pripravuje V. Budinský-Krička. Už dnes však možno poukázať na určitú špecifickosť vývoja pohrebného rítu lužickej kultúry na Slovensku, ktorá sa prejavuje v početnosti mohylových pohrebísk a v prežívaní určitých foriem pochovávania — neberúc do úvahy samotnú existenciu mohýl — zo stredodunajskej mohylovej kultúry.[5]

II. Bronzová industria

Ako sme spomínali už pri rozbore pohrebného rítu, pohrebisko v Diviakoch nad Nitricou bolo bohaté na bronzové milodary. Je to zjav charakteristický pre staršiu fázu lužicko-sliezskych pohrebísk na hornej Nitre; v mladšej fáze bronzovej industrie citeľne ubúda.

Britvy sa vyskytli v dvoch prípadoch. Obe sú dvojčepeľovité, odliate v jednostranných kadluboch. Exemplár z hrobu 6 má motýľkovitý tvar so slabo vyklenutým ostrím. Ostria majú uprostred malou jamkou naznačený kruhový výrez. Má krátku rukoväť okrúhleho tvaru (tab. II: 12). Britva z hrobu 9 má ostrie oválneho tvaru a podlhovastú, úzku rukoväť. V strede medzi oboma ostriami má väčší, na konci rukoväte menší kruhový výrez (tab. II: 10).

K dvojčepeľovitým tvarom britiev z územia Slovenska[7] nepoznáme nálezové celky, a preto ich môžeme datovať iba na typologickom základe podľa analógií v datovaných celkoch. Britvu z Krásnej Vsi možno priradiť k nálezu u obce Přestavlky pri Přerove.[8] Hromadný nález, v ktorom sa vyskytla, J. Filip[9] a novšie E. Sprockhoff[10] zhodne datujú do Reineckeho HA. Podobná britva motýľkovitého tvaru z Diviak nad Nitricou (tab. II: 12), ktorej ten istý tvar poznáme z Vyšného Kubína, má analógie na území Maďarska[11] a v Mixnitz-Drachenhohle v Rakúsku (Steiermark),[12] kde pochádza z hromadného nálezu, datovaného do HA. S typom britvy s ostriami oválneho tvaru (tab. II: 10) sa na území Slovenska stretávame okrem lužickej kultúry vo velatickej (mohyla v Čake)[13] a pilinskej kultúre (pohrebisko na Monosze, obec Radzovce).[14] V oblasti pilinskej kultúry, ktorá je na britvy s dvojitým ostrím veľmi bohatá, k niekoľkým desiatkam starších nálezov, väčšinou bez nálezových celkov,[15] pribudlo v posledných rokoch 6 britiev z pohrebiska v Nagybátony, ktoré P. Patay[16] datuje do BD a HA. Vtedy sa tam prestalo pochovávať. Ten istý typ britvy z lužického pohrebiska v Novom Měste na Morave datuje J. Filip[17] do Monteliovej III. periódy.

Britvy z Diviak nad Nitricou môžeme teda zaradiť do HA s možnosťou výskytu britvy oválneho tvaru už v BD. Sprievodný materiál však určuje i túto britvu do HA. Tvoria ho dve *ihlice* so sploštenou guľatou hlavicou, ktoré sa podobajú ihliciam so stlačenou dvojkónickou hlavicou, charakteristické pre včasný halštat.[18] Ihlice s guľatou hlavicou na severotirolských popolnicových poliach rozdelil K. H. Wagner[19] do dvoch skupín podľa výzdoby krčka. Do prvej skupiny, ktorá patrí na koniec vlastnej doby bronzovej, zaradil ihlice s krčkom, zdobeným plastickou špirálou; do druhej skupiny, ktorá spadá do vyvinutého HA, kladie ihlice, ktorých krčik zdobí ryhovaná výzdoba. Aj v Bavorsku sa dá sledovať časová následnosť týchto dvoch typov ihlíc.[20] Pre naše pomery však tento poznatok neplatí. V hrobe 3 v Diviakoch nad Nitricou sa vyskytla ihlica s krčkom, zdobeným plastickou špirálou spolu s ihlicou, ktorej krčik je zdobený ryhovaním (tab. II: 1, 2). Vývoj, ako sa zdá a tomu nasvedčuje aj sprievodná keramika ihlíc z hrobu 6 a 9 v Diviakoch nad Nitricou,[21] bude možné vidieť skôr vo formovaní sa hlavice ihlíc v tom zmysle, že staršie typy ihlíc s krčkom zdobeným plastickou špirálou alebo ryhovaním majú hlavicu menej sploštenú ako mladšie typy s krčkom, zdobeným ryhovaním alebo nezdobeným (tab. II: 1, 2, 3, 4). Túto domnienku však treba overiť ďalšími nálezmi.

Typ ihlice s dvojkónickou hlavicou, aký pochádza z hrobu 14 (tab. II: 5), je na lužicko-sliezskych pohrebiskách na Slovensku veľmi rozšírený.[22] Nálezové celky nie sú známe, je však pravdepodobné, že i na Slovensku, tak ako v celej stredoeurópskej oblasti popolnicových polí, táto ihlica nebude spôsobilá pre jemnejšiu chronológiu, keďže sa vyskytuje v HA i v HB.[23]

Ihlica s hlavicou roztepanou a zvinutou v očko, ktorej nevydarený exemplár sa našiel v hrobe 13 (tab. II: 8), práve tak ako ihlica s kyjovitou hlavicou (tab. II: 6) a prsteň, stočený z bronzového drôtu (tab. II: 11) ako chronologické kritériá nevyhovujú, keďže sa vyskytujú v dlhšom časovom období. Ihlicu s kyjovitou hlavicou z Diviak nad Nitricou datuje britva motýľkovitého tvaru do HA.

III. Keramika a jej tvary

Dvojkónické nádoby zastupuje iba neúplný tvar z hrobu 6. Na vysokej spodnej časti má pod najväčším vydutím veľké jazykovité výčnelky.

Ojedinelým tvarom na pohrebisku je taktiež vysoká *vázovitá nádoba* s lievikovite roztvoreným hrdlom a dvojkónickým telom (tab. I: 2).

Veľká *„bezuchá amfora"* má vysoké kónické hrdlo, slabo odsadené od dvojkónického tela (tab. I: 1). Z výskumu V. Budinského-Kričku na pohrebisku v Diviakoch nad Nitricou poznáme ten istý tvar so štyrmi uškami.[24] Nádoba podobného tvaru, pochádzajúca z toho istého pohrebiska, je uložená v depozitári AÚ SAV v Nitre.[25] Našla sa pri výkope pivnice pre dom A. Pršu na parcele kat. č. 441. Je dvojuchá a na hornej časti vydutia ju zdobia 4 veľké, plytké jamky, ktorým pod najväčšou baňatosťou zodpovedajú 4 jazykovité výčnelky (tab. I: 3). K uvedenému typu nádob môžeme s najväčšou pravdepodobnosťou pripočítať spodné časti nádob z hrobu 9 a 14, z ktorých prvá (tab. I: 10) bola na vydutí zdobená zvislými žliabkami, druhá (tab. I: 13) mala pod najväčším vydutím 4 veľké jazykovité výčnelky.

Amfory sa vyskytli vo viacerých tvaroch. Sú to:

a) amfory s roztvoreným hrdlom a dvojkónickým telom, dvojuché (tab. I: 9) alebo štvoruché (tab. I: 4). Hornú časť vydutia zdobia šikmé žliabky, kombinované so 4 plytkými jamkami, resp. trojicami jamôk;

b) dvojuché amfory so slabo prehnutým hrdlom, plynule prechádzajúcim v baňaté telo. Výzdoba tvaru z hrobu 2 (tab. I: 5) pozostáva z troch plytkých žliabkov v spodnej časti hrdla, na ktoré sa v strede nádoby pripája zväzok žliabkov pravdepodobne v podobe U (časť nádoby s výzdobou je poškodená). Pod uškami sú dvojice plytkých jamôk. Podobný typ amfor, avšak stlačenejšieho tvaru, ktorý poznáme iba z črepového materiálu (hrob 11 a 15), má veľmi bohatú výzdobu, ktorú tvoria zväzky vodorovných, zvislých a poloblúkovitých žliabkov a rady drobných jamôk;

c) zvláštnym tvarom je štvoruchá amfora z hrobu 8 (tab. I: 7). Má široké kónické hrdlo, vodorovne vyhnuté ústie a dvojkónické telo. Zdobená je jamkami so stredovou vyvýšeninou pod uškami a trojicami plastických pupčekov okolo nich.

Hrnce poznáme iba z črepového materiálu. Boli dvojuché, s valcovitým hrdlom, slabo odsadeným od vajcovitého tela (hrob 12) alebo mali súdkovitý tvar (hrob 2).

Misy sú a) kónické — veľké, bezuché (tab. I: 12) a menšie, s jedným uchom (tab. I: 11), alebo s dvoma protiľahlými jazykovitými výčnelkami, umiestenými približne v 2/3 výšky (hrob 13), b) dvojuché s prehnutým valcovitým hrdlom a kónickým telom (hrob 8).

Obraz o keramike z pohrebiska v Diviakoch nad Nitricou dopĺňajú kónické jednoduché hrnčeky (tab. I: 6), vázička so slabo roztvoreným, prehnutým hrdlom a dvojkónickým telom, zdobená na hornej časti vydutia šikmými žliabkami (tab. I: 8) a jednoduchá šálka s malou dutou nôžkou, zdobená na vydutí jemnými zvislými ryhami (hrob 11).

O technickom vyhotovení keramiky možno povedať, že takmer všetka keramika je zhotovená z hrubšej hliny s prímesou stredne hrubého piesku. Iba pri drobných tvaroch je materiál bez prímesí (napr. šálka z hrobu 11, miska z hrobu 13), alebo s prímesou drobnozrnného piesku (napr. vázička z hrobu 13). Nádoby sú zle vypálené — platí to najmä o hrncoch a vázovitej nádobe z hrobu 13. Dvojkónická nádoba, väčšina amfor a niektoré vysoké amforovité tvary sú tuhované. Ostatná keramika má hnedosivú, hnedočiernu alebo hnedočervenkastú farbu.

Pre keramiku z pohrebiska v Diviakoch nad Nitricou môžeme nájsť analógie na lužicko-sliezskych pohrebiskách v oblasti hornej Nitry, a to v ich staršej fáze, ktorá spadá do časového horizontu mladolužického stupňa v Čechách a na Morave, ako ho vytýčil J. Filip.[26] Na spomínanom území sú pre tento stupeň lužickej kultúry v keramike charakteristické vysoké amforovité nádoby (tab. I: 1, 3). Stretávame sa s nimi na pohrebisku v Partizánskom, kde práve mladolužická fáza je najsilnejšie zastúpená. Nachádzame tu štvoruché netuhované tvary so štyrmi jazykovitými výčnelkami pod najväčším vydutím, i štvoruché tuhované tvary, zdobené na hornej časti vydutia žliabkami a trojicami jamôk. Prichádzajú v mohylách s kamennou konštrukciou;[27] ten istý zjav pozorujeme i mimo územia hornej Nitry, na pohrebisku vo Zvolene v polohe Balkán.[28]

Za predchádzajúci vývinový stupeň vysokých amforovitých nádob sa na Morave považujú amfory s prehnutým hrdlom a baňatým telom, s plastickou páskou na najväčšom vydutí.[29] Z obsahu keramiky lužickej kultúry na Slovensku ju nemáme zachytenú, avšak poznáme tento tvar z juhovýchodnej mohylovej kultúry.[30] Tvary s vyvinutým kónickým hrdlom podľa J. Kíčalu[31] prichádzajú v strednom stupni lužickej kultúry, v mladšom stupni nadobúdajú stlačenejší tvar a priberajú žliabkovanie.[32] Je pravdepodobné, že i na Slovensku sa vývoj uberal týmto smerom. Tuhované tvary, zdobené žliabkovaním, datujú v Diviakoch nad Nitricou ihlice so sploštenou guľatou hlavicou a zdobeným krčkom do HA, kým nezdobený a netuhovaný tvar z hrobu 3 v Diviakoch by mohol byť i starší.[33] Toto datovanie súhlasí so zaradením vysokých amforovitých nádob V. Budinským-Kričkom[34] ku keramike staršieho rázu na slovenských lužicko-sliezskych pohrebiskách.

V mladolužickom prostredí nájdeme analógie pre vysokú vázovitú nádobu[35] i pre amfory, ktoré sme označili ako typ a) a na ktorých sa opakuje ten istý výzdobný prvok ako na vysokých amforovitých nádobách — žliabkovanie, kombinované so skupinami jamôk.[36] Štvoruchá amfora z hrobu 8 (tab. I: 7) je však obmenou tvaru, ktorý poznáme z pilinskej kultúry[37] a kyjatickej skupiny popolnicových polí.[38] Misy a kónické hrnčeky majú širšiu časovú a kultúrnu platnosť,[39] predchádzajúce vývojové stupne pre vázičku (tab. I: 8) nájdeme v domácom prostredí.[40]

S tvarom amfory z hrobu 2 (tab. I: 5) sa stretávame na halštatských pohrebiskách chotínskeho

typu,[41] kde je datovaná do HB. Tuhované amfory tohto typu by sme mohli na základe ich tvaru a bohatstva i spôsobu výzdoby zaradiť do prvého stupňa sliezsko-platenickej kultúry. Na sídlisku v Ludaniciach sa črep takejto amforky vyskytol v sprievode ihlice s vázičkovitou hlavicou.[42]

Na záver možno charakterizovať pohrebisko v Diviakoch nad Nitricou ako lužicko-sliezske s prevažnou väčšinou mladolužických hrobov, datovaných do Reineckeho HA, ktoré korešpondujú s náplňou hrobov mladolužického stupňa pohrebísk na hornej Nitre. Vo vývoji lužickej keramiky na danom území sa dajú zistiť v podstate tie isté vývojové tendencie, ktoré J. Filip vytýčil ako charakteristické pre jednotlivé stupne lužickej keramiky v Čechách a na Morave. Je to napr. žliabkovaná výzdoba pre mladolužický stupeň,[43] stláčanie a zjemňovanie tvarov, bohatstvo výzdobných prvkov, zovšeobecnenie tuhovania v prvom sliezskom stupni.[44] Tvarová náplň keramiky mladolužického stupňa je však značne odlišná, daná pravdepodobne rozdielnym vývojom Slovenska v strednej a mladšej dobe bronzovej oproti územiu Čiech a Moravy. Na iný smer vývoja lužickej keramiky na Slovensku poukázal už J. Filip.[45] Tento vývoj sa však prejavuje i v pohrebnom ríte a bronzovej industrii, orientovanej ku Karpatskej kotline.

Poznámky a literatúra

1 Kričkа V., *Výtvarný prejav slovenského praveku*, Martin 1942, obr. 14; Budinský-Kričkа V., *Slovensko v dobe bronzovej a halštatskej*, Slovenské dejiny I, Bratislava 1947, 80, mapa VII: 26.

2 Podľa určenia prom. biol. C. Ambrosa z AÚ SAV v Nitre.

3 Budinský-Kričkа V., l. c., 79.

4 Vývojom pohrebného rítu, keramiky a bronzovej industrie lužickej kultúry na hornej Nitre sa budeme podrobnejšie zaoberať pri rozbore lužickosliezskeho pohrebiska v Partizánskom, ktorý pripravujeme po spracovaní výsledkov z výskumu r. 1958.

5 Pozri napr. Rakovszky F., *Nyitramegyei ásatásaim eredménye*, AÉ IX, 1889, 385, 386, 388.

7 1. Bešeňová, Trenčianska Teplá — Budinský-Kričkа V., l. c., 85; 2. Krásna Ves — Budinský-Kričkа V., l. c., tab. XXIV: 6; Oravský Podzámok — Eisner J., *Slovensko v pravěku*, Bratislava 1933, 113; Partizánska Ľupča (prv Nemecká Ľupča) — Eisner J., l. c., 79; Vyšný Kubín — Budinský-Kričkа V., l. c., 85, tab. XXVI.

8 Filip J., *Popelnicová pole a počátky doby železné v Čechách*, Praha 1936—37, obr. 62: 4.

9 Filip J., l. c., 113.

10 Sprockhoff E., *Die Lausitzer Tüllenbeil*, PZ 34—35, 1949—50, 98, obr. 29.

11 Hampel J., *A bronzkor emlékei magyarhonban*, Budapest 1892, I, tab. XVII: 2.

12 Pittioni R., *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Wien 1954, obr. 342.

13 Knorr A., *Halštatská mohyla v Čace u Želiezovců*, AR IV, 1952, obr. 209.

14 Budinský-Kričkа V., l. c., 88, tab. XVIII: 5.

15 Hampel J., l. c., III, 59, 60; Eisner J., l. c., 79; tam ďalšia literatúra.

16 Patay P., *Előzetes jelentés a nagybátonyi temető ásatásának eredményeiről*, AÉ 81, 1954, 42, 45, 46.

17 Filip J., l. c., 113.

18 Foltiny S., *Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatenbeckens*, Bonn 1955, tab. 25: 4—7, 14, 16, 19.

19 Wagner K. H., *Nordtiroler Urnenfelder*, Röm.-germ. Forschungen 15, Berlin 1934, 39, 40, 46, 47.

20 Foltiny S., l. c., tab. 78: 3.

21 Pozri pozn. 33.

22 Budinský-Kričkа V., *Niekoľko príspevkov k súpisu pamiatok z doby bronzovej zo stredného a horného Pohronia*, ČMSS XXXIX, 1948 57. Horné Opatovce — Budinský-Kričkа V., l. c., obr. 1, 3; Ilava — V. B., *Archeologický výskum Slovenského národného múzea na popolnicovom pohrebišti lužickosliezskeho typu pri Ilave r. 1932*, ČMSS XXIV, 1932, obr. 5, 11; Košecké Veľké Podhradie — V. B., *Nález bronzovej ihlice v Košeckom Veľkom Podhradí* (okr. Ilava), ČMSS XXII, 1930, 61, obr. 1.

23 Sprockhoff E., *Jungbronzezeitliche Hortfunde* I, Mainz 1956, 230; Gomolka H. J., *Drei jungbronzezeitliche Gräberfelder aus dem Kreis Altenburg*, Studien zur Lausitzer Kultur, Leipzig, 1958, 151; Filip J., l. c., 62.

24 Budinský-Kričkа V., *Výtvarný prejav*, obr. 14.

25 Archív AÚ SAV v Nitre, nál. zpráva č. 2719/56.

26 Filip J., *Lužická kultura v Československu*, PA XXXXI, 1939, 40.

27 Porubský J., *Lužické popolnicové pole v Partizánskom*, SlA, VI—1, 1958, 87 a 89, hrob 12 a 20.

28 Balaša G., *Žiarové pohrebište zo staršej doby železnej pri Zvolene*, AR VII, 1955, 751, hrob 10; archív AÚ SAV v Nitre, nál. zpráva č. 6216/54.

29 Kvíčala J., *O vzniku a vývoji lužické kultury na Hané*, Ročenka národop. a prům. musea města Prostějova a Hané XVIII, 1948, 72.

30 Nepublikovaný materiál z výskumu AÚ SAV v Nitre (Predmostie).

31 Kvíčala J., l. c., 73.

32 Kvíčala J., *Vznik slezské kultury na Moravě*, PA XLV, 1954, 272.

33 Tvary so žliabkovanou výzdobou poznáme iba z mladolužického prostredia; na pohrebisku v Krásnej Vsi, z ktorého pochádza typologicky starší materiál než z väčšiny pohrebísk na hornej Nitre, sa vyskytli netuhované tvary (Budinský-Kričkа, V., *Slovensko v dobe bronzovej*, tab. XXIV: 8).

34 Budinský-Kričkа V., *Slovensko v dobe bronzovej a halštatskej*, 80.

35 Archív AÚ SAV v Nitre, nál. zpráva č. 6216/54.

[36] Sklabinský Podzámok, archív AÚ SAV v Nitre, nál. zpráva č. 371/57.

[37] Sklabinský Podzámok, archív AÚ SAV v Nitre, nál. zpráva č. 371/57.

[38] Kyjatice — Budinský-Krička V., l. c., tab. XXVIII: 1.

[39] Říhovský J., *Žárový hrob z Velatic I a jeho postavení ve vývoji velatické kultury*, PA XLIX, 1958, 86—8.

[40] Nepublikovaný materiál z výskumu AÚ SAV v Topoľčanoch r. 1957 pripravuje do tlače J. Paulík.

[41] Dušek M., *Halštatská kultúra chotínskej skupiny*. SlA, V—1, 1957, tab. VII: 5.

[42] Archív AÚ SAV v Nitre, nál. zpráva č. 1112/56.

[43] Filip J., l. c., 40.

[44] Filip J., *Popelnicová pole*, 51.

[45] Filip J., *Pravěké Československo*, Praha 1948, 210.

Das Brandgräberfeld in Diviaky

Zoja Pivovarová

Im Jahre 1957 führte das Archäologische Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften zu Nitra auf dem Gräberfeld in Diviaky nad Nitricou eine Rettungsgrabung durch. In den verschiedenen, nicht allzusehr voneinander entfernten Schnitten wurden auf dem Gräberfeld 15 Gräber abgedeckt. Obwohl alle abgedeckten Gräber durch Bodenbestellung ziemlich stark in Mitleidenschaft gezogen worden waren, konnte trotzdem festgestellt werden, dass ursprünglich über ihnen Hügelschüttungen mit Steinkonstruktion mit einem Durchmesser von 1—2,5 m gewesen waren. Am besten war der Steinsatz beim Gräberkomplex 1 und 2 erhalten, wo er einen unregelmässigen kreisförmigen Umriss mit 1,5 m Durchmesser aufwies; Reste von Steinkränzen wurden ebenfalls bei den Gräbern 4 und 5 festgestellt.

Alle Gräber waren *Urnenbestattungen*, wobei sich in Grab 2 und 13 zwei Urnen befanden. Sie lagen in 30—70 cm Tiefe; die Form der Grabgruben konnte wegen der Identität ihrer Füllerde mit dem umliegenden Erdreich nicht festgestellt werden. Der Grubenboden in Grab 3 und 4 war mit einigen grösseren Steinen ausgelegt, die Wandung des Urnenunterteiles im Grab 9 wurde durch mehrere Steine gestützt. Die Funktion der Urnen vertraten hohe vasen- und amphorenförmige *Gefässe, Töpfe* und *Amphoren*. Im Grab 6 war an Stelle der Urne wahrscheinlich ein doppelkonisches Gefäss, im Grab 1 waren die Knochen in einen kleinen Topf gebettet. Die Urnen enthielten eine verhältnismässig grosse Menge von *Leichenbrandresten* und *Asche;* Holzkohlenstückchen wurden in keinem einzigen Fall festgestellt. Sie waren mit einer umgestülpten Schüssel, mit einer Scherbe oder einem grösseren Stein (Grab 2) abgedeckt. Im Grab 1 war die Urne mit dem Bodenstück eines Topfes und einem grösseren Stein abgedeckt.

Im Grab 11 und 13 standen neben der Urne weitere Beigefässe in der Zahl von 3—4 Stücken. Im Grab 1 lagen Scherbenstückchen eines kleinen Gefässes in der Urne.

Beiläufig die Hälfte der Urnen enthielt *Bronzegegenstände*. Diese waren sehr gut erhalten, waren durch Feuereinwirkung nicht beschädigt, was bedeutet, dass sie nicht Trachtenzubehör des Toten waren, sondern als Beigabe in die Urne gelegt worden sind. Am häufigsten kamen Nadeln vor, die sich fast in allen Fällen zu je zwei Stück in einem Grab fanden. Im Grab 6, wo ausser einem Rasiermesser auch eine Nadel geborgen wurde, war diese in zwei Teile zerbrochen, im Grab 13 war eine Nadel und eine Ahle.

Zu rituellen Besonderheiten des Gräberfeldes gehört der Fund von Hasenknochen *(Lepus europaeus)* in der Urne des Grabes 6.

Die Keramik und Bronzeindustrie nach Grabverbänden:

Grab 1. Kleiner konischer *Topf* (Taf. I: 6); Scherben eines *graphitierten Gefässchens* mit schräger Riefelung auf der Bauchwölbung; Unterteil eines *topfförmigen Gefässes;* Scherben eines zweihenkeligen *Topfes mit Zylinderhals*.

Grab 2. Zweihenkelige *Amphore*, mit Riefelung verziert (Taf. I: 5); Scherben eines zweihenkeligen *Topfes*, wahrscheinlich von tonnenförmiger Gestalt; graphitierte Scherbe eines grösseren *Gefässes*.

Grab 3. Hohe „henkellose *Amphore*" (Taf. I: 1); atypische *Schüsselscherbe;* zwei *Kugelkopfnadeln*, eine am Hals mit plastischer Spirale verziert, die zweite mit Gruppen waagrechter und schräger Rillen (Taf. II: 1, 2).

Die Gräber 4 und 5 sind bei Bauarbeiten vernichtet worden.

Grab 6. Scherben eines grossen *graphitierten*

Gefässes von etwa doppelkonischer Form mit grossen zungenartigen Fortsätzen, die unter dem Bauchumbruch angebracht waren; *Keulenkopfnadel* (Taf. II: 6); zweischneidiges *Rasiermesser* (Taf. II: 12).

Grab 7. Unterteil eines *topfförmigen Gefässes.*

Grab 8. Graphitierte vierhenkelige *Amphore* (Taf. I: 7); Scherben einer *Schüssel* mit einschwingendem Hals und konischem Körper; *Fingerring* (Taf. II: 11).

Grab 9. Unterteil eines grossen *graphitierten Gefässes* mit vertikaler Riefelung auf der Bauchwölbung verziert (Taf. I: 10); zwei *Nadeln* mit abgeplattetem Kugelkopf, eine am Hals mit Gruppen waagrechter und senkrechter Rillen verziert, der Hals der zweiten ist unverziert (Taf. II: 3, 4); zweischneidiges *Rasiermesser* (Taf. II: 10).

Grab 10. Scherben eines zweihenkeligen *Topfes;* Scherben einer zweihenkeligen *Schüssel mit* zylindrischem, einschwingendem Hals.

Grab 11. Unterteil eines topfförmigen *Gefässes;* Scherben einer graphitierten zweihenkeligen *Amphore,* mit Riefen und Grübchengruppen reich verziert. Scherben einer ähnlichen *Amphore;* Scherben einer dünnwandigen Fussschale auf dem Bauchumbruch mit feinen Rillen verziert.

Grab 12. Scherben eines zweihenkeligen *Topfes.*

Grab 13. Hohes vasenförmiges *Gefäss* (Taf. I: 2, ergänzt nach der ursprünglichen Erfassung im Gelände); konische *Schüssel* (Taf. I: 12); graphitierte vierhenkelige *Amphore* (Taf. I: 4); konische einhenkelige *Schüssel* (Taf. I: 11); beschädigte zweihenkelige *Amphore* (Taf. I: 9); Scherben eines konischen *Töpfchens* mit einem Henkel; kleine Vase (Taf. I: 8); *Ösenkopfnadel* (Taf. I: 8); *Ahle* (Taf. II: 7); Fragment eines *Bronzestäbchens.*

Grab 14. Unterteil eines grossen *Gefässes,* welches unter dem Bauchknick 4 grosse zungenartige Fortsätze hat (Taf. I: 13); einige Scherben eines anderen *Gefässes* mit zungenartigen Fortsätzen; *Nadel* mit doppelkonischem Kopf (Taf. II: 5); *Nadel* mit profiliertem Kopf (Taf. II: 9).

Grab 15. Scherben einer graphitierten *Amphore,* mit waagrechten und schrägen Riefen verziert.

Die Keramik aus dem Gräberfeld von Diviaky nad Nitricou hat Analogien auf den lausitz-schlesischen Gräberfeldern im Gebiet der Oberen Nitra, d. h. auf dem Gebiet, das sich um den Oberlauf des Nitra-Flusses und seiner Zuflüsse Handlovka und Nitrica ausbreitet, u. zw. in ihrer älteren Phase, die in den Horizont der junglausitzer Stufe in Böhmen und Mähren gehört. Das Gebiet der Oberen Nitra hat in dieser Stufe sein spezifisches Gepräge, das sich im Begräbnisritus äussert (z. B. in der Vielzahl der Hügelgräberfelder), in der Keramik (hauptsächlich hinsichtlich des Formenschatzes) und auch in der Bronzeindustrie, die zum Karpatenbecken orientiert ist.

Die Bronzeindustrie datiert den Grossteil der Gräber in Diviaky nad Nitricou in Reineckes Stufe HA. Bei einigen Typen kann ihr Vorkommen bereits in BD vorausgesetzt werden (Taf. II: 1, 10), doch datiert das Begleitmaterial auch diese in die Stufe HA. Umgekehrt wieder, können wir auf Grund der Keramik die Datierung einiger Gräber in HB rücken (Taf. I: 5, Keramik aus Grab 11 und 15).

Übersetzt von B. Nieburová

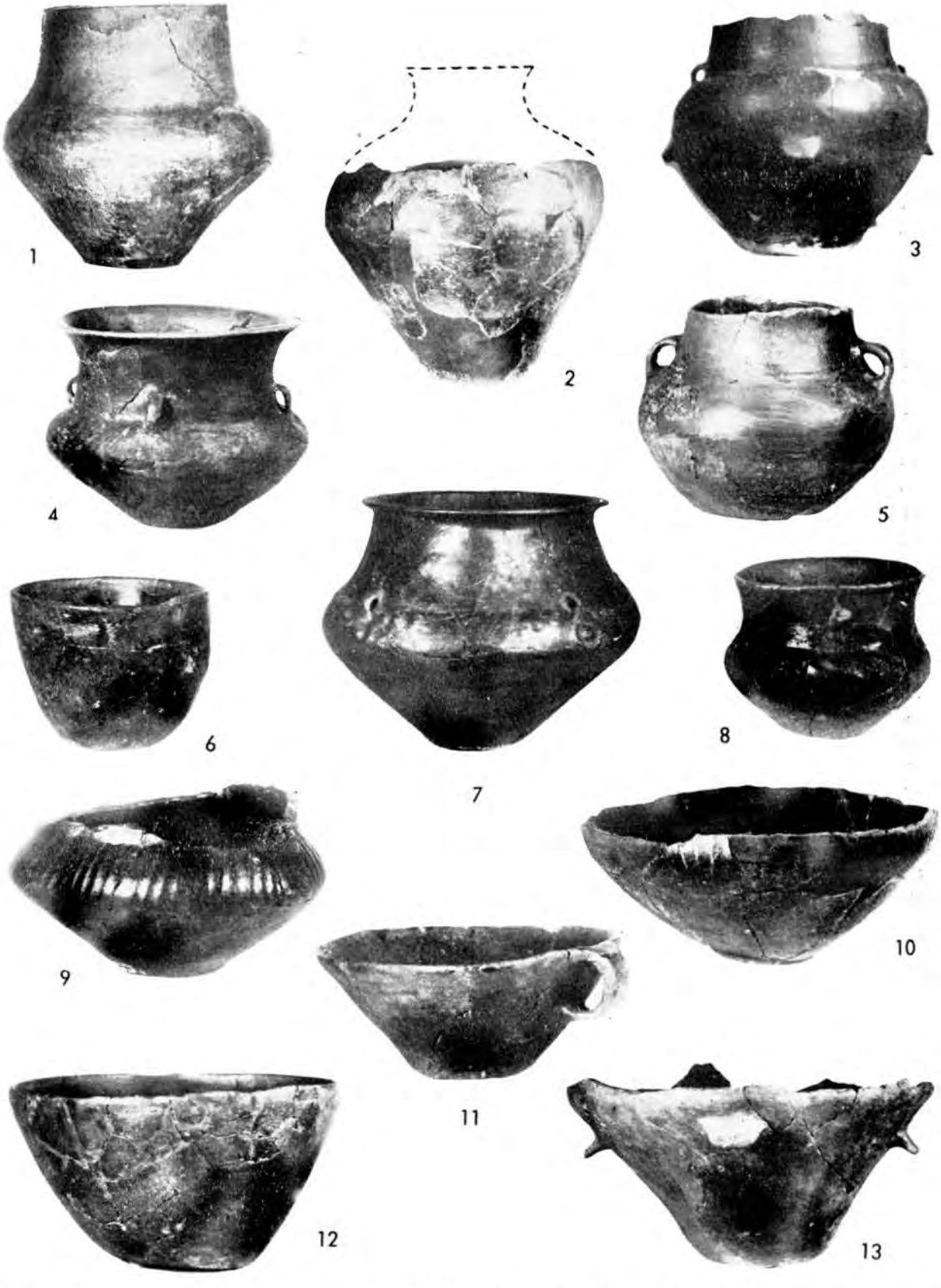

Tabuľka I. — Tafel I. Diviaky nad Nitricou, okres (Bezirk) Prievidza. 1 — hrob (Grab) 3; 2, 4, 8, 9, 11, 12 — hrob (Grab) 13; 5 — hrob (Grab) 2; 6 — hrob (Grab) 1; 10 — hrob (Grab) 9; 13 — hrob (Grab) 14; Výška nádob (Gefässhöhe): 1 — 36 cm, 2 — 28 cm (zachovaná časť — erhaltener Teil), 3 — 36 cm, 5 — 15 cm, 6 — 7,5 cm, 7 — 21 cm, 8 — 8 cm, 9 — 7,5 cm, 10 — 15 cm, 11 — 7,5 cm, 12 — 15 cm, 13 — 20 cm.

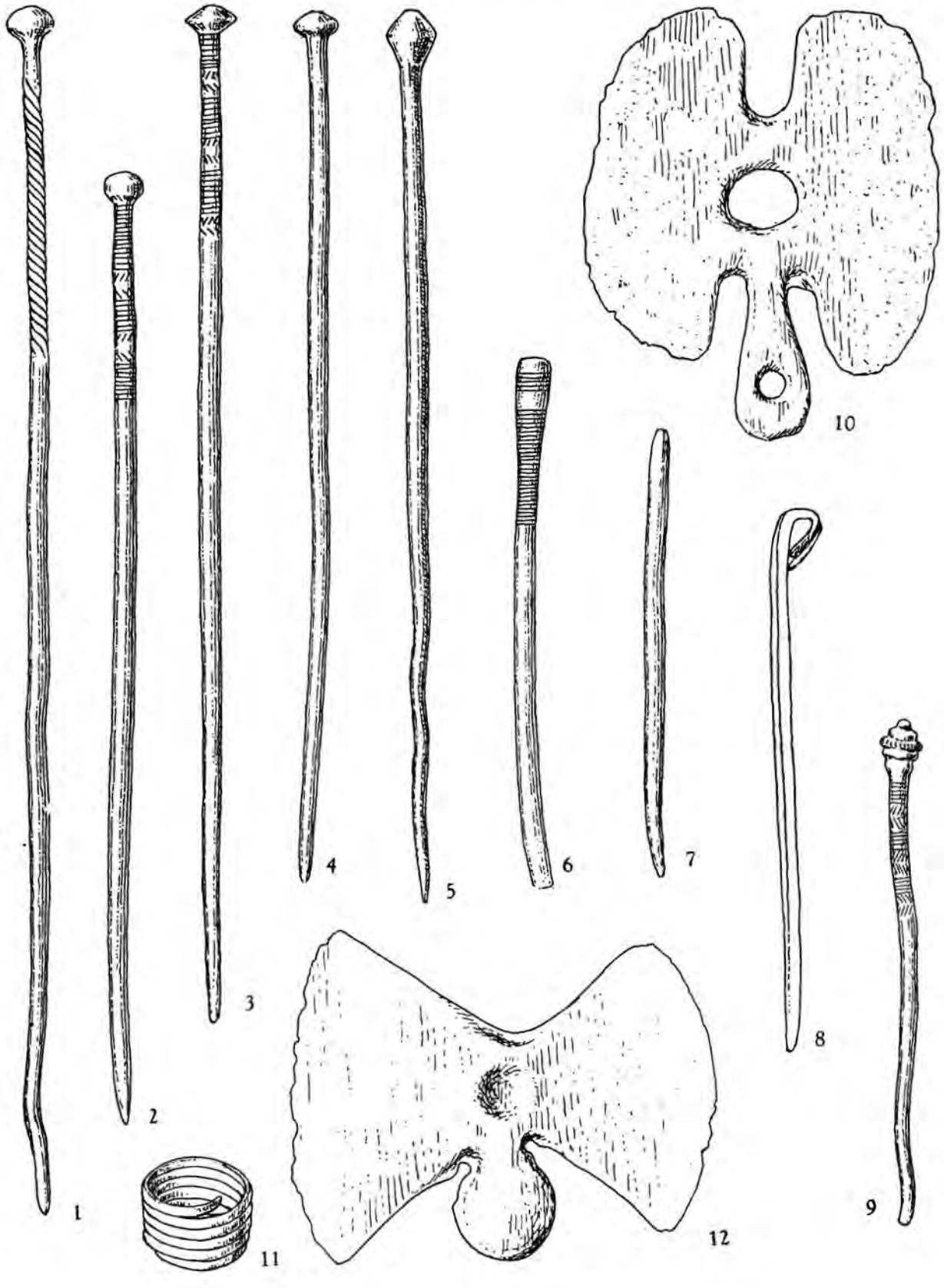

Tabuľka II. — Tafel II. Diviaky nad Nitricou, okres (Bezirk) Prievidza. 1, 2 — hrob (Grab) 3; 3, 4, 10 — hrob (Grab) 9; 5, 9 — hrob (Grab) 14; 6, 12 — hrob (Grab) 6; 7, 8 — hrob (Grab) 13; 11 — hrob (Grab) 8.

Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre

Ružicové spony zo Slovenska

JOZEF PAULÍK

Medzi najdôležitejšie šperky v mladšej dobe bronzovej (HA, B Reinecke) v Karpatskej kotline patria spony s postrannými ružicami. Za také ich považovali už aj autori prvých systematických a typologicko-chronologických prác o praveku bývalého Uhorska. Záujem o ne stúpal pribúdaním ďalších nálezov, z ktorých dva posledné na Slovensku svojím významom dali podnet aj pre napísanie tejto práce. Sú to: 1. *bronzový poklad* z Rimavskej Soboty z roku 1956 s troma sponami; 2. *nálezy ružicových spôn* na halštatskom žiarovom pohrebisku v Chotíne II (4 hroby, výskum 1956—57). Prácu rozdeľujeme do dvoch častí: v prvej, ktorá v zhode s materiálom zahrňuje v sebe dva úseky, podávame nálezové okolnosti a opis našich nových nálezov; v druhej sme sa pokúsili zhodnotiť všetky slovenské nálezy a vystihnúť ich význam vo svetle nových objavov pre niektoré chronologické a kultúrne otázky mladšej doby bronzovej. Ako tretia časť je pripojený zoznam slovenských nálezísk s dôležitejšou literatúrou o sponách z jednotlivých lokalít. Podrobnejšie spracovanie spôn s postrannými ružicami by si bolo vyžadovalo vzhľadom na niektoré nedostatočne publikované staršie nálezy zhromaždenie všetkého materiálu a jeho podrobný opis. Z tohto dôvodu sa práca môže považovať za neúplnú a takou aj je, pokiaľ zprávy z literatúry alebo nedostatok prístupnej literatúry o niektorých sponách neumožňuje zistiť všetky potrebné údaje, z ktorých sme vychádzali pri závere. Napriek tomu nesporná dôležitosť nových objavov, najmä nálezy ružicových spôn na pohrebisku Chotín II, sa prihovárali pre skoré uverejnenie materiálu; v tomto nech je aj nám dovolené vidieť predovšetkým hlavný význam tejto práce.

I

a) Hromadný nález bronzov v Rimavskej Sobote

V Rimavskej Sobote (okr. Rim. Sobota) narazili robotníci v jarných mesiacoch v r. 1956 pri kopaní jám pre stromy pred pionierskym domom na ulici J. Škultétyho v hĺbke 30—40 cm na bronzové predmety, ktoré boli údajne pôvodne ukryté v hlinenej nádobe. Predmety vyhádzali na chodník, pričom ich značne aj úmyselne deformovali. Dvaja z robotníkov-chlapcov ich napokon čiastočne pozbierali a zaniesli domov. O niekoľko dní takto zachránenú časť nálezu jeden z nich zaniesol do Okresného vlastivedného múzea v Rimavskej Sobote, kde predmety prevzal prom. hist. G. Krúdy, kustód múzea. Nález bol neskôr prinesený do Archeologického ústavu SAV na konzervovanie a prípadné rekonštruovanie (obr. 1). Z nádoby, v ktorej boli predmety údajne uložené, sa zachoval črep s pretiahnutým pozdĺžnym výčnelkom (pravdepodobne z časti pod vydutím), na vonkajšej strane tmavosivého a vo vnútri tehlovožltého povrchu o hrúbke 8 mm. Črep pochádza z väčšej, azda vázovitej nádoby, do ktorej sa mohla vmestiť zachránená časť pokladu. Zlomok patrí kultúrne azda pilinskému horizontu (obr. 4).

Po prezretí materiálu sa ukázalo, že zlomky bronzov pochádzali iba z piatich predmetov: z troch spôn s postrannými ružicami a dvoch špirálovitých náramenných kruhov. Pretože sa na predmetoch nachádzali väčšinou iba sekundárne zlomy, dali sa dve zachovanejšie spony aj rekonštruovať. Predmety rekonštruoval za našej spolupráce chemik Archeologického ústavu SAV v Nitre V. Obtulovič.

Opis predmetov:

1. *Bronzová spona* s troma dvojicami postranných ružíc a osmičkovitou slučkou pri štvorzávitovom vinutí. Je zhotovená z drôtu štvorhranného prierezu, iba ihla má kruhovitý prierez. Ružice spojujú s lukom dve nerovnako veľké svorky tehličkovitého tvaru, spájané na jednej z kratších strán s hrotmi opracovaním dodatočne otupenými. Luk spony nepredstavuje jeden drôt. Jedna polovica luku (časť pri hlavnej koncovej ružici) je ukončená až pri svorke pred vinutím, druhá polovica (časť pri vinutí) je ukončená pri svorke pred

koncovou ružicou; strednú časť luku medzi dvoma svorkami tvoria takto dva súbežné drôty. Dve dvojice vonkajších postranných ružíc sú párové (každá z jedného drôtu), vnútorné sú neúplné (stopky ružíc sú useknuté a prečnievajú cez svorku pri hlavnej ružici). Zachycovač pri hlavnej koncovej ružici je slučkovite cez seba preložený a zahnutý. Rozmery: dĺžka 25 cm, ø hlavnej ružice 10,2 cm, ø postranných ružíc 3,2 cm, dĺžka ihly 23,5 cm, váha po rekonštrukcii 230 g (obr. 2: 2; 5: 2).

2. *Bronzová spona* so štyrmi dvojicami postranných ružíc a osmičkovitou slučkou pri desaťzávitovom vinutí. Je zhotovená z drôtu kruhového prierezu. Ružice spájajú tri svorky oválneho tvaru (2 okrajové sú približne rovnaké, stredná je väčšia); svorky boli spájané na bokoch. Vonkajšie a vnútorné postranné ružice sú párové. Zachycovač je tvorený iba zahnutím luku pri hlavnej koncovej ružici. Rozmery: dĺžka 26,8 cm, ø hlavnej ružice 10,2 cm, ø bočných ružíc 1,6 cm, dĺžka ihly 21 cm. Váha po rekonštrukcii 241 g (obr. 2: 1, 5: 1).

3. *Zlomky bronzovej spony* so 4 postrannými ružicami a osmičkovitou slučkou. V celosti sa zachovala iba hlavná okrajová ružica so zachycovačom, tvoreným jednoduchým zahnutím luku. Z tela spony sa zachovali všetky tri svorky, z ktorých dve sú spojené drôtom z luku spony. Svorky boli spájané na bokoch. Zo zistiteľných rozmerov spony môžeme usudzovať na sponu so 4 dvojicami postranných ružíc, ktorá bola však menšia ako predchádzajúca (vzdialenosť medzi dvoma spojenými svorkami 2,2 cm, ø hlavnej koncovej ružice 8,2 cm; obr. 5: 5, 6).

Obr. 1. Rimavská Sobota, okr. Rimavská Sobota. Celkový pohľad na poklad z roku 1956 po rekonštrukcii. Foto K. Blaško.

Abb. 1. Rimavská Sobota, Bez. Rimavská Sobota. Blick auf den Hortfund aus dem Jahre 1956 nach der Rekonstruierung. Foto K. Blaško.

4. *Bronzový špirálovitý náramenný kruh*, pozostávajúci z dvadsiatich závitov. Horný závit je ukončený postupným stenčovaním (hrot je tenko vytepaný a späť zahnutý v dĺžke 5 mm) a má polooválny prierez; zdobený je zväzkami zvislých, jemne rytých čiar. Ostatné závity smerom nadol sú strechovite hranené, pričom prvé dva z nich majú na hrane rad jemných zásekov (miestami je táto výzdoba používaním zodratá). Závity sa v dolnej tretine zväčšujú, tretí zdola je opäť zdobený presekávaním a dva posledné sú protismerne

tordované (jeden závit je tordovaný jedným smerom, potom je tordovanie prerušené a pokračuje opačným smerom); spodný hrot náramku je vytepaný v pozdĺžnu platničku a späť zahnutý (v dĺžke 6 mm). Dĺžka (voľne postaveného náramku) majú rebrovitý stred jemne presekávaný). Náramenný kruh sa smerom nadol postupne rozširuje a na dvoch spodných závitoch je opäť protismerné tordovanie ako na predošlom kuse. Spodný hrot je odlomený. Rozmery: dĺžka (voľne postaveného

Obr. 2. Rimavská Sobota, okr. Rimavská Sobota. Dve zrekonštruované spony. Foto K. Blaško.
Abb. 2. Rimavská Sobota, Bez. Rimavská Sobota. Zwei rekonstruierte Posamenteriefibeln. Foto K. Blaško.

17 cm, ø horného závitu 6,7 cm, ø spodného závitu 9 cm, váha 410 g (obr. 3: 1; 5: 3).

5. *Bronzový špirálovitý náramenný kruh* s dvadsiatimi závitmi. Horný závit polooválneho prierezu sa postupne stenčuje (hrot je odlomený a je zdobený zväzkami jemne rytých zvislých čiar. Ďalšie závity smerom nadol sú strechovite hranené (2 horné a dolné pred tordovanou časťou špirály náramku) 16 cm, ø horného závitu 6,6 cm, ø spodného závitu 9,6 cm, váha 460 g (obr. 3: 2; 5: 4).

b) Hroby s ružicovými sponami v Chotíne II

Zlomky spôn s postrannými ružicami sa našli v hroboch 269 (výskum 1956), 293, 296, 324 (výskum 1957). Horizontálna stratigrafia na pohrebisku, kde mohlo byť pôvodne okolo 1000 hro-

bov, nie je ešte urobená. Napriek tomu už z materiálu, ktorý uverejnil M. Dušek, vidieť (hroby 1—116), že staršiu fázu na pohrebisku predstavujú hroby velatického charakteru na jeho severozápadnom konci (sektory II, III — výskum 1954—55, hroby 64—92).[1] V susedstve týchto sektorov sa nachádzali aj naše hroby so zlomkami spôn s postrannými ružicami. Pohrebisko sa pravdepodobne tiahne odtiaľto pozdĺžnym juhovýchodným smerom a ďalšie zachytené sústredenie hrobov jeho juhovýchodnej časti reprezentujú ostatné hroby s podolskou keramikou (skupina chotínska), datovanou vo všeobecnosti do HB (sektor I — výskum 1954—55, hroby 1—63, 93—116) s niekoľkými hrobovými celkami datovateľnými až do HC.[2] V tejto časti pohrebiska sa spony s postrannými ružicami nevyskytli. K rozdeleniu pohrebiska na dve základné fázy okrem keramiky pristupujú aj určité rozdiely v pohrebnom ríte, z ktorých pre staršiu fázu najpodstatnejším sa javí hniezdový spôsob pochovávania (s rôznymi obmenami) s pomerne častým vyskytom druhotne vypálenej keramiky, kým pre mladšiu (HB) sú typické urnové hroby (najčastejší spôsob: urna a dva keramické milodary). Spony s postrannými ružicami patria k náplni velatického horizontu, ktorý je datovaný vo svojej vyvinutej fáze do HA.[3] V ďalšom nasleduje opis 4 hrobov s príslušnými nálezmi keramických a bronzových milodarov.[4]

Obr. 3. Rimavská Sobota, okr. Rimavská Sobota. Dva špirálovité náramenné kruhy po rekonštrukcii. Foto K. Blaško.
Abb. 3. Rimavská Sobota, Bez. Rimavská Sobota. Zwei Armspiralen nach der Rekonstruierung. Foto K. Blaško.

Hrob 269/56. Hĺbka 40 cm. Hrobový celok sa našiel v černozemi; podľa uloženia keramických milodarov jama mala tvar mierne kotlovitý, azda oválneho pôdorysu. Vo výplni sa našli rôzne črepy väčšinou z nádob, vystavených druhotnému ohňu. Kotlovité dno jamy bolo akoby vystlané črepmi. Na dne juhovýchodnej polovice boli sústredené kostičky voľne rozhádzané na priestore 10 X 30 cm. V severnej časti plôšky pokrytej kostičkami našli sa dva riečne okruhliaky a menšie množstvo uhlíkov. Keramika v hrobe sa nachádzala akoby voľne

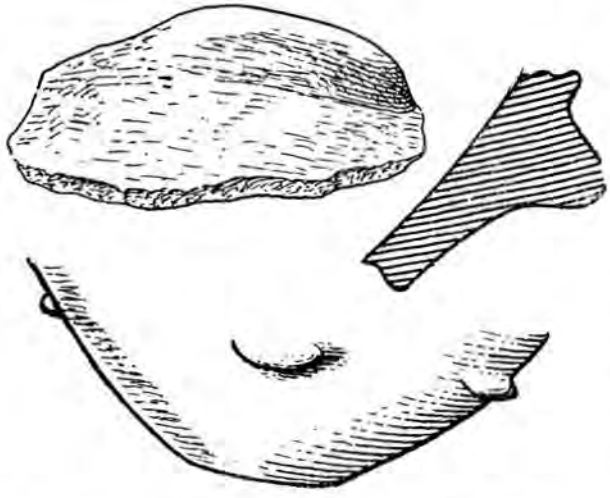

Obr. 4. Rimavská Sobota, okr. Rimavská Sobota. Črep z nádoby, v ktorej bol údajne poklad ukrytý a jeho pravdepodobné umiestnenie na nádobe. Prekreslil V. Mészáros.
Abb. 4. Rimavská Sobota, Bez. Rimavská Sobota. Scherbe des Gefässes, in welchem angeblich der Hortfund verwahrt war, und seine wahrscheinlicher Platz am Gefäss. Zeichnete V. Mészáros.

rozhádzaná, bez nejakého pravidelného umiestenia, takže hrob pôsobil dojmom rozrušeného celku (obr. 6: 1). Zlomky keramiky sa sústreďovali v juhovýchodnej polovici jamy okolo kostičiek a nad nimi. Všetky nádoby ležali na stranách alebo dnom nahor obrátené. Tesne nad roztrúsenými kostičkami v strede bola dnom nahor obrátená väčšia *šálka* v črepoch: veľká, výrazne profilovaná šálka s uchom vysoko ponad okraj vyčnievajúcim (s náznakmi tŕňovitého odsadenia pri okraji) na nízkej nôžke. Telo má zvisle kanelované; povrch žltý s kožovitým leskom. Rozmery: v — 15,5 cm (10 cm), ø ú — 18×16 cm, ø d — 5 cm (obr. 8: 3). Západne od nej a čiastočne aj na nej sa našlo *viac črepov z vysokého hrnca* s pásikovými uchami pod okrajom, dotknutého druhotným ohňom, troskovitého materiálu. Premiešané s nimi boli aj črepy z misky s dovnútra zahnutým, na vonkajšej strane náznakovite vodorovne hraneným okrajom, druhotným ohňom čiastočne deformované, troskovitého charakteru. Všetky tieto črepové nálezy pokrývala veľká *miska* dnom nahor obrátená, úplne rozpadnutá (tlakom zeme?): dvojuchá dvojkónická široká miska s okrajom vodorovne von vytiahnutým, na vnútornej strane 4× vodorovne hraneným, a so zvisle odsadenou nôžkou. Dve uchá pod okrajom sú pásikové. Farby je tehlovohnedej až tehlovočervenej (stopy po sekundárnom ohni?). Rozmery: v — 25 cm, ø ú — 46 cm (36,5 cm), ø d — 12 cm (obr. 8: 1). Približne v strede jamy ležali v nepravidelných polohách *úlomky* z nízkeho *črpáka* dvakrát vypáleného, ktorý bolo možné tiež zrekonštruovať: črpák s ponad okraj vyčnievajúcim uchom, strechovite hraneným, farby sivopopolavej. Druhotným ohňom je deformovaný; silne pórovitý materiál má miestami troskovitý charakter. Rozmery: v — 6 cm, ø ú — 12×10 cm, dno nevyznačené (obr. 8: 4). Pri severnej stene na dne sa sústreďovali veľké úlomky z bezuchej *amfory* s vysokým kuželovitým hrdlom, farby hnedožltej (miestami stopy po druhotnom vypálení). Dno má výrazne zvisle odsadené a spodnú časť pri dne husto zvisle rytú. Doplnená bola ca z 1/4. Rozmery: v — 27,5 cm, ø ú — 14,5 cm, ø d — 9 cm (obr. 8: 2). Okrem toho boli v jame porozhadzované aj úlomky z iných atypických nádob.

Južne od kostičiek v tej istej úrovni sa nachádzala skupinka ohňom poškodených bronzových predmetov: a) *bronzový* otvorený *kruh* s koncami blízko seba, z hrubšieho drôtu kruhového prierezu, ø 36 mm (obr. 7: A-3); b) *svorka* zo *spony* s postrannými ružicami s časťou zachovaného drôtu. Cez svorku prechádzali pôvodne tri drôty, z ktorých sa na jednom konci zachovala časť stredného (pravdepodobne luk spony). Rozmery: 15×6 mm, dĺžka zlomku 25 mm (obr. 7: A-1). K sponám patria pravdepodobne aj úlomky drôtených špirál (obr. 7: A-7, 9, 10, 16—21) a zlomok bronzovej ihlice kruhového prierezu o zachovanej dĺžke 34 mm (obr. 7: A-6); c) *bronzový nit* štvorcového prierezu, pravdepodobne z noža. Rozmery: 16×3×3 mm (obr. 7: A-8); d) *atypické bronzové úlomky* troskovitého, nepravidelného vzhľadu alebo tvaru pretiahnutých kvapôk, príp. v podobe pravidelných roztavených guličiek (obr. 7: A-2, 4, 5, 11—15, 22, 23).

H r o b 293/57. Hĺbka 70 cm. Obrys hrobovej jamy na piesočnatom podklade (60 cm) sa ukázal ako nepravidelne oválny, čo azda naznačuje, že jama mohla mať vo vyšších polohách nepravidelne obdĺžnikový tvar v smere sz—jv. Keramika sa našla v zlomkoch a len pri okrajoch hrobovej jamy, akoby kruhovite rozhádzaná okolo nedohorených kostičiek sústredených v strednej časti, ktoré boli však roztrúsené aj na celej ploche vymedzenej obrysom dna. Iba v juhozápadnej časti pri okraji jamy sa našla miernejšia poškodená miska vo vodorovnej polohe; hrobový celok pôsobil dosť rozrušene, ako keby bol dodatočne prehádzaný (keramika). Doplnená *miska* má okraj dovnútra zahnutý, pretiahnuto tordovaný a dno omfalické. Farby je na vonkajšej strane žltošedej, s tmavšími fľakmi

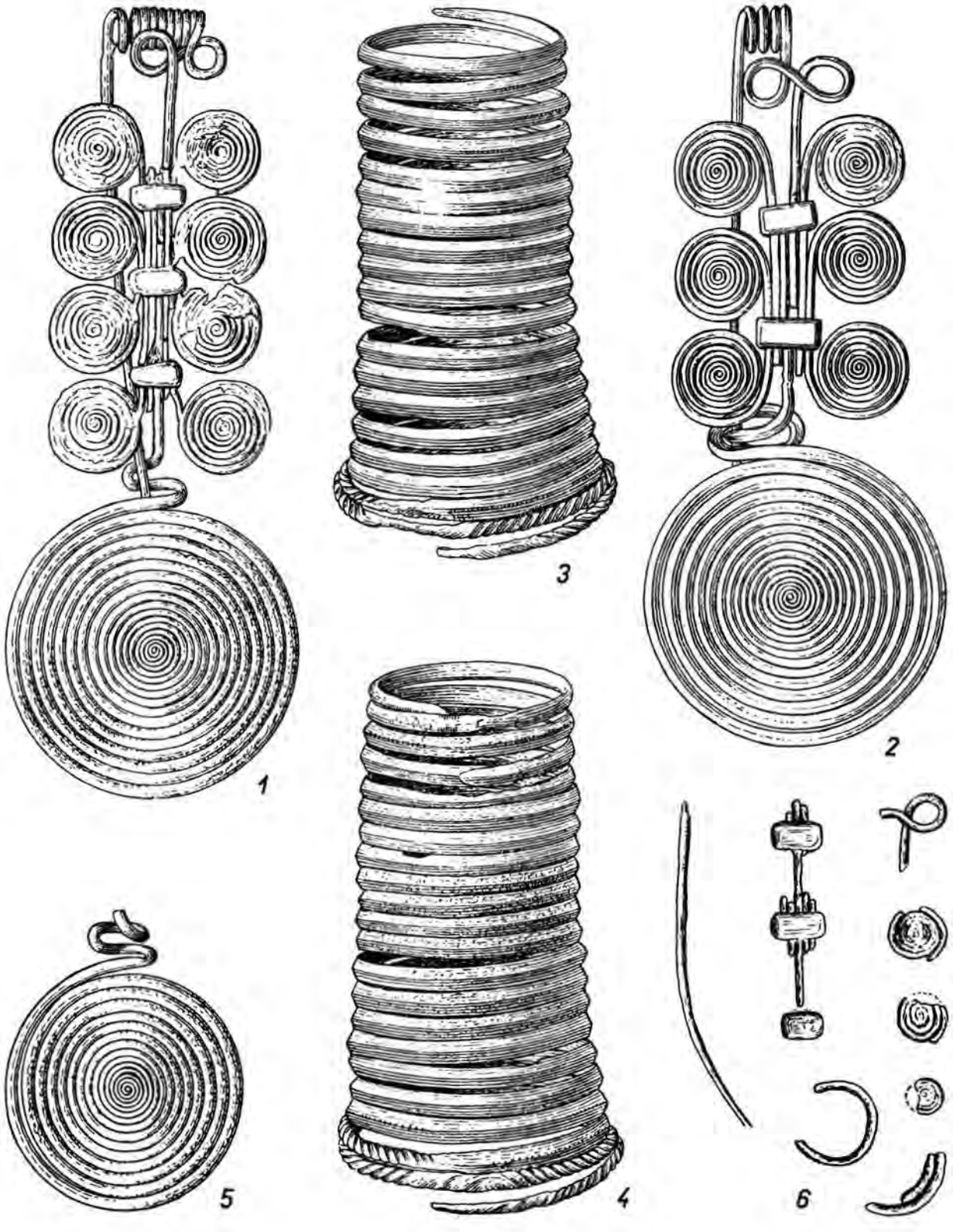

Obr. 5. Rimavská Sobota, okr. Rimavská Sobota. Predmety z pokladu po rekonštrukcii. Všetko 1:2. Kreslil V. Mészáros.
Abb. 5. Rimavská Sobota, Bez. Rimavská Sobota. Gegenstände aus dem Hortfund nach der Rekonstruktion. Alles 1:2. Zeichnete V. Mészáros.

Obr. 6. Chotín, okr. Hurbanovo. Dva žiarové hroby (269/56, 324/57) na pohrebisku v Chotíne II so zlomkami ružicových spôn.

Abb. 6. Chotín, Bez. Hurbanovo. Zwei Brandgräber (269/56, 324/57), auf dem Gräberfeld in Chotín II mit Bruchstücken von Posamenteriefibeln.

a kožovitým leskom. Rozmery: v — 6 cm, ø ú — 14,5 cm, ø d — 3,5 cm (obr. 8: 5). Nádoby v zlomkoch: a) *črepy* z väčšej *amfory* s dvoma pásikovými uchami, na rozhraní hrdla a tela, s krajom von vytiahnutým a 4× vodorovne hraneným, farby žlto- až tmavosivej; b) *črepy* z vyššej *kónickej šálky* s rovno zrezaným okrajom, zdobenej pod ním pozdĺžnym výčnelkom 4× pretlačeným, farby tmavosivej; c) *črepy* z nižšej *pologuľatej šálky*, do čierna zafarbenej, so strechovite hraneným uškom pod okrajom; d) *črepy* zo šikmo nahor vytiahnutého okraja z menšej ostro profilovanej misky, dvojkónického tvaru, farby tmavosivej; e) *črepy z hrnca* s výčnelkom pod okrajom, farby tehlovočervenej, so stopami dvojitého vypálenia.

Bronzové zlomky sa našli v celej spodnej časti výplne, najviac však pochádza spomedzi kostičiek (včítane zlomkov z ružicovej spony), zo stredu hrobovej jamy: a) zo spony pochádzajú: 1. neúplná *bronzová špirála* vinutá z drôtu kruhového prierezu, ktorý sa postupne do stredu stenčuje, na zadnej strane žiarom roztavená s pritavenými uhlíkmi, o zachovanom ø 34 mm (obr. 7: B-2); 2. tri paralelné *drôty* (stredný tvoril pravdepodobne luk spony), zachytené na oboch stranách plochými svorkami, spojovanými na zadnej strane o dĺžke 34 mm (obr. 7: B-5); 3. neúplné *vinutie* a *časť luku* s esovitou slučkou o dĺžke 41 mm (obr. 7: B-3); b) malý bronzový *krúžok* lichobežníkového prierezu o ø 21 mm (obr. 7: B-4); c) časť *čepele z noža* (?) ohňom roztaveného o dĺžke 2 cm (obr. 7: B-6); d) *pukličky* väčšie (ca 6 ks o ø 2 mm, obr. 7: B-7, 9) a menšie (ca 14 ks o ø 7 mm, obr. 7: B-10—14) väčšinou rozpadnuté a poškodené žiarom, z vytepaného plechu do pretiahnutého kosoštvorcovitého tvaru na dvoch protiľahlých stranách späť zahnutého (spôsob pripevnenia k základnej látke. Na vnútorných stranách sú stopy po pritavených uhlíkoch; e) malá *špirálová trubička* so zliatym vinutím (dĺžka 14 mm, obr. 7: B-15); f) niekoľko zlomkov z drôtov kruhového a v jednom prípade štvoruholného prierezu, patriace azda tiež k ružicovej spone (obr. 7: B-16, 18); g) zlomky z náramenného *kruhu* na koncoch roztepaného a špirálovite zahnutého, pri koncoch kruhového prierezu, v strede tordovaného (obr. 7: B-24, 25); h) časť *retiazky* o 4 ohnivkách a 3 samostatné ohnivká z porušenej retiazky (ø ohnivkiek 5—7 mm) azda tiež z ružicovej spony (obr. 7: B-19, 22); i) zlomok z väčšej špirálovitej *trubičky* žiarom sploštenej (stopy po troch vinutiach); j) malá *perla* zo svetlomodrého skla (obr. 7: B-23). Všetky zlomky sú ohňom výrazne poškodené.

Hrob 296/57. Hĺbka 35—40 cm. Hrobový celok sa našiel v černozemi a bol hlbokou orbou úplne rozrušený. Črepy pochádzajú z priestoru o rozmeroch ca 50×40 cm (všetky boli v sekundárnych polohách). Zrekonštruovať bolo možné z nich iba malú *amforku* s valcovitým hrdlom

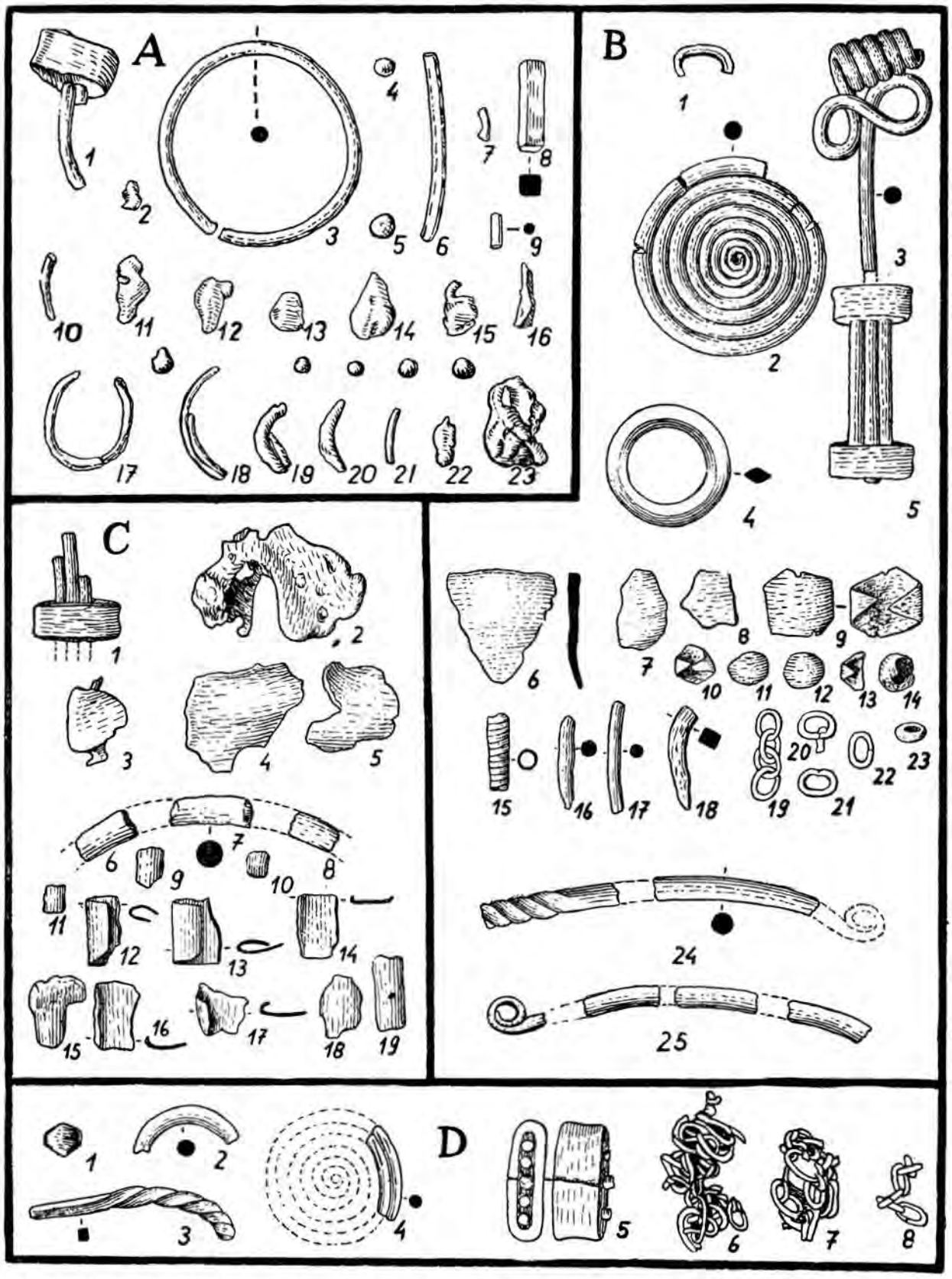

Obr. 7. Chotín, okr. Hurbanovo. Bronzové predmety a zlomky z hrobov s ružicovými sponami na žiarovom pohrebisku Chotín II—A_{1-23} — hrob 269/56, B_{1-25} — hrob 293/57, C_{1-19} — hrob 296/57, D_{1-8} — hrob 324/57. Všetko 1:1. Kreslil V. Mészáros.

Abb. 7. Chotín, Bez. Hurbanovo. Bronzegegenstände und Bronzebruchstücke aus den Gräbern mit Posamenteriefibeln auf dem Brandgräberfeld Chotín II. A_{1-23}. Grab 269/56; B_{1-25}. Grab 293/57; C_{1-19}. Grab 296/57; D_{1-8}. Grab 324/57. Alles 1:1. Zeichnete V. Mészáros.

a vodorovne von vytiahnutým okrajom na malej nízkej nôžke. Vypálená je druhotne do tehlovožlta až popolava; pôvodný tmavší povrch má väčšinou odlupnutý a je aj čiastočne deformovaná. Rozmery: v — 8,3 cm, ø ú — 9 cm, ø d — 2,9 cm (obr. 8: 7). Z ďalších typickejších zlomkov uvádzame: a) črepy z výrazne profilovanej *misky* s vodorovne von vytiahnutým, na vnútornej strane žliabkovaným okrajom. Nad ostro lomeným vydutím sú tiež 3 vodorovné žliabky; slabo trojuholníkovite hranené uško ide od vydutia nahor. Pôvodný povrch bol azda hnedej farby (výrazné stopy po druhotnom ohni, obr. 8: 8, 12); b) črepy zo *šálky* so strechovite hraneným, ponad okraj vyčnievajúcim uškom a omfalickým dnom, farby tmavohnedej až sivohnedej (obr. 8: 9—11); c) črepy z *misky*, zdobenej na okraji vodorovne vybiehajúcimi dlhými výčnelkami, v strede rebrovite zosilnenými, farby čiernej (obr. 8: 6); d) črepy z *misky* s dovnútra zahnutým, na vonkajšej strane 2× vodorovne hraneným okrajom, farby čiernej. V hrobe sa našli aj črepy z iných, často dvakrát spálených nádob, tvarove neurčiteľných.

Spomedzi črepov, tiež zo sekundárnych polôh, boli vyzdvihnuté aj bronzové predmety: a) *svorka* z ružicovej *spony* s 3 vybiehajúcimi drôtmi, spájanými pravdepodobne svorkou na zadnej strane spony (v strede jednej z dvoch pozdĺžnych strán), dĺžka 19 mm (obr. 7: C-1); b) štyri *zlomky z náramku*(?) kruhového prierezu (0,5 cm, obr. 7: C-6—8, 19); c) rôzne *zlomkovité pliešky* pôvodne azda z plechovej pásky o šírke ca 10 mm, väčšinou výrazne zahnuté a poškodené žiarom (obr. 7: C-12—14, 16—18); d) úplne deformované väčšie i menšie *kúsky zlomkov* z predmetov ohňom roztavených (obr. 7: C-15).

Hrob 324/57. Hĺbka 60 cm. Hrobový celok bol azda čiastočne porušený vinohradom, ktorý na tomto mieste dávnejšie zanikol. Hrobová jama nezistená, nálezy pochádzajú z priestoru 1,6×2 m. Po odkrytí celok pôsobil opäť dojmom, akoby bol už aj pôvodne rozhádzaný. Kostičky sa sústreďovali približne v strede na plochách 50×50 cm, neboli však na hromade, ale voľne rozsypané. Okolo nich sa nachádzala keramika znovu v nepravidelných polohách; jej uloženie na južnej, východnej a západnej strane od kostičiek umožnilo zrekonštruovať pravdepodobný spôsob pohrebného rítu: do jamy, pri dne slabo kotlovitého tvaru (predpokladanej na základe vzájomného výškového pomeru črepov v strede a pri okrajoch), boli voľne nasypané nedohorené kostičky, okolo ktorých boli do kruhu rozostavené nádoby. Tieto boli potom pokryté väčšou miskou dnom nahor obrátenou. Toto zistenie platí iba pre južnú polovicu hrobovej jamy, v severnej polovici boli črepy tiež kruhovite nahádzané, avšak bez spoločného poklopu (zásah vinohradu?). Z nádob pôvodne pravdepodobne viac-menej celých na severnej strane okolo kostičiek bol nájdený ostro profilovaný *črpák* s okrajom vodorovne von vytiahnutým a trojuholníkovite hraneným uškom, pripevneným v bezprostrednej blízkosti okraja (odlupnuté). Pôvodný povrch (náter s tmavšou hlinkou) je z väčšej časti druhotným ohňom odstránený. Rozmery: zachov. v — 4,3 cm, ø ú — 10,3 cm, dno nevyznačené (obr. 9: 2). Na východnej strane stála vo vodorovnej polohe *amfora* s vysokým kužeľovitým hrdlom na rozhraní hrdla a tela a dvoma pásikovými uchami (posunutými smerom ku hrdlu). Tmavosivý až čierny povrch má leštený, dno čiastočne pôvodne odlupnuté. Rozmery: v — 21 cm, ø ú — 12 cm, ø d — 6,5 cm (obr. 9: 1). Západne od kostičiek sa našli črepy z vysokého *hrnca* s dvoma pásikovými uchami pod šikmo von vytiahnutým okrajom, ktorý mal povrch od okraja až do blízkosti dna (pri dne je okružná páska s dodatočným hladením) prstami zvisle brázdený. Povrch tehlovočervený, s výraznými stopami druhotného ohňa (obr. 9: 3). Nad týmito nálezmi a medzi nimi ako aj nad kostičkami sa našli črepy z veľkej *misky* (asi $^1/_5$ nádoby), tvarove príbuznej s nádobou na obr. 8: 1, ale pravdepodobne väčšej. Oblúkovite prehnutý okraj mala na vnútornej strane 5× žliabkovite hranený. Žltosivý povrch nádoby mal pôvodne kožovitý lesk (obr. 9: 5). Severovýchodne od kostičiek, v zhode s kruhovitým rozmiestením, sa našlo niekoľko črepov z amfory s ľahkým prehnutím hrdla, napodobňujúcim členenie etážovitých nádob. Farby bola sivej so svetlejšími škvrnami a stopami druhotného ohňa (miestami odlupnutá povrchová vrstvička; obr. 9: 4a—b). V hrobe bolo aj viac nádob. Z črepov uvádzame ešte zlomky z malej kónickej *misky* s ostro dovnútra lomeným okrajom, vyrobenej z jemne plaveného materiálu, s povrchom druhotným ohňom vypáleným do žltosiva (obr. 9: 6).

Bronzové zlomky boli podobne ako kostičky voľne porozhadzované v strede hrobovej jamy. Väčšinou sú to atypické úlomky žiarom deformované, niekedy v podobe malých kvapôk. Typickejšie zlomky: a) malá *puklička* vytepaná z plechu s dvoma k sebe zahnutými koncami o ø 6 mm (obr. 7: D—1) a zlomky z iných; b) zlomok *ihlice* zo 4-hranného drôtu s tordovaným telom o dĺžke 36 mm (obr. 7: D—3); c) zlomky z ružicovej *spony*: 1. časť špirálovitého vinutia z *ružice*; 2. *svorka* z ru-

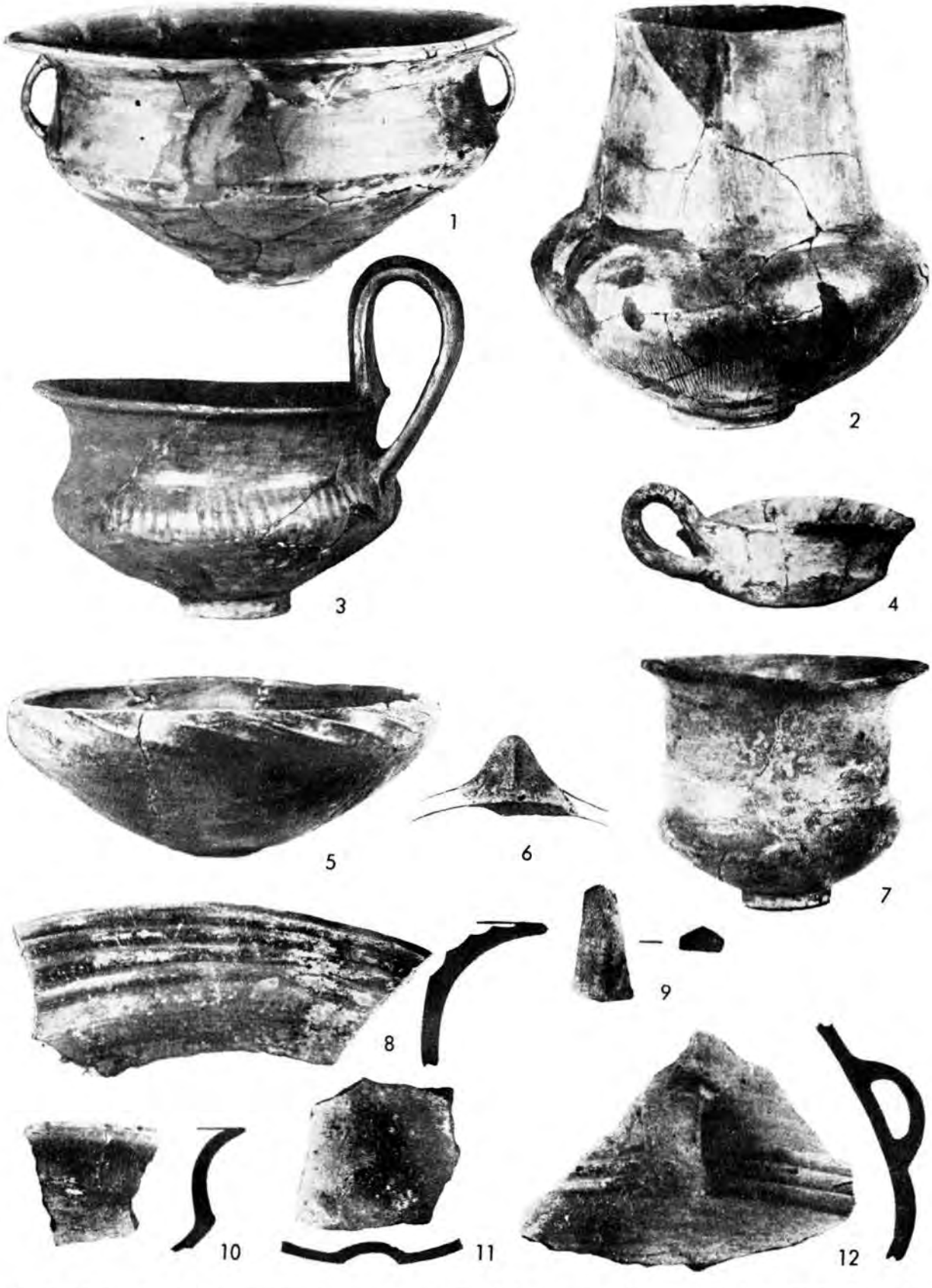

Obr. 8. Chotín, okr. Hurbanovo. Keramika z hrobov s ružicovými sponami na žiarovom pohrebisku Chotín II. 1—4 — hrob 269/56, 5 — hrob 293/57, 7—12 — hrob 296/57. Foto K. Blaško.

Abb. 8. Chotín, Bez. Hurbanovo. Keramik aus Gräbern mit Posamenteriefibeln auf dem Brandgräberfeld Chotín II. 1—4 — Grab 269/56; 5 — Grab 293/57; 7—12 — Grab 296/57. Foto K. Blaško.

žicovej spony, spojujúca 5 drôtov a spájaná v strede pravdepodobne zadnej časti spony (obr. 7: D—5); 3. zlomky ohňom spojených *retiazok* s ohnivkami o ø ca 5 mm (obr. 7: D—6—8).

Opísaná a vyobrazená keramika z hrobov so zlomkami ružicových spôn a aj sprievodné bronzové predmety nevybočujú tvarovým bohatstvom z rámca ostatných hrobových celkov, odkrytých na severozápadnom konci chotínskeho pohrebiska (Chotín II — velatická fáza chotínskej skupiny). Zachovanejšie bronzové predmety (náramenné, resp. nákrčné kruhy s roztepanými a zatočenými koncami a tordovaným telom, bronzové pukličky a aj krúžok lichobežníkového prierezu zv. niekedy ako „Geldring")[5] nemajú hodnotu pre jemnejšie časove zaradenie našich nálezov, pretože môžu byť sprievodnou zložkou nálezových horizontov v širšom časovom rozpätí (BD, HA—B Reinecke). Najpozoruhodnejší je zlomok z ihlice s tordovaným telom z hrobu 324 (obr. 7: D—3), ktorý dokladá doznievanie tohto prvšie tak obľúbeného spôsobu formovania tela ihlíc, uplatňujúceho sa na tomto území v staršom období, najmä v juhovýchodnej mohylovej kultúre.[6] V oveľa väčšej miere je spojená s karpatskou mohylovou kultúrou keramika, i keď odráža tiež aj iné prvky, svojím pôvodom zdá sa, že nie domáce. Takýmto sa javí nábeh na vytvorenie etážovitého hrdla na amforovitej nádobe z hrobu 324 (obr. 9: 4a—b).[7] Ostatné zložky sa svojím pôvodom tvarove viažu na staršie prostredie, ktoré

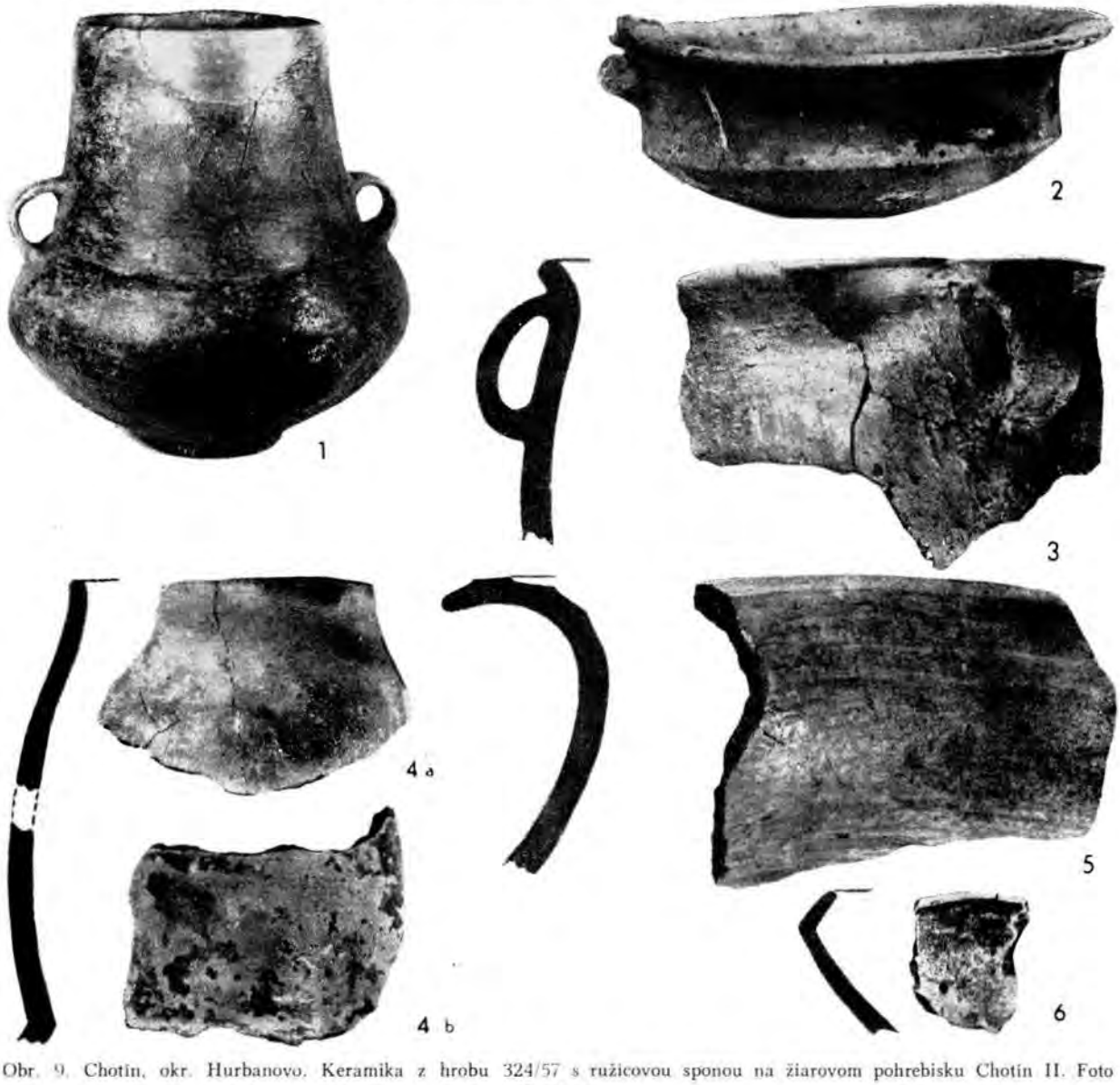

Obr. 9. Chotín, okr. Hurbanovo. Keramika z hrobu 324/57 s ružicovou sponou na žiarovom pohrebisku Chotín II. Foto K. Blaško.

Abb. 9. Chotín, Bez. Hurbanovo. Keramik aus Grab 324/57 mit einer Posamenteriefibel auf dem Brandgräberfeld Chotín II. Foto K. Blaško.

sprostredkovalo aj vzťahy k mohylovej kultúre v uvedenom zmysle. Keramické nálezy sú však mladšie ako tzv. východná skupina velatickej kultúry (typ Čaka),[8] ktorá predstavuje starší horizont vzhľadom na stupeň velatickej kultúry zachytený na chotínskom pohrebisku. Nemožno preto v oblasti juhozápadného Slovenska dávať obe tieto zložky (staršiu fázu chotínskeho pohrebiska a nálezy typu Čaka) do paralelného horizontu, ako to vyplýva z nadhodenej problematiky tohto obdobia u M. Novotnej.[9] Nálezy typu Čaka smerom na západ presahujú totiž oblasť, na ktorej doteraz nachádzame velatickú, resp. podolskú kultúru v zmysle staršieho a mladšieho stupňa chotínskeho pohrebiska (napr. Topoľčany, okr. Topoľčany, Horné Lefantovce, okr. Nitra).[10] Z keramiky k tomuto uvádzame iba jeden, avšak podstatný moment: na celom pohrebisku v Chotíne II sa nevyskytli amforovité nádoby s lievikovite nasadeným hrdlom na telo (pochopiteľne máme na mysli staršiu fázu, pre mladší stupeň to neprichádza vôbec do úvahy), ale tento tvar sa vyskytuje aj západnejšie, pričom prezrádza aj v detailoch úzke vzťahy k nálezom z „kniežacieho" hrobu v Čake (napr. šikmé facetovanie vydutia a výskyt aj menších šálkovitých tvarov tohto typu). Zásady vývoja amforovitých a zásobnicovitých nádob s lievikovite nasadeným hrdlom podal naposledy J. Říhovský.[11] Podobne, ale v staršej fáze pravdepodobne rýchlejšie, prebiehal tento vývoj aj u nás.[12]

Pohrebný rítus pri hroboch s ružicovými sponami tiež nevybočuje z rámca obvyklého spôsobu v staršej fáze pohrebiska. Ako významná zásada pri pochovávaní sa ukazuje skutočnosť, že do stredu jamy akoby voľne nasypané kostičky boli obložené, príp. obhádzané neúplnými (zriedka zachovanejšími) kusmi keramiky, najčastejšie so stopami po druhotnom ohni, pokryté väčšou alebo menšou nádobou, zachytenou väčšinou tiež v zlomkoch. Na spálenie jednej strany nádob poukázal na príbuznom pohrebisku na Morave v Klentniciach už J. Říhovský[13] (takéto stopy možno pozorovať aj na niektorých keramických tvaroch chotínskeho pohrebiska), pričom správne vyvodzuje z toho, že hranica (?), na ktorej boli mŕtvi spopolnení, bola obložená keramikou, ktorú nachádzame v hroboch ako tzv. milodary. Ak jeho postreh aplikujeme na pohrebný rítus staršej fázy chotínskeho pohrebiska, tak sa v ňom nepochybne javí snaha o náznakovité zachytenie pohrebného obradu priamo v hrobovej jame (v strede nedohorené, nasypané kostičky, obložené keramikou, poškodenou ohňom alebo nahádzaním). Pozoruhodné je napokon aj to, že bronzové predmety, a zdá sa, že aj kostičky, neboli po spálení nikdy dôsledne pozbierané. Dokazujú to okrem iného aj veľmi neúplne zachované ružicové spony, z ktorých by sa bolo v opačnom prípade zachovalo aspoň v roztavenej forme väčšie množstvo bronzového materiálu.

II

Ružicové spony s postrannými ružicami (sujtásos fibulák, Posamenteriefibeln) sú najrozšírenejším a zároveň najhonosnejším druhom spôn v rôznych kultúrach mladšej doby bronzovej v Karpatskej kotline. Už F. Pulszky rozdelil jednodielne „uhorské" spony na dve veľké skupiny; podľa neho ružicové spony všetkých troch typov (pozri nižšie) patria do veľkej skupiny tzv. „plochých spôn" na rozdiel od druhej skupiny, kde dáva sedlovité a ich varianty. Do prvej zaraďuje ešte aj na základe špirálovitého ornamentu aj okuliarovité spony.[14] Podrobnejšie roztriedil spony J. Hampel, ktorý vymedzil 8 typov, resp. variantov (A—H) spôn v Karpatskej kotline. Po typologickej stránke správne vystihol základnú vlastnosť „uhorských" spôn, ich jednodielnosť, a upozorňuje aj na príbuznosť jednotlivých druhov ružicových spôn.[15] P. Reinecke zaradil ružicové spony ako typické do druhej fázy svojej IV. doby bronzovej, vypracovanej pre karpatské pomery, pričom za staršie exempláre ružicových spôn považoval tie, na ktorých sa nachádza osmičkovitá slučka pred vinutím.[16] Tento postreh vo všeobecnosti uznáva aj v novšej dobe.[17] Najpodrobnejšie zo starších autorov sa zaoberal ružicovými sponami L. Márton.[18] Vymedzil ich v rámci ostatných spôn doby bronzovej ako typy F, G, H. Najväčšiu pozornosť venoval najtypickejšej spone (typ H — ružicová spona so 4—6—8 postrannými ružicami), pričom podotkol, že nie sú medzi nimi nijaké chronologické rozdiely. K tomuto typu priradil aj sponu z Krásnej Hôrky-Medvedzia, ktorá bola prvým a vtedy iba jediným známym exemplárom tohto druhu spôn. Na základe špirálovitého ornamentu do typu H zahrnul aj on tiež okuliarovité spony. Východiskom pri chronologickom zatriedení jednotlivých spôn mu bola už spomínaná Reineckeho práca o bronzoch Karpatskej kotliny. Z tohto systému triedenia vychádzali väčšinou aj autori neskôr publikovaných nálezov ružicových spôn.[19]

Do chronologických prác o európskom praveku, všímajúcich si veľkou mierou i ružicové spony, patrí najmä práca N. Åberga.[20] Tri poklady so sponami (Kurd, Kis-Apáti, Orci) zaradil už do

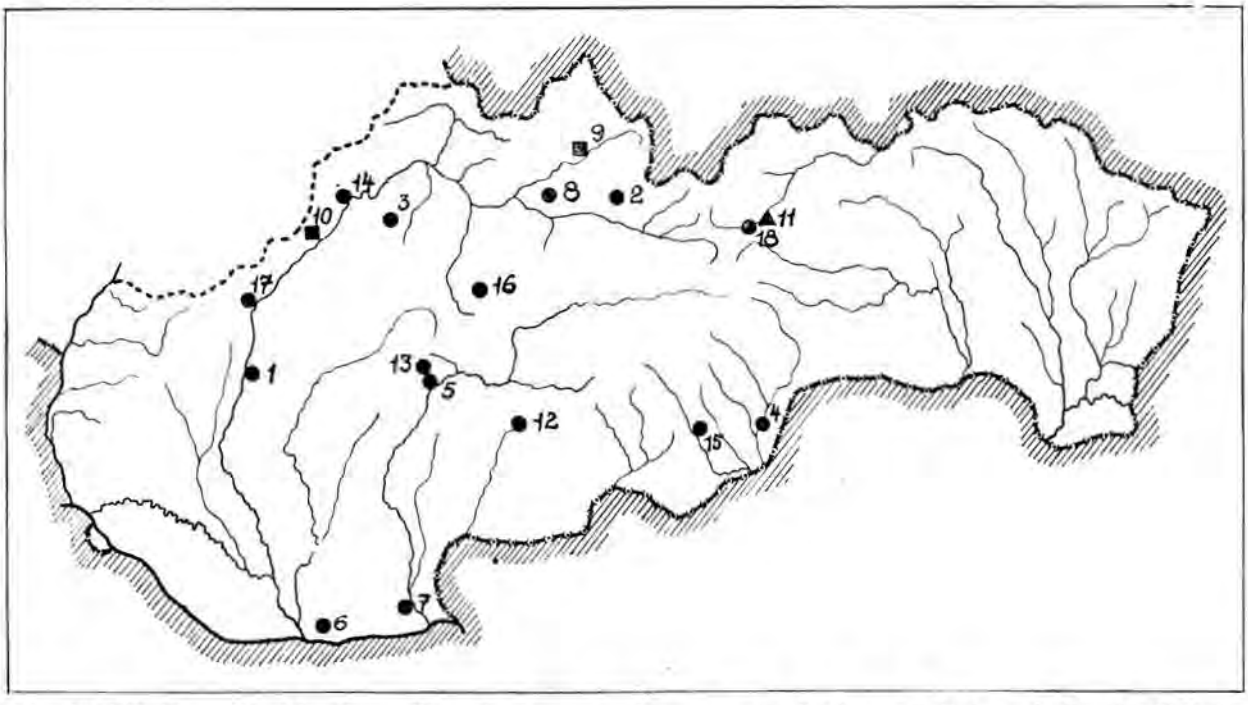

Obr. 10. Náleziská ružicových spôn na Slovensku. ● — typ A_{1-3}, ■ — typ B, ▲ — typ C. 1 — Banka, okr. Piešťany; 2 — Bobrovček, okr. Liptovský Mikuláš; 3 — Domaniža, okr. Považská Bystrica; 4 — Gemer, okr. Šafárikovo; 5 — Horná Ždaňa, okr. Nová Baňa; 6 — Chotín, okr. Hurbanovo; 7 — Kamenný Most, okr. Štúrovo; 8 — Komjatná, okr. Ružomberok; 9 — Krásna Hôrka-Medvedzie, okr. Trstená; 10 — Krivoklát, okr. Ilava; 11 — Matejovce, okr. Poprad; 12 — Pliešovce, okr. Krupina; 13 — Prochoť, okr. Nová Baňa; 14 — Púchov, okr. Púchov; 15 — Rimavská Sobota, okr. Rimavská Sobota; 16 — Sebeslavce, obec Turčianska Blatnica, okr. Martin; 17 — Trenčianske Bohuslavice, okr. Trenčín; 18 — Veľká, okr. Poprad. Mapku zhotovil J. Rajček.

Abb. 10. Fundstellen von Posamenteriefibeln in der Slowakei. ● — Typus A_{1-3} ■ Typus B; ▲ — Typus C. 1 — Banka, Bez. Piešťany; 2 — Bobrovček, Bez. Liptovský Mikuláš; 3 — Domaniža, Bez. Považská Bystrica; 4 — Gemer, Bez. Šafárikovo; 5 — Horná Ždaňa, Bez. Nová Baňa; 6 — Chotín, Bez. Hurbanovo; 7 — Kamenný Most, Bez. Štúrovo; 8 — Komjatná, Bez. Ružomberok; 9 — Krásna Hôrka-Medvedzie, Bez. Trstená; 10 — Krivoklát, Bez. Ilava; 11 — Matejovce, Bez. Poprad; 12 — Pliešovce, Bez. Krupina; 13 — Prochoť, Bez. Nová Baňa; 14 — Púchov, Bez. Púchov; 15 — Rimavská Sobota, Bez. Rimavská Sobota; 16 — Sebeslavce, Gem. Turčianska Blatnica, Bez. Martin; 17 — Trenčianske Bohuslavice, Bez. Trenčín; 18. — Veľká, Bez. Poprad. Die Karte zeichnete J. Rajček.

III. fázy doby bronzovej a zdôraznil, že formy týchto spôn pretrvávajú dosť nezmenené až do IV. doby bronzovej.[21] Za zvláštny typ považoval ružicové spony so svorkami, na ktorých je motív vtáčích hlavičiek a dolu sú závesky. Ako nový tvar ružicových spôn pribral aj ružicovú sponu s oblúkom, tvoreným troma osmičkovitými prehýbanými drôtmi (obr. 14: 4). Sponu zo Suseni (ružicová spona so špicatooválnym prinitovaným štítom, lemovaným očkovite točeným drôtom; obr. 14: 5) považoval za výsledok pôsobenia „ilýrských" jednodielnych spôn so štítom.[21]

Prehľadne zhodnotil v literatúre uvádzané ružicové spony akad. J. Filip, ktorý rozlišuje 3 základné druhy spôn: a) ružicové spony bez záveskov, b) so záveskami, c) spony s lukom štítovým, lemovaným slučkami z drôtu, pričom zhodne s N. Äbergom ich najčastejší výskyt dáva do IV. periódy, nadhadzuje však aj možnosť ďalšieho pretrvávania.[22] Toto rozdelenie ružicových spôn s postrannými ružicami je doteraz po typologickej stránke najvýstižnejšie a uplatňuje sa aj v novších prácach.[23] V rámci ružicových spôn za samostatný typ by sa mohla považovať spona zo Sviloša, ktorej štít je tvorený troma osmičkovite vinutými drôtmi (obr. 14: 4), ale základný princíp, t. j. utvorenie štítu umožňuje ju pripojiť ku sponám typu C (podľa J. Filipa). Podobne je to aj pri spone z Uzsavölgye v Maďarsku (obr. 14: 2), ktorá je konštrukčne príbuzná s typom A (variant A_1, pozri nižšie), ale zásada vytvárania náznakovitého štítu v strede prehnutých drôtov dvoch okrajových ružíc ju dovoľuje považovať za výsledok pôsobenia dvoch veľkých skupín mladobronzových spôn (jednodielne štítové a vlastné ružicové). So slovenskými ružicovými sponami sa zaoberal najmä

O. Seewald, ktorý pozná na Slovensku 3 oblasti, kde sa tieto spony vyskytujú (západné, stredné a východné Slovensko).[24] Ako neskôr uvidíme, toto rozdelenie nevystihuje vnútornú problematiku ružicových spôn a je iba viac-menej spoľahlivým zaznačením dovtedy známych nálezísk s ružicovými sponami.

Vychádzajúc zo spomenutého rozdelenia spôn s postrannými ružicami v rámci typu A, môžeme na základe určitých obmien, najmä v počte postranných ružíc, rozlišovať *tri varianty*. Technicky najjednoduchšími sa javia *spony s dvoma dvojicami postranných ružíc*, doložené v dvoch pokladoch v Zadunajsku (Kis-Apáti,[25] Kurd,[26] obr. 11: 1). Sem by sme mohli zaradiť azda aj čiastočne problematický nález z Gemera na Slovensku (okr. Šafárikovo).[27] Spony typu A, variant 1 (v ďalšom typ A_1 a pod.) sú pomerne neveľké a nedosahujú dĺžku 15 cm. Exempláre zo všetkých troch nálezísk sú zhotovené z drôtu kruhového prierezu; 2 párové dvojice postranných ružíc sú spojené jednou svorkou tehličkovitého (Kurd, Kis-Apáti) alebo oválneho tvaru (Gemer) približne v strede spony. Pred vinutím, ktoré môže mať až 5 závitov (Kurd), oblúk vytvára osmičkovitú slučku. Pomer priemeru hlavnej okrajovej ružice k ružiciam postranným je približne 1:1. Pri vymedzení tohto variantu dá sa prihliadnuť aj k všeobecne uznávanému Reineckeho názoru, že totiž spony s osmičkovitou slučkou v širšom rámci ružicových spôn sú staršie. Ďalej sú to malé rozdiely vo veľkosti hlavnej ružice a postranných ružíc. K tomuto pristupuje aj skutočnosť, že typ A_1 nevystupuje spolu s ďalšími dvoma príbuznými variantmi, ktorých nálezové a konštrukčné vzťahy sú značne užšie (A_2, A_3). I keď počet spôn typu A_1 je zatiaľ iba skromný, dá sa očakávať i v budúcnosti, že pre ružicové spony so štyrmi postrannými ružicami (dvoma dvojicami postranných ružíc) bude osmičkovitá slučka typická. Ak porovnáme Reineckeho datovanie ružicových spôn v bývalom Uhorsku (druhá fáza IV. doby bronzovej) s uvedeným konštatovaním, je pochopiteľné, že ako staršie tvary prichádzajú do úvahy v tejto dobe najmä spony typu A_1. Toto podopiera aj Ábergovo datovanie oboch spomenutých pokladov.[28] Najstarší variant ružicových spôn sa vyskytuje doteraz iba v Zadunajsku. Už L. Márton poukázal na to, že ak z ružicových spôn odstránime postranné ružice so svorkami, dostaneme čistý tvar oblúkovej spony, spony „ad arco di violino"; konštrukčne najjednoduchší a teda aj najväčšmi príbuzný s pôvodným tvarom spôn je typ A_1.[29] Relatívne zriedkavý výskyt tohto typu v porovnaní s nepomerne bohatšími a na širšom území zastúpenými typmi A_2 a A_3 môže byť vskutku naznačením, že tu ide o variant akoby prechodný, bez dlhšieho uplatňovania sa, ktorý bol po vývojovej stránke iba impulzom pre mohutné rozvinutie výroby najčastejších ružicových spôn. I keď úzky súvis ďalších dvoch variantov je veľmi markantný (pozri nižšie), v ďalšom sa budeme s nimi zaoberať pre prehľadnosť najprv jednotlive.

Typ A_2 (ružicová spona so šiestimi postrannými ružicami) prichádza v slovenskom materiáli bezpečne iba v poklade z Rimavskej Soboty. Jeho výskyt územne nepresahuje rámec Karpatskej kotliny; z maďarských spôn je to ojedinelý nález v Aszóde,[30] ďalej v Kisterenne. (Obr. 11: 2).[31] V pokladoch sa našiel v Marczale[32] a na Zakarpatskej Ukrajine v Antalovciach.[33] V dvoch prípadoch (Rimavská Sobota, Marczal) sa našiel spolu s príbuzným typom A_3. Spony tohto typu môžu byť zhotovené z drôtov kruhového prierezu (Marczal, Aszód) alebo kombinovane (Rimavská Sobota — zo štvorhranného drôtu je hlavná koncová ružica a z kruhového sú postranné ružice). Spona z Aszódu je pomerne malá (ca 10 cm); z Rimavskej Soboty má dĺžku 25 cm. Je to rozdiel v porovnaní so sponami typu A_1, kde sa dá počítať predovšetkým s menšími tvarmi. Podobne ako na predchádzajúcich sponách, tak aj na týchto sa vždy nachádza osmičkovitá slučka pred vinutím, ktoré môže mať až 7 závitov (Aszód). 6 postranných ružíc je k drôtenému luku pripojených vo všetkých piatich prípadoch dvoma svorkami tehličkovitého tvaru, z ktorých väčšia sa nachádza v štyroch prípadoch v blízkosti vinutia (Marczal, Aszód, Antalovce, Kisterenne), v jednom prípade (Rimavská Sobota) v blízkosti hlavnej okrajovej ružice, pri pätke. Zadunajské nálezy sa čiastočne líšia od nášho typu aj konštrukciou: vnútorné dvojice ružíc mali párové (vždy z jedného drôtu, zavinutého na koncoch do špirál), vonkajšie sú k nim pripojené krátkou stopkou, zachytenou v dvoch prípadoch svorkou pri vinutí (Aszód, Marczal). Oproti tomu spona z Rimavskej Soboty, ako to už v opise bolo spomenuté, má vnútorné postranné ružice nepárové, so stopkami prečnievajúcimi cez väčšiu svorku pri hlavnej ružici a vonkajšie ružice pripojené tou istou svorkou sú naopak párové. Tento princíp, ale v opačnom uplatnení, nachádzame aj na spone z Kisterenne. K tomu pristupuje aj ďalšia konštrukčná zvláštnosť našej spony: stred oblúka totiž tvoria vlastne 2 súbežné drôty (bližšie pozri v opise spony 1). Presne tú istú konštrukciu má aj spona z Antaloviec. Jediný rozdiel nachádzame vo veľkosti svoriek.

ktoré sú na nej akoby opačne umiestnené (väčšia svorka pri vinutí spojuje iba 4 drôty, menšia pri hlavnej ružici až 6). Hlavná okrajová ružica je vždy väčšia než postranné ružice a ich vzájomný pomer môže byť až ca 4 : 1 (Aszód). Miesto spôn v nálezovom horizonte určujú spony typu A_3 (spoločný výskyt).

Najčastejším a najrozšírenejším variantom v rámci typu A sú v Karpatskej kotline spony s ôsmimi postrannými ružicami (A_3). Na Slovensku ich poznáme z jedenástich nálezísk, v Maďarsku sme zistili 8 prípadov. Našli sa aj v Sedmohradsku[34] a tento variant sa dostáva pomerne ďaleko mimo Karpatskej kotliny a vyskytuje sa až v Sliezsku.[35] Väčšina nálezov pochádza z pokladov (Slovensko: Banka, obr. 11: 3,[36] Domaniža,[37] Kamenný Most,[38] Komjatná,[39] Púchov,[40] Rimavská Sobota, Trenčianske Bohuslavice,[41] Veľká;[42] Maďarsko: Bodrogkeresztúr,[43] Gyermely,[44] Kenderes,[45] Marczal,[46] Orci,[47] Érsekvadkert[74a]), menej je z ojedinelých nálezov (Slovensko: Horná Ždaňa,[48] Pliešovce,[49] Prochoť[50]). Z hrobových celkov pochádzajú spony tohto druhu iba z Chotína II. Nie je zriedkavý ani výskyt viacerých spôn v jednom poklade (Domaniža, Rimavská Sobota, Marczal). Všetky spony tohto typu charakterizuje konštrukčná jednotnosť, spočívajúca v rovnakom spôsobe pripájania postranných ružíc k drôtenému luku. Dve dvojice vnútorných a vonkajších párových ružíc sú pripevnené k luku vždy troma svorkami, z ktorých najväčšia sa nachádza obvykle v strede spony. Výnimku tvoria spony z Púchova a jedna spona z pokladu v Marczale, ktoré majú všetky svorky približne rovnako veľké. Svorky môžu mať tvar tehličkovitý (pri pohľade zhora), hroty bývajú niekedy dodatočne obrusované alebo sú viac-menej zaoblené, čím vznikajú v niektorých prípadoch až oválne, nepravidelne guľaté formy svoriek (Domaniža). Na iných sponách sú svorky vybrúsené do tvaru nepravidelného šesťuholníka (napr. Kamenný Most, Kenderes). Svorky môžu byť spájané na bokoch (Rimavská Sobota) alebo v strede zadnej strany (Chotín). Tvar svoriek a spôsoby pripájania považujeme za prvky, ktoré v budúcnosti po odbornom uverejnení všetkého materiálu umožnia jemnejšie triedenie spôn s postrannými ružicami. Je zrejmé, že vlastný tvar spony bol faktorom konštantným a javí sa na všetkých exemplároch v podstate veľmi strnulým; jednotlivé, príp. aj výrobné strediská budú odrážať najskôr zložky takéhoto technického rázu (pozri nižšie). Spony typu A_3 sú zhotovené jednak z drôtov štvorcového prierezu (v Maďarsku iba v jednom prípade v Bodrogkeresztúre), jednak z kruhového. Na Slovensku sú doteraz obe skupiny počtom približne rovnako zastúpené. Vyskytla sa aj spona z drôtu obdĺžnikového prierezu a so stredným drôtom, ktorý tvorí oblúk do šírky roztepaný, akoby náznak štítu (Banka). Kým typy A_1 a A_2 majú pred vinutím vždy osmičkovitú slučku, typ A_3 sa vyznačuje tým, že táto sa na sponách nenachádza vždy, ale vystupuje najmä na tých, ktoré mali svorky približne tehličkovitého tvaru (Chotín, Rimavská Sobota, Veľká, Marczal, Bodrogkeresztúr, Velem, Érsekvadkert) alebo šesťuholníkovite hraneného tvaru (Kamenný Most, Gyermely, Kenderes). Pravidlom to však nie je, ako to dokazuje o. i. aj spona z Komjatnej. Oba typy svoriek s častejším výskytom osmičkovitých slučiek na luku nachádzame najčastejšie v Zadunajsku. Ukazuje sa tu teda menší okruh výskytu ružicových spôn s technickými zvláštnosťami v uvedenom zmysle. K nemu možno priradiť územne aj spony z južných častí juhozápadného Slovenska (Chotín, Kamenný Most). Druhý okruh ružicových spôn typu A_3 sa najvýraznejšie ukazuje na dvoch menších sponách z Domaniže, ktoré majú svorky takmer guľkovitého tvaru a sú bez osmičkovitej slučky pri vinutí. Sem patria pravdepodobne aj nálezy spôn z Púchova, Hornej Ždane, Prochote a Pliešoviec, i keď stav spôn neumožňuje niekedy zistiť, či boli na nich osmičkovité slučky alebo nie. Keď k takto rozdeleným sponám typu A_3 priberieme spony typu A_2, ktoré s nimi nepochybne konštrukčne a nálezove súvisia, načrtnutý obraz sa stáva ešte výraznejším: spony typu A_2 z Aszódu a Marczalu majú svorky tiež tehličkovitého tvaru a luk spôn vytvára pred vinutím osmičkovitú slučku. Celkove teda možno zdôrazniť, že zadunajské spony aj vo variantoch A_2 a A_3 majú starší ráz (podľa Reineckeho). Ako také poukazujú azda aj na iné, príp. staršie výrobné centrum než väčšina ružicových spôn zo Slovenska okrem nášho juhozápadného územia.

Pri oboch variantoch hlavná koncová ružica je vždy výrazne väčšia než postranné ružice. Pomer jej priemeru k bočným je najmenej 2:1 (Púchov, Bodrogkeresztúr), ale najčastejšie ca 3:1. Najväčšie rozdiely vo veľkostiach (ca 4:1) nachádzame na sponách z Veľkej (var. A_2), z Banky (var. A_3), z Aszódu (var. A_2) a z Kenderesu (var. A_3). Tento vývoj, t. j. zväčšovanie sa hlavnej okrajovej ružice pri pätke, sa dial pochopiteľne najmä pribúdaním ďalších špirál na luku spony, ale aj hrubnutím drôtu okrajovej ružice, ktorý býva aj značne hrubší (napr. prierez drôtu hlavnej špirály na sponách z Rimavskej Soboty je raz tak veľký ako prierez

bočných špirál). Týmto vyniká opäť príbuznosť oboch variantov aj po typologickej stránke, pretože variant A_1, ako bolo poukázané, možno považovať čiastočne za starší aj chronologicky. Zväčšenie hlavnej okrajovej ružice súvisí typologicky nepo-

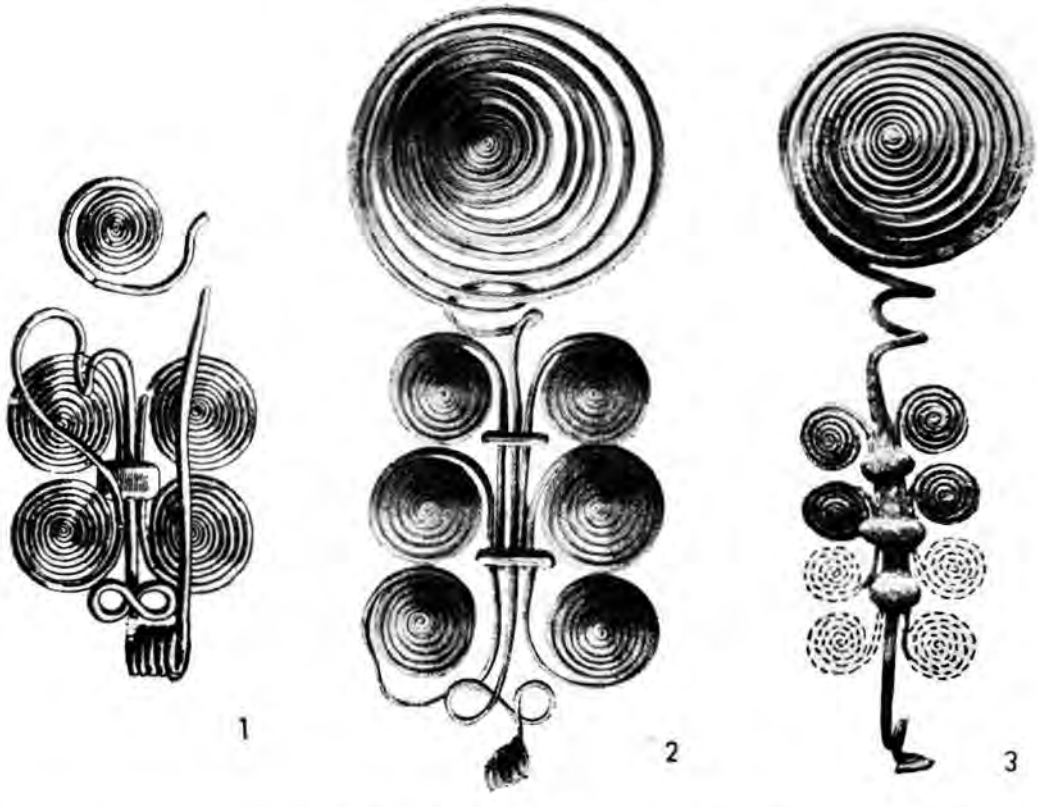

Obr. 11. Varianty ružicovej spony typu A. 1 — Kurd, Maďarsko (var. A_1); 2 — Kisterenne, Maďarsko (var. A_2); 3 — Banka, Slovensko (var. A_3). 1 podľa J. Hampla, 2. F. Kubinyiho, 3. O. Seewalda, doplnená.

Abb. 11. Varianten des Posamenteriefibeltyps A. 1 — Kurd, Ungarn (Var. A_1); 2 — Kisterenne, Ungarn (Var. A_2); 3 — Banka, Slowakei (Var. A_3). 1 nach J. Hampel, 2 nach F. Kubinyi, 3 nach O. Seewald — ergänzt.

chybne s pribúdaním ďalších postranných ružíc k luku a tým aj s celkovým vzrastom spôn. Pripájanie ďalších ružíc k luku, súvisiace s jeho predĺžením, si zase v duchu ostatných mladobronzových fibúl vyžadovalo zvýraznenie pätky a použitím väčších okrajových ružíc na sponách sa splňala aj estetická požiadavka (vyváženie pomerne dlhého a širokého tela spony väčšou ružicou pri pätke). Za relatívne staršie sa však nedajú jednoznačne považovať spony s veľkým nepomerom vo veľkostiach ružíc v rámci typu A_3, ale niektoré spony (napr. Banka), na ktorých sú postranné ružice veľmi malé, a preto spona celkovým vzhľadom pôsobí dojmom akejsi nevyváženosti. Sú azda relatívne staršie. Takýmto vývojom vznikajú obrovské exempláre spôn s postrannými ružicami, dlhé skoro 40 cm, pri ktorých praktická stránka upotrebenia ustupuje do pozadia. Ide tu skôr už iba o skvosty, používané pri rôznych slávnostiach. Spony na pohrebisku Chotín II odôvodňujú tento predpoklad, pretože ich nie ojedinelý výskyt javí sa ako doplnok k slávnostnému pohrebnému rúchu

Ako sme už na to poukázali, väčšina spôn typu A_2 a A_3 pochádza z pokladov. Sprievodné bronzové predmety týchto spôn sa hlásia do halštatských stupňov A a B. Pri vymedzení druhej periódy IV. doby bronzovej v Uhorsku použil P. Reinecke okrem iných aj poklady s ružicovými sponami z Gyermelyu, Kis-Apáti a z Kenderesu. Sú tu teda zastúpené najstaršie (Kis-Apáti) a aj najmladšie varianty ružicových spôn (Kenderes — tzv. harfovitý variant).[51] Fáza B IV-2 v Uhorsku býva synchronizovaná s jeho druhým halštatským stupňom v oblasti juhonemeckých popolnicových polí (HB),[52] nie však jednoznačne najmä pre východnú oblasť Karpatskej kotliny.[53] HB (Reinecke) ako časový stupeň pre strednú Európu sa však väčšinou ne-

uznáva; najvýraznejšie to formuloval E. Sprockhoff, podľa ktorého je to iba „facies" s určitou náplňou, dobove nepredstavujúcou samostatný úsek.[54] Periódu B IV-1 paralelizuje na rozdiel od samého Reineckeho (Mont. IV) s Mont. V. periódou, čím vyniká spätosť oboch prvých halštatských stupňov. Podľa tohto spojené stupne uhorské IV-1 a IV-2 by pretrvávali až do Mont. VI. čiže staršej doby železnej; pre ružicové spony E. Sprockhoff vylučuje možnosť pretrvávania do stupňa HC (Reinecke).[55] Z dôvodov, ktoré uvádza, nemožno ani slovenské poklady jednoznačne časove rozdeliť v zmysle Reineckeho chronológie, ale vývoj ružicových spôn (typy A_1-A_3), resp. zhodnotenie významu naznačeného typologického vývoja pre prípadné chronologické závery o výskyte a trvaní si vyžaduje konfrontáciu s datovaním jednotlivých pokladov. Vychádzame z najmladšie datovateľných celkov (typ A_2-A_3) v nálezových horizontoch mladšej doby bronzovej, najmä z dvoch pokladov s harfovitým variantom ružicových spôn.

V hromadných nálezoch so širším časovým obsahom nemožno vo všeobecnosti usudzovať na časové postavenie určitého predmetu, a to ani na základe najstaršie, ani na základe najmladšie datovateľných predmetov. Vyskytne sa však prípad, keď najmladšie datovateľné predmety môžu byť časove bližšie k predmetu, ktorý chceme datovať. Je to vtedy, ak tvorí jednu z podstatných zložiek tohoktorého pokladu. V našom prípade je to spoločný výskyt viacerých celých spôn, ktoré takto pôsobia dojmom, že v dobe ukrytia pokladu boli ešte používané. Ide teda o schovanie súčasného šperku. Zo slovenských nálezov možno zhodnotiť po tejto stránke najmä poklad z Domaniže s 3 ružicovými sponami, pri datovaní ktorých je smerodajná spona spindlersfeldského typu.[56] Najväčšie rozšírenie tejto spony je v Monteliovej IV. perióde.[57] Podobnú sponu z Lubiny, ale s užším štítom dáva K. Willvonseder do HA, pričom podotýka, že spony s úzkym štítom vo východnej skupine sú staršie.[58] Akad. J. Filip tiež pripúšťa mladší vek pokladu (počiatok V. periódy).[59] Vyvinutý tvar štítu spindlersfeldskej spony spolu s harfovitými variantmi ružicových spôn sú dostatočným podkladom pre určenie mladšieho charakteru pokladu v Karpatskej kotline. Proti tomuto zaradeniu nedajú sa postaviť ani ďalšie predmety nálezového celku: sekerka s tuľajkou a uškom a dva kosáky s postrannými lalokmi. V hromadnom náleze v Rimavskej Sobote boli pôvodne tiež 3 celé ružicové spony so špirálovitými náramennými kruhmi, analogickými k nálezom vo Felsö Túr. Jeho mladší charakter v rámci prvých dvoch úsekov Reineckeho IV. doby bronzovej je dosť pravdepodobný.[60] Kruhy z Rimavskej Soboty sú vlastne súbežné s typom podobného náramku, ktorý s tromi ružicovými sponami v poklade z Marczalu vystupuje s ihlicami s vývalkovite členeným krčkom a miskovite ukončenou hlavicou.[61] Podobné ihlice sa objavujú v Čechách a na Morave až v druhom stupni sliezskej kultúry.[62] Na mladé časové postavenie dlhých špirálovitých kruhov s malými ružicami na koncoch možno však usudzovať najmä na základe druhého pokladu z Krásnej Hôrky, kde vystupujú už so železom.[63] Z ostatných slovenských hromadných nálezov mladší vek sa pripúšťa aj pri poklade z Komjatnej.[64] Zhodné postavenie ružicovej spony z Veľkej (harfovitý variant) je určené sprievodným mečom s anténovou rukoväťou.[65] V miešanom hromadnom náleze zo Sebeslaviec (v literatúre Blatnica) S. Gallus a T. Horváth vydeľujú predmety z tohto náleziska na starší a mladší horizont.[66] K staršiemu (dvojramenný sekeromlat, špirálovitý náramok s roztepanými závitmi atď.) priraďujú aj ružicovú sponu (typ A_3 bez osmičkovitej slučky). Ako mladšie uvádzajú závesky z konskej uzdy, trojuholníkové ozdobné závesky z konského postroja a pod.[67] Postavenie spony sa zdá byť však v tomto zadelení otázne. Dvojramenné sekeromlaty okrem jedného miniatúrneho kusu v poklade z Púchova vôbec neprichádzajú s ružicovými sponami.[68] Na pilinskom pohrebisku v Nagybátonyi sa miniatúrne tvary vyskytujú v žiarových hroboch. P. Patay dáva koniec tohto pohrebiska na začiatok HA.[69] Nie je teda vylúčené, že spona patrí mladšiemu horizontu, čím by sa spodná hranica časového rozpätia výskytu ružicových spôn posunula, podobne ako pri niektorých iných sponách, veľmi nízko.

Podobná situácia sa ukazuje aj v Zadunajsku: v poklade z Gyermelya (2 spony typu A_3) je smerodajná okuliarovitá spona s osmičkovitou slučkou a retiazkami a mladý typ sekerky (Reinecke B-IV-2).[70] V rámci okuliarovitých spôn vystupuje esovitá slučka na rozdiel od ružicových práve na mladších exemplároch.[71] Harfovitý variant ružicovej spony v poklade z Kenderesa (12 závitov vinutia) s veľkým nepomerom vo veľkosti hlavnej koncovej ružice a bočných ružíc (4:1) a s esovitou slučkou na luku je však v nálezovom horizonte, ktorého staršie predmety (sekerka s vykrojeným obuchom a lalokmi približne v strede) sa hlásia do prvej fázy IV. doby uhorskej. Na základe slovenských nálezov (Domaniža, Veľká, Rimavská Sobota) možno za najmladší prvok pokladu považovať popri sprievod-

ných predmetoch (napr. tordované kruhy s roztepanými a zahnutými koncami) práve ružicovú sponu.[72]

Ružicové spony typu A_{2-3} vystupujú teda čiastočne aj v pokladoch, ktorých charakter v rámci prvých dvoch spojených stupňov Reineckeho IV. doby bronzovej v Uhorsku je výrazne mladší. Pre posúdenie celkového postavenia spôn typu A si všimneme znova typologicky staršie varianty tohto šperku (A_1). Ä b e r g o v o datovanie pokladov z Kurdu a Kis-Apáti so sponami typu A_1 neprotirečí v zásade rozvedenému typologickému vývoju ružicových spôn; do IV. periódy aj on dáva mladšie varianty (Bodrogkeresztúr, Komjatná).[73] Postavenie ostatných spôn tohto typu tak v Karpatskej kotline, ako aj mimo nej je dané hornou a spodnou hranicou v uvedenom zmysle, pričom horná nepochybne sa dotýka stupňa HC alebo ho aj presahuje. Z hľadiska výskytu ružicových spôn možno teda spojiť bronzové periódy Åberg III – IV s Reineckeho stupňom B IV-2, ktorý ich označil ako príznačné pre tento horizont. Týmto sa zároveň aj po ďalšej stránke rozrástla tvarová náplň stupňa B IV-2 (Reinecke), čo je nepochybne v zhode s názorom, že B IV-2 nepredstavuje samostatný časový úsek, ale že sa v mnohom prelína s predchádzajúcim, a ako z uvedeného vyplýva, aj s nasledujúcim horizontom. Upozornil na to konečne v súvislosti s inými predmetmi aj sám P. R e i n e c k e.[74]

Je zaujímavé všímať si na takto datovaných nálezoch niektoré momenty typologického rázu. Osmičkovité slučky pred vinutím sa nachádzajú na sponách v Zadunajsku, ktoré patria aj do HB. Poklad z Gyermelya so sponami s ôsmimi postrannými ružicami a osmičkovitými slučkami možno datovať dokonca do mladšej fázy HB.[75] Z toho je zrejmé, že i keď spony s osmičkovitou slučkou možno považovať vo všeobecnosti za staršie (najmä v pokladoch z Kurd, Kis-Apáti a Bodrogkeresztúr), pretože v súvislosti s týmto prvkom možno počítať aj s dvoma centrami v uvedenom zmysle, nemožno jednotlivé spony z oboch oblastí postaviť do jedného typologického radu. Napriek tomu všeobecný vývoj typu A (var. A_1, A_2, A_3) sa vo svetle uvedených nálezových okolností po chronologickej stránke javí nasledovne: typologicky najstaršie exempláre ružicových spôn so 4 postrannými ružicami, približne rovnako veľkými ako hlavná okrajová ružica a pomerne malých tvarov (var. A_1) vznikajú na počiatku HA, resp. už na konci BD. Hneď po nich alebo súčasne s nimi začínajú sa uplatňovať spony so 6 alebo až 8 postrannými ružicami s najväčším výskytom v dobe, ktorú môžeme vymedziť zhruba ako strednú časť mladšej doby bronzovej. Vtedy výroba ružicových spôn dosahuje v Karpatskej kotline najväčší rozkvet. Vývoj prebiehal azda v oboch základných oblastiach a odohrával sa približne rovnako, čo znamená, že viedol až k najmladším variantom týchto spôn: k ružicovým sponám harfovitým (Domaniža, Veľká, Kenderes). V dobe najčastejšieho výskytu v Karpatskej kotline sa dostávajú obchodnými cestami aj najďalej, cez Moravu až do Sliezska. Zadunajské spony sú akoby strnulejšie (sem patrí aj územie juhozápadného Slovenska) vo svojom vývoji; slovenské nálezy po konštrukčnej stránke vykazujú väčšiu variabilitu, čo opäť môže byť naznačením dvoch vývojových oblastí v rámci výskytu v Karpatskej kotline. Výskyt medi na Slovensku však môže stavať do závislosti od našej oblasti čiastočne aj zadunajské bronzy.[76] Ale ani prípadná analýza bronzových predmetov po tejto stránke pravdepodobne neprinesie pre pokročilú dobu bronzovú platné výsledky (roztavovanie starších predmetov a odlievanie nových).[77]

Pri absolútnom datovaní typu A_{1-3} sa pridržiavame Åbergovej periodizačnej schémy, v ktorej časové rozpätie III. a IV. periódy je vymedzené rokmi 1200 – 850. Ružicové spony typu A sa v jeho III. perióde však iba prvýkrát ojedinele objavujú a fažisko majú až v nasledujúcej. Z mladšieho charakteru sprievodných predmetov v niektorých pokladoch (Veľká, Domaniža atď.) vyplýva, že presahujú aj rámec jeho IV. periódy a presahujú až do V. Najväčšie rozšírenie ružicových spôn (typ A_{2-3}) možno teda azda dávať v Karpatskej kotline medzi roky 1000 – 800. Pochopiteľné presahovanie tak spodnej, ako i vrchnej hranice vyplýva zo známej vývojovej strnulosti karpatských bronzov vôbec. Najväčšie rozšírenie ružicových spôn v Čechách dáva J. F i l i p na rozhranie lužickej a sliezskej kultúry (okolo r. 900)[78], čo je v súlade s postavením Moravy a Čiech ako aj Sliezska v pomere ku Karpatskej kotline.

Čiastočný rozbor a pokus o typologické vývojové stupne ružicových spôn typu A_{1-3} ukázali, že v karpatskej bronzovej industrii nemôže byť tento šperk jednostranným podkladom pre jemnejšie časové triedenie iných bronzových predmetov (podobne ako nemôžu byť ním ani ostatné osebe ponímané výrobky). Niektoré staršie hromadné nálezy, ktorých nálezové okolnosti si dnes už nemôžeme overiť, sťažujú prácu a týmto si možno vysvetliť aj nedostatočný stav bádania na tomto poli. Jedine novšie nálezy, ale najmä nadviazanie bronzových predmetov na kultúrny podklad, budú tvoriť spo-

ľahlivý základ pre podrobnejšie rozčlenenie vývoja, čím bude azda po novej stránke osvetlený aj tzv. retardačný charakter „uhorských" bronzov.

Pohrebisko v Chotíne je druhým náleziskom v Karpatskej kotline, kde môžeme spojiť ružicové spony typu A s keramikou. Hromadný nález z Banky sa našiel v nádobe, ktorú O. Seewald[79] zaradil do sliezskeho stupňa popolnicových polí (Mont. IV). Nálezy ružicových spôn na severnom Slovensku po stránke kultúrnej odpovedajú pomerom, ktoré sa tam v tomto období prejavujú ako domáce (oblasť mladolužickej a sliezskej kultúry).

Iná je situácia, čo sa týka ružicových spôn typu A s výskytom v druhom akoby centre v Karpatskej kotline: s ružicovými sponami v Zadunajsku a v južných častiach juhozápadného Slovenska, ktorých príbuznosť bola už zdôraznená. Pokiaľ nám totiž jedno pohrebisko dostatočne osvetľuje pomery, na základe nálezov ružicových spôn na pohrebisku Chotín II, ružicové spony zo Zadunajska a z juhozápadného Slovenska možno kultúrne spojiť (bezpečne doteraz prvýkrát) so staršou fázou válskej, resp. chotínskej skupiny (velatický horizont = HA). V mladšom období (podolský horizont = HB) sa už na pohrebisku v Chotíne II nevyskytujú; objavujú sa však, ako sme videli, naďalej v pokladoch mladšieho charakteru niekedy až v úzkom dotyku s HC. Ak boli pričlenené k zadunajskej oblasti po typologickej stránke nálezy ružicových spôn typu A z dvoch nálezísk na Slovensku (Chotín, Kamenný Most) ako konštrukčne príbuzné exempláre, územné rozšírenie válskeho, resp. chotínskeho typu nám dáva zase príbuzný kultúrny poklad, ktorého produkty predstavujú. Ružicové spony spojil na Morave s kultúrou podolskou už J. Schránil.[80] Postavenie pilinskej kultúrnej oblasti medzi dvoma centrami ako miesta s dôležitou surovinovou základňou bude potrebné v budúcnosti osvetliť (Gemer, Rimavská Sobota a azda aj niektoré severnejšie nálezy). Samostatná výroba bronzových predmetov mohla sa však organizovať aj vo viacerých kultúrnych strediskách so spoločným prírodným zdrojom, a to zvlášť v tejto dobe, keď surovinou mohlo byť aj množstvo poškodených starších bronzových predmetov v tej-ktorej oblasti.

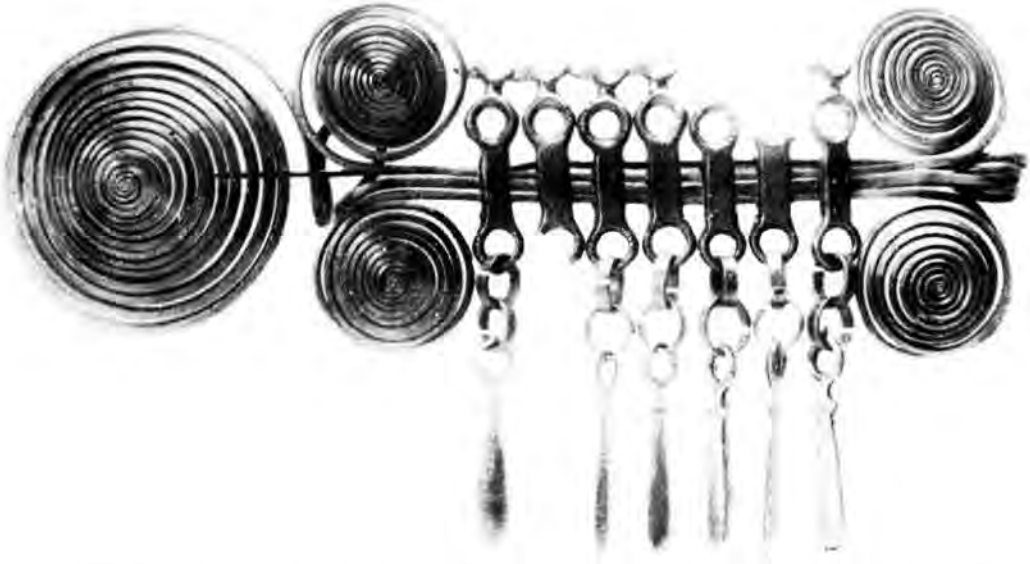

Obr. 12. Krivoklát, okr. Ilava. Ružicová spona s vtáčími protómami a záveskami na svorkách (typ B). Podľa V. Budaváryho.
Abb. 12. Krivoklát, Bez. Ilava. Posamenteriefibel mit Vogelprotomen und Hängeschmuck an den Querriegeln (Typus B). Nach V. Budaváry.

Svorky na sponách typu A majú úzko konštrukčný význam, pretože sú pri zachytení dvoch, troch alebo štyroch párov postranných ružíc nevyhnutné. Táto úzko funkčná vlastnosť ustupuje do pozadia pri ďalšom type ružicových spôn (Hampel — var. G, Filip — typ B). Sú to spony vždy s dvoma dvojicami párových postranných ružíc, pripojených k luku predĺženými svorkami (počtom 5—7), ktoré sú hore ukončené štylizovanými vtáčikmi a dolu krúžkom. Na Slovensku ich poznáme z dvoch nálezísk: z pokladu v Krásnej Hôrke-Medvedzí (obr. 13: 1)[81] a z ojedinelého nálezu v Krivokláte (obr. 12).[82] Spony sú vždy zdobené záveskami pretiahnu-

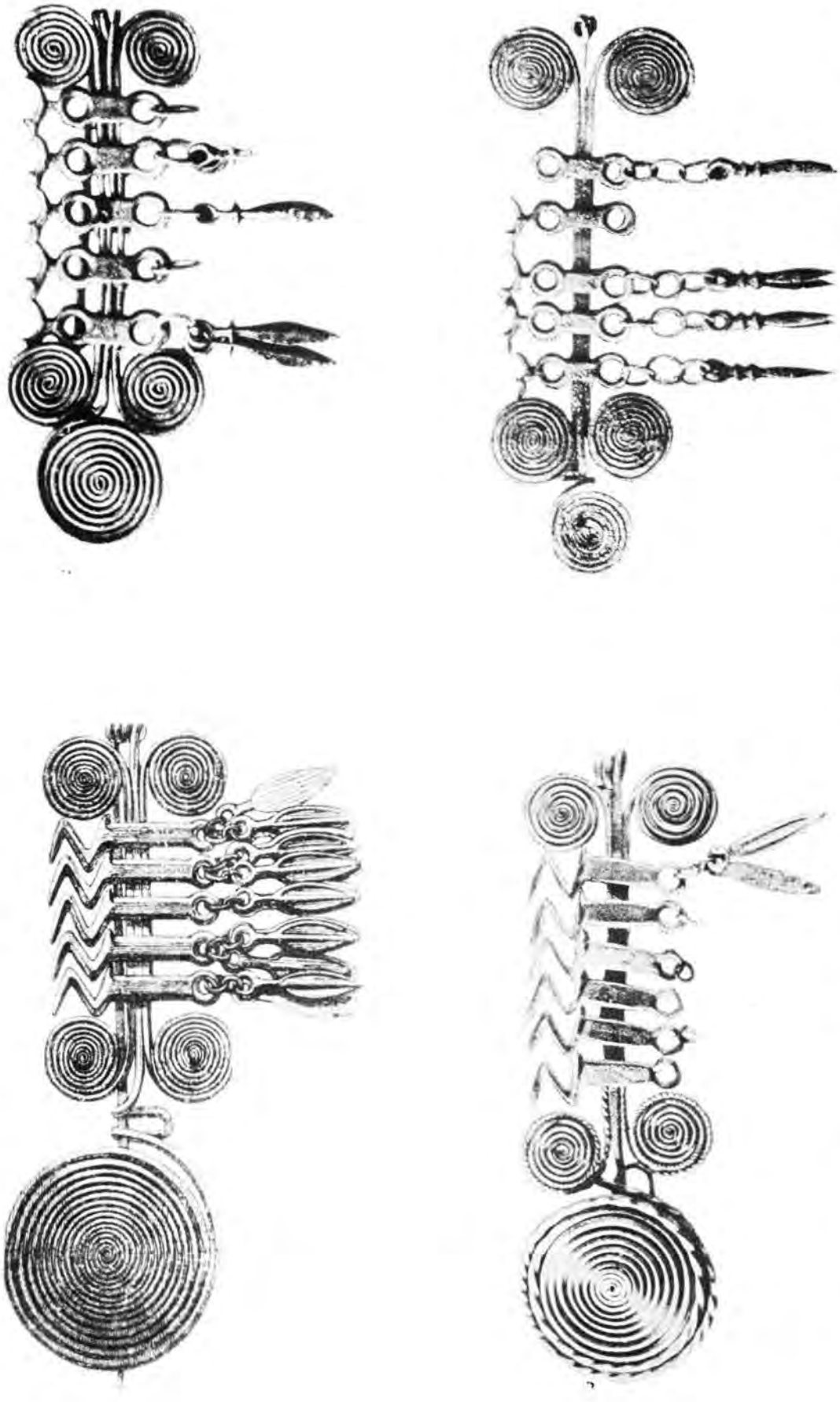

Obr. 13. Ružicové spony typu B. 1 — Krásna Hôrka-Medvedzie, Slovensko; 2, 4 — Kateřinky pri Opave, Čechy; 3 — Litoměřice, Čechy. 1 — podľa J. Hampla, 2, 4 podľa L. Franza, 3 podľa J. Kerna.

Abb. 13. Posamentenfibeln vom Typus B. 1 — Krásna Hôrka-Medvedzie, Slowakei; 2, 4 — Kateřinky bei Opava, Mähren; 9 — Litoměřice, Böhmen. 1 nach J. Hampel, 2, 4 nach L. Franz, 3 nach J. Kern.

tého listovitého tvaru, ktoré sú buď v krúžkoch svoriek (Dolany pri Olomouci),[83] alebo sú pripojené pomocou ďalšieho krúžku (Kateřinky pri Opave),[84] príp. menšou retiazkou s dvoma (Krásna Hôrka-Medvedzie, Krivoklát, Litoměřice)[85] alebo až troma ohnivkami (druhá spona z Kateřiniek). Na sponách sa nikdy nenachádza osmičkovitá slučka pred vinutím a vinutie sa vyznačuje malým počtom závitov (najčastejšie tri). Spony môžu byť zhotovené jednak z kruhového drôtu (Kateřinky), jednak zo štvorhranného (Litoměřice), ale aj kombinovane (Krásna Hôrka-Medvedzie). Nenachádzame tu približne súhlasné jednotné pomery medzi hlavnou ružicou a okrajovými vo veľkostiach, ako sme sa s týmto zjavom stretli pri sponách typu A_3. Hlavná okrajová ružica týchto spôn môže mať veľkosť bočných ružíc (jedna spona z Kateřiniek), môže byť od nich väčšia (ďalšia z toho istého náleziska); môže tu byť pomer vo veľkostiach 2:1 (Krivoklát, Litoměřice) a o niečo výraznejší (Krásna Hôrka-Medvedzie). Spony so záveskami sú pomerne veľké a dosahujú dĺžku až 40 cm (Krásna Hôrka-Medvedzie). Po typologickej stránke za prechodný tvar možno považovať exemplár z Dolán pri Olomouci: na spone sú totiž dve okrajové svorky podobné, s akými sme sa stretali na sponách typu A_{2-3} a nemajú ozdobnú funkciu (iba 5 vnútorných svoriek je utvorených obvyklým spôsobom a opatrených záveskami). Zároveň jedine táto spona má strednú časť článkov vajcovitého tvaru, na ostatných sú články pozdĺžne a hranené. Spona z Litoměřic má dva vonkajšie závity hlavnej okrajovej ružice tordované, podobne sú tordované aj 2 ružice pri nej. Listovité závesky v krúžkoch, resp. retiazkach spôn boli pôvodne po dvoch obrátené k sebe plochými stranami; na opačných sa vyskytuje rebrovité pozdĺžne zosilnenie, príp. sú pozdĺžne členené jedným alebo dvoma žliabkami. Stretávame sa so záveskami buď jednoduchými (Krásna Hôrka-Medvedzie, Litoměřice, alebo s priečnym vývalkom pod krúžkom (napr. Dolany), ktorý môže byť aj dvojitý (jedna spona z Kateřiniek). Podobné závesky vystupujú aj samostatne v pokladoch. Nemožno ich však spojovať výlučne so sponami, pretože sa nachádzajú, i keď zriedkavejšie, aj na iných bronzových výrobkoch. Protómy na horných častiach ozdobných svoriek sa vyznačujú nerovnakými stupňami štylizácie. Najvoľnejšie je pochopený základný motív na spone z Dolán, kde sú iba hrubé náznaky vtáčikov. Územné rozšírenie tohto typu (sever. Slovensko, Morava, Čechy, oblasť Sliezska) ukazuje, že výroba tohto šperku sa neobmedzovala výlučne iba na Karpatskú kotlinu, odkiaľ pochádzajú zatiaľ iba dva exempláre. Podľa doterajšieho výskytu možno usudzovať aj na priamu výrobu v oblastiach lužickosliezskych (teda tiež aj mimo Karpatskej kotliny) v zmysle, v akom takúto výrobu pre uvedené oblasti pripúšťa aj akad. J. Filip.[86] Úzke vzájomné vzťahy spony z Litoměřic so sponou z Krásnej Hôrky-Medvedzia umožňujú však usudzovať v rámci tohto typu na rovnaké výrobné stredisko. J. Kern považuje dokonca oba exempláre za výrobky tej istej dielne.[87]

Napriek niektorým zvláštnostiam spony typu B sú značne jednotné. Pri ich časovom zaraďovaní prvoradú dôležitosť má otázka, v akom časovom pomere sú k predchádzajúcej skupine ružicových spôn, ako na to poukázal už aj O. Seewald.[88] Je zaujímavé, že sa nikdy nevyskytujú s najčastejšími ružicovými sponami, so sponami typu A_{2-3}. V porovnaní s nimi majú rovnaké postavenie ako najstaršie varianty typu A (A_1). L. Mártonom boli datované do druhej fázy IV. doby bronzovej. P. Reinecke — na ktorého nadväzoval L. Márton — neuvádza medzi sponami typu A a B (z tohto vtedy poznal iba sponu z Krásnej Hôrky-Medvedzia) nijakú časovú následnosť.[89] N. Åberg zaradil spony typu B do III. bronzovej periódy. Ani podľa neho príbuznosť predchádzajúceho typu s ružicovými sponami typu B neumožňuje predpokladať medzi nimi väčší časový rozdiel.[90] V konštrukčných vzťahoch k typu A_{1-3} sa ukazuje však niekoľko zvláštností: v pomere k typu A_1 možno uviesť rovnaké pridržanie sa dvoch párov postranných ružíc pri luku: rozdiel nachádzame tiež v pravidelnej nepritomnosti osmičkovitej slučky pred vinutím. Pri sponách typu A_{1-3} bolo poukázané na postupný, celkový rast tela spony a s tým súvisiace zväčšovanie sa hlavnej koncovej ružice. I keď sú spony typu B všetky pomerne veľké a rovnakú veľkosť hlavnej ružice k bočným má aj spona z Opavy (dĺžka 30,5 cm), vývojový zákon platil aj pre tento typ a v súlade s ním vznikajú obrovské, v našom praveku vôbec najväčšie spony s podobne esteticky vyváženými veľkosťami v ružiciach ako pri type A (Krásna Hôrka-Medvedzie — 40 cm, Krivoklát — 37 cm). Tieto tvary treba analogicky považovať za mladšie, čím sa stáva Åbergovo datovanie spony z Krásnej Hôrky-Medvedzia pomerne vysokým (B III).[91] Zo sprievodných predmetov majú v tomto poklade výrazne starší charakter iba kruhy; spona predstavuje pravdepodobne mladší horizont karpatských bronzov mladšej doby bronzovej. O rôznom charaktere jednotlivých pokladov sme sa už zmienili: staršie predmety v poklade, ktorého charakter je nevyhranený, nemôžu byť smerodajné pre hori-

zontálne a časové delenie bronzov.[92] Toto vyniká najmä v súvislosti nášho pokladu s nálezom v Litoměřiciach.

Najzápadnejší nález ružicovej spony typu B v Litoměřiciach, pri ktorej sa predpokladá dokonca rovnaká dielňa so sponou z Krásnej Hôrky-Medvedzia, je datovaný mečom s čaškovitou rukoväťou. E. Kern dáva meč do halštatského stupňa B (Reinecke);[93] mladší charakter mečov s čaškovitou rukoväťou sa zdôrazňuje aj v novších prácach.[94] Zdá sa teda, že datovanie tohto tvaru ružicových spôn ako jednoznačne staršieho v mladšej dobe bronzovej v Karpatskej kotline nie je plne vyhovujúce. Skôr sa podobal vývoj vývoju typu A_{1-3}, s ktorým môže byť v uvedenom zmysle aj paralelný. Z úzkeho typologicko-konštrukčného hľadiska sú však všetky ružicové spony typu B mladšie než spony typu A_{1-3} (rozmnožený počet svoriek, ktorých pôvodná funkčná stránka sa stratila a bola nahradená inou funkciou nie tak jednostranne technickou: výzdoba spôn pomocou svoriek s vtáčími protómami a záveskami). Pravidelný nedostatok osmičkovitej slučky na luku na týchto sponách je nepochybne vo vzťahu so slovenskými nálezmi, pre ktoré — ako to bolo uvedené — nie je už tento prvok taký typický ako pre zadunajské ružicové spony. Aj územné rozšírenie typu B je v zhode s touto skutočnosťou, čo nám zároveň po novej stránke osvetľuje aj pôvod týchto výrobkov, považovaných donedávna výlučne za karpatské („uhorské").

Nakoniec možno zhrnúť, že vznik spôn typu B bol podmienený najrozšírenejším typom ružicových spôn A_{1-3}, a to najpravdepodobnejšie na Slovensku v oblasti mladolužických, resp. sliezskych popolnicových polí. Skutočnosť, že vznikol súčasne alebo iba o niečo neskôr s typom A var.$_1$, dokazuje poklad v Lützkendorfe, kde jedna dvojdielna spona s krížovou hlavicou ihlice preberá z nej svorky s vtáčími hlavičkami a záveskami, ktorú N. Äberg dáva do svojej III. periódy.[95] Ako to tento nález dokazuje a i z uvedených dôvodov nemôžu byť ružicové spony typu B staršie než typ A, ale najstaršie sú s nimi súčasné (s typom A_1) a mladšie sprevádzajú typy A_{2-3}. Týmto je zároveň po chronologickej stránke vymedzený aj nálezový horizont tohto druhého typu ružicových spôn.

Kým predchádzajúce 2 základné typy ružicových spôn aj popri svojrázne a nejednotne riešených detailoch čo do konštrukcie (var. A_{1-3}) alebo aplikovania výzdobných prvkov (napr. spôsob pripevňovania listovitých záveskov k článkom pri type B) sa vyznačovali určitou akoby jednotvárnou strnulosťou, posledná skupina (Hampel — var. F. Filip — typ C) sa vyznačuje pomerne veľkou variabilitou. Základný rozdiel nachádzame v snahe vytvoriť luk spony v štít alebo ho priamo naň dať. Z tohto hľadiska spony typu C sú vlastne všetky výsledkom pôsobenia typu A_1 a sprievodných aj starších iných typov spôn. Väčšina z nich vzniká vzájomným ovplyvňovaním sa jednodielnych štítových spôn tzv. ilýrskych[96] a ružicových typu A_1, čím je podmienený zvláštny variant týchto spôn: C_1. Iný variant predstavuje spona typu Sviloš, na ktorej štít tvoria 3 osmičkovite stočené drôty, spojené na koncoch svorkami, pričom 2 vonkajšie sú na oboch koncoch zavinuté v okrajové ružice, a v krúžkoch má aj listovité závesky (obr. 14: 4).[97] Túto sponu môžeme považovať za výsledok spolupôsobenia ružicovej spony typu A_1 a súčasných a starších jednoduchých jednodielnych plochých spôn s malou okrajovou ružicou a osmičkovite vinutým lučíkom.[98] Vzhľadom na podobný princíp, t. j. úsilie vytvoriť širší plochý štít, môže byť zaradená do typu C ako variant 2. Vzniká pomerne skoro (v čase uplatňovania sa spôn s osmičkovite vinutým lučíkom) a je preto aj súčasná so starším variantom typu A (A_1 — dve dvojice postranných ružíc).

Štítový luk na sponách C_1 je lemovaný rôzne modelovaným drôtom. Najjednoduchší tvar má spona z pokladu v Uzsavölgye, na ktorej vlastný štít chýba a je iba naznačený v strede von prehnutými drôtmi, zachytenými na dvoch koncoch svorkami tehličkovitého tvaru a zatočenými na koncoch do ružíc.[99] L. Márton považuje sponu za prechodný tvar[100] a je užšie príbuzná s typom A_1, pretože v rámci spôn typu C jedine ona má okrem štyroch postranných ružíc aj osmičkovitú slučku na lučíku pred vinutím. Podobne ako na niektorých sponách typu A[101] má vo vinutí krúžok s poslednými ohnivkami troch retiazok. Po typologickej stránke veľká okrajová ružica v pomere k bočným je v súlade so sprievodnými predmetmi, z ktorých je výrazná plochá sekerka s lalokmi v blízkosti obucha, čo azda vylučuje možnosť najstaršieho zaradenia v rámci typu C. Tomuto neodporuje ani široký tvar dvoma drôtmi náznakovite utvoreného štítu, ktorý prezrádza mladšie vzory (obr. 14: 2).

Spona zo Sadskej pochádza podobne ako spony z Chotína II z hrobu, ale v sprievode lužickej keramiky. J. Filip na základe úzkeho štítu ju zaraďuje k starším tvarom ružicových spôn typu C.[102] Zaradenie podporuje aj pomerne malý tvar spony (zachovaná dĺžka bez koncovej ružice a vinutia: 109 mm). Štít lemuje vlnovite modelovaný drôt, čím sa spona výzdobou líši od najčastejšieho spôsobu (lemovanie štítu očkovite vinutým drôtom, obr. 14: 1).

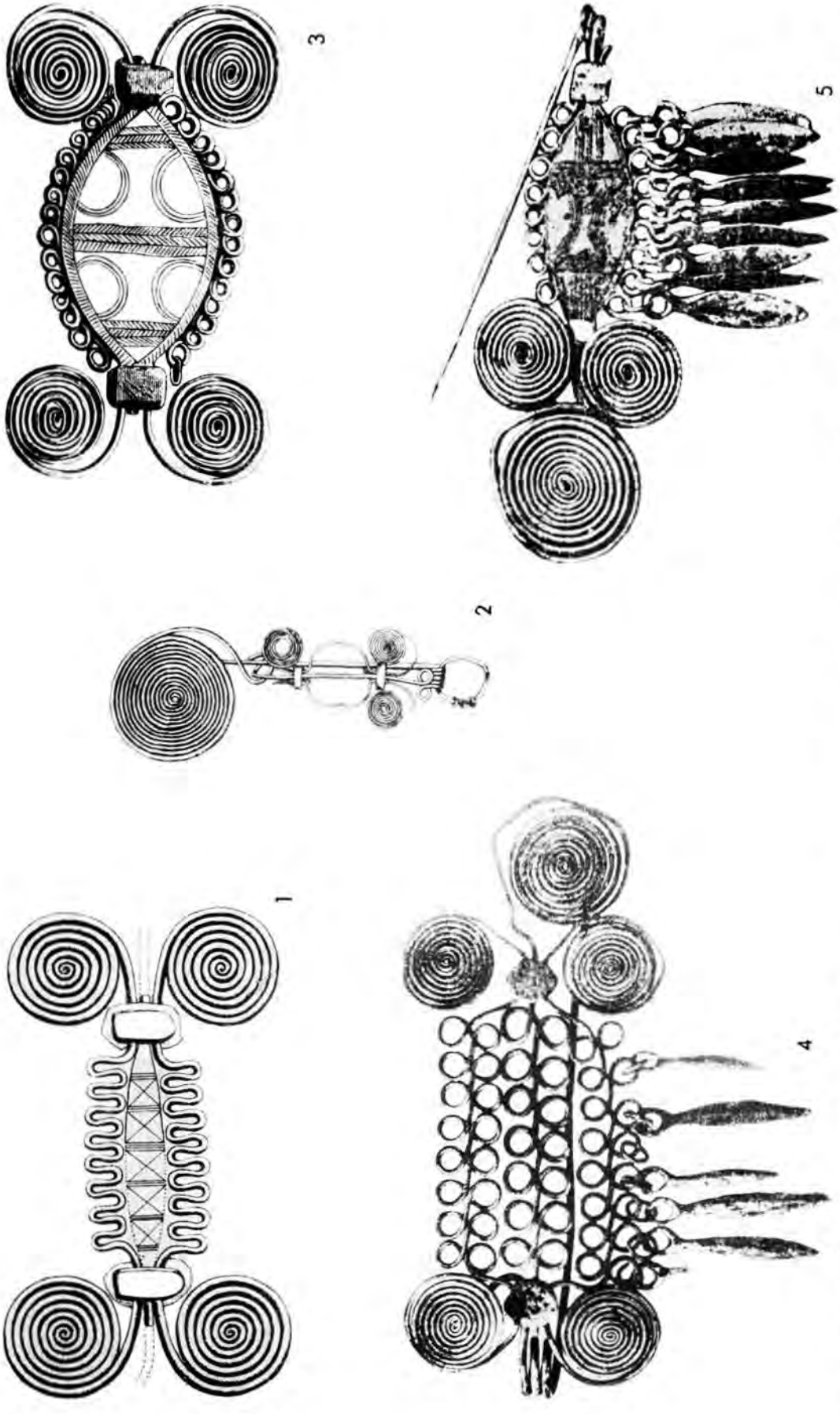

Obr. 14. Ružicové spony typu C. 1 — Sadská, Čechy; 2 — Uzsavölgye, Maďarsko; 3 — neznáme nálezisko v Karpatskej Kotline; 4 — Sviloš, Juhoslávia; 5 Suseni, Rumunsko. 1. podľa J. Filipa, 2, 3 podľa L. Mártona, 4, 5 podľa N. Åberga.

Abb. 14. Posamentenfibeln von Typus C. 1 — Sadská, Böhmen; 2 — Uzsavölgye, Ungarn; 3 — unbekannter Fundort im Karpatenbecken; 4 — Sviloš, Jugoslawien; 5 — Suseni, Rumänien. 1 nach J. Filip, 2, 3 nach L. Márton, 4, 5 nach N. Åberg.

Početnú prevahu medzi ružicovými sponami typu C majú tvary, pri ktorých je štít lemovaný očkovite vinutým drôtom. Vystupujú najmä bez listovitých záveskov (Lazarov Potok[103], Velem[104], Kurd[105], Matejovce[106]), ale aj s nimi (Suseni[107]). Typologicky za mladšie treba opäť pokladať spony s veľkou koncovou ružicou a malými bočnými, i keď Á b e r g sponu zo Suseni dáva tiež už do svojej III. periódy.[108] Významný je preto novší poklad z Matejoviec (okr. Poprad), kde zlomok takejto spony (obr. 15) vystupuje o. i. s kopijou s listovitým hrotom kruhovite modelovaným v spodnej časti pri dlhej tuľajke, čo v Reineckeho typológii znamená druhú fázu IV. doby bronzovej.[109] Časové postavenie týchto spôn ukazuje však aj poklad z Kurdu, kde zlomky s očkovite vinutým drôtom sa vyskytujú spolu so sponami A_1. Ak vezmeme do úvahy aj skutočnosť, že na štítoch týchto spôn sa nevyskytuje výzdoba mladšieho charakteru (vzorce z puklín) a ani sám štít sa nedostáva ku kosoštvorcovitému mladšiemu tvaru,[110] zdá sa, že ružicové spony typu C_{1-2} sprevádzajú predchádzajúce typy (A, B) iba v staršom úseku.

III

Náleziská ružicových spôn na Slovensku

B a n k a, okr. Piešťany. Hromadný nález. 1 spona, typ A var. 3. Literatúra: J. B o r k o v s k ý, *Tři hromadné nálezy bronzů z Podkarpatské Rusi*, PA XXXX, 1934—35, 101, poznámka 5; O. S e e w a l d, *Ein frühhallstattischer Verwahrfund aus Banka bei Pistyan*, Sudeta XIV, 1938, 10—15, obr. 1: 3; V. B u d a v á r y, *Nález starohallštatskej bronzovej spony v Krivokláte*, ČMSS XXXI, 1940, 57, pozn. 1.

B o b r o v č e k, okr. Liptovský Mikuláš. Hromadný nález. Uvádza sa jedna celá a jedna neúplná spona (pravdepodobne typ A). Literatúra: J. H a m p e l, *A bronzkor emlékei Magyarhonban* II, 65; L. M á r t o n, *A Magyarhoni fibulák osztályozása*, AÉ XXXI, 1911, 345; J. E i s n e r, *Slovensko v pravěku*, Bratislava 1933, 118; V. B u d a v á r y, c. d., 57, poznámka 1; spona sa uvádza aj ako ojedinelý nález: V. B u d i n s k ý - K r i č k a, *Slovenské dejiny I*, 1947, mapa VIII, č. 53.

D o m a n i ž a, okr. Považská Bystrica. Hromadný nález. 3 spony, typ A var. 3. Literatúra: J. H a m p e l, *A Nemzeti Muzeum régiségtár gyarapodása*, AÉ XXII, 1902, 421—22, obr. na str. 422, č. 2, 3, 4; L. M á r t o n, c. d., 345; J. E i s n e r, c. d., 118; J. F i l i p, *Popelnicová pole a počátky železné doby v Čechách*, Praha 1936—37, 120.

Obr. 15. Matejovce, okr. Poprad. Zlomok ružicovej spony typu C.

Abb. 15. Matejovce, Bez. Poprad. Fragment einer Posamenteriefibel vom Typus C.

G e m e r, okr. Šafárikovo. Hromadný nález. Zlomok spony (pravdepodobne typ A var. 1). Literatúra: J. H a m p e l, *Bronzkor*, tab. CXVI: 23. J. E i s n e r vyslovuje pochybnosť, či ide skutočne o zlomok ružicovej spony (*Slovensko*, 118). Spona ako taká je však aj neskôr uvádzaná (V. B u d a v á r y, ČMSS XXXI, 1940, 57, poznámka 1). Z kresby u H a m p l a sa zdá, že ide akoby o návlečnú bronzovú perlu, navlečenú na dvojicu spojených ružíc; otvor je však pozdĺžny a vidieť čiastočne aj pozdĺžny tvar svorky. Svorky výrazne zaoblené nie sú zriedkavé na sponách s postrannými ružicami (Domaniža, Prochoť, Pliešovce). Z kon-

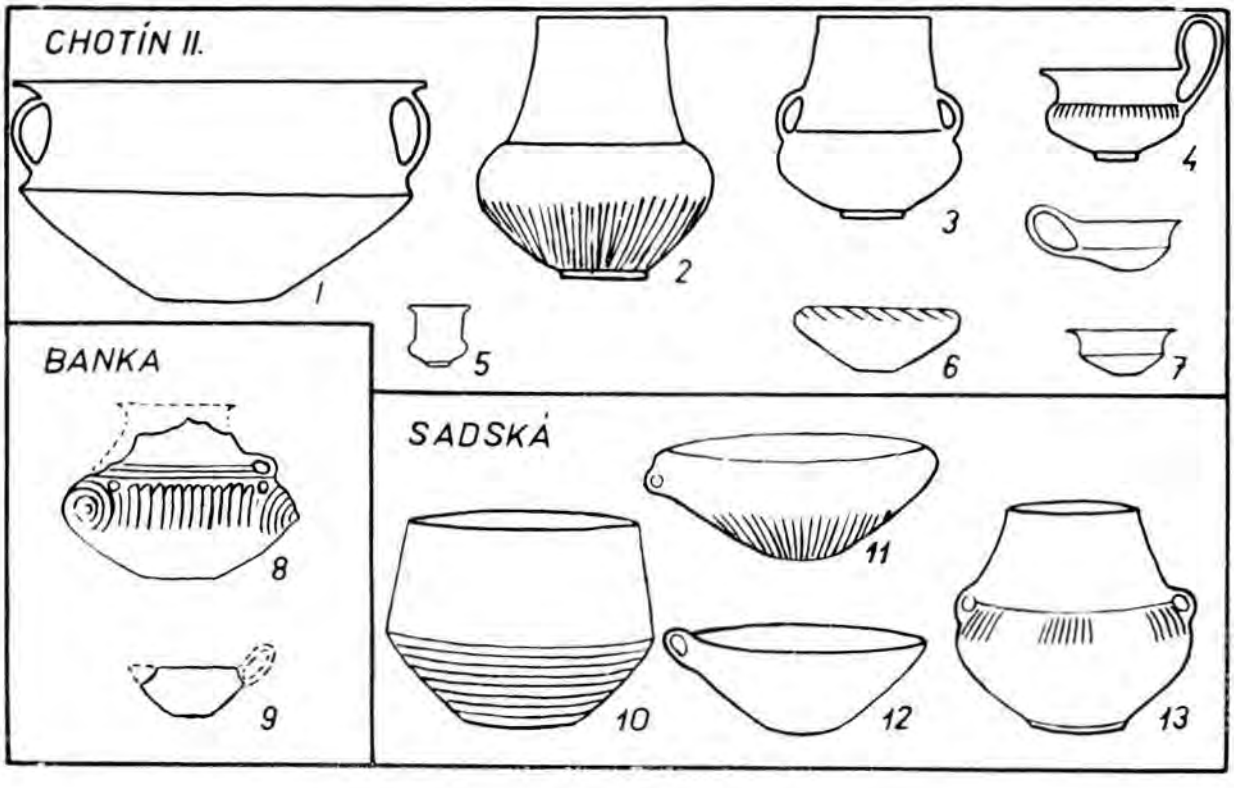

Obr. 16. Keramika s ružicovými sponami v Československu. 1–7 — Chotín, okr. Hurbanovo; 8–9 — Banka, okr. Piešťany; 10–13 — Sadská, okr. Poděbrady. 1–9 1:8, 10–13 podľa J. Filipa. Prekreslil V. Mészáros.
Abb. 16. Keramik mit Posamentierfibeln in der Tschechoslowakei. 1–7 — Chotín, Bez. Hurbanovo; 8–9 — Banka, Bez. Piešťany; 10–13 — Sadská, Bez. Poděbrady. 1–9 Grösse 1:8, 10–13 nach J. Filip. Zeichnete V. Mészáros.

štrukčných dôvodov zlomok umožňuje iba rekonštrukciu spony typu A var. 1 (spony s dvoma dvojicami postranných ružíc sú v strede spojené svorkou, spojujúcou tri drôty; v prípade, že by šlo o typ A, var. 2 alebo 3, musela by spájať svorka 5–6 drôtov, a to v strede).

Horná Ždaňa, okr. Nová Baňa. Ojedinelý nález. 1 neúplná spona, typ A, var. 3. Literatúra: V. Budavári, *Prehľad prírastkov prehistorického oddelenia Slovenského národného múzea v Turčianskom Sv. Martine, nadobudnutých v r. 1921–30*, ČMSS XXVII–XXVIII, 17, obr. 1.

Chotín, okr. Hurbanovo. Žiarové pohrebisko. Zlomky spôn v 4 hroboch. Hrob 269/56 — svorka zo spony s časťou zachovaného drôtu. Cez svorku prechádzali pôvodne 3 drôty: typ A, var. ?; hrob 293/57 — zlomky spony s postrannými ružicami. V prípade, ak zlomky pochádzajú z jednej spony, čo je veľmi pravdepodobné, keďže aj v ostatných hroboch sa našlo vždy iba po jednej spone, môže ísť iba o typ A, var. 3. Iba v prípade typu A, var. 1 by mohlo ísť o dve spony, čo je nepravdepodobné vzhľadom na súbežnosť troch drôtov; aj konštrukciu typu A, var. 2, dve svorky s troma drôtmi vylučujú (porovnaj k tomu var. A_2 na nálezoviskách Rimavská Sobota, Aszód, Marczal, Kenderes — literatúra v texte pod jednotlivými nálezoviskami); hrob 296/57 — svorka zo spony, spájajúca 3 drôty: typ A, var. ?; hrob 324/57 — veľká svorka spojujúca 5 drôtov, typ A, var. 2 alebo 3.

Kamenný Most, okr. Štúrovo. Hromadný nález. 1 neúplná spona, typ A, var. 3. Literatúra: M. Novotná, *Poklad bronzov z dolného Pohronia*, Študijné zvesti AÚ SAV 2–1957, 71–74.

Komjatná, okr. Ružomberok. Hromadný nález. 1 neúplná spona, typ A, var. 3. Literatúra: J. Hampel, *Bronzkor*, tab. CXX: 20; J. Eisner, *Slovensko*, 118, obr. 11: 10; Gallus S., Horváth T., *Un peuple cavalier préscythique en Hongrie*, Diss. Pann., II–9, 1939, 123, tab. XXV.

Krásna Hôrka-Medvedzie, okr. Trstená. Hromadný nález. 1 spona s postrannými ružicami, so štylizovanými vtáčikmi a záveskami na svorkách, typ B. Literatúra: J. Hampel, *Bronzkor*, tab. XL, J. Eisner, *Slovensko*, 118.

Krivoklát, okr. Ilava. Ojedinelý nález. 1 spona s postrannými ružicami, so štylizovanými

vtáčikmi a záveskami na svorkách, typ B. Literatúra: V. Budaváry, *Nález starohallštattskej bronzovej spony v Krivokláte*, ČMSS XXXI, 1930, 56—7, obr. 3a, 3b; V. Krička, *Výtvarný prejav slovenského praveku*, Turč. Sv. Martin, 1942, obr. 18.

Matejovce, okr. Poprad. Hromadný nález. Zlomok spony, typ C.

Pliešovce, okr. Krupina. Ojedinelý nález? Zlomok spony o zachovaných dvoch ružiciach, typ A, var. 3. Literatúra: Neresnický, *Pliešovské starožitnosti*, SMSS XV, 1910, 15—24, obr. na str. 23: 2. J. Eisner, *Slovensko*, 118. Pre typologické zaradenie porovnaj poznámky o sponách z Chotína. Podľa V. Budinského-Kričku ide o hromadný nález (*Slovenské dejiny I*, mapa VII).

Prochoť, okr. Nová Baňa. Ojedinelý nález.

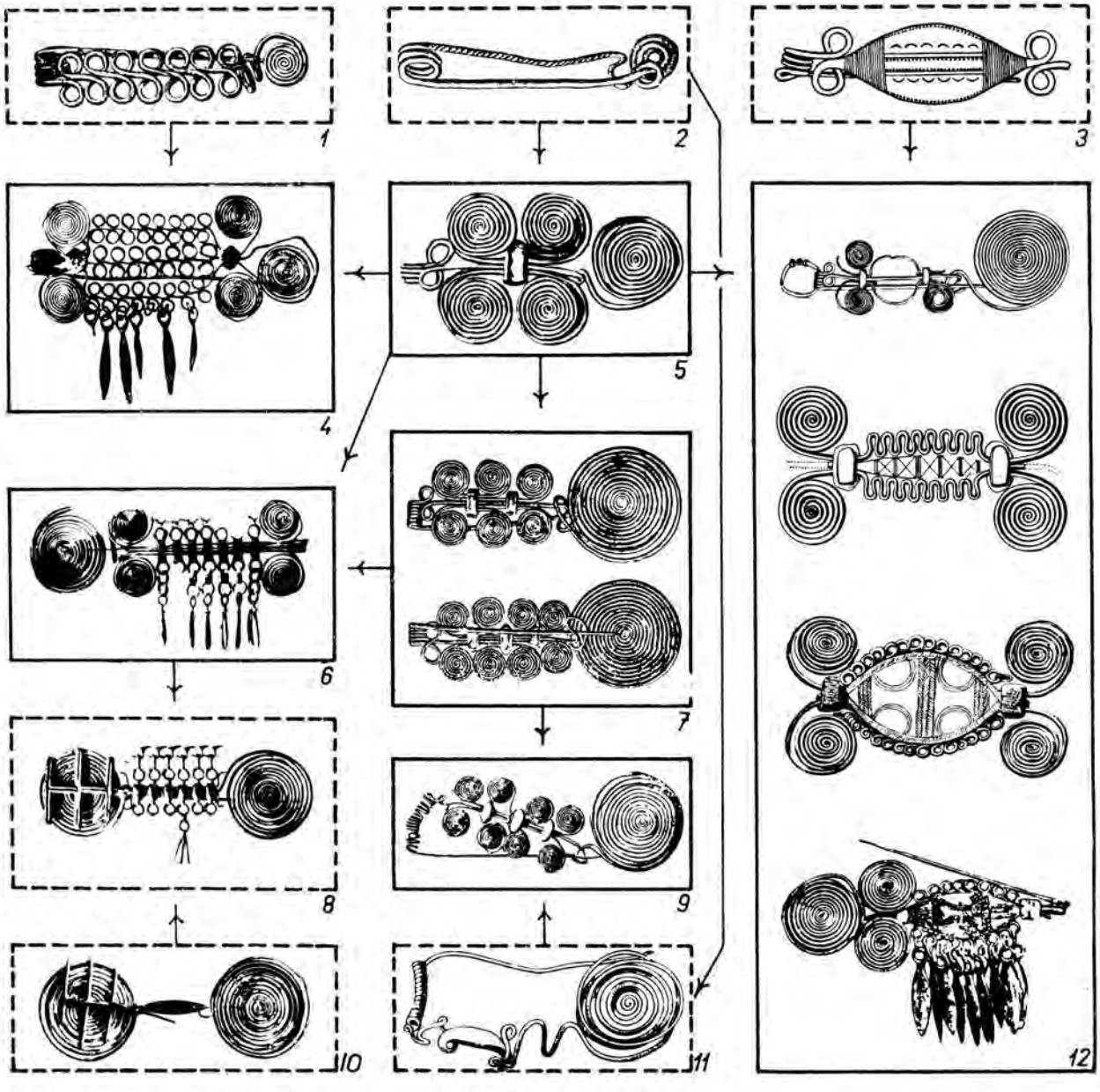

Obr. 17. Postavenie ružicových spon medzi staršími a sprievodnými sponami mladšej doby bronzovej v Karpatskej kotline. Ružicové spony sú ohraničené plnou čiarou (č. 4—7, 9, 12), ostatné prerušovanou (č. 1—3, 8, 10, 11). Šipky naznačujú smer ovplyvňovania, ktorý podmienil vznik jednotlivých typov a variantov.

Abb. 17. Die Stellung der Posamenteriefibeln unter den älteren und begleitenden Fibeln der jüngeren Bronzezeit im Karpatenbecken. Die Posamenteriefibeln sind mit Linie begrenzt (Nr. 4—7, 9, 12), die übrigen mit gestrichelter Linie (Nr. 1—3, 8, 10, 11). Die Pfeile deuten die Richtung der Einflüsse an, welche die Entstehung der einzelnen Typen und Varianten bedingt haben.

Neúplná spona v zlomkoch, typ A, var. 3. Literatúra: V. Budaváry, *Prehľad prírastkov prehistorického oddelenia Slovenského národného múzea v Turčianskom Sv. Martine, nadobudnutých v r. 1921—1930.* ČMSS XXVII—XXVIII, 1936—37, obr. V: 3—5.

Púchov, okr. Púchov. Hromadný nález? Spomínajú sa v ňom 2 spony, 1 z nich predstavuje typ A, var. 3. Literatúra: E. Hoening, A. Halaša, *Púchovské starožitnosti,* SMSS VIII, 1903, 4—5; M. Hoernes, *Őskori és római leletek a bécsi udvari természetrajzi muzeumban,* AÉ XXIV, 1904, 207, obr. 7; J. Eisner, *Slovensko,* 118, pozn. 298.

Rimavská Sobota, okr. Rimavská Sobota. Hromadný nález z r. 1956. 3 spony v zlomkoch, 2 spony typ A, var. 2, 1 typ A, var. 2. Odôvodnenie rekonštrukcií dvoch spôn v AÚ SAV: typ A, var. 3. Zo spony sa vcelku zachovala ½ vonkajšej obvodovej špirály hlavnej koncovej ružice, ktorá, ako je to obvyklé aj na iných sponách, tvorila v predĺžení zároveň zachycovač a oblúk spony, prechádzajúci cez 2 zachované svorky. Svorka pri hlavnej koncovej ružici spájala s lukom 2 drôty vnútorných postranných ružíc (ružice boli odlomené) a 2 párové dvojice vonkajších postranných ružíc (v pôvodnom stave sa nachádzala iba jedna dvojica). Ihlica spolu s vinutím a osmičkovitou slučkou bola od tohto celku sekundárne odlomená. Týmto bola daná vlastne kostra celej spony. Výber postranných ružíc uľahčila skutočnosť, že iba táto spona bola zhotovená z drôtu štvorcového prierezu. Takto bola pri rekonštrukcii doplnená iba kostra postrannými ružicami (okrem jednej). Z druhej spony sa vcelku zachovala hlavná koncová ružica so zachycovačom, luk spony s dvoma svorkami, tretia svorka s osmičkovitou slučkou a naznačeným vinutím, ďalej ihla s vinutím; všetky zlomky boli od seba sekundárne oddelené. Spojením hlavných častí vznikla kostra spony so 4 dvojicami odlomených ružíc. Ružice boli potom k telu spony umele pripevnené.

Sebeslavce, obec Turčianska Blatnica, okr. Martin. Hromadný nález. 1 spona, poškodená, typ A, var. 3. Literatúra: F. Pulszky, *A Magyar nemzeti muzeum régiségtárának legujabb gyarapodása,* AÉ III, 1879, 304. Z textu F. Pulszkého je nejasné, či ide o 5 spôn uložených v MNM z iných lokalít, ku ktorým pribudla ďalšia zo Sebeslaviec, alebo 6 spôn z toho istého náleziska (pozri k tomu J. Eisner, *Slovensko,* 118). Na inom mieste sa spomínajú odtiaľ 4 bronzové spony s postrannými ružicami (F. Pulszky, AÉ XII, 1880, 160). Poklad, ktorý sa dostal v roku 1879 do MNM (Magyar nemzeti múzeum) zo Sebeslaviec, obsahoval tieto predmety (čísla v zátvorkách znamenajú č. prírastkov k roku 1879): bronzová šálka (114/4), 2 ochranné kruhy na ruky (114/2—3), spona zo štvorhranného drôtu (114/5) bronzový meč (114/7), prilba z bronzového plechu (114/8), výzdoba z konského postroja (114/9), bronzová uzda (114/10), bronzová reťaz (114/6). Porovnaj V. Budinský-Krička, J. Dekan, *Soznam sloveník v Nár. múz. v Budapešti* (rukopis v AÚ SAV). Ide tu teda o poklad, ktorý stručne charakterizuje aj F. Pulszky. Pretože záznamy o staršom poklade zo Sebeslaviec nie sú v prírast. katalógu MNM, za bezpečný sa môže považovať iba poklad z r. 1879 s jednou ružicovou sponou.

Trenčianske Bohuslavice, okr. Trenčín. Hromadný nález. 1 spona v zlomkoch, typ A, var. 3. Literatúra: J. Petrikovich, *Bronzový nález v Bohuslaviciach,* SMSS IX, 1904, 112—20, tab. III: 1, 4, 7; L. Márton, *A magyarhoni fibulák,* 344; J. Eisner, *Slovensko,* 118.

Veľká, okr. Poprad. Hromadný nález. 1 poškodená spona, typ A, var. 3. Literatúra: L. Márton, *A magyarhoni fibulák,* 344; J. Eisner, *Slovensko,* 118.

Pri výbere pripojenej literatúry k náleziskám sme sa sústredili, pokiaľ nám to prístupnosť literatúry umožnila, najmä na pôvodné uverejnenia nálezov, čiže väčšinou na domácu, resp. „uhorskú" literatúru. Okrem uvedených nálezov sa zo Slovenska uvádzajú ešte 3 spony z neznámych nálezísk: 1 — typ A, var. 2 (M. Hoernes, c. d., 210, obr. 8); 2 — pravdepodobne typ A, var. ? (J. Eisner, *Slovensko,* 118, poznámka 306); 3 — typ A, var. 2 (O. Seewald, c. d., 13).

Poznámky a literatúra

[1] Dušek M., *Halštatská kultúra chotínskej skupiny na Slovensku,* SlA V—1, 1957, 73—173.

[2] Dušek M., c. d., 90.

[3] Pittioni R., *Urgeschichte des österreichischen Raumes,* Wien 1954, 409—10. Na Morave hľadá J. Říhovský začiatky velatickej kultúry hlbšie (v stupni BD). *Žárový hrob z Velatic I a jeho postavení ve vývoji velatické kultury,* PA XLIX, 1948, 113. Tomuto úseku a začiatku stupňa HA odpovedá u nás kultúra typu Čaka.

[4] Nie je vylúčené, že azda aj ružica, ktorú vyobrazuje M. Dušek z hrobu 34/54 (M. Dušek, c. d., obr. 11: 34) patrila pôvodne k ružicovým sponám s postrannými ružica-

mi. Zlomok podobnej bol nájdený aj v hrobe 271/56. Zo spôn sú však na pohrebisku v Chotíne II (tiež v staršej fáze) zachytené v zlomkoch pravdepodobne aj tvary jednodielnych štítových spôn s pomerne širokým štítom (hroby 265/56, 267/56) s analogickou výzdobou, ako je na sponách z Lhoty Zábornej (I. L. Píč, *Starožitnosti II*, 3, obr. 10: 2, 3) a zo Zadunajska v hromadnom náleze z Kurdu (J. Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, Budapešť 1896, CCXIII: 31; ďalej len *Bronzkor*). Na Slovensku pochádza podobná spona z ojedinelého nálezu v Hradci (J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, Bratislava 1933, obr. 10: 8; ďalej len *Slovensko*), takže ružice mohli patriť aj tomuto typu spôn. Spolu s ružicovými sponami sa našla jednodielna spona so štítovým lukom a s osmičkovitými slučkami napr. aj v Érsekvadkerte (Maďarsko), B. — Thomas E., *Archäologische Funde in Ungarn*, Budapešť 1956, 120—121.

[5] Podobný krúžok sa našiel s ružicovými sponami v Banke (O. Seewald, *Ein frühhallstättischer Verwahrfund aus Banka bei Pisthyan*, Sudeta XIV, 1938, 11, obr. 1: 6) a v Bohuslaviciach (J. Petrikovich, *Bronzový nález v Bohuslaviciach*, SMSS IX, 1904, tab. III: 5).

[6] Pozri napr. Točík A., *Staršia a stredná doba bronzová na Slovensku* (Tézy), Referáty..., Liblice 1956, 24—25, tab. XIV: 2, 3, 4.

[7] Ide o zlomky z etážovitej nádoby pomerne nevyvinutej, ale s vysokým hrdlom, ktorú možno zaradiť do V. skupiny vypracovanej J. Říhovským v rámci etážovitých nádob v strednom Podunajsku (J. Říhovský, *Etážovité osudí ve velatické kultuře*, AR X, 1958, 79, 56, obr. 5: 4). Týmto tvarom je teda zastúpený aj starší typ etážovitých nádob na juhozápadnom Slovensku, čo však nemení odôvodnený predpoklad J. Říhovského, že etážovité nádoby sa nevyvinuli u nás (J. Říhovský, c. d., 94), ale je iba dokladom civilizačných prvkov širšieho charakteru.

[8] Knorr A., *Halštatská mohyla v Čace u Želiezovcu*, AR IV, 1952, 388—95; J. Paulík, *Juhozápadné Slovensko v mladšej dobe halštatskej*, SIA IV—2, 1956, 177, pozn. 14.

[9] Novotná M., *Pravěké nálezy zo Zbrojníkov na Slovensku*, AR X, 1958, 303—4.

[10] Paulík J., *Nález polozemnice v Horných Lefantovciach*, AR XI, 1959, 495—522. Sídliskový materiál z Topoľčian sa pripravuje na uverejnenie (výskum AÚ SAV, 1956, nepublikované).

[11] Říhovský J., *Žárový hrob z Velatic I*, 80—86, obr. 7.

[12] Podrobnejšie o tejto problematike pozri J. Paulík, *Vznik a vývoj velatickej kultúry na juhozápadnom Slovensku*, Referáty..., Liblice 1959. Hrobové celky s ružicovými sponami patria do strednej až mladšej fázy HA (Reinecke).

[13] Říhovský J., *K datování anténového meče s jazykovitou rukojetí*, PA XLVII, 1956, 283.

[14] Pulszky F., *Magyarország archeologiája I*, 163—4.

[15] Hampel J., *Bronzkor*, 132 a nasl.

[16] Reinecke P., *Tanulmányok a magyarországi bronzkor chronologiájáról*, AÉ 1899, 316—40. Porovnaj k tomu MAG XXX, 1900, 100—8 (v ďalšom len *Tanulmányok*).

[17] Eisner J., *Slovensko*, 117; Filip J., *Popelnicová pole a počátky železné doby v Čechách*, Praha 1936—37, 65 (v ďalšom len *Popelnicová pole*).

[18] Márton L., *A magyarhoni fibulák osztályozása*, AÉ XXXI, 1911, 229—360 (ďalej len *A magyarhoni fibulák*).

[19] Porovnaj napr. Borkovský J., *Tři hromadné nálezy bronzů v Podkarpatské Rusi*, PA XXXX, 1934—5, 100—101; Seewald O., c. d., 14. Podrobnejšie sa zaoberal ružicovými sponami aj R. Beltz, ktorý ich zaraďuje do svojej 10. skupiny (jednodielne drôtené spony) spolu s harfovitými ako mladší stupeň (R. Beltz, *Bronze- und hallstattzeitliche Fibeln*, Z. für E. 45, 1913, 680—81). Zdá sa však, že vývoj od najstaršieho tvaru spôn: od peschierskej spony šiel dvojakým smerom a viedol jednak ku vzniku staršieho tvaru harfovitej spony (k spone sedlovitej) a jednak k ružicovým sponám. Neskôr styk oboch typov dal vznik harfovitému variantu ružicových spôn (pozri k tomuto datovanie pokladov vo Veľkej, v Domaniži a v Kenderesi v texte). Ani jednodielné štítové spony nemožno považovať v pomere k ružicovým sponám za staršie, pretože sa vyskytujú aj v staršej fáze chotínskeho pohrebiska (pozri poznámku 4) a tiež spolu s ružicovými sponami (Érsekvadkert).

[20] Åberg N., *Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie*, V, 57—9 (v ďalšom len *Chronologie* V). Pretože N. Åberg prihliada v najväčšej miere na postavenie ružicových spôn v ostatnom mladobronzovom inventári, aj v práci sa opierame najmä o jeho výsledky.

[21] Åberg N., *Chronologie V*, 58.

[22] Filip J., *Popelnicová pole*, 120.

[23] Foltiny S., *Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatenbeckens*, Bonn 1955, 39.

[24] Seewald O., c. d., 11—13. Ružicové spony zo Slovenska sú zmapované aj v práci G. Merharta. Merhart G. von, *Donauländische Beziehungen der früheisenzetlichen Kulturen Mittelitaliens*, Bonner Jahrbücher 147, 1942, tab. 5. Pravdepodobne podľa O. Seewalda je tam aj spona z Komárna, táto sa však v Dunajskom múzeu už nenachádza (oznámenie dr. M. Dušeka). Podľa G. Merharta uvádza mapu aj G. Childe, *Prehistoric Migrations in Europe*, Oslo 1950, obr. 165.

[25] Szentmártoni Darnay K., *Kis-Apáti bronzkincs*, AÉ XVII, 1897, 116—27, tab. I: 22, 23. Pozri tiež Archeologiai Közlemények XXII, 1899, 9—16. Spony spomína aj L. Márton (*A magyarhoni fibulák*, 345) a S. Foltiny (c. d., 39, pozn. 169). J. Lázár dáva poklad až do stupňa HB (Lázár J., *Über die frühe Eisenzeit des Donauraumes*, Acta Antiqua V, 32, 33, obr. 5).

[26] Hampel J., *Három dunántúli bronzlelet*, AÉ XV, 1895, 97—115, tab. IV: 33, 34; Hampel J., *Bronzkor*, tab. CCXIII: 33, 34. Sponu uvádza tiež L. Márton (*A magyarhoni fibulák*, 345) a S. Foltiny (c. d., 39). J. Lázár zaraďuje aj tento poklad do halštatského stupňa B (Lázár J., c. d., 32, 33, obr. 5).

[27] Hampel J., *Bronzkor*, tab. CXVI: 23; text v III. časti 136; L. Márton, *A magyarhoni fibulák*, 345, J. Eisner (*Slovensko*, 118) vyslovuje pochybnosť, či ide o zlomok ružicovej spony; kresba u Hampla nasvedčuje najskôr variantu A_1 (pozri zoznam slovenských nálezísk).

[28] Åberg N., *Chronologie* V, 57.

[29] Márton L., *A magyarhoni fibulák*, 331. Pôvod oblúkovej spony s ružicou pri pätke (Violinbogenfibel mil Spiralfuss) sa hľadá vo všeobecnosti v severozápadnej oblasti Balkánu. Porovnaj k tomu Merhart G. von c. d., 6.

[30] Hampel J., *Bronzkor*, tab. XLI: 4. Podľa L. Mártona na osade v Aszóde sa vyskytli 4 kusy spôn (*A magyarhoni fibulák*, 345). Nález spomína ako ojedinelý S. Foltiny (c. d., 39, tab. 21: 2). Z neznámeho nálezíska zo Slovenska uvádza takúto sponu M. Hoernes (AÉ 1904, 210, obr. 8) a O. Seewald (c. d., 13).

[31] Kubinyi F., *Magyarországon talált kő- és bronz-*

kori régiségek, Archeologiai Közlemények II, 1861, 89. Képatlasz, 1861, IV: 11; L. Márton, *A magyarhoni fibulák*, 345.

[32] Márton L., *Nógrád vármegye őskora, MV és V*, 324, obr. dole: 29; Márton L., *A magyarhoni fibulák*, 345.

[33] Borkovský J., c. d., obr. 2. Uvádza aj sponu zo Střelic pri Znojme (str. 101), odvolávajúc sa na F. Vildomea (Časopis vlast. spol. mus. v Olomouci XLV, 1932, 37, 40. Je tam však iný typ spony.

[34] Napr. Nestor J., *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, 22. Bericht d. RGK 1932, 137, obr. 30. V Rumunsku je známych 7 nálezisk s ružicovými sponami (oznámenie M. Petrescu-Dîmboviţu).

[35] Zotz L. F., *Der Verwahrfund von Paulsdorf, Kr. Namslau*, Altschlesien V, 1934, 164—9, obr. 5; tab. XXIX; Seger H., *Drei neue schlesische Bronzefunde*, Schles. Vorzeit N. F. IX, 1928 (z cit.). Z Čiech sa spomína zlomok takejto spony z Vokovic (Praha 6). (L. Márton, *A magyarhoni fibulák*, 342, podľa J. Undseta). Pozri tiež J. Hampel, *Bronzkor III*, 136. Prácu J. Undseta *Études sur l'age de bronze de la Hongrie*, Christiane I 1880 som nemal k dispozícii.

[36] Seewald O., c. d., obr. 1.

[37] Hampel J., *A Nemzeti muzeum régiségtár gyarapodása*, AÉ XXII, 1902, obr. na str. 422: 2, 3, 4.

[38] Novotná M., *Poklad bronzov z dolného Pohronia*, Študijné zvesti AÚ SAV 2-1957, 71—74.

[39] Hampel J., *Bronzkor*, tab. CXX: 20; Eisner J., *Slovensko*, obr. 11: 1.

[40] Hoernes M., *Őskori és római leletek a bécsi udvari muzeumban*, AÉ XXIV, 1904, 210, obr. 7: 6. Porovnaj k tomuto Eisner J., *Slovensko*, 118, pozn. 298.

[41] Petrikovich J., c. d., 112, tab. III: 1.

[42] Márton L., *A magyarhoni fibulák*, 344. Pozri zoznam slovenských nálezísk ružicovových spôn na str. 83.

[43] Hampel J., *Bronzkor*, tab. XCVI: 1; Márton L., *A magyarhoni fibulák*, 345; Foltiny S., c. d., tab. 36: 7.

[44] Vásárhelyi I., *A gyermeli bronzleletről*, AÉ 1. k. 1889, obr. na str. 65: 1, 2; Hampel J., *Bronzkor*, tab. CLIX: 1, 2; S. Foltiny, c. d., tab. 20: 4.

[45] Hampel J., *Bronzkor*, tab. CLVIII: 21; Márton L., *A magyarhoni fibulák*, 345; Foltiny S., c. d., tab. 23: 1. U Hampla a Foltinyho je pravdepodobne zlá rekonštrukcia tejto spony. Na všetkých ostatných exemplároch typu A_3 sú dve vonkajšie a vnútorné dvojice ružíc párové.

[46] Márton L., *Nógrád vármegye őskora, MV és V*, obr. na str. 324: 30.

[47] Undset J., *Az oroszi lelet és a magyarországi bronzleletek*, AÉ III, 1885, 200—8, str. 204: 8. Názov lokality je správne Orci. Pozri k tomu AÉ XI, 1891, 96. Márton L., *A magyarhoni fibulák*, 345. Foltiny S., dáva poklad do HB (c. d., 30, tab. 21: 6). Hampel J. spomína zlomky takýchto spôn z Debrecína, Dolyánu a z okolia Tinnye (*Bronzkor, III*, 136); Márton L. zasa z Alpáru (*A magyarhoni fibulák*, 344—45; porovnaj tiež *MV és V*, Pest megye, 179) a z Törökkoppányu. Pri poslednej sa odvoláva na Hampel J., *Bronzkor*, XCVII: 30, tam je však vyobrazená spona z Orci. Neumelým falzifikátom tohto typu zo zlatého drôtu je spona z bývalej Eggersovej zbierky; AÉ Uj folyam XI, 1891, 321—322, tab. I: 4.

[47a] B. — Thomas E., *Archäologische Funde in Ungarn*, Budapešť 1956, 120—121.

[48] Budavári V., *Prehľad prírastkov prehistorického oddelenia Slovenského národného múzea v Turč. Sv. Martine, nadobudnutých v r. 1921—1930*, ČMSS XXII—XXIII, 1936—37, 17, obr. 1.

[49] Neresnický, *Plešovské starožitnosti*, SMSS XV, 1910, 15—24, obr. 23: 2.

[50] Budavári V., c. d., 23, obr. V: 3—5.

[51] Márton L., *A magyarhoni fibulák*, 344.

[52] Posledne napr. S. Foltiny v cit. práci.

[53] Nestor J., c. d., 107.

[54] Sprockhoff E., *Zur Handelsgeschichte der germanischen Bronzezeit*, Berlín 1930, 151.

[55] Sprockhoff E., c. d., 117.

[56] Hampel J., AÉ XXII, 1902, obr. na str. 122: 1, 1a. Charakter už dávnejšie rozpoznaných troch základných druhov pokladov (rodinné, obchodnícke a kultovné — pozri napr. J. Hampel, *Bronzkor III*, 22, 23) sa stále spresňujú novými postrehmi. Tak napr. W. Szafrański o pokladoch, ukrytých v hlinených nádobách predpokladá, že neboli uložené obchodníkmi, ale majetnejšími jedincami (Wiadomości Archeologiczne XX, 1954, 118). Pôvodná neporušenosť nálezu z Rimavskej Soboty nevylučuje ani v našom prípade možnosť takéhoto druhu pokladu.

[57] Sprockhoff E., *Die Spindlersfelder Fibeln*, Marburger Studien, 1938, 226—32.

[58] Willvonseder K., *Spona typu spindlersfeldského z Lubiny*, SMSS XXXIV—V, 1940—41, 135. Pozri tiež Germánia 25, 1941, 6—10.

[59] Filip J., *Popelnicová pole*, 120. W. Buttler (PZ XXIVf, 1933, 290, 291) sa prikláňa k zaradeniu pokladu do HA.

[60] Hampel J., *Bronzkor*, tab. XXXVI. Podobné 2 kusy sa našli napr. aj v poklade z Gemera: Hampel J., *Bronzkor*, CXVI: 12, 13.

[61] Márton L., *MV és V*, obr. na str. 324: 1—7.

[62] Filip J., *Popelnicová pole*, 83, obr. 26: 28.

[63] Kubinyi M., *Krasznahorkai bronzlelet*, AÉ 1892, 151—61, obr. na str. 156.

[64] Sprockhoff E., c. d., 116.

[65] Márton L., *A magyarhoni fibulák*, str. 350: 10. Pozri k tomuto údaje pri slovenských nálezískach. J. Říhovský radí nález staršieho typu meča s anténovou rukoväťou z Klentníc na Morave na sklonok HA, resp. na začiatok HB (Říhovský J., *K datování anténového meče s jazykovitou rukojetí*, PA XLVII, 1956, 258). Rukoväť meča z Veľkej má charakter rukoväti mečov auvernierského typu, ktoré môžu byť dokladom aj prípadnej koexistencie stupňov HB—C (Hrala J., *K datování českých nálezů mečů auvernierského typu*, PA XLIX, 1958, 420).

[66] Gallus S., Horváth T., *Un peuple cavalier préscythique en Hongrie*, Diss. Pann., II—9, 1939, 123.

[67] Gallus S., Horváth T., c. d., tab. XXII—XXX.

[68] Hoernes M., c. d., obr. 7: 5.

[69] Patay P., *Előzetes jelentés a nagybátonyi temető ásatásának eredményeiről*, AÉ 81, 1954, 46. Vo všeobecnosti sa v miniatúrnych napodobeninách vidí často náhradný tvar za súčasný šperk (pozri však poznámky A. Mozsolicsovej v AÉ 1954, 33—7).

[70] Hampel J., *Bronzkor*, tab. CLIX: 3, 6.

[71] Tento známy vývojový moment je doložený aj na nových pohrebiskách z doby HB—C. Porovnaj napr. France Stare, *Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani*, Ľubľana 1954, 82.

[72] Hampel J., *Bronzkor*, tab. CLVII: 24a, b, 1—10.

[73] Aberg N., *Vorgeschichtliche Kulturkreise in Europa*. Kodaň 1936, tab. XVI: 5, 8. Výrazne mladší charakter spony typu A_3 z Orci, ktorú N. Åberg na inom mieste dáva tiež do svojej III. periódy (*Chronologie V*, 58), v porovnaní s ostatnými predmetmi z tohto pokladu zdôraznil už J. Undset (AE IV, 1884, 202).

[74] Reinecke P., *Tanulmányok*, 324.

[75] Pozri poznámku 70 a 71.

[76] Novotná M., *Medené nástroje a problém najstaršej ťažby medi na Slovensku*, SlA III, 1955, 81–4.

[77] Pleiner R., *Využití chemických a spektrálních analys při studiu pravěké metalurgie*, AR V, 1953, poznámka na str. 793.

[78] Filip J., *Popelnicová pole*, 120.

[79] Seewald O., c. d., 13.

[80] Schránil J., *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*, Berlín a Lipsko 1928, 197. Nálezy týchto spôn v staršej časti pohrebiska Chotín II (velatický horizont) posunuje ich výskyt do staršej doby a zároveň spresňuje aj ich kultúrne zaradenie.

[81] Hampel J., *Bronzkor*, tab. XL; III: 137.

[82] Budavári V., *Nález starohalštatskej bronzovej spony v Krivokláte*, ČMSS XXXI, 1940, 55–58, obr. 3a, b.

[83] Schránil J., c. d., tab. XLI: 37.

[84] Franz L., *Ein Depotfund von Katharein bei Troppau*, Sudeta VI, 1930, 37–40, obr. 2, 3.

[85] Kern J., *Der vorgeschichtliche Baggerfund aus der „Porta bohemica"*, Sudeta N. F. I, 1930–40, 58–67, tab. 21.

[86] Filip J., *Popelnicová pole*, 48.

[87] Kern J., c. d., 61–2.

[88] Seewald O., c. d., 15.

[89] Márton L., *A magyarhoni fibulák*, 345–46.

[90] Åberg N., *Chronologie V*.

[91] Åberg N., *Vorgeschichtliche Kulturkreise*, 28, tab. XIV.

[92] Pozri pozn. 56.

[93] Kern J., c. d., 65.

[94] Hrala J., *Otázka původu a rozšíření mečů liptovského typu a mečů s čiškovitou rukojetí*, AR VI, 1954, 224. Podľa J. Hralu vznikajú meče s čaškovitou rukoväťou na konci stupňa HA.

[95] Aberg N., *Vorgeschichtliche Kulturkreise*, 26, tab. XIV: 29. Ďalšie nálezy ružicových spôn typu B pochádzajú zo Salaša (L. I. Červinka, *Zur Vorgeschichte Mährens*, Mitteilungen der ZK 1905, 491, obr. 100) a zo Střelča u Sobotky (*Pravěk Československa — výstava v NM v Praze*, sprievodca výstavou, tab. XVI). Filip J., *Pravěké Československo*, Praha.

[96] Åberg N., *Chronologie V*, 58.

[97] Aj túto sponu N. Åberg datuje do III. periódy. Åberg N., *Chronologie V*, 58.

[98] Juhovýchodný (karpatský) pôvod týchto spôn sa tiež zdôrazňuje. Na Slovensku sa našla naposledy v „kniežacom" hrobe v Čake v sprievode bronzov, reprezentujúcich starší úsek mladšej doby bronzovej (HA). Neúplne ju publikuje A. Knorr (našli sa k nej ďalšie úlomky z luku a okrajová ružica) v AR IV, 1952, obr. 200. Materiál sa pripravuje na úplné uverejnenie.

[99] Szentmártoni Darnay K., AÉ XXX, 1910, obr. na str. 428: 1.

[100] Márton L., *A magyarhoni fibulák*, 342, tab. III: 14.

[101] V literatúre sa často uvádzajú dve retiazkami spojené spony. Pokiaľ nám uverejnené nálezy umožňujú zistiť, ide väčšinou o jednotlivé spony s ozdobnými retiazkami, aké sa nachádzajú napr. aj na okuliarovitých sponách.

[102] Filip J., *Lužická kultura v Čechách a na Moravě*, zvl. odtlačok z PA XXXI, 1936–38, 131.

[103] Hampel J., *Bronzkor*, tab. CVIII: 20.

[104] Hampel J., *Bronzkor*, tab. CCXXXVIII: 1–4.

[105] Hampel J., *Bronzkor*, tab. CCXIII: 37–40.

[106] Za láskavé umožnenie uverejniť fotografie ďakujem riaditeľovi Okresného vlastivedného múzea v Poprade. Podobne ďakujem aj riaditeľovi Okresného vlastivedného múzea v Rimavskej Sobote M. Holéczymu za láskavý súhlas k uverejneniu pokladu z r. 1956.

[107] Filimon A., *Le depôt en bronze de Suseni*, Dacia I, 1924, 343–58, obr. 76; Párvan V., *L'âge du depôt de bronzes de Suseni* (tamtiež, 359–62, obr. 2–4).

[108] Åberg N., *Chronologie V*, 58.

[109] Reinecke P., *Tanulmányok*, 324.

[110] Willvonseder K., c. d., 135.

Posamenteriefibeln in der Slowakei

Jozef Paulík

Der Autor befasst sich mit zwei neuen Fundstellen von Posamenteriefibeln in der Slowakei.

In Rimavská Sobota (Bez. Rimavská Sobota) stiessen Arbeiter in der Frühjahrsmonaten des Jahres 1956 beim Graben von Gruben für Bäumchen vor dem Haus der Pioniere in der Tiefe von 30–40 cm auf Bronzegegenstände, die angeblich ursprünglich in einem Tongefäss verwahrt waren. Einen Teil des Fundes brachte einer von ihnen in das Heimatkundliche Bezirksmuseum (Okresné vlastivedné múzeum) zu Rimavská Sobota, von wo die Funde in das Archäologische Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften zwecks ihrer Konservierung und Rekonstruktion gebracht worden sind (Abb. 1). Von dem Gefäss, in welchem die Gegenstände angeblich untergebracht waren, erhielt sich eine Scherbe mit gestrecktem länglichem Buckel, die kulturell etwa zum Piliner Horizont gehört hat (Abb. 4). Da sich auf den Gegenständen bloss sekundäre Bruchstellen befanden, war auch die Rekonstruktion zweier besser erhaltener Fibeln möglich. Die Funde: 1. Bronzefibel mit drei Paaren seitlicher Spiralscheiben und Achterschleife bei der vier Windungen aufweisenden Spiralrolle (L. 25 cm, Dm. der Hauptspiralscheibe 10,2 cm, Dm. der seitlichen Spiralscheiben

3,2 cm, L. der Nadel 23,5 cm. Abb. 2: 2; 5: 2). 2. Bronzefibel mit vier Paar seitlicher Spiralscheiben und Achterschleife bei der zehn Windungen aufweisenden Spiralrolle (L. 26,8 cm, Dm. der Hauptscheibe 10,2 cm, Dm. der seitlichen Spiralscheiben 1,6 cm, L. der Nadel 21 cm. Abb. 2: 1; 5: 1). 3. Bruchstücke einer Bronzefibel mit vier seitlichen Spiralscheiben und Achterschleife (Dm. der Hauptspirale 8,2 cm. Abb. 5: 5, 6). 4. Bronzearmspirale mit zwanzig Windungen (L. der frei aufgestellten Armspirale 17 cm, Dm. der oberen Windung 6,7 cm, Dm. der unteren Windung 9 cm; Abb. 3: 1; 5: 4). 5. Bronzearmspirale mit zwanzig Windungen (L. der frei aufgestellten Armspirale 16 cm, Dm. der oberen Windung 6,6 cm, Dm. der unteren Windung 9,6 cm; Abb. 3: 2; 5: 4).[1-4]

Bruchstücke von Posamenteriefibeln fanden sich auf dem Gräberfeld in Chotín II in den Gräbern 269 (Grabung 1956), 293, 296, 324 (Grabung 1957). Die horizontale Stratigraphie des Gräberfeldes, das etwa 1000 Gräber umfassen konnte, war bereits aus dem Material ersichtlich, welches von M. Dušek in der Slovenská archeológia V–1, 1957 veröffentlicht worden ist, und zwar in dem Sinne, dass die ältere Phase des Gräberfeldes durch die an seinem nordwestlichen Ende liegenden Gräber vom Velatitzer Charakter repräsentiert war (Sektoren II, III – Grabung 1954/55, Gräber 64–92). In nächster Nähe dieser Sektoren lagen auch unsere Gräber mit den Posamenteriefibelfragmenten. Das Gräberfeld erstreckte sich von hier in südöstlicher Richtung und die weitere erfasste Gräberkonzentrierung vertritt die übrigen Gräber mit Podol-Keramik (Chotíner Gruppe), die allgemein in die Stufe HB datiert wird (Sektor I, Gräber 1–63, 93–116). Zur Teilung des Gräberfeldes in zwei grundlegende Phasen tragen ausser der Keramik auch Unterschiede im Bestattungsritus bei, von denen sich für die ältere Phase am wesentlichsten die Grubenbestattung (mit verschiedenen Abarten) mit verhältnismässig häufigem Vorkommen von sekundär gebrannter Keramik äussert, während für die jüngere Phase (HB) Urnengräber typisch sind (die häufigste Art ist eine Urne mit zwei keramischen Beigaben). Gräber mit Posamenteriefibeln: Grab 269/56 (Abb. 6: 1; Abb. 7: A_{1-23}; Abb. 8: 1–4); Grab 293/57 (Abb. 7: B_{1-23}; Abb. 8: 5); Grab 296/57 (Abb. 7: C_{1-19}; Abb. 8: 6–12); Grab 324/57 (Abb. 6, 2; Abb. 7: D_{1-8}; Abb. 9: 1–6). Die beschriebene und abgebildete Keramik aus den Gräbern mit Posamenteriefibelfragmenten, wie auch die begleitenden Bronzegegenstände fallen mit ihrem Formenreichtum nicht aus dem Rahmen der übrigen, am nordwestlichen Ende des Gräberfeldes Chotín II abgedeckten Grabverbände. Von den geborgenen Bronzen ist ausser den Posamenteriefibeln am beachtenswertesten das Bruchstück einer Nadel mit tordiertem Schaft aus Grab 324 (Abb. 7: D_3), welches das Ausklingen dieser früher so beliebten Gestaltungsweise des Nadelschaftes belegt. Die keramischen Funde gehören mit ihrem Formenreichtum zum älteren Milieu, doch sind sie jünger als die sogenannte östliche Gruppe der Velatitzer Kultur (Typus Čaka), die in der Südwestslowakei den älteren Horizont darstellt mit Rücksicht auf die Stufe der Velatitzer Kultur, die auf dem Chotíner Gräberfeld erfasst wurde. Es ist deshalb nicht möglich, auf dem Gebiet der Südwestslowakei diese beiden Gruppen (die ältere Phase des Chotíner Gräberfeldes und Funde vom Typus Čaka) in der jüngeren Stufe HA in einen parallelen Horizont zu bringen. Der Bestattungsritus bei den Gräbern mit Posamenteriefibeln fällt ebenfalls nicht aus dem Rahmen der gebräuchlichen Grabsitten in der älteren Phase des Gräberfeldes. Als wichtiger Grundsatz erscheint bei der Bestattung die Tatsache, dass in der Grubenmitte die sozusagen frei hingeschütteten Knochenreste mit unvollkommenen (selten erhalteneren) Keramikstücken am häufigsten mit Spuren sekundären Brandes belegt oder eventuell rundherum eingefasst wurden und dann mit einem grösseren oder kleineren Gefäss abgedeckt waren, das grösstenteils ebenfalls in Bruchstücken erfasst wurde. Im Bestattungsritus äussert sich auf diese Art das Streben nach einer symbolischen Erfasssung der Begräbniszeremonien direkt in der Grabgrube. Beachtenswert ist auch der Umstand, dass die Bronzegefässe und anscheinend auch Leichenbrandreste nach der Einäscherung niemals vollständig aufgesammelt worden sind; dies beweisen ausser anderen auch sehr unvollkommen erhaltene Posamenteriefibeln, von welchen sich im umgekehrten Falle eine grössere Menge Bronze wenigstens in geschmolzener Form erhalten hätte.[5-13]

Einleitend zum zweiten Teil wird eine kurze Übersicht der Ansichten und Problematik der Posamenteriefibeln dargeboten, wobei darauf hingewiesen wird, dass von den chronologischen Arbeiten über die europäische Frühzeit in grösstem Masse N. Åberg die Posamenteriefibeln in Betracht gezogen hat. Übersichtlich hat die in der Literatur angeführten Posamenteriefibeln in typologischer Hinsicht Akademiker J. Filip ausgewertet, der drei Grundarten der Fibeln unterscheidet: a) Schei-

benfibeln ohne Hängeschmuck, b) mit Hängeschmuck und Vogelprotomen, c) Fibeln mit spitzovalem Bügel, der mit einer Ösendrahtborte gesäumt ist.[14-24] Von dieser Gliederung ausgehend, können wir im Rahmen des Typs A auf Grund gewisser Spielarten, besonders in der Zahl der seitlichen Spiralscheiben, drei Varianten unterscheiden. Als technisch einfachste Fibeln erscheinen Fibeln mit zwei Paar seitlicher Spiralscheiben, die aus zwei Hortfunden im südlich von der Donau liegendem Gebiet belegt sind: (Kis-Apáti, Kurd, Abb. 11:1). Hierher könnte man etwa auch den zum Teil problematischen Fund aus Gemer in der Slowakei (Bezirk Šafárikovo) reihen. Fibeln vom Typus A, Variante 1 (im weiteren A_1 u.ä.) sind verhältnismässig klein und erreichen nicht die Länge von 15 cm. Auf diesen Fibeln sind die zwei Paar seitlicher Spiralscheiben immer durch einen prismenförmigen (mit rechteckiger Grundfläche; Kurd, Kis-Apáti) oder zylindrischen (Gemer) Querriegel, etwa in der Mitte des Bügels, verbunden. Vor der Spiralwindung, die bis 5 Windungen haben kann. (Kurd) bildet der Bügel eine Achterschleife. Das Verhältnis des Durchmessers der Hauptspirale zu jenem der seitlichen Spiralen beträgt beileäufig 1:1. Bei der Begrenzung dieser Variante kann auch Reineckes allgemein anerkannte Ansicht in Betracht gezogen werden, dass nämlich die Fibeln mit Achterschleife auf dem Bügel im breiteren Rahmen der Posamenteriefibeln älter sind. Dies unterstützt auch N. Äbergs Datierung beider erwähnter Hortfunde in die III. Periode. Die älteste Variante der Posamenteriefibeln tritt bisher mit Sicherheit nur jenseits der Donau auf. Bereits L. Márton hat darauf hingewiesen, dass man aus den Posamenteriefibeln beim Entfernen der seitlichen Spiralscheiben mit den Querriegeln die reine Form der Bogenfibeln, die Fibel „ad arco di violino" erhalten würde; konstruktiv der einfachste und also auch am meisten mit der ursprünglichen Fibelform verwandt ist der Typus A_1. Das geringe zahlenmässige Vorkommen dieses Typs gegenüber den unverhältnismässig reicher und auf breiterem Gebiet vertretenen Typen A_2 und A_3 kann tatsächlich eine Andeutung sein, dass es sich hier sozusagen um eine Übergangsform handelt, die sich nicht länger geltend macht und die entwicklungsmässig lediglich ein Impuls ist für die mächtige Entfaltung in der Erzeugung der häufigsten Posamenteriefibeltypen.

Der Typus A_2 (Posamenteriefibel mit sechsseitlichen Spiralscheiben) erscheint im slowakischen Material mit Sicherheit bloss im Hortfund aus Rimavská Sobota. Sein Vorkommen überschreitet territorial nicht den Rahmen des Karpatenbeckens; von ungarischen Fibeln ist es der Einzelfund in Aszód, ferner in Kisterenne (Abb. 11:2). In Hortfunden kam er auch in Marczal und in der Karpatenukraine in Antalovce zum Vorschein. In zwei Fällen (Rimavská Sobota, Marczal) fand er sich verlässlich mit dem verwandten Typus A_3 vergesellschaftet. Die Fibeln dieses Typs können aus Draht mit rundem Querschnitt (Marczal, Aszód) oder kombiniert gefertigt sein. Die Fibel aus Aszód ist verhältnismässig klein (10 cm), jene aus Rimavská Sobota hat eine Länge von 25 cm. Es ist dies ein Unterschied gegenüber dem Typus A_1, wo vor allen mit kleineren Formen gerechnet werden kann. Ähnlich wie auf den vorhergehenden, befindet sich auch auf diesen Fibeln immer die Achterschleife vor der Spiralwindung, die bis sieben Windungen haben kann (Aszód). Die sechs seitlichen Spiralscheiben sind in allen fünf Fällen mit zwei prismenartigen (mit rechteckiger Grundfläche) Querriegeln an den Drahtbügel befestigt. In der Befestigung der äusseren und inneren Spiralscheibe an den Bügel herrscht bei diesen Fibeln grosse Uneinheitlichkeit. Die Hauptspirale ist immer grösser als die seitlichen Scheiben und ihr gegenseitiges Verhältnis kann etwa 4:1 ausmachen (Aszód). Die Stellung der Fibeln bestimmen im Fundhorizont die Fibeln vom Typus A_3 (gemeinsames Vorkommen).

Die häufigste und verbreitetste Variante im Rahmen des Typs A sind im Karpatenbecken die Fibeln mit 8 seitlichen Spiralscheiben (A_3). In der Slowakei sind sie aus 11 Fundstellen bekannt, in Ungarn stellten wir 8 abgebildete Fälle fest. Sie fanden sich auch in Siebenbürgen und diese Variante gelangt verhältnismässig weit über die Grenzen des Karpatenbeckens hinaus und kommt sogar in Schlesien vor. Der Grossteil der Funde stammt aus Horten (Slowakei: Banka, Abb. 11:3, Domaniža, Kamenný Most, Komjatná, Púchov, Rimavská Sobota, Trenčianske Bohuslavice, Veľká; Ungarn: Bodrogkeresztúr, Gyermely, Kenderes, Marczal, Orci), wenige sind aus Einzelfunden (Slowakei: Horná Ždaňa, Plieśovce, Prochoť). Aus Grabverbänden kennen wir die Fibeln dieser Art lediglich aus Chotín II. Keine seltene Erscheinung ist das Vorkommen mehrerer Fibeln in einem Hort (Domaniža, Rimavská Sobota, Marczal). Alle Fibeln dieses Typs sind durch die konstruktive, darauf beruhende Einheitlichkeit charakterisiert, dass die seitlichen Spiralscheiben auf gleiche Art an den

Drahtbügel befestigt sind. Zwei Paar der inneren und äusseren Spiralscheiben sind immer durch drei Querriegel an den Bügel befestigt, von denen sich gewöhnlich der grösste in der Mitte der Fibel befindet. Die Querriegel können prismenartige Form haben (bei Ansicht von oben), deren Kanten manchmal genügend abgeschliffen sind, oder sind sie mehr oder weniger gerundet, wodurch in manchen Fällen sogar ovale, unregelmässig kugelige Querriegelformen (Domaniža) entstehen. Auf anderen Fibeln sind die Querriegel zu einem unregelmässigen Sechseck gestaltet (z. B. Kamenný Most, Kenderes). Die Verbindung der Querriegel kann an den Seiten sein (Rimavská Sobota) oder in der Mitte der Rückseite (Chotín). Die Form der Querriegel und ihre Befestigungsart betrachten wir als Elemente, die in Zukunft nach fachgemässer Veröffentlichung allen Materials eine feinere Aufgliederung der Fibeln mit seitlichen Spiralscheiben ermöglichen werden. Es ist selbstverständlich, dass die eigentliche Fibelform ein konstanter Faktor war, der auf allen Exemplaren im wesentlichen sehr erstarrt erscheint; eventuell werden auch die Erzeugungszentren am ehesten Elemente so einer technischen Prägung spiegeln. Während die Typen A_1 und A_2 vor die Spiralrolle immer eine Achterschleife haben, hebt sich der Typus A_3 dadurch hervor, dass sich diese nicht immer auf den Fibeln befindet, doch namentlich auf jenen auftritt, welche beiläufig prismenförmige Querriegel hatten (Chotín, Rimavská Sobota, Veľká, Marczal, Bodrogkeresztúr, Velem) oder solche von sechseckig-kantiger Form (Kamenný Most, Gyermely, Kenderes). Eine Regel ist dies allerdings nicht, was ausser anderem auch die Fibel aus Komjatná beweist. Diese Querriegeltypen mit häufigerem Vorkommen von Achterschleifen auf dem Bügel ist am zahlreichsten im Gebiet jenseits der Donau anzutreffen, es äussert sich hier also ein kleinerer Bereich des Vorkommens von Posamenteriefibeln mit den technischen Besonderheiten im angeführten Sinn. Zu ihm können territorial auch Fibeln aus den südlichen Teilen der Südwestslowakei gereiht werden (Chotín, Kamenný Most). Der zweite Bereich der Posamenteriefibeln im Rahmen des Typs A_3 zeigt sich am ausgeprägtesten auf zwei kleineren Fibeln aus Domaniža, deren Querriegel fast kugelige Form haben und die bei der Spiralrolle ohne Achterschleife sind. Hierher gehören wahrscheinlich auch die Fibelfunde aus Púchov, Horná Ždaňa, Prochoť und Plieśovce, wenn auch der Zustand der Fibel manchmal nicht die Möglichkeit bietet festzustellen, ob auf ihnen Achterschleifen waren oder nicht. Und zu derart aufgegliederten Fibeln des Typs A_3 nehmen wir die Fibel des Typs A_2 hinzu, welche mit ihnen zweifellos nach Konstruktion und Fundumständen zusammenhängen, das entworfene Bild wird auf diese Weise noch ausdrucksvoller. Im ganzen kann also betont werden, dass die Fibeln aus dem Gebiet südlich von der Donau auch in den Varianten A_2 und A_3 eine ältere Prägung haben (nach Reinecke), als solche weisen sie etwa auch auf andere, eventuell ältere Erzeugungszentren hin als der Grossteil der Posamenteriefibeln aus der Slowakei, mit Ausnahme unserer Südwestslowakei.

Bei beiden Varianten ist die Hauptspiralscheibe immer merklich grösser als die seitlichen Spiralen. Das Verhältnis ihres Durchmessers zu den seitlichen beträgt mindestens 2:1. Die grössten Grössenunterschiede sind auf den Fibeln aus Veľká (Var. A_2), aus Banka (Var. A_3), Aszód (Var. A_2) und aus Kenderes (Var. A_3) anzutreffen. Diese Entwicklung, d. h. das Grösserwerden der Hauptspirale beim Fuss, ging verständlicherweise namentlich infolge des Hinzukommens weiterer Spiralscheiben an den Fibelbügel vor sich, allerdings auch infolge der Verdickung des Drahtes der Hauptspirale, welcher auch ziemlich dicker zu sein pflegt als der Draht der seitlichen Spiralen. Die Befestigung weiterer Spiralen an den Bügel, zusammenhängend mit seiner Verlängerung im Sinne der übrigen jungbronzezeitlichen Fibeln, erforderte eine Hervorhebung des Fusses, und durch die Verwendung grösserer Endspiralen an den Fibeln wurde die ästhetische Forderung erfüllt (Ausgleich des verhältnismässig langen und breiten Fibelkörpers durch eine grössere Spirale beim Fuss). Durch so eine Entwicklung entstehen Riesenexemplare der Posamenteriefibeln von fast 40 cm Länge. Für typologisch jünger können jedoch auf Grund von Begleitfunden auch die sog. harfenförmigen, so von L. Márton benannten Varianten der Posamenteriefibeln betrachtet werden (Domaniža, Veľká, Kenderes).[30–50]

P. Reinecke verwendete bei der Umgrenzung der zweiten Periode der IV. Bronzezeit ausser anderem auch die Depotfunde mit Posamenteriefibeln. Später erwiesen die Arbeiten von N. Åberg, V. Pârvan, J. Filip, besonders jedoch von E. Sprockhoff, dass die Füllung dieser Stufe auch im Karpatenbecken nicht einheitlich ist und auch keinen selbständigen Zeitabschnitt darstellt. Doch machen sich Vereinfachungstendenzen weiterhin geltend, besonders hinsichtlich des Verhältnisses der Karpatenbronzen zur süddeu-

tschen Entwicklung in Reineckes Gliederung (Parallelen HA — BD IV — 1, HB — BD IV — 2 neuerdings z. B. S. Foltiny). Auch die chronologische Stellung der früher eindeutig als Äusserung der zweiten Phase der IV. Bronzezeit betrachteten Posamenteriefibeln (nach P. Reinecke auch L. Márton sowie der Grossteil der Autoren bei Veröffentlichung von weiteren Posamenteriefibelfunden) erweitert sich im Sinne der neuen Erkenntnisse, u. zw. dadurch, dass die Posamenteriefibeln mit dem Ausscheiden aus den Inhalt dieser Stufe zugleich auch über ihre ursprünglichen und später festgelegten absoluten Grenzen hinausgehen. Aus einigen Hortfunden jüngerer zeitlicher Zuweisung (z. B. Domaniža, Veľká) geht hervor, dass die jüngsten Posamenteriefibeln (Typus A_3), besonders aber ihre harfenförmige Variante auch in engerem Kontakt mit der Stufe HC auftritt. Bei zwei Hortfunden mit dem Typus A_1 ist N. Ábergs Anfangsgrenze massgebend (B III). Die grösste Ausbreitung der Posamenteriefibeln im Karpatenbecken dürfte in Übereinstimmung mit den in dieser Arbeit eingehender angeführten Fundhorizonten der einzelnen Hortfunde in die Jahre zwischen 1000—800 entfallen, mit verständlichem Überschreiten dieser Grenze besonders in Richtung zu uneserer Zeitrechnung. Die Posamenteriefibelfunde in der Nord- und Mittelslowakei entsprechen in kultureller Hinsicht den Verhältnissen, die sich dort in diesem Zeitabschnitt als heimische äussern (Bereich der schlesischen, bzw. Piliner Kultur).

Anders ist die Lage hinsichtlich der Posamenteriefibeln vom Typus A mit dem Vorkommen in einem zweiten, sozusagen einem Zentrum im Karpatenbecken: mit Posamenteriefibeln im Gebiet südlich der Donau und in den südlichen Teilen der Südwestlowakei, deren Verwandtschaft bereits betont wurde. Soweit uns nämlich ein Gräberfeld die Verhältnisse genügend beleuchtet, können auf Grund der Posamenteriefibelfunde auf dem Gräberfeld in Chotín II die Posamenteriefibeln aus dem Gebiet südlich von der Donau und der Südwestslowakei kulturell (mit Sicherheit bis jetzt zum erstenmal) mit der älteren Phase der Válbzw. der Chotíner Gruppe (Velatitzer Horizont — HA) verbunden werden. Im jüngeren Zeitabschnitt (Podol-Horizont — HB) kommen sie auf dem Gräberfeld Chotín II nicht mehr vor. Die Stellung des Piliner Kulturbereiches zwischen zwei Zentren als Stelle mit der nächstliegendsten Rohstoffbasis, wird in Zukunft erst beleuchtet werden müssen (Gemer, Rimavská Sobota und etwa auch einige nördlichere Funde). Die selbständige Erzeugung von Bronzegegenständen konnte allerdings auch in mehreren Kulturzentren mit gemeinsamer natürlicher Rohstoffquelle durchgeführt werden, namentlich in dieser Zeit, als auch die Menge beschädigter älterer Bronzegegenstände in dem betreffenden Gebiet der Rohstoff sein konnte.[51—80]

Die Querriegel auf dem Fibeltypus A sind von enger konstruktiver Bedeutung, da sie bei der Erfassung von zwei, drei oder vier seitlichen Spiralscheiben unerlässlich sind. Diese engbegrenzte funktionelle Eigenschaft tritt beim weiteren Posamenteriefibeltypus in den Hintergrund (Hampel — Var. G, Filip — Typus B). Dies sind Fibeln jeweils mit zwei Paar seitlichen Spiralscheiben, befestigt an den Bügel mit länglichen Querriegeln (in der Zahl von 5—7), die oben mit stilisierten Vögeln und unten mit einem Ring abgeschlossen sind. In der Slowakei kennen wir sie aus Zwei Fundstellen: aus dem Hortfund in Krásna Hôrka — Medvedzie (Abb. 13: 1) und aus dem Einzelfund in Krivoklát (Abb. 12). Auf den Fibeln befindet sich nie die Achterschleife vor der Spiralwindung und diese besteht aus einer geringen Anzahl von Windungen (am häufigsten drei). Die Hauptspiralscheibe dieser Fibeln kann die Grösse der seitlichen Spiralen haben (eine Fibel aus Kateřinky), sie kann grösser von ihnen sein (eine weitere von dieser Fundstelle); das Grössenverhältnis kann 2:1 betragen (Krivoklát, Litoměřice) und auch etwas markanter (Krásna Hôrka-Medvedzie). Die Fibeln mit Hängeschmuck sind verhältnismässig gross und erreichen eine Länge bis zu 40 cm (Krásna Hôrka-Medvedzie). Das Exemplar aus Dolany bei Olomouc kann typologisch als Übergangstypus betrachtet werden: auf der Fibel sind nämlich zwei ähnliche Aussenriegel, welche wir auf den Fibeln vom Typus A_{2-3} angetroffen haben und keine Funktion als Verzierung haben. Die territoriale Ausbreitung dieses Typs (Nordslowakei, Mähren, Böhmen, das ehemalige schlesische Gebiet) zeigt, dass die Erzeugung dieses Schmuckes nicht allein auf das Karpatenbecken beschränkt war, von wo vorderhand lediglich zwei Exemplare stammen. Nach dem bisherigen Vorkommen kann auch auf eine direkte Erzeugung im lausitz-schlesischen Gebiet geschlossen werden. Die engen gegenseitigen Beziehungen der Fibel aus Litoměřice mit der Fibel aus Krásna Hôrka-Medvedzie lassen jedoch im Rahmen dieses Typs auf gleiche Erzeugungszentren schliessen (J. Kern).[81—87]

Aus der Datierung neuerer Funde (Litoměřice) scheint hervorzugehen, dass die Datierung dieser

Posamenteriefibelform als eindeutig ältere Form in der jüngeren Bronzezeit im Karpatenbecken nicht völlig entspricht: eher ähnelte die Entwicklung jener des Typs A_{1-3}, mit welcher sie auch parallel sein kann. Die Regelmässigkeit im Mangel der Achterschleife am Bügel ist bei diesen Fibeln zweifellos auf Beziehungen zu slowakischen Funden zurückzuführen, für welche dieses Element nicht mehr so typisch ist, wie für die südlich von der Donau liegenden Posamenteriefibeln. Auch die territoriale Ausbreitung des Typs B stimmt mit dieser Tatsache überein, was uns zugleich von einer neuen Seite auch die Herkunft dieser Erzeugnisse beleuchtet, die bis vor kurzem als ausschliesslich karpatische Erzeugnisse betrachtet worden sind.

Die Entstehung der Fibeln vom Typus B war wahrscheinlich durch den verbreitetsten Posamenteriefibeltypus A_{1-3} bedingt, u. zw. mit grösster Wahrscheinlichkeit in der Slowakei im Bereich der junglausitzer bzw. schlesischen Urnengräberfelder. Die Tatsache, dass er gleichzeitig, bloss um etwas später, mit dem Typus A Var. 1 entstand, beweist der Hortfund in Lützkendorf, wo eine zweigliedrige Fibel mit Kreuzbalkenkopfnadel von ihm die Querriegel mit Vogelköpfen und Hängeschmuck übernimmt. Die Posamenteriefibeln vom Typus B können also nicht älter sein als der Typus A, sondern die ältesten sind mit ihnen zeitgleich (mit dem Typus A_1) und die jüngeren begleiten die Typen A_{2-3}. Damit ist zugleich auch der Fundhorizont dieses zweiten Posamenteriefibeltypus chronologisch begrenzt.[88–95]

Während sich die zwei vorhergehenden Grundtypen der Posamenteriefibeln neben den charakteristisch und uneinheitlich gelösten Detailen durch eine gewisse einförmige Starrheit auszeichnen, hebt sich die letzte Gruppe (Hampel — Var. F. Filip — Typus C) durch eine verhältnismässig grosse Variabilität hervor. Als grundlegender Unterschied ist das Streben da, den Bügel der Fibel zu einer Platte umzuwandeln oder ihn direkt mit einer solchen zu versehen. Von diesem Gesichtspunkt sind die Fibeln vom Typus C eigentlich alle das Ergebnis der Einwirkung des Typs A_1 und auch anderer begleitender älterer Fibeltypen. Der Grossteil von ihnen entsteht durch gegenseitige Beeinflussung zwischen den eingliedrigen Plattenfibeln vom sog. illyrischen Typus und den Posamenteriefibeln des Typs A_1 (N. Äberg), wodurch eine besondere Variante dieser Fibeln bedingt ist: C_1. Eine andere Variante stellt die Fibel vom Typus Sviloš dar, bei welcher die Bügelplatte von drei achterförmig gebogenen Drähten gebildet ist, die an den Enden durch Querriegel verbunden sind, wobei die zwei äusseren an beiden Enden zu seitlichen Spiralscheiben aufgerollt sind; ausserdem ist die Bügelplatte mit langovalem Hängeschmuck versehen (Abb. 14: 4). Diese Fibel kann als Ergebnis des Zusammenwirkens zwischen dem Posamenteriefibeltypus A_1 und den zeitgleichen und älteren eingliedrigen flachen Fibeln mit kleiner Spiralscheibe beim Fuss und achterförmig gewundenem Bügel aufgefasst werden. Mit Rücksicht auf ein ähnliches Prinzip, d. h. das Streben eine breitere flache Bügelplatte zu bilden, kann sie jedoch zum Typus C als Var. 2 zugewiesen werden. Sie entsteht verhältnismässig frühzeitig (in der Zeit, wo die Fibeln mit achterförmig gewundenem Bügel zur Geltung kommen) und ist deshalb auch zeitgleich mit der älteren Variante des Typs A/A_1 — zwei Paar seitlicher Spiralscheiben.

Die Bügelplatte auf den Fibeln des Typs C_1 wird von einem verschieden geformten Draht gesäumt. Die einfachste Form hat die Fibel aus dem Hortfund in Uzsavölgye, auf welcher eine eigentliche Bügelplatte fehlt. Die Fibel betrachtet L. Márton als Übergangsform und ist mit dem Typus A_1 näher verwandt, insofern sie als einzige im Rahmen des Fibeltyps C ausser 4 seitlichen Spiralscheiben auch eine Achterschleife auf dem Bügel vor der Spiralrolle hat. Die Fibel aus Sadská stammt, ähnlich wie die Fibeln aus Chotín II, aus einem Grab, jedoch in Begleitung von Lausitzer Keramik. Auf Grund der schmalen Bügelplatte wird sie zu den älteren Formen des Posamenteriefibeltyps C gereiht (J. Filip). Ein zahlenmässiges Übergewicht haben zwischen den Posamenteriefibeln des Typs C Formen, bei denen die Bügelplatte mit einer Ösendrahtborte gesäumt ist. Sie treten besonders ohne herzförmigen Hängeschmuck auf (Lazarov Potok, Velem, Kurd, Matejovce), doch auch mit ihm (Suseni). Auf Abb. 15 ist ein Fragment so einer Fibel aus einem neuen Hortfund aus Matejovce (Bez. Poprad). Die zeitliche Stellung dieser Fibeln zeigt der Hortfund aus Kurd, wo Bruchstücke von ösenförmig gefälteltem Draht zusammen mit Fibeln A_1 auftreten. Wenn wir auch die Tatsache in Erwägung ziehen, dass auf den Platten dieser Fibeln keine Verzierung jüngerer Art erscheint (Muster aus Buckeln) und auch die Platte selbst keine rautenförmige, jüngere Form erhält, scheint es, dass der Posamtenteriefibeltypus C_{1-2} die vorhergehenden Typen (A, B) lediglich in den älteren Horizonten begleitet.[96–100]

Übersetzt von B. Nieburová

Herodotova Skythie a sousedé

JAN ZBOŘIL

Předmluva

Jedním z předních měřítek kulturnosti národů jest jich zájem a úcta k vlastní minulosti. Národ, který se nezajímá o to, odkud jeho předkové pošli a jak žili, projevuje tím neúctu nejen k nim, nýbrž i k sobě samému. Jest proto naléhavou povinností každého kulturního národa, aby podnikl vše, co možno, k zjištění své minulosti až do nejzazších počátků.

Svoji povinnost splnili po té stránce ze vzdělaných národů pouze Germáni, kdežto Keltové a Slované dosud dluží řádné splnění tohoto příkazu. Nastolením lidové demokracie zahájen byl sice i u nás systematický průzkum, avšak dosud jen na poli archeologickém. Tím se stalo, že přes skvělý základ, jejž k zjištění nejstarších dějin Slovanstva položil svým epochálním dílem geniální Šafárik, zůstává hlavní úsek jich, tj. údobí od prvých počátku až asi do r. 500 n. l., dodnes polem, na němž zbývá nepřehledné množství úkolů k zpracování. Veliká, s obdivuhodnou pílí a úsilovností napsaná Niederlova publikace nesplnila zde očekávání pro lingvistickou nepřipravenost autora, jenž spoléhal na cizí pomoc, které se mu však dostávalo v míře naprosto nedostačující. A totéž platí i o syntetických větších pracích ostatních odborníků slovanských.

Mimo to dopouští se věda slovanská stále osudné programové chyby, plýtvajíc energií na řešení různých neplodných problémů a neuvědomujíc si, že hlavním a nejnaléhavějším jejím úkolem jest co nejdůkladnější průzkum oněch dvou historií nám dochovaných fotografických záběrů z nejstarší minulosti slovanské, Herdotovy Skythie a Ptolemaiovy Sarmatie.

Bádání odborníků uvázne zpravidla na mlhavém problému zrodu a kolébky slovanské (viz velké práce Poláků Lehr—Splawińského a Myszińského, u Rusů Šachmatova a j.). Otázka tato jest ovšem důležitá a nelze se jí vyhnouti, jak to dnes činí naše archeologie, prostým předpokladem, že Slované se zrodili v prostoru mezi středním Dněpřem a Odrou. Podobně vyjádřil se sice již Šafárik, avšak končiny ty neprohlásil za kolébku jich, nýbrž správně pouze za sídla kol roku 500 před n. l. V záhadách těchto patří ovšem prvé slovo *lingvistice*. Ta dle zjištění autorova napovídá zde vskutku mnoho a překvapujícího, zcela odlišného od toho, co se dodnes hlásá. Přesto však zůstává nadále nejaktuálnějším úkolem *průzkum* zpráv Herodotových a Ptolemaiových.

Správné rozřešení těchto bude ovšem dlouhou a svízelnou prací, neboť jest podmíněno řadou dosti nesnadno splnitelných předpokladů. Třeba při něm operovati celou řadou vědeckých disciplin. Jsou to vedle *historie* zejména *archeologie*, *lingvistika* (hlavně srovnávací árijská), *geografie* a *přírodověda*.

Základem musí samozřejmě vedle eventuelního svědectví historie býti především *archeologie*. Ta však jest bohužel dosud většinou daleko od toho, aby mohla pronášeti bezpečné soudy a mimo to musí zápasiti s osudnou překážkou, totiž s faktem, že v pravěku, až do doby hradištní, neexistovala žádná jednotná, osobitná kultura slovanská.[1] Tím jest ovšem velmi ztíženo její bádání, neboť jest odkázána na svízelnou methodu srovnávací (porovnávání nálezu s cizími známými kulturami), čímž se pochopitelně stává závěrečný resultát nezřídka problematickým. Mimo to má archeologie pouze možnost zodpovědeti zásadní otázky, tj. zda v dotyčném případě jde o Slovany neb nikoliv. Detaily další, tj. o který slovanský národ neb událost jde, musí rozhodnouti discipliny další.

A tu při nejasnosti a nedostatku historických zpráv přicházejí v úvahu především resultáty *lingvistiky*. Kdyby tato byla na žádoucí výši, nebyla by práce ani tak nesnadnou. Avšak tomu tak dodnes ani zdaleka není. Prehistorik potřebuje k svému bádání bezpečně zjištěný a etymologicky roztříděný, tj. dle slovních kořenů klasifikovaný slovní materiál řečí árijských, a nadto seznam všech oněch nesčetných převzatků z árijštiny v řečích jiných, zejména čudských a turkotatarských. Od toho stavu jest však dnes lingvistika árijská ještě nemálo vzdálená. Svůj slovní fond má jakž-takž roztříděný pouze v rozsahu známém asi k roku 1900 (Fick). Od té doby však zjištěna spousta nových výrazů, jichž řádná klasifikace dosud neprovedena. Tím vzniká při použití jí v prehistorii i pro lingvistického odborníka nutnost dlouhé a svízelné předběžné přípravy, neboť musí si i za těchto poměrů získati náležitý přehled po lexikálním fondu árijském,

aby mohl v daném případě ihned rozhodnouti, které etymologické možnosti přicházejí při něm v úvahu a zda jest vůbec lingvisticky řešitelný.

Co se geografie a přírodovědy týče, musí býti použití jich v prehisorii daleko rozsáhlejší a hlubší nežli dosud, neboť v geografické toponymii tají se dodnes značný kus prehistorie slovanské a přírodověda skytá jí nemálo poznatků přímo fundamentálního významu.

Předložená práce jest od dob Šafárikových prvým vážným pokusem o vyhovění všem uvedeným postulátům.

Herodotovo dílo

Přistupujeme k prvému fotografickému snímku minulosti slovanské v pravěku, rozboru díla učeného halikarnaského Řeka Herodota (asi 490—420 př. n. l.), které nám zanechal pod názvem *Ἱστορίαι*. Obsahuje vedle historie i rozsáhlá líčení geografická a etnografická, k nimž poznatky získal namnoze přímo z autopsie na svých cestách po většině tehdejšího známého světa. Jest psáno s usilovnou snahou po přesnosti a pravdě, jichž ovšem mohl dosíci jen tam, kde buď sám věc zjistil anebo čerpal ze spolehlivých pramenů. Zdařilo se mu napsati dílo na svou dobu přímo epochální, takže nadchlo Cicerona do té míry, že jej nazval otcem antické historie — *pater historiae*. Předmětem našich úvah bude pouze čtvrtá kniha jeho Historií, jednající o Skythii, državě ukrajinských Skythů, zejména její etnicko-geografická složka, hlavně pokud jeví vztah k minulosti slovanské.

Všeobecně třeba konstatovati, že Herodot přes upřímnou snahu vylíčiti vše co nejpřesněji a nejjasněji podal nám zde obraz velmi matný a s nemalými omyly, rozmnoženými asi i později opisovači. Přikládal této stati svého díla pro obchodní důležitost Skythie tak velký význam, že neváhal před jejím napsáním podniknouti někdy v letech 448—44 namáhavou cestu do kvetoucího řeckého emporia Olbie, rozloženého při ústí Bugu, pod dnešním městem Nikolajevem. Jisto však z jeho popisu jest, že z této vůbec nevykročil, omeziv se pouze na informace získané od tamních kupců, jež nikterak nevynikaly přesností. Ježto pak tu přistoupila i v prehistorii obvyklá povrchnost starších badatelů, kteří nejen pracovali bez patřičné přípravy lingvistické, nýbrž ani si nedali práci, aby pro kontrolu vzali do ruky kloudnou mapu dnešní Ukrajiny,[2] jest dnešní stav celého problému oné Herodotovy *Skythie* přes hotovou horu odborných pojednání ve stavu tak neblahém, že počet správně a přesně objasněných otázek lze takřka spočítati na prstech. Nejcennější příspěvek podal zde vlastně pouze Šafárik. Ač pro nedostatek místa dotýka se věcí jen zběžně, dokázal (SS I, 319—322) ze zachovaného skythského slovního fondu, že „Skythové, i když snad, jak je líčí Hippokrates, byli rasově Mongoli, mluvili jazykem iránským a tedy etnicky byli *Iránci*", což tehdy znamenalo úplné novum. Jeho důležitý objev zůstal však nepovšimnut, a to až do dnešního dne, neboť i Niederle nejen neuznal za svoji povinnost uplatniti tuto nemalou zásluhu svého předchůdce, nýbrž ji naopak též ignoruje, ba dokonce ji připisuje (Sl. st. I, 257) pozdějším, cizím autorům.

Pro nás Slovany má Herodotův popis Skythie mimořádně velký význam proto, že v líčení jich sousedů podává nám i zprávy o jádru tehdejšího Slovanstva. Přičteme-li k tomu Slovany Skythie samé, máme v hlavních rysech před sebou *obraz celého tehdejšího Slovanstva*, takže jeho zprávy lze právem nazvati prvým celkovým fotografickým záběrem z minulosti slovanské. Jsou to, pravda, zprávy velmi kusé, avšak přes to musíme býti halikarnaskému učenci hluboce povděčni za každé jich slovo, a to již i proto, že Slovanstvu dodávají také patiny starožitnosti, jakou se nemohou pochlubiti Germáni ani Keltové.

Geografie

Rozloha a klima Skythie

Tyto dvě dosud definitivně nerozřešené otázky zaměstnávají odborníky do té míry, že Niederle jim věnuje ve svém díle plných 14 stránek. Zejména nekonečné jsou dohady o tom, jaká vlastně byla podoba a rozsah Herodotovy Skythie, kam až sahala sídla Skythů atd. Herodotovi jsou zde připisovány přímo fantastické představy a koncepce. Tak zejména že dolní tok Istru — Dunaje klade do směru severojižního a považuje za západní hranici Skythie[3] (viz Nied., *St. sl.* I., 234) a pod.

Ve skutečnosti mají se zde věci prostě tak, že Herodot čerpal své údaje z různých pramenů a splétá je nekriticky dohromady. Přesto však lze se v nich dobrati správného jádra. Tím jest popis rozlohy Skythie, jejž mu podal jeho prvý a hlavní informátor (*Hist.* IV, 101). Dle něho měla Skythie podobu *čtverce* o délce stran rovné 20 dnům cesty, tj. asi 500 km v přímém směru (200 stadií po 150 m denně, tedy 30 km s obcházením). Popsal mu však blíže jen dvě strany, totiž základnu při Pontu a stranu východní, takže Herodot hovoří pouze o těchto a ostatních dvou musíme se pak toho domýšleti. Přesto však dostáváme obraz, byť i od skutečnosti odchylný, přece jen potřebě úhrnem vyhovující. Jeho Skythie má ve skutečnosti podobu nepravidelného *obdélníka* (viz mapu), jehož základnou jest linie jdoucí „od Istru", tj. od přechodu někde[4] před počátkem delty, na východ přes Olbii, která leží „uprostřed" jí,[5] k Maiotidě, tj. k bodu proloženému při ústí řeky Moločné do moře Azovského, východní pak stranou břeh tohoto odtud nahoru k Donu a podél tohoto až asi do středu jeho velkého oblouku. Severní hranici třeba si mysliti odtud směrem na západ přes ústí Suly a pak podél řeky Ros k pramenům Bugu, jež ležely již na hranici Skythie a území

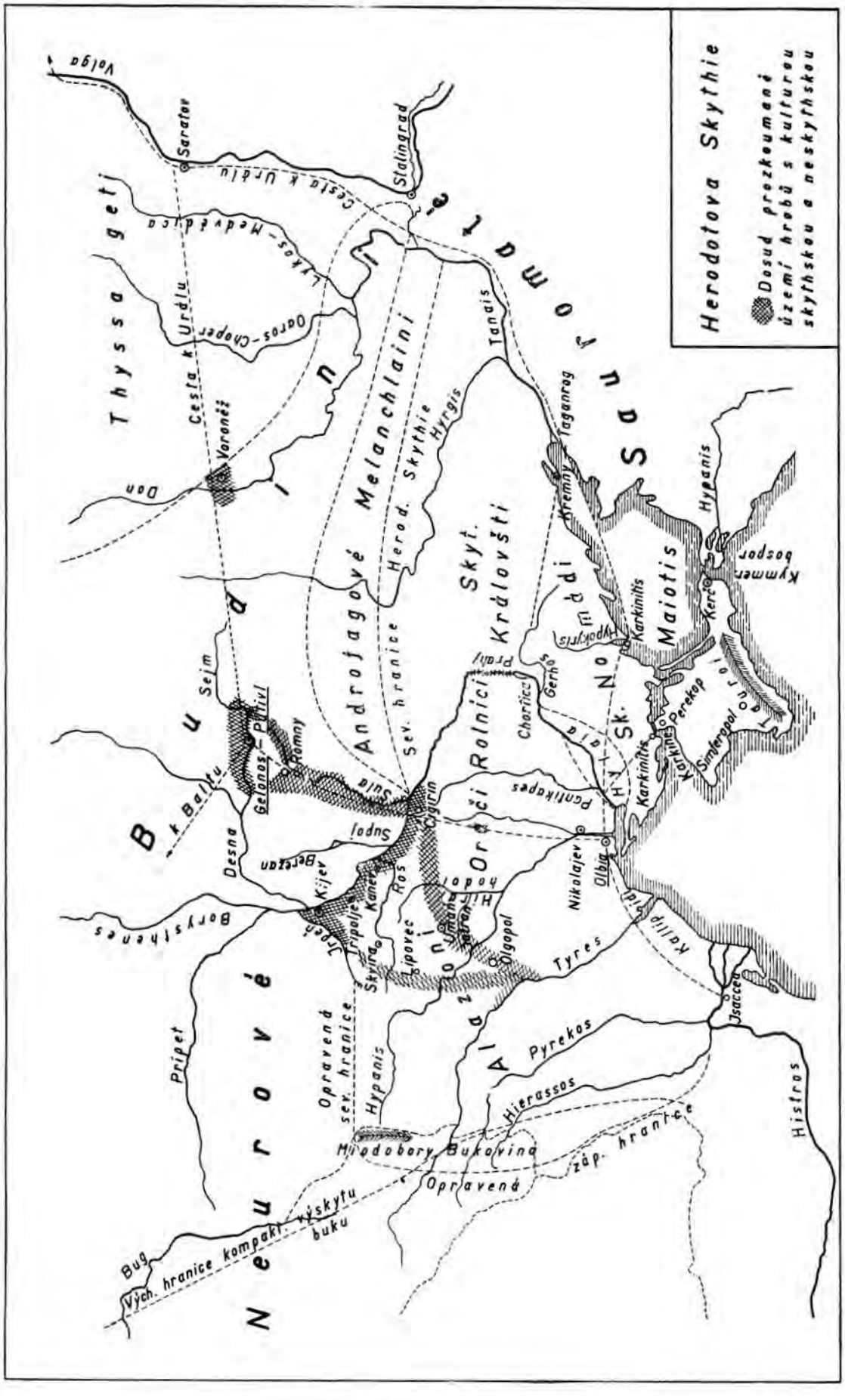
Herodotova Skythie
Dosud prozkoumané území hrobů s kulturou skythskou a neskythskou
Volga
Saratov
Stalingrad
Cesta k Urálu
Lykos-Medvědica
Oaros-Choper
Thyssa geti
Budini
Sauromatéi
Tanais
Taganrog
Kremny
Hypanis
Kymmer bospor
Kerč
Maiotis
Karkinitis
Hypokyris
Sk. Nomádi
Perekop
Simferopol
Tauroi
Karkine
Hylaia
Gerhos
Chorlica
Prahy
Skyt. Královští
Herod. Skythie
Hyrgis
Androfagové Melanchlaini
Sev. hranice
Voroněž
Don
Sejm
Gelonos-Putivl
Romny
Sula
Cigirin
Orači Rolníci
Pantikapes
Nikolajev
Olbia
Kallipidi
Tyres
Jsaccea
Histros
Pyrekos
Hierassos
Alazoni
Olgopol
Hira hodoi
Umana
Jatran
Lipovec
Skvira
Tripolje
Kanev
Ros
Kijev
Berezan
Desna
Supoj
Borysthenes
Pripet
Neurové
Opravená sev. hranice
Hypanis
Miodobory Bukovina
Opravená záp. hranice
Bug
Vých. hranice kompakt. výskytu buku

Neurů, západní pak odtud přímo na jih podél Karpat a Seretu až k ústí tohoto, poblíže něhož leží bod (přechod), od něhož informátor počal svoje měření jižní základny tetragonu skythského. O této přesné podobě Skythie a jejích složkách neměl ovšem Herodot ani nejmenších představ a proto, když jinde doslechl, že k řekám skythským patří i Araros, Naparis a Ordessos, zařadil je k nim bez váhání a tím nevědomky pojal neprávem do své Skythie i celé dnešní Valašsko.

Touto krátkou úvahou podán jest poprvé v historii přesný obraz tvaru a rozlohy Herodotovy Skythie, potřebný k správnému umísťování jeho detailních údajů. Žádnému z odborníků nezdařilo se k němu dospěti proto, že jim zůstala neznámou existence města *Karkinity při ústí Moločné*, místo kterého kladli Karkinitu při isthmu krymském a tak se octli v nepřekonatelných zmatcích a rozporech s dalšími údaji Herodotovými. Do toho omylu upadli hlavně proto, že si nepovšimli, že Herodot, sám jsa sotva si toho vědom, uvádí ne jedno, nýbrž *dvě* různá města *Karkinity*. V kap. 56, praví, že řeka Hypakyris, tj., jak uvidíme, dnešní Moločnaja, ústí do Maiotidy u města Karkinitis (*Ὑπάκυρις ἐκδίδοι κατὰ Καρκινῖτιν πόλιν*). A tato právě byla oním koncovým bodem základny Herodotova skythského tetragonu, položeným *10 dní* cesty dále na východ od Olbie. V kap. 99 hovoří pak o další Karkinitě, pontickém přístavu, při *isthmu krymském* ve vzdálenosti *pěti dnů* cesty na jihovýchod od Olbie, a sice jakožto o hranici, za níž počíná poloostrov Taurida, který pak v dalším popisuje. Byli to již antičtí autoři, kdož provedli ono osudné vypuštění Herodotové Karkinity maiotské, lépe řečeno, spletení jí s pontickou, a novodobí to nekriticky akceptovali (viz např. N i e d e r l ů v výklad v I, 233 a mapku I, 234).[6]

Též o *klimatu* Skythie jsou dosud nemalé spory. Dle jedněch se toto velmi lišilo od dnešního, dle druhých (Niederle a j.) bylo v podstatě totéž jako dnes. Dle našeho šetření leží zde pravda uprostřed. Podnebí bylo tehdy podstatně *vlhčí* a *chladnější* nežli dnes. Vlhkost byla nejen důsledkem chladna, nýbrž i celkové nižší polohy země, která spadá do velikého areálu kontinentálního *vzdouvání zemské kůry*,[7] jehož centrem jest Pamír, a proto od dob Herodotových se její niveau podstatně zvýšilo a hladina podzemních vod klesla. Svědčí o tom nesčetné pobřežní řeky, jež kdysi ústily do moře, dnes však do pobřežních jezer, vzniklých z někdejších limanů (a proto se tak zovou dodnes) odříznutím od moře. Azovské moře tím ztratilo pevné břehy, takže za prudkých východních větrů jest hnáno mnoho kilometrů na souš a postupně tak změlčilo, že atlantické parníky mohou plouti k Taganrogu jen po určité linii. Zkrátka, moře všude couvá a souš postupuje,[8] v důsledku čehož jest jižní Ukrajina všude tam, kde má méně jakostní půdu, neutěšenou vypráhlinou a na místech, kde se za Herodota rozkládal rozsáhlý hvozd *Hylaia*, zeje dnes až na malý zbytek pustá Nogajská step. Dle svědectví onoho byla tehdy Ukrajina jižní, kterou jedině jako známou měl na mysli, zemí sice chudou stromovím, avšak bohatou pastvinami (*εὐποιώδης*) a vláhou (IV, 47), takže ji přirovnává k úrodné deltě nilské. Hylaia tehdy zabírala nejen celou deltu dněperskou a na východě se blížila místy až k řece Hypakyru — Moločné, nýbrž sahala na jihu až k moři, jež proto slulo v těch místech dle P l i n i a, (HN IV, 83) mare *Hylaeum*. Herodot dí (IV, 76), že dosahuje až k dromu Achillovu, tj. až na poloostrov jižně od ústí Dněpru. Bylo to tak značné území, že je nazývá přímo hylaiskou zemí — *Ὑλαίη* (IV, 9), a bylo útočištěm záhadného mírumilovného lidu zvaného Abii. Dnes z celé oné veliké Hylaie zbývá pouze nevelký les *Oleški* u Chersonu dněperského. Co se pak severní poloviny Skythie týče, není pochyby o tom, že západní část severně od čáry Gerhos — ústí Exampaia, spadající již do pásma listnatých lesů (hranice Kišiněv — Charkov — Saratov) byla tehdy do určité míry lesnatá a vláhou bohatá (Herodot tvrdí, že krátké skythické léto jest silně deštivé, IV, 28).

Velmi nepříznivě líčí Herodot *tepelné poměry* Skythie. Tvrdí (IV, 28), že zima trvá 8 měsíců a jest tak krutá, že zamrzá moře i celý bosporos Kimmerský (IV, 28), čehož Skythové využívají k tomu, aby na vozech přes Maiotidu napadali Sindhy, obývající východní pobřeží. Toto zamrzání Maiotidy, jež se dnes přihází sotva jednou za řadu generací (častá jsou částečná), jest velmi příznačné, neboť její voda se nachází ve stálém proudění, tekouc Bosporem do Pontu, takže k zamrznutí jejímu jest třeba mimořádně prudkého mrazu. Stejně referuje i S t r a b ó n, pravě (Geogr. VII, 307), že bosporos Kimmerský i ústí Borysthénu zamrzají, a P l i n i u s dí (H N IV, 12, 85), že u Bosporu děje se tak zpravidla (plerumque). Totéž dosvědčuje o dolním Dunaji O v i d i u s.

Skythské řeky

Vyžadují pečlivého rozboru jednak pro dosud neopravené omyly Herodotovy, jednak i pro dosavadní nesprávné výklady jich jmen a z nich vyvozované dedukce etnické. Výsledky pátrání přinášejí i mnohé cenné poznatky pro prehistorii slovanskou.

Západní pohraničnou řeku Skythie — *Dunaj* zove Herodot nedosti přesně Istros — *Ἴστρος*, neboť, jak všechny ostatní zprávy dosvědčují, slul ve skutečnosti *Hister* — *Histros*. S t r a b ó n a pozdější k tomu dodávají, že Hister sluje pouze v *dolním* svém toku (dle Strabóna „od kataraktů" [II, 3,13], tj. peřejí u dnešní Ršavy), kdežto výše že se nazývá *Danuvius* (S t r a b. *Δανούιος*, VII, 3,12). J o r d a n i s podotýká (*Get.* 12 N.), že Histrem jmenují jej Bessové, tj. Trákové balkánské Moesie.

O původu a etymologii obou názvů bylo dodnes často uvažováno, aniž docílen jednotný závěr. My k tomu podotkneme pouze následující:

Dosud nevysvětlené jméno *Histros* jest, trváme, graekoidního původu a znamená prostě stojatou vodu. *Stojáka*, hlásíc se kořenově k řeckému ἵστημι = stojím a ἱστος = tkalcovský stav. Bylo voleno okolními Tráky pro dolní Dunaj velmi přiléhavé, neboť řeka má tam pro nepatrný spád velmi chabý tok, rozlévajíc se v rozsáhlé močály a štěpíc se v nesčetná ramena. Správnost našeho výkladu potvrzuje Strabónem po prvé zapsaný (*Geogr.* VII, 3, 13) druhý název Histru *Matoas* — *Ματόας*, o němž Stefan Byzantský (V. stol. n. l.) dí, že byl zvolen pro potíže, jež Skythům při překračování působil. Znamená prý, bahnitý — ἄσιος a řeka vůbec teče „jako by měla snahu blouditi" — ὥσπες τοῦ ἁμαρτάνειν ἔχων αἰτίαν (slovník Ἐθνικά N.) Z tohoto líčení vyplývá, že Matoas značilo prostě *‚motavý'* sem-tam těkající, bloudící, tedy zřejmě trákismus, zajímavý vztahem ku slovanskému motati, mátati, másti.

Pojmenování *Danuvius*, mladší *Danubius*, uvedené ponejprv Caesarem (*De b. gall.* VI., 25), zasluhuje bedlivého povšimnutí pro historické závěry z něho vyvozované. Zásluhou Müllenhoffovou přiznává se dnes většinou, a zajisté i správně, Keltům a pojímá se jako derivát kelt. adj. dânu = fortis, ozývající se v staroněmeckém Dônua, Dônavia = dneš. Dônau (*Deut. Alt.* II, 362), z něhož vyvozují se i slovanské názvy Dunaj a Dunav, převzaté dle Müllenhoffa od Gótů. Tento závěr, z něhož by vyplývalo, že Slované dospěli k Dunaji později než Germáni, a sice teprve někdy po odchodu těchto od dolního jeho toku v V. století, byl přijat i čelnými slavisty (Miklosich, Jagić, Brückner, Vondrák) a mimo Rusy uznává se dnes téměř souhlasně za správný.

Dle pravdy však celé toto Müllenhoffovo řešení při bližším rozboru vůbec neobstojí. Tak předně adj. dânu = fortis se dnes v keltském slovním fondu již neuvádí, což znamená, že bylo shledáno nedoloženým. Stokes (Urkelt. Sprachschatz) zná ve svém vynikajícím díle pouze výraz danos = Schläger (str. 141), jenž hlásí se k árijs. kořeni dhûn — dhvan = zníti, hučeti, hřmotiti (Fick, *V W* III, I, 120). Správnou etymologii napovídá zde germánské Dônûa, Dônavia, jež není pouze hláskoslovně germánštině přizpůsobené keltské Danuvius, nýbrž přímo od Keltů pochycený *překlad* jména, neboť znamená zřejmě spřežku z *dôn* — (pův. tuon —) = sansk. dhvan — = zníti + *ahvja*, f = aqua, stněm. ouwa (Torp, *V W*, 9), takže *Dônûa* (pův. Tuonaua[9]) = Hučící, Hřmotící řeka. Lze s určitostí tvrditi, že Germané zvěděli od Keltů název již dávno předtím, než dostihli Dunaje, totiž v dobách, kdy název, nezkomolen v pozdější Danuvius, byl i Keltům samotným ještě etymologicky dobře srozumitelným a zněl patrně *Dhvanavâ* = *Hučící voda* (germ. ahva, ahvja = kelt. ava f., avos m. = voda, řeka, Stokes, *Urk. Spr.*, *23*), anebo *Dhvanavios* = *Hřmotovodný*. Na oporu tohoto našeho rozřešení dodáváme, že ono keltské danos = tlukač se odborníky též shodně odvozuje od kořene dhvan — (Walde — Pokorny, *Ver. W.*, I, 853). Na keltském původu jména nutno trvati jednak proto, že germanské — *ûa*, — *avia* = *voda* svědčí, že přípona *-uvius* v názvu Danuvius značí již sama o sobě vodu, doslovně adj. ‚vodní', odvozené od graekoidním řečím scházejícího keltismu avâ, mladšího abâ = mok, voda, takže jiné odvození názvu, jako např. od specificky iránského *danu*, *dan* = voda, hlásaného četnými odborníky, jest vůbec nepřijatelno, a sice pro z toho plynoucí nelogičnost (‚Voda vodní'). Ostatně i slovanské názvy *Dunaj*, *Dunav* dokazují svým kořenem *dun-*, pošlým z *dvan-* — duněti, že složka Dan — značí v Danuviu pouhý *atribut* ve významu ‚hučivý'. Stojí též za povšimnutí, že již Herodot ví, že řeka Istros pramení v území Keltů (II, 33).

Co se pak tvrzení o původu těchto názvů z germánštiny týče, jde o pouhou domněnku, jejíž nepravděpodobnost leží na bíle dni. V obou tkví ovšem árijský kořen dvan — dhvan — = tönen, rauschen, pošedší z původního dhû — = vanouti, hnáti, obsažený v sansk. dhvanati = zní, hučí, dhuni = hučící, *dhûnayati* = pohučívá a v lit. dundêti (Fick, *V W* I, 120). Pojmenování *Dunaj* mohlo ve slovanštině vzniknouti z verba dunati zrovna tak, jako pošlo od zvykati subs. *zvyčaj*, od obvykati obvyčaj — *obyčaj*, ručeti *ručej*, slučati (přiházeti se) rus. *slučaj* (příhoda), tokati (tékati) *Tokaj* (=Tisa)[10] atd. A že v skutku se tak stalo, svědčí přečetné Píčem sebrané říční a osadní názvy tohoto druhu, roztroušené po území slovanském, zejména v Zakarpatí. Z téhož důvodu dlužno považovati za slavismus srbskobulharské *Dunav*, jevící se jako pouhé *adjektivum*, utvořené od téhož dunati, jež bylo základem formy Dunaj. Tedy Dunav = *dunavý*, *dunivý*, tak jako od mlítati (chabnouti) mlítav = chabý, hvastati se (chvástati se) *hvastav* = chvástavý, garati garav aj. Píč uvádí i na Moravě rybník *Dunavu*. Jest tudíž i zde odvození ze slovanštiny zcela hladké, nenásilné. Naproti tomu za předpokladu původu z germán. Dônahva, Dônaua (toto aua = něm. Aue ozývá se i v dnešním Dônau) vzniká nikoliv bezvýznamná závada tím, že resultující *feminiová* přípona *-ava*, i ve slovanštině při říčních názvech běžná a velmi typická, jest bez příčiny a přímo proti duchu slovanštiny převedena v *maskulinovou* formu *-av*, jež jest dokonce v rozporu i se svými domnělými germánskými vzory (srov. i Donau, f.)

Jako vidno, podáva se zde v obou případech výklad ze slovanštiny takřka sám sebou, o důvodech historických ani nemluvě. Snad by to mohlo vzbuditi dojem, že jsme v našich vývodech přece jen vědomě utajili nějaký vážný důvod, pro který Jagić a ostatní jmenovaní dali přednost odvození z germánštiny. Domněnka taká byla by však křivdou vůči nám, neboť, tak jako všude, sledujeme i zde objektivně pouhou

historickou pravdu. Naše vývody jsou ovšem, jako vždy, i tady tak prosté a samozřejmé, že, pak-li vůbec uznal věc hodnou vážného promýšlení, musil na ně připadnouti i Jagić a jeho společníci.

Tím jsme vyřídili otázku Histru i pro všechny poherodotovské doby. Z jeho namnoze záhadných, Herodotem uvedených přítoků třeba zde uvésti pouze ony, jež dle něho pravděpodobně spadají ještě do Skythie, tedy levé dle něho od Ršavy po deltu.

Při západní hranici skythské uvádí na dvou místech (IV, 47, 48) a v nejasném pořadí pět dunajských přítoků, z nichž tři jsou určitě valašské. Jsou to *Araros*, *Naparis*, *Ordessos*, *Tiarantos* a *Pyretos*. Prvé dva jsou neurčitelné. *Ordessos* však značí zřejmě dnešní řeku *Ardžiš* a názvového dvojníka baltské *Ordeše*, přítoku Lugy, kterou jsme vyložili jako *Ničivou* (od lit. ardyti — ničiti; kořen ard-, pošlý z ar — oddělovati, značí v západní árijštině rovněž odlučovati prudce napadati, ničiti, ale též vzdalovati, zvedati; odtud řecké ἀρδήν — prudce, krutě, rumunské Ardeal — vysočina, Sedmihradsko a j.). *Tiarantos* — *Τιάραντος* znamená zřejmě, jak již vytušil T o m a s c h e k, iránské *čarant* = lat. currens (od árij. karati — běžeti, odkud sansk. čarati a avest. čaraiti = běží), tedy prudkou bystrou řeku. Dle umístění ji lze stotožniti se *Seretem*, a to tím spíše, že P t o l e m a i o s jej zove *Hierassos*, tj. rovněž ‚bystřinou' (od árij. isaros, řec. ἱερός = prudký, silný, mocný). U Tráků slula zajisté *Saratos*, Seretos — řeka, tok (od sar — = téci), neboť v okolí existuje jako dosud napovšimnutý zajímavý archaismus název *Sarat* dodnes; jsou to např. v oblasti samotného Seretu *Ramnicu Sarat* — Ramnický Sarat (dle města), *Tuzlau Sarat* — Tuzelský Sarat, dále pak *Sarata*, pobočka Jalomity, další Sarata, přítok jezera Sasyk v Bessarabii, a dobrudžský dunajský přítok *Šarat*.

Prvou bezpečně zjistitelnou řekou skythskou jest *Πύρετος* — *Prut*, o němž Herodot podotýká, že skythsky sluje *Πόρατα*. Znění Pyretos — Puretos hlásí se k sansk. *purta* = plný (vodnatý) od par — pur — plniti. Dnešní tvar Prut (Pruthu) lze odvozovati ovšem odtud, stejně však i od árijs. *prûtas* — slov. *plutъ* = plutý, rozplutý, *rozlitý* (odtud pluť, rozpluť — zátopa) od koř. pru, prau — prav — = kypěti, smáčeti, mladšího plû — plau — plav = plaviti (F i c k = *V W* III, II, 377). Skytské *Porata* se obyčejně spojuje s avest. *peretuš* = cesta, most, přechod. Dle našeho šetření jde tu však spíše o árijské adj. *široký*, jež v avestě zní *perethu*, v skr. prthu, v řeč. *πλατύς*, v lit. platùs atd., odvozené od árijs. koř. prat — = šířiti (F i c k, *V W* III, I, 148 — 9). Název jest totožný s asyrským iranismem *Parattu* (z Parathu) — ř. *Eufratês*, (zřejmě z iráns. *Huparatu* = veleširoký), arm. *Frat*, arab. Al *Furad*, dnešní Eufrat. Jméno třeba považovati v každém případě za *trácké*. Ve zřetelném znění Prut nám je prvý zapsal K o n s t. P o r f y r o g e n e t v 10. století (*Βροῦτος*, jindy však píše *Βουράτ*).

Dále ve Skythii uvádí Herodot řeku *Τύρης*, lat. *Tyras*, dnešní *Dněstr*. Ve spoustě nesprávných výkladů jeho jména zasluhuje povšimnutí jako ukázka v prehist. výkladech vládnoucích absurdností odvození popředního ruského odborníka z druhé poloviny 19. století L a m b i n a, jenž spojuje název s „finským" *tivri* = silný, prudký (jde tu o převzaté germánské *tiwa* — tiwara = silný, odkud i Tiu, germ. Zeus, z árij. koř. tu — = síliti, sílu jeviti). Správnou cestu k řešení ukázal zde jediný Š a f á r i k upozorněním na slovanské *tur* (*SS* I, 549). Určitěji vyjádřiti se neodvážil patrně proto, že jméno řeky se zachovalo u Slovanů pouze ve znění Dněstr. Přesto však všechny okolnosti mluví pro to, že jde zde prostě o slovanské *tur* = *silný*, subst. silný tvor, býk neb i kráva, zastoupené i ve slovanské nomenklatuře říční (viz řeku *Turiju*, pobočku připetskou, Turiec, přítok Váhu, Turu obskou). V názvu Tyrês tkví nesporně kořen tû — = sílu jeviti, mohutněti, české ‚duřeti', takže jeho domácí forma zněla *Tur* —. Tuto však nelze považovati ani za tráckou (kimmerijskou), ani za iránskou. Pohoří *Tauros* na Krymu a dvě hlavní horstva maloasijská *Taurus* a *Antitaurus* svědčí jasně o tom, že tráčtina neměla tvar turos, nýbrž, tak jako řečtina, *tauros*. V iránštině pak znělo slovo dokonce *ctaora* a bylo zcela jiného původu, totiž od koř. sthâ — sthû — = (pevně) státi, odkud i skr. sthûra = silný (F i c k, *V W* III, II, 455), jakož i slovanské ‚starý.' Stojí za povšimnutí, že jedna z hlavních poboček Dněstru sluje zřejmě už od dob, kdy Slované zvali jej ještě *Tur*, dodnes *Byk* (býk), pravý přítok u Kišiněva. Byli to zajisté oni Praslované, kteří založili i osadu *Kišeněv* = *Brašnov*, Brašov (od kiška = střevo (polština), odkud i litevské kišenė = brašna, torba, vyrobená z tlustého střeva v podobě vaku) a které zapsali Kijevské letopisy pode jménem U n g l i č ů, podotknuvše že střediskem jich byl v X. století hrad Pereseč̌en, dnešní osada Pereseč̌ina u Kišiněva. Pod nimi dále podél Dněstru k moři seděli tehdy další Slované *Tiverci* — Tverci = *Hraničáři*, kteří stýkajíce se často s Řeky, znali řecky a proto byli Olegovi kijevskému, táhnoucímu r. 907 proti Cařihradu ‚tolkoviny' — tlumočníky. Zkrátka ještě v 10. století byla celá dnešní Besarábie, tj. pravé Podněstří, slovanskou, takže dnešní svůj název *Trul* pochytili Rumuni teprve od tamních slovanských usedlíků, když jejich migrační vlna dospěla po odchodu Antů až do těchto končin. Zněl původně *Turul*, tj. Tur + ul (= člen, franc. il) a zapsal jej náhodou Konst. Porfyrogenet ve znění *Τορόλος* (Š a f, *SS* I, 548) u Turků pak existuje z dob výbojů v 17. stol. dodnes ve formě *Tural* (Šaf.) neb *Turla* (Nied.).

Závěr, že Herodotův Tyrês, pozdější Tyras, znamená slovanské Tur a že se vedle dnešního Dněstr udrželo až do středověku, vyžaduje ovšem náležitého vysvětlení. To však není

obtížné. Uvážíme-li etnické poměry v Podněpří za dob Herodotových, shledáváme, že vedle Skythů, kteří však z uvedených příčin nespadají vůbec v úvahu, mohli původci názvu býti pouze Slované, neboť živel trácký vyklidil při katastrofě kimmerské celé území mezi Dněstrem a Karpaty (až na nějaký úzký pruh při těchto). To vyplývá jasně z údajů Herodotových: 1. Neurové seděli až asi do r. 550 př. n. l. na Ukrajině, tj. ve středním neb až dolním Podněstří. 2. *Agathyrsi* nebyli obyvateli Skythie, nýbrž pouze sousedy, a to Skythům tak nepřátelskými, že nejen příkře a s pohrůžkou odmítli prosbu těchto o pomoc proti Dareiovi, nýbrž je dokonce napadli, když hledali u nich útočiště. Nemůže tedy o přítomnosti živlu trácké bývti od r. 700 př. n. l. až někam do doby kol r. 335 př. n. l., kdy pod náporem vojsk Alexandra Velikého uprchli tráčtí Getové z Moesie za Dunaj do prostoru mezi dolní Prut a Dněstr (kde zváni byli Istriani), vůbec ve Skythii řeči. S tím souhlasí i okolnost, že Dareiovo vojsko narazilo po přejití Dunaje někde poblíž delty ihned na Skythy. Protože jak řečeno tito nemohli býti z uvedené příčiny původci názvu Tyras, zbývají tu pouze Slované. Vidíme tudíž, že slovanskost názvu Turěs, z níž přesto nehodláme vyvozovati důsledků, není ověřena pouze argumenty lingvistickými, nýbrž i historickými. Tím však není zde účast Tráků na vzniku názvu vyloučena. Řeka asi měla původně trácké pojmenování, jež znělo Tauros, a to bylo později vytlačeno slovanským Tur.

Název Tyrěs, Tyras udržel se, jak se obecně soudí, do dob sarmatských, tj. do posledních století př. n. l. (v antické literatuře však mnohem déle). Tehdy byl nahražen synonymním pojmenováním, jež patrně znělo *Dan Sthûra* = *Voda Silná*, veliká (dan — skratka árij. danu = voda, sthûra = silný, doslovně pevně stojící; Fick, *V W* III, II, 342), odkud slovanské znění *Dněstr*. Jméno uvádí první Ammianus Marcellinus ve IV. stol. n. l. ve formě *Danester* (Šaf., *SS* I, 549). Jak vidno, ujímalo se jen pozvolna.

Peutingerská mapa, obsahující zápisy z prvé poloviny I. tisíciletí, klade na místo Dněstru záhadnou řeku *Agalingus*, o níž odborníci většinou soudí, že jest totožná s tímto a jméno její že jest barbarského, nejspíše germánského původu. Názor ten jest správný, neboť nelze pochybovati, že jde tu o germánské *Anglinga* = *Koutová* řeka, tj. tekoucí v koutu mezi Pontem a Karpatami [viz. germ. angula m. = Biegung. Angel (Torp, *Wortsch. d. ger. Spr.*, 12)], odkud zajisté i název Angili — Anglové). Původci mohli býti již Skirové. Bezpochyby byla to skupina jich, kterou Jordanis umísťuje k ústí Dunaje a nazývá *Angiskiri* (správně *Angloskiri*). Pro nás Slovany jest zde významné, že odtud pošel zajisté i název zmíněného ruského letopisného kmene *Ongliču*, umísťovaných nesprávně až kamsi k Dněpru (stbulh. *oglъ* = čes. úhel).

V slovanských dějinách Ukrajiny význačnou řeku *Bug* nazývá Herodot *Hypanis*, *Hypanios* — *Ὕπανις*, *Ὑπάνιος*. Praví o ní, že vytéká z jezera, což jest celkem správné, neboť dva jeho prameny protékají ještě dnes celou řadou drobných jezer. Prohlašuje jej za řeku „velkou jako málokterá", avšak její délku udává na *9 dní* cesty, což by odpovídalo sotva délce Moravy. Jde tu zřejmě o pouhou dosud nikým nepovšimnutou písařskou chybu 9 místo *19* (*ἐννέα* místo *ἐννέα καὶ δέκα*), neboť přímá délka toku obnáší asi 500 km, čemuž by při 30 km denního pochodu a cestovních zacházkách odpovídalo nejméně 19 dní.

Co se etymologie názvu týče, nedošel tento valného povšimnutí, protože zájem všech se upírá k pozdějšímu Bug. Šafárik stručně poznamenává, že v něm může býti obsaženo slovo *panis* (skr.), lit. penas — mléko, slov. pěna — voda (I, 548). Toť však pouhé omyly tehdejší lingvistiky. K správnému řešení jest třeba si především všimnouti, že vedle tohoto Hypanu ukrajinského existoval v starověku ještě další, Strabónem zapsaný Hypanis, dnešní východokavkazská *Kubaň*, již K. Porfyrogenet zove *Κοῦβις*, Mojžíš Chorenský ve své armenské kronice (V. stol. n. l.) *Kupi* a arabští spisovatelé 9.—10. stol. *Kûba*. Uvědomíme-li si k tomu, že název Kûfis platil vlastně Kavkazu, podává se nám etymologie tohoto Hypanu sama sebou. Pojmenování Kûfis pošlo určitě od árijs. kupa = kupa, kopec, hora, všeob. ‚vyklenutí', iráns. kaufa, khaofa, z árij. koř. kup- = ‚kupiti', ohýbati (Fick, *V W* III, II, 303). Jest tudíž zřejmo, že Hypanis bylo u Kubaně řeckým zněním iránského *Khupanaš*, *Khupaniš* = řeka tekoucí z Khûpy — Kavkazu (= Kuka — sos. Kaukasos = Hornatý, tj. složený z kuk-kauk = hor.[11] Stejně však jest dále jisto, že v iránštině existoval i výraz khûpana = ohnutý. A tím máme i u Bugu podaný výklad názvu Hypanis. Značí buď prostě ‚*ohnutou*' řeku, anebo řeku příslušící k nějakému ohbí, koutu jako jeho hranice. V prvém případě mělo by jméno v řečtině zníti Hypanos, v druhém byly by na místě Herodotovy formy *Ὑπάνιος*, *Ὑπάνης*.

Správnost našeho výkladu, že v názvu Hypanis skrývá se árijs. kořen kup — = ohýbati, vyplývá nejen z pojmenování Hypanu kavkazského, nýbrž i z dnešního názvu řeky *Bug*, neboť tento jeví se pak jako pouhé *synonymum*, pozdější *překlad* onoho starého Hypanis, byv nesporně vytvořen od árijs. kořene bag, bhag = bug, bhug (tvrdší forma) = ohýbati, sansk. bhujati (j = dž) = ohýbá, gót. biugan = biegen, lat. fûgere (zahýbati), řec. *φεύγειν* a j. (Fick, *V W* III, II, 386). Značí tedy i Bug řeku buď ohnutou, anebo příslušnou k jakémus ohbí, křivině neb koutu.

Území tohoto jména tam v starověku skutečně i existovalo a slulo slovansky *oglъ* = kout (z germ. angula = něm. Angel), turecky pak později *Budžak* (= Bugiak, z iráns. buga = ohbí). Zabíralo kout mezi Karpaty, ústím Dunaje

a Pontem až po Dněstr. Tento byl od Karpat až k Pontu jeho vnitrozemní hranicí. Pohled na mapu však napovídá, že stejně vhodně mohl původně za tuto býti považován i Bug, a to tím spíše, že, jak u Kimmerů seznáme, šlo zde za dob těchto o jiný, větší „kout". Pro předpoklad tento mluví Ptolemaiův zápis (III, 5, 10) *'Εξωβυγῖται*, tj. lid sídlící vně jakés bugy — koutu, jehož hranicí mohla ovšem býti pouze sousední stejnojmenná řeka, tedy Bug.[12]

Nejstarší, Pomp. Melou (kol r. 48 n. l.) zapsaný (II, 1, 2 Ch.) název Bugu zní *Buges* (z řec. *Βύγης* = Ohybová řeka neb ohyb sama tvořící). Podobně Pliniův *Buces* (H N IV, 84). Ptolemaios zove jej *Βύκος*. Všechny tyto zápisy mají sice tu společnou vadu, že řeku umísťují na východ Borysthénu a považují za přítok Maiotidy, avšak na problému se tím ničeho nemění.

Veliké úsilí vynakládají slovanští odborníci na důkaz *slovanského původu* jména Bug. Odvození ze slovanštiny není ovšem těžké, přestože kořen *bug-* (tvrdší forma původného bag-) = ohýbati jest v ní dnes již zastoupen poskrovnu, totiž jen ruským bugrit = vyklenovati se (čes. bubřeti), bugor = pahorek, buzina = bez (‚rozklenutý'), pak polským buchasty = vypouklý, slovenským buzalka = jívová jehněda, podkarp. horským názvem Bužora a snad ještě nějakými dalšími relikty, neboť forma bug- přešla v ní záhy v *buk-* a bok- (viz buk = fagus a bok = strana). Též zde účinkovala i okolnost, že se do značné míry zachoval původní kořenový tvar *bag-* (viz výrazy: běgati (z bagati, begati) = běhati, tj. zahýbati, klíčkovati sem tam, uskakovati, aby nepřítel nemohl též dobře cíliti střelou do zad, dále polskoslovenské baza = bez, západoslovenské, neprávem Maďarům přiznávané baganče = bačkory, ‚běhačky', všeslovanské bagno = bahno (od* bagъ = běh, tok potok, viz i keltské baglo = boglo = tok; Stokes, 176). Pro slovanský původ názvu svědčí výmluvně Bug viselský, protékající odvěkým územím slovanským.

Jest zcela dobře myslitelno, že toto staré slovanské pojmenování Bugъ převzali pak i Sarmaté, neboť jim bylo zcela srozumitelným, shodným s jejich *buga* = ‚křivá věc', ohbí, zátoka, kterýžto název zavedli i všude na pobřeží Pontu a Kaspiku, předavše jej zároveň též okolním Turkoidům (viz turkmenské *Kara* bugaz = Černá zátoka Chvalinského moře, dále turecké *bogaz*, *bogas* = záliv, ba i proslulou *Bogaz-köi* = Koutová osada (*köi* = *κοῖτος*) u Ankary a j.). Pojmová souvislost byla zde uchována nadále tak, že ohnutá řeka (Bug má skutečně tvar oblouku, protínajícího západní Ukrajinu) byla uznána za hranici ‚ohnuté věci' — koutu, záhybu, jejž Sarmaté zajisté převzali na Bugu. Dokladem někdejší existence názvu toho v oněch končinách jest dodnes jméno bývalé zátoky, dnes pak jezera při kilijském rameni delty dunajské, jež zní *Katla-buch*, tj. Kotlová buga — zátoka.

Zkrátka řečeno, slovanský původ názvu Bug jest nejen možný, nýbrž vzhledem k Bugu viselskému i velmi pravděpodobný, avšak přiřčení jeho s naprostou jistotou Slovanům brání zde možnost původu i ze sarmatštiny.

Nemálo cennou službu prokázal Herodot historii slovanské tím, že uvádí i jeden přítok Hypanu, jejž zove *Exampaios* — *'Εξαμπαῖος* (IV 52, 81). Praví o něm, že 4 dni plavby od ústí nahoru vtéká do Hypanu nevelká pobočka s vodou neobyčejně hořkou a ona sama i území, jímž protéká, že se skythsky zovou *Exampaios*, řecky pak *'Ιερὰ ὁδοί*. Dodává i, že v kraji tom jest též důl na měď a že řeka tvoří rozhraní mezi územím Alazonů a Skythů Oráčů.

Jeho líčení shledáno bylo odborníky tak nesrozumitelným a skutečnosti neodpovídajícím, že vyvolalo nekonečnou, dodnes bezvýslednou řadu protichůdných diskusí, jichž některé ukázky podává Niederle (I, 159 161), sám si netroufaje problém rozhodnouti. Ve skutečnosti jest však popis Herodotův takřka až ideálně přesným a při troše lingvistických vědomostí naprosto srozumitelným.

Jeho *Exampaios* jest zkrátka dnešní *Siňucha*, ústící do Bugu u Olviopolu. V jejím poříčí se dodnes vyskytá v malém množství ruda měděná se stopami dávné těžby, jako např. u Zolotoplje (jde o oblast sousedící s bohatou pánví železných rud u Krivého Rogu). O hořkosti, nepitnosti vody se dnes sice u ní již nehovoří, avšak přesto musí poněkud existovati dosud, ježto její pobočka *Jatran* vyvěrá z rozsáhlých, dnes intensivně exploatovaných ložisek fosfátů a jich louhovitých solí nadložních, k nimž patří i známé projímadlo *hořká sůl* či *epsomit*. Mimo to poříčí Bugu spadá vůbec do stepního pásma s hořkými, louhovitými (salnytrovými — ledkovitými) jezírky a kalužemi, napájejícími říční toky. Tuto hořkost hlásá dodnes výmluvně její název Jatran, jenž sice dnes se dá vyložiti jako jitřivý, nítivý, záněty vyvolávající (roz. průjmy), avšak, jak dosvědčuje litevské *aitrùs* = *hořký*, palčivý (od árijs. koř. aith — = zažehovati), původně, tj. za dob protoslovanštiny a baltoslávštiny, znamenal specielně ‚palčivý — hořký'.

Pro prehistorii slovanskou jest důležito si všimnouti, že toto starožitné, v hydrografii slovanské zcela ojedinělé pojmenování Jatran jest významově *synonymní* se skythským Exampaios, jež, trváme, znamená přesně staroiranské *Axamas payas* = *přeostrá voda*, *ná-poj* (od axa = ostrý a payas = nápoj od payati = pojí, Fick III, II, 373). A totéž lze tvrditi i o řeckém *'Ιερὰ ὁδοί*, jež beze vší pochybnosti bylo utvořeno pouze jako mylný překlad praslovanského *Sventy* neb *Sventyje vody* = *Silné vody*, tj. účinné, léčivé ve smyslu medicinálním. Tu třeba si totiž především uvědomiti, že řecké adjektivum *ἱερός*, zkrác. *ἱρός* nabylo svého dnešního vznešeného významu ‚posvátný', mravně povýšený, nadlidský teprve v křesťanství, kdežto v pohanském starověku že značilo pouze *silný*, *mocný*, *účinný*,

léčivý až zázračný (dle F i c k a, V W III, IV, 33, kräftig, rüstig, ἰερὴ ἴς = rüstige Kraft). To dosvědčuje i jeho árijská mateřská forma isara = silný, léčivý, sansk. ishira (ibidem), obsažená v názvu naší Jizery (z kelts. isaros = zdatný). Homérovo epiteton Troje *ἱερὸν πτολίεθρον* neznačí tudíž žádné ‚svaté' město, jak se dosud všeobecně na školách vykládá, nýbrž pouze ‚mocné'. A řecké *ἱερεύς*, starší *ἰαρέυς* = kněz znamenalo pouze *mága* — mahanta, mocného zaklínače bohů a demonů, tedy něco podobného jako české ježibaba — podkarpatské jagababa = mocná baba, zaklínačka, čarodějnice (od jagati = hýřiti silou, sloven. jagať = skvíti se, odkud lit. jega = síla, person. Jagailo = silák a maď. jég = ‚silná věc', led). Tím ovšem se i vysvětluje častý výskyt atributu *ἱερός* v starověké geografii, zejména námořní (*ἱερὸν ἄκρον* — mohutný mys a j.).

A totéž platí i o slovanském *sventъ*, pošedším dle našeho zjištění z árij. koř. kû — kva, kun — kvan (nosovkové rozšíření) = satem, sun — svan = síliti, sílu jeviti. O tomto všedním významu jeho v pravěku neponechávají nás v pochybnostech doklady ze staré slovanské topografie, zejména ruské. Tak např. po slovanských Vagrech máme dodnes v Holštýnsku řeku *Sventinu*, na Litvě pak jest *Sventa*, přítok Vilije, na Rusi jest veliký močál u Rjazaně zvaný *Svjatoje ozero*, další pak u Ladogy. Ba není vyloučeno, že i tato sama slula původně též tak, neboť spleť jejích chobotů zabíhajících bluboko do sousední šije Karelské zove se finsky Suvanto-järvi = jezero Suvanto (samotná Ladoga pak Vännäjärvi = Vendické (slovanské) jezero). U Ledového moře jest dodnes několik ‚svjatých' mysů. Nejpoučnějším dokladem jest pak jméno nešťastného kijevského pohanského panovníka S v j a t o s l a v a, tj. ‚silou slavného' neb ‚mocně slavného', dále našeho S v a t o p l u k a (‚mocné pluky mající') a staré slovanské personále S v a t o b o r (‚silný borec', zápasník).

Věci jsou zde tudíž zcela jasné. Herodotův *Exampaios znamená iránské Axampayas* (z Axamas payas) = *přeostrý nápoj, voda* a kryje se významem úplně s dnešním ruským *Jatran* = palčivý, hořký. Poněvadž řeka protékala naskrz územím rolnických domorodců, o nichž v dalším bezpečně zjistíme, že nebyli Skythové, jest zřejmo, že Aksampayas znamená pouhý *skythský překlad* jakéhos názvu domácího. A že tímto bylo slovanské *Jatran*, svědčí jasně další pojmenování Exampaia Hierai hodoi, neboť že tyto značí pouhý *nesprávný překlad slovanského ‚Sventy vody'*, v němž výraz *voda* pojat byl mylně jako *vod = vodění, vedení — cesta*, vyplývá jasně z Herodotova tvrzení, že jde o řeku. Pro slovanské ‚vody' mluví zde dokonce výmluvně i fakt, že na Ukrajině dodnes existují říční názvy toho typu. Tak např. jedna, Siňuše blízká pobočka Bugu, sluje *Mertvyje vody* — Mrtvé vody a Herodotův přítok Dněpru Gerhos *Koňskije vody* = Koňské vody. Užití plurálu má asi značit řeku se všemi jejími přítoky, tedy celé povodí, oblast, s čímž souhlasí i Herodotův údaj, že Hierai hodoi zove se i celé území (tento výklad domorodých Slovanů zavdal patrně též podnět k nedorozumění ‚vody = chody', *ὁδοί*).

Ve sledu toho lze poměr názvu pojmouti zde buď tak, že Axampayas — Jatran slula i tehdy jako dnes hořkost zapříčiňující pobočka Siňuchy, kdežto ona samotná byla zvána Sventy vody = Hierai hodoi, anebo všechny názvy vztáhnouti na ni celou, v kterémžto případě by se dnešní stav vysvětlil prostým odsunutím jména Jatran s hlavního toku na pobočný, což jest zjevem dosti častým (viz např. Pliniovo Duria — Turec, dnešní Váh).

Pro plnou správnost podaných zde našich výkladů mluví jasně i okolnost, že o správném použití řeckého *ὁδοί* nemůže tu býti vůbec řeči již proto, že pak by rčení Hīrai hodoi znamenalo ostré, tj. příkré cesty. Takých však v onom sotva nepatrně zvlněném území vůbec není a mimo to pro příkrost terénovou měla řečtina výhradně výrazy *ἀποκρημνός*, *ἀπότομος*.

Na konec shrnujeme *resultáty*:

Herodotův *Exampaios* znamená určitě dnešní Siňuchu, důkazem čehož jest nejen souhlas s Herodotovým umístěním řeky (čtyři dni cesty od Olbie a měděný důl v poříčí), nýbrž i dnešní název Jatran = hořký. Jméno Exampaios jest zkomolené skythské *Axamas payas* — *Axampayas* = *Veleostrý nápoj* a značí tak jako řecké Hīrai hodoi pouhý překlad jakéhos tamního názvu *domorodého*. Jak tento zněl a z které řeči pošel, praví jasně pojmenování řecké, jež vzniklo zřejmě *nesprávným překladem* domácího slova ‚*vody*' pojatého mylně jako vody = *vodění*, cesty. Původ jeho lze hledati pouze ve *slovanštině* neb tráčtině. Ježto však v této slula voda *βέδυ*, plur. *βέδατα* (WP I, 252), zbývá jedině slovanština, a ta ovšem též skytá bezvadné vysvětlení svým pravěkým sventy vody = silné vody. Pro původ z ní svědčí ještě další okolnosti: předně, že atribut svent, synonymní s řeckým *ἱερός*, vyskytá se dodnes ve staré hydrografii po celém území slovanském, zejména v Rusku, a za druhé, že plurálový typ říčních názvů ‚vody' místo ‚voda' jest dosud běžný na Ukrajině.

Jest dobře myslitelno, že Axampayas znělo vlastně přesně *Axampayâs*, tj. *Axamâs payâs* = *veleostré nápoje, vody*, takže vyplývá rovnice: slovanské *Sventy vody* = skyth. *Axamâs payâs* = řec. *Ἱραὶ ὁδοί*.

Tímto naším rozřešením jest konečně definitivně zjednáno jasno v tomto svízelném problému Herodotovy Skythie.

A na konec ještě něco o *zmatcích*, jichž předmětem se Bug — Hypanis v starověké geografii stal. Počal je ve svém popisu Sarmatie S t r a b ó n tím, že přesunul Hypanis nesprávně od Borysthenu na *východ*. Totéž učinili pak po něm i jeho nástupci P l i n i u s a P t o l e m a i o s. U těchto lze to však poněkud omluviti tím, že doslechli, že maiotská zátoka při Krymu, kterou

Strabón zove *Sarpa*,[13] dnešní to polovyschlé Gniloje more, jest zvána Řeky *Βόκη* = záhyb, záliv (lat. buca, ital. boca a franc. bouche (ústí), což asi odpovídalo sarmatskému *Buga*. Protože pak současně zvěděli i o existenci jakés řeky *Βύγος*, Buges, tj. Bugu, spojili obojí dohromady, a převzavše Bygos v *Βόκος* (Ptolemaios) a Buges v *Buces* (Plinius), dali jim vyústiti do oné zátoky *Βόκη* — Buca. Ježto pak věděli, že řeka jest totožna se starým Hypanem, uvedli tam po vzoru Strabónově i tento a tak poskytli bezděčně novodobým badatelům vítanou látku k nekonečným diskusím a dohadům.

Řeka Bug měla v geografické literatuře vůbec neblahé osudy. I ve středověku mu nedovedli přijíti správně na jméno a všelijak je komolili, ba zvali jej tak záhadně, že z toho vznikly dlouhé dodnes neukončené odbornické spory. J o r d a n i s (VI. stol.) zove jej *Vagossola* a kosmograf R a v e n s k ý *Bagossola* (Šaf.). Dle názoru Šafárikova znamená sola germánské *sola* = *tok*, řeka, voda. Po našem mínění jde tu prostě o druhou pramenovou větev Bugu *Solnicu*, připletenou omylem ku jménu řeky hlavní. Na mapě *Peutingerské* jest zapsán korruptellou *Anis* (z Hypanis) a jako pravá pobočka uveden fluvius *Sellianus*. N i e d e r l e míní (I. 161), že zde asi nejde vůbec o Bug, nýbrž o Dněpr. Dle našeho zjištění míněn jest však skutečně, jak již jiní vyslovili, Bug a řeka *Sellianus* znamená dnešní *Selnicu*, tj. řeku, při níž byla sela — sídla. Komu tato náležela, praví nám tamní města *Serby* a *Savinci* = Svojinci (od srb. sav = svůj). Jde tu o důležitý historický doklad, o němž blíže pojednáme jinde.

Tím končíme naše úvahy o Hypanu — Bugu, jejž Herodot nadšeně zove nejpožehnanější řekou Skythie, protože prý na jeho březích rodí se nejlepší obilí.

Největší ruskou černomorskou řeku *Dněpr* zove Herodot *Βορυσθένης* (IV 59). Z četných cizích výkladů jejího jména zasluhuje pro svou zdánlivou přiléhavost pouze M ü l l e n h o f f ův Borysthenes = avest. *vourustanu* (*Deut. Alt.*, III, 172), avšak ani ten neobstojí, neboť předně není z avesty vůbec doložen, a za druhé znamená doslovně vouru = široký, stana = stanoviště, stan. Nejvíce se zde o vysvětlení namáhali odborníci slovanští, usilujíce dokázati slovanský původ názvu. Š a f á r i k prohlašuje jej (SS I, 544) prostě za graecisované slovanské *Berezina* (před ním už V e l e s l a v í n a jiní) neb *Berestina*. N i e d e r l e nejprve pomýšlel (*Staroměké zprávy*, 72) na odvození od srbského brzati = kvapiti, brzica = peřej a stslov. brъzъ = rychlý, později pak na ruské beröza = bříza (*Sl. st.* I, 164), dodávaje, že otázka slovanského původu názvu jest důležitá, „neboť kladná odpověď poskytla by nám krásný doklad pro existenci Slovanů na dolním Dněpru v době velmi časné." Nakonec se domnívá, že doklad ten i v skutku nalezl v Strabónově a Ptolemaiově názvu dnešního *ostrůvku* Berezanu při ústí Dněpru „*Borysthenes*" a jeho souvislosti s rus. beröza (ibid.). Vše to jsou však po stránce lingvistické vyložené nepřesnosti a omyly.

Název Borysthenes byl ovšem graecizmus, utvořený z jakéhos jména domácího. Předpokládá však jako znění tohoto tvary *Barustan*, *Borusten* a pod. Vyvoditi tyto ze *slovanštiny* lze ovšem bez obtíží, a sice nejvhodněji takto:

Praslovanština měla vedle přípony — *ostь* též i tvrdší — *ustь* (viz slovenské čelusť — čelist, čes. dial. radusť — radost a j.), takže vedle tvarů bělostь — adj. bělostinъ existovaly i bělustь — bělustinъ (stbulh. bělostьnь). Kořen běl — pošel však ze staršího bâl- běl- a ten z původního *bâr- ber-*, neboť jde o deriváty árijs. koř. bar — bhar = „bouřiti" a jeho další odvozené významy: buráceti, hřmotiti, křičeti, mluviti, ale též i zvědati — bráti (dělati hluk), nésti — *φέρειν* (= hřmotiti), svítati — světliti — bělati — zářiti — lesknouti se (-nabývati křiklavé barvy), urychlovati — kvapiti. Ve sledu toho lze s určitostí předpokládati, že v prvoslovanštině existovaly vedle bariza — barza — berza = bříza, lit. berža (= bílá) i výrazy barustinъ, ba i *barustanъ* = *bělosten*, a to tím spíše, že jich existenci ve významu „leský" neb snad i „pučivý, hnavý" dodnes ověřují názvy: *břečtan*, správně *břeštan*, pol. *brzestan*, rus. *berestenъ* a stslov. *brъstjanъ* (vedle blujščь — „blyštivý") a *brest* (jilm), pol. *brzost*, chorv. *briest*, rus. *berestъ* a stslov. *brъjest* (M i k l o s i c h, *Ety n. Wört.*). Tak dospíváme k oněm formám barastin — barustan, jež mohly býti vhodným podkladem k utvoření řeckého názvu Borysthenes. Význam jich mohl, jak z řečeného vidno, býti buď „*kvapící* — *rychlý*", neb „brzy" — peřeje mající — *prahovitý*, neb *hřmotivý*, anebo i *bělostný* (stsl. = krásný, silný[13]). Velmi vhodno bylo by zde pomýšleti na odvození od předpokládatelného brza = srb. brzica = peřej, slap (v. brzda = výčnělek, překážka) a adj. *brzist* — *brzistin* — *brzistan*, pův. barzist — barzistin, barzistan. Tak zde vyhlíží odvození ze slovanštiny. Má však cenu pouze teoretickou, protože historicky jest ze slovanštiny doložen pro dobu skythskou název jiný.

Naproti tomu však stejně hladce lze odvoditi název Borysthenes též z *iránštiny*, ba ještě přiléhavěji, neboť měla výrazy barəzaiti, bərəzaiti, berezaiti = mohutněti, sílíti, růsti, „zvedati se do výše" (avesta) a odtud participia *barəzant*, *bərəzant*, *berezant* (F i c k, *Ver. Wört.* III, II, 379 a W a l d e — P o k o r n ý, *Ver. Wört.* II, 173) = *vysoký*, *veliký*, silný, tedy u řeky buď *prahovitý*, (= „výšinovitý", viz avestské bareza f. = výšina, ibid.) anebo mohutný. Jako podklad pro znění Borysthenes hodil by se pak superlativ *barəzista* a snad ještě spíše předpokládatelný výraz *barastha* (bar + stha), odpovídající sansk. balastha = v plné síle stojící, velesilný (ibid. II, 604), neboť složce — stha (= státi) odpovídala v řečtině komponenta *-στῆνος*, dor. *-στᾶνος*, takže např. sansk. dustha = ve špatném stavu stojící, nešťastný znelo v řečtině *δύστηνος* (ibid.

II, 606). Též by se ovšem mohlo vyjíti od *varustha* = ‚široko stojící', rozložitý, široký. Ostatně nelze vylučovati ani možnost, že pojmenování Borysthenes pocházelo již z dob *kimmerijských*, tedy že má podklad trácký. *Proti původu ze slovanštiny* mluví vážně okolnost, že pak bychom musili předpokládati sídlení Slovanů na Ukrajině *podél celého Dněpru až k Olbii již dávno před Herodotem*, tedy již v VI. stol. Ostatně srovnáme-li spolu oboje odvození, vidíme, že třeba přece jen dáti přednost původu z iránštiny, a to tím spíše, že historicky doložený starý slovanský název Dněpru zní *Berezan*, takže se takřka úplně kryje s avest. berezant, kdežto ze slovanštiny dá se jen obtížně vyložiti (asi jako berizan, starší forma výrazu bělizan = běloun, utvořeného jako stbulh, velikanu, pijanu, stojanu a j.), rozhodně pak ne od plnohlasého rusizmu bereza = bříza, na něž pomýšlí Šafárik a Niederle. My proto akceptujeme jako předpoklad pro další úvahy původ jeho z *iránštiny*. Ostatně o jeho významu pro minulost Slovanstva nerozhoduje tak etnický původ, jako spíše prokazatelné stáří a užívání Slovany.

Po této stránce zbývá doplniti velmi podstatně dosavadní údaje dalšími, neboť mimo dosud Niederlem uvedený *ostrůvek Berezan* při ústí Dněpru existují dle našeho zjištění ještě *říčka Berezan* ústící dlouhým limanem u Očakova do limanu dněperského, tedy v místech, kde středověký Broniovius uvádí ve své *Tartarii* i jakýs, snad dodnes existující *lacus Berezania* (Nied. I, 164), a dokonce i *další říčka Berezan* se stejnojmenným městem a jezerem, tvořící horní tok dněperského přítoku *Supoje* (viz mapku). Netřeba ani podotýkati, že původně slul Berezan i samotný Supoj, stejně jako jest zřejmo, že i jméno *Berezina*[14] pošlo od Berezan. Zvláštního povšimnutí zasluhuje zde slovanský název Strabónova (VII, 2, 17) a Ptolemaiova (III, 10, 9) ostrůvku Borysthenu Berezan, neboť jest důkazem totožnosti obou těchto označení, čili že *Berezan odpovídalo za dob skythských řeckému Borysthenes*. Též není bez historického významu, že jak tento ostrov, tak i říčka Berezan u Olbie svědčí, že Praslované považovali po vzoru řeckém zátoku, do níž ústí Dněpr svou deltou, ještě za součást tohoto, tedy za jeho limanové ústí.

O historické důležitosti těchto poznatků pro minulost Slovanstva rozhodla okolnost, že Slované nahradili později tento starý název Berezan dnešním *Dněpr*, jež jest nesporně původu *sarmatského*. Sarmaté totiž při svém příchodu jali se zaváděti místo starých skythských nové, v jich řeči srozumitelnější názvy říční, které se vyznačovaly typickou sarmatskou složkou *dan* = *voda* (Dan Sthura = Dněstr, Dan Para = Dněpr), existující dodnes v osetinštině ve znění *don* (Šaf. I, 545). Tak nahradili jakés skythské Tanus = Tanvas = Tanaïs pojmenováním Dan, dneš. Don (roz. „ta naše domácí voda"), Tyras = Turas pojmenovali Dan Sthura = Silná voda = Dněstr a Varušthu = Borysthenes pak, trváme, *Dan Paruš* = *Velká voda* (avest. paru = hojný, mohutný (Fick, VW III, II, 364), jež Slované převzali ve znění Dněpr.[15] Ježto nápis olbijského památníku Protogenova z r. asi 230 př. n. l. svědčí, že Sarmaté měli již tehdy na Ukrajině převahu nad Skythy, jest zřejmo, že jeho převzetí Praslovany a odvržení starého názvu Berezan z dob skythských třeba klásti do dávných časů před n. l., zejména když Sarmaté při své invasi okupovali nejprve severní, Slovany osídlenou část Skythie. Pro stanovení časových dat slovanského postupu na Ukrajině jsou důležité dva údaje. Předně jest to Strabónův zápis ostrůvku Borysthenu = Berezanu z roku asi 15 n. l. a dále Melova zpráva o podivném národu *Asiaků* z roku cir. 48 n. l. Z onoho jasně vyplývá, že slovanská vlna dostihla pobřeží Pontu při ústí dněperském ještě za dob mocenské převahy Skythů v oněch končinách, tj. nejpozději někdy na sklonku II. století př. n. l., takže ještě zavedla zde i u nedaleké říčky starý skythský název Berezan. Mela vypravuje (*Chor. II*, 11), že při řece Asiaku, správně Axiaku (viz Ptolem.), tj. dnešním *Kujalníku* u Oděsy, sedí zvláštní netečný národ Asiaků, jenž nejen se nesnaží svoji državu rozšířiti, nýbrž nedbá ani o její uhájení [„Asiaci, furari quid sit (nedovedou se rozhněvati) ,,ignorant: Ideoque nec sua custodiunt, nec aliena contingunt"]. Byli tedy národ zcela mírumilovný, nebojovný, což tehdy a v oněch končinách jest bezpečným důkazem, že šlo o slovanský rolnický lid. Jest tudíž zřejmo, že Slované předně dostihli při svém šíření na jih ústí dněperského již v II. století před n. l., což dobře souhlasí s Herodotovým tvrzením, že skythští Georgové sahají až po ústí Pantikapu = Ingulce, a dále že v I. století n. l. měli již obsazenu vůbec značnou část pobřeží pontického. Že tyto naše dedukce jsou vskutku správné, potvrzuje Strabónem uvedený (VII, 307 A) *κόλπος Ταμυρᾶκος* při isthmu tauridském, totiž osadě *Tamyrâka* (viz *Ptolemaia* III, 5, 8), jíž lze bezpečně prohlásiti za název slovanský, totiž za slovanskou *Tamu Râku* = Tamnorâku = Temnou[16] Vodu = *Černé moře*, neboť jest jisto, že ani tráčtina, ani iránština výrazu râka = voda neměly.

Vše to jest důkazem, že *Slované obývali Ukrajinu již dávno za éry skythské*, přestože název Berezan hlásí se do iránštiny. Tak zní zde správně onen slavisty hledaný důkaz slovanského sídlení, plynoucí z názvu Borysthenes. Stačí již sám k tomu, aby vyvrátil stále se opakující pochybnosti o sídlení Slovanů na Ukrajině před n. l.,[17] zejména pak podobné výstřednosti, jako jest tvrzení předrevolučního ruského odborníka Ševčenka (jejž Niederle prohlašuje za nejlepšího znalce a vykladače Herodotovy Skythie), že Slované nejen v pravěku nesídlili na Ukrajině, nýbrž že Skythů vůbec neznali, tj. že ani s državou jich nesousedili.

Tím jsme vyřídili otázku Borysthenu samotného a přistupujeme k problému jeho *přítoků*

o nichž nám Herodot zanechal tak temné a nepřesné zprávy, že je lze pochopiti a uvésti na správnou míru jen bedlivým průzkumem geografie dnešní Ukrajiny. Protože však dodnes nikdo z badatelů tak neučinil, zůstáva *centrum Skythie*, Podněpří, úplnou *záhadou*, o níž se do nekonečna vlekou učené spory.

Jde tu o dvě řeky, jež Herodot označuje za pobočky dněperské. Prvou nazývá *Παντικάπης* a prohlašuje za velkou, 11 dní cesty dlouhou řeku, jež před svým vyústěním protéká prý velkým, pro Skythii význačným lesem *Hylaia* — *Ὑλαῖα* (IV, 54). Jest to nesporně dnešní pravý přítok dněperský *Ingulec*, proti jehož ústí prostírá se na levém břehu hvozd *Olešky* (Olšiny). Všechny jeho údaje, v nichž dle této řeky vymezuje sídla Skythů Rolníků a Pastevců, jsou sice zdánlivě si odporující a zmatené, avšak stačí jediný pohled na mapu, abychom pochopili pravý stav věcí a uvedli všechna jeho tvrzení v soulad. Celé nedorozumění spočívá totiž pouze v tom, že mu jeho informátoři nepověděli, a on sám svým čtenářům, že *Hylaia* se tehdy neprostírala pouze na levém břehu jako dnešní Olešky, jež jsou jejím zbytkem, nýbrž *sahala při ústí Pantikapu i na pravý břeh Borysthenu*, o čemž dodnes jasně svědčí tamní houštinami porostlé močály. B r o n i o v i u s zakreslil na své mapě z r. 1595 v oněch místech celý les Nigra silva, sahající až k Bugu (N i e d., *Staré zprávy*, 38). Na levém břehu Dněpru sahala stará Hylaia ještě v 18. století až k moři (N i e d e r l e, ibid.). Že šlo o celý velký komplex lesů, svědčí ostatně i název Hylaia = lesnatina. Pakliže si uvědomíme tyto skutečnosti, shledáme, že všechny jeho údaje o této řece a užitím jí jsou sice někde nepřesné, avšak v podstatě správné. Jsou to tyto:

„To jsou národové při řece Hypanu, na západ od Borysthenu. Překročíš-li pak Borysthenes od moře (tj. z jihu, od Karkinity tauridské), příjdeš nejprve do Hylaie (tj. částí této kol ústí Pantikapu). Od té nahoru sídlí Skythové Rolníci, které Řekové, usedlí při Hypanu, zovou Borysthenity, sebe pak Olbiopolity (míněni obyvatelé Olbie). Tito Rolníci sedí tři dni cesty na východ (od Olbie) při řece zvané Pantikapes, k severu pak 11 dní plavby po Borysthenu."

Pohled na mapu nám potvrzuje plnou správnost těchto údajů.

A dále:

„Překročíš-li Pantikapes (při ústí a současně i Borysthen) směrem na východ od Skythů Rolníků, octneš se již mezi Skythy Pastevci, kteří ani nesejí, ani neorají. Celá jich země jest, vyjma Hylaiu, holá, bezlesá. Tito Pastevci vlastní území táhnoucí se 14 dní cesty (od Pontu) až k řece Gerhu."

V této kapitole jest tedy ta nepřesnost, že se hovoří pouze o přechodu přes Pantikapes a *zamlčuje se současné překročení Borysthenu* přitom. Avšak v dalším praví jasně:

Μεταξὺ τούτου (Pantikapu) *τε καὶ τοῦ Βορυσθένεος νέμονται οἱ γεωργοὶ Σκύθαι* (Kap. 54). „Mezi tímto a Borysthenem sedí Skythové Rolníci."

Tak se to tedy vpravdě má s těmito zápisy Herodotovými, nad nimiž jsou prehistorikové dodnes bezradni a jež N i e d e r l e charakterisuje slovy, že Herodot „to má zde všechno dopleteno".

A na konec něco o *Pantikapu* samotném. Zasluhuje povšimnutí již po stránce jazykové. Jeho jméno, souhlasné s názvem tauridského přístavu Pantikapaia, značí patrně *panti* — ponti = *cesty*, putu — prasl. pontu, *kap* = *začátek*, východisko doslovně kapos — kapě[18] = slov. čep, rukojeť, chytadlo (viz lat. capere = chytati, slov. čapiti, čapnouti atd., ital. capo = počátek a j.). Překročení ústí Pantikapu (a zároveň ovšem i Berezenu)[19] znamenalo skutečně počátek nových cest, z nichž jedna směrovala k jihu na Krym a druhá na sever k Donu a Uralu. Nejspíše byla na tomto význačném místě, položeném dle Herodota přesně tři dni cesty po souši od Olbie, při ústí řeky nějaká přenocovací stanice — karavanseráj *Pantikapaion* a od té teprve dostal Ingulec své jméno Pantikapěs. Proč zrovna tento bod zvolen byl k přechodu přes Dněpr, vysvětluje nám dodnes mapa, z níž seznáváme, že v místech oněch jest vystoupením břehu bažinatý úval řeky nejvíce zúžen a počet ramen nejmenší. A že náš zde podaný výklad jest v skutku správný, svědčí dodnes v sousedství položené město *Cherson* (= ‚krymské'), pojmenované tak zřejmě proto, že od něho počínala cesta na Chersonés — Tauridu.

Druhý přítok dněperský jmenuje Herodot *Gerhos* — *Γέρρος*.[20] Udává o něm, že ústí od Borysthenu 14 dní[21] cesty od ústí tohoto a dále za ním že Dněpr není již znám (tj. začínají plavbu znemožňující Porogy). Za ním prý sedí Skythové Královští, kteří jsou nejčetnější a vládcové celé Skythie (IV, 20). Lid obývající kol Gerhu zove *Gerhy* a prohlašuje jej za nejsevernější národ poddaný Skythům (IV, 71). V jeho území jsou prý za Gerhem hroby skythských králů.

Nelze pochybovati, že Gerhem míní dnešní řeku *Koňské Vody* či *Koňku*.[22] Jest to sice řeka nepatrná, avšak vodnatá, a kol velikého jejího deltového ústí rozkládá se velká, vlhká skleslina, pokrytá bujnými lučinami a zvaná proto *Velikij Lug* (= velká louka). Končina ta byla jako nejlepší pastviště na Ukrajině odvěkým cílem a hnízdištěm všech loupeživých hord, jež od nejdávnějších věků vpadaly z Asie do Evropy. Jak jméno řeky svědčí, pásly tam tyto svá koňská stáda. Historicky stala se v dějinách ruských památnou tím, že tam byl r. 972 číhajícími Pečeněgy zahuben se svým malým vojskem nejnadějnější ruský vládce *Svjatoslav*. Tam také zakotvili i odbojnici polské říše *Kozáci*. Svá sídla nazvali *Koš*, tj. ohrada (dobytčí), stáj,[23] což patrně bylo vůbec starým pojmenováním těchto míst, ozývajícím se již v tatarském Kipčak (= koš). Tamní velký dněperský ostrov sluje dodnes *Chortičnyj* či *Chrtica*, což zřejmě pošlo od staro-

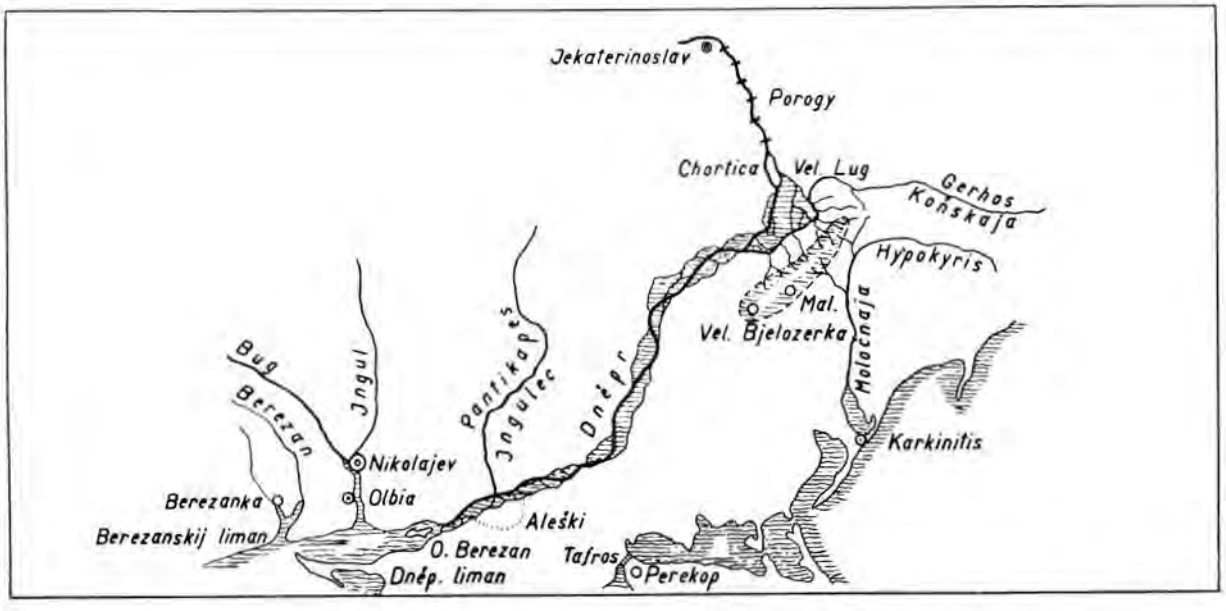

Mapka jižní (nadkrymské) části Herodotovy Skythie.

řeckého χόρτος = lat. hortus — zahrada, doslovně pak ohražené místo, *ohrada*. U Řeků však nabyl název postupem času i prostě významu pastviny, louky, ba i trávy a sena, zajisté z původního pojetí ‚ohražená pastvina' (viz Passow, *Handwört. d. griech. Spr.*) Končina slula asi již za Herodotových dob Χόρτος = *pastvina, louka*, takže ruské Lug mohlo vzniknouti přímo jako překlad. Název řeky Gerhu pošel ovšem od onoho kmene Gerhů, o etymologii jehož záhadného jména pojednáme v dalším.

Svoje zprávy o Gerhu doplňuje Herodot velmi nezdařilým dodatkem, že prý ústí do další řeky, zvané *Hypakyris* — Ὑπάκυρις a s tou do Maiotidy u města Karkinitis (κατὰ Καρκινῖτιν IV, 58). Údaj ten vyvolal mezi odborníky spoustu nejdobrodružnějších dohadů a zapříčinil, že dodnes ani o totožnosti Gerhu samého není mezi nimi dohody. Niederle považuje (I, 169) jeho líčení za takou snůšku omylů, že „z ní nelze vybřednouti."

Ve skutečnosti jsou však zde věci zcela jasné. Hypokyris znamená zajisté dnešní řeku *Moločnou*, tj. *Mléčnou*. *Ptolemaiův* zápis jí Πασιάκης (III, 5, 11) a města při ní Πασυρίς (III, 5, 27) praví, že skythsky slula *Pašuakaš* neb *Pašuriš* = *Dobytčí řeka* (od irán. pacu[24] m. = dobytče, lat. pecus, Fick, *VW* III, II 371), takže Moločná, tj. mlékem oplývající, jest toho smyslovým synonymem. Prameny její vyvěrají totiž v luzích Gerhu, které podél ní pokračují i dále na jih. Proto též poříčí její patřilo dle Plinia (HN, IV, 88) k pastvinám Skythů Královských. Herodotovo *Hypakyris* odpovídá irán. *Hupašuriš* = dobytkem velebohatá.

Tvrzení, že Gerhos souvisí s Hypakyrem, bylo tehdy zajisté správné, neboť pohled na mapu nám praví, že v místech oněch bylo značné jezero (Herodot výslovně dí, že Hypakyris pramení v jezeře (IV, 56)), jež existovalo ještě dlouho i za dob ruských a zvalo se Bílé, *Bělozero*. Památkou po něm jsou dodnes osady *Velká* a *Malá Bělozerka*. Jest zajímavo, že dnes bylo obnoveno jako velký vodní reservoir, zvaný dle nedaleké Kachovky *Kachovskoje more* a sloužící k zásobování zavlažovacího kanálu krymského. Z jezera bral přítoky Gerhos (viz mapu), takže šlo zde prostě o *bifurkační spoj*, umožňující plavbu z Borysthenu přímo do Maiotidy a naopak. Byl jistě olbijskými Řeky nemálo používán, neboť zkracoval velmi podstatně cestu do Maiotidy. Tato okolnost stala se pak zajisté i příčinou, že při limanovém ústí Hypakyru, zvaném *úžina* — *karkine*,[25] zřídili i město *Karkinitis*, o němž Herodot jasně nezvěděl a proto nám též i nepověděl, že to byla další, *druhá*, od chersonéské isthmové odlišná Karkinitis (třetí, snad o něco pozdější, vznikla při Bosporu, dnešní Kerč). Jak již víme, byla to právě tato Karkinitis, vzdálenost k níž považovali Řekové za základnu čtverce skythského. Protože odborníci nemají, podobně jako antičtí, dodnes tušení o tomto dvojím výskytu názvu Karkinitis, nevycházeji při hledání Hypakyru z rozpaků a zmatků.

Tím jsme vyřídili hlavní nepřesnosti Herodotovy a správným výkladem jich vyvstal nám před očima místo dosavadní úplně mátožné Skythie zcela jasný, živoucí obraz dávné Ukrajiny skythské, s plně srozumitelným sociálním rozvrstvením, jež se zásluhou asijských výbojníků udrželo daleko do středověku. Život v ní byl soustředěn kol *Velkého luhu*. Kdo ten držel, byl pánem celé Ukrajiny, protože mohl bez obtíží uživiti nejvíce dobytka, zejména koní. Ovládal pak současně pobřeží maiotské, což bylo důležité proto, že tam byla mírnější zima než na širé stepi a proto tam byl dobytek sháněn *k přezimování* (Strabón *G* VII, 294). Pro nás Slovany jest ovšem hlavní zajímavostí tehdejší mocné již uplatňování živlu slovanského.

Na konec shrnujeme všechny naše pro prehistorii slovanskou významné *resultáty* získané z poříčí Borysthenu:

Název *Borysthenes* jest sice dobře vyvoditelný ze slovanštiny, avšak okolnost ta nemá významu, poněvadž Praslované užívali pojmenování, které buď přesně anebo přibližně znělo *Berezan* a zachovalo se dodnes v názvech dvou přítoků a ostrova. Jméno toto vymizelo za éry sarmatské, byvši nahraženo dnešním *Dněpr*. Ta sice skončila teprve příchodem Gótů na sklonku II. století n. l., avšak Strabónem zachovaný název zálivu při šiji krymské *kolpos Tamyrâkos* — záliv Tamurácký svědčí o tom, že tam sídlili Slované již počátkem I. století n. l. Ostatně názvy Berezany při ústí Dněpru napovídají dodnes, že Slované musili býti v končinách oněch zakotveni již alespoň za dob posledního záblesku moci skythské, doby skythského krále Skilura (+ 115 př. n. l.), dobyvatele Krymu a stejně i před tráckou invasí, jež provázela vpád *Borbistův* na Ukrajinu a dobytí Olbie v letech 60—50 př. n. l. O dávnem slovanském sídlení v ukrajinském poříčí Dněpru až po Maiotidu svědčí i fakt, že převzali řecký název území nad Gerliem *Chortos* = pastvina, louka ve znění *Chortica* a *Lug*, jakož i Hypakyru = Dobytčí řeky v souznačném pojmenování *Mléčná řeka*. Znali též i bifurkační *jezero Bílé*, z něhož vytékala tato řeka.

Východní hraničnou řeku Skythie *Don* jmenuje Herodot *Τάναϊς* a praví o ní, že pramení v území Thyssagetů, v dolním svém toku pak že odděluje Skythy od Sarmatů (IV, 21). Název Tanaïs jest zřejmě, jak již dovozuje Müllenhoff (D A III, 122), derivát árij. koř. *tan-* = protahovati, něm. dehnen, lat. tendere, ř. *τανύειν*, *τείνειν*, skr. tanvati. Kryje se se sansk. tanuš = dlouhý, doslovně protažený, řeckým *ταναός*, lat. tenuis a stbulh. тѧнъкъ — tenký, tj. do délky protažený (Fick, *V W* III, I, 88). Značí tedy vhodně *dlouhou* řeku. Pojmenování Don znamená, jak se udává, v jazyce kavkazských Osetinců, potomků sarmatských Jásů, prostě *vodu*. Jde patrně o původní sarmatské dan, zkratku z dânu = voda, řeka (avesta), od árij. koř. dhen- = běžeti, téci (Walde-Pokorny, *Vergl. Wört. d. Spr.* I, 763, 852).

Herodot hovoří též o jakési řece *Ὄαρος* v také souvislosti, že název možno vztáhnouti na Don, což asi jest i správné, neboť obě jména jsou prostě synonyma (oar z árijského vara, ûra = voda, zachované dodnes jako starý iranismus v názvu pobočky eufratské *Oar*, jakož i v osetinském *ór* = voda, řeka). K nim druží se jako další synonymum *Aorsa*, ozývající se v názvu sarmatských *Aorsů*, o nichž Strabón výslovně dí (*Geogr.* XI, 506), že při Tanaidu (oarsa z árij. arsa (slovanské rosa) = tekutina, voda, od koř. ars- = téci). Všechna tři pojmenování svědčí o tom, že Tanais byl evropským Iráncům jejich odvěkou, domácí řekou a proto jej zvali prostě ‚voda'.[26]

Z přítoků Tanaidu jmenuje Herodot výslovně pouze *Hyrgis* (IV, 57), jinde však praví (IV, 123), že z území Thyssagetů tekou do Maiotidy 4 velké řeky: *Λύκος*, *Ὄαρος*, *Τάναϊς* a *Σύργις*, z nichž tři třeba považovati za pouhé pobočky Tanaidu. Názvy Hyrgis a Syrgis jsou zřejmě totožné a značí ‚*zurčivou*' řeku (od árij. koř. sur — hvízdati, pískati, odkudž lat. sorex — rýsek, řec. *σύριγξ* — píšťala, sloven. surma a j.). Hyrgis jest tvar iránský (árijské s- = irán. -h). Řekou jest míněn dnešní *Donec*. *Lykos* jest evidentně dnešní *Medvědica* a Oaros znamená Choper, avšak mylně označený druhým jménem Tanaidu samotného. Pro nás zde má zajímavost pouze Lykos = Vlk, neboť jest památným dokladem tehdejšího *sídlení Slovanů* v oněch končinách. Jest totiž zřejmo, že názvy Lykos a Medvědica jsou k sobě v poměru *originálu k překladu*. Netřeba ani dovozovati, že ten, kdo zde překládal domorodý název a špatně, byli řečtí tudy putující obchodníci a nikoliv naopak. Zde stojíme též u pozdější kolébky onoho záhadného čudského kmene *Meščery* — *Burtasů*, o němž jsme hovořili v předchozím. Řeka vytéká z tehdy lesnaté pahorkatiny Gornego (horského) beregu Volhy a její jméno samo jest, jak řečeno, důkazem, že protékala vůbec územím lesnatým, jež umožnilo slovanským Budinům proniknouti bez nebezpečí podél Donu až do těchto končin.

O Tanaidu, o němž Niederle prohlašuje (I, 171), že nemá zajímavosti pro prehistorii slovanskou, dalo by se pověděti ještě mnoho zajímavého a důležitého, avšak to si ponecháme jinam. Zde prozatím pouze ještě zdůrazníme jako pro historii slovanskou velmi důležitý fakt, že naše zjištění, že Herodotův *Lykos* znamená *mylný překlad slovanské Medvědice*, zvané tehdy asi Meščera (viz ruské meška = medvěd), nelze považovati za pouhou pravděpodobnost, nýbrž přímo za věrohodný *důkaz historický*, stavící otázku *slovanskosti Herodotových Budinů* a jich sídel do nového, žádoucího světla. Na ceně jeho nemění ničeho ani okolnost, že ve zprávě Herodotově není výslovně řečeno, že jde o Tanais a jeho tři přítoky: Herodot zde zkrátka zapsal prostě údaj řeckých kupců, referujících, že na cestě z Gelonu na Ural přišli ze země Budinů do území Thyssagetů a v něm překročili prameny čtyř velkých řek, ústících dle udání domorodců do Maiotidy. Zasluhuje též povšimnutí, že pořadí řek od západu na východ jest ve zprávě přesně zachováno. Prvé dvě značí bezpečně Donec a Don, čímž i určení ostatních dvou podává se samo sebou. Pro další objasnění jest vhodno zde ještě podotknouti, že Ptolemaios zná též jakous řeku Lykos, avšak jako malý přítok Maiotidy v místech dnešní říčky Berdy. Nejde-li zde přímo o pouhý omyl, tedy třeba jeho údaj ztotožniti s dnešní ruskou řekou *Volčijou*, přítokem dněperské Samary, a přesun názvu na Berdu vyložiti starým volokovým spojem Berdy s Volčijou. Protože Ptolemaios Hyrgis — Syrgis ani Oaros vůbec nezná, jest vidno, že zprávu o Lyku nepřevzal od Herodota.

Přehled Herodotovy skythské geografie

Tím končíme naše pojednání o geografii Herodotovy Skythie. Zjištěním existence města *Karkinity* při ústí řeky *Moločné* zdařilo se nám podati přesný obraz Skythie dle představ Herodotových a zároveň zjednati důležitý určovací bod pro celou její hydrografii, v níž jsme správně identifikovali všechny Herodotovy řeky s dnešními. Zejména důležit jest náš důkaz, že dosud záhadný *Gerhos* jest dnešní *Koňka* a že jezerem, zvaným Slovany *Bílé* = *Bělozero* souvisela tehdy s Herodotovým *Hypakyrem*, tvoříc s ním pro plavbu důležitý *bifurkační spoj* Pontu s Maiotidou. Důkazem, že rčení ‚překročíš-li Pantikapes' místo správného ‚překročíš-li Pantikapes a Borysthenes' vzniklo tím, že řecká obchodní cesta přetínala obě řeky současně v místech jich *soutoku*, zjednali jsme Herodotovým etnickým údajům žádoucí spolehlivý základ.

Dále podali jsme u všech vodstev buď bezpečně anebo alespoň pravděpodobně *správný etymologický výklad* jich jmen, napovídající namnoze cenné etnické poznatky. Zjistili jsme, že *Ordessos* jest dnešní *Ardžiž* a znamená ‚prudkou, ničivou' řeku, *Tiarantos*, dnešní Seret, jsme vyložili shodně s Tomaschekem jako iránský *Čarant* = currens, bystřina, a název *Seret* jako trácké *Sarata* = ‚tok, řeka', *Pyretos* = *Prut* jako árijské *purtas* ‚plný, vodnatý' aneb *prutas* = rozlitý, široký, *Tyres* = Dněstr jako *turas* = silný, mohutný a název *Dněstr* jako iránské *dan sthâra* = mocná voda, *Hypanis* = Bug jako árijské *khupanas* = ohnutý neb *khupanias* = ohybová řeka a jeho přítok *Exampaios*, dnešnou Siňuchu, jako iránské *axamas payas* = přeostrý nápoj, voda, tj. hořká. Náš bedlivý etymologický rozbor názvu *Borysthenes* a praslovanského *Berezan* vedl k závěru, že oba lze sice hladce vyvoditi ze slovanštiny od bârizan = biarizan = běrizan = *bělizan* = *bílý*, anebo od *bârustan* = *bělosten*, avšak že ještě přiléhavější výklad skytá iránština svým *berezant* = slapovitý a *varustha* = veleširoký. Jeho přítok *Pantikapes* že jest dnešní Ingulec a značí řeku ‚putovního východiště' (ponti capo = cesty počátek), pobočka *Gerhos*, dnešné Koňské vody či Koňka, že znamená řeku ‚pastvinovou' a její napojení *Hypakyris*, dnešní Moločnaja, pak řeku ‚dobytčí' = *hu-pašuriš* (vele-dobytčí, bohatou dobytkem). U *Tanaidu* = Donu jsme konstatovali, že v jeho jménu tkví árijské tan- = protahovati, takže značí dlouhou řeku, kdežto *Don* že jest z iránského *dânu* = voda, osetinsky *don*. Též jsme zjistili, že Herodot přesunul starý iránský název Tanaidu *Oar* (-vara = ûra = voda) na jeho pobočku Choper a sousední slovanskou Medvědici = *Meščeru* že přeložil do řečtiny jako *Lykos* = vlčí řeka.

Zvláštní zřetel věnovali jsme pohraniční skythské řece *Dunaji*, u něhož prozkoumali jsme jazykově všechny jeho staré názvy a zjistili, že *Hister* znamená ‚*stagnující*', *Matoas* ‚*bloudící*' a *Danuvius* keltskou ‚*hřmotorodnou*' řeku, slovanská jména *Dunaj* a *Dunav* pak prostě deriváty od verba *duněti*, dunati.

Celkový zisk pro prehistorii *slovanskou* jest zde tento:

Názvy *Tyres*, rum. Turul = Trul, stejně jako *Bug* jsou *slavismy* přenesené s horního toku na celou řeku a proto svědčí o slovanském předvěkém sídlení na horních tocích těchto řek na Ukrajině. Herodotovo pojmenování dnešní Siňuchy Exampaios znamená skythské Axampayas = Přeostrý nápoj, voda anebo plurál Aksampayâs = Přeostré nápoje, vody a spolu s řeckým *Ἰραῖ ὁδοί*, správně *Ἰρὰ Ὕδατα* = Silné vody pošlo ze slovanského Sventy vody = Silné vody ve smyslu medicinálním.

Pravěký název Dněpru Berezan se zachoval ještě z dob rozkvětu moci skythské před nadvládou sarmatskou na třech od sebe vzdálených místech, svědčících, že původně slula takto u Slovanů celá řeka. Zavedení jich až při samém ústí Dněpru nutno klásti alespoň k *roku 100 př. n. l.*

K dněperské pobočce *Gerhu* = *Pastvinové* řece pronikli Slované ještě za dob, kdy souvisela jezerem zvaným jimi *Bílé* s azovským přítokem *Hypakyrem* = *Dobytkem bohatá*. Gerhos nazvali dle tamních koňských stád *Koňskou* řekou, řecký název území nad ním znějící *Chortos* = *pastvina* převzali ve znění Chortica a Hypakyros pojmenovali synonymním *Mléčná* řeka. Jich sídlení na pobřeží Pontu potvrzuje svým zápisem kolpos *Tamyrâkos* = záliv *Tamurácký* kol r. 15 n. l. Strabón a svými *Axiaky* = *Kujalničany* k r. asi 75 n. l. Plinius.

Donská pobočka Herodotova *Lykos* znamená mylný překlad slovanské *Meščery* = *Medvědice*.

Etnografie

Kimmeriové

Herodot činí ve svém pojednání o Skythii též zmínky o předchůdcích Skythů Kimmeriech, líče zánik jich panství na Ukrajině. V prehistorii slovanské třeba věnovati úvahu nejen tomuto dosud záhadnému národu, nýbrž i otázce pravěkého sídlení živlu tráckého na jižní Rusi vůbec, neboť zasahuje dle našeho šetření též do prehistorie slovanské, a to nejen na Ukrajině, nýbrž i mimo ni.

Naším východiskem budou zde dvě staré pověsti řeckých pontických kolonistů, které Herodot uvádí o objevení Skythů na Ukrajině. Prvá (IV, 5), zřejmě původu skythského, má ráz pouhé lidové bajky, jmenujíc jakéhos smyšleného praotce Targitaa, z něhož prý pošel celý národ skythský. Zato tím důležitější jest druhá (IV, 10), která vypravuje, že praobyvateli Skythie byli Herakleem a Echidnou zplození bratři *Agathyrs*, *Gelón* a ze všech nejmladší *Skyth*. Tento prý nakonec zůstal po nuceném odchodu obou starších v zemi a ji zalidnil svým potom-

stvem. Tradice tato jeví v sobě tak zřetelné historické jádro, že to přiznává i sám ku skepsi nakloněný Niederle (I, 226). Jde v ní zřejmě přímo o historické zážitky nejstarších řeckých kolonistů pontických, z nichž patrno, že za jich paměti byli držiteli Ukrajiny nejprve *Agathyrsi* a *Gelóni*, po jich odchodu pak *Skythové*.

Tento stručný historický nástin stačí úplně k tomu, aby, doplněn fakty archeologickými a lingvistickými, skytl nám věrohodný etnický obraz Ukrajiny, spadající svými počátky již do prvé poloviny II. tisíciletí př. n. l., kdy dle zjištění archeologie byla Ukrajina až po močály pripetské a desenské obydlena graekoidními aboriginy příslušnosti patrně trácké.[27]

Co jest na tradici oné nejvíce nápadno, jest okolnost, že nejmenuje vůbec Kimmerie, jako by jich neznala. Tento nedostatek jest však pouze zdánlivý a vznikl tím, že je uvádí pod jiným názvem, a sice, trváme, jakožto *Agathyrsy*, tj. pod jich původním národním jménem. Jich pro evropský pravěk veledůležitý problém zdařilo se nám rozřešiti již před lety. Zjistili jsme (*Ptolem. vých. Germania*, H. sb. M.Sl. 1946/7), že název ten byl vůbec kolektivním pojmenováním všech Graekoidů karpatských a zněl přesně *Bessaturši*, tj. lid *krevní msty* — *bessy* (= řec. ἄγος) *chtivý* — *turša* (= řec. θόρσος, něm. durstig). Stručně zvali se *Bessové* neb *Turši*. Byli velikých postav, takže naši slovanští předkové, setkavše se s nimi asi v I. století př. n. l. v Krkonoších, nazvali je *Krákonty* = Krákouny, tj. *kolohnáty* — *obry* (Ptolemaiovi Κόρκοντοι) a *Krákonozi* = *Hnátonozi*, odkud dnešné *Krakonoš* (místo *Krákonož* — Krákonožec, od praslov. *krák* = *hnát* (dodnes v srbštině), staročes. krok). Pro svoji bojovnost a loupeživost stali se postrachem sousedů. Od svého zrození po r. 2000 př. n. l. počali se ze své nehostinné karpatské kolébky hromadně rojiti na všechny strany a z původních lovců přizpůsobovali se rychle novým podmínkám existenčním, takže např., dosáhnuvše přes Balkán Egejského moře, vpravili se záhy do plavectví a stali se pro své pirátství postrachem Středozemního moře, kde zváni byli též *Tyrséni* neb *Tyrhéni*. Již ve 14. století př. n. l. pronikli až do severní Afriky, kde dle egyptských zápisů súčastnili se útoků Lybiů na Egypt pode jménem *Turšů*, *Turišů*. Hlavní jich proud zamířil na Balkán, kde domorodí Trákové (Frygové, Mysové a j.) pod jich nárazem vpadli v 13. století do Malé Asie a vyvrátili tam kol roku 1200 slavnou říši hethitskou.

Jest zřejmo, že i na Ukrajinu vyřítili se z Karpat, kde je zná i Herodot (IV, 48) jako kmen obývající dnešní Sedmihradsko. Vpád odehrál se snad kol r. 1500. Jeho rozsah nebyl patrně příliš velký, neboť útočníci spokojili se záborem pouze jižní, vláhou chudší poloviny Ukrajiny, kdežto severní zůstala nadále v držení domorodců, kteří zváni proto byli *Gelóni*, tj. jak v dalším vyložíme, *Seveřané*. Že lid tento uhájil oproti Kimmeriům svoji samostatnost, vysvítá jasně již z toho, že dle vzpomínek řeckých pontických kolonistů obýval jako národ Ukrajinu vedle Kimmeriů, což znamená, že nebyl poddaným, tím méně nevolníkem těchto, neboť v tom případě bylo by, jak bylo v pravěku ustáleným pravidlem, jich jméno zmizelo pod názvem podmanitelů. Zjev lze vysvětliti pouze tím, že Gelóni nebyli tehdy ještě usedlíky — rolníky, nýbrž pouze pohyblivými, obranyschopnými nomády. Zaměstnání toto podrželi asi i potom dlouhou dobu, avšak nakonec, sedíce na veleúrodné půdě (pověstné ruské ‚Černé zemi'), oddali se rolnictví a tak pravděpodobně se přece jen octli v područí Kimmeriů, kteří na bezlesých stepích jižní Ukrajiny změnili svůj převážně lovecký způsob života v nomádní a z pěších bojovníků proměnili se v potulné *hamaxobie* (= bývající ve vozech), neboť to byl, jak ze všeho vysvítá, vůbec dávný způsob bydlení nomádních národů, obývajících stepi od Karpat až k Pamíru. Řecké zprávy hovoří výslovně o vozích jich tábora u Kaystru v M. Asii a jich rychlé těkání téměř celou touto oblastí svědčí též, že se stěhovali s rodinami na vozech. Asyrské zápisy je líčí shodně se Skythy jako *jízdní lukostřelce*, pravíce, že byli součástí nepřetržité řady těchto vetřelců, kteří od XIII. století vpadali ze severu do Přední Asie. Překvapující příspěvky podává zde Homér, který na jednom místě (*Odyssea* XI, 14) klade severně Pontu „v mlhách zahalené" Kimmerie, na druhém (*Ilias* XIII, 5) však „potulné" *Koněděje* (Ἱππημόλγοι) a *Mlékopijce* (Γαλακτοφάγοι), takže tím připisuje Kimmeriům týž způsob obživy, jaký známe u Skythů. Pro tento nápad nemusili však choditi ke Skythům, neboť Ukrajina oplývala tehdy jistě stády divokých koní, která byla vyhubena teprve v XVII. století n. l. Odborníci sice, pokud si věci všimli, považují tento druhý jeho údaj za pouhou pohomérovskou interpolaci (již Strabón jej obviňuje, že spletl Kimmerie se Skythy), avšak, objektivně vzato, není pro to dostatečných důvodů, protože lze s určitostí tvrditi, že *řecké styky s Ukrajinou* byly pradávného, *předhomérského původu*, tj. nejméně z IX. století. Svědčí o tom jasně dvě okolnosti. Prvou jest napadení *Troje* Řeky, k němuž zřejmě došlo z čistě obchodních důvodů, totiž ve snaze zneškodniti Troju, ovládající Dardanely a z pohnutek konkurenčních neb snad vydíráním vysokých poplatků znemožňující jim spojení s Pontidou, jehož hlavním předmětem byl zajisté již tehdy dovoz obilí z Kimmerie. Dále jest to Aristeova *znalost*[28] *uralských národů* (Arimaspů, Issedonů), kterou mohl získati jedině od řeckých obchodních karavan, docházejících do oněch dalekých končin. Jde ovšem hlavně o *Issedony*, o nichž jinde prokážeme, že skutečně existovali a byli prostě obyvatelé území nad prameny řeky *Izetu*, přítoku sibiřského Tobolu. Protože Herodot klade (IV, 15) dobu jeho života o 240 let před svojí, tedy k r. 700 př. n. l., jest to bezpečný důkaz, že už za dob kimmerijských existovaly rozsáhlé řecké obchodní styky s končinami severopontickými, hlavně ovšem s Kim-

merií, kde zajisté především šlo o nákup obilí od rolnických Gelónů. Nemůže proto Homérova znalost oněch končin nikterak překvapiti. O dávných stycích s předskythskou Kimmerií nelze prostě pochybovati. Patrně existovaly v ní již i řecké obchodní kolonie, neboť dle některých starých zmínek se soudí, že ani Olbia nebyla r. 645 založena, nýbrž pouze přestavěna ze starší osady. Tento závěr ostatně napovídá již samotné její jméno Olbia = Bohatá, z něhož zřejmo, že již tehdy byla kvetoucím emporiem.

Jakou *politickou strukturu* měla država kimmerská, nelze říci. Dle všeho se dělila v několik menších království, neboť Aristeas referuje dle Herodota o kimmerských králích, zahynuvších v bitvě na Dněstru. Snad stál v čele jich král krymský, takže lze hovořiti i o jakési říši. O jejích osudech však, výjma konečnou záhubu, kterou vylíčil ve svém eposu Aristeas Prokonnéský kol r. 680, nevíme ničeho. Jeho podání se však hemží nesprávnostmi, takže má cenu hlavně jen jako svědectví, že Kimmeriové obývali před svým odchodem do Asie skutečně Ukrajinu. Závěrečná tragédie jich počala zajisté tím, že se pod náporem skythským rozštěpili ve dvě části, východní a západní, což třeba klásti již do VIII. století.[29]

Východní, větší, zahrnující jádro jich, pozvolna se pak stahovala na Krym, odkudž potom pobřežní cestou pod západním Kavkazem nastoupila tažení do Asie. Jí se týká řecký údaj, že Kimmeriové prchali před Skythy cestou *pod Kavkazem*. Všechen lid však neodešel takto z Krymu, nýbrž část tam trvale zůstala. Vyplývá to i ze svědectví Herodotova (IV, 99), že Tauridu za jeho dob obývají jednak *Kimmeriové*, kteří sedí v jejím východním výbežku při bosporu Kimmerském (dnešním poloostrově Kerčském), jednak pak *Taurové*. Údaj ten není sice zcela správný, neboť Kimmeriové tvořili jistě v zemi většinu (i když připustíme vedle toho i existenci nějakých tráckých domorodců z dob předkimmerských) a Taurové vlastnili naopak pouze nevelké pohoří Taurus, dnešní *Jajly*, avšak přesto stačí jako důkaz, že Kimmeriové na Krymu existovali dále, když národ byl z Ukrajiny vypuzen, a že tudíž název bosporus Kimmerský a podobné nebyly, jak se mylně soudí, pouhými historickými vzpomínkami. Jest též zřejmo, že i název Kimmer byl by se tam uchoval jako etnikum nadále, kdyby nebyl býval vytlačen tím, že říše Kimmerská, kterou národ časem vybudoval, nebyla pro svoje soustředění při bosporu přijala název *Bosporská* a její obyvatelé, výjma nezávislé Taury, pak odtud pojmenování *Bosporané* — *Βοσποριανοι*. Tato pod svými králi, sídlícími v Pantikapaiu při bosporu, odolala trvale útokům skythským tím, že zbudovala dva obrovské, historií dosud málo povšimnuté, ochranné valy s příkopy. Prvý šel napříc šíjí krymskou a jeho zbytky slují dnes rusky *Perekop* (Příkop). Byl pro svoji důležitost asi často zesilován, takže Ptolemaios jej zove Novou hradbou — *Νεόν Τεῖχος*, a Strabón ví (VII, 311) o jeho nedávném přebudování. Druhý směřoval od Maiotidy k úpatí Kavkazu a měl zřejmě za úkol zabrániti nepříteli proniknouti k bosporu z východu. Králové bosporští navázali též záhy přátelské a obchodní styky s Řeky, kteří je podporovali v obraně proti dotírajícím Skythům a velmi uspíšili civilisaci národa.

Západní skupina Kimmeriů, byvši napadena Skythy, kteří upustili od marných útoků na větev krymskou, byla rozdrcena v osudné bitvě na Dněstru, jež se dle řeckých zpráv odehrála r. 654. Králové kimmerští v ní zahynuli a zbytek národa prchl na západ, proniknuv snad Balkánem, jak se soudí, až do M. Asie.

Kimmeriové uniknuvší přes Krym zformovali se v dnešní Arménii v mohutné vojsko, jež pod vůdcem Teuspou (= mocný) taviš — tauš — teuš — tûš) ochránce (pâ = zkrác. patar — otec, živitel, *ochránce*, viz sansk. gôpâ m. = pastýř, tj. gau — gô = dobytčí pâ = strážce) vyvrátilo nejprve tamní říši *Alarodiů* a pak se vrhlo proti *Asýrii*, jejíž král *Assarhadon* se jim v bojích let 678—6 sice s námahou ubránil, avšak příští zhoubci jeho říše Médové se přitom vymkli z jeho područí. Kimmeriové se potom po svých neúspěších obrátili do M. Asie, kterou zřejmě projížděli všemy směry s velkou rychlostí a stejnou loupeživostí, takže byli od svých tamních tráckých pokrevenců nazváni *Τρᾶρες*, *Τρῆρες*, kteréžto dosud záhadné jméno znamená, trváme, prostě *Vetřelce* (od arij. koř. tar — trâ- = pronikati, vynikati, vyčnívati, až chrániti, viz řec. *τόρος* — díra, franc. trou, rus. torit — raziti cestu, ba i číslovku tři — skr. traya, tj. dle nás ‚vyčnívající' — třetí prst ruky). Jejich loupežné řádění a válečné úspěchy, jež vyvrcholily vyvrácením mocné říše *frygické*, jsou z historie dostatečně známy. Téměř sto let byla, zkrátka, Malá Asie jich volným rejdištěm a trnula před nimi hrůzou. Tyto události zapůsobily na čelného německého prehistorika Müllenhoffa do té míry, že s nonchalantní úsudkovou neseriosností, běžnou u odborníků prehistorických, prostě prohlásil, že Kimmeriové v Evropě vůbec nesídlili, neboť prý jich byla v M. Asii taká spousta, že na Ukrajinu nemohlo už nic vybýti (*Deut. Alt.* III, 19—20). Také Niederle si zde poněkud zapochyboval, položiv otázku (*Sl. st.* I, 220), zda snad Taurové krymští nebyli Finy (!).

Kimmeriů se ovšem objevilo v M. Asii velké množství a uplatnilo se tím důrazněji, že jeho naskrz jezděčtí bojovníci pronikli v této lesy chudé zemi i do nejodlehlejších krajů, kde dodnes se uchovaly po nich památky. Tak např. existuje pohoří a město *Kemer* až u zátoky Adalijské na jihu Malé Asie. Jiné jsou roztroušeny po celé zemi. Tak proti ostrovu Mytilêne leží přístavní město *Kemer*, další, uvedené již Pliniem pod jménem *Cimmeris*, jest na břehu Marmarského moře, na východě teče řeka *Kimer-sú* (= Kim. voda), přítok Eufratu, atd. Významno

jest, že Kimmeriové se zmocnili i obou slavných center kultu bohyně života a rozplozování Anaity, *Komán*, kolébek, trváme, pověstných Amazonek. Prvá z nich bývalá pontická, sluje dnes *Gomanak*, turecký Gümenek, a pohoří u ní, antický mons Amazonius, *Kemer dagh* = Kem. horstvo, druhá, někdejší kilikijská, pak *Kemerik*. Jak známo, byla to za dob rozkvětu obrovská božiště, jichž rituální personál čítal ještě při příchodu Pompeiově přes 6000 členů v každé z nich.

Též ukrajinskou kolébku Kimmeriů lze však stejně přesvědčivě doložiti i názvy geografickými. Tak dle Herodota slulo ještě za jeho dob území mezi Dněstrem — Tyrem a Dněprem — Borysthenem ‚Kimmerskou zemí' (IV, 12); byly tam též při Dněstru hroby padlých kimmerských králů. Nejvíce stop se zachovalo na Krymu. Úžina Kerčská slula u Řeků po celý starověk Kimmerskou — ‚Kimmerský bospor.' Byl tam též ‚Kimmerský přístav', město Kimmeri, pod ‚horou Kimmerskou' (dnešní město Starý Krym) a na protějším poloostrově Tamaňském existovaly ještě zbytky ‚Kimmerských hradeb' (IV, 12). Strabón zná u bosporu též ‚Kimmerskou osadu' (XI, 2, 4) a Ptolemaios ‚Kimmerský mys'.

Vedle těchto dokladů jest však nejpádnějším důkazem někdejšího sídlení Kimmeriů na Ukrajině jich vlastní jméno, jež zajisté bezpečně znamená prostě lid obývající kol mořské křiviny, zátoky, tedy zkrátka *Křivany*,[30] čímž míněno bylo zřejmě pontické ohbí od dunajského ústí po Krym. Již dle dávných popisů plaveckých Řekové přirovnávali Pontos k luku, jehož tětivou jest břeh maloasijský a obloukem celé ostatní pobřeží od Bosporu až za *Kolchidu*, takže i jméno této se dnes odvozuje od kořene karkh — kalch = křiviti (‚krčiti' odkud i Kerč). Pojetí tomu nelze ovšem upříti do jisté míry správnost. Jméno Kimmeriů, trváme, znělo přesně *Kemerové* neb *Kemmerové* (z původního *Kemberové*), původně pak asi *Kamarové*, *Kammarové* (z *Kambarové*), takže jest jazykově totožné s názvem germánských Kimbrů — Cimbrů,[31] obyvatel kambru — kimbru — severní výdutě poloostrova Jutského, a keltských *Kambrů*, usedlých kol zátoky Cardignanské, zvaných dnes *Kymmrové*. V názvech tkví árij. kořen *kam-* neb širší *kamb-* = ohýbati, klenouti, křiviti, duševně pak trápiti, obsažený v lat. camera (klenutá místnost), řec. *κάμινος* (ohniště), *κάμαρος* (jedovatá rostlina působící ujímaní, slovanská čemerika - čemeřice - *Helleborus niger*), *κάμμαρος* m. - mořský rak, humr atd. (Fick, *Vergl. Wört.* III, 520). Tento náš výklad lze považovati za bezpečně správný již proto, že jeho synonyma, jak uvidíme, existovala tam po celý starověk. Hrála též velmi významnou roli v prehistorii slovanské a nepochopení jich badateli vyvolalo veliké omyly a zmatky v dedukcích těchto.

Řekové pojímali pojmenování Kimmerioi jako *Mlhaví*, lidé mlhami zahalení. Jde dle *Nied.* I, 210, o odvození Herodiadovo, jenž řecké *κέμμερος* vyložil jako ‚mlhavý': přesně znamenalo asi ‚zahalující se' (od kam- = zakrývati, odkud lat. camisia — čes. kamizola, stněm. hemidi — Hemd), anebo v psych. významu ‚trápící se' (viz slovenské čemer — bolení, soužení). Pojetí jejich zasluhuje povšimnutí pro svoje zajímavé geografické pozadí. *Černé moře* jeví totiž tu neblahou zvláštnost, že se v něm tvoří rozsáhlé masy hustých a i dnešní plavbě nebezpečných *mlh*, jež povstávají tím, že ‚zejména v zimě, se teplé větry, vanoucí z Malé Asie, srážejí se studenými ruskými, čímž vzniká i za dne úplné zatmění. Tento osudný zjev byl znám už Homérovi, takže v Odyssei nazývá Kimmerie ‚mlhou obklopenými'. Proto též Řekové zvali Pontos původně ‚Nehostinným' — *Ἄξεινος*, a teprve, když rozkvetly jich obchodní styky se Skythií, překřtili jej v *Εὔξεινος*. Od oněch mlhovin jmenovali jej Byzanci ve středověku *Σκοτεινός* — Temný a okolní Áriové od nepaměti mořem *Tmavým*, *Tamana* — *Tamara*, neb, jak dodnes, *Černým*. Odtud též dostal podél něho rozložený západní Kavkaz pojmenování *Tamara* — slovans. *Tamaň* (Tmáň) a moře Azovské *Tamarunda* (Herodot).

Na konec třeba ještě zodpověděti otázku, zda se u Slovanů zachovaly i nějaké doklady slovní někdejších styků s Kimmerii. Autoru se zdařilo zjistiti sice pouze jediný, avšak velmi významný. Jest jím praruské *kumirъ* = modla, převzaté za dob předskythských od ukrajinských Tráků. Vyplývá to bezpečně ze zjištění Hrozného,[32] že u maloasijských Hethitů, kteří opustili Ukrajinu někdy kol roku 2000 př. n. l., existoval název *Kumarpiš* jako zkratka z *Kumarpatiš* = Otec bohů, řec. *Ζεὺς πατήρ*, z čehož vidno, že své bohy zvali kuma = kumaš = kumira = plurál kumarai, což asi značilo ‚*pečovatelé, ochránci*' (od árijs. kořene kum- = něm. kümmern, odkudž staroněm. kume = starost.). Název kumir byl u pohanských Slovanů asi značně rozšířen. Jest doložen též u *Bulharů*, kde dodnes existuje ve významu rodinného krbového ohně i krbu samého (patrně u nich znamenaly kumiry jen drobné sošky ochránců domácnosti — lárů, stavěné kol rodinného krbu, tj. ‚výklenku, koutu').

Naproti tomu vesměs od Kimmeriů odvozovaný název *Krymu* nemá s těmito ničeho společného, jsa, trváme, odvoditelný v árijštině pouze od výrazu *kruma* = strašný, krutý, derivátu kořene kru- = ‚krušiti', raniti (Fick, *V W* I, 53). Jest znám pouze z avesty, kde zní *khruma*, a z řečtiny, v níž jest zastoupen substantivem *κρυμός* m. = mráz, hrůza (ibid.) a adj. *κρυμίος* = strašný, mrazivý (Passow, *Griech. Wort.*). Máme zde tedy dvojí možnost: buď jej vztáhnouti na zemi, tudíž resultát Taurida = *Κρυμία* = Mrazivá, anebo na její pověstmi o něobyčejné krutosti obetkané obyvatele Taury s atributem *Κρυμίοι*, iráns. *Khrumai* = *Strašní*, Krutí, takže Taurida by značila zemi Krumů, Krumiů — Krutých, Strašných. Prvé pojetí bylo v představách

Řeků dostatečně odůvodněno tím, že při tehdejším chladnějším klimatu se země nejen již sama o sobě zdála Řekům studenou, nýbrž zejména že důsledky oné chladnosti byli velmi trapně postihováni, ježto jak referují Strabón a Plinius, bospor Kimmerský na jedné straně poloostrova, stejně jako dolní Borysthen pak na druhé v zimě zpravidla zamrzávaly, znemožňujíce tak řeckým obchodním lodím plavbu do Maiotidy i do vnitra Skythie.

Toto jsou zde jediné etymologické možnosti tohoto starého názvu, uváděného ve znění *Kirim* již arabskými geografy kol r. 1000. Ježto o jeho árijském původu nelze pochybovati, dlužno jeho převzetí *Slovany* klásti již před zánik éry sarmatskořecké v Pontidě, tj. nejpozději do II. století n. l. Při dnešní úsudkové rozháranosti v prehistorii nemůže ovšem překvapiti, že se dějí pokusy vysvětliti jej z řečí neárijských. Tak např. ruští Tataři snaží se jej vyložiti z tatarského *kreml* (též prý i krem) = hrad, avšak jest to pouhý bezcenný dohad, neboť již samotné kreml neznamená patrně nic jiného nežli prostě staroslavný moskevský hrad *Kreml*. Tataři jako potulní pustinoví kočovníci neznali vůbec hradů a jistě pro ně neměli ani pojmenování. Název Kremlu pak si zvolili asi proto, že dobytí jej po r. 1242 znamenalo jich největší úspěch válečný a chloubu, povalení říše ruské. Jméno se odvozuje od křemen, *křemela* — tvrdá věc, není však po našem soudu vyloučen i původ od germ. krumila = zákrut, kout (zde pod Vrabčími horami), něm. Krümmel (viz proslulé alpské letovisko *Krimmel*), neboť Moskva byla dle našeho šetření již starým centrem Normanů.

Zcela bez výsledků i tak naše pátrání na Krymu přece jen nezůstala, neboť jsme při nich zjistili mimo jiné existenci tamního města *Tamaběs*, tj. osady Tamských — Černomořských neb Tamaňských — Kavkazských *Běsu* — tj. *Bessů* — Bessaturšů — Agathyrsů, které Praslované znali z oblasti karpatské a nazývali *Běsy* (od jich zuřivosti dán byl jménu jich ve slovanštině význam zběsilce, zloducha). Nedaleké krymské město Urum nám praví, že Slované, kteří vnikli na Krym, zvali se *Antové*, tj. Antové (praslov. Antinъ = Ant přešlo ztrátou nosovosti kol r. 1000 n. l. ve znění Utinъ, plur. Uti). Jest překvapující a poučné, že Antové zastihli Bessy nejen na Krymu, nýbrž i podél západního břehu azovského. Svědčí o tom město *Bešev* nedaleko Taganrogu a snad i *Staryj Krymъ* u Mariupolu. U posledního není však to jisto, neboť kol města jest rozsáhlé území řecké, takže se zdá, jako by šlo o potomky vystěhovalců z bývalých řeckých emporií na Krymu, neb snad dokonce o lid již Herodotem uvedeného azovského obchodního přístavu Řeků, zvaného *Κρημνοί*. Tato naše zjištění jsou nesporně cenným doplňkem k Pogodinem objeveným *Tanaidským deskám* z II. století n. l.[33]

Tím končíme naše úvahy o oněch záhadných pravěkých Kimmeriech, jež předoasijští Semité znali již kol r. 700 př. n. l. pod jmény *Gimirai* (Asyrové) a *Gómer* (Židé). Niederle končí svoji stať o nich závěrem, že „pro vývoj Slovanstva neznamenají ničeho" (*Sl. st.* I, 231). Nám se tu přece jen zdařilo vytěžiti něco, ba v detailech nemálo. Při krajní chudobě zpráv o našich předcích praslovanských, na niž tak trpce naříká Šafárik, má cenu i každá maličkost.

Závěrem zasluhuje zde povšimnutí ještě i záhadný národ *Kurti*, který byl jedním z prvých oněch hippotoxotů — jízdních lukostřelců, kteří vpadli přes Kavkaz do Přední Asie. Dle asyrských zápisů ohrožovali za předchůdců krále Tiglat Pilesara I. (vládl kol r. 1100 př. n. l.) vážně severozápadní hranice Asýrie. Uvádíme je zde proto, že jak jinde seznáme, existoval u Tráků geografický název *kurta*, značící křivinu, ohbí, kout, jejž Řekové ztotožňovali se svým *κύρτη* = křivá věc. Leží proto nesnadě domněnka, že tito Kurtové byli tráčtí praobyvatelé ukrajinského Černomoří a předchůdci Kimmeriů, kteří jich jméno *Kurtové* — *Křivané* převzali prostě ve varietě Kambari-Křivané.

Tím končíme tuto naši stať, jíž cena spočívá v tom, že rozptyluje dosavadní nejasnosti a dohady o Kimmeriech a zjišťuje dosud neznámou existenci pro prehistorii slovanskou, jak v dalším vysvitne, veledůležitých Gelónů.

Národové Skythie

Přistupujeme k jádru našich úvah o Skythii, pojednání o jejím *obyvatelstvu*. Herodotovy zprávy o něm jeví ještě více nedostatků nežli u řek. Po stránce slovanskosti podal v principu správné rozřešení již Šafárik (*S S* I, 307—8), takže naším úkolem bude pouze podepříti je náležitě doklady, což jsme v hlavních rysech provedli již v předchozí stati. V ostatním omezíme se jen na nutné opravy a doplňky dosud v prehistorii hlásaných thesí.

Skythové

Byli neomezenými vládci Ukrajiny a národem tak pověstným, že dle něho zváno bylo Skythií i celé Rusko daleko do středověku. O jich příchodu a vypuzení Kimmeriů zanechal nám, jak řečeno, zprávy básník Aristeas Prokonnéský ve svém nedochovaném eposu *Ἀριμασπεῖα ἔπη*, složeném v l. 700—650 př. n. l., z něhož čerpal Herodot. Ten však zřejmě oplýval básnickými výmysly, takže, jak již řečeno, má cenu pouze jako povšechné svědectví, že Ukrajinu obývali původně Kimmeriové a byli vypuzeni Skythy, přišlými z Turkestanu. Za příčinu jich invase udával dle Herodota náraz *Arimaspů* a *Issedonů* (IV, 13), tedy dvou zauralských národů vysokého severu, jichž jména převzal zkrátka zřejmě ze zpráv řeckých uralských karavan, takže jsou významny jen, a to ovšem nemálo,

jako doklad řeckých styků s Ukrajinou a *Uralem* již za dob kimmerijských. Na jiném místě (IV, 11) podává Herodot věrohodnější verzi, pravě, že dle převážného tvrzení Řeků olbijských byli Skythové vypuzeni na západ *Massagety*. Rovněž tak patří po našem soudu do říše bájí všechna tvrzení o tom, že Skythové *pronásledovali* prchající Kimmerie *do Asie*, neboť bylo to holou nemožností, protože tito, jak zprávy samy doznávají, utíkali přímořskou cestou pod Kavkazem, která byla Skythům nepřístupnou, poněvadž nedobyli Krymu[34], takže by byli musili nastoupiti dalekou zacházku kol Maiotidy a Kavkazem.

Skythové ovšem, jak svědčí historie, podnikli veliký *vpád do Přední Asie*, avšak značně později a za zcela jiným cílem nežli k utkání s Kimmerii. A ten zasluhuje pro svoje důsledky daleko většího povšimnutí, nežli se mu dosud dostalo, neboť měl svými následky podstatný vliv na utváření poměrů na Ukrajině. Výprava vkročila dle svědectví historie na asijskou půdu *asi r. 635 př. n. l.*, tedy asi o dvě generace později po zabrání Ukrajiny. Časové spletení jí s příchodem Skythů do Kimmerie neprovedl Aristeas, jenž pochopitelně o ní vůbec ničeho neví, nýbrž pontičtí Řekové, jimž Herodot přiznává autorství pravě (IV, 12), že dle jich informací Skythové pronásledovali Kimmerie, prchající cestou pod Kavkazem, pochodem severně tohoto, čímž se jim přihodilo, že zabloudili a octli se v zemi médské. Stejně třeba odmítnout řecký dodatek, že Skythové pokládali Kimmerie za své bývalé otroky, které výpravou do Asie chtěli přinutit k návratu, neboť tito, jak svědčí jich řádění v M. Asii, byli zrovna tací ve válečnictví školení násilníci jako Skythové.

Výbojníci, přišedše pod králem *Aspakem* (asyr. tvar místo správného Spaka = Strážce) do Asie, odklidili nejprve s cesty Kimmerie dotírající z Arménie na severní hranici Asýrie, které pronásledovali až k městu Sinope. Potom napadli s neúspěchem říši asyrskou, načež pod novým vládcem *Madyem* (Madyas) vpadli úspěšně do Medie, již si podmanili a zatížili tributy, načež prošli za strašného plenění Syrií a Palestinou a stanuli na hranicích Egypta, jehož král *Psammetich I.* je velkými dary odvrátil od dalšího postupu. Jich nepřítomnosti však využil mezitím médský král *Kyaxares* a vyhnal slabé posádky skythské ze země. Přesto však zůstali postrachem Přední Asie přes 30 let, až do *r. 598*, kdy je Kyaxares potřel v krvavé bitvě *u Zéty*. Nato se část jich vrátila do Evropy, ostatní pak zůstali a usadili se trvale v Arménii[35], důkaz to, že nešlo o pouhou vojenskou výpravu, nýbrž o stěhování velké části národa i s rodinami. Podnik třeba dle našeho soudu hodnotiti jako *pokus o přestěhování celého národa do Přední Asie* a byli k němu patrně svedeni zprávami o úspěšných výbojích Kimmeriů v Male Asii. Ostatně kulturní země byly pro svoje bohatství vůbec odevždy cílem barbarských výbojců. Tažení se zúčastnila asi valná většina národa, takže doma zůstal jen nevelký, vyčkávající zbytek. Toho použili potomci oslepených hlídačů stád — zotročených válečných zajatců — ku vzpouře (Herodot IV, 20, 103), kterou provedli tak, že odtáhli k Maiotidě a zřídili k obraně dlouhý pobřežní val, do území, za nějž se uchýlili. Byli ovšem nakonec zdoláni, avšak val se připomíná ještě za dob římských.

Rozumí se, že celé toto válečné dobrodružství velmi citelně oslabilo veškerý národ a jest nejvěrohodnější odpovědí na starou, dodnes nerozřešenou otázku, zda bylo na Ukrajině pravých Skythů mnoho anebo málo. Na tak velkou plochu, jakou představuje Herodotova Skythie, byl počet jich jistě dosti skrovný. Přesto však svou pohyblivostí stačili k pevnému ovládnutí většiny země. O nějakém souvislém neb dokonce kompaktním osazení jí nemůže ovšem býti ani řeči, zejména na západě, kde *vědomosti Herodotovy končí* vlastně *Dněstrem*. Tolik o skythském asijském dobrodružství, z něhož vyplývá, že pro sídlení jiných národů bylo na Ukrajině místa až nadbytkem a že domněnky o hromadném usídlení Skythů až daleko za hranicemi Herodotovy Skythie, vyvozované z nálezů archeologických, jsou bezpodstatné, neboť šlo pouze o loupežné zájezdy.

Co se etnické a rasové příslušnosti Skythů týče, není třeba dlouhých úvah. Zachovaná pontická ikonografie znázorňující Skythy, nepřipouští pochyb o jich příslušnosti ke *kavkazskému* plemeni. Předvádí lid středních, robustních postav, snědé, oválné, hustým vousem zarostlé tváře s normálním, rovným nosem a živým výrazem. Třeba proto popis Hippokratův, že měli odulé břicho, tělo obrostlé tukem a řídký vous a vlas, zařaditi přes dnešní akceptování některými odborníky a prohlašování za důkaz mongolské příslušnosti (Miščenko) mezi pouhé omyly anebo smyšlenky, jichž nesprávnost vyvrací již ten pouhý fakt, že vysoce estetičtí Athéňané s oblibou užívali od IV. stol. Skythy za městské strážníky a Řekové pontičtí vstupovali s jich ženami v manželství. Pokud pak se jazyka dotýče, dokázal jich íránskou příslušnost již, jak řečeno, skvělý lingvista Šafárik (I, 319—21).

Velmi dodnes neujasněnou kapitolu tvoří otázka jich *jména*. Herodot považuje název *Σκύθης* za řecký, podotýkaje, že sami se zovou *Σκολότοι* (IV, 6), u Peršanů pak *Σάκαι* (VII, 64). V Turkestaně sluli dle Strabóna (*Geogr.* XI, 8, 2) *Δάαι*. Poslední tři názvy jsou, ač dosud nevysvětleny, zcela srozumitelné. Skolot znamená prostě *bojovníka*, tj. sekače, bodače, od árij. koř. skal — = raniti (viz řec. *σκαλίς*, *σκάλμη* = meč od *σκάλλω* = štípám = slov. kálati, čes. (s)koliti, (s)kláti, rus. ukoliť = bodnouti). *Saka* jest pak soudruh, přítel, lat. *socius*, od árij. koř. sak —, sag — = dosahovati, držeti se něčeho, následovati někoho — sequi, stb. segati = sahati, skr. saniati = uchycuje se (Fick, *V W* III, VI, 671). Milými soudruhy byli však Skythové patrně pouze Peršanům, kteří jich blíže neznali (ačli

i u nich neznamenal název pouze ‚společence'), kdežto v očích turkestanských sousedů byli to *Dahae* = nepřátelé — dâsi — slov. *dasové* [od árij. dak = kousati, skr. dâsati = kousá, dâsa — avest. dâha = nepřítel, cizinec (Fick, *V W*, II, 340)], Strabónovi *Δάαι*. Toť náš výklad těchto názvů, na jehož správnosti trváme.

Předmětem dosud neskončených sporů jest název *Skyth*. Pošel nesporně od árij. kořene *sku* — = *pohybovati* (se), doslovně *su* = mocně + *ku* — = sílu jeviti, tj. prudce, silně pohybovati. Patří sem značný počet odvozených výrazů, jichž velká většina pošla od skû — skju — (zesílené sku —) a znamená specielně *prudký pohyb*, rychlou chůzi, chvat. Některé, pošedši od sku — rozšířeného ve skut — skud, značí někdy i vrhati, *stříleti*, štváti. Z celého komplexu by se k etymologii Skytha velmi dobře hodilo germánské *skuta* = něm. Schütze (Torp, *V W* 468) ve významu lukostřelce (odtud Bayerovo livonské skitta), avšak na to nelze pomýšleti, ježto jde o specifikum germánské, scházející ostatní árijštině. Jako ze všeho pravdě nejbližší výklad jeví se odvození *Skyth* = *Kočovník*. Mluví pro něj přesvědčivě řada výrazů: sansk. *ceyuta* (čti ščjuta) — *cyuta* (čjuta = pohyblivý, doslovně, ‚pohnutý' (od çeyavate — cyavate > çeyautê — cyautê > çeyutê — cyutê = jíti, stper. siyavatê — avest. shavaitê = pochodovati, odkud avest. *shûta* = přišlý), dále sansk. codati = kvapí (viz i význačný indický kmen Čódů[36] = Tuláků), stnord. skjôta = spěchati a skjôtr = rychlý, anglosas. scûdan = kvapiti, lit. skudrùs = hbitý, stbul. skytati se = toulati se a j. (Walde — Pok., *V W* II, 554, Fick, *V W* III, II, 453 a I, 54).

Jak vidno, s etymologií zde vlastně potíží není. Těžší jest však odpověď na otázku, jak název přesně zněl a kdo byl jeho původcem. Vedle řeckého Skythes zachoval se historii pouze ještě v asyrském znění *Iškuza*, *Ašguza*, tj. Škudiza — *Škudza* (i — a byly asyrské výslovnostní předpony tak jako v maďarštině iskola je škola, asztal je stůl a pod.). Názvy ty předpokládají kořen skud — skudh. Tím však není řečeno, že by původní forma domorodá nebyla zněla vlastně *Škjuta* — *Ščuta*, zkráceně i *Kjuta* — *Čuta*, lat. citus = rychlý anebo mediátně *Skjuda* — *Ščuda* a *Kjuda* — *Čuda*, ba uvedený slovní materiál východoárijský přímo to napovídá. Herodot připisuje autorství názvu Řekům, o čemž však nemůže býti vůbec řeči. Též Slované zde nepřicházejí v úvahu. Šafárik dospěl sice k závěru, že jde tu o praslovanské pojmenování Finoidů *Čud*, rozšířené ve Ščud a přenesené pro (za jeho dob hlásanou) rasovou příbuznost na Skythy (I, 323—5), avšak vše to jest omyl. Jak jinde bude prokázáno, Slované zvali Skythy *Ščudy*, neb i *Čudy*, což však byly názvy původu cizího, a sice patrně *iránského*, staroperského (etnické názvy ve významu kočovníků vyskytují se dodnes, např. *Kirgiz* = kočovník, *Jüruk* — turec. kmen v sev. Sýrii = kočovník). Není ovšem vyloučen původ jména už od Kimmeriu, na což by poukazovala Herodotova neznalost jeho u Skythů. Bedlivého povšimnutí zasluhuje zde okolnost, že Slované pojímali název *Ščud* ve významu *kočovníka*, čímž ověřena jest i správnost našeho etymol. výkladu. Svědčí o tom totiž jasně dodnešní víceméně všeslovanské verbum *ščudlati* = viklati, tj. sem-tam pohybovati jako Ščud, a jeho deriváty: oščudlaný = oviklaný, vyščudlaný a j.

O způsobu *skythského života* vypravuje Herodot velmi obšírně. Zdůrazňuje, že jsou *výlučně nomádi* neznající rolnictví [*οὔτε τι σπείρονιες οὔθέν, οὔτε ἀροῦνιες*, (kap. 19)]. Živí prý se výhradně masem, mlékem, hlavně koňským, tvarohem, máslem, sýrem. Obývají výlučně vozy (*ἁμαξόβιοι ἁμαξοικοι*) tažené voly, které mají dřevěnou neb proutěnou kostru, potaženou plstěnými houněmi (*πίλοις*). Na tento způsob života prý jsou velmi hrdí, považujíce jej za nejmoudřejší, ježto zaručuje plnou volnost a svobodu člověka, v čemž jim Herodot dává úplně za pravdu. Zaměstnáním mužů byl jedině lov a válčení s nepřítelem. Hlídání stád a řízení potahů obstarávali oslepení (?) váleční zajatci. Herodot a jiní tvrdí, že byli i vykleštěni, což však jest v rozporu se zprávou o vzpouře ‚potomků oslepených' kol r. 635.

Povahy byli dle Herodota kruté a mravů krajně surových. Z prvého zabitého nepřítele vypíjeli krev, mrtvoly jich skalpují, dle počtu skalpů dostávají pak podíl z válečné kořisti a nosí je potom jako ozdobu anebo užívají jako utěrky, popřípadě sešívají v pláště. Mrtvolám svlékají i kůži s celé pravé ruky a upotřebují ji na povlaky. Svlékají takto i celá těla padlých nepřátel, kůže suší na kolících a pak vozí jako trofej. Lebky jich užívají za poháry, které i vyzlacují (IV, kap. 64, 65). V pohlavních stycích neznají míry atd. Toto líčení platilo však už za dob Herodotových zřejmě jen o Skythech severních, kdežto jižní byli vlivem řecké kultury již mravů podstatně jemnějších. Předáci osvojovali si později i řeckou vzdělanost a navazovali přátelské styky s vzdělanci řeckými. Na svém kočovném způsobu života lpěli však až do konce houževnatě, nepřijímajíce dle Herodota (IV, 76) vůbec žádných cizích zvyků.

O skythském *náboženském kultu* podává nám Herodot sice nemnoho, avšak i to stojí za povšimnutí, jako svědectví o árijské příslušnosti. Hlavním božstvem byla dle něho (IV, 59) bohyně domácího rodinného ohně Hestia — Vesta zvaná Skythy *Tabiti* (od tap, — tab = topiti), pak následoval Zeus zvaný *Papa* (otec) s chotí *Apii* správně asi Avii (viz sansk. Avas n. = přízeň, avati = těší), Apollo *Oitosyros* asi z aitha = záře + kuruš — çurus = silný), Afrodite *Artimpasa* (asi z artima = převznešená + pasa = posis, paní) a Poseidon *Thamimasadas* (asi massa = pán + Thami = Euxinu, Tamy). Protože zaměstnáním svobodného Skytha bylo vedle lovu jen válčení, těšil se zvláštní úctě bůh války *Ares*, jehož skythské jméno Herodot neuvádí. Symbolem jeho byl železný meč, na jehož poctu

pořádali veliké slavnosti, spojené s oběťmi zvířat a válečných zajatců (IV, 62).

Co se *politického uspořádání* državy skythské týče, vysvítá z Herodotových zpráv, že byla ovládána několika panovníky — ‚králi', kteří byli podřízeni vrchnímu králi Skythů Královských, suverénů všech ostatních kmenů Skythie, pouhých to jejich otroků (*δοῦλοι*; IV, 20). Herodot mluví též (IV, 66) o rozdělení v okresy, v jichž čele stáli náčelníci, vykonávajíce rozkazy králů a hlavně asi vymáhajíce daně. Postavení řeckých kolonií, zajména Olbie, bylo asi dosti svízelné a mír musily jistě vykupovati nemalými tributy.

Nejasnost a nepřesnost Herodotových údajů etnických Skythie jeví se nejzřetelněji v jeho zprávách o *sídlech* a *kmenech skythských* ve vlastním slova smyslu, tj. samotných Skythů. Dle nich, přesně vzato, obývali Skythové pouze Ukrajinu východní, tj. od Dněpru na východ, a sice jako Skythové *Nomádi* — *Νομάδες* a Královští — *Βασιλήιοι*, a to jen její dolní část, neboť končinu od Porogů k Androfagům prohlašuje za neobydlenou. V Ukrajině západní označuje výslovně za Skythy, ovšem mylně, pouze *Arotéry* a *Georgy*, Kallipidy pak za míšence jich s Řeky. Kromě těchto tří dle něho nevelké prostranství zabírajících skupin zná tam jen ještě jakési *Alazony* — *Ἀλαζόνες*, o jichž národnosti vůbec nehovoří. Těm přiznává nepřímo celý severozápadní kout Skythie, pravě (IV, 52), že vlastní území, kde se Tyrēs a Hypanis spolu sbližují, a na východě že sahají až k řece Exampaiu, která je dělí od Arotérů. Poněvadž Kallipidy umísťuje pouze do okolí Olbie, zůstáva mu nejen velká část západní Skythie prázdnou, nýbrž takřka doslova prostou skutečných, pravých Skythů. Naproti tomu však jinde udává (IV, 51), že řeka Tyrēs tvoří u svých pramenů v Haliči hranici mezi Skythy a Neury, což by svědčilo o tom, že Skythové byli, byť i jen sporadicky, roztroušeni až do oněch končin. Pro totéž mluví i překvapující událost, že asi v polovině IV. stol. př. n. l. překročili Skythové Dunaj a zabrali dnešní Dobrudžu, která odtud zvána byla pak *Malou Skythií*. Odborníci soudí asi správně, že tito Skythové byli vypuzeni z poříčí Prutu invasí bastarnskou. Shrneme-li vše dohromady, vyplyne nám resultát, že Skythové obývali, byť i jen většinou roztroušeně, též i západní Ukrajinu až do dnešních Multan, kde však panství jich bylo patrně pro výpady Agathyrsů ze Sedmihrad značně nestálým. Vyplývá to i ze slov Thukidiových (asi r. 425 př. n. l.), že Skythové nedovedli pro své vnitřní rozmíšky nikdy náležitě zkrotiti a si podmaniti okolní národy, zejména Agathyrsy (Šaf. I, 319). Čítáme-li ku Skythii též Valašsko, platí jeho výrok ovšem zejména o tomto, neboť Skythové tam jistě zabloudili jen občas. Mimo tyto končiny třeba však logicky předpokládati, že Skythové měli i západní část Ukrajiny zrovna tak pevně v držení a obsazenu jako východní, neboť přírodně byla, tak jako dodnes, cennější než tato, takže zajisté k ní se především upínal zřetel a touhy jejich, hlavně ovšem ve smyslu cizopasení na tamních bezmocných domorodcích.

O tom, jak toto bylo praktikováno, poučují nás dvě odborníky dosud nepovšimnutá fakta, jež zároveň znamenají důležitý nový poznatek ve skythském problému. Prvé podává etymologie záhadného názvu *Alazoni*, o nichž Herodot praví, že jsou sice rolníci, avšak obilí na prodej nepěstují (IV, 17). Jméno jich vyložil správně již Herodian od řeckého *ἀλάζων* = chlubivý, domýšlivý (Nied. I, 246), part. verba *ἀλάζω* = chlubím se, holedbám. Domýšlivost a chlubivost byly však v starověku výhradně znakem národů bojovných, takže nutno souditi, že i zde šlo o kmen alespoň původně výbojný anebo o pojmenování rolnických domorodců dle cizích podmanitelů. A že právě s tímto případem máme zde do činění, dokazuje *synonymita* názvu Alazoni se jménem čelného skythského kmene *Auchatů* — *Αὐχάται*, jež dle našeho zjištění se váže v řečtině na verbum *ἀλάζω* = chlubím se (Passow, *Handb. d. gr. Spr.*).

Oba názvy hlásí se tedy do řečtiny, avšak přesto nelze pochybovati, že znění Auchatai bylo Řeky utvořeno z jakéhos původního jména skythského v důsledku obvyklé antické snahy dáti názvu pozměněním taký tvar, aby byl etymologicky srozumitelným v řečtině neb latině. Jaké zde bylo ono vlastní skythské znění, nelze zjistiti. Pouze možno poukázati na to, že dnešní kavkazský, původně íránský kmen *Abchazi* byli Řeky též zváni Auchaty (Pliniovi Auchetae, *H N* VI, 22, 50). To však přesto stačí, dodáme-li k tomu, že název *Αλάζων* byl u Řeků vhodnějším a slušnějším pojmenováním nežli Auchat, ježto *αὐχέω* znamenalo vlastně ‚zvedám hřbet — *αὐχήν*', tedy výraz triviální, a teprve metaforicky značilo chlubiti se, kdežto vlastním označením bylo *ἀλάζω* (snad od árijs. alala! slov. olele! = hej- hejhej!, od árij. koř. ar- = vynášeti, velebiti, Fick, *V W* III, I 22).

Vyplývá tudíž na konec rovnice *Alazon* = *Auchat*, čili že pod názvem Alazonů se skrývají zde Skythové, jichž jméno pozměnili Řekové ve znění Auchatai. Z toho by ovšem zdánlivě resultovalo dále, že se zabývali rolnictvím. Ve skutečnosti tomu však tak nebylo, neboť máme odjinud doklady o tom, že byli, tak jako všichni ostatní Skythové, nomády. Již Herodot zdůrazňuje, že Skythové, tj. skuteční, ‚ani neorají, ani nesejí', a proto výjimku od tohoto principu by jistě nebyl nechal nepovšimnutou. Plinius, jenž jediný o Auchatech blíže hovoří, udává, že jich sídla se za jeho doby táhnou od Taphrů (Perekopu) na sever podél Hypanu, tj. Hypakyru, až k pramenům tohoto (*N H* IV, 88), tedy oněmi žírnými pastvinami podél řeky Moločné, jež i Herodot prohlašuje za državu Basileů, z čehož plyne, předně, že byli skutečně nomádi a za druhé že příslušeli k vládnoucí třídě Skythů Královských. To potvrzuje i dobrý znatel jižní

Skythie kol r. 100 n. l. Dion Chrysostomos, jenž dí, že v koutě při Tauridě i jinde na pobřeží potulují se Sarmaté a Skythové, svádějíce spolu půtky o tučné pastviny.

Z uvedeného vidno, že Auchaté byli, tak jako ostatní Skythové, i trvale zůstali *nomády*. Naproti tomu však lze sotva pochybovati o tom, že Herodotovi Alazoni znamenají vskutku Skythy a zároveň Auchaty, neboť vážné svědectví o tom podává i *archeologie*, dle níž se v pásmu *Skvira Lipovec — Olgiopol*, tj. právě v území vytčeném Herodotem Alazonům, vyskytují obzvláště hojně skythské kurhany (hroby, Nied. I, 242, XI 459—500), svědčící o někdejším trvalém, byť pouze sporadickém pobytu Skythů v oněch končinách. Vysvětlení zdánlivého rozporu mezi tímto závěrem a rolnictvím Alazonů jest však zcela prosté. Území skutečně obývali zemědělci, avšak to byli *Praslované*, jichž hroby a zejména *zemljankovité příbytky* i s obilnými podzemními zásobárnami tam dodnes objevuje archeologie (Nied., *Sl. st. kult.* I, 659). Mezi nimi byli však roztroušeni jako vládcové a parasité pyšní, chlubiví Alazoni — Auchati, znemožňujíce jim vysokými tributy (asi i na dobytku) odprodej obilí.

Toto naše rozřešení záhady alazonské lze pokládati za bezpečně správné, neboť název Alazon svědčí o nerolnické, *vojenské* povaze nositelů a jeho synonymita se jménem Auchat poukazuje přímo na Skythy, jichž tamní salašení ověřuje i archeologie, a sice jako národa vysloveně vojenského. Jiný výklad není zde vůbec možný, zejména nelze pomýšleti na Tráky, neboť při nepoddajnosti jich povahy jest vyloučeno, aby nějaký jich hrdý, bojovný kmen byl snad pronikl z Karpat do Skythie a tam, poražen byv Skythy, přijal jich nadvládu a vzal na sebe nevolnické zaměstnání rolnické. Stojíme zde tudíž před sociálním zjevem, jehož existenci lze vzhledem k rozsáhlosti Skythie a veliké vzdálenosti od zadněperského centra Basileů lehce vysvětliti. Aby mohli zemědělské nevolníky tohoto odlehlého koutu náležitě kontrolovati a vyssávati, jakož i si ušetřiti svízelnou dopravu tributů až do Zadněpří, usadila se jakás skupina Auchatů jednoduše přímo mezi nimi, jak to podmaněným činili i Avaři.

Na celém případu jest pro slovanskou prehistorii hlavně zajímavé to, že ono skythskoslovanské soužití zanechalo dle našich resultátů trvalé následky tím, že alespoň část Auchatů splynula na konec s tamními Slovany ve slovanský kmen, jenž slul asi *Umani*. Jeho příslušníky představil nám Ptolemaios, jak bude jinde prokázáno, až v daleké Germánii pode jménem *Lugii Omanii*, dokladem jichž existence jest ostrov *Umanz*, tj. *Umanec*, u Rujány. Za doklad jich někdejší existence na Ukrajině dlužno po našem soudu považovati význačné město *Umaň*, ležící mezi Bugem a Siňuchou. Název Uman značí sice doslovně ‚moudrý' (od um = rozum), avšak zde míněn byl jistě ironicky, asi ve významu ‚*mudrlant*', člověk domýšlivý na svou domnělou moudrost, neboť pravěk neznal vůbec po stránce duševní názvů lichotivých, nýbrž pouze posměšné.

Třeba též dodati, že v končinách alazonských vynořil se později ještě i další slovanský kmen s podobným výsměšným jménem. Byli to historicky známí *Duléboové*, česky *Dudléboové*, tj., trváme, *Hlupáci*, Trulanti [něm. toll, stnord. dula, ř. θολός = ztřeštěný (Fick, *Vergl. Wort.* III, 640), neb snad i souvislost s řec. τολόπη = hlíza, tulipán, něm. Tölpel = tulpas]. Jak známo, byli čelným a vojensky nejzdatnějším kmenem ukrajinských Antů a není proto vyloučeno, že původně sluli vlastně Umani a teprve, když svou přemrštěnou hrdostí poštvali na sebe a ostatní Anty surové Avary a jim v zápase úplně podlehli, prohravše osudně nejen svoji věc, nýbrž i ostatního Slovanstva ukrajinského, byli snad přezváni v Hlupce. Ostatně tato přeměna jména mohla býti provedena i bez této události, neboť pravěký člověk vůbec krajně nenáviděl domýšlivost, chlubivost a stíhal ji posměšnými názvy (u Germánů slul ‚pyšný' bausa = nafouklý).

Trvalé rozhostění Auchatů v onom nejodlehlejším koutě Skythie zasluhuje však povšimnutí ještě i po jiné stránce, neboť mělo asi ještě i další významné *hospodářské* pozadí, a sice opatřování dvou důležitých živin pravěkých barbarů evropských, medu a bukvic. *Medem*, hledaným jako obecné sladidlo, poživatina a lék, byla na Ukrajině v celém antickém světě proslulou právě oblast Alazonů, tj. severozápadní kout Skythie. Dosvědčují to staré zprávy. Již Herodot zná kdesi nad ústím Dunaje území plné včel. Zřetelněji se vyslovuje Pausanias (I, 32, 1 Nied.), pravě, že území Alazonů oplývá včelami a *vyváží* se z něho nejlepší med. Končiny ty, jakož i sousední východní Halič, jsou dodnes proslulé bohatstvím včel tak, že tamní vysočina *Avratyňská* sluje polsky ode dávna *Miodobory* = Medové lesy. Jde tu specielně o oblast nad prameny Bugu, kterou Herodot čítá ještě ku Skythii (IV, 52, 53). A že skutečně byla kdysi dlouho a pevně v držení Iránců, dosvědčuje mimo jiné dodnes historicky památné tamní město *Zbaraž*, tj. patrně irán. zbaras n. — avest. zbaranh, skr. hvaras = výšina (Fick III, II, 468). Koncovka -as mluví pro dobu předsarmatskou a též sousední město Skalat nápadně připomíná Herodotovo Skolot = Skyth (na odvození od skála nelze pomýšleti). Ve sledu toho lze s určitostí tvrditi, že v končinách oněch sahala západní hranice državy skythské ještě něco přes řeku Podhorců — Zbruč, ba snad až k sousednímu Seretu dněsterskému (viz mapku). Zároveň dlužno zde též konstatovati, že název Miodobory jest památný ještě i svou složkou — *bory* ve významu ‚*lesy*'. Věci mají se zde totiž tak, že v oblasti Miodoborů, spadající do pásma diluviální spraše, většinou vůbec žádné borovice ani sporadicky se nevyskytují (viz hranice výskytu na mapce), z čehož

plyne resultát, že pojmenování bor utvořeno bylo od verba *bouřiti* = hučeti, tak jako staré slovanské a dodnes srbské *šuma* od *šuměti*,[37] a to v končinách, jichž lesy pozůstávaly velkou převahou z jediného stromu jehličnatého, jenž proto nazván byl ‚borový' strom či borovice a rostlina pod ním v masách rostoucí borůvkou a pod. Ježto názvy ty jsou všeslovanské, vyplývá z toho, že kolébka Slovanstva stála v oblasti hlubokých lesů borových. Miodobory jsou vůbec jedním z nejvýznamnějších pohoří historie slovanské, neboť jak jinde přesvědčivě dokážeme, existovalo jich jméno již dávno před naším letopočtem a hrálo v starověké historii důležitou roli.

Neméně důležitou poživatinou starých národů byly též *bukvice*, jež tvořily sice dosud nepovšimnutou, avšak přesto velmi významnou vyživovací složku v jejich životě. Byla to nejen pochutina žvýkaná proti žízni za veder tak, jako dodnes mají primitivní národové Asie a Afriky [v Indii pán (areková jádra obalena betelem), jinde v Asii semena slunečnicová, v Africe oříšky kolové atd.], nýbrž i pro svoji olejnatost a výživnost hledaná potravina, která se v bukových porostech sama bez práce v hojnosti nabízela. A že skutečně byla horlivě sbíráná a požívána, svědčí již výrazy: řec. *φηγός* = dors. *φαγός*, lat. fagus = = buk a verbum *φαγεῖν* = pojídati (F i c k, *V W* III, II 163), z nichž vyplývá, že Řekové ve sledu dávných tradic pojímali výraz fagos ve významu ‚živitel' a faga f. = bukvice jako ‚živina, jídlo'. Totéž hlásá i jasně frygické *Ζεὺς Βαγαῖος* a jeho řecký překlad *Ζεὺς Φηγοναῖος* = *Zeus Bukvicový*, tj. ‚poživující', vykládáné dnes lingvisty nesprávně jako Zeus Žaludový, der Eichel-Zeus[38]. Jak vidno, byly kdysi Áriům bukvice tak důležitou potravinou, že strom nazvali tak jako své bohy bagas — bhagas = živitel, dárce (slovanské bogъ). Otvírá nám tudíž okrašlovač našich lesů buk nový, netušený výhled do hospodářského života našich árijských předků. Oříšky bukvicové sbíraji se a pojídají místy dodnes a též se z nich i tlačí olej. Chutnají, zejména upraženy, jako jedlé kaštany. Jest samozřejmo, že v pravěku činěny byly též zásoby jich na zimu a proto, tak jako často u obilí, byly k zamezení plesnivění praženy a sluly pak u Keltů a Germánů asi *baka* — *boka* = praženice (od árij. koř. pak — bak = péci, doslovně ‚upevňovati', něm. backen), kterýžto název byl pak asi časem přenesen nejen na plody, nýbrž i na samotný strom, a tak vznikly místo dosavadního bagos — bhagos = buk výrazy: keltské bokos a germ. bôko (něm. Buche) = praženicový strom, převzaté Slovany ve znění buk[39] (původní též převzatý tvar zněl asi *bag* a bukvice *baga*, čehož upomínkou dodnes jest snad lidové baga = žvanec, sousto, dnes ovšem jen tabáku).

Kde byl zdroj ukrajinského nákupu bukvic, *hlásá* jasně dodnes geografický název *Bukovina*, zněvší tehdy u okolních Áriů asi *Begaia* neb podobně. Okolnost, že její dnešní název objevuje se již v nejstarších zprávách o těchto končinách, totiž r. 1412 při zřizování rumunského vévodství Multanského, jehož byla jádrem (s hlavním městem Sučavou), svědčí jasně, že jde o pojmenování prastaré a významné. Byl to zdroj nad míru vydatný, neboť celé rozsáhlé předhoří bukovinských Karpat bylo ještě nedávno takřka jediným nekonečným pralesem bukovým. Loupeživí Skythové ovšem plody ty nekupovali, nýbrž stejně jako med v Miodoborech vymáhali jako tribut od podmaněných domorodců. Existenci této skythské državy, která ležela již za hranicemi jeho skythského tetragonu a sahala zajisté ještě značně západněji před dnešné hranice Bukoviny, alespoň k pramenům Prutu, potvrzuje nepřímo i Herodot svým údajem, že řeka Tyrês-Dněstr tvoří svým horním tokem po výtoku z mateřského jezera (dnešních močálů mezi Samborem a Stanislawowem) hranici mezi Skythií a zemí Neurů. Ježto všechna východní předhoří Karpat sedmihradských oplývají též bukovými hvozdy, dlužno si nakonec položiti otázku, proč Skythové zvolili za svůj pramen ‚odběrový' místo nich vzdálenější Bukovinu. Odpověď leží na snadě: protože byla tato patrně obydlena lidem, který si nechal poddanství vnutiti, tj. mírumilovnými Slovany. Tráci by byli jistě před ním couvli do Karpat. Totéž ovšem platí i o Miodoborech, kde Herodotovo zdůrazňování, že Hypanis-Bug pramení na půdě skythské a též z jezera (dnešního řetězu jezer při Miodoborech), vydává stejné svědectví. Ostatně, že Bukovina byla už asi od oněch dob územím slovanským, svědčí i okolnost, že její jméno převzali i Rumuni, důkaz to, že ji tak zvali i okolní Trákové.

Oba tyto naše výklady ověřuje překvapujícím způsobem též *archeologie*, jež zjistila četné skythské hroby v celé oné oblasti bukovinsko-avratynské (viz N i e d e r l e I, 238). Archeologové jdou zde i dále a z několika skythských nálezů dále na západě dovozují, že Skythové vnikli již v VII. století př. n. l. podél Karpat až do sousedství Čech, k lužickému *Vjotrowu* (Větrovu) — Vettersfeldu v Sasku u Budyšína a do severních Uher, k Včelincím u Šafárikova. Naše šetření objasňuje nemálo popud, jímž zájem Skythů obrácen byl v onu stranu. Dle nejnovějších objevů podnikali i daleké loupežné výpravy, napadše např. i veliké sídliště slovanské u Toruně.

Tím končíme naše úvahy o Herodotových Alazonech, jež podstatně přispěly k objasnění etnických a hospodářských poměrů západní Skythie.

Mocenskohospodářské rozlišení Skythů v Královské, vládnoucí neomezeně všem obyvatelům Skythie, Pastevce a Zemědělce, bylo zřejmě užíváno pouze Řeky. Skythové sami se dle Herodota dělili ve kmeny: *Auchati* — *Αὐχάται*, *Katiarové* — *Κατίαροι*, *Traspiové* — *Τράσπιες* a *Paralaté* — *Παραλάται*. Jich vztahy k oněm a význam jmen, odvozovaných od mythických předků, jsou dosud neznámy. Auchaté, vlastníci ještě za dob Pliniových (+ r. 79 n. l.) tučné pastviny při

Moločné, byli zřejmě součástí anebo přímo totožni se Skythy Královskými. Alazoni byli pouze jich částí, jádro sedělo evidentně ve skythském centru při Gerhu, na nejlepších pastvištích. Nelze přejíti bez povšimnutí okolnost, že v místech udaných Pliniem uvádí Ptolemaios (+ asi r. 180 n. l.) záhadné *Torekady* — *Τορεκάδαι* (III, 5, 25), jichž jméno nápadně připomíná srbské *torokač* = tlachal (od torókati — tlachati, slovens. tárať, lit. tariu — tarti = hovořiti (árij. koř. tar- = zníti), takže vnuká závěr, že Torekadi, správněji *Torokadi* (centrum jich zove Ptolemaios *Toroka*) znamená prostě *slovanský* název oněch *Auchatů* a zároveň i doklad tamního sídlení Praslovanů, dokázatelného též jinými cestami. Název *Katiarů* jest etymologicky mnohoznačný a tudíž blíže nevysvětlitelný. Snad znamenal *Bojovníky* (od kat- = strkati, bodati). Jasnější jest jméno *Taraspii* neb Tarapii, jež lze vhodně vyložiti jako *Zárodany* od iráns. tara — taras = lat. trans + apa = voda, tedy speciálně jako Zadněpřany neb Zabužany. Zcela srozumitelné jest pojmenování *Paralaté* značící zřejmě *Pobřežany*, obyvatele přímoří, řec. *παραλιας*

Na konec zbývá pověděti ještě i několik slov o *zániku Skythů* na Ukrajině. Dle souhlasného a jistě správného úsudku velké většiny odborníků utonuli v záplavě sarmatské, jež počala tím, že Sarmaté, značně se rozmnoživše, překročili ve IV. století Don a nastoupili pochod na západ. Bylo to pozvolné pronikání, provázené jen menšími místními srážkami. Skythové ustupovali před ním k Pontu a k svému centru nad Gerhem. Pro jazykovou příbuznost a týž způsob života docházelo zajisté zhusta i k dobrovolnému splývání, usnadňovanému přízněním náčelnických rodů. Počátkem našeho letopočtu zbývaly ze Skythů pouze nepatrné zbytky při Pontu.

Ostatní národové Skythie

Byly tři: *Řekové*, *Trákové* a *Slované*. Herodot ovšem zná vedle Skythů pouze Řeky.

Tyto nazývá *Skythohellény* — *"Ελληνες Σκύθαι* (IV, 17). Míní Řeky mimoolbijské, usazené na pobřeží Pontu, podél Křiviny — Kalpis — Kembru, a proto je zove též, ovšem poněkud zkomoleně, Kallipidy — *Καλλιπίδαι*. Dí o nich, že pěstují obilí a zeleniny, avšak pouze pro sebe. Protogenův památník je jmenuje *Smíšenými Hellémy* — *Μιξέλληνες*. Byli to tedy, jak řečeno, Řekové smíšení svazky manželskými se Skythy. Početně byli jistě nehojní, neboť zmizeli z historie na konec beze stopy.

Trácký živel nutno přes mlčení Herodotovo předpokládati v celém Valašsku a též v dnešním Multánsku. Thukydides praví, že Skythové nedovedli pro vnitřní rozpory nikdy náležitě pokořiti okolní národy, zejména Tráky. Jest zřejmo, že zde nejsou míněni Trákové usedlí v nepřístupném, hornatém Sedmihradsku, nýbrž ti, kteří odtud pronikali do rovin Skythie a alespoň občasnými vpády podlamovali skythské panství, jak to např. asi učinili zmínění Amadokové.

Jádro problému tvoří zde Slované, jimž proto věnujeme v dalším samostatnou kapitolu. Též otázce Tráků věnujeme pro její důležitost bedlivý zřetel všude, kde toho bude třeba. Naproti tomu pomineme Niederlem nadhozený problém možné souvislosti názvů Kallipidů s Eforovými Karpidy, Ptolemaiovými Karpiany a slovanskými *Horvaty*, který prohlásil za „jednu z nejhlavnějších otázek starých dějin slovanských" (I, 247) a věnuje mu rozsáhlé úvahy. Námět ten zasluhuje sice vážné pozornosti a Niederlovi dlužno vysloviti uznání, že si věci povšimnul, avšak předně, jak on sám doznává, patří záležitost teprve až do rozboru díla Ptolemaiova, a za druhé, jak tam prokážeme, jest resultát její negativní.

Skythové Oráči a Rolníci

Jak již řečeno, jest Herodotovo etnické rozlišování ukrajinských národů přímo ubohé. Etnická příslušnost barbarských národů byla vždy slabou stránkou antické historie. Jest běžným míněním odborníků, že název Skyth byl Herodotovi pouze geografickým pojmem, čili že ve Skythii jest mu všechno ‚skythské'. Přesně vzato, má se však věc přece jen poněkud jinak. Pojem Skytha byl mu alespoň po stránce *hospodářské* úplně jasným. Byl to, jak stále zdůrazňuje, člověk, který „neorá, ani neseje, nýbrž, živí se dobytkem" (kap. 19, 46).

Tuto definici respektuje pak při popisu obyvatel Skythie alespoň potud, že přesně popisuje kmenovou (Auchatae, Paralatae, Traspii, Katiarii) a sociální (Vasilei, Nomades) strukturu pravých Skythů a u ostatních skutečně neb domněle neskythských obyvatel země buď vysvětluje poměr jich k vlastním Skythům (Kallipidy zove Skythohelleny), anebo alespoň o něm mlčí (Alazoni, Gerhové). Jedinou výjimku z tohoto pravidla činí u rolnického obyvatelstva, jež nazývá výslovně Skythy. Již proto stojí zde za úvahu otázka, proč pouze zde ignoruje svoji definici Skytha jako absolutného nomáda a řadí k nim lid naprosto nenomádský a tudíž zřejmě neskythský.

Logické vysvětlení jest pouze jediné: protože lidé oni zvali se sami prostě *rolníky*, což Herodot pojal přirozeně ne jako název etnický, nýbrž pouze *sociální*, a pomohl si z rozpaků jednoduše tak, že tento ‚bezejmenný lid' nazval místo správného *Γεωργοὶ Σκυθῶν* zkrátka *Σκύθαι Γεωργοί*. Sevrká se tudíž celý jeho lapsus tím na pouhé nepřesné vyjádření, čehož ovšem značná část odborníků použila ihned k prohlášení, že skythští divoši se časem civilisovali a oddali klidnému, rolnickému životu, ba dokonce, že se stali přímo učiteli Slovanů v rolnictví, předavše jim i se jménem svůj pluh ‚sachu' (nedoložená), z něhož prý povstalo slovanské ‚*socha*', doslovně ‚rozsocha, hák takový' (Janko po Zuba-

t é m, *O pravěku slovanském*, 61). Neodůvodněnost teze této jest však patrna již z toho, že socha jest výraz bezpečně slovanský a značí pahýl, kůl jednoduchý (viz souznačné ‚sochor'), kdežto árijské sacha = výčnělek dalo ve slovanštině výrazy *šáchor*, *šášina*, *šošovica* = *rozsochatina*. Ostatně k názvu ‚Skythové' svádělo tehdy jistě i nevolnictví onoho bezejmenného lidu pod Skythy.

Sídla oněch skythských zemědělců klade Herodot mezi Borysthenes, Hypanis a Exampaios (IV, 52, 54), tj. mezi Dněpr, Bug a Siňuchu, ve směru na jih až po čáru jdoucí ústím Pantikapu — Ingulce, na sever pak až do výšky Gerhu — Koňky pouze, ježto další končiny již nezná.

Dále praví, že při Bugu zove se lid onen *Σκύθαι Ἀροτῆρες* — *Sk. Oráči* a při Dněpru *Σκύθαι Γεωργοί* — *Sk. Rolníci* (IV, 17, 18). Rozhraní mezi oběma že tvoří řeka Pantikapes (IV, 54). Toto přesné udání hranice zasluhuje povšimnutí, neboť dokazuje, že ono názvové rozlišení skutečně existovalo. Téhož mínění jest i N i e d e r l e (I, 250), jenž soudí, že šlo o řecký zvyk, dle něhož zvali ony zemědělce při Bugu Oráči, při Dněpru pak Rolníky. Dle našeho soudu byla však zde příčina hlubší, totiž že Herodotovo Aroteres a Georgoi znamená patrně překlad dvou různých názvů *domácích*, užívaných pro zemědělce. A tak tomu právě bylo u Praslovanů, u nichž se dle našeho zjištění zvali rolníci vedle starého *rataj* (z orataj) ještě i *lemúzi* a *poljané*, kteréžto názvy objevují se u nich i jako pojmenování *etnická*. Název *lemúz* lze odvoditi bezvadně od všeslovanského lemež a pod. = oradlo, pluh a jeho denominativa lemežiti = orati (od slov. kořene *lam* — *lem* — *lom* — = lámati (tvrdou půdu), takže lemúz = *oráč*. Tentýž význam dávají zde i ostatní etymologické výklady. Pojmenování *poljan*, pojímané všeobecně ve svém pozdějším významu jako ‚obyvatel polní končiny, polany', znamenal pak původně ‚*obdělávatele pole*, země', tedy *synonymum* řeckého *γεωργος*—*γῆς οὖργος* (= lit. vergas = otrok, robot, maď. vargas = robotník, něm. Werker) = zpracovatel země. Zapomněním tohoto původního významu bylo pak později chápáno prostě jako pouhé ‚obyvatel polí' oproti obyvateli lesa — drevljanu a luk — lučanu.

Rozsah jich sídel neudává Herodot jistě správně, neboť jim vymezuje při nečekané hloubce příliš nepatrnou šířku, takže mají tvar úzkého klínu, jdoucího mezi Siňuchou-Exampaiem a Bugem-Hypanem s jedné strany, s Dněprem-Borysthenem pak s druhé na jih až k ústí Ingulce-Pantikapu (IV, 17, 52, 54), tj. asi 50 km od Pontu. Jak však z předchozího víme, zabírala i území Alazonů, zkrátka celý severozápadní kout Skythie až k její západní hranici. Proti jím vytčené mezi jižní není co namítati, zato však proti severní. Herodot totiž, znaje Skythii při Dněpru pouze po prahy, dopustil se té nesprávnosti, že klade i severní hranici svých Georgů k dolnímu počátku jich. Že však ve skutečnosti sahali tito až k severní hranici jeho Skythie, tj. k řece *Rosi*, svědčí jeho umístění Aroterů až k této. Jak dále seznáme, zasahovali ještě i dále na sever.

O jich poměru ke skythským vládcům referuje Herodot pouze, že byli, tak jako všichni ostatní, *poddanými* Skythů Královských, avšak že na rozdíl od Kallipidů a Alazonů pěstují obilí i na prodej, což znamená, že mohli po odvedení poddanského tributu odprodávati Řekům ze svých obilních přebytků, tak jak to Strabón líčí pro pozdější dobu. Přesto však nebylo jich nevolnictví při surovosti a hrabivosti skythské povahy jistě lehkým. Poplatky byly zajisté veliké a týkaly se asi kožešin (na spaní a proti zimě), dále hledané starověké poživatiny medu, konopí do lázní, ovsa a ječmene koním na zimu a j. Vyňato bylo asi pouze žito a pšenice, jež pro Skythy jako výlučné masojedce neměly, výjma možné obchodní účely, vůbec ceny.

Národnostně je prohlásil s určitostí prvý za *Slovany* Š a f á r i k (I, 307). Za důvod uvedl nemožnost, aby v témže národě existoval tak diametrální stavovský rozdíl, jako byl mezi potulným skythským nomádem-hamaxobiem a usedlými zemědělci Oráči a Rolníky. Totéž stanovisko zaujímal původně i N i e d e r l e, avšak později (I, 260) je opustil a přiklonil se k názoru, že to byli *Trákové*. O jeho důvodech k tomu a celém problému po stránce dokladů lingvistických pojednáme úhrnně ve zvláštní stati. Zde omezíme se prostě na tuto zásadní tezi: Kdyby *Aroteři* a *Georgové* byli bývali *Iránci*, *jest vyloučeno, aby živel iránský byl na konec býval vymizel z Ukrajiny beze stopy*, neboť taký osud byl pouze údělem národů potulných. A totéž platí i o Trácích. *Ten národ rolničil od nejdávnějších věků na Ukrajině, který tam zastihla i historie jako rolníka*, a který proto i nakonec přes všechny pohromy a nepřátelské invase též stal se jejím vlastníkem, totiž *Slované*, jež nám byzantští historikové VI. století n.l., zejména J o r d a n i s, předvádějí pode jménem *Antů*.

Na oporu této základní these lze uvésti několik přesvědčivých důkazů, o nichž proto též v krátkosti pojednáme.

Jsou to předně resultáty *archeologické*, které, jak v závěrečné stati seznáme, svědčí jasně, že i na území *severně od řeky Rosi*, tedy již mimo Herodotovu Skythii, byly již za starší doby skythské, až do VI. století (N i e d. IV 228) tytéž sociální poměry jako v území Alazonů, totiž obyvatelstvo se skládalo z domorodých zemljankových zemědělců, ovládaných skythskými vetřelci. Država jich sahala nejméně k říčce *Irpeni* nad Kijevem, tj. patrně až k tehdejšímu jižnímu okraji Rokytna. Ježto o Trácích neb jiné cizí národnosti nemůže tehdy v končinách oněch býti již vůbec řeči, jest zřejmo, že jde tu o usedlíky slovanské.

Toto archeologické zjištění mělo velmi významné pozadí. Šlo zde totiž dle autorova výzkumu o skythský zábor tehdejšího důležitého těžiště onoho ‚zázračného' minerálu pravěkého lidstva *jantaru* (električnost, jevící se při tření a zahří-

vání praskáním a jiskřením ve tmě atd.), které, obchodně sice již bezvýznamno, existuje dodnes. Starověká těžba musila býti rozsáhlá a trvala jistě až do počátku naší éry. O její existenci poučuje nás Plinius pravě, že ve Skythii těží se *succinum* — jantar, zvané Skythy *sacrium* (*H N* XXXVII, 2, 39). Míněno tím zajisté jantaronosné pásmo, jdoucí od Kijeva po Kaněv (viz mapku). Pliniův název sacrium spojují odborníci s litevským sakai = jantar, soudíce, že šlo o jantar baltský, dopravovaný přes Skythii. Autor by zde sice mohl bezpečně prokázati existenci oné starověké těžby jantaru u Kijeva,[40] jest však z vážných důvodů nucen prozatím od toho upustiti a omeziti se pouze na vysvětlení, že ono Pliniovo sacrium skrývá sice v sobě kořen sak-, obsažený v litevském sakai = šťávy (ztuhlé), lat. suci, avšak že zde jde zřejmě o slovanský derivát kořene toho, jenž zněl protoslovansky *sakus*, později sak a nakonec staroslověnsky *sokъ*, přesněji řečeno, o formu *sakara* neb sakira = šťavnatina, výron (od verba sákati = prolínati), neboť o Litevcích nemůže v místech oněch býti vůbec řeči. Jest proto Pliniovo sacrium důkazem, že oblast kol Kijeva byla tehdy již skutečně, jak svědčí i resultáty získané jinými cestami, obývána Slovany. Jich mluva, o půldruha tisíce let starší než dochovaná nám nejstarší forma slovanštiny staroslověnština či starobulharština, lišila se ovšem velmi podstatně od této, čehož doklad seznali jsme již u Tamny ráky, Tamyráky.

Svědectví toto otvírá ovšem prehistorii slovanské zcela nové, dalekosáhlé výhledy, neboť z něho vyplývá, že mocný ruský kmen *Poljanů*, jichž ústředí Kijev stalo se prvým centrem ruské říše, existoval již za oněch dávných dob, čili že Herodotovi Georgové — Rolníci, které on zná pouze 11 dní cesty od ústí Ingulce na sever (IV, 53), tj. k prahům dněperským, sahali ve skutečnosti až sem a byli to Slované, kteří se sami zvali *poljané* = *rolníci* (od poljanin, plurál poljané, utvořeného tak jako staroslověnské žeteljanинъ = ženec od žáti a j.). Právě starodávný význam slova poljanin, jenž jest obdobou případu bor — les,[41] tvoří zde onen dosud scházející pojný článek, jenž umožňuje ztotožniti Herodotovy skythské zemědělce se Slovany. Tak seznáváme v Herodotově Skythii *prvý zaručeně slovanský kmen* a zároveň získáváme *prvé napojení historie slovanské na éru skythskou*, neboť Herodotovo Georgoi znamená prostě překlad slovanského Poljané = rolníci a ne, jak se dosud soudí, „obyvatelé polnatého kraje", ve smyslu pozdějším.

Netřeba ani podotýkati, že tím jest potvrzena též slovanskost sousedních Aroterů, ať již jich slovanské jméno znělo jakkoliv. Ostatně třeba zde uvésti ještě jeden velmi významný, byť i dosud nepovšimnutý argument pro slovanskou příslušnost těchto skythských zemědělců. Jde o následující:

Jak v dalším seznáme, prohlašuje Herodot severní sousedy Skythie od Dněpru na západ vesměs za *Neury*, což dlužno vykládati jako *Norany*, tj. obyvatelé podzemních příbytků — *nor* či praslovanských zemljanek. Z toho plyne přirozený důsledek, že i naši Poljané severně řeky Rosi byli též „norany" a nejen tito, nýbrž i jejich příslušníci v samotné Skythii, jak to též potvrzuje *archeologie*, a to i o Herodotových Aroterech. V důsledku toho třeba si povšimnouti antických zpráv hovořících o jakýchsi *Troglodytech* mezi Skythy ve Skythii i mimo ní. Tak na př. Plinius dí: Ab eo (Istro) in plenum quidem omnes Scytharum sunt gentes: ..... Scythae degeneres et a servis orti aut Trogloditae ... (*Hist. Nat.* IV, 12, 25). Zná tam tedy skythské nevolníky, bydlící v podzemních příbytcích. Ty uvádějí jiné zprávy i v Malé Skythii (Dobrudži) a označují je přímo za rolníky — Scythae Arotêres (Plinius, *H N* IV, 11, 18) neb „Skythy Nomády oddané rolnictví" (Strabón, *Geogr.* VII, 306). Ba, z údajů Strabónových (G. VII, 318) a Ptolemaiových vyplývá, že tito Troglodyti sluli při pobřeží Pontu *Krobydzi* neb *Krybydzi* (*Κροβυζοὶ Κρόβυζοι*), což vzhledem k tomu, že Dobrudža ještě ve středověku zvala se též řecky *Καραβᾶνα* = Křivina, Kout a bulharsky *Karvuň*, vede k závěru, že Krybydzi znamenají prostě slovanské *Kriviče*, k označení jichž užito bylo zde per nefas i staré trácké Krobydzoi (z Korobydzoi). Vše to jsou rozhodně vážná svědectví pro slovanskou příslušnost skythských zemědělců.

A ani tím nejsou ještě vyčerpány zde všechny argumenty mluvící pro ni. Třeba uvésti ještě alespoň jeden, totiž dosud odborníky zcela nepovšimnutou zprávu Strabónovu o Skythech, které zná a výslovně jmenuje pouze na východ od Dněpru, při Maiotidě. Nazývá je *Σκύθαι Νομάδες*, popisuje věrně jich nomádní život (VII, 310) a na konec dodává, že „jsou spíše válečníci nežli loupežníci a válčí jen, aby dosáhli tributu, zatouživše míti nějaké poddané, kteří by chtěli obdělávati půdu" (G VII, 111). Strabón zde zkrátka zdůrazňuje, že Skythové neválčí pro lup, nýbrž jen, aby sehnali robotníky na obdělávání polí, ježto sami se rolnictvím nezabývají.

Zde prostě seznáváme dosud neznámou nejstarší a nejbrutálnější formu feudalismu, totiž masový *feudalismus nacionální*, který kvetl na Ukrajině jistě již od dob kimmerských a potrval až do éry gótské. Byl uplatňován zajisté takřka výhradně oproti Slovanům a hrál v jich osudech a šíření geografickém veledůležitou, dosud zcela neznámou roli. Staví nám postavení Slovanstva v pravěku na jižní Rusi a v končinách pontických až po Kavkaz do zcela nového světla. Slované ocitali se tam v nových oblastech a stávali se nakonec jejich svobodnými držiteli ne válečnými výboji, nýbrž hlavně touto bolestnou cestou, která sice přinášela mnoho utrpení, avšak končívala téměř vždy radostným osvobozením. Vedlo by příliš daleko, kdybychom chtěli zevrubně pojednávati o důsledcích plynoucích z toho pro

prehistorii slovanskou v oblasti pontické. Prvým a pro nás hlavním faktem jest, že Strabónova zpráva jest bezpečným důkazem toho, že Skythové se skutečně nikdy rolnictvím nezabývali. A tvrdí-li onen, že při isthmu tauridském jsou mezi skythskými nomády i *rolníci* — georgoi, kteří se vyznačují mírnějšími a kulturnějšími mravy (mansuetiores a civiliores, VII, 311), pak šlo určitě o Slovany, usazené tam Auchaty — Torókači. Tím způsobem octli se zajisté Slované se Skythy již před n. l. v *Dobrudži* jako prvá slovanská vlna na půdě balkánské a na východě se již na sklonku I. století př. n. l. objevili až na *úpatí Kavkazu*. Nelze totiž pochybovati, že Strabónovi Troglodyti „sedící při severním svahu Kavkazu" a produkující hojnost obilí" (*Geogr.* XI, 506), Pliniovi tamní záhadní Serbi (*H N V* 9, 11, VI, 6, 7) a Ptolemaiovi Serbi, Troglodyti, Arotéři (*Hyph.* V 9, 21) byli ve sledu řečeného jeden a týž slovanský kmen, zavlečený skytosarmatskými Iránci z Ukrajiny do veleúrodné oblasti stavropolské na úpatí Kavkazu (později zmizeli, byvše vyhlazeni a odvlečeni[42] Araby bagdadského kalifátu). Pravěký Slovan byl zkrátka Iránců vysoce cenným robotem, který za ně pěstil jim protivné zemědělství, začež mu postupovali sice vlastnictví půdy, avšak za tíživých naturálních poplatků. Za takých poměrů nemůže ovšem za oněch dob iránského supremátu nikde v pontické oblasti překvapiti eventuelní výskyt Slovanů.

Jest to nesporně chmurný pohled, jenž se nám tu otvírá do tohoto úseku slovanských dějin. Jeho nejpřiléhavější ukázkou jest sarmatsko-slovanská historie prvých čtyř století v Uhrách, jehož Potisí se asi r. 30 n. l. zmocnili suroví sarmatští Jazygové z jižní Rusi. Dle římských zpráv dělili se na dvě třídy: pány a raby (servi, důvboi). Panská slula u Římanů *Sarmatae Ardaragantes*, což dle autorova zjištění znamená arda = příkře, krutě + ragantes = vládnoucí, lat. regentes. Otrockou jmenovali *Sarmatae Ligantes*, což dle autorova nezvratného přesvědčení není nic jiného nežli zkomolené latinisováním praslovanské *Lemežonty* = Orající[43] (participium od lemežiti = orati, od lemež = pluh). Byli to tudíž Slované, kteří se sami zvali Oráči, a jichž potomci vystupují později v českých a alpských dějinách pode jménem *Lemúzů*. I zde skončila však historie pro podrobené úspěšně tím, že Slované, jichž část jistě přivlékli s sebou Jazygové z Ukrajiny, se nakonec vzbouřili a své utiskovatele vyhnali. Pliniovy údaje o Axiacích svědčí, že toto utrpení Slovanů ukrajinských se časem dle okolností měnilo i mizelo, ba jako u Alazonů končívalo někdy i přímo pohlcením podmanitelů.

Na obranu našich předků třeba však zde zdůrazniti, že je nelze proto obviňovati z nemužnosti. Taký byl úděl všech rolnických národů, pakli se octli v dosahu výbojných nomádů, a existuje dodnes mezi divochy (viz např. porobu rolnických *Kikujů* pod nadvládou loveckých *Massajů* kol jezera Ukereve — Zikmund a Hanzelka, *Napříč Afrikou*). Zemědělec, upoutaný svým zaměstnáním na stálé bydliště, neměl zkrátka možnosti se dosti rychle zformovati v obranné vojsko, jež by čelilo nepřátelskému náporu, a tím už předem vydán byl na pospas nepříteli. To byla zajisté i jedna ze dvou příčin nechuti pravěkého člověka k rolnictví. Druhou byl odpor k namáhavé, znečisťující práci, provázené pronikavým pocením, jehož zápach byl zvyšován ještě natíráním těla žluklými tuky proti bodání hmyzu (odtud ruské *pachar* a polabské *smerd* = rolník).

Naproti tomu byl však zemědělec už tehdy vážen jako prototyp člověka dobrosrdečného, sousedů neohrožujícího, kdežto v nomádu spatřován povšechně zloděj a loupežník, k čemuž oni sami přispívali stálým vzájemným obviňováním z krádeží dobytka, zovouce se navzájem obyčejně zloději, což někdy povýšeno bylo i na název kmenový (viz na př. rumunské hucul (= hučoun) = zloděj, anebo Lopy (kol jezera Lop — nôru) = lupiči (od árijs. lub — lup = usilovati o něco). Tomuto hodnocení zemědělců dán byl průchod v názvu *vasus* — *vesus* = usedlý, sedlák (od árijs. vas — = vycházeti, přicházeti, pocházeti), tj. člověk, pocházející' z pevného bydliště, a později i ‚řádný, dokonalý, milý, dobrý' ve smyslu hmotném i duševním (viz sansk. vasu n. = majetek — dobro, něm. Gut, a vasu = dobrý), pak Liviova keltského vůdce Sigovésa (osvědčený vítěz) a slovanské věno (z vesno, Fick, *V W* III, II, 424 = hodnota, dobrota). Později nabyl kořen vas — výslovně významu bydleti (skr. vasati = bydlí, goth. visan); odkud byly pak utvořeny deriváty vastis, vestis = obydlí, oděv a název jeho ochranné bohyně sansk. Vasti, lat. Vesta a řec. *Ἑστία* Slovanština má odtud svoje vesna = jaro, doslovně ‚lahodné bydlení, pobyt' a adjekt. vesel = ‚příjemně bydlící'. Snad i vlsi = ves.

Poučnou ukázkou toho, jak vysoce si cenili už Praáriové dobré, stálé bydliště, svědčí jejich symbol šťastného bydlení, pověstný ‚lomený kříž' — *svastika*, jež dle zjištění autorova představovala talisman su vasti = dobrého bydlení, s posvátným rodinným krbem, jehož oheň nesměl vyhasnouti (litevský ‚ugnis šventa' = svatý oheň). Byla to dle přesvědčení autorova prostě skřížená dvě dřeva s držadly na koncích, sloužící k rozdělování ohně třením. Ohniště slulo *tapa* neb podobně, slovansky topiště [od árijs. kořene tap — top — tep = dotýkati se, narážeti (míněno teplo na povrch těla), lehce (‚tapati') anebo i hrubě (‚těpati')]. Odtud i řecké topos = místo, tj. topiště, u něhož se shromažďovala rodina, a turkotatarské tepe = pahorek (místo, na němž se v šíré stepi usazovala horda, aby měla dobrý rozhled po okolí), ba dokonce i pověstné negerské, od perských kupců ve středověku pochycené *tabu* = nedotknutelný, posvátný.

Gerhové — Γέρροι

Jsou jediný Herodotův skythský národ, jemuž odborníci nevěnovali dosud bližšího povšimnutí. Patrně proto, že, vyjma umístění, nepodává o něm Herodot vůbec žádných zpráv, takže scházejí oporné body, na něž by bylo možno navázati úvahy o jich národnosti atd.

Hovoří o nich na dvou místech. V kap. 56, IV udává, že řeka Gerhos protéká jejich územím a teprve dále na východ, tj. před svojí deltou, že tvoří rozhraní mezi Skythy Královskými a Nomády tak, že první bývají odtud na sever, druzí pak směrem na jih, k Tauridě. V kap. 71, IV pak se dovídáme, že Královští pohřbívají své vládce v území Gerhů, kteří jsou nejsevernějším národem ze všech, jimž vládnou. Ze zprávy této vyplývá, že Gerhové byli lid nejen Skythům zcela poddaný, nýbrž i počestný, neloupeživý, neboť jinak by tito nebyli zvolili jich zemi za pohřebiště svých králů. Z historie hrobů egyptských faraonů víme, že vykrádání milodarů bohatých hrobů čelných osobností bylo v pravěku takřka na denním pořádku a že proto vynakládáno bylo nemálo důmyslu k bezpečnému uložení mrtvol a utajení jich.

Jak nás Herodot poučuje, obývali Gerhové deltu řeky Gerhu a její okolí, tedy lučinatou, tehdy snad ještě i poněkud lesnatou oblast, kterou Řekové zvali *Chortos — Pastvina* neb Chortoi — Pastviny, louky. Jest proto při výkladu jich jména logické pátrati po možné významové souvislosti mezi názvy gerhos a chortos. Řečtina zde podává vhodnou etymologii od slova *γέρρον = proutěná pleteň* v nejrůznějším významu, hlavně koše (gerrhon n. z gerhos, od árijs. koř. gers- = ohýbati, plésti (W a l d e — P o k., *Ver. Wört.* I, 608)), takže vyplývá možnost etymologie *γέρρον = proutěná ohrada — dobytčí stáj* neb i *pastvina — χόρτος*.[44] Ve sledu toho by název Gerhos znamenal starší řecké pojmenování, k němuž mladším synonymem bylo by *Chortios* neb pod. = *Pastevec*. Uvážíme-li však, že P t o l e m a i o s zná (V, 9, 23) národ Gerhů a řeku Gerhos, dnešní Těrek, na úpatí východního Kavkazu, tj. na severní hranici starověké Albánie, jejíž dnešní ziranisované obyvatelstvo bylo původně, podobně jako sousední Arméni, národnosti trácké a že jeho údaje o tamních řekách svědčí o přesných informacích, takže jeho zpráva zasluhuje víry, pak musíme pojati i ve Skythii název Gerhos jako starý výtvor *trácký* z dob předskythských.

Co se pak týče národnosti obyvatel, vyplývá logicky závěr, že to byli nejspíše oni *oslepení strážcové* skythského dobytka, o nichž jinde referuje Herodot, tedy váleční zajatci různých národností, kteří tvořili početně jistě dosti významnou složku, protože jim, jak řečeno, Skythové dovolili zakládati rodiny. Zkrátka řečeno, Gerhon — Chortos (neb Gerha — Chortoi) byly tučné pastviny delty řeky Gerhu, plné stád nejen Skythů Královských, nýbrž i dobytka odváděného těmto jako poddanský tribut, zejména asi sousedními ‚otroky' Nomády. Byly to tedy *pastviny* a zároveň i *stáj — koš*, byť i bez ohrady, a oslepení (?) pastýři se svými rodinami byli skutečně jeho hlavními obyvateli, ovládajícími toto veliké *shromaždiště dobytka*, vyhledávané i proto, že v jeho sklesline bylo tomuto možno i *přezimovati*.

Herodotovo prohlášení Gerhů za nejsevernější národ Skythie třeba ovšem bráti kriticky, pouze s platností pro východní břeh Dněpru. O rozloze východní Skythie na sever neměli Řekové žádných vědomostí, poněvadž, jak doznává i Herodot, plavili se po Dněpru pouze k ústí Gerhu (protože hned za tímto počínaly u dnešního Dněprostroje nesplavné Porogy). Hroby královské ležely asi ve vyvýšeném terénu severního okraje sídel Gerhů při Prazích a za nimi rozkládala se ona neobydlená pustina, o níž Herodot dí, že se táhne od sídel Rolníků na sever až k území Androfagů.

Abiové — Ἄβιοι

Byli sice lid Herodotovi neznámy, avšak poněvadž je uvádí již Homér v Iliadě, třeba souditi, že existoval na Ukrajině již odedávna. Jeho všelijak komolené jméno znamená patrně *Ἄβιοι = Vodané* (od árijs. *apa* f. = voda skr. ap, iráns. api, lit. upis, prus. ape, (F i c k III, I, 16), tj. obyvatelé lesnatého inundačního terénu při dolním Dněpru, zejména Hylaie, do níž též staré zprávy je výslovně umísťují. Byli to bezpochyby *bývalí nevolníci*, kteří tam z různých stran uprchli a prosluli časem svojí mírumilovností a čestností tak, že zváni byli ‚nejspravedlivějšími z lidstva' (Ilias XIII, 5). Protože namnoze žili osaměle bez rodin, vymyslili o nich Řekové bajku, že zamítají vůbec soužití se ženami a jich jméno, přetvořené v Abioi, uváděli s tím v souvislost, vykládajíce je jako *ἀ-βίοι = bezživotní*. Prvou zprávu podal o nich S t r a b ó n (VI, 296 A, C), jenž je prohlašuje za skythské a sarmatské hamaxobie. Skythy a Sarmaty asi tehdy skutečně většinou byli, avšak, rozumí se, bez oněch hamaxoiků — věží.

N i e d e r l e je považuje (I, 216) za mytický národ, jímž má za zbytečno blíže se obírati, a podezřívá Ptolemaia, že je ve zkomolené formě *Ἄκιβοι* přeložil na daleký ruský sever (I, 420). Jest to však nezasloužená křivda tomuto, neboť, jak již vysvětlil Š a f á r i k (I, 244), značí tam *Akibové* zajisté slovanské *Okovce*, obyvatele Okovského lesa, jižního pokračování Valdaje a původně vůbec i tento.

Tolik alespoň považovali jsme za žádoucí říci zde o tomto záhadném národu, neboť trváme na stanovisku, že jest nepřípustno pominouti nějakou záhadu Skythie nedotčenu. Tím též končíme naše úvahy o jejích národech.

Sousedé Skythie

Sigynnové — *Σιγύννες*

Nejzápadnějšími sousedy Skythů, a čítáme-li dnešní Valašsko ku Skythii, tedy částečně i přímo obyvateli této byli dle Herodota etnicky záhadní *Sigynnové* — *Σιγύννες*. Vypravuje o nich (*Hist.* V, 9), že obývají pustou, nekonečnou zemi, rozloženou na sever od trácké, tj. dolního Dunaje, a hranice jich že sahají na západ až do blízkosti Enetů adriatických. Toto veliké území projíždějí prý na vozích tažených malými, dlouze huňatými koníky. Šatí se po médsku a též prý se sami prohlašují za Mády, což on shledává sice překvapujícím, avšak nikoliv nemožným. Podotýká však k tomu, že dle jeho vědomosti Ligyové kol Massilie zovou Sigynny tamní kramáře.

Jeho zpráva došla u odborníků značného povšimnutí a to již v dobách zrodu moderní prehistorie. Byl to již Němec Mannert, původce teorie o slovanství adriatických Venetů, jenž kol r. 1800 o nich blíže uvažoval a prohlásil je nakonec za Slovany (citát Šafárikův v *SS* I, 298—300). Po něm tak učinila i řada dalších, a to též i neslovanských, z nichž jako nejmladšího a nekompromisního hlasatele uvádí Niederle Práška 1899 (*Sl. st.* I, 239). Naproti tomu nescházejí však ani odborníci ztotožňující je s Cikány (Nied., ib.). Nejkritičtější stanovisko zaujal zde Müllenhoff, jenž s poukazem na Strabónovo tvrzení (*Geogr.* XI, 11, 8), že Sigynnové jsou Peršané usedlí při Kaspiku, prohlásil (*Deut. Alt.* III, 2) Herodotovo umístění za mylné. Niederle, jenž zprávu Herodotovu nazývá zajímavou a neprávem tvrdí, že Šafárik prohlašuje Sigynny za Slovany (I, 239), považuje problém za neřešitelný, připouští pak možnost správnosti výkladu Müllenhoffova (ibid.). Přitom přihodilo se mu, tak jako i leckde jinde, poněkud zarážející nedopatření, že rozhodující passus Herod.: („tvrdí *o sobě*, že jsou vystěhovalci médskými") přeložil nesprávně: „Povídá se, že jsou přistěhovalci médští" (I, 238).

Dle našeho zjištění jest údaj Herodotův naprosto správný a celý pro historii nikoliv bezvýznamný problém především poučným jako ukázka, v jakých nepřesnostech a omylech, seriosním bádáním lehce odstranitelných, nejen evropská prehistorie, nýbrž i sama historie dosud tápe. Věci se mají zde, trváme, takto:

Název Sigynni hlásí se zřetelně do árijštiny západní, evropské, takže Strabónova zpráva, podezřelá již i detailním líčením, převzatým od Herodota, pozbývá tím a priori ceny a netřeba se jí dále obírati. Jméno jest v árijštině odvoditelné buď od kořene sig-, anebo od svig-. *Sig-* jest evropskou formou praárijského kořene seg-, správněji *sag-* = přemáhati, zmocňovati se, držeti, obsaženého v sanskrtském sahati = přemáhá, sahas n. = síla, vítězství, sahuri = silný, vítězný a j., dále pak v řeckém *ἔχω* = držím, vlastním, *ἐχυρος* = silný, pevný, jakož i v galském sego = síla, vítězství a germ. segiz, gót. sigis = Sieg (Walde-Pokorný, *Ver. Wört.*, I, 481). Dle toho by tudíž Sigynnové znamenali držitele, vlastníky (země), *domorodce*. Kořen *svig-* jest vůbec jen evropským árijským výtvorem ve významu mlčeti, zastoupený v řečtině (*σῖγάω* = mlčím, *σῖγή* = mlčení) a v germánštině (svigôn = schweigen a j., Torp, *Ver. Wört.* 554), takže ve sledu toho by Sigynn značil prostě *nemluvného* člověka. V obou případech byl název zaručeně evropského původu, tj. daný okolními Árii, a proto, jak v dalším seznáme, Sigynny samotnými neužíván. Jeho význam jest proto zcela podřadný.

Naproti tomu jádrem problému zůstává otázka, zda Sigynnové skutečně v místech Herodotem označených žili, jaké byli národnosti a kam se nakonec poděli. Odpověď na ni jest zcela snadná. Stačí si pouze všimnouti, že mezi Tráky balkánskými se v pozdějších dobách objevuje národ zvaný *Médové*, jejž prý připomíná již Aristoteles (*Μέδοι τῆς Θράκης*), po něm Strabón (*Μέδοι*, *Geogr.* VII, 316) jako usedlíky trácké Thunatů, Plinius (Medi, *H N* IV, 11, 40) jako usedlíky na pravém břehu horního Strymonu. Ptolemaios je zná jako obyvatele římského distriktu (strategie) po obou stranách horního Strymonu (*Μαῖδοι ἐν τῇ Μαιδικῇ*, *Geogr.* III, 11, 8). Konečné sídlo a hrob lidu hlásá pak dodnes končina na rozhraní Makedonie a Chalkidiky, zvaná řecky *Madenochorion* = území Madénů — Médů. Správné znění jména Méd bylo *Mâdaš*, což by v árijštině značilo pijáka, avšak árijský původ není jistý, neboť v počátcích národa objevují se prvky semitské. Jakým způsobem se v Evropě octli, těžko souditi. Nejspíše trestným vystěhováním Skythy za jich panství nad Medií kol. r. 630. Není též vyloučeno vniknutí z Malé Asie při vítězném povalení říše lydské Mády r. 558.

Herodotova zpráva jeví se tím přes jeho vlastní pochybnosti o ceně její úplně správnou. Že by však za oněch dob byla podél dolního Dunaje a Sávy bývala liduprázdná pustina, obydlená těmito potulnými Mády, o tom nemůže býti vážné řeči, neboť Karpaty byly odvěkým ohniskem občasného rojení Tráků, hlavně na jih. Nárůdek Médů došel tam povšimnutí Řeků pro svoje zvláštnosti (mají prý koně zcela zakrslé, avšak se srstí pět prstů dlouhou atd.).

Tak tedy pouhý pohled na dnešní mapu Balkánu umožnil nám zde bezpečné rozřešení tohoto sporného problému. Pro úplnost dlužno nakonec upozorniti ještě na starověké významné město *Singidunum*, dnešní Bělehrad, jež sotva značí něco jiného nežli prostě keltské *Sigôn dûnon* = hradiště *Sigů*, tj. keltské hradiště v území Siginnů, neb přímo těchto samých (viz Herodotem podobně zkomolené Brangos = *Morava* (srbská) místo Brogos = rus. geogr. *bragin* = bahnitý). Bylo to svědectví o tamním sídlení Siginnů, sahající eventuelně až asi k r. 350 př. n. l.

Neurové — Νεῦροι

Přistupujeme k jednomu z nejdůležitějších problémů prehistorie slovanské, otázce etnické příslušnosti Herodotových Neurů a Budínů.

Neurové *Νεῦροι* byli Herodotovi národem dobře známým, neboť o nich hovoří na více místech. Všechny jeho údaje o jich sídlech, mravech a osudech pečlivě snesl již Šafárik (IV, 224—229) a zároveň doklady přesvědčivě dovodil jejich slovanskost.

Sídla Neurů klade Herodot jednak na sever od Skythů Oráčů, jednak pak za horní, haličskou část toku řeky Dněstru, tedy částečně do západního Rokytna, částečně do poříčí Bugu viselského (IV, 17 a 51), čili do odvěkého území slovanského. Praví, že Tyres-Dněstr tam vyvěrá z velkého jezera, čímž zřejmě míní veliké močálovité, tehdy asi vskutku jezernaté území mezi Samborem a Stryjem (IV, 51).

Název *Neuros* vykládá Šafárik správně jako slovanské Nur a odvozuje s poukazem na slovník Ruské akademie od nur m. = země. Protože však toto ukázalo se býti omylem, zbývá jedině Maretičem podané a Niederlem jako alternativa akceptované (I, 269) odvození od stbulh. nyrati, nyřěti = nořiti (se) ve smyslu *Nur = obyvatel nury = nory* = podzemní skrýše, zemljanky, tj. jámy s nadzemním nástavkem z dřeva, roští, hlíny a drnu. Název zněl slovansky asi Nurín, neb ještě spíše *Núrin* (řecké eu- mluví pro ú-, nikoliv u-).

Slovanskou příslušnost Neurů dovozuje Šafárik hlavně poukazem na to, že jméno se uchovalo jako název Slovanů pobužských až do dob *historických* (*Neriuani* geografa Bavorského), dále že Pobuží sluje u Poláků odedávna země *Nurská*, což odpovídá Herodotovu *Νευρὶς γῆ* a konečně že tam dodnes existuje při bužském přítoku Nurci někdejší centrum Núrinů, město Nur.[45] Vedle toho jest mu argumentem i Herodotova zpráva, že Neurové jsou čaroději, kteří se každoročně na několik dní mění ve vlky (IV, 105). Šafárik v tom spatřuje ohlas dávné slovanské tradice o *vlkodlacích*, za jejíž původce a šiřitele i u jiných národů považuje Slovany. Niederle sice nebeře jeho výklad vůbec na vědomí a popírá cenu tohoto dokladu prostě námitkou, již Šafárik už předem vyvrátil, totiž že také pověsti se vyskytují též u jiných národů (I, 270), že však i zde jest názor Šafárikův správný, svědčí jasně okolnost, že Herodotovi a jeho současníkům byla tato bajka *sensační novinkou*, jíž nedovedli přejíti mlčením.[46] Proč a jak vznikla nejprve u Slovanů, vysvětlil přesvědčivě Šafárik.

Šafárikovým rozborem lze považovati otázku slovanskosti Neurů za definitivně vyřízenou ve prospěch Slovanstva a proto odlišné názory některých pozdějších badatelů nezasluhují vůbec povšimnutí. Pro nás, jak již řečeno, neznamenají Núrini pouze pobužský slovanský kmen, nýbrž i velikou etnickou složku Skythie, utajenou pod názvy Oráči a Alazoni.

Tím končíme naše úvahy o Herodotových Neurech. Při rozboru Ptolemaiovy Sarmatie je doplníme ještě důkazem, že název Nur, Nurin byl skutečně pouhým kolektivním označením západodněperských slovanských kmenů, obyvatel zemljanek — nor, jako protiklad k východodněperským Budínům — Boudařům, obyvatelům dřevěných chat. Tam si též podáme překvapující vysvětlení Herodotova tvrzení, že celý národ Neurů se mění občas ve vlky, jež znamená velevýznamné osvětlení celého úseku nejstarší minulosti Slovanstva.

Budíni — Βουδῖνοι

Kdežto otázku slovanskosti Neurů lze považovati za definitivně vyřízenou, octnul se problém slovanské příslušnosti *Budinů* v nejnovější době zásahem Niederlovým opět mezi *spornými*.

Šafárik jej rozřešil (*SS* I., 215—224) s určitostí ve prospěch Slovanstva, prohlásiv Budíny „s největší jistotou" za národ slovanský (ib. 224). Niederle naproti tomu dospěl ve svém rozboru (*Sl. st.* I., 275—285) k závěru, že Budíny lze sice „prohlásiti spíše za velký kmen slovanský, avšak není to positivní, nezvratný výsledek, nýbrž jen teze (názor, pozn.) a něco určitého se v této otázce sotva kdy dovíme." Bude proto naším hlavním úkolem, možno-li, rozhodnouti, na čí straně jest pravda.

Herodot hovoří o Budínech na více místech. Nazývá je národem velikým a mnohočetným, očí silně modrých a vlasů ryšavých neb rusých (kaštanových). (*Βουδῖνοι δὲ, ἔθνος ἐὸν μέγα καὶ πόλλον, γλαυκόν τε πᾶν ἰσχυρῶς ἐστι καὶ πυῤῥόν*, IV, 108). Šafárik považuje tyto dva znaky v oněch končinách za neklamný důkaz slovanskosti, kdežto Niederle se zřetelem na výskyt blondosti též u Finů a Estů připouští pouze větší pravděpodobnost slovanské příslušnosti. Správným jest však ve skutečnosti stanovisko Šafárikovo, neboť blondíny jsou mezi Fíny a Estonci pouze míšenci se skandinávskými Germány, usedlí v pobřežních pásmech a ve městech, kdežto ostatní lid jest dodnes, tak jako všichni ostatní Uraloaltajci, silně brunetní (viz podobně u Maďarů).

Dále udává Herodot o Budínech, že jsou nomádi žijící v lesích, jimiž jest celá jich země hustě pokryta (IV, 21) a podotýká hanlivou poznámku, že jediní ze všech tamních *pojídají vši* (*φθειροφαγέουσι* IV, 108). Tento dodatek pobouřil nemálo všechny slavjanofily, takže již od dob Šafárikových dovozují, že výraz onen znamená pouze ‚šiškojedce'. Možno však klidně zůstati zde při těch vších již z té příčiny, že totéž činili tehdy jistě i sousedé Budínů, jenže si gelónští Řekové toho náhodou nepovšimli. Jde tu totiž o prastarou, už po opičích předcích zděděnou představu, že tělní parasit vystřebává z člověka sílu a proto jest treba jej sníst, aby tato byla vrácena zpět. Tento ‚sport' pěstuje

proto dodnes ještě celá nekulturní Asie[47] a Afrika. Slované však si této příhany jistě zasloužili z okolních nejméně, protože chodili většinu roku, až na nevelký ovin bederní, úplně nazí a stále se brodili ve vodě, takže příživníci na jich těle měli velmi špatné podmínky vývojové.

O *poloze sídel* budínských hovoří Herodot na třech místech. Na prvém při popisu cesty na Ural pravě, že od ústí Tanaidu nahoru podél jeho toku sídlí na levém břehu 15 dní cesty, tj. až ke koleni pod Stalingradem, Sarmaté a vedle nich na druhé straně tohoto Budíni (IV, 21). Na druhém vypravuje (IV, 108—109), že země Budínů oplýva dřevinami, v nejhustším lese pak že jest velké, blátivé jezero, v němž loví bobry, vydry a jiná čtyřhranná (míněna usušená kůže) zvířata (kuny), z nichž si dělají kožichy na zimu. Zde ovšem jest zřejmě míněno rokytenské bažinaté území, jež ještě v minulém století sahalo na levý břeh Dněpru, do dolního Podesní (viz mapu). Proto však netřeba souditi, že sídla Budínů sahala pouze po Dněpr. Mohla jíti i přes tento, hlouběji do Rokytna, neboť třeba i vážiti, že název Budín měl široký, kulturněsocialní význam zahrnující jistě celou řadu drobných názvů kmenových. Jest proto zcela neodůvodněno běžné tvrzení odborníků, že oba ony Herodotovy údaje jsou spolu neslučitelny, protože prý by z toho vyplývalo pro Budíny nepřijatelně rozsáhlé území. Konečně ještě třetí krátkou zmínku o sídlech budínských nalézáme ve zprávě o Gelónech, kde se praví, že město těchto, tj., jak již víme, proslulý starověký Gelón, leží v území Budínů (IV, 108).

Přes zmíněnou značnou šířku nevyplývá však z údajů Herodotových pro Budíny území tak rozsáhlé, jak by se zdálo, neboť v celé své východní části mělo pouze tvar nešírokého výběžku podél Donu. Praví tento totiž, že za jich sídly na sever (podél Volhy) jest 7 dní cesty (200 km) neobydlená pustina až k místu, kde cesta (podél Volhy) zahýbá poněkud k východu, tj. u Saratova. Tam pak nad prameny Lyku (Medvědice), Chopru, nesprávně Oarem zvaného, Tanaidu (Donu), ba dokonce zcela mylně i Syrgis[48] (Donce) umísťuje další velký národ Thyssagety. Tento přehnaný výměr sídel těchto jsme si opravili, jak udává mapa.

Tím jsme zjednali jasno v onom dosud sporném problému sídel budínských. Šafárik položil je příliš na západ, do sousedství núrského Pobuží, na Volyň a Bělorus (I, 217), kdežto Niederle správněji mezi střední Dněpr a Don do Podesní (I 279). Názory jiných nestojí většinou pro svoji vyloženou nesprávnost vůbec za zmínku.

Hlavní zájem odborníků soustřeďuje se na *etymologii jména* Budinů. Správné rozřešení podal však již Šafárik (I, 221, 224), vyloživ Budíny jako slovanský lid, obývající v *budách* — boudách a snesl pro to dle svého zvyku takou spoustu osadních a říčních dokladů, že Niederlův pokus o doplnění jich (I, 283—4) mohl tu odpadnouti, stejně jako i hyperkritický závěr (I, 285): „Nechci říci, že Budin je jméno původu prokázaně slovanského."

Ve skutečnosti jde zde o *vyloženě slovanský název*, oproti němuž neexistuje v ostatních evropských řečích nic byť jen přibližně rovnocenného. Pošel od árij. koř. *bhu* = býti, *φύειν* a jeho rozšířeniny bhut — *bhud* — = bývati, obývati (Fick, *V W* III, I, 160—1). Slovanština měla verbum buti (dodnes v ukrajinštině a české chodštině) = býti a odtud protoslovanské butus, pozdější butъ — bytъ = býti ve smyslu bývaní, dále butati-budati = stavěti butu — budu = obydlí, budovu, zkráceně budu (odtud něm. Bûde Baude). V této neprodloužené formě existuje slovo dodnes vedle litevštiny (buda vedle butas = byt dům) v polštině a ruštině, značíc osamělou (v polštině výslovně lesní) dřevěnou chatrč.[49] Velmi důležitým dokladem jest zde polské buda, dokazujíc svou nenosovostí, že v praslovanštině znělo skutečně krátce (buda), jak to napovídá Herodotovo Budînoi. Jaké byly ony budy Budînů, lze si lehce domysliti. Byly to zkrátka buď dřevěné sruby, anebo tehdy vůbec běžné chatrče s pletenými proutěnými, blátem omítnutými stěnami, takže se podstatně lišily od nurínských drnových zemljanek. Jak ze všeho vidno, svědčí již samo pojmenování Budinos svým nesporně slovanským původem o slovanské etnické příslušnosti národa.

Lze však pro ni ještě uvésti další *tři* významné doklady. Prvým jest známý nám již říční název *Medvedica*, přetlumočený Herodotovi olbijskými Řeky mylně ve znění *Λύκος* = *Vlk*. Na druhý připadl ve svém lingvistickém bystrozraku již Šafárik (I, 332) pravě, že „by se téměř domýšlel, že Řekům olbijským někdo Slovan z rodu Budínů neb Neurů jméno *Samojedi*, maje je mýlně ze složené sam, samec = *ἀνήρ* a jed, jedec, jedlík = *φάγος* tlumočil." Určitěji vysloviti si netroufal, protože věřil ve výmysl finomanů, že u Čudů existuje pojmenování Samajeti, Suomajeti = Čudové. Ve skutečnosti jest však název Samojed čistě *slovanským* hanlivým výtvorem, značícím „*sebe samy pojídající*", tedy smyšlenkou, k níž dala podnět záliba Čudů v pojídání syrového masa a pití krve (proti kurdějům), rozšířená dodnes zejména u primitivů sibiřských, kde místy se požívá vůbec jen syrové maso (viz líčení Bezděkovo v Širým světem). Staří Rusové zvali proto Čudy vedle starého Samojadi též i *Syrojadi* a pod. (Šaf., *S S* I, 350). Protože lidojed slul u Řeků *ἀνθρωποφάγος*, jest zcela zřejmo, že *ἀνδροφάγος* Herodotovo znamená jakýs překlad cizího názvu ‚*mužojed*'. A tím nade vši pochybu bylo zajisté budínské *Samojedъ*, přetlumočené mylně jako ‚*samy* = *samce pojídající*'.[50] Slovo *sam* jest totožné s adj. sám a značí samovládce ve smyslu pohlavním, totiž polygamního manžela, vládce manželek, zvaných proto samice. Jest to zároveň i důkazem, že Řekové se s Androfagy vůbec přímo nestýkali, nýbrž čerpali o nich informace od Budínů. Lze zde však jíti ještě dále, totiž, jak v dalším vysvětlíme, prohlásiti i název

Čeremis za slovanský překlad sarmatského *Saudarataš*, Herodotova *Melanchlainos*. Třetí a krajně významný doklad podává nám P t o l e m a i o s. Z jeho zprávy, o níž pojednáme pro rozsáhlost jinde, vyplývá, že Slované drželi své posice na Donu, vytčené Herodotem, ještě i v II. století n. l.

To jsou neklamné důkazy slovanskosti Budínů, jež proto budeme nadále zváti prostě po slovansku *Budíny*. Proti nim jeví se zcela nicotným argument, s nímž pro finskost Budínů vystoupili finomani. Jde tu o z Aristotela čerpanou zprávu K l a u d. A e l i a n a, že Budíni bydlí kol města *Κάρισκον* (Nied. I 276). Název ten spojují se zyrjanským, votjackým a permským *kar* = *město*. Ač jsme v řečích oněch našli pro ‚město' pouze rusismus *gord* — *gort* (z rus. gorod), nechceme je podezřívati z nepravdy, a to tím méně, že by to bylo vůbec zbytečné, neboť ono kar, pakliže vůbec existuje, představuje pouze výpůjčku z árijštiny, pošedši od árijs. karâya (skr. = úkryt, iráns. kararya) dle H e s y c h. *καραρύες* = *σκύθικοι οἶκοι*), utvořených stejně jako lat. curia, od koř. *kar-* = krýti, doslovně křiviti, ohýbati, z jehož mladší lambdové formy kal — vznikly lat. cella, řec. *καλία* — *κελια* a j. (F i c k, *V W* III, I, 45, 46).[51] Z Hesychiova údaje plyne, že *Skythové* zvali *budínské chaty* kararyai = *úkryty, chýše* a samotné město *Gelón* proto patrně *Karyskam*. Tak se zde věci po pravdě mají.

Tím končíme naše důkazy o slovanské příslušnosti Budínů, vyplývající přímo ze zpráv Herodotových. Hlavní důkaz třeba však ponechati do pojednání o Gelónech, s nimiž nakonec Budíni splynuli v mohutný slovanský národ. Již tak však plným právem lze slovanství jich *považovati za bezvadně prokázaný historický poznatek* vysokého významu, neboť podaná fakta nejsou žádnými pouhými náznaky, nýbrž plně hodnotnými důkazy, rovnocennými, při nejmenším alespoň vo svém úhrnu, s údajem naprosto věrohodného historika.

Tato, zde dokázaná slovanskost Budínů má mimořádný historický význam, neboť tvoří základ celého, dosud sice zcela neznámého, přesto však velkého a důležitého úseku prehistorie slovanské, totiž vývoje a *osudů Slovanstva východně od Dněpru* až po Ural, Kaspik a Kavkaz, vrhajíc světlo i na mnohé etnické záhady sousedních neslovanských národů. Abychom alespoň poněkud objasnili tento význam pro doby poherodotovské, uvedeme předbíhajíce událostem, dva menší doklady toho na ukázku. Hodí se sem též jako důkazy, že Slovanstvo reprezentované Budíny, sedělo pevně *zakotveno* až v územním pruhu *mezi ohbím Donu a Volhy* u dnešního Stalingradu *již v posledních stoletích před n. l.*

Prvý z nich jest sice data poněkud neskorého, avšak přesto významný a hodný povšimnutí, protože ověřuje i naše vývody o slovanském původu názvu Androfagos a Čeremis. Jest to P t o l e m a i o v o pojmenování řeky Volhy *Ῥᾶ* (V, 9,12), jež po něm uvádějí i další geografové. Tvar *Rhâ* pošel stažením z *Rava*, toto pak z původního Rava = Tok, Řeka, jež vzniklo jako zkratka z árijs. srava = proud, tok, sansk. srava, lit. sravà a srovê (ze sravia), utvořených od árijs. koř. srav- = téci (W a l d e — P o k. II, 702). Že i Řekové chápali název *Ῥᾶ* v tomto významu, svědčí A g a t h e m e r e m (poč. III. stol. n. l.) místo *Ῥᾶ* použité *Ῥῶς* = proud, tok, attické *ῥοῦς* (z rovos). A právě toto v poříčí Volhy měla a dodnes vlastní v Evropě pouze slovanština (v iránštině kořen srav vůbec schází, a jak dodnes svědčí topika Saratov, Sarepta, Volha slula iránsky Sara = Voda, Tok). Jsou to např. názvy: slovenské riava = proud, bystřina (z rava), polské rów = járek, *Rava* jméno přítoku východohaličské Hučvy, *Rov* (ze Srav-Rav), název pobočky ukrajinského Bugu, a j. M ü l l e n h o f f (*D. Alt.* III, 16) odvozuje pojmenování od mordvinského *rau, rhau* = voda, což však jest jistě nesprávno jednak proto, že toto jest prostě ze slovanštiny převzaté *rava*, jednak pak i že jest vůbec vyloučeno, aby Řek, neb kterýkoliv jiný Árijec přetvořil formu *rau* v pouhé *râ*, takže Ptolem. Rhâ jistě s mord. rau nemá ničeho společného.

Máme zde tudíž vedle Medvedice — Lyku další doklad z říční nomenklatury o dávném dlení Slovanů v oněch odlehlých končinách, na něž se dosud mimo Šafárika nikdo ze slovanských odborníků neodvážil ani pomysliti. Že ono rhau (správněji prostě rau) Mordvinů, tj. praslovanských Samojedů a Herodotových Androfagů vzniklo právě z budinského Rava = Volha, to dosvědčuje jasně okolnost, že vyjímaje čeremištinu, ostatním řečím čudským schází, bezpečná to známka, že bylo pochyceno na jihu, v dávných sídlech sousedících s budínskými. Svědectví Ptolemaiovo jest sice dosti pozdní (psal asi v l. 170—180 n. l.), avšak třeba uvážiti, že jeho Rhâ jest vůbec prvé známé pojmenování Volhy, takže mohlo vzniknouti již dlouhé věky předtím, a dále že Ptolemaiovy zprávy z odlehlých končin jsou vůbec časově opozděné i o celá staletí.

Druhým dokladem jest jméno sarmatských *Roxolanů* či Roxalanů, jež prvý uvádí S t r a b ó n ve znění *Ῥοξαλάνοι* (G. VII, 306), a to dokonce jako spojence skythského Skilura v jeho útocích na říši Bosporskou, tedy již z konce II. století př. n. l. Jsou též jmenováni na památníku Mithridatova vojevůdce Diofanta, protivníka Skilurova, nalezeném v Krymském Chersonésu. Byli dle údajů Strabónových nejsevernější skupinou Sarmatů, přesněji řečeno, nejzazší odnoží mohutné iránské čeledi Alanů, správně N a l a n ů = Bodačů, Bojovníků (od ghal — = bodati), jež se tehdy objevila poprvé na jevišti dějin. Byli to patrně oni Alani kočující podél dolní Volhy, dle nichž, trváme, Řekové nazvali pahorkatinu pravého břehu volžského, dnešní Gornyj bereg (Horský břeh), horami Alanskými. Ptolemaios je zná již až v Předdněpří a zove *Ῥα-*

καλάνοι (III, 5, 24)[52]. Toho povšimnul si bystrozraký Šafárik a vyslovil názor (I, 406), že „název Roxolani znamená *Alany* od *Raxy* — *Volhy*, jak se asi tato tehdy zvala". Jeho výklad lze považovati za nesporně správný. Možno však k němu se stejnou jistotou dodati ještě i pro nás Slovany to hlavní, totiž že toto *Rakša*, anebo spíše ještě *Râka*, bylo zaručeně původu slovanského a tedy důkazem, že už v II. století př. n. l. sahal obytný areál Slovanstva na východě podél Donu až k stalingradskému kolenu Volhy, kterou toto zvalo po domácku vedle *Ráva* — *Tok i* prostě *Ráka* — *Voda* neb i Rakiša — *Rakša* = *Vodnatá*.

Zde se zkrátka ocitáme před jedním z oněch vzácných lingvistických případů, že jediné slovo objasňuje etnicky celou historii záhadnou situaci. A k takým přísluší ve slovanštině právě název *raka* — *râka*, praotec dnešního řeka a litevského *roke* (z rakia) = déšť. Jest to *výlučně slovanské specifikum*, utvořené od árijs. kořene *rak-* (z pův. ark-) = křičeti, hřmotiti, ‚rachotiti', stbulh. rakaja — *rakati* = dtto, rus. rokotať = *rachotiti* (Fick, *V W* III. IV. 206), od něhož pošla dlouhá řada dnes již namnoze nesrozumitelných slovanských výrazů, jako jsou např.: rakyt — rokyt = vodní porost, *rakyta* — rokyta = vodní vrba — jíva, *rakytno* — rokytno = močál (viz Rakytno pripetské), *rákos* = vodní tráva *Phragmités comm.*, hist. etnikum *Rakati* — *Rakúsi* — Ptolemaiovi *Ῥαχάται*, praslovanští obyvatelé dnešního Moravského pole, pak geografické názvy Rakia (=Vodnatá, Mokrá, oplývající vodními zřídly), jako např. jsou: *Rač*, vrchol Brd, *Rača*, beskydská hora u Žiliny a *Rakša*, dnešní Rax-alpe u Semmeringu, ba i čisté *Ráka* = Voda, zachované v maďarštině dodnes jako původní pojmenování podkarpatské Ríky, přítoku Tisy. Jak stará slovanská osada *Rakutskaja* = sídlo Rakutů — Vodařů při Sev. Dvině dodnes svědčí, zachovalo se slovo raka — voda v původní podobě zejména dlouho na Rusi. Nakonec však všude přešel kořen rak — měkčením přes *riak-* neb *rek-* v *riek-* a dal původ verbum: stbulh. reku — rešti — říci, ricaja — ricati = říkati a j., z nichž pošly zejména názvy řeč, řeka, na druhé straně pak ztvrdnutím v *ruk* — vytvořil slova: rykati — ryk, ručeti (mor. ryčeti) — ručej atd.

Mimo slovanštinu a baltštinu (zde však jen ve specielním významu ‚pršeti'[53], odkudž lit. rokiù — rokti = pršeti a roke f. (z râkia = déšť) vyskytá se pouze ještě v latinském raccare (z raktâre) = křičeti, rváti, avšak jen co pouhý relikt bez derivátů. Germánština měla zde kořen *reg-* = vzchopiti se, čile si vésti, sich regen, z něhož vytvořila verbum regnian = pršeti, regnen a subst. regana = déšť, Regen, got. rigna, stnord. regn atd. (Torp, *V W*, 335). Jako staré převzatky z baltoslovanštiny zachovaly se v norštině a její odnoži islandštině lidové dialektické, zcela isolované výrazy rake, raki m = vlhkost, Feuchtigkeit (Walde-Pok, *V W* I. 365, Torp, *V W*, 334).[54]

Pro náš problém jest rozhodující okolnost, že v tráčtině i iránštině jak v dochovaném slovním fondu, tak i geografické nomenklatuře není po názvu râka neb podobném ve vodní terminologii vůbec ani stopy, což jest ovšem, jak již řečeno, stejně významno i pro etymologii krymské Tamyrâky.

Tím končíme naše dva dokladové dodatky k důkazům slovanskosti Budínů a rozsahu jich sídel ve směru východním, ponechávajíce další a významnější na patřičné místo, do kapitoly o Ptolemaiově Sarmatii, kde si též objasníme příčiny, jež zavinily později velké územní ztráty této nejvýchodnější odnože Slovanstva, o níž Ptolemaios nám ještě zcela shodně s Herodotem, avšak pod jiným jménem, referuje.

Odpůrci slovanskosti Budínů odvolávají se zejména na některé antické zprávy (Aristoteles a po něm i jiní) udávající, že Budíni jezdí na ‚*jelenech*' (sobech). Jak jsme jinde obšírně vysvětlili, nejsou tyto nikterak v rozporu s Herodotem vytčenými sídly Budínů a jich slovanskostí, neboť z 13-ti známých druhů sobů alespoň *sob lesní* (*Rangifer fennicus*) sahal tehdy jistě až do severní poloviny území budínského (dle spolehlivých ruských zpráv žije dnes sob hromadně v Sibíři ještě až v Tuvinské autonomní oblasti RSFSR, tj. při 50° sev. šířky, na níž leží Kijev a Praha).

Nakonec třeba se ještě zmíniti o jedné důležité věci. Existují totiž odborníci, kteří zásadně odmítají možnost slovanské příslušnosti Budínů tvrzením, že sídla Slovanů třeba v oněch dávných dobách hledati pouze v prostoru mezi středním Dněprem a Vislou a proto že slovanská národnost u lidu sídlícího od Dněpru na východ jest již eo ipso vyloučena. Názor ten jest sice nesprávný, avšak co se Budínů týče, přece se poněkud blíží pravdě. Bedlivý geograficko-lingvistický průzkum území ruského, jejž uvádíme v jiném našem díle, ukazuje totiž zřejmě, že *původní sídla Slovanů*, tedy jich *kolébku*, třeba klásti od čáry *Pripet* — *dolní Desna* — *Sejm* na *sever*. S tím též souhlasí i resultáty archeologie, která shledává od této čáry na jih, tj. v celé dnešní Ukrajině, v dobách oněch kulturu neslovanskou, „předskythskou", již považuje, zajisté že právem, za *graekoidní*, tj. tráckou.

Ve sledu toho třeba pojímati východnější sídla Herodotových Budínů, jichž slovanská příslušnost jeví se našimi doklady nepochybnou, jako pozdější *slovanský územní zisk*, docílený tím, že živel trácký počal již dávno ve III. tisíciletí před n. l. (Hethité) vyprazdňovati jižní Rus, dobrovolnou migrací hlavně do přední Asie, jež jej lákala svým bohatstvím, získaným hospodářskou vyspělostí. Pohyb ten trval dlouhé věky a nabyl teprve dnešní vědou s úžasem zjišťovaných rozměrů. Slovanský proud postupoval lesnatým územím podonským, jež sahalo až k dnešnému Stalingradu, kde už za dob Šafárikových zjistil jim připomínaný ruský badatel Zwick zřetelné stopy někdejších lesů. Událost odehrála se

jistě dávno před početím éry skythské na Ukrajině, tj. rokem asi 700 př. n. l., a příchozí nehovořili asi ještě vysloveně slovansky, nýbrž starou svou původní řečí baltoslávskou.

Zajímavo jest, že tito dávní Slované zvali se již patrně *Srby* a název ten, jak ukážeme při rozboru díla Ptolemaiova, roznesli jako geografický i daleko do východní Rusi, podavše tím důrazné potvrzení správnosti Šafárikovy Niederlem popírané teze, že památný tento název byl původně *všeslovanským*.

Gelôni — Γελωνοί

Jsou národ známý nám již z Herodotem uvedené staré řecké tradice o praobyvatelech Skythie. V kapitolách 108—9 hovoří o nich opět, avšak líčí je již nikoliv jako národ, nýbrž pouze jako řecké kolonisty, vypuzené ze Skythie a obývající veliké město *Gelôn — Γελωνός*, ležící uvnitř území Budínů, od nichž se prý liší vzezřením i řečí. Zdůrazňuje, že na rozdíl od nomádních Budínů jsou rolníci, obdělávající půdu a živící se obilím. Hovoří prý řečí poloskythskou a pořeckou. S obdivem popisuje jich sice dřevěné, avšak výstavné město se sochami řeckých božstev a slavnostmi, obehnané vysokými dřevěnými hradbami, tvořícími čtverec o délce stran rovné 30-ti stadiím (= 5 km). Kárá Řeky, že prý někdy neprávem zovou Gelóny i Budíny. Sám však v dalším činí totéž nazývaje Gelonos městem Budínů — *ἡ τῶν Βουδινῶν πόλις* (IV, 123).

Na rozdíl od této jeho zprávy označují však všichni autoři pozdější Gelóny za *národ*, tak např. věrohodný Pomponius Mela, Dion Periegetes, Ptolemaios, Ammianus Marcellinus, Eustathius a Stefanos Byzantský. Ve sledu mylné etymologie (Gelon = Bodač, válečník od gel - bodati) bájili hrůzostrašné povesti o jich ukrutnostech.

Dnešní odborníci pojímají většinou Herodotovu zprávu doslovně, vykládajíce Gelon jako řecké obchodní emporium, obývané směsicí domorodců neznámé národnosti a řeckých kupců. Šafárik vyslovil pravdě blízkou domněnku, že Gelóni byli pouze zvláštní větev slovanských Budínů (I, 221). O etymologický výklad názvu pokusil se Tomaschek a dospěl k závěru, že Gelóni znamenají „die Glanzvollen, Blühenden" od řec. *γελεῖν* = kvésti, slov. zelenati se (Nied. I 286). Naše rozřešení zní zde takto:

Z Herodotem uvedené (IV, 10) staré tradice řeckých kolonistů vyplývá, že Skythii obývali původně Agathyrsi — karpatští Trákové a Gelóni, národ etnicky blíže neoznačený, po jich nuceném odchodu pak že země zmocnili se Skythové. Údaj ten získali Řekové pontičtí z *autopsie*, neboť okolnost, že nazývají Tráky místo Kimmeriové ještě jich starým z Karpat přineseným jménem, svědčí jasně o tom, že již dávno před touto událostí sídleli mezi nimi a byli pak očitými svědky této. Ve sledu toho třeba považovati Herodotovo tvrzení, že Gelóni byli pouze obyvatelé města Gelónu, za zřejmý omyl. Ve skutečnosti šlo tedy o celý národ, který pod náporem Skythů vyklidil kol. r. 700 svá ukrajinská sídla a našel útulek mezi Budíny. Netřeba ani podotýkati, že národ ten neoddal se rolnictví teprve, když se octnul uprostřed budínských pralesů, nýbrž že zaměstnání toto přinesl samozřejmě již s sebou z Ukrajiny. Stejně jest jasno, že vyklizení této mělo ráz překotného útěku a že k Budínům uprchnouti zdařilo se pouze části národa, kdežto ostatek že uvázl na Ukrajině, neboť Skythové si po odvěkém zvyku všech starověkých násilnických dobyvatelů jistě dali nemálo záležeti na tom, aby tento rolnický lid zadrželi a učinili z něj svého zotročeného živitele. Že název Gelón na Ukrajině do dob Herodotových vymizel, mělo zajisté dvojí příčinu. Předně, že jeho původci a hlavní užívatelé byli zmizevší Kimmeriové, a za druhé, že zbylá vrstva národa přestala ho jako cizího sama užívati, zvouc se prostě *Sedláky*, Herod. *Arotéry* a *Georgy*. Ostatně poddanství skythské připadlo jí sice jistě tíživým, avšak jakous předběžnou průpravou k tomu jistě již měla z dob kimmerijských, neboť není myslitelno, že by národ, který projevil takou bojovnost a útočnost jako Kimmeriové v Asii, byl nevztáhl ruku na své vojensky jistě chatrně organisované rolnické sousedy a neuvedl je nakonec ve své područí.

Jaký byl ve skutečnosti *zevnějšek* a řeč oné k Budínům uprchlé větve gelonské, nelze sice přesně říci, jedno však jest jisto, totiž že Herodotův popis platil pouze obyvatelům samotného města Gelónu, obývaného směsí domorodců gelônských a řeckých přistěhovalců, kteří tam dle všeho byli tak četní, že měli převahu a vtiskli městu řecký ráz, a za druhé že gelônští uprchlíci se sice jako míšenci Slovanů s Tráky asi od Budínů svým k brunetnosti inklinujícím zevnějškem poněkud lišili, avšak jazykově byli jim jistě zcela blízcí, jak svědčí okolnost, že je bez odporu (o němž by Herodot byl jistě zvěděl a referoval) mezi sebe přijali. Fakt, že přinesli s sebou do nových sídel i své staré pojmenování Gelóni, mohl by se vykládati i tak, že splynutí jich se Slovany nebylo ještě úplně dokonáno, anebo že právě byli složkou, která si ještě uchovala s dozvukem řeči i stopy trácké energie a proto zavčas prchla před Skythy z Ukrajiny, zatím co zcela již slavisovaný zbytek národa zůstal pasivně sedět ve svých sídlech. Eventuality ty neměly však významu.

Historicky rozhodující jest skutečnost, že na místech, kam Herodot klade své Gelóny a Budíny, vynořil se na úsvitě dějin mohutný ruský kmen *Severjanů*. Odborníci se s překvapením táží, odkud vzal uprostřed Rusi svoje na sever poukazující jmeno. Odpověď jest prostá a zní, trváme, že název ten znamená zkrátka *slovanský překlad tráckého Gelón*, a sice nade vši pochybu správný (árijské *gal — gel = bodati, mraziti*, odkud litev. gelti = bodati, gelonis = žahadlo.

gelmenis, geluma = krutý mráz, lat. gelus, gelidus atd.). Hlásá nám překvapující fakt, že Gelóni splynuli nakonec s Budíny v jednotný slovanský národ, který přijal ve slovanském znění jméno své sice menší, avšak kulturnější složky gelônské. Zde máme zároveň i důkaz že, jak jsme již prohlásili, příchozí Agathyrsi vskutku nazvali sebe *Kembery* — *Kemmery*, tj. *Křivany, Zátočany*, lid salašící při kembru — zátoce, severní své sousedy pad *Gelóni* — *Seveřany*.

Kdy toto splynutí se uskutečnilo, nelze ovšem přesně říci. Jisto však jest, že již záhy v pravěku. Snad již za dob Herodotových se název Gelón užíval pouze ve městě samém. Pojmenování Severjané uvádí ve znění *Savari* — *Σαυαροί* (tak i původně znělo v protoslovanštině, od árijs. *savara* = mokrá, deštivá strana) prvý Ptolemaios (II. stol. n. l.), jehož zprávy z tak odlehlých končin bývají však opozděné i o celá století. Zajímavo jest, že ze starších pramenů zná ještě i název Gelóni, a chápaje jej správně jako ‚Seveřané', položil je až na nejzazší ruský sever.

A nejen osudy Gelónů lze takto zjistiti, nýbrž i jich centra Gelónu, neboť pouhý pohled na mapu praví, že byl totožným s dodnes existujícím ústředním městem Severjanů, starým, již ve Slově o pluku Igorově uváděným Putivlem na Sejmu (viz mapu). O správnosti toho nepřipouští pochyb nejen jeho poloha uprostřed někdejšího území budínského, nýbrž i samé jméno, jež jasně hlásá, že město bylo velmi vhodně zvoleným východiskem *putů* — cest, putovním centrem,[55] odkud vybíhaly obchodní cesty všemi směry do vnitra Rusi, zejména ovšem k Rokytnu pro kožešiny, k Baltu pro jantar a na Ural pro zlato, drahokamy a kožešiny. Lze proto bezpečně tvrditi, že starý Herodotův Gelón existuje dodnes jako jedno z nejstarších měst evropských a zároveň prvé město slovanské. Jest to jasné svědectví, že Slované sídlí kol něho již od dob jeho slávy a rozkvětu jako starověkého centra obchodního a že byli očitými svědky oněch proslulých poutí řeckých obchodních karavan, jež vzaly za své nejpozději vpádem Gótů v II. století n. l. On jest též zajisté oním ‚finským' městem *Kariskem*, o němž dodnes se vedou odborné disputace.

Toť naše evidentně správné rozřešení problému Herodotových Gelónů, jež lze právem nazvati *základem slovanské historie*. Zde konečně stojíme na pevné půdě a poznáváme s určitostí další dva slovanské národy, Gelóny a Budíny, splynuvší později v jednotný národ Severjanů. V *Budínech* rodí se takto přímo ústřední *krystalisačný bod Slovanstva* v pravěku. Představují pod později přijatým jménem ‚Severjané' *nejstarší* zaručeně *slovanský národ*, jenž v nepřetržitém vývoji vstoupil po více než tisíci letech na forum historie evropské a ve svých potomcích žije neztenčeně dodnes, zvěčněn byv v poesii svým tažením pod údělným knížetem *Igorem* Svjatoslavičem proti Polovcům ve XII. století ve slávném ruském eposu *Slovo o polku Igoreve*.

Stručné shrnutí fakt zní zde takto: Doba historická zastihla v Herodotově území budínsko-gelonském mohutný ruský kmen Severjanů, jichž jméno jest zjevně pouhým překladem názvu Gelóni a v této končině dá se vysvětliti právě jen původem z onoho dávného Gelônoi, jež znamenalo původně obyvatele severní Ukrajiny. Výmluvným ověřením těchto fakt jest i jméno severjanského centra Putivlu — Gelônu, znamenající ‚ústředí putů' starověkých obchodních karavan.

V nejnovější době zjistila ruská *archeologie* v oblasti gelonské množství rozsáhlých hradišť rolnických praobyvatel dob skythských, jež považuje za slovanská (Niederle, Treťjakov). Nelze pochybovati o tom, že až zjistí i přesně polohu někdejšího Gelónu, jež se asi valně nelišila od dnešního Putivlu, najde i nemálo antických památek řeckých. K výsledkům těm byla by zajisté dospěla již dodnes, kdyby jakýmsi nedopatřením nebyla přehlédla Herodotovy zprávy o Gelónech.

Androfagové — *Ἀνδροφάγοι*

Jsou též národ nám již známý. Pro prehistorii, zejména slovanskou, jest důležitou otázka jich sídel a národnosti.

Bydliště jich vymezuje Herodot dvěma údaji. V jednom je klade na východ od Borysthenu (IV, 17), v druhém pak dí, že leží na sever od Skythů Rolníků za velkou pustinou (IV, 18). Byla to tudíž oblast asi kol dnešního *Charkova*.

Jich čudská *národní příslušnost* vyplývá jasně již z jich jména, jež jsme přesvědčivě vyložili jako nesprávný překlad praslovanského původního názvů Čudů *Samojedi*. S tím též plně souhlasí Herodotovo líčení jich krajně nízké kulturní úrovně: ‚Živí se sice již pastýřstvím a šatí se po skythsku, ač nejsou Skythy, avšak mravy mají ze všech lidí nejsurovější, nemají práva, ani zákonů, tj. žádné společné kmenové organisace, a holdují mužojedství (IV, 106).

Jest to nejstarší a krajně významné svědectví o neobyčejné kulturní zaostalosti Čudů oproti Áriům v pravěku, potvrzované všemi pozdějšími spisovateli antickými a vylučující již předem jakékoliv mocenské teritoriální zábory na úkor Áriů. Jako v rodinných hloučcích lesy se plížící sběratelé plodů a lovci drobné zvěře mohli sice nepozorovaně proniknouti i hluboko do areálu Áriů, avšak kompaktně obsaditi mohli pouze území, o něž tito nestáli pro jeho nehostinnost. Přitom třeba si všimnouti, že Androfagové jeví přesto již značný kulturní pokrok od původní čudské primitivnosti, neboť z národa sběravého a loveckého se vyšinuli na nomádní a naučili se od okolních árijských sousedů i tkáti látky, takže přestali se odívati kožemi. Jest to důkazem, že pobývali na jihu v sousedství Áriů již dosti dlouho před dobou Herodotovou, takže vnuká se domněnka, že snad původně seděli v lesnatém středním Podoní a byli později z něho vytlačeni Budíny, deroucími se k východu, na skythskou

step. Jejich Herodotem vytčená sídla, svědčící o malé početnosti Skythů už za oněch dob, znamenají, jak už řečeno, nejjižnější hranici, jaké kdy Čudové finoidní na půdě evropské dosáhli.

Toto jasné a argumentačně přesvědčivé rozřešení otázky Androfagů podal v podstatě již Šafárik (I. 331—2), zmýliv se však v odhadu sídel. Niederle nezaujal zde přesně stanovisko[56] (I. 274). V prehistorii nemůže ovšem překvapiti, že i tento zcela průhledný a snadno rozřešitelný problém byl vyřízen řadou různých absurdností, avšak tak fantastický závěr, jaký mu se souhlasem jiných přibájil Tomaschek, zasluhuje skutečně obdivu. Uznal totiž sice Herodotovy Androfagy správně za Čudy, avšak zároveň je prohlásil za pozdější Ptolemaiovy *Amadoky*, jež tento klade na Bílou Rus a k Rokytnu, takže tím přiznává Čudům domovské právo přímo v samém srdci Ruska, a to dokonce v Předdněpří. Jeho argumentace zní takto (Nied. I. 274): ‚Název Amadoci jest trácký, a jak indické (sansk.) âmâdaka = Rohfleischesser dokazuje, znamená synonymum pojmenování Androfagoi. Ergo Ptolemaiovi Amadokoi jsou totožní s Herodotovými Čudy Androfagy'. Ve skutečnosti mají se však věci tak, že předně, jak již víme, značí název Amadokos *Siloslava*, muže silného neb i násilného, a za druhé, že žádné â madaka = jedlík syrového masa vůbec v árijštině neexistovalo, nýbrž, jak konečně i Tomaschek jinde doznává (Thraker, 96), pouze název âmâdaš, sansk. âmâda (am- = ‚silného' + ada = jedlík), řec. ὠμηστής (ὠμός = syrový, ‚silný' + ἠστηρ = jídač) atd. (Walde-Pokorny, *Vergl. Wört.* I, 119) jako protiklad ku yavâdaš, sansk. yavâda = obilojedec (od yava = obilí, lit. javai).[57]

Herodotovi Androfagové se tedy neproměnili později v Amadoky, avšak též nezmizeli, nýbrž couvnuvše za potomních bouřlivých událostí, jichž jevištěm se Ukrajina na dlouhé věky stala, dočkali se, trváme, v koutě volžském, značně rozmnoženi, dneška pode jménem *Mordvinů* (letopisná Mordva). I tento jich název jest ovšem původu árijského, utvořený od árij. kořene mard- = ničiti, odkud i lat. mordere = kousati, mors = smrt, pak germ. morthjan, ahd. murdjan = morden a j. (Fick, *VW* I, 175, VII, 233). Též jeho předlohou zřejmě bylo slovanské pomlouvačné ‚Samojed'.

Melanchlaini — *Μελαγχλαῖνοι*

Byli dle Herodota východními sousedy Androfagů a seděli za Skythy Královskými (IV, 20), tedy pod výběžkem budínským mezi Doncem a Donem. Blíže o nich praví pouze, že všichni nosí černý šat, od něhož mají jméno, a ač Neskythové, mají obyčeje skythské (IV, 107). Libanios však (IV. stol. n. l.) dle kdesi získaných informací tvrdí (Nied. I. 272), že mají mravy zvířecí, neznají zákonů a práva, žijíce jako divoši. Jest to líčení, pronášené antickými autory o Čudech vůbec již od dob Herodotových, a potvrdzuje nám proto i čudskou příslušnost Melanchlainů.

Jméno jich, jak vysvětluje Herodot, jest řecké, tedy složené z *μέλας* = černý a *χλαῖνα* = plášť, slovan. halena,[58] takže Melanchlainos značí *Černošatce*. Uvážíme-li, že v dolním Povolží až ku kazaňskému ohbí žije roztroušeně jako starý společník Mordvinů — Androfagů stejně značný čudský národ Čeremisů (letop. Čeremisi), nemůžeme býti v pochybách, že jsou to potomci Herodotových Melanchlainů, neboť jich jméno znamená prostě slavismus *Čeremis* = *Černoch*, utvořený týmže způsobem jako čeremucha, čeremcha = střemcha (strom s černými plody a korou), čermák (pták s černým hrdlem) a j.

Stojíme proto před otázkou, v jakém vztahu jsou k sobě *názvy* Melanchlainos a Čeremis, čili který jest původní. Z údajů Diona Chrysostoma, který meškal kol r. 100 n. l. v Olbii a bedlivě sledoval tamní poměry, vyplývá, že řecké Melanchlainos bylo vlastně pojmenováním jakéhos sarmatského kmene, jenž nosil černý šat, který se stal tehdy i módním v Olbii (Nied. I. 275). Miller (ibid.) označil za tyto Černošatce sarmatský kmen Saudaratů, vyloživ jich jméno z osetinského sau = černý a dar- = nesoucí, daräs = oděv. Pokud sahají naše ling. vědomosti, může zde přesně jíti o árij. *sûd* — saud — = temný, ‚špinavý' (v něm. sudeln = špiniti, lit. šudas a lot. sudas m. = nečistota, bláto) a *dar-* = držení, odění, takže Millerovu výkladu lze úhrnem důvěřovati a pojati proto název Saudarati, uvedený již na památníku Protogenově (250—200 př. n. l.) jako jméno sarmatského kmena, za původní, nejstarší a řec. Melanchlaini i slovanské Čeremisi za jeho kopie. Přenesení těchto na Čudy lze ovšem vysvětliti již pouhým převzetím onoho zvláštního obleku od Saudaratů. To však při plachosti a separatismu čudském znamená, že Čeremisi nežili pouze dlouhou dobu vedle Saudaratů, nýbrž přímo mezi nimi, ba pod nimi. Zkrátka řečeno, Saudaraté asi, překročivše starou sarmatskou hranici Don, ovládli na delší dobu východní křídlo čudských přistěhovalců, rozložené v místech Herodotových Melanchlainů, ve sledu čehož tito převzali od nich šat a část zvyků, proměnivše se takto v Saudaraty — Melanchlainy čudské.

Pro prehistorii slovanskou jest důležitou otázka, *kdy* vznikl název Čeremis. Odpověď na ni leží nasnadě. Uvážíme-li, že čudští Melanchlaini byli zrovna tak sousedy Budínů jako Samojedi-Androfagové, jest zřejmo, že tito měli pro ně již za dob Herodotových nějaké svoje vlastní pojmenování, odpovídající významem názvům Saudarat a Melanchlainos, a že toto pak se rozšířilo a ujalo i u ostatních Slovanů. Bylo to samozřejmě i samotnými Čudy akceptované Čeremis, utvořené tak jako *Chvalis* = Chazar od Chvalinského moře (Igor), neboť, kdyby to bylo bývalo Saudarat neb Melanchlain, existovalo by dodnes, poněvadž jeho pozdější přeložení do slovanštiny jest evidentně vyloučeno. Dlužno proto považo-

vati název Čeremis za další významný doklad slovanské prehistorie z dob Herodotových.

Toť naše rozřešení problému Herodotových Melanchlainů, na jehož správnosti pevně trváme. Šafárikovi se zde umístění ani výklad nezdařily (I, 332—3). Rovněž Niederle mylně soudí (I, 275), že asi šlo o Saudaraty Sarmaty. Herodot sice, pravda, národnost Melanchlainů výslovně neudává, protože neví, jak ji označiti, avšak, kdyby byla bývala sarmatskou, byl by ji jako sobě srozumitelnou a známou jistě uvedl. Ostatně pro čudskou příslušnost onoho lidu lze uvésti dva pádné doklady. Prvým jest ono líčení Libaniovo, druhým pak fakt, že Melanchlaini odepřeli Skythům pomoc proti Dareiovi, a když tito, couvajíce před vojsky perskými, zamířili do jich území, prchli před nimi s Androfagy na sever, kdežto všichni Sarmaté Skythům jako pokrevně příbuzným podporu onu přislíbili. Existovali tudíž již koncem VI. století vedle Saudaratů sarmatských i čudští, dnešní Čeremisi, a tito už tehdy vlastnili území, do něhož je umísťuje Herodot.

Sarmaté — Σαρμάται

Jsou národ, jenž ještě více vtiskl svou pečeť pravěkým dějinám východní Evropy nežli Skythové. Herodot, a po něm starší spisovatelé, zove je *Σαυρομάται*, což Justi (Nied. I, 322) vyložil jako iránské *caoromatai* = ‚Mit dem Schwerte versehene'. Výklad jest v podstatě správný, název však znamená doslovně ‚lid oplývající meči (bojovníky)', neboť jde tu o derivát avestského çaora m. = meč, adjektivum *çaoromant* = ‚bohatý meči', plur. çaoromatai. Pozdější tvar Sarmatai hlásí se k arménskému zarm = potomstvo, národ (= lit. želmů — potomstvo, doslovně ‚zeleň').

Herodot je umísťuje na levý břeh Donu od Maiotidy až do středu velkého oblouku tohoto. Prohlašuje je za národ zplozený Skythy a Amazonkami a hovořící zkaženou skythštinou. Správnou informaci podává o nich Diodor Sicilský pravě, že jsou Médové, které Skythové, dobyvši kol r. 635 Médie, přestěhovali pro jich odpor do Evropy. Na tento dějinně významný údaj upozornil již Šafárik (I, 374).

Dejinná role jich počala vpádem do Skythie po roce 400 př. n. l. a vrcholí za dob Ptolemaiových.

Taurové — Ταῦροι

Tímto imposantním jménem (z Tauros = Velikán, Silák) zvali Řekové obyvatele chersonesu (*χέρσος* f. = souš, pevnina + *νῆσος* f. = ostrov, tedy soušový ostrov, polostrov) Tauridy, která byla tak nazvána dle pohoří *Tauros*, dnešních Jajlí (= hory), dosahujících svými divoce rozeklanými štíty 1550 m výšky. Herodot je líčí jako krvelačné, surové loupežníky, kteří nešetří ani ubohých mořských trosečníků, vraždíce šmahem všechny zajatce, jichž uťaté hlavy vztyčují na dlouhých žerdích nad svými příbytky (IV, 103). To však za jeho dob platilo zajisté pouze o divokých horalech samotného pohoří Tauru, neboť ostatní obyvatelstvo skládalo se již z pokojných usedlíků, živících se hlavně zemědělstvím a žijících ve spořádaném státě, řízenem domácími králi sídlícími v Pantikapaiu, položeném při bosporu (*βοῦς* + *πόρος* = dobytčí brod, přechod) Kimmerském.

Byla to tzv. říše *Bosporská*, jež zabírala i protější břeh bosporu a podél východního pobřeží Maiotidy sahal též kus na sever, časem až do blízkosti Tanaidu. Svou existenci oproti Skythům hájila za pomoci Athéňanů, kteří bylo odběrateli jejích obilních přebytků. Když pak tito pozbyli počátkem IV. století námořní hegemonie, počal i odpor říše proti tlaku skythskému slábnouti, takže nakonec si musila klid vykupovati, jak již víme, poplatkem, který však nezamezil trvale opakování vpádů skythských a r. 115 př. n. l. byla by jistě podlehla trvale spojenému útoku skythskosarmatskému, kdyby poslední domorodý král Pnérisadès II. nebyl ji vydal do ruk pontického krále Mithridata VI., jenž sice útočníky vyhnal, avšak sám se jí úplně zmocnil, dosadiv za krále svého syna Farnaka, který ji zašantročil Římanům.

Z osudů jejích i z řeckotráckých jmén králů jest jasno, že obyvatelstvo bylo národnosti trácké, zkrátka zbytkem Kimmeriů. Její vývoj spadá vlastně, V. stoletím počínaje, jako známý nikoliv již do prehistorie, nýbrž přímo do historie. Bylo však třeba jej zde alespoň stručně uvésti, protože preh. odborníci, nevzavše věci ony na vědomí, učinili z národnosti Taurů prehistorický problém krajní záhadnosti. Patří k nim i Niederle, který úvahy o Kimmeriech končí závěrem (I, 220—1): „Jsou-li však Taurové zbytkem starých Kimmeriů, jenž se uchýlil do hor krymských, jsou-li také Tráky, nebo Finy, nebo kmenem kavkazským, vůbec nelze rozhodnouti"[59].

Národové uralské cesty

Na konec třeba též stručně pojednati o národech, jež Herodot uvádí při popisu řecké obchodní cesty na Ural. Poněvadž má místy i ráz fabulosní (hovoří o národech Kozonožců — *Αἰγίποδες* a ‚půl roku spících'), odborníci jej dosud pomíjejí jako bezcenný. Ve skutečnosti jest to však velmi významné svědectví o tehdejších etnických poměrech v *Povolží* a středním *Uralu*, podané v kap. IV, 22—27.

K tomu vedly dle našeho zjištění, souhlasícího s domněnkou Niederlovou, tehdy z Olbie dvě řecké obchodní cesty. Prvá, Herodotem neuváděná, šla přímo na sever, podél Ingulu a Suly do Gelónu — Putivlu a odtud přímočaře k východu. O jejím užíváním Řeky svědčí fakt, že vedle Hyrgis — Donce a Tanaidu — Donu znali i dnešní Choper — Oaros a Medvedici — Lykos, jakož i zasahování Thyssagetů až na jejich horní

toky. Druhá cesta směrovala podél Maiotidy a dolního Donu k Volze. Obě setkávaly se u dnešního Saratova, tj. v místě, kde dle Herodota povolžská cesta se uchyluje „poněkud k východu" a za sedmidenní poutí neobydlenou pustinou počínají sídla národa Thyssagetů.

O *Thyssagetech* — *Θυσσαγέται* Herodot dí s důrazem, že jsou lovci, což znamená, že se potulují, nemajíce přesných hranic své državy. Tím se vysvětlí nesrovnalost, že je prohlašuje za národ veliký, kdežto zanedlouho se objevují na foru dějin jako pouhý málo významný kmen Sarmatů. Mimo to obývali své území velmi řídce, neboť dle Herodota sídlil mezi nimi ještě další lovecký národ *Jyrkové* — *Ἰύρκαι*, tj. soudě dle etymologie čudští Mrzouti, *Nevlídní* (viz finské jyrkä = schroff, streng). O národnosti Thyssagetů Herodot nehovoří. Praví pouze, že jsou národ zvláštní (*ἴδιον*). Netřeba však pochybovati, že byli příslušníky Tráků, jak jasně napovídá jich jméno, jež, trváme, znamená *Thussai Getai* = *Tiší* (staročesky Tuší) *Soukmenovci*. Byli to, tak jako turkestanští Massagetové, zatoulaný trácký kmen, který se později objevil ve Skythii pode jménem *Thyssamatů* jako součást Sarmatů a dle našeho zjištění dodnes žije na Kavkaze pode jménem *Tuši*.

Jimi končí Herodotův popis pravého břehu Volhy.

Na levém, „od Thyssagetů na východ" uvádí *Skythy*, o nichž tvrdí, že se odštěpili od Královských. Ať tomu tak bylo neb nikoliv, jisto jest, že vlna skythská sahala tehdy z ruského Turánu až po Volhu.

Dále k východu jmenuje „pod vysokými horami", tj. již v Uralu, usedlý národ *Argippaiů* — *Ἀργιππαῖοι*, jichž záhadné jméno jest zvláštní náhodou důležitým dokumentem pro Slovanstvo doby Ptolemaiovy. Vypravuje o nich četné zajímavosti. Dle jeho popisu byli „ploskonosí" Žlutokožci a „holohlaví", tj. holili si, jako dosud některé kmeny africké, hlavy proti zavšivení. Jich národním nápojem jest prý šťáva stromu pontikon (višně) kterou zovou *asehy*. Dle toho vidno, že šlo o dnešné tamní Baškiry a jich lidový nápoj *ačuj*, připravovaný z plodů divoké třešně (višeň roste až u Pontu). Národ prý nemá zbraní a jest naprosto spravedlivý a proto jej zovou svatým. Ze všeho toho viděti, že nebyl tehdy ještě turkisován jako dnes, nýbrž že to byli čistokrevní, dobrosrdeční *Čudové*. Řecké karavany docházejí prý až k nim, tj. hlavně do zlatonosné oblasti kol dnešního *Zlatoustu*.

„Za horami" (Uralem) sedí prý dle údajů Argippajů stejně spravedlivý národ *Issedonů*, tj., trváme, Čudů, na řekou *Izetem*, přítokem obského Tobolu.

Ještě dále na východ jsou prý *Arimaspové* = *Ἀριμάσποι* čili *Jednoocí*. Tato etymologie, dosud obecně přijímaná, jest však dle autorova zjištění zcela mylnou. Iránské Arimaspaš znamená ‚*koňmi chudý*' (iran. arima = něm. arm, aspaš = koňař).

Ze všeho vyplývá, že odchod ukrajinských Skythů z Turánu nezmenšil valně državu skythskou a že tato nadále sahala po obou stranách Uralu až za 55° sev. šířky, tj. v Evropě až téměř k volžskému kolenu u Kazaně a v Asii po oblast tajgy u Tobolska. Teprve od této linie na sever prostírala se souvislá država čudských Ugrofinů. Argippaji a Issedoni byli pouhým jejím předvojem.

Tento Herodotův obraz oblasti uralské znamená věru radikální korekturu fantasmat finomanů, dovozujících prioritu Ugrofinů v celé východní Evropě až po Vislu.

Přehled Herodotovy etnografie

Vyložili jsme správně původ Kimmeriů a etymologii jich jména, načrtli přesně úlohu, kterou hráli v historii Ukrajiny, včetně Krymu, a v Malé Asii až do svého zániku, čímž zmizely všechny dosavadní záhady z jich historie. Zjistili jsme praslovanským názvem *kumir* dávné kulturní styky slovanskotrácké na jižní Rusi před érou skythskou.

Totéž učinili jsme v míře ještě větší u *Skythů*, kde jsme uvedli správný výklad nejen jich jména, nýbrž i všech názvů kmenových, zejména *Auchatů* a záhadných *Alazonů*, a nakonec jsme i prokázali mocenskou a hospodářskou expansi jich mimo hranice Herodotovy Skythie (vých. Halič — *med*, Bukovina — *bukvice* a Kijevsko — *jantar*).

Největší péči věnovali jsme otázce Herodotových Skythů Aroterů a Georhů, dovodivše přesvědčivě jich slovanskou příslušnost, jakož i že *Georgoi* znamenají překlad slovanského *Poljané* a *Aroteres* slovanských *Lemežontů* — *Lemůzů*, odnoží to praslovanských Núrínů, Herodotových Neurů.

Zjisitli jsme existenci Herodotova národa *Gerhů*, vyložili správně jejich jméno a objasnili celé důležité hospodářské pozadí s nimi souvisící.

Věnovali jsme pozornost i záhadným *Abiům*, dovodivše jich popíranou existenci.

Nemenší péči věnovali jsme i *sousedům* Skythie: *Sigynny* se nám zdařilo uvésti v správném světle na forum historie.

U *Neurů* jsme podepřeli správnost Šafárikova výkladu jich jako Slovanů Núrínů — *Noranů*, obyvatel nur.

Ještě úspěšněji zasáhli jsme do otázky *Budínů* dokázavše přesvědčivě správnost Šafárikova prohlášení jich za Slovany. Poprve v historii vymezili jsme správně rozsah jich sídel.

Nejvýznamnějším naším odhalením jest důkaz, že záhadní Herodotovi *Gelóni* byli Slované, kteří, splynovše s Budíny, vystoupili na jeviště dějin pode jménem ruských *Sěverjanů* s centrem *Putivlem*, Herodotovým Gelónem.

Dále jsme dokázali, že Herodotovi *Androfagové* značí překlad slovanského *Samojedi* a název *Čeremisi* že pošel ze sarmatského *Saudaratai*.

U *Taurů* jsme objasnili jich kimmerskotrácké příslušnost.

Jazykové důkazy pravěkého sídlení Slovanů na Ukrajině

V otázce, zda vůbec a odkdy obývali Praslované Ukrajinu, přikládá se kardinální význam *jazykovým vztahům mezi starou iránštinou a slovanštinou*. My sice důležitost jich též plně uznáváme a podrobíme je zde bedlivé úvaze, avšak resultáty jich nehodláme používati jako historické důkazy, protože postrádají až na jediný místního určení a časového data, takže skytají po té stránce možnost libovolných odhadů.

Jest mnoho lingvistických odborníků, kteří tvrdí, že, nemluvě o souhlasných znacích hláskoslovných, vysvětlitelných prostě někdejším sousedením (zejména affrikace původního g — gh v zh—z; např. země z árij. gama—ghama—zhama — zama = chodidlo od koř. ga — gha = jíti (hrmotiti), zima, znáti a j.), jest počet slovních výpůjček ze staroiránštiny ve slovanštině tak nepatrný, že neodůvodňuje mimo pouhé sousedění předpoklad nějakých těsnějších styků mezi oběma skupinami, zejména pak už ne společného, smíšeného sídlení, neb dokonce bývalého poddanství Iráncům, tedy pobytu Slovanů na Ukrajině za éry skythskosarmatské.

Proti tomuto stanovisku mluví však již obecně známa velká příbuznost arménštiny se slovanštinou, jež jest v jádru dávného původu starověkého. Naše průzkumné výsledky pak ukázaly, že souhrn starých převzatků slovanských z iránštiny jest podstatně větší a důležitější, nežli se dosud udává. Za také se totiž prohlašují a většinou též i uznávají tyto:

Bog, šaravary, kur, čaša, sto, sobaka, vatra, chata, kot, konopě, chmel, topor, sekyra, sochor.

Dle našeho zjištění však k nim určitě nepatří *topor*, jenž jest čistý slavismus ‚tepadlo', od tep — top = dotýkati se, tlouci atd., utvořený jako sochor a j., dále *sekyra*, slavismus od sak — sek = sekati, odkud i lat. securis, trácké sagaris Amazonek a j., a *sobaka* — psice, jež, jak jsme jinde dokázali, nemohla pojíti od Herodotova médského spaka = pes, poněvadž ruské plnohlasí postihlo pouze likvidové (r, l) skupiny typu tort — tolt, takže snad jde o pozdější iránský tvar.

Z našich vlastních dokladů jest to především důkaz, že staroslovanské *ščudъ*, *študъ* a jich zkratka *čud* = *obr* pošly od *Skudza* = Skyth. Základním tvarem bylo zde ščud a z toho ve slovanštině obvyklým krácením náslovného šč — v č — (viz české čirý ze staroslov. ščirъ —, germ. skira, anebo čistý z pův. ščist, litev. skaistas a j.) povstalo čud. Rovněž tak starobulh. studъ pošlo ze ščudъ pozdějším přehlasem šč — v št — (tak jako české štěpiti — štěp ze ščepiti — ščep od árijs. kořene skap — a j.).

Ježto výrazy ščud — štud — čud = obr jsou ve slovanštině zřejmě původu cizího, dospěli[60] badatelé záhy k názoru, že je dlužno odvozovati od etnického názvu Skyth. Tak již Bayer (Nied. I, 295) vyslovil r. 1728 domněnku, že jde o Slovany převzaté řecké *Σκύθης* jako označení finoidných kmenů — Čudů, k nimž tehdy čítali i Skythy. Šafárik naopak prohlásil toto za zgrecizované slovanské Ščud, utvořené z původního Čud — Ugrofin, Finoid a přenesené omylem na Skythy (I, 382—3(.

Jak již v předchozím řečeno, šlo zde bezpečně o název Skutsa — Skudza doložený z asyrštiny. Jest uváděn i v čínských zprávách z I. tisíciletí pr. n. l. ve znění Sut (Hrozný). Ježto Herodot při své návštěvě v Olbii zjistil, že samými Skythy nebyl vůbec užíván, jest zřejmo, že byl původu *předskythského*, tj. tráckého, *kimmerijského*, což zároveň znamená, že Slované jej musili pochytiti již tehdy, neboť později, z těsného soužití se Skythy po roce 700 byli by jistě převzali vlastní jejich pojmenování ‚*Skolo*'. Třeba proto jeho objevení u Slovanů klásti již alespoň do *VIII. století*, tedy do dob, kdy ještě nepřišli do bližších styků s Ugrofiny, jichž západní předvoj salašil dle bezpečného zjištění archeologů tehdy ještě až v koutě Volhy nad řekou Surou.

Ostatně vnucuje se silně závěr, že název Čud byl na tyto přenesen Slovany dosti pozdě a jen částečně (dnes platí úředně pouze pro Estonce) a že původním pojmenováním bylo samými Finoidy z Asie přinesené *Jam*, existující dodnes jako název kmenový u švédských Samojedů provincie Jämtland a východní poloviny Finů (Jamen, Jämen). O jeho někdejším obecném rozšíření u Rusů svědčí ruské *jamščik* = vozka, kočí. Protože jest v řečích finoidních osamoceným výrazem, dlužno v něm spatřovati jeden z oněch lingvistům málo dosud známých vzácných starých, již z asijské kolébky přinesených árismů, jež autor zjistil zejména ve finštině. Jde patrně o derivát árijského yam = jímati, spojovati, odkudž sanskrtské *yama* = *spojenec*, specielně ‚dvojník'.

Slované chápali je ovšem asi jako ‚jamař, doupnař' = obyvatel jam, doupat, kdežto v Asii bylo asi dvojníkem iránského *Saka* — Skyth ve významu ‚sebranka', tuláci (byli to potulní lovci a sběratelé lesních plodů). Jako název osadní vyskytá se na území od Obu přes Ural až hluboko do východní Rusi tak hojně, že již pouhým pohledem na mapu lze uhodnouti, kam až kdysi Finoidi pronikli.

Od ščud — čud = obr, tj. nadpřirozený, podivný, neobvyklý tvor pošly ve slovanštině pak četné příbuzné výrazy podobného významu, jichž řada jest tato:[61]

a) *podivuhodný zjev, div*: stbulh. študo — čudo, strus. ščudo — čudo, slovenské čud a jugosl. čudo;

b) osobní podivínství, zvláštnost, *mrav*: stbulh. študъ — čud f. = neřest, špatný mrav, ruské čudy = náladovost, podivínství a jugosl. čud = mrav, zvyk, odkud maďarské csuda = csoda;

c) nezvyklý, *cizí tvor*, cizinec: stbulh. štuždъ, rus. čuždyj, čužoj a ukraj. čužyj.

Zvláštní postavení zde zaujímají výrazy, jež polskou *mazurací*, tj. přehlasem č v c, ž v z, se pozměnily. Jsou to polské cud = div a cudzy = cizí, které přešly částečně i do řečí sousedních:

stčes. cudný — cidný = podivný a cuzí — cizí, lužické cuzy a slovenské cudzí. Z uvedeného vyplývá ten významný fakt, že výraz ščud — čud = obr, značící Skytha, tak se ve slovanštině vžil, že dal původ celé řadě významných názvů. Dlužno však dodati, že resultát ten jest ve vážném rozporu se stanoviskem dnešní lingvistiky a vyžaduje proto náležité obhajoby.

Již Šafárik (I, 352) prohlásil, že názvy *ščud* — čud = *obr* a čudo = div, pošlé od Ščud — Čud, tj. dle něho Finoid, třeba přesně odlišovati od cuzí — čužoj atd. = cizinec, utvořeného dle jeho soudu od germánského *thiuda* = *lid*, národ. Výklad ten doporučil pak i Miklosich ve svém *Etym. Wörterbuch*. Proto od těch dob přidržují se jej lingvisté vesměs alespoň pro rovnici cuzí = thiuda jako správného (Gebauer, Janko, Berneker a j.).

Důkaz, že jde tu opět o jeden z omylů lingvistiky slovanské, jest však zcela snadný. Stačí pouze poukázati na lingvisty dosud nepovšimnutý fakt, že vyjímaje skupinu polonoidní (polština a řeči polabské), vzniklo ve všech slovanských řečích náslovné *šč* — *č* z původního praslovanského *sk* — *k*, nikoliv z *t*-, takže z tud — tiud mohlo v nich povstati jedině túd — ťúd, a túdj — tiudj pak túz — ťúz, ťúz — ťúž. Správnost tvrzení toho potvrzují všechna hojná náslovná ť — v jazycích slovanských, jako např.: české tikati, tišiti, těkati, těšiti, tížiti, těžiti, ťukati atd. jež by musily zníti: cikati, cišiti, čekati, češiti, cížiti, čežiti, čukati atd. Z názvů tuda — tiuda mohlo tudíž povstati pouze *túzí* — ťúzí, túžoj — ťužoj a pod.

Jestliže tudíž dnes shledáváme v *srbštině*, chorvatštině a slovinštině oproti čudo = div výrazy: *túď* (srb.), *tuj* (chorv.) a *ptuj* (slov.) = *cizí* a jich deriváty, pak jest to nezvratným potvrzením správnosti námi zjištěného pravidla. Kmeny ty, jak svědčí dochované ‚čudo', měly původně patrně i výrazy čud — obr (dnes ‚div') a čudj — čuží = cizí, avšak poslední bylo později nahraženo deriváty túda lid (cizí), jež přední keltolog D'Arbois de Jubainville prohlašuje i u Germánů, a asi že správně, za převzatek od Keltů (v. *Les Celtes*), jimiž zde mohli ovšem býti haličtí Bastarni. Jde totiž zde o původní keltolatinské *tôtum* = celek, veškerenstvo, ‚síla'.

Ostatně autoru zdařilo se tu získati doklad, jenž činí konec všem pochybnostem a nedůvěře. Jest jím jméno ruského města při východním okraji Valdaje, blíže pramenů Volhy, jež zní *Molodaja Tud*, tj. *Mladý lid* (germánský). Jest zřejmě onen prehistoriky dosud marně hledaný protějšek ku varjažskému *Aldengjuborgu* = hradu Starých, dnešné *Staré Rusi* na západě Valdaje, čili zkrátka někdejší centrum *varjažské omladiny*, která se odštěpila od ústředí Starých, při jezeru Ilmeňském. Zde tedy máme dochované v ústech ruských v neporušené podobě ono germanské tuda, známé dosud jen v gótském znění *thiuda* = *lid*, pojímané ovšem Slovany jako ‚lid cizí, cizinci'. Jest proto zároveň i dokladem, že u Rusů se kdysi částečně užíval též výraz *tudij* — *túžij* = cizinec, později však že vymizel, byv vytlačen starým, pevně vžitým *ščudij* — ščuždij a čudij — čužij = cizinec — *Skyth*.

Jak z uvedeného vidno, Slované Škudzy — Skythy nejen dobře znali, nýbrž i žili s nimi v tak těsných a dlouhodobých stycích, že jich jméno podrželi ve znění Ščud — Čud navždy ve své řeči v takém významu a rozsahu jako žádných jiných podmanitelů. Nakonec byl jim Ščudem — Ščuždým — Čužím — Skythem každý cizinec. Že tak hluboké vžití názvu toho jest vysvětlitelno pouze archeologií potvrzeným soužitím na Ukrajině, rozumí se samo sebou.

Tento bezpečný jazykový důkaz slovanského sídlení ve skythské Ukrajině umožňuje položiti tam ještě další názvy, z nichž prvým jest záhadná *věža*. Bylo sice o něm již často odborníky uvažováno, avšak úsudky zůstaly daleko za skutečností, takže hluboký a historicky velevýznamný smysl slova toho zůstal dodnes tajemstvím. Niederle je ve svých *Starožitnostech* (*Sl. st.*, kulturní oddíl I, 2, 712) odbyl pouhou poznámkou pod čarou pravě, že jeho původ i význam jsou nejasné a použití mnohoznačné (stan v Letopisech, jinde předsíň, nástavek, věž atd.). Prvý a nejvážněji se obíral tímto problémem znamenitý německý kulturněhistorický odborník O. Meringer, který v řadě pojednání (*Stellung des bosnischen Hauses*, *Wörter und Sachen* a j.) dovozuje, že Praslované užívali, tak jako se dodnes děje v Bosně a Hercegovině, k dopravě po hladké, travnaté půdě vysokých vozů, opatřených dole místo kol sanicemi (dnešní bosenskohercegovské „pojízdné koliby"), které zvali věžemi (z árijs. veghja = vozidlo, Wagen). Odborné kruhy uznávají sice jeho výklad za důmyslný, avšak nedokázaný. Dle našich znalostí nejde tu vůbec o žádnou specialitu výlučně bosenskohercegovskou, nýbrž prostě o saně, používané i jinde, zejména v Alpách, k dopravě po horských travnatých srázech, hlavně při sklizni sena.[62]

Meringerův postřeh jest sice zajímavý, avšak s původem názvu věža, i když snad, jak se udává, v Bosně nazývají místy ony senem naložené ‚pojízdné koliby' věžami (zajisté jen pro jich tvar), nemá ničeho společného, neboť dle našeho bezpečného zjištění bylo věža praslovanským pojmenováním kolesového pojízdného obydlí *hamaxoiku* (= ἅμαξα = vůz + οἶκος = dům) kočovníků, jaké nám líčí Herodot již u Skythů. Také obývací „věže", zvané starými též „stany na vozech", byly asi odvěkým majetkem potulných nomádů. Historie je sice později zná pouze u Sarmatů, avšak lze uvésti i doklady odjinud. Měli je např. i Maďaři a Kumáni — Polovci, neboť v letopisu Kijevském čteme, že r. 898 táhli Maďaři kol Kijeva do Uher, a „prišedoša k Dnjepru, staša věžami", což znamená nikoliv, jak se všeobecně mylně vykládá, že „stanuli stany", nýbrž stanuli „věžami", tj. zastavili se se svými pojízdnými kolibami na březích Dněpru. O tom neponechává nás v pochybách dodatek letopisu

k oné zprávě: „bieša bo (roz. Maďaři) chodjašče aky se Polovci" (putovali způsobem Polovců). A jaký byl onen cestovní způsob těchto, jest jasno z toho, že *Slovo o pluku Igorově* užívá k označení, že Polovci dali se na pochod, rčení: „Věži sia poloveckyje podvizaša (věže polovecké se pozdvihly tj. vyrazily na pochod). O tom, že by stan mohl byl slouti u Slovanů kdysi věža, nemůže býti vůbec ani řeči již proto, že věža značí doslovně ‚pojízdná, jezdivá, *vozová*', tedy nanejvýš stan pojízdný — *hamaxoikos*, jak nám je Herodot popisuje u Skythů (houně napjaté na dřevěné kostře). Vyznačoval se asi vysokou, hrotitou střechou.

Pro nás jest zde ovšem hlavní otázkou doba a místo vzniku názvu. Odpověď se podává sama sebou, kdyžtě jsme jinde dokázali, že Slované obývali Ukrajinu již za dob skythských. Nelze proto pochybovati, že věžmi zvali již ony pojízdné koliby Skythů. Mluví pro to i velmi starožitný ráz názvu (vâghia — vêghia = Wagen). Později byli by použili nějakého ‚vozný stan' a pod.

Dalším podobným případem jsou ukrajinsko-polské *šaravary*, slovenské plundry, tj. široké, ‚plandavé' kalhoty, jež u Skythů uvádí Herodot pode jménem σαράβαρα, značícím patrně ‚*širočiny*'. Základem názvu jest jakési iránské šara (z kara černý) = temný, rozlehlý, ‚nedozírný', z něhož pak pošlo zajisté i slovanské šarý, šerý = tmavý, skvrnitý (srb. šár a šaren) a rovněž i slovanské specifikum širý, široký, zavedené místo původních výrazů, odvozených od všeárijského prat — plat- = šířiti, sansk. prathati (viz skr. prathas- řec. πλόντος = šířka, lit. platús = široký, F i c k III, I, 149). Kořen sar — šar (satem. kar-) = temniti, špiniti a pod. byl všeárijský (viz např. řecké σόρος = špína) a že existoval i v iránštině, svědčí dodnes maďarské šár = blato. Ba, kirgizské sara = poušť, doslovně temnota, rozlehlina, jeden z oněch nesčetných převzatků z iránštiny, napojuje přímo na slovanštinu.[63]

Třetím případem konečně jest název *čaša* — číše, vykládaný správně jako lebka užívaná vítězem za pohár. Jde o árij. kasa = schránka, lat. *casa*, slov. *košь* — koš atd., od kořene kas- = hrabati, škrabati, vyhrabovati, vyškrabovati a pod., lit. kasti = vyhrabovati zem (F i c k, *V W* III, 530). Poněvadž Herodot vypravuje, že Skythové vyzlacují lebky zabitých nepřátel a užívají jako poháry, jest jisto, že ukrajinští Slované pochytili předmět i s názvem od nich. Předali jej pak i Baltům.

Tím končí výčet *zaručených* slovanských názvových převzatků od *Skythů*. Nelze k nim bezpečně přiraditi pojmenování *konopě* (*Cannabis sativa*), přestože dle Herodota připravovali si Skythové ze semen jejich zvláštní omamné koupele a rostlina rozšířila se z indické kolébky záhy do Iránu. Jméno její znělo původně *kantapa* neb *kanapa* (od árijs. koř. kant — reduk. kan- = bodati) = bodavá (pro ostré lodyžní chloupky, jež se při dotyku lehce ulamují a vnikají do kůže, vyvolávajíce svým kannabinem prudké záněty). Jezto kořen kan- byl ve východní árijštině satemován v san-[64], třeba slovanské názvy (rus. konoplja atd.) odvozovati spíše od tráckořeckého κάνναβις a klásti již do dob kimmerských (Herodot udává, že Trákové pěstují hojně konopí a vlákna zpracují na tkaniva).

Co se ostatních dokladů týče, třeba konstatovati, že nejen jsou *časově* a *místně neurčitelné*, nýbrž že i namnoze svědčí pouze o někdejším *sousedění* a těsných stycích s Iránci, čili zkrátka, že Slované tvořili geograficky *spojný článek* mezi východní či indoiránskou skupinou árijskou a západní, evropskou. Jest dosti slovních výrazů slovanských, jež navazují přímo na staroindštinu, nejsouce ze starého iránského slovního fondu doložitelny (např. předložka *bez* — stslov. bez = sansk. bahis, *ven* = skr. vanam atd.). V takých případech dlužno ovšem souditi, že výrazy ty, ať již jde o slova protoárijská anebo pozdější, jen východoárijská, existovaly kdysi též v iránštině, protože nějaké přímé styky mezi čeledí slovanskou a indickou jsou pro všechny časy vyloučeny. Třeba též míti stále na paměti, že slovní materiál staroiránský zdařilo se dosud zjistiti jen ve skrovné míře. Dále dlužno uvážiti, že, přesně vzato, ve valné většině případů jde spíše o názvy nikoliv přímo z iránštiny převzaté, nýbrž o domácí slovanské, jež pouze vlivem iránštiny nabyly *formy blízké* této. Kdo např. může s jistotou prohlásiti stslov. sъto — *sto* za převzaté staroiránské *catam*, çata, kdyžtě slovanština má dodnes verbum sotiti = strkati, bodati, jehož kořen sot- (z kat-) jest podkladem sta?

Zřejmých vypůjček z iránštiny není v ní však přesto počet nepatrný. Z dosud uznávaných jsou to zejména *kur* (irán. kuru, churu) z kuruš = silný, kohout, slov. — srb. *vatra* = irán. athar — oheň a *chmel*, stsl. chъmel = irán. humala, skr. komala = velechabý (otáčivý). Z námi zjištěných uvádíme alespoň stsl. *spasъ* — spasitel = irán. çpaçan (strážce, pes), stsl. *zetь* — příbuzný, zeť = avest. zenti (árij. ganti — rodový), stsl. *aza* (koza) = avest. azi (od ag- — hnáti), slov. *koza* = avest. chaza (z kaza, původně skaga = skákavá od skag = skákati) slov. *baran*, beran = avest. barana (nesoucí, plodící — parens), stsl. *cěna* (cena) = av. kaěna (trest, pokuta), stsl. *česъ* = *čas* = av. kaěsha (určení), stsl. *mirъ* = mír = av. mitra (smlouva), stsl. *zralъ* = zralý = av. zara (starý), stsl. *ravina* — rovina = av. ravan, stsl. *nerestь* — neřest = irán. nerestha, triviální slavismus *zadnica* (odtud i adj. zadní místo pův. opačný — skr. apaka, lat. opacus = stinný), irán. zadanh (od árij. ghad- = cacare, slov. kaditi), slov. dětské lichocení (moravské) ‚*čimaný*' — sličný, milý = av. činanh (libost), stsl. *zelenъ* — zelený, žlutý = irán. zarina, slov. *tok*, lit. takas = irán. taka, slov. *gora* — hora = zend. gairi (z gari m. — hora, skr. giri, správně ‚les' od gar- = hořeti). Za staré iranismy třeba též považovati: moravské lidové *barchant* —

velké, těžké dítě = barhant, skr. brhant — veliký, tlustý, vysoký, zend. barezant (Fick II, 397) od barh- = zvedati, množiti), snad i *harant* — žrout, jedlík, od ghar- = polykati), *hamár* — svár, tahanice — irán. hamara, skr. samara — hromadný, všeobecný zápas (sam-ara) a též i baf = ano, ovšem = irán. *baf*. Sem lze zařaditi i výrazy, jež sice pošly ze základního všeárijského tvaru, avšak ve slovanštině nabyly nakonec podoby zcela souhlasné s iránskou. Jsou to zejména země — zend. zem a zima = zend. zima.

Zvláštního povšimnutí zasluhují do nekonečna bezvýsledně přetřásané názvy *pán* a *župan*, jež jsou dodnes většinou připisovány Turkotatarům. Cestu k správnému řešení naznačil zde sice již před půlstoletím Brugmann, prohlásiv, že *župan* pošlo ze staroindického *gô* — *pâ* m. = strážce, pastýř, tj. gau = dobytčí + patar = ochránce (Indog. Phil., XI, 111) a k němu připojil se u nás Hujer, který na to napojil i výklad názvu pán (Fil. listy XXI, 104), avšak jejich vývody nedošly pro Brücknerovo i Jankovo (*O slov. pravěku*, 32) odmítnutí u filologů uznání. Přesto jest však Brugmannovo odvození nesporně blízké pravdě.

Složka gô = dobytče, kráva jest starý árijský slovní petrefakt, utvořený z všeárijského i ve slovanštině kdysi vžitého *gava* = bučoun, kráva (od koř. gu — gau — gav = bučeti; Fick, *Vergl. Wört.*, I, 76).[65]. Podobně i *pa* pošlo z árij. patar = živitel, ochránce, pán (od koř. pa- = živiti, chrániti, ovládati; Fick, *V W* III, 372, II), Pro iránštinu jest zejména význačným jeho kompositum kšatrapâ = zemepán, satrapa.

Vedle pâ = patar, pati měla však iránština ještě i souznačný výraz jenž zněl *pâna* (od pan = živiti, chrániti; Fick, *V W* III, 677) a ten dle šetření autorova dlužno považovati za základ názvu župan i pán. Není proto pochyby, že v ní vedle gôpâ m. = živitel, pastýř existoval i tvar *gôpâna* = dtto. Ze spřežek jest velevýznamno novoperské *marzpân*, marzbân = strážce hranic (marz = hranice, lat. margo = okraj + pân = strážce) = něm. Markgraf (Fick, *V W* III, VII, 233). Ba, není vyloučeno, že toto panban = dozorce, ‚pán' existuje vlastně v iránštině do dneška.

Lze proto s plnou určitostí tvrditi, že slovanské župan pošlo z iránského gôpana — gôpan, ozývajícího se i v avarskobulharském *kopan* = náčelník, vládce (*κοπανός* řeckých textů). Jde tudíž vpravdě o název čistě árijský, převzatý Mongoloidy od Iránců. Odtud asi měli jej Trákové sedmihradští, jichž známý vládce Decebal zval se přímo županem (diupaneus, Nied. II, 166). Stejně jest jasno, že téhož původu jest i dnes pouze československo-polské, kdysi však jistě všeslovanské *pán*. Poněvadž v staré češtině jest psáno i *hpán*, soudí se, že pošlo zkrácením ze župan (Hujer pomýšlí na pratvar gъpan). Dle našeho názoru jest však lingvisticky podstatně správnější vycházeti zde od jistě v iránštině existovavšího *hupâna* = velký, mocný strážce. Iránská běžná předpona *hu-* (viz Huperetuš = velký přechod, brod (dnešní řeka Herat), huçravanh veleslavný a j.) pošla z východoárijského *su* — a toto pak z praárij. *ku-* = silně, velmi (viz např. sansk. subharta = zend. hubereta = dobře vychovaný (něm. Hubert), skr. sumanas — zend. humananh = velepřemýšlející, skr. suvira — zend. huvira = velestatečný, skr. sukrata — zend. hukrata = velemoudrý (ř. *Σωκράτης*) atd.). Na konec třeba podotknouti, že název pán = strážce rozšířil se zřejmě až k Řekům (viz *Πᾶν*, božský ochránce stád), takže vlastně pronikl v starověku do celé východní Evropy. Povšimnutí zasluhuje též finské püspan = hodnostář, dokazující, že název pán existoval za dávných dob i u Rusů, a to dokonce i ve starožitné árijské spřežce vispan = načelník visi = veškerenstva, rodu, kmene, která, soudíme, zachovala se do dneška v polském honetním titulu wacspan = jemnostpán (= lit. viešpatis = vladař, stprus. waispatti, sansk. vispati (vis = veškerenstvo, pati = pán, vládce; Fick, *Vergl. Wört.*, III, 657). Tak zní nesporně přesně rozřešení názvů pán a župan, čímž i definitivně padají oba hlavní sloupy Peiskerových neseriosních fantasmat o praslovanském jhu turkotatarském. Nakonec shrnujeme resultáty: Slovanské *pán* pošlo z iránského *pâna* neb *hupâna* = ochránce, veleochránce a *župan* z iránského *gaupâna* = strážce dobytka, stád, tj. obytného území. Obě jsou důležitým dokladem dávných styků slovanskoiránských.

Ostatně zasluhuje zde povšimnutí i srbské *gavan* = velmož, doslovně ‚pastýř gav', tedy synonymum gaupâna, a to čistě slovanského utváření, tudíž snad nejstarší slovanský název administrativní vůbec, vytlačený později iranismem gôpân — gupan — župan. Dlužno však dodati, že oba názvy značily až do středověkého státního zřízení pouze *rodové*, zádruhové náčelníky.

Kapitoly pro sebe tvoří v pravěkých vztazích slovanskoiránských společné oběma skupinám názvy a *představy náboženské*. Nepatří k nim však zásluhou Zubatého za iranismus prohlašované *socha* = statua et aratrum. Bylo by zbytečno, abychom se zde podrobně zabývali vyvracením jeho naskrz mylných argumentů, při nichž dokonce vychází z předpokladu, že Herodotovi ukrajinští Oráči a Rolníci byly Skythové a že od nich právě převzali Slované název socha = pluh i socha — statua, vytvořený z jich sacha = „rozsocha, hák takový" (akcep. Janko, *O slov. pravěku*). Stačí pouze konstatovati, že předně ono sacha není z iránštiny vůbec doloženo, a za druhé že slovanskost sochy zaručuje její dvojník ‚sochor', tj. ‚pahýl, kůl' (árijs. koř. kak —, satem. sak = čníti). Socha souhlasí kořenově s germ. hôha = pluh (z kauka = výčnělek), významově pak se sansk. phalam n. = pluh = něm. Pfahl = kůl a litev. žagre f. = pluh (od žagaras = větev).

Co se povšechných názvů týče, dlužno zde na prvém místě uvésti shodně za iránismus považované stslov. bogъ — bůh, odpovídající indoiránskému bhaga m. = živitel, dárce (od árij. bhag — = udíleti, živiti), v iránštině též přímo

bůh). Pojmenování přešlo i do tráčtiny, kde vrchní bůh frygický slul *Ζεὺς Βαγαῖος*. Původní označení boha znělo ve slovanštině asi shodně s baltštinou *děvъ* = deus, lit. dievas a bylo nakonec úplně odvrženo teprve za nadvlády gótské, kontaminujíc s názvem *děva*, utvořeným z gótského thevi = služka. Ozýva se však jistě dodnes v leckterem z oněch *Děvínů*, Dívčích vrchů a pod., roztroušených po někdejším území slovanském (Kosmův Děvín naproti Vyšehradu, Děvín — Magdeburg na Labi, Děvín hrad a hora Pálavy, Děvín u Bratislavy, Děvín — Thebein v Přímoří a j.). Podobné názvy značily až do éry gótské zřejmě prostě kultovní místa božstev, tedy božiště děvů. Od těch dob počala se však asi objevovati i podobná jména, odvozená od slova děva — virgo a značící slavnostní shromaždiště těchto, což mělo za následek, že nakonec všechny ony názvy počaly býti, tak jako dodnes, odvozovány odtud. Dle starých zpráv byla u Praslovanů svobodná žena na rozdíl od vdané vysoce vážená a jest proto dobře myslitelno, že měla i své ochranné božstvo, v jehož kultovních střediscích byla i slavnostní shromaždění a oběti[66]. To potvrzuje i zpráva polského kronikáře D l u g o š e, že Poláci ctili bohyni *Dzievanu* — Děvanu, a annály Magdeburgské udávají několikrát, že Karel Veliký zničil v Magdeburku, tehdejším slovanském Děvíně, jakýs chrám a sochu bohyně ‚Diany'. Jméno Děvín praví jasně, že šlo o slovanskou bohyni děv Děvanu, jíž zasvěcena byla květina divizna, zvaná dodnes polsky dzievana. N i e d e r l e přesto sice existenci tohoto božství popírá (Život star. Sl., 177), avšak zřejmě jen proto, že nevzal na vědomí slovanské znění Magdeburku ‚Děvín'.

Zásah iránštiny není však zde pouhým poukazem na bhaga — bůh dostatečně vystižen. Třeba si všimnouti i toho, že u Praslovanů existoval i lesní démon, personifikace nespoutané přírody, zvaný *div* (V Igoru „Divъ kličetъ verchy dereva" — div křičí ve vrcholku stromu), ba i ženská *díva*, druh rusálek. Lze s určitostí tvrditi, že běží tu o představu vytvořenou degradací praárijského *daivy* — zbožněné sluneční oblohy (daiva = skvoucí, zářící, sansk. daiva, iráns. daeva, lat. deus — divu, lit. dievas atd., od árij. koř. dai — dí — = zářiti (F i c k, *V W* II, 344) a sice vyvolanou i se změnou názvu vlivem iránským. Již v gáthech (zpěvech) staré předkristové avesty jest užíváno pojmenování daeva (= děva) pouze k označení boha zla, démona Ahrimana a jeho družiny. Později slují tito zloduchové již *divi* (divband = smečka divů). Naproti tomu bůh jest bhaga. Vidíme tedy, že slovanština tyto poměry prostě kopírovala (vymýtivši název děv = deus nadobro až asi za dob gótských).

Uvážíme-li, že představy náboženské patřily u národů k nejzakořeněnějším a cizím vlivům nejvíc odolávajícím, musíme dospěti k závěru, že záměna ona svědčí o velmi hlubokém zasahování Iránců do kulturního života Praslovanů, tak velkém, že nutno předpokládati, že alespoň značná část Slovanů byla v pravěku delší dobu přímo v područí iránském na Ukrajině, neboť tato jediná skytala k tomu možnosti.

Dle našeho pojetí vzniklo slovanské ‚div' zúžením z původního ‚děv' vlivem iránštiny. Přední slavista našeho století B e r n e k e r je prohlašuje (*Slav. etym. Wört.*) přímo za iranismus, avšak převzatý teprve prostřednictvím Osmanů (!). Jest to jeden z četných projevů, jichž pozadím jest popříti sídlení Slovanů na Ukrajině z éry iránské, a podnět k této tendenci dal svým odmítavým stanoviskem N i e d e r l e. Sem patří i J a n k ů v názor (*O pravěk. slov.*, 16), že název bogъ mohl býti původu slovanského a vlivem iránštiny býti pouze povýšen na význam deus. Mluví prý pro to slov. výrazy bogatъ, ubogъ — nebogъ — chudý. Ačkoliv souhlasně se vyslovili i vedoucí lingvisté Brückner a Jagič, jest mínění to nesprávno ze dvou příčin. Předně výrazy také, jichž počet jest ve skutečnosti ještě větší (viz na př. bažiti = toužiti po bohatství, moravismus vybáhati si =klásti přemrštěné požadavky a j.), jsou zde pro rozhodnutí bezcenné. Průkaznou cenu mělo by tu pouze slovanštině scházející verbum bogati = obdarovati (existovalo pouze stsl. bogaja — bogati = uctívati boha, tedy denomin. od bogъ). Co se pak bohatství příslušného fondu slovního týče, toto jest u skupiny indoiránské zde daleko větší a proniklo daleko mezi okolní národy. Tak např. vznikly ze skr. bhaj- (= bhadž-) a stpers. baj- = přidělovati, darovati sanskrtské bhakta n. = příděl, jídlo — avestské bakhta n., dále skr. bhaga m. a avest. bagha m. = nadělení, blahobyt, bohatství, skr. bhâga m. a avest. bâgha m. = podíl, sousto, odkudž pak i denominativum skr. bhakhsati — avest. bakshaiti = přiděluje, daruje, sekundárně i pojídá — φαγεῖ, tj. přiděluje si (F i c k, *Vergl. Wört.* III, II, 381). Iránské bagha — sousto existuje dodnes ve slovanštině jako polskočeské lidové *baga* = žvanec tabáku,[67] odkud i bagovati = žvýkati tabák (původně šlo patrně o starý asijský zvyk žvýkání olejnatých semen proti žízni) a jeho synonymum, jakés indoiránské bakša (od bakšati = podíleti) žije dodnes v celém Orientu jako pověstný *bakšiš* — zpropitné. Druhou a hlavní příčinou jet pak okolnost, že *baltštině* celý tento komplex slovní, pošlý od kořene bag — udíleti, původně vůbec *scházel*, což jest bezpečným důkazem, že jej neměla ani prvotní slovanština. Mezi všeobecnými pojmy náboženskými dlužno též uvésti dosud nepovšimnuté *das* — děs — dis = zloduch, doslovně nepřítel, pošlé od árijs. kořene dak- satem. das- = bodati, kousati, řec. *δάκνειν*. Sanskrt měl odtud výraz dasa m., avesta daha = nepřítel, Neárijec, démon (F i c k, *V W* III, II, 340). Ozývá se i v řeckém *δεσπότης* = pán, vládce = *πότης* + *δεσῶν* = podmaněných nepřátel, otroků a snad i v názvu sedmihradských *Dáků*. Slovanština má odtud vedle číslovky deset stbulh. desetъ = znaménko, vryp (na počítací hůlce) ještě název *dáseň*, slov. ďasno, stb. desna

= kusadlo (čelist) a j. Označení ďas, uvedené poprvé v českém *Mater Verborum*, dlužno považovati za starý domácí název, povýšený vlivy východoárijskými na význam bytosti nadlidské. Původní znění byli asi děs od verba děsiti, sansk. dasati = znepřátelovati, škoditi.

Když Slované vešli ve styk s tráckými zuřivci Aghathyrsy — Bessaturši (= bessy, řecky *ἄγους*, = krevní msty + turši, řec. *θύρσοι* něm. durstige — žízniví, chtiví), praobyvateli Karpat, zavedli jich jméno ve znění běs (viz naše pojednání v Hist. sb. M. Sl. 1947) náhradou za ďas a u východních Slovanů toto převládalo. Nešlo vlastně o název zcela nový, nýbrž asi o jakés domácí běs = běsnění použité v novém významu, neboť jde o derivát západoárijského kořene bais- — bes- = děsiti, zastoupeného hojně v řečích evropských, kde vznikl z původního bai- be- = strašiti (viz lit. baiseti = lekati, baisus — strašný a j., lat. bestia; F i c k, *V W* III, VI, 618). Slovo bessa značí sice z původního ‚pomsta' dnes v albánštině ‚věrnost', avšak zřejmě z původního pojetí ‚věrnost k zavražděnému,' projevená mstou na vrahovi. Jest samozřejmo, že běs značil v kultu praslovanském odevždy bytost výslovně zlou, zloducha, takže nelze, jak to učinil N i e d e r l e (*Život starých Slovanů*, 33) prohlásiti, že „jeho význam byl neutrální, božství vůbec". Vedla jej k tomu zřejmě snaha prokázati správnost zcela mylné teorie, že Áriové původně nerozlišovali nadlidské bytosti — duchy dle vlastností,[68] takže např. „sansk. daiva a lat. deus znamená zloducha, démona, přízrak nebo boha" (ibidem 32) a „nebylo dualismu běsů — bohů" (ibid., 334). Dle něho stsl. div a běs „označovali božství v přírodě a byli asi téhož významu jako řec. *δαιμόνιον*" (ibid. 31). Vše to jsou však naprosté nesprávnosti, spočívající na ignorování etymologického významu a tím i skutečné funkce oněch názvů a bytostí jimi označených. Řecké daimonion znamená totéž jako latinské numen, totiž pokyn, vůli nadlidských bytostí, duchů. Rozumí se, že již od počátku se dělili v dobropřejné a zlomyslné, po iránsku řečeno, baghy a dasy. Prví počali býti záhy ctění jako vyšší, čímž onen dualismus se stupňoval tak, že vedle duchů nižších — polobohů — dasů vznikla skupina vyšších, skutečných bohů — baghů — dobrodějů či daivů — skvoucích. V čele těchto stála a popud k jich povýšení dala zajisté nebeská, solární božstva Slunce, Měsíc a Hvězdy (Sirius), především ovšem samotný Daiva — zářící obloha, tj. jaksi souhrn těchto tří, takže ve sledu toho byli pak všichni úhrnem zváni daivové — dei. Tito byli vzývání prosbami, modlitbou, kdežto ďasové byli kroceni zaklínáním a vyhrožováním. K bohům se Slované modlili, tj. prosbami je obměkčovali (modliti, správně moliti = lat. molire), stavěli jim sochy — modly a přinášeli oběti, jimiž si je zavazovali ku splnění prosby (oběť — obvěť, vzájemný závazek [69] dle formule: já ti věnuji jalovici, abych tě mravně zavázal ku splnění mé žádosti). Tak se věci po pravdě měly.

Div, ďas a běs byly tedy povšechné praslovanské názvy polobohů — démonů. Nepatřil k nim však *čert*, stbulh. чьртъ — který v pravěku znamenal pouze kouzelníka — *čaroděje*, který dovedl lidem ‚udělati' (= lit. kerėti — čarovati), což prováděl hlavně rytím záhadných ‚čar'. Název jest prastarý, východoárijský (viz sansk. krtya f. = ‚udělání', čarování a iráns. čarodějka; F i c k, *V W* III, VI, 532). M i k k o l ů v výklad čert = der Verwünschte = prokletý jest ovšem nesprávný. Žádný čarodej nebyl pohanům bytostí proklatou, nýbrž naopak velmi váženou. Jde tu o derivát árijs. koř. kar- = dělati, jednati, lit. kerėti. Příslušné verbum znělo ve slovanštině původně zajisté čarati a teprve později přešlo vlivem čar, čara = dělání, čarování v denominativum čarovati. Litevské keretôjas = čaroděj pak napovídá, že název čert zněl původně ve slovanštině čartaj (od čarta — črta = ‚udělání', sansk. kartî — krtî, avest. keretî), později čirtaj, čirtъ. Snad ještě více historicky poučného skrývá se v litevském *raganius* = čaroděj, *ragana* = čarodějka, jehož ohlasem jest moravské ragan = nezvedené dítě. Nakonec třeba též uvésti démona našich pohádek *saň*, jež, trváme, značí ‚spojení, spřež' zlých bytostí (odtud ‚stohlavá'), od koř. sâ — san = spojovati (viz předložku „s" = stslov. son, litev. san, saň) a jest kopií avest. saêna = sbor zloduchů sansk. sêna = družina.

Z bytostí vyšších — božstev — zasluhuje především zmínky u Rusů a z části i Polabanů doložený, vysoce ctěný bůh *Svarog* se synem Svarožičem, jehož jméno odvodil J a g i č a jiní od svariti ve významu žehnouti a spolu jej prohlásili za pouhý výmysl ruského kronikáře, čerpajícího ze starobulharského překladu řecké kroniky M a l a l o v y, a někteří i za název jakéhos Slovany převzatého slunečního boha východoárijského (N i e d e r l e, *Sl. st.*, *Život starých Slovanů* II, I, 105—9).

K správnému rozřešení otázky třeba si uvědomiti příslušný árijský materiál slovní. Jsou to: árij. *savara* — sura m., západní *savala* — sula m. = slunce (od koř. su — sau — sav — = buditi, vzněcovati, skr. suvati), od něhož pošlo skr. *svara* — *sura* m. = slunce, nebe, *Surya* — véd. Savitar = bůh slunce, pak zend. hvare m. = slunce a řada západoárijských: ř. *ἥλιος* (ze selios), lat. sôl, lit. saule, (kamb. haul, gót. sauil a stslov. slъnko (ze sulniko; F i c k, *V. Wört.* III, II, 463). Dále sem patří deriváta árij. svarati — surati = zářiti, žehnouti (zajisté pouhé denominativum od savara — sura), hlavně subst. svaraga = záře, obloha, str. svarga (F i c k, *V W* III, I, 257). Z iránštiny jest známo pouze gvaretha (ze svaretha).

Dále třeba konstatovati, že J a g i č o v a teze, že název Svarog jest pouhým výmyslem ruského překladatele bulharského textu Malalovy kroniky, pořízeného kol. r. 1000, skombinovaným z ruských výrazů svariť (svařiti), svar, (sváření)

a svarščik = svařeč, kovář, není ničím jiným nežli důkazem, že Jagić neuznal vůbec potřebným, aby problém předem prostudoval po stránce historické, takže neví, že bůh Svarog existoval u Rusů skutečně a ne pouze ve fantasií Malalova překladatele. Jest ovšem též vyloučeno, že by jeho jméno bylo mohlo pojíti od svařiti.

Středověké křesťanské údaje o tom, co Svarog a Svarožič znamenali, nelze bráti pro doby pohanské za plně směrodatné, jak vidno už z toho, že vedou k nemyslitelné u pohanů představě, že Svarog byl jakýsi vrchní bůh, který stvořil Svarožiče, boha slunce a ohně. Jak se věci ve skutečnosti měly, praví nám předně samotní název Svarog svou adjektivnou příponou -og = praárijs. -agas a v germ. pravidelnému -aga, napovídajíc tím, že původně značil, jak správně míní N i e d e r l e, pouhý atribut boha slunce, vztahující se na určitou vlastnost, funkci tohoto. Také přívlastky mělo božstvo slunečné zhusta u národů pravěkých a nakonec se osamostatnily, strhnuvše na sebe nezřídka i veškerou důstojnost božskou a vytlačivše takto nadobro vlastní božstvo. Tak např. vznikl u Řeků z původního Hélia Apollona = Ničivého Slunce, tj. spalujícího rostlinstvo svým letním žárem, velmi těžce pociťovaným ve stepním pásmu středozemském, do něhož spadá Řecko, samostatný bůh Apollo (od ἀπόλλυμι = ničím), představitel (ničivého) slunce, zatím co Hélios vymizel z řeckého panteonu. Stejně stalo se i u Keltů, kde původní Sulos Belenos = Žehnoucí Slunce skleslo později na pouhé haul (ze saul) = slunce a jeho božství převzal keltský ‚Apollo' Belenos (Caesar). Ba dokonce totéž shledáváme i u Babyloňanů, u nichž čelný bůh slunce Bál — Bél = Žehnoucí (od árijs. bhal — zářiti, žehnouti,[70] slovans. bělati) měl atribut Marduk = Ničivý (od árijs. mard — = mordere), po čase však přešel v pouhé bál — modla, božstvo (totéž u Židů) a bohem slunce stal se Marduk. Odehrála se zde tudíž podobná přeměna jako u Áriů, kde bůh zářící oblohy Daiva — Deus sklesl ve všeobecné daiva — deus.

Lze tedy s určitostí tvrditi, že i u Slovanů bylo Svarog pouhým atributem boha slunce Sury — Suly — Sulinka (deminutivum) — miláčka slunka.

Nyní stojíme tudíž před otázkou, jaký význam tento atribut měl. To praví nám jasně ono árijské svaraga, skr. svarga = záření, žeh neb zářící, žehnoucí. Existoval tedy u Slovanů též sluneční bůh *Svaraga Sula* = *Žehnoucí Slunce*, jehož postava se nakonec rozplynula v samostatné božstvo Svaroga — boha úpalu slunečného a ohně[71] a obyčejné přírodní slunce. Svarožič, tj. syn Svarogův, znamenal patrně, jak soudí i N i e d e r l e pouhou pozemskou personifikaci nebeského Svaroga. Slul též dle ruských zpráv (*Let. Ipat.*, *Pajs. sb.*, N i e d., *Ž. st. Sl.* 105) *Dažibog*, což znamená, trváme, *bog dagy* = bůh žáru (viz lit. degù — degti = žehnouti). Jeho žehnutí nebylo však míněno ve smyslu zhoubném, nýbrž naopak blahodárném, totiž jako letní úpal, vyvolávající zrání obilí. Plyne to jasně z litevského dagà f. = žňový čas, ‚žaha' — Erntezeit; (ve slovanštině zachovala se po onom slavídském kořeni dag — žehnouti (pozdější žag-) jediná upomínka ve slově dehet, stb. degetь = žehoucí, lit. degůtas). Zkrátka zemědělští Slované si vytvořili ze Svaroga prostě svoje specielné rolnické *božstvo polní úrody*, což svědčí o tom, že rolnictví bylo jich hlavním zaměstnáním a obživou již od nejdávnějších dob. Jak vysoce Dažiboga ctili, vidno z objevu Ivana O l b r a c h t a (‚*Hory a staletí*', str. 20), že zakarpatští Ukrajinci dodnes vedle Krista ctí jako stejně mocného boha *Dažboga*, sídlícího na hoře Pikuj. Byl to zajisté bůh všeslovanský stejně jako jeho předchůdci Svarog a Svarožič, jichž jméno ozývá se v četných názvech osadních. Jméno jeho se zachovalo ve zkomolené formě *Dabog* i ve starých zprávách srbských, čímž dalo podnět k nesprávným výkladům, že praslov. Dažibog znamenal vlastně Dadboga = Dajboga = deus dans (dle J a n k a Dažibog = dadj bog = „Dej hojnost!", *O pr. sl.*, 217) neb i dokonce Dažliboga — boha deště. Nelze, trváme, pochybovati též o tom, že u Polabanů německými kronikáři uvádění bozi *Podaga* a Pripegala byli pouze dalšími názvy Dažiboga (Podaga = Požaha, Požeháč a Pripegala = Připékač, Připékal).

Co se původu názvu Svarog týče, bylo by pro slovanský původ nutno předpokládati v praslovanštině existenci verba svarati = žehnouti od Svara = slunce a doby, kdy ještě neexistovala svariti = svařiti (ze su+var = dohromady (ř. σύν (sevříti), tedy éru protoslovanskou (svarog = žehnoucí od svar = žeh tak jako *tvarog* = tvárlivý od tvar, *rarog* (pták) = křikloun od rar = křik a j.). Tieto možnosti jest však velkou závadou okolnost, že u Baltů není po Svarogu a jeho survivalech vůbec stopy, takže nutno počítati i ve slovanštině s původem cizím, východoárijským, přičemž za dodavatele třeba považovati iránštinu, ovšem velmi starou.

Na konci této náboženské stati uvádíme k posouzení východoárijských dávných vlivů na náboženský kult Praslovanstva velepamátný, dosud záhadný název *ráj* = nebe. Dle našeho zjištění jde tu o staré avestské *rai* f. = *nádhera*, bohatství, skr. rai m., od ra- = darovati (F i c k, *V W* III, II, 409). Tedy ráj, stbulh. raj, lit. rojus = místo nádhery, bohatství. Název, přestože jej má i lotyština (raja), nelze považovati za slavidismus.

Tím končíme naši stať o iránských vlivech na náboženské představy Praslovanů. Ač byly dosti značné, přece nelze pochybovati, že Slované nejen vytvořili na poli tom nemálo vlastního, samostatného, nýbrž že si i leccos uchovali ze společného panteonu praárijského (div. Perun a j.), takže rozhodně jest nesprávným dnes běžný názor, že nebyli vůbec účastni na tomto společném díle árijském, nýbrž počali svůj kult náboženský nejprimitivnějším animismem a teprve přibráním cizích prvků jej pozvedli na výšší úroveň (v. J a n k o, *O prav. sl.*, 216—17). Jest ovšem i dosti

těch, kteří popírají vůbec existenci nějakého společného náboženství praárijského, avšak teze také nelze prostě bráti vážně.

Tím skončili jsme úvahy o slovních převzatcích slovanských z iránštiny v pravěku a přistupujeme k pátrání po vypůjčkách ze staré řečtiny. Kapitola tato jest nezbytnou proto, že Niederle motivuje své odmítavé stanovisko v otázce slovanského sídlení na Ukrajině za éry skythské (I, 260) hlavně tvrzením, že ve slovanštině neexistují vůbec slovní převzatky ze starořečtiny (*Sl. st.* I, 260). Sám sice v knize IV., 11 prohlašuje opak,[72] avšak přesto svého tvrzení po 20-ti letech v II. vydání neodvolal.

Při rozhodování třeba si zde však ujasniti předem podstatu problému, otázku, oč vlastně jde. Ten, kdo čeká ve slovanštině starořecké výrazy technické (nářadí, nástrojů atd.), bude ovšem zklamán. Slovan ve své krajní konservativnosti zaujímal oproti technickému pokroku stanovisko zcela negativní. Jistě byly mu přímo k smíchu všechny ony vymoženosti, jež viděl u řeckých kolonistů a považoval je za pouhé zbytečné komplikování života. Nač potřebuji stůl, lehátko a židli, vyžadující ošetřování a oprav, když vše to mohu odbýti prostě na zemi, nač lůžko, když stačí postlati na noc zem slamou, která se ráno shrne jednoduše ku zdi. Byl to zkrátka onen regresivní postoj ke kultuře, jaký dodnes se vlivem budhismu uchoval u národů asijských.

Přesto však jest slovních dokladů o živých slovanskořeckých stycích v starověku přímo nečekané množství. Jde o výrazy buď přímo převzaté, aneb alespoň utvářením a významem nápadně blízké, tj. jakási řeckoslovanská specifika, jichž kolébkou mohla býti pouze Ukrajina, a to ze všech oborů. Některá, jako např. rus. *porka* = chov prasat, řec. *πόρκος* = prase a jihoruské *liman* = jezero, řec. *λειμών* = močál, jsou výhradně ruské, jiné více-méně všeslovanské. Jich počet jest tak velký, že se snad rovná neb i přesahuje všechny ony skutečné a domnělé germanismy ve slovanštině. Na ukázku uvádíme alespoň hrstku namátkou sebraných, nezřídka již jen v dialektech žijících dokladů:

T ě l e s n é: *λόβος* (cip, výčnělek) = stsl. lьbъ, rus. lob, čes. leb; *τύλη* (nádor) = slov. tylo; *λάσιος* z vlasios (chlupatý) = slov. vlasatý; *κόμη* z kosmē (vlas) = stslov. kosmъ (vlas), *στέγος* (pokryv) = stsl. osteg, oděv, *χλαῖνα* (plášť) = slov. halena, *ποικίλος* (pestrý) = stslov. pěgъ, čes. pěkný, *λεπτός* (sličný) = stsl. lěpъ, čes. lepý, odkudž zajisté i slov. gradace ‚lepší' (dokonalejší), *κλαμαρός* (chatrný) = slov. klamavý, *κραταῖος* = slov. krutý, *μειλίκιος* (lahodný) = slov. milý, *χαβός* = slov. chabý, *γλῶσσα* (řeč) = slov. glas, *κλέος* z klevos (dobrá pověst) = slov. kleveta (špatná pověst), *στόνος* = slov. ston, *νόσος*, homer. *νοῦσος* (nemoc) = slov. núza, *φωνεύειν* (zvučeti) = slov. funěti, *μυκᾶσθαι* = slov. mečeti, *ὀλεκνόναι* (hynouti) = slov. leknouti (zhynouti), *ταράσσεσθαι* (plašiti se) = slov. třásti se, *ἁρμάζειν* = slov. hrmotiti, *κυμαίειν* = slov. kymáceti se, *κόπτειν* = slov. kopati (do něčeho) *μαχεσθαι* (bojovati) + slov. máchati (něčím), *ῥίπτειν* (mrštiti) = rybnouti morav. (mrštiti), *γέμειν* = slov. gamizati, hemžiti se, *καλύπτειν* (zakrývati) = slov. klopiti, *τέμνειν* = slov. tnu — títi, *τορίζειν* — *τορεῖν* (prorážeti, dělati díru — *τόρος*) = rus. toriť (klestiti cestu) — čes. vteřiti (vteřina, úterý = vmezeřený), *κλίνειν* = slov. kloniti a odtud *κλῶν* = slov. klín (mateřský), *μοχθεῖν* = slov. na-máhati se a *μοχθός* = ná-maha, *πυνθάνεσθαι* = slov. pytati, ptáti se, *κραίνειν* (z *κρανίειν*) tvořiti = slov. chrániti, živiti (srb.), *μαραίνειν* = slov. mařiti, *κυδάζειν* (haněti, doslovně ‚pokrývati' ve smyslu nepřátelském) = slov. kuditi (haněti), naproti tomu *κυδαίνειν* (zdobiti, t.j. ‚pokrývati' ve smyslu přátelském) = slov. kytiti (zdobiti, odkud kit — nákit (srb.) = ozdoba, čes. kytka, řec. *κῦδος*), *κονεῖν* (úsilovně pracovati) = slov. konati, odkudž zajisté i dosud sporné ‚koň', *κάμπτειν* (zahýbati) = slov. čampati, čápati, tj. potácivě jíti, *ὁδός* = slov. chod, *πόντος* (moře, doslovně ‚cesta') = slov. pąt, put = pouť, pak zejména význačné *πράσσειν πράττειν* (z prakjein) = slov. pracovati, prátati, odkud i *πράξις* = slov. práca, *τέλος* (ukončení) = slov. dělo, *μισθός* = slov. mьzda, mzda, *δάνος* = slov. daň a konečně celý komplex pojmový, pošlý od árijs. kořene p â — p a u — p a v - = šířiti — sytiti, s + pâ = s + pau = s + pav = spěti (šířiti se úsilovně v jednom směru), zpívati, do nehož přísluší: *ποιεῖν* (konati, doslovně pásti, sytiti) s deriváty *ποά* (tráva) a *ποιμήν* (pastýř) = slov. pojiti — napájeti a poj — nápoj, jakož i *παιανίζειν* (zpívati) a *παιανός* (zpěv) = slov. spěvati — spěv, pěti — pění.

P ř í r o d n í: *ἄλσος* (háj) = slov. lěs — les, *στιπτός* (udupaný, pevný) = slov. step, *κυπρός* (ohebný, odkud *κυπρόν* — měď — ohebný kov) = slov. kyprý,[73] *ἰλύς* = slov. jíl — il, *γλίνη* (maz) = slov. glina — hlína a glěn — hlen, *κῆλον* (hrot) = slov. kel, *λίπος* (tuk) = slov. lьp — lep, *γράστις* (zelenina, píce) = slov. chrást, *ὁμίχλη* = slov. migla — mlha, *κολός* (zmrzačený, kusý od *κολούειν* = komoliti) = slov. kolouch (mrzák — bezrožec), *σόβη* (oháňka, ocas) = slov. chobot (ze sobot), *κραγγός* (krákač) = slov. kraguj (od krak — krauk = krákati), *πῶλος* (mládě — hříbě) slov. pulec, a též i význačné *αὐγή* (záře) = slov. jug — jih (za původní desina f. = jih = sansk. dakšina (doslovně ‚sličná' strana), z něhož zbylo jen desьnъ — desný = pravý, tj. správný, dobrý). Snad sem patří vedle zmíněného kon — kůň (pův. asi konьjь = konající, výkonný) i stejně záhadné komonь — komoň, jež by dobře odpovídalo řeckému *κάμων* = chabý a stsl. mrьcha — mrcha = chatrný, slabý tvor (drobný ukrajinský koník), aneb *κομέων* = konatel.

D o m á c í a rodinné: *καλύβη* = slov. chalupa,[74] *νηστής* = praslov. nestera (neť), *ἕζομαι*

(sedám) = slov hačnouti — sednouti (o dítěti), ἕπομαι (následuji, doslov. váhavě za někým jdu) = slov. hapám (klesám, o dítěti), hápám — potáčivě jdu, snad i čes. fagan — fakan (nevlídný název dítěte) = jedlík — řec. φαγῶν (?), ὀιτίζειν = slov. sytiti a σῖτος = sytidlo — pokrm, πότος (nápoj, mok) = slov. pot (znoj), κορέννυμι (sytím) a κόρος (krmě) = slov.[75] koriti a krьm — krm (z korm), korisť (užitek), koreň (živitel), τυρός (sýr — ‚hnětený' pokrm) = slov. tvarog (tvárlivý),[76] μήκων = slov. mák, ὄρχις (ořech neb mužské varle) = slov. ořech (v obou významech), σκύβαλον (útržek) = slov. skyva, μᾶζα (žvanec, maz od μάσασθαι — žvýkati) = slov. maz (měkkota, mělň), maslo (z mazlo), masť, κῦρος (pšenice) = slov. pýr, stslov. pyro (pšenice planá) a βλύζειν, βλύειν (navalovati sel, o těkutině) = slov. bluti — blíti. — Z domácího zařízení jsou to hlavně: ὄγκος (hák) = stslov. ąkot, ἅρπη (ze sarpe) = slov. srp, δρέπανον (drápadlo, srp) = slov. dráp, κοπίς (nůž) = slov. kopí, κάδος (káď) = slov. káď, σόρος (špína) = rus. sor (špína), χνούς = slov. hnus, φλαμβή = slov. plamen, stslov. plamy, τόπος (místo) = slov. topiště (shromaždiště u rodin. ohně, ohniště), κάπνειν (dýmati) — κάπνος (dým) = slov. koptiti (uditi, černiti rus., morav.) — kopt, kopot (saze), σκύλη = slov. skulina, αὐλή (dvorana, doslov. dutina, od αὖλος dutý — z valos = obklopený) = slov. úl, ulica[77] i valal (podkarp. ‚ves' — maď. falu), κλάδος (břevno) = slov. klada. Též i výrazy *časové*: νῦν = nyní — stslov. nyně, ἔαρ (jaro) = slov. jar, χειμών (zima) = slov. zima, χάλαζα (krupobití) = slov. chlad. S jak netušenými vlivy dlužno zde počítati, svědčí např. československé špína = řec. πίνος, po němž dnes v jiných jazycích slovanských není již ani stopy (řecký původ jeho uznává i W a l d e, *Vergl. Wörterbuch* II, 83) a stejně tak ‚brouk' = řec. βροῦκος βροῦχος.

To jsou ukázky slovanskořeckých styků v starověku, myslitelných v takém rozsahu jedině na Ukrajině. Niederle a jiní popíratelé této koncepce požadují též k vyvrácení svého stanoviska doklady ve formě řeckých převzatků ze staroslovanštiny. Také lze, pokud nám známo, uvésti v antické řečtině jen dva. Prvým jest καυνακή = kuní kožešina, místo jakéhos původního γαλακή od γαλῆ = kuna. Svědčí o tom, že Řekové pontičtí byli horlivými odběrateli proslulých rokytenských kuních kožešin od Slovanů. Druhým převzatkem jest Hesychiem zapsané σηνίκη = ἅμαξα ἄτροχος = bezkolý vůz, tj. slovanské *sanica* ve významu saní, doslovně pak deska sloužící k vození (odtud ‚saně' = desky). Třeba si totiž uvědomiti, že pravěké saně pozůstávaly prostě z několika spolu spojených hladkých desek. Tuto podobu mají též dodnes v srázných horách, zejména ve francouzských Alpách. Řečtina má odtud i název σανίς = deska, praslov. saňa, tj. ‚hrotitá' štípa, odštěpek, řec. κῶνος, avest. saeniš, tedy věc urobená ze stromového kmene odštípnutím. S tímto obvyklým odvozením od kořene ka — ko = ostřiti souhlasí sice i starý český keltismus ‚prkno', avšak dle autorova přesvědčení znamená saňa tak jako saň (démon) prostě ‚spoj'[78], takže saně, stslov. sani[79] = spoje a sanica = spojová. Oba výklady vylučují původ σανίς z řečtiny.

I tyto dvě vypůjčky převyšují však očekávání, neboť ustáleným a logicky samozřejmým pravidlem bylo, že při vzájemných stycích býval názvovým přejímačem pouze národ kultury nižší a nikoliv naopak. Ostatně není vyloučeno, že oněch převzatků bylo dosti mnoho a že k nim patřilo i zmíněné καλύβη — slov. *chalupa*, pův. kalupa (od kalupiti = formovati (srbština), kalup (srb) — čes.-pols. kadlub = forma, původní tvar kalpiti = ohýbati, dnešní klopiti, chlopiti).

Závěr

Skončili jsme rozbor prvého velkého obrazu nejstarší minulosti slovanské, zanechaného nám zasloužilým Herodotem. Zjistili jsme při něm mnoho nového a cenného, a to jak uvnitř Skythie, tak i mimo ni, zejména o Gelónech a Budínech, Skythech Oráčích a Rolnících. Naše dedukce a teze vyžadují však na konec ještě *celkového* posouzení a obhájení, zejména v otázce Aroterů a Georgů. Zde třeba zkrátka zásadně rozřešiti otázku, zda a *do jaké míry lze za éry skythské připustiti na Ukrajině vůbec vedle Iránců i existenci Tráků*, a tím, ne-li již předem vyloučiti, jak to, učí nakonec N i e d e r l e, sveden S o b o l e v s k i m, tedy alespoň učiniti velmi pochybnou a jasných důkazů vyžadující přítomnost Slovanstva. Odpověď může nám zde podati pouze rozbor celkového dějinného obrazu *osudů čeledi trácké* na Ukrajině, který jest tento:

Především třeba si uvědomiti, že po zániku éry kimmerijské se živel trácký na Ukrajině redukoval na pouhý neširoký *pruh při Karpatech*. Dosvědčuje to jasně Herodotova zpráva, že *Neurové* — Núrové sahali v VI. století někde mezi Dněstrem a Prutem hluboko na Ukrajinu až do hady pověstné stepní končiny pod dnešním Kišiněvem, tedy *téměř až k Pontu*. To znamená, že Slované, postupujíce se severu, nenarazili tam vůbec na trácký odpor, jemuž již a priori nebyli s to čeliti, nýbrž shledali tam prázdné území, v němž se bez bojů usadili. Jest též značně významno, že Herodotovi médští *Siginnové* pronikli Valašskem bez valných zápasů (neboť o těch by se byly zprávy jistě zachovaly) až do nížin uherských, kde se pak volně potulovali, což svědčí o tom, že *kimmerská katastrofa* měla za následek zmizení živlu tráckého i z *Valašska*.

Etnické poměry se v oněch končinách, položených západně od Dněstru, později ovšem všelijak měnily, neboť tyto staly se zápasištěm národů, hlavně Iránců s Tráky, za pozvolného, tichého pronikání nebojovného Slovanstva. V zásadě třeba, jak jsme učinili i my, přiznati je až do římské okupace za éry našeho letopočtu národnosti *trácké*. Nevlastnila je sice trvale, nýbrž

jen občas a v omezeném rozsahu, jak to zápas s Iránci připouštěl, avšak přece jen ze všech rivalů nejčastěji a v největším rozsahu.

Prvé historické zprávy o tamních poměrech pocházejí ze IV. století př. n. l. Tehdy vystupují zde na jeviště Trákové pod kolektivním názvem Getové — *Γέται*. Za Herodota seděli ještě na Balkáně mezi Haemem a Dunajem (IV. 93), kde je zdolal přes jich statečný odpor Dareios. Výboje Filipa Makedonského způsobily, že velká část jich prchla za Dunaj do dnešní jižní Besarábie, kde zváni byli dle Istru-Dunaje Istriani — *Ἰστριανοί*. K podmanění jich vypravil se r. 335 *Alexander Veliký*, avšak setkal se s nevalným úspěchem, protože Getové se boji dle možnosti vyhýbali, takže se brzy vrátil, přenechav velení svému vůdci Zopyrionovi, který, nedokončiv též podmanění, zahynul asi 331. V pokusech o toto pokračoval pak Alexandrův nástupce Lysimachos, avšak Getům přispěli na pomoc Skythové, takže po 20-letém marném válčení skončil úplnou katastrofou, byv r. 293 v „pustině getické", tj. onom hady zamořeném území při Dněstru, zajat i s celým svým vojskem. Tehdy patrně byla též mezi Skythy a Gety ujednána sousedská dohoda, dle níž stanoven byl za rozhraní mezi oběma Dněstr, a živel trácký získal tím možnost volného šíření v dolním Podunají (dále na sever brzdili jeho postup již keltští Bastarni). Tato trákisace vyvrcholila v I. století př. n. l., kdy mocný dácký král Burvista = Borbista[80] podmanil si západní Ukrajinu, dobyv kol r. 50 i slavné Olbie. Tento vývoj sice nepřečkal jej samého, avšak Trákové přesto tak zakotvili při dolním Dunaji, že Strabón zná po obou stranách tohoto pouze je, hlavně Gety. Již však za tohoto rozmachu zmocnili se území na východ od Dněstru Slované, jež nám představuje pode jménem *Asiaků* Plinius. Za éry našeho letopočtu počala na jižní Ukrajině okupace římská, jež za Nerona (54—68) dosahuje až Krymu, a znamenala jistě i počátek mizení nepoddajného živlu tráckého, jenž se asi počal stahovati do Dácie a posilovati náladu proti Impériu. Ta vyvrcholila za vládce Decebala útoky, jež po počátečných úspěších za Domitiana skončily za Trajánových odvetných výprav (za vpády do Moesie) r. 106 úplnou katastrofou národa, jenž, pokud neuprchl, byl vítězným císařem úplně vyhlazen a země osídlena římskými kolonisty. Tím bylo smeteno jádro tráckého živlu v Zadunají, zakarpatské jeho odnože ztratily svoji přirozenou oporu, a tísněny výbojnými Bastarny, počaly šmahem mizeti, uvolňujíce místo postupujícímu Slovanstvu, jež rychle získávalo půdy. Svědectvím toho jest Ptolemaiův *popis Horní a Dolní Moesie*, kde, jak jinde seznáme, jeví se již bezpečně stopy rozsáhlého slovanského sídlení. Poslední zbytky Tráků na Ukrajině a v dolním Podunají utonuly pak záhy nato v záplavě germánské, takže po skončení 200-letého bouřlivého stěhování národů (376—568) konstatuje věrohodný informátor Jordanis kol r. 550, že nejen Ukrajina jest až na hunské vetřelce celá v držení slovanských Antů, nýbrž že i od ústí dunajského (města Novietunum) prostíra se severně dolního Dunaje a Sávy až k Alpám (lacus Mursianus) nekonečné moře živlu slovanského.

V Sedmihradech se ovšem pod touto slovanskou záplavou udržel zbytek Trajánem usazených římských kolonistů, kteří později splynuli s trákorománskými přistěhovalci z Balkánu v dnešní národ rumunský.

Jak se naproti tomu měly věci se *slovanským* záborem Ukrajiny, vylíčili jsme sdostatek v předchozích statích.

Neopomněli jsme dále ani náležitě používati v prehistorii dosud tak velmi zanedbávané pomůcky, širšího srovnávacího *rozboru logického*, jímž jsme i ověřili pevné resultáty získané jinými cestami. Tento způsob argumentace jest sice v ní dosud neuznávaný a takřka neznámý, avšak přesto vysoce hodnotný. Hranice pro to, co mohlo neb nemohlo se státi, jsou sice velmi široké, neboť náhodou mohlo se přihoditi všelicos nepředpokládaného, avšak vždy existuje jistá krajní mez možností, přes niž události nemohly jíti. Pod tímto zorným úhlem jeví se pak *slovanská okupace Ukrajiny* takto:

Slované byli sice původně, tj. až asi do počátku n. l., lid krajně nebojovný, vojensky neškolený a ve své pověstné mírumilovnosti až daleko do dob historických cizímu jhu pro nedostatek vojenské organisace se bez valného odporu podřizující, avšak jich poddajnost nešla ovšem nikdy tak daleko, že by byli bez nutnosti na se přejímali cizí nadvládu, neb dokonce ji sami vyhledávali. Při svém šíření na západ vkročovali, pravda, bez rozpaků i do území pověstných násilníků, avšak činili tak vždy s náležitou opatrností. Jak jsme již jinde vylíčili (Hist. sbor. M. sl. 1947, 399), byl jich invasní postup asi tento:

Ač byli tělesně přímo pověstnými siláky (viz zprávy Prokopiovy) a osobně stateční, přece nevynucovali si vstup násilím, nýbrž trousili se nepozorovaně v malých skupinách, zabírajíce podél řek prázdné, nepřístupné lesy, v nichž si pak na mýtinách zřizovali okolo svých dřevěných chýží políčka, hlavně prosná, a pastviny pro svůj nehojný dobytek, doplňujíce svoje zásoby lovem, hlavně ryb. Nevšímáni domorodci, zaplnili takto časem celou krajinu a ve vhodném okamžiku se jí pak nakonec zmocnili. To byla ona jedinečně důvtipná migrační jich metoda, jež jim umožnila zmocniti se bez boje dvou třetin Evropy. Touto taktikou stali se počátkem n. l. pány celé východní Germánie a použili jí dokonce ještě i kol r. 600 při dobývaní Balkánu, jehož se v letech 581—584 zmocnili celého až po Cařihrad. Současník Jan Efezský, líče jejich neuvěřitelné úspěchy, dodává;' 'A přece jsou to jen lidé prostí, kteří se bojí ukázati mimo lesy a v rovinách a nevědí ani, co jest to řádná zbraň" (Nied., *Sl. st.* II. 207). A výbojci těmito byli prá-

vě ukrajinští Antové jako váleční spojenci Avarů.

Jak potom srovnati s tím fakt, že při zániku říše ostrogótské r. 376 vlastní Slované Ukrajinu až k Pontu a Tauridě, takže nástupce tragicky skončivšího Hermanricha král Winithar, který se s hrstkou Gótů zachránil na Krymu, činí pokusy o opětné podmanění sousedních kmenů jich pod panství gótské? Skutečnost tu lze vysvětliti pouze velmi dávným osídlením. Před érou gótskou, která započala kol r. 200 n. l., předcházela k podrobeným ještě tvrdší nadvláda sarmatská jako pokračování stejně tíživé skythské. Jak se mohli vůbec Slované odvážiti ze svých severských pralesů vkročiti do této otrokárny, kdyžtě tato svou bezlesostí, specielně nedostatkem ochranných hvozdů, neskytala jim za skythských dob žádných vyhlídek na úspěšné uchycení, ba naopak hrozila již předem těžkou porobou? A jak by byli mohli dokonce na takou myšlenku připadnouti, když jim v tom případě již pouhý vstup na Ukrajinu zamezovalo pak pevně usedlé a nemálo četné rolnické obyvatelstvo cizí národnosti, takže tím padala i naděje na získání volné půdy? Toť přece vyložené nemožnosti. A jestliže přesto vystupuje r. 376 Slovanstvo jako držitel země až k moři, pak jest samozřejmo, že nepřichvátalo tehdy teprve se severu, nýbrž jim bylo už dávno předtím, vniknuvši na Ukrajinu již za dob a *poměrů* pro jeho svobodu *přijatelných*, tj. ne-li přímo před érou kimmerskou, tedy (severní Ukrajina mohla tehdy vůbec býti prosta jha kimmerského) alespoň již za této.

Naproti tomu, pakliže akceptujeme pro Arotéry a Georgy národnost tráckou, tj. vyloučíme skorý příchod Slovanů na Ukrajinu, vyplynou nám zcela nemožné důsledky, neboť pak resultuje, že vlastně celá Ukrajina od Dněpru na západ, a o tu právě jde, zůstala i po době kimmerské v podstatě tráckou, a to i ve své trvale usedlé vrstvě rolnické, jež by sama o sobě byla stačila k zajištění tráckého charakteru země až do dob historických. Poněvadž však se tak nestalo, nýbrž živel trácký zmizel z Ukrajiny beze stopy (šíření dnešních Polotráků — Rumunů na Ukrajinu počalo teprve po r. 1000), padá možnost celé této koncepce již sama sebou. A tak dospíváme i touto cestou k bezpečnému resultátu, že *usedlý živel Ukrajiny byl od nejstarších dob slovanský*. Totéž výmluvně potvrzuje i okolnost, že, jak jsme přesvědčivě prokázali, Slovanstvo dodnes vlastní i nejstarší geografickou garnituru Ukrajiny.

Tím končíme definitivně naše rozpravy a úvahy o počátcích pravěkého osídlení Ukrajiny Slovany, dokázavše všestranně správnost Šafárikovy teze o slovanství jejího rolnického živlu za éry skythské a v dobách potomních. Jest to poznatek velké ceny nejen sám o sobě, nýbrž nadto ještě i tím, že jím získáváme *nezbytný základ pro celou další prehistorii slovanskou*, neboť Ukrajina jeví se již asi od počátku n. l. jako mohutné ohnisko migrace slovanské všemi směry, zejména na západ.

Pro tak rozsáhlé území, jako jest Ukrajina, a tak dlouhé údobí, jako byla éra skythská, jest ovšem žádoucno i potvrzení *archeologií*. Jako všude jinde bude však i zde ověřování našich resultátů nálezy archeologickými jistě svízelnou prací, ježto pro tak dávné doby nejsou dosud známa určovací kritéria pro příslušnost slovanskou. Možnosti archeologie nesahají dosud, jak známo, pod r. asi 500 n. l., neboť pro doby starší není dosavad známa nějaká význačná kultura slovanská v keramice, zbraních, náčiní, neb ozdobách, zkrátka kultura hrobová. Zjev vykládá se obyčejně nízkou kulturní úrovní Praslovanstva.

Jest sice pravda, že Slovan ve své vrozené konservativnosti holdoval mongoloidní filosofii jednoduchosti života a omezování jeho potřeb, avšak přesto lze bezpečně tvrditi, že nebyl odedávna takým kulturním primitivem, za jakého jej mnozí pro nedostatek oněch památek prohlašují, neboť jisto jest, že např. umění *tkací* bylo u nich velmi horlivě pěstováno už v nejstarších dobách a dosáhlo vysokého stupně dokonalosti, jíž dokladem jest výroba zvláštných jemných šátečků jako platidel obchodních. Příčina oněch nedostatků tkví jistě zcela jinde, a sice v tom, že dle našeho pevného přesvědčení kultura praslovanská byla hlavně *dřevěná*.[81] Jejím universálním materiálem výrobním bylo zkrátka dřevo stromů jeho středoruské lesní kolébky, zejména lipové. Z něho vyráběli si i záhy jistě všelijak zdobené nádobí a náčiní. Hlavní kovovou nádobou v domácnosti, a asi i jedinou, byl měděný, po případě i železný kotlík na vaření společné denní stravy, zavěšený řetězem na trojnožce, urobené ze tří nahoře svázaných břeven, zvané *koza* neb *kozub* (odtud zajisté i slovenské kozub = rodinný krb) a postavené uprostřed obytné místnosti, pod otvorem dymníkovým. Tak tomu jest dodnes u chudých slov. horalů balkánských a též i jiných horských národů, jako např. sedmihradských Rumunů a obyvatel Kavkazu. Ostatně jako Avdijev (*Dějiny starověkého východu*) správně zdůrazňuje, podobná snaha vyráběti nářadí a nástroje z materiálu co nejpoddajnějšího a nejlacinějšího (dřevo, kost, roh) byla u starověkých národů téměř obecnou ještě i za pozdních dob kovových (dřevěné motyky, rýče, pluhy). Zpracování kovů ujímalo se pozvolna, především na ženské výzdoby, kde se pro snadnou zpracovatelnost záhy počala používati slitina mědi s cínem — bronz. Slované balkánští měli ještě v VI.—VII. stol. n. l. namnoze jen dřevěná kopí, vyrobená za dřeva dubového a jasanového.

Archeologický obraz Ukrajiny jest asi tento:

Dle obšírného líčení Niederlova (I, 495—500, IV, 222—228), doplněného nejnovějšími údaji z díla ruského prehistorika P. N. Tretjakova (*Vostočnoslavjanskije plemena*, 1953, 51—67), po stránce archeologické na území Ukrajiny učiněny byly velmi četné a znamenité nálezy. Uvedly však odborníky v nemalé rozpaky, neboť se ukázalo, že hroby s čistě skythskými památkami existují na Ukrajině nejen tam, kde

je lze dle Herodotových údajů očekávati, nýbrž velmi hojně i v končinách jeho Skythie, v nichž Skythů vůbec nezná, ba velmi často i daleko za hranicemi oné.

Naleziště dlužno po té stránce rozložiti ve dvoje. *Prvou* skupinu tvoří ta, v nichž vyskytují se hroby vesměs *čistě skythského* rázu. Sem patří okrsek při Dněpru od Porogů k moři (naleziště u Alexandropolu, Nikopolu, Nikolajeva a j.). Do *druhé* příslušejí pohřebiště, v nichž vedle čistě skythských hrobů objevují se i *odchylné*, obsahující sice památky skythské, avšak s keramikou poněkud odchylnou, anebo velmi často vůbec beze stop kultury skythské. Nezřídka v sousedství jich bývají i zbytky zemljankovitých obydlí zemědělců s obilními podzemními zásobárnami. Místo skythského pohřbívání mrtvol zavedeno jest pro Slovany význačné *spalování*. Pohřebiště skládají se zpravidla z četných mohyl — kurhanů, svědčíce o lidu sídlícím hromadně v osadách, tedy *rolnickém*. Ve Skythii zabírají severozápadní kout. Hlavní jich pásmo jde od Dněstru u Blaty přes Olgiopol k Lipovci a Skviře (viz mapu), odkud za hranicemi Skythie pokračuje ke Kijevu, Něžínu, Konotopu, Putivlu, končíc až u Voroněže na horním Donu. Druhá linie jde od Kijeva podél Dněpru na Tripolje, Kaněv a Čigirin, kde se větví v odnož jdoucí přes Brovarky a Romny podél Suly k Sejmu a druhou směřující přes Umaň k Lipovci.

Autoři prohlašují tyto odchylné ‚skythské' hroby, ba i část s čistě skythskou kulturou, pokud jsou *žárové*, za slovanské, přiznávajíce Skythům pouze sem tam přimíšené nepochybně skythské, s pohřbenými mrtvolami neb i zbytky koní. Inventář, nezvyklý jinde ve hrobech slovanských, především keramiku, vykládají prostě koupí od putujících obchodníků (naleziště leží skutečně na významných bývalých cestách obchodních).

Není ovšem pochyby, že kultura, i keramická, byla v starověku nezřídka přejímána od sousedů i dobrovolně (od sousedů neb kupců), pakli byla dokonalejší domácí. Poukaz na žárové pohřbívání a zemljanky (napolo podzemní příbytky s dřevěným nástavkem krytým drny) se zásobárnami obilí jako znaky slovanské jest ovšem též správný.

Důsledky, jež pro historii o sídlech praslovanských z toho vyplývají, jsou dalekosáhlé, neboť vedou k závěru, že Slované již od VI. století př. n. l. obývali celou severozápadní Skythii. Pro nás jsou pak skvělým potvrzením resultátů, k nimž jsme dospěli jinými cestami. Předně vidíme, že ona oblast s odchylnými hroby skythskými zabírá přesně území Herodotových *Alazonů*, takže plně potvrzuje správnost naši teze o slovanských rolnických domorodcích, ovládaných roztroušenými Skythy Auchaty — Alazony. Další resultáty vedou ještě k dalekosáhlejším závěrům, neboť plyne z nich předně, že už za dob Herodotových sahalo území skythských slovanských zemědělců *přes řeku Ros* na sever až k jižní hranici Rokytna, čili že *oblast kijevská* byla už tehdy (časový odhad stáří nálezů děje se dosti přesně dle přimíchaných řeckých výrobků) obydlena praotci kijevských *Poljanů*. Hojnost bohatých hrobů skythských, zvaných knížecí, svědčí o tom, že kraj byl zemědělsky vysoce produktivní a proto značně osazen i skythskými parasity, vyssávajícími slovanské domorodce.

Hlavním překvapením jest výskyt obojích hrobů i na levém břehu Dněpru až do centra území Budínů. Vysvětlení však též zde jest prosté. Veliké komplexy kurhanů kol Romen a Konotopu potvrzují předně správnost našeho tvrzení, že rolničtí Gelóni nebyli pouze obyvateli města Gelónu, nýbrž celý nemalý národ, usedlý uprostřed pralesů budínských nomádů. Jak se tam skythští vetřelci dostali, napovídá již pouhý pohled na mapu. Přišli obchodní cestou podél Suly. Vniknutí jich, jež N i e d e r l e vysvětluje jako pouhé potulování, bylo asi do značné míry i důsledkem Dareiovy výpravy, před kterou prchala dle Herodota část Skythů na sever ku Gelónu a odtud dále, takže končiny ony a jich rolnické obyvatelstvo tehdy poznali a po válce je patrně učinili předmětem svých loupežných vpádů. Herodot dí, že Dareios je pronásledoval až k řece Oaru, na níž zbudoval ochranný val (IV, 120—7), tedy někde na horním Donu u Voroněže.

Mezi konečným posudkem Niederlovým a Tretjakovovým jest tento zásadní rozdíl:

Niederle nikde v Herodotově Skythii *neshledává bezpečně Slovany*. U Alazonů připouští pouze možnost toho, protože jsou rolníci a sousedi s lidem za řekou Rosí, který třeba považovati již určitě za slovanský. Arotéři a Georgové nejsou mu jasně Slovany již proto, že dle Herodota sahala jich sídla na sever pouze k prahům dněperským. Též slovanskost Budínů shledává pochybnou a Gelóni jsou mu pouze řeckou kolonií. Jedině *Neury* uznává bezpečně za Slovany.

T r e t j a k o v naproti tomu pokládá za Slovany část zemědělců severozápadního koutu Skythie, tj. naše *Alazony*, jež nazývá *Pachary* (oráči), a severní *okrajové Georgy*. Též jsou mu Slovany *Budíni*, jež mylně jmenuje Melanchlainy, a *Neurové*. Gelóny vůbec nezná.

Dle *našeho* šetření byli však bezpečně Slovany nejen domorodci poddaní skythským Auchatům — Alazonům, kteří jim odnímali obilí, takže jím nemohli obchodovati, nýbrž i *Georgové* a *Arotéři*, a to již z té prosté příčiny, že ve skutečnosti i jejich sídla sahala *až k řece Rosi* a sousedila s územím nepochybně slovanským, a dále že název Georgoi jest totožný se slovanským *Poljané*, tedy se jménem slovanských zemědělců, jež za Rosí zastihla doba historická a jichž existenci za éry skythské dosvědčuje tam neklamně archeologie. Slovanskost *Budínů* a *Gelónů* jest našimi důkazy doložena *bezpečně* a u *Neurů* ji prokázal již *Šafárik*.

Na konec třeba dodati ještě něco *o dnešním stavu* problému skythského v SSSR, kde nejnověji učiněny byly skvělé nálezy skythské kultury

z dob Skilurových výbojů kol r. 115 před n. l. u *Simferopolu*, antické Neapole (Šuleů v *Skythský Novgorod*), avšak závěry odborníků zabočily na cesty, jichž rozhodně nelze schvalovat.

Nejzdrženlivější jest stanovisko Trefjakovovo, jenž soudí, že po r. *300*, tj. v mladší době skythské, nastalo postupné *promíchávání* slovanských rolníků se skythskosarmatskými nomády, jež na konec skončilo absorbovávím živlu iránského slovanským, jenž zároveň převzal i kulturu iránskou, takže Slované Kijevského státu na úsvitě ruských dějin byli tělesně i kulturně potomky oněch dávných iránských národů. Na stanovisku tom jest však pravdy jen tolik, že pouze část kultury oné byla vlastním výtvorem iránským, kdežto ostatek byl původu cizího, hlavně *řeckého*. Platí to zejména o ozdobných výrobcích kovových. Ozdobné vázy, kalichy atd. až k drobným sponám dodávali, jak upozorňuje Niederle, řemeslníci řečtí, a sice již Kimmeriům maloasijští, Skythům pak řecké dílny v Olbii a na Krymu (Chersones, Nymfaion, Pantikapaion). To tudíž byla *mezinárodní* složka kulturní. Vedle ní byla pak ještě složka *domácí*, u Skythů hlavně *výzbroj*, která umožňuje přece jen etnické rozlišování. U Slovanů jsou to hlavně typické *zemljanky a podzemní spižírny*. A ty právě zjistiti jest předním úkolem sovětské archeologie.

Nemalá část sovětských odborníků jde ještě *dále* než Trefjakov a hlásá extrémní názor, že *Slované* již *od pradávna splývali* na Ukrajině *s Kimmerii, Skythy* a *Sarmaty*, takže již záhy národové tito představují do jisté míry Slovany. Poukazují na to, že kultura na Ukrajině jeví prý od nejdávnějších ‚kimmerijských' dob jednotnou, *nepřetržitou linii vývojovou* až do Kijevského státu v IX. stol. n. l. To ovšem znamená i prohlásiti, že problém slovanské okupace Ukrajiny v pravěku jest archeologicky neřešitelným. Rozumí se samo sebou, že vpravdě tak, jako nelze sloučiti vodu s ohněm, nebylo možným splývání slovanských nevolníků se skythskými a sarmatskými násilníky, leč že by si tito sami je byli vynutili, což by však bylo znamenalo zároveň i odnárodnění Slovanů.

Treťjakov zdůrazňuje naproti tomu, že v oblasti Desny, Suly a Sejmu, tedy v našem území Gelónů — Severjanů, jež dle oněch spadá již do končiny oné jejich *‚jednotné kultury podněprovské'* od Desny a Rokytna na jih až k Pontu, vyskytují se již za éry skythské rozsáhlá hradiště obranná lidu zemědělského, tedy slovanského, jejž mylně zove Melanchlainy (dle města Černigova). Vidí v tom důkaz jich svobody. Názor jeho jest jistě správným, třeba však dodati, že ještě více nežli tato hradiště přispívaly k obraně národa zajisté tamní již Herodotem zdůrazněné nekonečné hvozdy, které umožňovaly rychlé ukrytí rodin a stád před nepřítelem, jako i močály podél Desny a Suly.

Obraz podaný archeologií dozná sice v budoucnosti jistě různých doplňků novými nálezy, avšak námi vytčená z něho plynoucí historická fakta zůstanou zajisté jimi neotřesena. A ta úplně stačí k ověření námi podaného náčrtu Skythie po stránce etnické. *Ukrajina byla zkrátka už za éry skythské obydlena rolnickým lidem slovanským.*

Poznámka redakcie: Hoci článok nie je vyložene archelogického obsahu, rozhodli sme sa ho uverejniť, lebo prináša množstvo dôležitého materiálu pre poznanie najstarších sídel Slovanov. Kriticky hodnotí doterajšie názory opierajúce sa o zle pochopený text antických prameňov, opravuje ich a nakoniec konfrontuje antických autorov s výsledkami archeologického bádania na území SSSR.

Prácu recenzovali prof. D. Rapant a doc. J. Dekan.

Článok bol napísaný r. 1955.

Poznámky

[1] Důkaz, že ji byla tzv. kultura lužická, není dosud bezpečně podán.

[2] Typickou ukázkou toho jest umisťování Porogů dněperských na sever od dnešního města Dněpropetrovska místo na jih, což jest omyl činící téměř 100 km.

[3] Vpravdě Herodot pouze dí, že „přichází od západu" (IV, 48).

[4] Odborníci dnes zjistili, že starověký přechod Dunaje byl u dnešního města Isaccea těsně před deltou. Tam jej se svou armádou překročil i Dareios.

[5] Herodot výslovně dí, že od ústí dunajského do Olbie jest 10 dní cesty a z této k Maiotis opět dalších 10 dní (IV, 101).

[6] Název Karkinitis a podobné byl asi v řecké topografii vůbec dosti častým. Napovídá to již jeho geografický význam (Karkinitis = osada při křivině, úžině — *κορκίνη*).

[7] Řeky Eufrat a Tigris ústily ještě před osmi tisíci lety do moře o 300 km severněji nežli dnes.

[8] Poučným dokladem na Rusi jest řeka *Mangě*, jež ještě dlouho ve středověku tvořila bifurkační spoj Donu s Chvalinským mořem, s nímž pak spojeni pozbyla.

[9] Dle Niederleho (I, 19), jenž mylně dovozuje, že slovanské názvy pošly z těchto „bastarnskogermanských" (Bastarni však nebyli ve skutečnosti vůbec Germáni, nýbrž Kelti).

[10] Zde třeba i zdůrazniti, že znění Dunaj nevyžaduje vlastně ani existenci verba dunati, neboť mohlo pojiti i od dnešního dunětí, tak jako srbské oproščaj = odchod od oprostiti.

[11] Viz i ukrajinské karpatské názvy Kuk, Kuka, Kyka.

[12] Věci si povšimnul i Šafárik; podotýkaje, že název znamená ‚za Bugem sedící' lid, jež čítá výslovně

„k neznámým docela kmenům" (I, 236). Niederlovu poznámku, že „Šafárik s reservou měl jméno Exobygitai za překlad slovanského „Zabužané" (I, 421), dlužno proto odmítnouti jako neodůvodněnou.

[12] Název odpovídá západoárijskému karpa = křivina a jest, jak v dalším seznáme, důležitým historickým dokladem.

[12a] Adj. bělъ = bílý hrálo ve staroslovanštině podobnou roli jako v ruštině krasnyj = červený a zároveň krásný. Proto vyskytá se jako častá složka v topických názvech (Bělograd, Bělozero a j.). Ukrajinské pobřeží Pontu, jež u Řeků slulo Zlaté, zvali Slované Bílým, což lze spojovati i s názvem Berezan (= Bělizan).

[13] Od ‚bříza' by musilo rusky zníti B e r j o ž i n a a tvar B e r e z i n a by v ruštině znamenal B ř e h o v i n a, od berezie = pobřeží.

[15] Znění Danparu ozývá se v gótském D a n p a r a slovanské D n ě p r v anonymním Periplu Pontu z I. stol. n. l. ve znění Δανάπρις.

[16] Slovo ‚tma' pošlé od arijs. koř. tam- = zatemňovati, znělo ve slovanštině původně tama a jeho adjektivum tamъ (viz srbské taman = temný a lit. tamsus = tmavý). Tamurákou zvali Slované též řeckou Fanagorii při bosporu Kimmerském, z čehož později vzniklo historické T m u t o r o k a ň = T m a v á R o k a ň = vodstvo (od raka = voda ze stslov. rakaja = rakati = rachotiti). Název byl utvořen podobně jako dodnešní T u t r a k a ň, Tutrokaň = ‚Tu vodstvo, řeka' (bulharské město na Dunaji). Tvar ráka přešel později v riaka = rieka = řeka. Autor zde zdůrazňuje pouze složku ráka, neboť kořen tam- a jeho deriváty tamas, taman byly všeárijské (viz např. keltské Tamisia = Temže).

[17] N i e d e r l e nejprve (Sl. st. I, 30) vyslovil domněnku, že Slované již v nejstarších dobách sahali snad dosti hluboko na Ukrajinu, což pak na straně 260 odvolal s odůvodněním, že prý ve slovanštině scházejí převzatky ze staré řečtiny a skythštiny, což však byl omyl.

[18] Slovo jest kulturně památné, protože z něho pošel název κάπηλος = šenkýř, hostinský a καπηλεῖον = šenkovna, výčep, říms. capelanus a capella, odkudž zajisté i křesťanské instituce *capelanus* = kaplan a capella = svatyně, kaple, z čehož vyplývá, že prví křesťané se scházeli ku svým bohoslužbám v podzemních městských výčepech a že tyto řídil samotný šenkýř neb kramář (slovo kapelos nabylo později rozšířením obchodu i významu tohoto). Podobného původu jest i české *chrám*, jež bylo utvořeno z něm. Kram m. = krám, doslovně veteš, sklad veteše (od koř. kram- porušovati, odkudž i stslov. kromiti = drobiti). Dosavadní odvozování od ‚chrániti' jest zcela mylné.

[19] Toto přehlížení Dněpru vysvětlíme si zde tím, že Řekové se v tamní spleti lesů, močálů a říčních ramen vůbec nevyznali a konečný bod toku Pantikapu přesně neznali. Vyplývá to jasně již z toho, že Herodot považuje Pantikapes za pobočku Borysthenu, avšak mluvě o jeho ústí, nepraví, že vtéká do tohoto, nýbrž pouze ‚do Hylaie' (Παντικάπης ἐκδίδοι εἰς τὴν Ὑλαίαν, IV, 54).

[20] Obvyklé psaní G e r r h o s není správné, protože druhé r- zastupuje prostě řečtině scházející vnitřní h-. Viz obdobné zjevy i v asyrštině.

[21] V rukopisech jest známý písařský omyl *10*, jenž byl záhy odborníky zjištěn a opraven na správných *11*.

[22] N i e d e r l e soudí, že to spíše byla dnešní řeka S a m a r a (I, 170), což však jest pro její *předporožské* ústí zřejmě vyloučeno. Přidržuje se toho patrně proto, že klade Porogy mylně od jejího ústí na sever, místo na jih.

[23] U Slovanů balkánských sluje dodnes dobytčí stáj, jež má vesměs ráz pouhé proutěné ohrady ‚košem'.

[24] Viz i protoindické personále P a š u p a t i = pán dobytka, atribut boha Šivy (H r o z n ý, *Nejstarší dějiny Před. Asie*, 182).

[25] Doslovně ‚křivina' (‚křivý' a ‚úzký' byla u Árů synonyma), odvozené od árijs. koř. kar- = ohýbati, křiviti, z něhož pošly deriváty: stslov. krъkъ = krk = sansk. krka, lit. karka = rámě, stslov. krъčь = krč, germ. krakan = křivá věc, hák, záliv a též i názvy korýše raka: skr. karka, antic. karkinos (F i c k, *V W* VI 533, IV 54). Dnes jest tento liman již souší od moře odříznut, takže se proměnil v jezero.

[26] Název *oar* = *ór* byl převzat i Mongoloidy ve znění oar, uar, uor, aur, auar, ór, známých z hunštiny a avarštiny (viz i Šaf. I 355) a pokládaných neprávem za vlastní výtvory jich. Vůbec dlužno konstatovati, že i mongolské názvy ussu, sú = voda, nôr = jezero a gol, gul = řeka jsou vesměs původu árijského (ussu, sú z árij. uda = udsa (z vada) = voda, nôr z árij. nara = voda a gol, gul z árij. gala, sansk. jala = řeka, tok).

[27] Soudí se tak dle jich *pásové* kultury keramické, jež od sklonku mladší doby kamenné, tj. od III. tisíciletí př. n. l. kvetla ve Středozemí od Karpat na jih. Na severním okraji Ukrajiny vznikla dokonce velmi význačná varieta této, zvaná *volutová*, kterou dle úsudku H r o z n é h o (*Nej. děj. Před. Asie*, 218) přenesli její tvůrci záhy potom se sebou až na Krétu.

[28] On sám ji vysvětlil dle Herodota (IV, 13) čistě básnicky: „Když jsem byl foibolamptos (osvícený Foibem Apollonem, tj. v básnické visi, emoci), přišel jsem (roz. „v duchu") k národu Arimapsů a Issedonů".

[29] Skythský nápor na Kimmerii počal dle úsudku odborníků již dávno před VII. stoletím.

[30] To, co my dnes zoveme kout, zátoka, záliv, mělo v starověku společné povšechné pojmenování „křivina", řecky — dle našeho bezpečného zjištění — karambis, karpis, harpis, karpe, kalpě, kolpos.

[31] Tuto shodu vytušil již S l a v í k (*Slované a Němci v starší době*) a vyvodil z toho mylně etnickou totožnost Kimmeriův s Cimbry — Germány.

[32] *Nejstarší dějiny Přední Asie a Indie*, 145.

[33] Jde o nápisy, ve kterých se uvádí jméno Chorvat = Χορόαθος.

[34] To plyne jasně již z okolnosti, že Herodot nečítá Krym vůbec do Skythie.

[35] Soudě dle geografické nomenklatury, musil počet těchto usídlenců býti velmi značný, neboť osadní, ba i kmenové názvy se složkou S a k i — Sachi a pod. táhnou od Kavkazu Arménií až do perského Ázerbájdžánu. Pod jezerem Vanským sedí arménský kmen S a c h u D a g h l a r i = ‚Skytští horalé' a pod vých. Kavkazem osetinský kmen Š e k i.

[36] Název připomíná nápadně slovanské Čud.

[37] Dnešní lěs — les pošlo patrně z řec. ἄλσος = háj.

[38] Tvrdí ‚že buk v Řecku vůbec neroste a proto prý Řekové jeho odkudsi pochycené jméno přenesli omylem na dub a jeho plody. Na celém tomto tvrzení, jehož důkazu věnována byla v lingvistice za účasti předních kapacit, jako na př. C u r t i a, řada pojednání, není však ani slova pravdy. Buk jest po celém Řecku obecně známým stromem a odevždy odlišován od dubu (δρῦς) a jeho nejedlých žaludů (βάλανος). Kdysi tvořil tam na všech předhořích a horách až do výše 2000 m rozsáhlé porosty, dnes však, „ježto zapalováním a kácením zmizely v Řecku lesy tak, že zabírají sotva 11 % plochy oproti r. 1867" (*Ottův N. slov.* 1905), a tím stoupla i suchost půdy, vyskytá se v jižním Řecku (Peloponés, Atika) sice jen ojediněle, avšak ve severním dosud hojně zejména v Thesálii, kde tvoří rozsáhlé lesy, v masivu olympském s obry až 5 m v objemu kmene.

[39] Slované původně asi buk většinou neznali, neboť východní hranice jeho kompaktního výskytu tvoří čára jdoucí podél východního úpatí Karpat na Královec v Prusích (viz mapu). Strom jest dle příruček typickým zejména pro pohoří celého Balkánu a italských Apenin.

[40] Nerost vznikl z pryskyřice Konifer v oligocenním terciéru a vyskytá se v Evropě ve větším množství pouze na několika místech, z nichž starověku známo bylo vedle Pobaltí asi jen naleziště u Kijeva. Cenily se tehdy nejen kusy průhledné neb pěkne mramorované, nýbrž i zakalené, jež sloužily jako kadidlo obětní již u starých Egypťanů. Dle chemického složení bylo zjištěno, že je dostávali již kol roku 3000 před n. l. až z Prus. Zjištění električnosti u něho připisuje se, jistě neprávem, teprve Thálesu Miletskému kol r. 600 př. n. l..

ježto prvý o zjevu tom píše. Zajímavo jest, že nerost slul u Egypťanů sakal.

[41] Kdežto ‚bor' zachovalo místy dodnes svůj původní význam ‚les', ztratil jej název poljan velmi záhy, hlavně asi pro svoji koncovku -anin, jež z původně pouhého všeobecného označení příslušnosti k něčemu, jako např. v staroslov. krištaninъ = křesťan, doslovně ‚jeden z křesťanů' (-anin = lat. unus), nabyla významu výhradně topického, takže poljanin bylo pojato prostě jako ‚člověk bydlící v polích' (více o tom viz ve Vondrákově *Kirchenslavische Grammatik*).

[42] Rozsadili je ve své říši (viz tamní toponyma: Selibi, řeku Diviriki a j.). Zajímavo jest, že se, jak dodnes svědčí město Zarbinli (Sarbin + turecká připona -li neb -lü = slovans. -ské) hluboko pod Mosulem, zvali Srbové. Jest to významný důkaz správnosti Niederlem odmítané Šafárikovy teze o prvotním názvu Slovanstva ‚Srbové'.

[43] Viz podobně utvořený název pomořanské řeky Persante z praslov. ‚Prišontja' = pršící, tj. dštící, kypivá.

[44] Bližší o tomto názvu viz u řeky Gerhu.

[45] Niederle uvádí (I, 269) ještě i jiné topické názvy od koř. nur- a mezi nimi též jakýs Nurec, pobočku Gnilého Tykiče. Tíča, Tíkyč (tok) byla ovšem běžná staroslovanská pojmenování říční, avšak Tíkyč Gnilý jsme nenašli v Pobuží viselském, kam jej klade Niederle, nýbrž v ukrajinském jako přítok Siňuchy.

[46] Jak ze zprávy Herodotovy patrno, tvořil celý národ Neurů v představách Řeků skupinu čarodějů vlkodlaků, z čehož Šafárik logicky správně vyvozuje, že pověra ta vznikla právě na jejich území. Zda potvrzení toho dlužno spatřovati též v četných tamních osadních názvech se složkou vilk- (Vilkomir, Vilkiški, Vilkomuši, Volčaja, Volkoviči, Volkolaki atd.) jest ovšem již méně jisto.

[47] Bezděk, líče (Širým světem, roč. 1937, 8) z autopsie kulturní poměry u sibiřských Tunguzů, u nichž ztrávil 5 let kol. r. 1935, vypravuje, že obvyklou ‚zábavou' žen jest lovení vší, jež stařeny dosud pojídají, mladší ženy však již ne. U Ptolemaia a j. vyskytá se mezi starověkými barbarskými národy název Pteirophagoi i jinde. Původci tohoto hanlivého atributu u Budinů byli zajisté obyvatelé města Gelónu, informátoři Řeků.

[48] Šlo tu ve skutečnosti o tři řeckým obchodníkům z cesty z budínského Gelónů k Volze známe řeky: Don, Choper, Medvědici.

[49] Obyvatel sluje *budár*, kterýžto výraz jest rozšířen i na Moravě, znamenaje člověka podivínského.

[50] Jde tu o případ analogický s řeckým překladem praslov. ‚Sventyje vody' ve znění Hirai hodoi.

[51] Niederlova polemika (I, 283), pokud operuje názvy: Kardessos, Karkina, Karkinitis, jest však mylná, neboť tyto sem nepatří.

[52] Strabón užívá též (VII, 294) názvu Raxyaloi.

[53] Přesně vzato, značil název ‚ráka' pouze vodu tekoucí, v pohybu, tedy pramen, proud, tok, řeku a teprve později byl významově rozšířen na vodu vůbec.

[54] Z nordických ság jest patrno, že poměr Skandinávců k východním Slovanům byl mimo očekávání vysloveně přátelský. O Slovanstvu hovoří se v nich sympaticky a mezi skandinávskými králi VI.—VIII. stol. objevují se i jména slovanská. Ostatně netřeba ani podotýkati, že i za předpokladů, že ráka pošlo z nordičtiny, se tím zde na její historické průkaznosti na kontinentě ničeho neměnilo.

[55] Jeho poloha byla k tomu účelu přímo ideální. Výpravy putovaly z Olbie podél Pantikapu — Ingulce v přímé čáře na sever, majíce zajištěný směr cesty tokem řeky, a překročivše Dněpr, postupovaly podobně podél Suly až do Gelónu, a to vesměs územím k cizincům nejdobrosrdečnějšího pravěkého národa, Slovanů. Měly možnost i říční plavby a vyhnuly se sto kilometrům dlouhým nesplavným dněperským prahům.

[56] Považuje Androfagy a Melanchlainy „spíše za kmeny finské nebo sarmatské". Přitom autorství výkladu Androfagos = slovans. Samojed, vysloveného poprvé Šafárikem, připisuje Eichwaldovi, jenž s tím vystoupil teprve po uveřejnění Šafárikových *Starožitností*.

[57] Tomaschek byl předním trákologem vídeňské university kol r. 1900.

[58] Tomaschek vykládá (Niederle, I, 275) název Melanchlainos jako spřežku řec. *μέλας* = černý s finským lainem = plášť (árismus, asi ze slov. halena, anebo z pléna = kelt. (p)linna = plášť!).

[59] Jak vidno, zůstává v rozpacích, zda Kimmeriové byli vůbec příslušníky Tráků, a název Tauroi v rozporu se zprávami historickými vztahuje pouze na obyvatele pohoří Tauru. Jiní odborníci pomýšlejí dokonce na skythskou příslušnost Taurů, o čemž ovšem nemůže býti vůbec vážně řeči přesto, že někteří pozdější historikové, počínaje Strabónem, je mylně prohlašují za Skythy neb Tauroskythy. Podnětem k těmto uzávěrům byla asi okolnost, že po každém z oněch skythských vpádů na Krym uvázl zbytek Skythů v zemi.

[60] Byli k tomu hlavně vedeni Šafárikovým upozorněním, že u pravěkých národů byli mocní útočníci v národních tradicích zpravidla povyšováni na bytosti *nadlidské*, giganty, takže např. vznikl u Germánů název Hüne (Hun) = obr, Thurs (Agatyrs) = obr a u Slovanů Obrin (Avar) = obr, Velet (Velt) = obr a Ispolin (Spal) = obr.

[61] Doklady vzaty jsou z Miklosichova *Etymol. Wörterbuch der slav. Sprachen* a Gebauerova *Staročeského slovníku*.

[62] Koně vytáhnou široké, prázdné saně do výšky, naloží se na ně obrovská kupa sena, načež se nechají ‚samotihou' (odtud starý český název ‚samotížky') klouzati dolu.

[63] Kirgizi zovou se též Sara = Kazachi = ‚Poušťoví Kozaři' a Čína slula u starých Římanů Sericum = Poušťová země.

[64] V sansk. sluje konopě çanapa neb i çana.

[65] Kořen ten a jeho deriváty byly ve slovanštině mnohem více vžity, nežli se dnes předpokládá. Patří sem nejen známe: govedo = hovado, govno = stercus, gověti = hověti a govoriti = hovoriti, nýbrž i slovanské gavat = tlachati, gavanda = tlachání, dále gavran (srb.) = havran a zachovaná topika na Rusi: Gavy, Govy, Govka = kraviny, jezero Govje, řeka Gavija a j.

[66] Lze sotva pochybovati o tom, že shoda děva s děva nemálo přispěla k stupňování oné úcty k pannám a též přímo tyto vedla k myšlence přisvojiti si děviny = božiště. Také Kosmou zapsaná pověst o dívčí válce proti mužům u Čechů pozbývá tím one naprosté fantastičnosti, jaká se jí odborníky většinou připisuje.

[67] Tímto zjištěním ocitáme se před velikým, dosud nerozřešeným lingvist. problémem starověkých vlivů árijštiny na řeči asijských Neárijců. Naše zde zjištěná fakta přesahují veškerá očekávání. Tak např. *ovce* (správněji asi dobytče vůbec) sluje v kirgizštině *bogu* (= bohatství, slovens. statek = dobytek), v mongolštině bůh a boží zove se *bogdo* (viz Bogdo ola = boží hora u Urgy). Tamerlanovi velmoži sluli bahade = *bagadi* = bohači, turecké *padišah* (sultán) znamená árijské *padi* (pati — otec) + *sahas* = mocný, pers. *šach*. Podobnými převzatky hemží se již pravěká asýrština, babylonština, ba i sumerština. Prvý sumerskoakkadský král slul Messanipadi = otec mítany = pospolitosti (vládl kol r. 2700 př. n. l.). Jak už vpředu podotčeno, jsou árijského původu i všechny mongoloidní názvy vody (ussu, sú = voda, nôr = jezero atd.). Hojnost starých árismů má i japonština a malajština, ba i řeči amerických Indiánů, zejména Mayů a Aztéků. Jich průzkum postaví jistě nejstarší dějiny lidstva do zcela nového světla a prokáže i úplnou zvrácenost Peiskerových teorií o pravěkých vztazích slovansko-mongoloidních. V Přední Asii Hrozný vysvětluje tyto zjevy, jichž však uznává na úkor árijštiny podstatně méně, tak, že kolébka těchto národů prostírala se kdysi v sousedství Áriů kol moře Chvalinského a nikoliv v Arábii, což jest však těžko přijatelno.

[68] Ve své argumentaci odvolává se zde na to, že ruské středověké náboženské spisy nazývají bohy pohanských

Rusů vůbec běsy. Ano, avšak název byl použit za lat. diabolus — ďábel, obecné středověké označení pohanských božstev.

[69] Janko vysvětluje oběť nesprávně jako prosté ‚slib' (*O prav. slov.* 229). Jde vpravdě o obvětění — oboustranný závazek.

[70] Toť sice pouze náš výklad, avšak po Hrozného zjištění dávného zaplavení Přední Asie Árii, podává se správnost jeho sama sebou.

[71] Slunce bylo u všech národů považováno i za zdroj *ohně* a snad i proto přeměněn byl jeho atribut z původního blahodárného ‚buditele' života v přírodě v pozdějšího ‚žehače', ničitele.

[72] Při svém tvrzení opírá se o vývody ruského odborníka Sobolevského, při druhém o resultáty polského Wasmera.

[73] Něm. Kupfer jest z lat. cuprum a toto z řec. κύπρον, jehož hlavním dodavatelem byl ostrov Cypr.

[74] Výklad chalupy z polského *chalaga*, dosud odborníky uznávaný (Janko a j.), jest naprosto nesprávný.

[75] Dosavadní odvozování z ‚ekon' není dobře přijatelné, ježto litevština má už satemovaný tvar ašva.

[76] Kořeny tur — tyr a tvar — jsou shodny.

[77] Výklad ulica = ulitá (pevná cesta), který se všeobecně traduje, jest, jak již svědčí název úl (včelí), jistě nesprávný. ‚Ulica' bylo patrně v staroslovanských osadových ‚okrouhlicích' pojmenování ústředního prostranství.

[78] Původně asi ve významu lávky přes vodu, vedle českého keltismu ‚břevno' (z kelt. briva = most, doslovně ‚kláda', z germ. masta = kmen, slov. ‚most').

[79] Předpokládá původní prôtoslovanský tvar sanis — sani!

[80] Viz srbské borbist = bojovný.

[81] Keramika se vyráběla hlavně asi jen na ozdobu a pohřební urny.

Literatura

A. Stará:

Herodot, Ἱστορίαι, libri IX. Strabo, Γεωγραφικῶν βίβλοι XVII, Amsterdam, Wolters 1707. Plinius Secundus, *Naturalis historia*, libri XXXVII. Ptolemaios Claud, Γεωγραφικὴ Ὑφήγησις, βιβ. VIII, Nobbe, Leipzig 1843—5.

B. Nová:

Avdijev V. I., *Dějiny starověkého Východu*, Praha 1955. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1909—1913. Brugmann K., *Vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Berlin 1930. Busas-Chomskas, *Lietuviškai — mokiškas žodynas*, Kaunas 1928. Fick Aug.-Bezzenberger, *Vergleichendes Wörterbuch der indogerm. Sprachen*, Göttingen 1890. Fick-Stokes Wh., *Urkeltischer Sprachschatz*, Göttingen 1894. Fick-Torp A., *Wortschatz der germanischen Sprachen*, Göttingen 1909. Gebauer J., *Staročeský slovník*, Praha 1903. Hrozný B., *Nejstarší dějiny Přední Asie a Indie*, Praha 1949. Janko J., *O pravěku slovanském*, Praha 1912. Machek V., *Etymologický slovník jazyka čes. a slov.*, Praha 1957. Miklosich Fr., *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien 1886. Müllenhoff K., *Deutsche Altertumskunde*, Berlin 1870—1898. Niederle L., *Slovanské starožitnosti*, Praha 1901—1924; *Slovanské zprávy*, Praha 1899. Passow Fr., *Handwörterbuch der griechischen Sprache*, Leipzig 1809—1823 (dosud nejúplnější slov.). Pogodin A., *Izъ istorii slavjanskich peredviženij*, Leningrad 1901. Ranka-Streng, *Saksalais — suomalainen sanakirja*, Helsinki 1928. Šafárik P. J., *Slovanské starožitnosti*, Praha 1837. Šachmatov A., *Drevnějšija sudьby russkago plemeni*, Leningrad 1919. Trefjakov P. J., *Vostočnoslavjanskije plemena*, Moskva 1953. Walde—Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen* Sprachen, Berlin — Leipzig 1927—1930.

Herodots Skythien und seine Nachbarn

Jan Zbořil

Das vierte Buch des ruhmreichen Werkes Ἱστορίαι von Herodot aus Halikarnassos, das von Skythien handelt, ist bis heute der Gegenstand lebhaften Interesses der Fachleute, besonders der slawischen, die darin nach der ältesten Vergangenheit der Slawen forschen. Wegen der grossen Unklarheit der Berichte, die er ausschliesslich nur von verschiedenen Kaufleuten im dortigen ehemaligen griechischen Handelsemporium Olbia gewonnen hat, ist sein Werk trotz seines aufrichtigen Bestrebens nach Wahrheit und Klarheit bis heute ein ungelöstes Geheimnis, über dessen Interpretation der Detaile unter den Fachleuten endlose Strittigkeiten geführt werden.

Bereits am Anfange seines Elaborates begeht Herodot für die Genauigkeit seiner Angaben einen schicksalhaften Fehltritt dadurch, dass er es nicht zuwege bringt die Grenzen seines Skythiens genau zu bestimmen. Er behauptet, dass es die Gestalt eines Quadrates hat, dessen Seiten Länge 20 Tagemärschen, d. h. etwa 500 km in gerader Linie entspricht. In der eingehenden Darlegung beschreibt er jedoch bloss die Basis dieses Quadrates, von der er sagt, dass sie von der Donaumündung bis zur Stadt Karkinitis verläuft, deren Lage er nicht näher anführt und offensichtlich auch selber nicht kannte. Richtig fügt er allerdings hinzu, dass es 10 Tagereisen von Olbia nach Osten liegt. Damals existierten jedoch Städte des Namens *Karkinitis*, d.h. Niederlassungen bei κάρκη, καρκίνη = Meerengen, das slawische „krk" — Hals, mindestens *zwei* (die dritte war etwa bei der Krimer Meerenge, die heutige Stadt Kerč). Die erste lag bei Maiotis neben der Mündung von Herodots rätselhaftem Fluss *Hypakyris* und die zweite, die pontische bei dem taurischen Isthmos 5 Tagemärsche von Olbia nach Südosten. Da jedoch die Existenz des maiotischen Karkinitis den Forschern bis heute unbekannt geblieben ist, haben sie alle Angaben Herodots auf das pontische bezogen, wodurch sie in endlose Lokalisationswidersprüche direkt im Herzen Skythiens gerieten.

Von den übrigen Seiten von Herodots skythischem Tetragon muss in Kürze Folgendes bemerkt werden:

Als seine Ostseite betrachtet dieser die in nordöstlicher Richtung von dem maiotischen Karkinitis zum unteren Tanais, bis etwa in die Mitte seines grossen Bogens führende Linie. Von dort verlief in westlicher Richtung über die Mündung der Sula die Nordgrenze, die am rechten Dnjepr-Ufer weit nach Norden bis zum *Irpeň-Fluss* abknickte und hinter den *Miodo-Bergen* der Awratynischen Höhen in Galizien endete. Hier begann die Westgrenze, die nach Süden in die Bukowina führte und von dort längs des Pruth bis zur Donau. Von diesen Grenzen hat Herodot überhaupt keine Vorstellungen gehabt, so dass er in die skythischen Flüsse auch einen Teil der walachischen mit einbezieht.

Die *Hydrographie* Skythiens

Seine Aufzählung der skythischen Flüsse beginnt Herodot mit dem Fluss *Ordessos*, der offensichtlich mit dem heutigen *Ardžiš* identisch ist (=„prudká" (reissend), vom arischen ard — sich erheben, sich stürzen). Weitere zwei sind mit dieser synonym und eine von ihnen bezeichnet sicherlich den heutigen *Sereth* (aus dem ursprünglichen Sarata = Lauf). Den heutigen Fluss *Pruth* nennt er *Πυρετός* (= etwa „breit, überschwemmt"), den *Dnjestr* dann *Τύρης* (stark, mächtig, sanskritisch sthûra), den *Bug* *Ὕπανις* (etwa aus dem iranischen khupanasch — gebogen) und *Dnjepr* *Βορυσθένης*. Die Slawisten sind bestrebt, die Benennung dieses Flusses aus dem Slawischen abzuleiten. Das wäre zwar möglich, doch sprechen gegen diese Herkunft zwei Umstände. Erstens ist der Name noch glatter aus dem Iranischen abzuleiten als *barezant*, *berezant* = höhenhaft, d.h. *kataraktartig* (vom iranischen bareza, bereza = Anhöhe, slawisch bereg, breg = Ufer), oder als *vourusthanaš* = wasserreich, woher das griechische Borysthenis kommt, und zweitens, wie bewiesen werden wird, nannten die Südslawen den Fluss *Berezan*, was sich allzusehr dem iranischen berezant nähert.

Bei den letzten zwei führt er auch Zuflüsse an. Beim Hypanos nennt er den durch bitteres Wasser bekannten *Exampaios* (aus dem iranischen axama = übermässig scharf + payuš = Getränk, Wasser), das ist der heutige Fluss *Siňucha*, dessen Zufluss *Jatran* = bitter, aufreizend, bis heute wegen des ziemlichen Gehaltes an Bittersalz ein widerlich bitteres Wasser führt. Herodot fügt hinzu, dass dieses ganze Gebiet *Ἱεραὶ ὁδοί* genannt wird, was die Fachleute irrtümlich als „Heilige Wege" übersetzen.

Beim Borysthenês nennt er die Zuflüsse: *Pantikapes* — *Παντικάπης* das ist mit Sicherheit der heutige *Ingulec* als Beginn — capo zweier damaliger Hauptwege — pút — pantôn (Reise, Wanderung), nämlich des Krim- und Maiotischen Weges, ferner dann den bis heute rätselhaften *Gerhos* — *Γέρρος* von dem er behauptet, dass er durch Vermittlung eines weiteren Flusses des sogenannten *Hypakyris* *Ὑπάκυρις* auch in die Maiotis fliesst. Gerhos ist mit dem heutigen Fluss *Koňskaja* identisch und Hypakyris mit *Moločnaja*. Beide waren durch einen See verbunden, den die Slawen *Bielozero* nannten und der an den Stellen der heutigen Städte Velká und Malá *Bělozerka* gewesen ist. In jenen Gebieten war das fruchtbarste Weideland, das die Griechen ‚Wiesen' nannten (das heutige *Velikij Lug*), mit geflochtenen Zäunen für Vieh, das als Tribut für die königlichen Skythen aus ganz Skythien dort zusammen getrieben wurde, weshalb jenes Gebiet griechisch *Χόρτοι* = Horti oder *Γέρρα* = Flechtwerk, Zäune genannt wurde (vom Stamm gers = flechten, *γέρρον* = das aus Ruten geflochtene). Dasselbe drückt mit seinem Namen auch der Fluss *Hypakyris* aus = iranisch *hu* (sehr) + *pašuriš* (an Vieh - pecus reich). Es war ein wirtschaftliches Zentrum der Skythen.

An beiden Seiten des Dnjepr-Deltas erstreckte sich ein ausgedehnter Urwald, der am linken Ufer fast bis Taurien reichte. Seine Reste sind die heutigen *Oleški*. Herodot nennt sie *Ὑλαῖα* und verlegt sie irrtümlich bloss an das linke Ufer.

Aus historischen Gründen muss betont werden, dass bereits durch das Aufscheinen des sarmatischen Supremats jene ganze skythische Nomenklatur des Pontus durch eine neue, *sarmatische*, ersetzt wurde, so dass z. B. der Tyrês Dan Sthûra (= slaw. Dnjestr) genannt wurde, d. h. Starkes Wasser, und der Borysthenes Dan Para (slaw. Dnjepr), d. h. grosses Wasser. Der Beginn ist bereits in das IV. Jh. v. u. Z. zu stellen.

Ethnographie

A. Skythien

Wie die ethnische Entwicklung der vorgeschichtlichen Ukraine, des frühgeschichtlichen Pontus aufzufassen ist, geht klar aus der alten Tradition der Olbia-Griechen hervor, nach welcher die Ureinwohner Skythiens *drei* Brüder waren: Agathyrsos, Gelônos und Skythes.

Agathyrsos bedeutet einen aus den Karpaten gekommenen Thraken, der sich *Bessaturšas* nannte, d. h. bessy = Blutrache, griechisch *ἄγος* (von *ἄγος* = strafbarer Mord), turšas = begierig, griechisch *θύρσος* (= durstig), also einfach Thraker, die in den Pontus aus dem benachbarten Siebenbürgen eingefallen sind, wo sie noch Herodot kennt. Ihr Einfall in die Ukraine war bloss ein Teil des riesenhaften Äusschwärmens dieser wilden Karpaten-Giganten, deren Hauptströmung in das Gebiet des Ägäischen Meeres führt, wo sie unter dem Namen der *Turšen*, *Tyrsenen* und *Tyrrhener* nicht nur auf dem Festland, sondern auch als gefürchtete Piraten, genannt *Pelasger* (= Schwimmer, See-

leute) auf dem Meere raubten, so dass die Benennung Turšis die Bedeutung eines Räubers erhalten hat. Ihre Ausfälle aus den Karpaten waren von uraltem Datum, denn bereits im 13. Jh. v. u. Z. waren sie der Schrecken des östlichen Mittelmeergebietes, ja sie greifen mit den Lybiern sogar das Ägyptische Reich an *und umgekehrt treten sie unter dem Pharao Ramses III. in seine Dienste*. Sie waren es sicherlich ebenfalls, welche mit ihrem Anprall aus dem Norden um das J. 1200 eine Agression der balkanischen Thraker gegen das kleinasiatische *Hethiterreich* und dessen Untergang hervorriefen. Als ihre heutigen Nachkommen sind die *Albanier* zu betrachten, bei denen der Ausdruck *bessa* — Blutrache (die Rache wegen eines ermordeten Blutsverwandten) sogar die Bedeutung von „Treue" (zum ermordeten Blutsverwandten) erhalten hat. Dieses hier angeführte Novum für die europäische Vorgeschichte ist mit parallelen Entdeckungen des Prähistorikers *D'Arbois de Jubainville* auf italienischem Boden zu ergänzen. Der *älteste* bekannte *Machtfaktor* auf europäischem Boden waren kurzum *die karpatischen* Illyrothraker, die unter der kollektiven Bezeichnung *Turšen*, *Ligusen* oder *Liguren* (= Verbündete, „ligati") und *Ombronen* (= Kraftmensch) ganz Europa bis nach Gallien und Hispanien überschwemmten, ferner dann nördlich der Karpaten bis in einstweilen unbekannte Fernen vordrangen.

Diese karpatischen Wüteriche fielen damals unter dem Namen Bessaturšen — Agathyrsen auch in den Pontus ein, wo sie eine Gruppe von thrakischen mehr oder weiniger bäuerlichen Eingeborenen überfielen und in den nördlichen Teil verdrängten und die sie deswegen *Gelônen*, d.h. *Nordländer* benannten und sicherlich sogar tributpflichtig machten. Sie selber nahmen die südliche, rein steppenhafte Uferzone ein und nannten sich mit der Zeit *Kambarer*, *Kemmarer* oder Kemberer, *Kemmerer*, griechisch *Κιμμέριοι*, d.h. Bewohner bei Krivina — Umbiegung — kamba, die von der Donaumündung bis Taurien — die Krim, führte. Sie waren offenber Nomaden.

Die griechische Sage erzählt, dass Agathyrsos und Gelônos dann durch die eigene Mutter vertrieben worden sind, die das Land ihrem jüngsten Sohn Skythês schenkte, was bedeutet, dass das Land schliesslich die aus dem westlichen Turan gekommenen *Iranier-Skythen* erobert haben. Ihr Vordringen ging in Form von Invasionswellen vor sich und endete Ende des VIII. Jh. v. u. Z. mit der völligen Vertreibung der Kimmerer nach Kleinasien, welche sie dann unter dem Namen *Τρᾶρες*, *Τρῆρες*, d.h. Eindringlinge, über 100 Jahre bedrängten. Die skythischen Angriffe nahmen im Norden, aus dem Gebiet der Gelônen ihren Ausgang und hatten die Aufspaltung der Kimmerier in einen östlichen und westlichen Teil zur Folge. Dieser westliche Teil ist in der Endschlacht auf dem Flusse Tyras — Dnjestr geschlagen und nach Westen vertrieben worden, wogegen die östliche Gruppe nach und nach das Land räumte, indem sie über Taurien längs der Küste unter dem Kaukasus nach Asien flüchtete, bis in das Taurusgebiet selbst, wo sie sich mit Hilfe der Griechen der skythischen Angriffe erwehrte und unter ihrem Einfluss das blühende Bosporus-Handelsreich gründete, das am Istmos und Bosporus durch mächtige Wälle und Gräben geschützt war. Deswegen rechnet es Herodot überhaupt nicht zu Skythien.

Während der kimmerisch-skythischen Kriege flüchtete ein Teil der unterworfenen Gelônen aus dem Pontus längs des Flusses Sula nach Norden und liess sich in dem fruchtbaren Gebiet oberhalb der Flüsse Sejm und Desna nieder, wo sie ein bewehrtes Zentrum Gelônos gründeten, welches die griechischen Karawanen zu ihrem wichtigsten binnenländischen Emporium erwählten und zu einer blühenden Stadt umwandelten.

Die neuen Beherrscher des Pontus, die *Skythen*, nannten sich selber nach Herodot Skoloten *Σκολοτοί* (= Kämpfer, von arischer Wurzel skal = spalten, verwunden). Der Name Skythen *Σκύθαι* bedeutete etwa Nomaden (vom arischen skju = sich bewegen, davon skjuta = beweglich) und lebt bis heute im slawischen *ščud* (čud = wunderliches Individuum). Er war augenscheinlich eine Schöpfung der Skythen selber und wurde nebst dem aus der arischen Wiege gebrachten Namen Sakier — *Σάκαι* = slaw. súdruh (= Genosse), lat. socii verwendet.

Militärisch waren sie Bogenschützen *ἱπποτοξόται* und ihre Beschäftigung war ausschliesslich Nomadentum, Ackerbau war ihnen, wie Herodot immer betont, völlig fremd, was bedeutet, dass die skythischen Pflüger *Ἀροτῆρες* und Bauern — *Γεωργοί*, von denen er im Weiteren spricht, in Wirklichkeit nicht Skythen, sondern der Rest der Gelônen waren.

Ihre grösste Besonderheit war, dass sie nicht in Zelten wohnten, sondern in gedeckten, von Ochsen gezogenen Wagen, so dass sie von den Griechen *ἁμαξοβίοι*, *ἁμάξοικοι* genannt wurden. Auf diese Lebensweise waren sie als auf eine höchst sinnreiche sehr stolz, da sie ihnen im Falle einer feindlichen Übermacht ein schnelles Flüchten gewährleistete.

Bereits am eigentlichen Beginn ihrer Herrschaft im Pontischen Reich haben sie sich dadurch sehr geschwächt, dass ihr Grossteil, verführt durch die Erfolge der Kimmerier in Kleinasien, Migrationen nach Vorderasien unternahm, welche nach 30 Jahren mit einer katastrophalen Niederlage im J. 598 bei Zéla endeten, nach welcher der Rest des Volkes im heutigen Armenien ertrunken ist.

Herodot führt an, dass sie aus vier Stämmen zusammengesetzt waren: den Auchaten, welche die Beherrscher der übrigen waren, den Katiariern, Traspiern und Paralaten. Die etymologische Analyse ihren Namen zeigt, dass die

Auchaten *Αὐχαται* wörtlich stolz, prahlerisch bedeuten (siehe griechisch *αὐχέω* = ich prahle mich) also tatsächlich Herrscher — *Βασιλέοι* waren, die Katiarier etwa Krieger (vom arischen kat — stechen) also eine Bezeichnung einfach für alle war, die Traspier *Τράσπιες*, dann Transapie — Hinter Wassern, bedeutet bloss eine geographische Bezeichnung, ebenso die Paralaten — *Παραλάται* — Uferbewohner, griechisch *παραλία*. Dieser Kriterienmängel ist er sich offensichtlich auch selber bewusst und deswegen unterscheidet er im Weiteren lediglich die echten Skythen - Könige — *Βασιλήοι* und *Αὐχάται* und die ihnen untergebenen Sklaven — *Δοῦλοι* oder *Νομάδες* — Hirten.

Seine Verteilung der Bewohner Skythiens nach Stämmen sieht folgendermassen aus:

In die Umgebung von Olbia stellt er das sogenannte Volk der Kallipidier — *Καλλιπίδαι* richtig etwa *Καλπίδαι* genannt, d.h. Bewohner rund um *κάλπις* — Bucht (Dnjepr). Er sagt von ihnen, dass sie *"Ελληνες Σκύθαι*, d.h. Mischlinge griechischer Kolonisten und Skythen sind. Im ganzen Nordwestwinkel Skythiens kennt er bloss den Stamm der Alazonen — *'Αλαζόνες*, von denen er angibt, dass sie von Ackerbau leben, jedoch das Getreide nur für sich züchten. Da ihr Name mit Auchat (griechisch *ἀλάζων* — prahlsüchtig, von *ἀλάζειν* — sich prahlen) synonym ist, kann geurteilt werden, dass es sich um Auchaten handelt, die sich als ständige Parasiten zwischen der einheimischen bäuerlichen Bevölkerung niedergelassen haben. Sie siedelten am oberen Tyras und Hypanios, im Osten bis zum Fluss Exampaios. Sie waren es offensichtlich, welche die übrigen Skythen mit dem wichtigen Nahrungsmittel des Altertums, dem Honig aus den galizischen Miody-Bergen und den Bucheicheln aus den ausgedehnten Buchenwäldern der heutigen Bukowina, versorgt haben.

Neben ihnen, vom Exampaios bis zum Boristhenês, im Süden bis zur Mündung des Pantikapês, im Norden zur Linie, die mit der Mündung des Gerhos geht, lokalisiert Herodot Bauern die er Skythen — Pflüger — Arotêres im westlichen Teil und Skythen Bauern — Geôrgoi im östlichen Teil nennt, so dass die Grenze zwischen ihnen der heutige Fluss Ingulec war. In Wirklichkeit waren es allerdings nicht Skythen, sondern Nachkommen der Gelônen aus der kimmerischen Zeit, und wie die Zone der reichen und zahlreichen skythischen Gräber zeugt, die bis zum Fluss Irpeni bei Kiew verläuft, reichten in Wirklichkeit ihre Siedlungen weit nach Norden, bis in die an Fruchtbarkeit berühmte „Schwarzerdezone", so dass sie ein mächtiges Lockmittel für die skythischen Schmarotzer waren, die ausserdem auch durch das Bernsteinvorkommen angezogen wurden. — Das sind Herodots „Völkerschaften" am rechten Ufer des Dneprs.

Am linken führt er nördlich vom Gerhos die Skythen — Herrscher an *Βασιλήοι*, südlich bis Taurien und Hylajas die Skythen — Hirten — *Νομάδες*. Bei der Aufzählung der Siedlungen dieser lässt er sich jedoch die Ungenauigkeit zuschulden kommen, dass er anstatt „Überschreitest Du den Pantikapês und Borysthenes (d.h. ihre Mündung in der Hylaia), kommst Du in das Land der Nomaden," bloss sagt „Überschreitest Du den Pantikapês, kommst Du in das Land der Nomaden" (IV, 19), wodurch er eine tiefe Verwirrung in der Lokalisation der skythischen Stämme hervorrief, welche er noch dadurch vergrössert hat, dass er, falls er Hylaia irrtümlich bloss an das linke Ufer des Borysthenês weist, sagt: „Überschreitest Du den Borysthenes vom Meer (d.h. vom Pontus) aus, kommst Du zuerst nach Hylaia und dann zu den Skythen — Bauern" (IV, 18).

In der Frage der ethnischen Zugehörigkeit der nichtskythischen Bewohner Skythiens ist Folgendes festzustellen.

Es kann nicht darüber gezweifelt werden, dass das bäuerliche Element Skythiens ursprünglich *thrakisch*, gelônisch war. Gleichfalls ist es jedoch sicher, dass es *slawisiert* worden ist. Das spielte sich unerwartet *früh* ab. Davon zeugt namentlich die Tatsache, dass die Slawen die skythische Benennung Berezant — kataraktartig, ursprünglich annahmen und neben dem sarmatischen Dan Para — grosses Wasser = Dnjepr beibehielten. Diese Benennung existiert bis heute als Bezeichnung des Limans und des Flüsschens beim ehemaligen Olbia (Berezan), wo auch eine Niederlassung Berezanka ist. Ferner haben wir auch diese skythische Benennung bei den kleinen Inseln bei der Mündung des Dneprs beibehalten, welchen *Strabo* und Ptolemaios unter dem Namen Borysthenes kennen, und schliesslich auch als Bezeichnung (Berezan) des Zuflusses Trubež, eines Seitenflusses des Dneprs südlich von Kiew. Hierher ist auch die bekannte Berezina zu reihen, deren Name fälschlich vom slawischen breza — Birke abgeleitet wird als vollautende russische Form. Diese müsste jedoch Berjožina lauten, denn Berezina würde das Derivat vom russ. bereg = Ufer bedeuten.

Ein weiterer, keineswegs bedeutungsloser Beleg ist Herodots Angabe, dass das Gebiet um den Fluss Exampaios herum *'Ιεραὶ ὁδοὶ* genannt wird, was eine nicht nur aus diesem Grunde sinnlose Bezeichnung ist, dass in jenem kaum merklich gewellten Gelände überhaupt keine „steilen" Wege vorhanden sind, sondern auch deswegen, dass *ἱερός* im Griechischen stark, reissend bedeutete und keineswegs steilabfallend, welches *ἀπόκρημνος ἀπότομος* lauten würde. Deswegen muss Herodots Ausdruck Hierai hodoi als eine irrige Übersetzung des slawischen *Sventyje vody* = *Starke Wässer* ausgelegt werden, das fälschlich als *Sventyje chody* = *Starke Wege* aufgefasst worden ist.

Aus dem Angeführten geht hervor, dass offenbar bereits *zur Zeit Herodots die bäuerlichen „Skythen" Slawen waren*, so dass die Bezeichnung *Aroteres* etwa eine Übersetzung des uralten sla-

wischen *Lemúzi* (= Pflüger) gelten kann und Georgoi die Übersetzung der ältesten slawischen Benennung des *Bauern Poljan* (= Feldbesteller; siehe auch Poljany südlich von Kiew, der älteste russische Stamm, welcher zu Beginn des Mittelalters auf dem Gebiet von Herodots Georgiern auftauchte).

B. Die Umgebung Skythiens

Von den Völkern, welche Herodot als Nachbarn Skythiens angeführt hat, sind hauptsächlich zwei grosse Völker zu nennen, die Neuren — *Νεῦροι* und Budinen — *Βουδῖνοι*.

Die *Neuren* lokalisiert er am rechten Ufer des Borysthenês bis zum oberen Tyrês. Wie allgemein anerkannt wird, waren sie *Slawen*. Ihr Name stammt etwa von *nura* (nora), d. h. zemljanka = Halbgrubenhaus. Ihr Zentrum lag später im Flussgebiet vom Weichsel-Bug, der ursprünglich *Nur* und sein Becken *Nurska ziemia* polnisch hiess. Das Volk kennt als slawisch noch der *Geographus Bavaricus* im IX. Jahrhundert u. Z. unter dem Namen *Neuriani*.

Herodot bemerkt, dass sie ursprünglich längs des Flusses Tyrês weit nach Süden gereicht haben, doch rund um d. J. 550 wegen Unmengen von Schlangen von dort nach Norden ausgewandert sind. Das bedeutet, dass sie auf der bis heute wegen Schlangen gefürchteten Steppe südlich von Kischinew ansässig waren.

Der Bericht ist aus zwei Gründen wichtig. Erstens ist er ein Beweis, dass das thrakische Element nach der kimmerischen Niederlage auch das Gebiet westlich vom Tyrês geräumt und sich nach Siebenbürgen zurückgezogen hat, so dass das Territorium in die Hände der Skythen geriet, und zweitens, dass die Neuren nicht frei, sondern Untertanen von denselben waren und nicht die Möglichkeit besassen, aus Skythien auszuwandern. Sie waren offensichtlich ein vertriebener Teil der landwirtschaftlichen Gelônen, der mit Bewilligung der skythischen Herrscher nach Norden in die fruchtbare Gegend zwischen Tyrês und Hypanis übersiedelt ist. Jedenfalls stellen sie einen Beweis dar, dass schon im VI. Jahrhundert v. u. Z. in Skythien die Slawen ansässig waren.

Besser als die Neuren kennt Herodot die *Budinen*, welche er mit Nachdruck als ein „grosses und vielzähliges", in dichten Wäldern wohnendes Nomadenvolk erklärt. Er spricht an zwei Stellen von ihnen. Einmal lokalisiert er sie an dem griechischen, längs der Sula nach Norden führenden Handelsweg, das zweite Mal am Wege, der vom unteren Don zum Ural führt, was bedeutet, dass sich ihre Siedlungen vom Dnjepr fast bis zum unteren Wolgaknie erstreckten. Er betont ihre helle Haut und blauen Augen, was die Fachleute mit Recht in jenen Gebieten als slawisches Merkmal betrachten. Dafür spricht auch der Umstand, dass sie ihre Nachbarn, die Čuden, den griechischen Kaufleuten offenbar unter dem Namen Samojedi vorgestellt haben (= samy = samce jedi, d. h. Männer essende, was eine slawische Verläumdung der Čuden war), so dass sich diese Kaufleute den Namen auch ins Griechische übersetzt haben in der Bedeutung von Androfagoi anstatt des normalen Wortes Menschenfresser = Anthropofagoi.

In das Zentrum des budinischen Gebietes stellt Herodot die grosse blühende Stadt *Gelônos*, deren bäuerliche Bewohner er als Griechen erklärt, die aus Olbia ausgewandert sind. Wie die Sache in Wirklichkeit stand, sagt uns der mächtige russische Stamm Severjane = die Nordländer, der zu Beginn der russischen Frühgeschichte in den Gegenden von Herodots Budinen, d.h. Bewohner von *búdy*, hölzernen Blockhäusern oder Hütten aus Flechtwerk, auftauchten. Kurzum, es handelte sich nicht bloss um die Stadt Gelônos, sondern um das ganze Volk der sogenannten Gelônen und um ihr durch griechische Karawanen griechisiertes Zentrum Gelôn. Das Volk hat durch seine grosse Zahl und hohe Kultur schliesslich ganz Budînien beherrscht, zwang ihm seinen eigenen Namen Gelônen — Nordländer auf, hat sich dabei allerdings auch selber slawisiert. Es erhielt sich bis heute auch Herodots berühmte Stadt Gelônos, und zwar im slawischen Wortlaut *Putivl*, d.h. *Stadt der Wanderungen*, der Wege der griechischen Handelskarawanen, die aus ihr ausstrahlten, einerseits zum Ural um Gold und Edelsteine, anderseits zum Baltikum um Bernstein.

Das war das endgültige Schicksal jener thrakischen Gelônen, die vor den Skythen in die budinischen Urwälder geflüchtet sind. Ihre Slawisierung ist sicherlich sehh frühzeitig durchgeführt worden, denn bereits Herodot nennt Gelôn eine „Stadt der Budînen". Auch bei den Budinen lässt sich ein nicht unbedeutender Beleg für ihre slawische Zugehörigkeit anführen, und zwar in Herodots Bemerkung, dass der heutige Fluss *Medvedica*, früher Meščera genannt (ein Zufluss des Don bei Stalingrad) *Λύκος* — Wolf heisst. Es ist klar, dass derjenige, welcher den Namen übersetzt hat, znd zwar unrichtig (Wolf statt Bär), nicht die Ansässigen, sondern die griechischen Kaufleute gemeint hat.

Was die *Archäologie* anbelangt, so ist es gelungen festzustellen, dass namentlich im nordwestlichen Winkel von Skythien neben einer echt skythischen Kultur auch eine *nichtskythische*, einem landwirtschaftlichen Volk angehörende existiert hat, welche später in eine rein russische übergeht.

Übersetzt von Berta Nieburová

Universität München

Studien zu Grabfunden des V. Jahrhunderts aus der Slowakei und der Karpatenukraine

JOACHIM WERNER

A. *Der Grabfund von Kosino (Mezőkaszony), Kr. Berehovo (UdSSR)*

Das Inventar des Grabes, das 1896 in einer Sandgrube zum Vorschein kam, befindet sich im Budapester Nationalmuseum und wurde von Th. von Lehoczky[1] und J. Hampel[2] veröffentlicht, der Fundort liegt dicht an der ungarischen Grenze auf heute karpato-ukrainischem Gebiet. Unter den Beigaben ist ein dickwandiger, 15 cm hoher Becher aus grünlichgelbem durchsichtigem Glas (Taf. I: 1), bei Hampel in Strichzeichnung abgebildet, besonders hervorzuheben. Er gehört zur Gruppe der sogenannten schweren, vermutlich mit Hilfe von Holzformen gegossenen Gläser südosteuropäischen Ursprungs.[3] Durch den kleinen massiven Standfuss und aufgeschmolzene rundstabige Ovale ist er formal mit einigen Glasbechern verbunden, die dem späten IV. und dem V. Jahrhundert angehören und von folgenden Fundorten stammen: Kerč,[4] Propastnaja Balka (chem. Bisjukovi Monastir am rechten Dneprufer),[5] Izvoare (Moldau),[6] Kostelec (Mähren)[7] und Salthammer (Nord-Tröndelag, Norwegen).[8] Abweichend von dieser Gruppe sind der verdickte, als Rundstab umgeschlagene Rand und die aufgeschmolzenen Buckel in den Zwickeln zwischen den ovalen Auflagen. Gleichartige Buckel finden sich sonst nur noch an zwei Überfanggläsern mit plastischen Ovalen wieder, die in Piwonice, Kr. Kalisz (Abb. 1)[9] und in Tu in der norwegischen Landschaft Rogaland (Taf. I: 2) gefunden wurden.[10] Der Becher von Tu im Bezirk Klepp stammt aus einem im Jahre 1882 unsachgemäss ausgegrabenen Grabhügel, vermutlich aus einem Skelettgrab, Beifunde sind nicht bekannt. Er ist 16,5 cm hoch, besteht aus 6 mm dickem seegrün-durchsichtigem Glas, die vier plastischen Ovale mit dazwischenliegenden knopfartigen Buckeln sind opak dunkelblau, ebenso das breite Band mit senkrecht eingeschliffenen Furchen und die viereckigen Felder unterhalb des Mundsaumes, die eingeschliffen griechische Buchstaben zeigen, welche die Inschrift ΠΙΕ ΖΗCΑΙC ΚΑΛΩC ergeben. Eines der beiden Gläser aus dem Žuráň von Podolí bei Brünn gehört, nach den wenigen erhaltenen Scherben zu urteilen, ebenfalls zu den Überfanggläsern vom Typ Tu — Piwonice (grün mit blauem Dekor und Resten eingeschliffener Buchstaben),[11] während ein kleiner niedriger Becher von Vorning im Amte Viborg (Jütland)[12] mit ähnlichem Dekor und entsprechender, plastisch ausgeschliffener griechischer Inschrift einfarbig grün und relativ transluzid ist. Die Heimat dieser ebenso seltenen wie kostbaren und für den Weingenuss bestimmten Glasbecher ist unbekannt. Das Anbringen eines griechischen Trinkspruches im griechischen Alphabet weist über die Vorkommen von Piwonice und vom Žuráň aber zweifellos in südöstliche Richtung, ohne dass eine genauere Lokalisierung (untere Donau, Byzanz, Kleinasien, Pontusküste) möglich wäre. Bis auf das Exemplar aus dem königlichen Grabhügel Žuráň bei Brünn, den man um 500 datieren möchte,[13] stammt keines der Gläser aus datierbaren Fundzusammenhängen. Herstellungszeit und Grablegung können bei so kostbaren Objekten ausserdem weit auseinanderliegen. Die Buckelverzierung zwischen den plastischen Ovalen stellt jedenfalls den Becher von Kosino in engen Zusammenhang mit diesen südöstlichen Überfanggläsern, und in gleiche Richtung weisen die grünen Glasbecher vom Typ Izvoare — Salthammer mit aufgeschmolzenen Ovalstäben, die, wie oben ausgeführt, in Südrussland und in der rumänischen Moldau belegt sind. Den Verbindungen, welche sich für das IV. und V. Jahrhundert in der Verbreitung beider Glastypen von Südrussland über Donau, March und Oder bis nach Norwegen andeuten, soll hier nicht weiter nachgegangen werden.[13a] Der Becher von Kosino erhält seine schärfere Datierung durch die mitgefundenen Metallbeigaben.

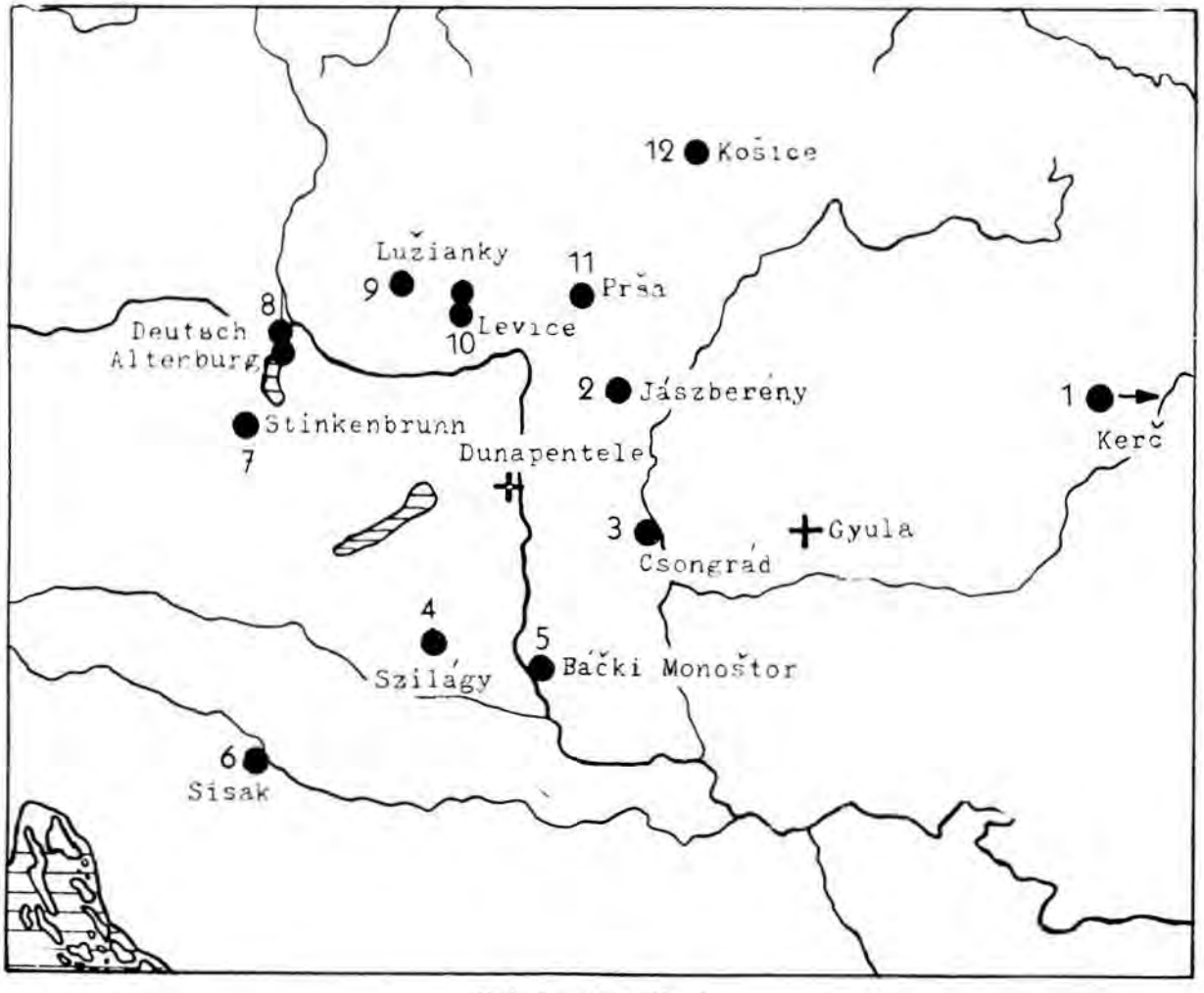

Verbreitungskarte No. 1.

Das Grab von Kosino ist ein *Frauengrab*, wie Spinnwirtel (Abb. 2 B: 1), Glasperlen (Abb. 2 B: 2–7) Metallspiegel (Abb. 2 A: 4) und Silberblechfibel (Abb. 2 A: 1) zeigen. Der Spiegel gehört zum Typ Čmi-Brigetio der sogenannten östlichen Nomadenspiegel, die in Frauengräbern des V. Jahrhunderts an der mittleren Donau recht häufig sind.[14] Aus der Slowakei sind veitere Exemplare von Levice (Abb. 6), Košice, Stráže bei Piešťany, Šarovce Grab 5 und von unbekanntem Fundort nördlich Nitra (im Museum Bojnice) bekannt.[15] Wie die meisten dieser Spiegel, ist auch der Spiegel von Kosino bei der Grablegung rituell zerbrochen worden.[16] Die silbervergoldete Gürtelschliesse (Abb. 2 A: 2 und Taf. II: 2) ist nach Kerbschnittdekor, Nielloeinlagen und Form des Dorns zur Familie der sogenannten gotischen Schnallen zu rechnen, von denen ihr in Umriss und Machart das Stück von Tiszalök, Kom. Borsod, besonders nahe steht[17] (Taf. II: 4). Eine kleine stempelverzierte und vergoldete Bronzeschnalle (Abb. 2 A: 3) bildete mit einem verlorenen Pendant den Schuhverschluss. Auch zu der grossen Silberblechfibel (Abb. 2 A: 1 und Taf. II: 1) muss, wie aus zahlreichen analogen Funden hervorgeht, ein Gegenstück bei der Aufdeckung des Grabes verlorengegangen sein, da derartige Bügelfibeln stets zur Frauentracht gehörten.

Die Blechfibel von Kosino (Taf. II: 1) ist ein in mehrfacher Hinsicht interessantes Stück. Sie spricht in Verbindung mit der kerbschnittverzierten Gürtelschnalle (Taf. II: 2) für eine Datierung des Grabes in die zweite Hälfte des V. Jahrhunderts, d. h. bereits in die Jahrzehnte nach dem Zusammenbruch des Attila-Reiches. In der Entwicklung der donauländischen Silberblechfibeln, die von Marosszentanna und dem Depotfund von Tekerőpatak in Siebenbürgen (zweite Hälfe des IV. Jahrhunderts)[18] über Untersiebenbrunn[19] und Laa a. d. Thaya (erste Hälfte des V. Jh.)[20] zu Gyula-

vári (Taf. III A: 1)[21] und Kiskunfélegyháza führt, sind die Fibel von Kosino und das mit ihr werkstattgleiche Paar von Tiszalök (Taf. II: 3) im nahen Komitat Borsod[22] Vertreter des jüngsten

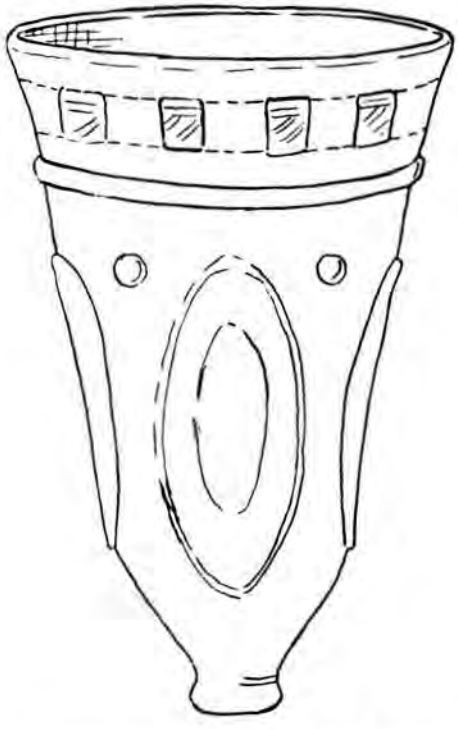

Abb. 1. Überfangglas von Piwovnice, Kr. Kalisz. 1:2 (Nach Sprawozdanie 5, 1953, 89, Abb. 4).

Stadiums, d. h. sie sind in die zweite Hälfte des V. Jahrhunderts zu stellen. Der Grabfund von Tiszalök, dessen Gürtelschnalle die nächste Analogie zu der silbernen Gürtelschliesse von Kosino bietet, enthielt ein Paar Silberblechfibeln (Taf. II: 3), die nicht nur in der Form, sondern auch in einigen Zierdetails so sehr mit der Fibel von Kosino übereinstimmen, dass sie vom gleichen Goldschmied hergestellt sein müssen. Mit dem Fibelpaar von Gyulavári (östlich Gyula) (Taf. III. A: 1)[22a] und dem leider noch unveröffentlichten grossen Blechfibelpaar von Kiskunfélegyháza im Museum Kecskemét verbinden die Fibeln von Kosino und Tiszalök der plastische, gegossene Tierkopf als Aufsatz der Kopfplatte (nur in Kosino eindeutig als Stierkopf bestimmbar) und die gegossenen kerbschnittverzierten Kantleisten an den Seiten der Kopfplatte, in denen die beiden Achsen der doppelten Spiralkonstruktion mit Hilfe von zwei aussen aufgesteckten Knöpfen befestigt waren. Mit den diese Leisten oben bekrönenden, mitgegossenen Knöpfen (Taf: II: 3 und Abb. 2 B: 1) und dem Tierkopf als Aufsatz der Kopfplatte besassen diese Fibeln im ganzen also 7 Knöpfe (bei einer Fibel von Tiszalök alle sieben erhalten). Während die Leisten in Tiszalök und Gyulavári mitgegossenen Spiralrankendekor und bei dem Paar von Kiskunfélegyháza gevierteilte quadratische Felder in Kerbschnitttechnik zeigen, ist die bei der Fibel von Kosino erhalten gebliebene Kantleiste mit diagonal geteilten quadratischen Feldern in Kerbschnitt verziert (wie die seitenfelder des Bügels bei Tiszalök). Der gegossene Spiralrankendekor ist bei Gyulavári und Kosino in Presstechnik auf den silbervergoldeten dreieckigen Zierblechen oberhalb des Bügelansatzes imitiert, Kosino und Tiszalök hängen überdies durch das rautenartige Gittermuster dieser dreieckigen Zierbleche miteinander zusammen. Vor allem das Fibelpaar von Gyulavári, auf Grund des Kopfplattenblechs aber auch die Fibel von Kosino und spiralverzierten Kantleisten wegen das Paar von Tiszalök sind eng mit massiven silbernen Bügelfibeln mit Spiralornamentik verbunden, wie sie etwa in Gáva, Kom. Szabolcs (Taf. IV) vorliegen.[23] Die fünf Knöpfe des Fibelpaares von Gáva haben, entsprechend der Kopfplattenbekrönung von Kosino, die Form von Widderköpfen. Die Gleichzeitigkeit der Grabfunde von Kosino, Tiszalök, Gyulavári und Kiskunfélegyháza mit dem Grab von Gáva erhellt noch besonders aus der Tatsache, dass die grosse spiralrankenverzierte Gürtelschliesse des Grabes von Kiskunfélegyháza[24] wie diejenige von Gáva (Taf. IV)[25] zur Gruppe der Maskenschnallen (menschliche Maske in der Mitte des Spiraldekors) gehört, die in Aquileia und neuerdings in Aequasanta bei Ascoli Piceno für die Frühzeit des italienischen Ostgotenreichs (nach 489) belegt sind.[26] Man wird also wohl nicht fehlgehen, wenn man die fünf donauländischen Gräber in die Zeit kurz vor Abwanderung der Ostgoten nach Italien, also in die Jahrzehnte zwischen 450 und 489 datiert. Mit den Westgoten, denen E. Beninger alle donauländischen Silberblechfibeln zuschreiben wollte,[27] haben sie sicherlich nichts zu tun. Ob sie als ostgotisch bzw. gepidisch angesprochen werden dürfen, wird sich erst entscheiden lassen, wenn die ungarische Forschung den in der letzten Zeit stark vermehrten germanischen Fundstoff des V. Jahrhunderts aus ihrem Lande vollständig vorgelegt haben wird. Eine Gesamtbehandlung der Silberblechfibeln, die man als ein sehr charakteristisches Trachtzubehör dieser Periode ansehen muss, ist ohne Einbeziehung der ungarischen Neufunde und vor allem der südrussi-

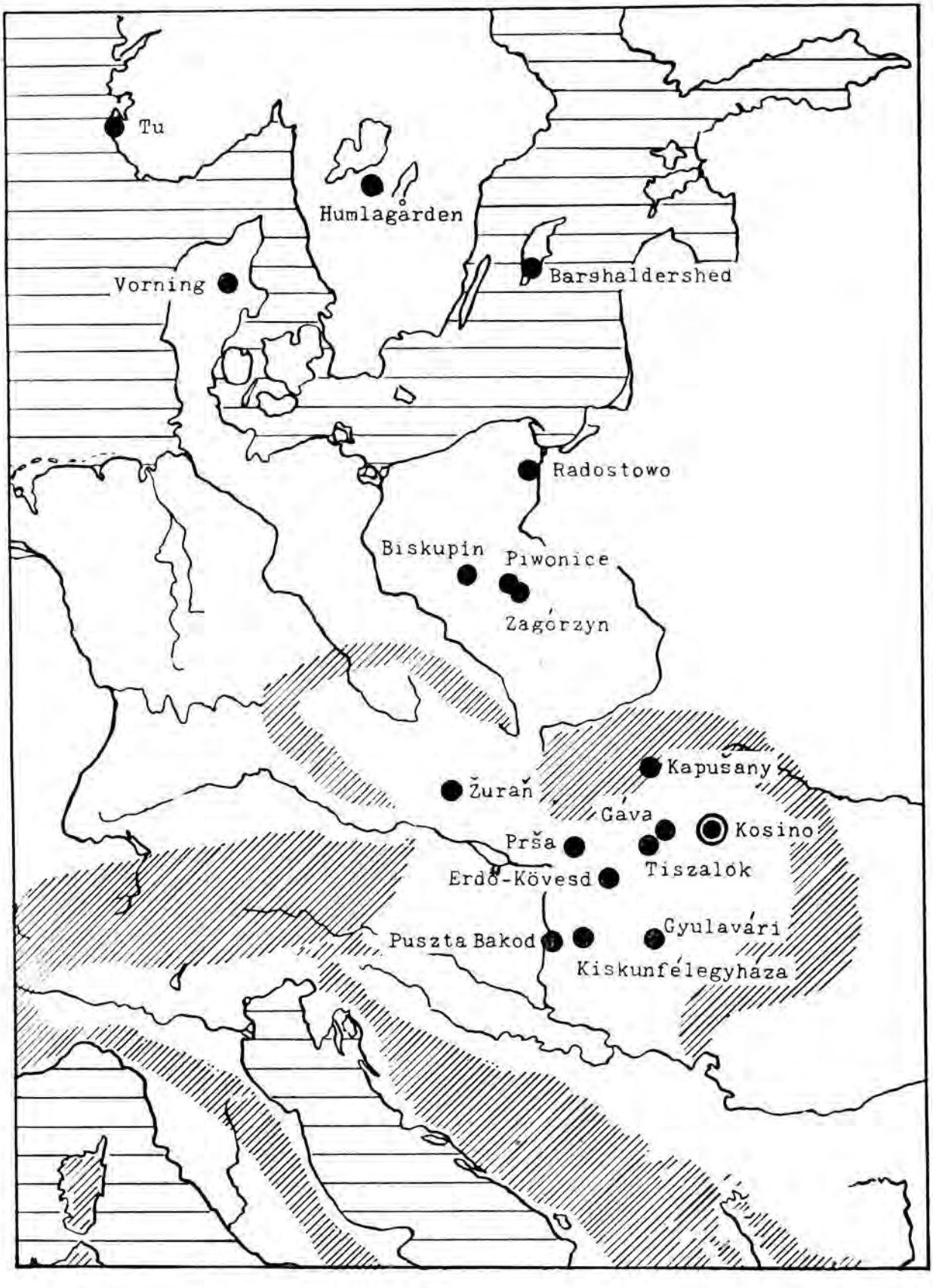

Verbreitungskarte No. 2.

schen Materialien vorläufig nicht durchführbar, so wichtig sie für Fragen der Chronologie und der allgemeinen Kulturbeziehungen wäre. Sie liesse sich heute vermutlich von der Bearbeitung der gleichzeitigen massiven Bügelfibeln mit Kerbschnittverzierung und der übrigen Beigaben der betreffenden Gräber nicht mehr trennen. Es sei in diesem Zusammenhange aber wenigstens angedeutet, dass die dreieckigen Zierbleche aus vergoldetem Silberblech mit eingepresstem Spiralrankendekor, die auf den Fibeln von Kosino und Gyulavári aufgenietet sind, ähnlich auch an gleichzeitigen südrussischen Silberblechfibeln vorkommen,[28] woraus man schliessen darf, dass die Fiebelentwicklung in Südrussland und an der mittleren Donau zumindest bis zur Abwanderung der Ostgoten

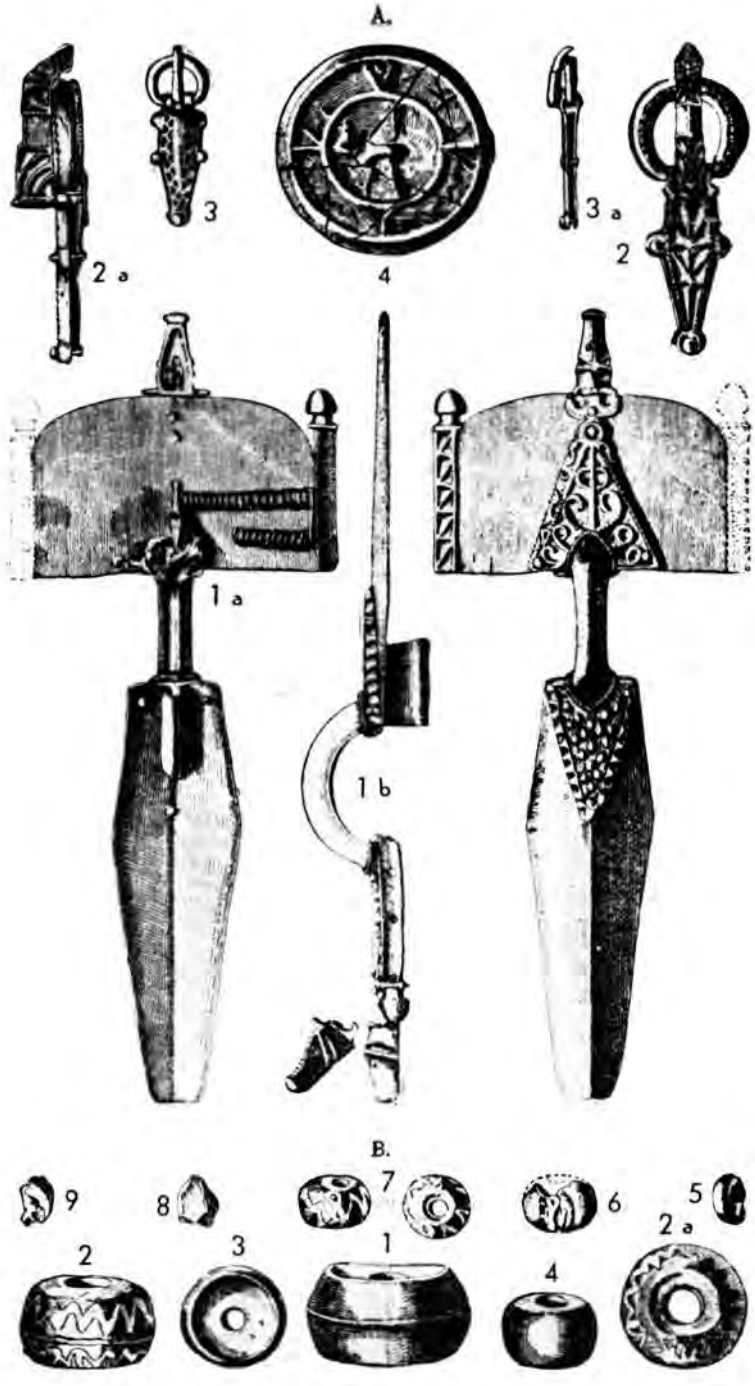

Abb. 2. Grabfund von Kosino (Mezőkaszony) A = 1:2; B = 2:3. (Nach J. Hampel Altert. d. frühen Mittelalt. in Ungarn 3, 1905, Taf. 44).

nach Italien (489) einheitlich verlief und von miteinander in Verbindung stehenden Goldschmieden getragen wurde. Der Fund von Kosino gehört jedenfalls zu einer Gruppe von germanischen Grabfunden der zweiten Hälfte des V. Jahrhunderts, die sich am Oberlauf der Theiss auf heute zumeist ungarischem Territorium (Komitate Szabolcs und Borsod) konzentrieren.[29]

Abb. 3. Kantleiste einer Silberblechfibel aus dem Schatzfund von Radostowo (Weichselmündung). 1:2. (Nach Petersen, *Kraftfeld* 36, Abb. 44: b).

Der Glasbecher des Frauengrabes von Kosino (Taf. I: 1) war oben mit Überfanggläsern vom Typ Tu (Taf. I: 2) verglichen worden, die in ihrer Verbreitung über das Gebiet zwischen Oder und Weichsel (Piwonice) bis nach Norwegen ausstrahlen. Auch Silberblechfibeln der Form Kosino sind im Zuge dieser Verbindungen bis an die Ostseeküste gelangt. Der Schatzfund von Radostowo bei Dirschau (Weichselmündungsgebiet) enthielt neben einem stangenförmigen Goldbarren und 22 Solidi aus der Zeit von Theodosius II. (408—450) bis Basiliscus und Julius Nepos (475—477) eine 4,2 cm lange, aus Silber gegossene Kantleiste (Abb. 3) mit zwei Löchern zur Aufnahme der Achsen einer zweiteiligen Spiralkonstruktion und diagonal geteilten Rechteckfeldern in Kerbschnittechnik.[30] Die Leiste, im Dekor derjenigen von Kosino besonders nahestehend, war zweifellos Teil einer Silberblechfibel. Die Münzen des Schatzfundes sind geeignet, die Datierung des Grabes von Kosino in die zweite Hälfte des V. Jahrhunderts zu stützen. Der Schatz von Radostowo ist somit ein weiterer wichtiger Beleg für die Verbindungen, die in dieser Zeit von Theiss und Donau zum Ostseeraum führten.

B. Zu den Funden von Prša bei Lučenec, Bez. Fiľakovo

Inmitten der awarischen Nekropole von Prša, bei Lučenec im Eipeltal wurden neun meist ausgeraubte Gräber entdeckt, deren Bestattungen in nord-südlich und west-östlich gerichteten Baumsärgen angetroffen wurden.[31] Ausser einem Tonkrug (Scheibenware) und einem handgemachten Kumpf[32] wurden eine einfache Silberschnalle, ein nur in Scherben erhaltener blauer Glasbecher mit Fadenauflage (Abb. 4) und eine kleine gegossene Bronzefibel (Taf. VI: 5) geborgen.[33] Da die kleine Gräbergruppe sich kaum über einen langen Zeitraum verteilen dürfte, kann man für den Glasbecher und die Fibel annähernde Gleichzeitigkeit annehmen. Eine Datierung in das V. Jahrhundert ergibt auch hier wieder, wie bei dem Grab von Kosino, die Fibel, wie unten ausgeführt wird. Blaue Gläser gehören im V. Jahrhundert zu den grössten Seltenheiten, wobei es auffällt, dass sie gerade in Mähren und der Slowakei belegt sind und dass die südöstlichen Überfanggläser vom Typ Tu (Taf. I: 2) bei grüner Grundfarbe ebenfalls (plastischen) blauen Dekor tragen. Scherben blauer transluzider Glasschalen liegen aus dem Žuráň bei Brünn und aus zerstörten Gräbern von Kapušany bei Prešov (Slowakei) vor.[34] Der Becher von Prša gehört zur

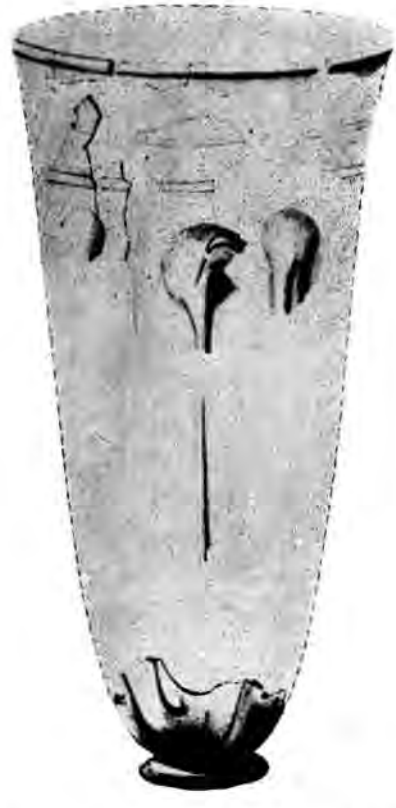

Abb. 4. Reste eines blauen Glasbechers von Prša, Bez. Fiľakovo. (Rekonstruktionszeichnung des Arch. Inst. der SAW, Nitra.)

grossen Familie der glockenförmigen Glasbecher mit Fadenauflage und kleinem Standfuss, die vor allem in skandinavischen Fundverbänden des V. und VI. Jahrhunderts zum Vorscheim kamen. Aus der Slowakei ist ein grüner, 15,3 cm hoher Becher dieser Art aus den Gräbern von Kapušany bekannt geworden (Taf. V: 1), den V. Budinský-

Kričkа kürzlich veröffentlicht hat.[35] Aus derselben kleinen Grabgruppe stammen die oben genannten Scherben einer blauen Glasschale und ein deformierter Schädel.[36] Der Becher von Kapušany ist durch seine aufgeschmolzene, die ganze Wandung als steile Wellenlinie eng umspannende Fadenauflage mit den Gläsern von Humlagården, Ksp. Sjogerstad (Västergötland)[37] und Barshaldershed, Ksp. Grötlingbo auf Gotland (Taf. V: 2)[38] besonders eng verbunden. Die beiden reich ausgestatteten schwedischen Gräber gehören in das V. Jahrhundert. Das Waffengrab von Barshaldershed enthielt neben einer magischen Schwertperle (Amulett) eine Silberschnalle donauländischer Provenienz, bezeugt also südöstliche Verbindungen um die Mitte des V. Jahrhunderts.[39] Diese zur mittleren Donau weisenden Beziehungen des gotländischen Grabes werden durch die Verwandtschaft des Glasbechers mit den slowakischen Gläsern von Kapušany und Prša unterstrichen. Es sind dieselben Fernverbindungen des germanischen Ostseeraumes, die in der Verbreitung der Überfanggläser vom Typ Tu-Piwonice und in den Gemeinsamkeiten zwischen Kosino und dem Schatzfund von Radostowo an der Weichselmündung zum Ausdruck kommen und die anderseits eine gotländisch-öländische Fibel dieser Zeit nach Biskupin bei Posen[40] und eine silberne Kerbschnittschnalle vom Typ Kosino-Tiszalök (Taf. II: 2 und 4) nach Zagórzyn bei Kalisz[41] gebracht haben (Verbreitungskarte 1).

Die bronzene Fibel von Prša (Taf. VI: 5) mit dreieckiger Kopfplatte, rhombischer Fussplatte, abgeflachtem, mit Spitzovalen verziertem Bügel, Endknöpfen und markantem Kerbschnittdekor gehört zu einem ausserordentlich einheitlichen Kleinfibeltyp (Länge stets zwischen 5,7 und 7 cm), der überwiegend aus Bronze gegossen, gelegentlich auch silbervergoldet von Kerč auf der Krim bis Carnuntum in Niederösterreich vorkommt. Aus der Slowakei liegen weitere Exemplare vor von Levice (ein Paar, ein Einzelstück Abb. 6 und Taf. VI: 7), von Košice und von Lužianky im Bez. Nitra (Taf. VI: 6). Über das Gesamtvorkommen unterrichtet die folgende Liste (zur Verbreitungskarte 2):

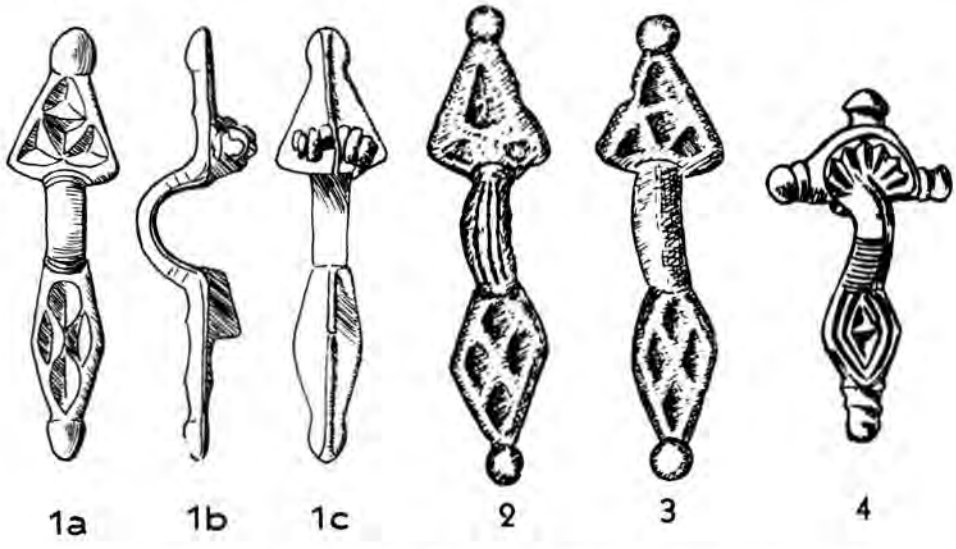

Abb. 5. Bügelfibeln. 1. Kerč; 2. Bački Monoštor; 3. Sisak; 4. Puszta Bakod. 1:1.

1. Kerč (Südrussland).

a) Silber, vergoldet. L. 5,7 cm (Taf. VI: 12; Abb. 5: 1). Museum für Vor- und Frühgeschichte Berlin Inv. III d 6015. Für Ausleihe der Fibel und Genehmigung zur Veröffentlichung habe ich O. F. Gandert zu danken.

b) Paar, Bronze, ehem. Mus. Berlin Inv. III d 1025/26.

c) Paar, Bronze ehem. Mus. Berlin Inv. III d 441/42.

d) Bronze. Länge 6,1 cm. ehem. Mus. Berlin Inv. III d 195.

e) Silber, vergoldet. ehem. Mus. Berlin III d 503.

f) Silber, vergoldet. ehem. Mus. Berlin III d 1521.

g) Bronze, Länge 6,3 cm. Statens hist. Mus. Stockholm (ehem. Slg. F. R. Martin), Bihang til Antiqv. Akademiens Månadsblad 1894, 17, Abb. 42; Saalburg-Jahrb. 13, 1954, 12, Abb. 1, 3.

2. Jászberény, Kom. Szolnok (Ungarn). Paar, Bronze. Mus. Budapest Inv. 1/1930, 2—3.

3. Csongrád (Ungarn).

Bronze. Mus. Budapest. A Janus Pannonius Muzeum Évkönyve (Pécs) 2, 1957, 320 (J. Dombay).

4. Szilágy, Kom. Pécs (Ungarn).

Bronze, Länge 6,6 cm (Taf. VI: 8; die Vorlage wird I.

Kovrig verdankt). Mus. Pécs. A Janus Pannonius Muzeum Évkönyve (Pécs) 2, 1957, Taf. 38, 25.

5. Bački Monoštor (ehem. Bodrog-Monostorszeg), Bačka (Jugoslawien) Bronze, Länge 6,5 cm (Abb. 5:2). Mus. Zombor. Arch. Értesitö 22, 1902, 340, Abb. 2; Jahrbuch Röm.-Germ. Zentral-Museum Mainz 4, 1957, 143, Abb. 46 (Z. Vinski).

6. Sisak, (Siscia), Kroatien (Jugoslawien). Bronze, Länge 6,5 cm (Abb. 5: 3) Mus. Zagreb. Vjesnik Zagreb NS 8, 1905, 219, Abb. 36; Jahrb. Röm.-Germ. Zentral-Museum Mainz 4, 1957, 143, Abb. 47.

7. Stinkenbrunn, Burgenland (Österreich). Bronze, Kopfplatte oben abgebrochen. Mus. Eisenstadt Inv. 16436.

8. Deutsch-Altenburg (Carnuntum, Österreich).
a) Bronze, Länge 6,7 cm (Taf. VI: 10).
b) Bronze, Länge 7 cm (Taf. VI: 11).
Mus. Carnuntinum, Deutsch-Altenburg; Mat. Urgeschichte Österreichs 4 (1930), 38 u. Taf. 17, 2—3 (E. Beninger).

9. Lužianky, Bez. Nitra (Slowakei). Bronze, Länge 6,3 cm (Taf. VI: 6). Aus Siedlung? Mus. Nitra Inv. 133/42. Abbildungsvorlage und Genehmigung zur Veröffentlichung wird A. Točík verdankt.

10. Levice (Slowakei).
a) Paar, silbervergoldet, Länge 6,3 cm (Abb. 6), Grab von 1899. Krajcevskij Museum Užgorod (UdSSR); Arch. Értesitö 28, 1908, 423, Abb. 2; Werner, *Attila-Reich* (1956), Taf. 49, 3—5. Die Vorlage zu Abb. 6 wird A. Točík verdankt.
b) Bronze, Länge 6,5 cm (Taf. VI: 7). Mus. Košice Inv. 224. Die Vorlage zu Taf. VI: 7 wird B. Novotný (Bratislava) verdankt.

11. Prša, Bez Fiľakovo (Slowakei). Bronze, Länge 6,3 cm (Taf. VI: 5). Mus. Nitra. Arch. rozhledy 2, 1950, 159, Abb 99. Die Vorlage zu Taf. VI: 5 wird A. Točík verdankt.

12. Košice (Slowakei). Bronze (ehem. Museum Košice Inv. 2356). Beninger E., *Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei* (1937) 57, Nr. 174.

13. „Ungarn", unbekannter Fundort. Silber, vergoldet, Länge 6,3 cm (Taf. VI: 9). Mus. Budapest Inv. 171/1874/35. Arch. Értesitö 1, 1881, 306, Abb. u. S. 209; Hampel J., *Altert. d. frühen Mittelalters in Ungarn* 3 (1905) Taf. 10, 4: Die Vorlage zu Taf. VI: 9 wird I. Kovrig verdankt.

Dank der Fundkomplexe von Levice (Grab von 1899: Abb. 6) und von Bački Monoštor (Abb. 7) lässt sich dieser Fibeltyp in die Jahrzehnte vor und nach der Mitte des V. Jahrhunderts datieren. Rundstabiger Ohrring, rituell zerbrochener Nomadenspiegel und silberne Zikadenfiebel verweisen Levice wohl in die Jahre vor 450.[42] Kerbschnittverzierte Gürtelschliesse, entwickelte Zikadenfibel und Rautenfibel (Ausgangstyp eines frühmerowingischen Fibeltyps)[43] lassen bei Bački Monoštor eher an die zweite Hälfte des V. Jahrhunderts denken.[44] Weitere Verbindungen ergeben sich zu den Schnallen der hier besprochenen donauländischen Grabfunde mit späten Silberblechfibeln von Kosino und Tiszalök (vgl. Abb. 7 oben mit Taf. II: 2 und 4). Der Fussknopf der einen Carnuntiner Fibel (Taf. VI: 11) ist in ähnlicher Weise zu einem stilisierten Insekten- oder Vogelkopf (in Aufsicht) umgestaltet wie die Knöpfe der Silberblechfibeln von Puszta Bakód und Mád.[45] Schliesslich ist ein besonders enger Zusammenhang unserer Fibelgruppe mit den kleinen silbernen Bügelfibelpaaren der zweiten Hälfte des V. Jahrhunderts von Gyula, Kom. Békés und von Dunapentele (Intercisa), welche I. Kovrig kürzlich bekanntgab,[46] festzustellen (Taf. VI: 1—4). Neben den paarweise getragenen grossen Silberblechfibelpaaren gehörten also in der Mitte und zweiten Hälfte des V. Jahrhunderts kleine gegossene und kerbschnittverzierte Fibeln aus Bronze und Silber ebenfalls zur Frauentracht der donauländischen Germanenstämme. Ausser den Typen Prša—Levice (Taf. VI: 5—12) und Gyula-Dunapentele (Taf. VI: 1—4) und der vereinzelten kleinen Bronzefibel von Puszta Bakód[46a] (Abb. 7: 4) waren in entsprechender Funktion kleine Silberfibelpaare mit gleichbreitem Fuss und Tierkopfende formal spätrömi-

Abb. 6. Levice (Slowakei). Grabfund von 1889. 1:2.

scher Herkunft üblich, wie sie zusammen mit einer silbernen Gürtelschnalle mit schuppengemustertem Beschlag aus Erdő-Kövesd, Kom. Heves vorliegen

Abb. 7. Funde von Bački Monoštor (Jugoslawien). (Nach Arch. Értesitő 22, 1902, 340.) 2:3.

(Taf. III: B).[47] Die Schnalle von Erdő-Kövesd wiederum besitzt nahe verwandte Gegenstücke in den Gräbern von Laa an der Thaya und Zmajevo (ung. Ó-Kér) in der Bačka,[48] die man zeitlich von entsprechenden entwickelten Schnallen des italienischen Ostgotenreiches[49] ungern mehr als ein halbes Jahrhudert abrücken möchte. Die kleinen Silberfibeln von Erdő-Kövesd, deren Bedeutung für

die Entwicklung der frühmerowingischen Fibeln mit gleichbreitem Fuss und Tierkopfabschluss vom Verfasser anderwärts besprochen wird, sind sicher wie eine kleine Fibel des sogenannten Belgrader Fundes[50] an der mittleren Donau nach spätrömischen Vorbildern aus der Familie der Zwiebelknopffibel verfertigt worden. Der Typ Erdő-Kövesd Belgrad ist weiter östlich unbekannt. Dagegen ist der hier interessierende, in der Slowakei an vier Fundorten vertretene Kleinfibel-Typ Prša—Levice mit zwei Paaren und fünf Einzelstücken aus Kerč, dem antiken Panticapaeum, belegt. Die zufällige Auswahl der durch Massonneau nach Berlin und durch Martin nach Stockholm vermittelten Exemplare lässt vermuten, dass im Museum Kerč vor allem aus den Grabungen J. Škorpils vor dem ersten Weltkrieg noch weitere Stücke dieser sehr einheitlichen Fibelgattung vorhanden sein müssen. Da die zahlreichen Kerčer Vorkommen — Beifunde sind leider unbekannt — nicht aus westlichen, donauländischen Werkstätten stammen können, liegt die Vermutung nahe, dass der Typ in Südrussland entstanden und nach dem Westen verbreitet und dort weitergefertigt wurde. Auf Grund der Zeitstellung der donauländischen Exemplare lassen sich diese donauländisch-südrussischen Verbindungen sowohl für die Spätzeit des hunnischen Reiches (vor 453) wie für die Periode nach dessen Zusammenbruch annehmen, womit als Träger dieses Trachtzubehörs in erster Linie Ostgoten in Frage kommen dürften. Erst eine Gesamtvorlage des germanischen Fundstoffs des V. Jahrhunderts aus Ungarn, der Slowakei, Österreich und Nordjugoslawien würde die Bedeutung dieses wohl ursprünglich aus Kerčer Werkstätten hervorgegangenen Fibeltyps im Rahmen des donauländisch-gotischen Kunstgewerbes deutlicher hervortreten lassen.

Einigermassen sichere ethnische Zuweisungen der hier behandelten Grabfunde von Kosino, Prša, Levice u. s. w. kann man nur von einem eingehenden Vergleich mit dem in letzter Zeit stark vermehrten Fundstoff aus dem Ostgotenreich in Italien erhoffen, wobei die unmittelbare donauländische Vorstufe der ostgotisch-italischen Goldschmiedekunst sehr viel schärfer und umfangreicher als bisher erfasst werden müsste. Einige reich ausgestattete Frauengräber mit „Maskenschnallen" (Gáva, Dombovár, Kiskunfélegyháza: Anm. 23—26) und die Funde von Bácsordas und Domolospuszta[51] zeigen durch ihre vermittelnde Stellung, dass die um Kosino und Prša gruppierten donauländischen Formen des V. Jahrhunderts die Frühphase einer Entwicklung darzustellen scheinen, deren Spätstadium auf dem Boden Italiens im Reiche Theodorichs greifbar wird.

Anmerkungen und Literaturhinweise

[1] Arch. Értesitő 1897, 32 ff.

[2] Hampel J., *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn* 2 (1905), 51—53 und Taf. 44; Vgl. auch Beninger E., *Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei* (1937), 58, Nr. 177 (mit Lit.); ferner Jankovich J. M., *Podkarpatská Rus v prehistorii* (Mukačevo 1931), 35 u. Taf. 16. Die Fibel in guter Zeichnung bei Salin B., *Die altgermanische Tierornamentik* (1905), Abb. 23 u. Åberg N., *Die Franken und Westgoten in der Völkerwanderungszeit* (1922), 46, Abb. 65.

[3] Über diese Gläser bereitet Straume E. (Bergen, z. Zt. München) eine zusammenfassende Arbeit vor.

[4] Izvest. arch. Komm. 25, 1907, 45, Abb. 18 (Grab 162/1904).

[5] Izvest. arch. Komm. 47, 1913, 136, Abb. 36 u. Kratkie Soobšč. 69, 1957, 26, Anm. 15. Vom gleichen Gräberfeld stammt eine Silberblechfibel und ein östlicher Nomadenspiegel, vgl. Werner J., *Beitr. d. Archäologie d. Attila-Reiches* (1956), 115, Nr. 5.

[6] Vulpe R., *Izvoare* (1957), 300, Abb. 319—320 (Skelettgrab 4).

[7] Mus. Olomouc, Inv. 4682 u. 4684 (Brandgrab 422).

[8] Ekholm G., *Forntid och Fornforskning i Skandinavien* (1935), 238, Abb. 256.

[9] Sprawozdanie 5, 1953, 89, Abb. 4 und Arch. rozhledy 6, 1954, 791, Abb. 360.

[10] Ekholm G. a. a. O. 238, Abb. 255; Ders., *Några romerska glasbägare i norska find.* Bergens Museums Arbok 1936, Hist. — antiqv. R. 3, 7, Abb. 2. Die Vorlage zu Taf. I: 2 und Auskünfte über das Stück werden A. Herteig (Bergen) verdankt.

[11] Dies konnte ich bei Überprüfung im Museum Brno 1956 feststellen. Vgl. Poulík J., *Jižní Morava, země dávných Slovanů* (1948/50), Abb. 86, c. d., g—j.

[12] Müller S., *Ordning Jernalderen* (1888/95), Taf. 21, 332 (stark verzeichnet). Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1953, 88, Abb. 69.

[13] Die beiden Gräber (Mann und Frau) waren west-östlich gerichtet. Die mitgefundenen Reste einer christlichen Elfenbeinpyxis (Poulík, a. a. O., Abb. 85) lassen sich im allgemeinen ins V.—VI. Jh. datieren, vgl. Volbach W. F., *Elfenbeinarbeiten der Spätantike und des frühen Mittelalters* (Mainz 1952), 88 Nr. 200 zu Taf. 57 (mit irrigen Angaben nach A. Alföldi).

[13a] Vergl. Anm. 3.

[14] Werner J., *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches* (1956), 19 ff. mit Fundliste II B S. 114 ff. u. Karte 10, Taf. 74.

15 Werner, a. a. O., 116, Nr. 24—26 u. 129.

16 Hierzu Werner, a. a. O., 22.

17 Tiszalök: Arch. Értesítő 78, 1951 Taf. 43, 3 (mit rituell zerbrochenem Nomadenspiegel). Vgl. ferner Hampel J. 3 (1905), Taf. 2, 1; Beninger E., *Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa* (1931), 45, Abb. 19—20.

18 Marosszentanna: Dolgozatok 3, 1912, 250 ff. u. Berichte Röm.-Germ. Komm. 7, 1912 (1914), 264, Abb. T. Tekerőpatak in der Gegend der Marosquelle: Folia Archaeologica 5, 1945, 100 ff. mit Taf. 1 f.

19 Jahrb. f. Altertumskunde 5, 1911, Taf. 2, 1—2.

20 Werner, a. a. O., Taf. 9.

21 Fettich N., *Western Gothic Finds in the Precints of Gyula*, Magyar Múzeum 1945 (1946), 64 ff.

22 Arch. Értesítő 78, 1951, Taf. 44 (I. Kovrig).

22a Vergl. Anm. 21.

23 Prähist. Zeitschr. 4, 1912, 186, Abb. 6. Reinerth H., *Vorgeschichte der deutschen Stämme 3* (1940), Taf. 503, 1.

24 Reinerth, Taf. 503, 2 (mit falscher Fundangabe).

25 Reinerth, Taf. 502, 3 (mit falscher Fundangabe).

26 Vgl. Werner J. in Corona de Estudios Soc. españ. de Antropologia Madrid 1 (1941), Taf. 48—50. Dazu die Maskenschnalle von Dombovár, Kom. Tolna: Hampel 2, 688, Abb. 2 und Reinerth, Taf. 502, 1 und verwandte Schnallen aus „Ungarn" und Bács-Ordás (Lindqvist, *Vendelkulturens ålder och ursprung* 1926, 24, Abb. 6 und Werner, Taf. 50, 1—2). Schnalle aus Aquileja: Werner, Taf. 50, 3 und N. Åberg, *Die Goten und Langobarden in Italien* (1923), 7, Abb. 10. Zu Aquasanta: Werner J. in Kölner Jahrb. f. Vor- und Frühgeschichte 3, 1958.

27 Beninger E., *Der westgot.-alan. Zug nach Mitteleuropa* (1931), 15 ff. — Auch das Grab 32 von Smolín (Mähren) mit einer Silberblechfibel (Památky arch. 48, 1957, 463 ff.) möchte ich in die zweite Hälfte des V. Jahrhunderts datieren.

28 Vgl. ein Fibelpaar aus dem Kreis Izjum: Jefimenko in Starovinnosti Izjumskij Okružni Muzej 3, 1928, Taf. 22, 1—2. Zahlreiche Stücke aus Kerč und von der Krim in der Slg. Diergardt (Köln): Vgl. Werner J., *Katalog d. Slg. Diergardt 1* (1959). Ein Paar mit apokryphem Fundort bei Reinerth, 3 Taf. 496, 2.

29 Vgl. die Konzentration der Nomadenspiegel in diesem Gebiet bei Werner J., *Attila-Reich* (1956), Karte 10, Taf. 74.

30 Der Fund wurde zuletzt behandelt von Petersen E., *Der ostelbische Raum als german. Kraftfeld* (1939), 36, mit Abb. 44. Dort ausführliche Literaturangaben. Originalpublikation: Schriften der naturforsch. Ges. Danzig NF 5, 1881, 31 ff. Die Zweckbestimmung der Kantleiste und ihre Zugehörigkeit zu einer donauländischen Silberblechfibel wurde bisher nicht erkannt.

31 Arch. rozhledy 2, 1950, 159 ff.

32 A. a. O. 160, Abb. 100—101. Zu dem Kumpf vgl. ein verwandtes rohes Gefäss aus Untersiebenbrunn: Jahrb. für Altertumskunde 5, 1911, 66 Abb. 38.

33 A. a. O. 159 Abb. 99.

34 Žuráň: Poulík J., *Jižní Morava* (1948/50), Abb. 86, e—f. Kapušany: Mus. Martin, Inv. D P 312. — A. Točík verdanke ich den Hinweis, dass noch im 19. Jahrh. blaue Gläser als Spezialität in den Glashütten von Utekáč, Bez. Hnúšťa hergestellt wurden, also nicht weit von Prša und Kapušany entfernt. Ohne Folgerungen aus dieser Tatsache ziehen zu wollen, sei doch im Interesse künftiger Forschungen (Glasanalysen!) auf sie aufmerksam gemacht.

35 Slovenská archeológia 5, 1957, 357, Abb. 1: 3.

36 Slovenská archeológia 5, 1957, 408, Abb. 4 (E. Vlček).

37 Lindqvist S., *Uppsala Högar och Ottarshögen* (1936), 228, Abb. 147. Der ganze Fund ist besprochen und abgebildet von Sahlström K. E., *Gudhems hörads fornminnen* (Skövde 1931/32), 105 ff. Abb. 118—121.

38 Nerman B., *Die Völkerwanderungszeit Gotlands* (1935), Fund Nr. 159, S. 112. Das Glas: Taf. 58, 613. Die Vorlage zu Taf. V: 2 wird W. Holmqvist (Stockholm) verdankt.

39 Vgl. Werner, J., *Attila-Reich* (1956), 31 mit Anm. 1 und Taf. 21, 9—11.

40 Kostrzewski J., *Wielkopolska w pradziejach 3* (1955), 265, Abb. 792 u. Petersen E., *Ostelb. Raum* (1939), 70, Abb. 102, 1. Vgl. hierzu etwa Nerman B., *Die Völkerwanderungszeit Gotlands* (1935), Taf. 35, 360 u. S. 67 Abb. 142.

41 Kostrzewski J. a. a. O. Taf. 17, 3 bzw. Beninger E., *Westgot.-alan. Zug* (1931), 45 Abb. 19—20.

42 Werner J., *Attila-Reich* (1956), 21.

43 Vgl. die almandinverzierten Rautenfibeln der 1. Hälfte des VI. Jh. von Pallersdorf-Bezenye (Acta arch. Acad. Hung. 7, 1956, Taf. 43, 7—8) und von Westhofen (Böhner K., *Die fränkischen Altert. des Trierer Landes 1*, 1958, 98, Abb. 4a, 1).

44 Zur Gürtelschnalle vgl. zwei Schnallen aus dem Kom. Szabolcs bei Hampel 3, Taf. 11: 1 u. 5.

45 Puszta Bakod: Hampel 3, Taf. 1: 1 (dazu kleine gegossene Bronzefibel mit Kerbschnittdekor Taf. 1: 2). — Mád, Kom. Borsod: Arch. Értesítő 78, 1951, Taf. 45, 9 und Památky archeol. 48, 1957, 473, Abb. 8.

46 Folia Archaelogica 6, 1954, Taf. 20—21.

46a Vergl. Anm. 45.

47 Nationalmus. Budapest Inv. 48/1905 (dazu Bruchstücke von zwei Beinkämmen). Die Vorlage zu Taf. 3 B wurde vor Jahren N. Fettich verdankt. Zur Bedeutung der Schuppenmusterung und zu ihrer hunnischen Herkunft vgl. Werner J., *Attila-Reich* (1956), 78.

48 Werner J., *Attila-Reich* (1956), Taf. 9, 3 und Beninger E., *Westgot.-alan. Zug* (1931), 35, Abb. 10.

49 Vgl. etwa die Silberschnallen von Brescia (Götze A., *Gotische Schnallen*, 1913, Taf. 1: 1) und aus dem Fund von Desana bei Turin (Bull. storic-bibliogr. subalpino Torino 43, 1941, Abb. 41).

50 Beninger E., a. a. O., 51, Abb. 21: 2.

51 Dombay J., *Der gotische Grabfund von Domolospuszta*. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pécs) 1956, 104 ff.

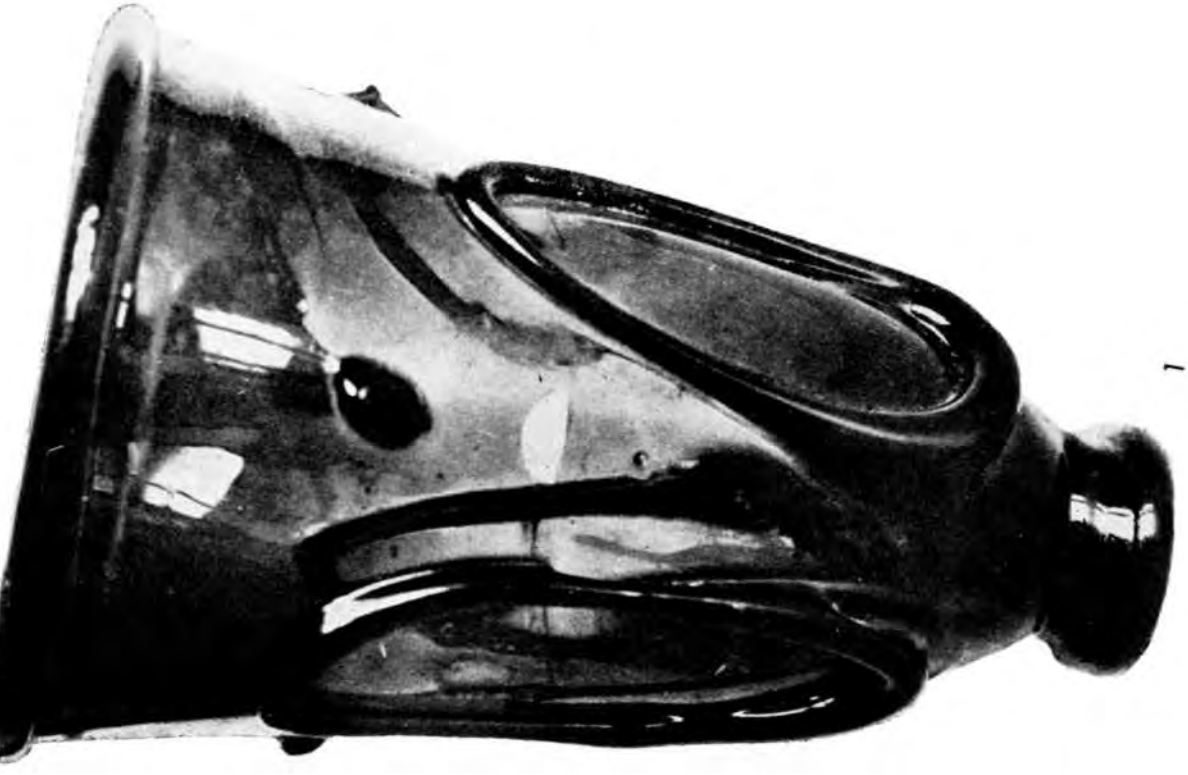

1

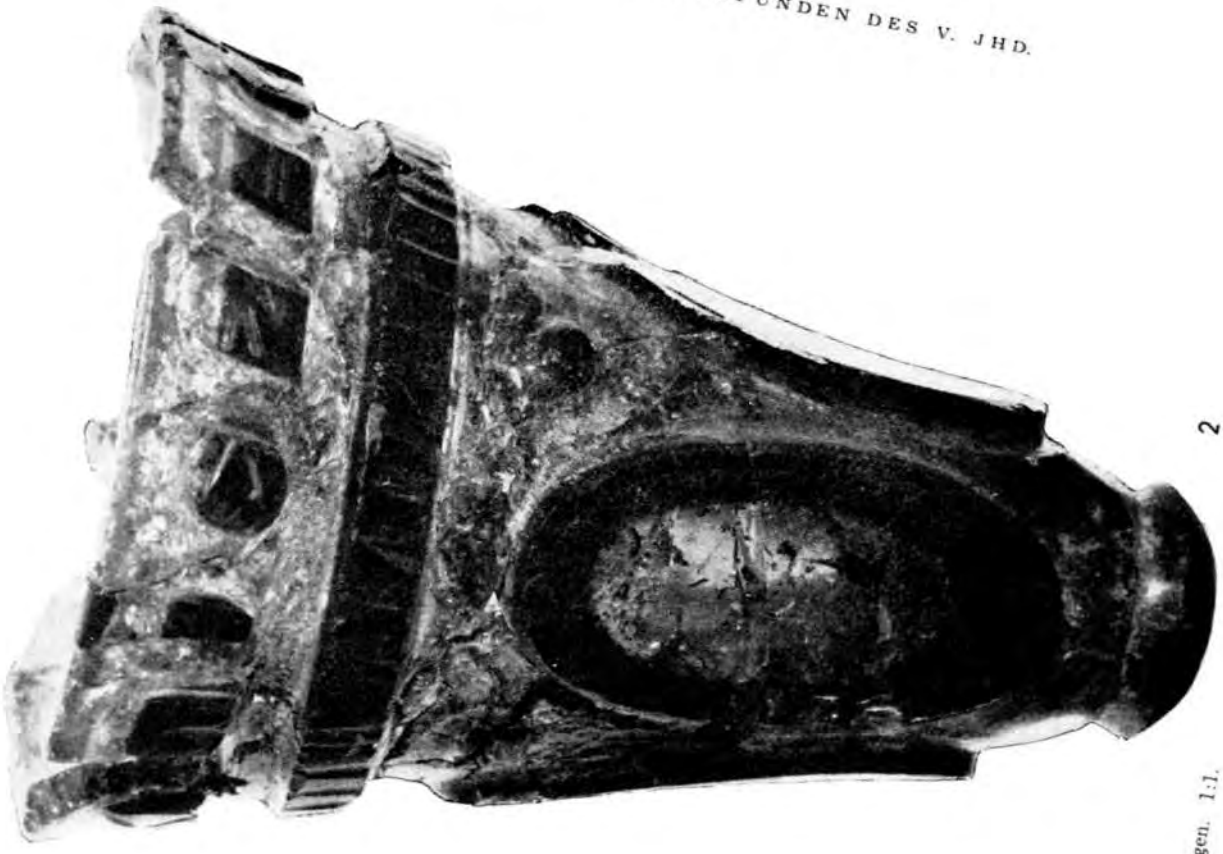

2

Tafel I. Glasbecher. 1. Kosino; 2. Tu in Norwegen. 1:1.

Tafel II. 1—2. Kosino; 3—4. Tiszalök. 1:1.

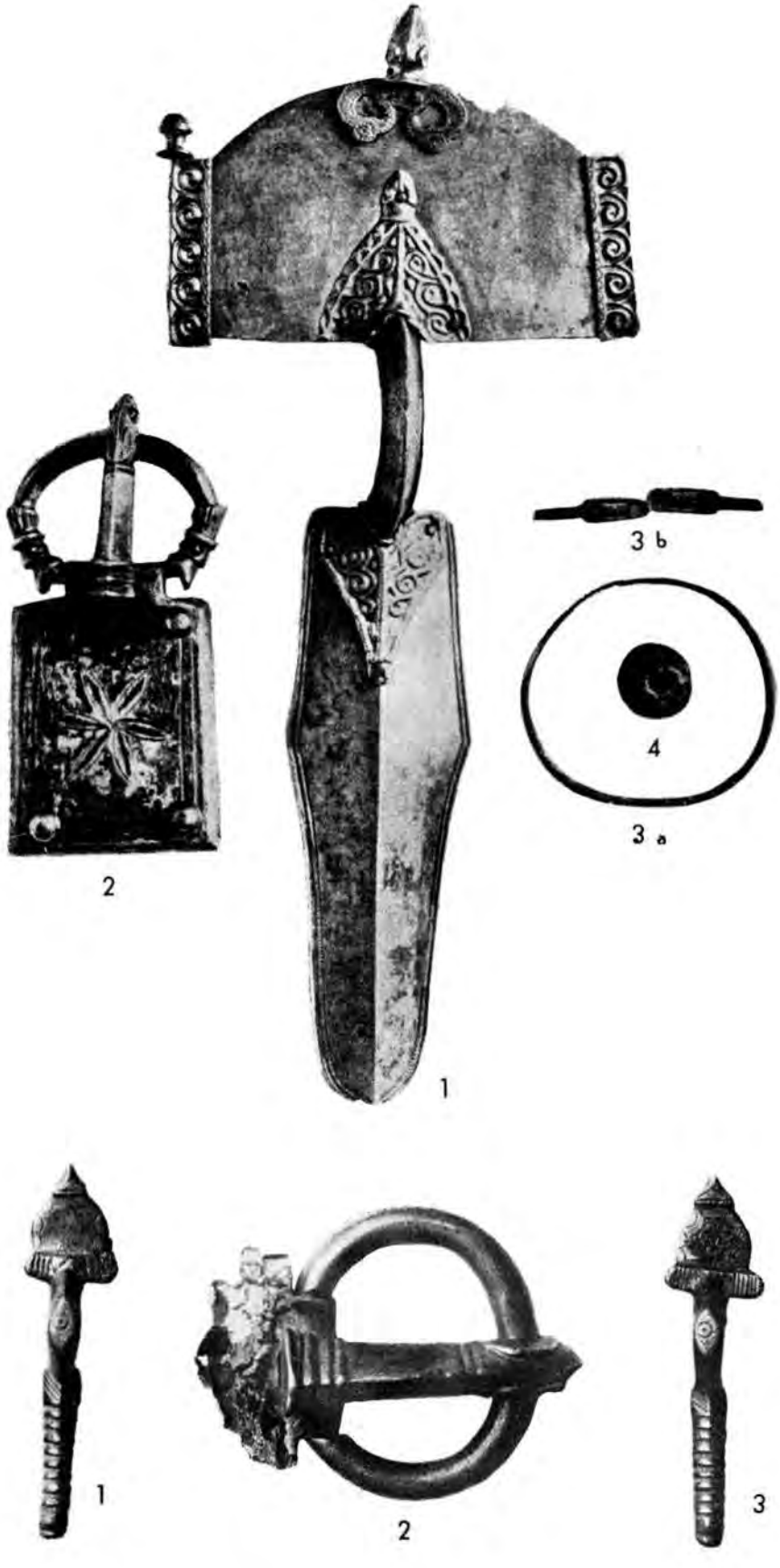

Tafel III. A. Grabfund von Gyulavári bei Gyula. (Nach Magyar Muzeum 1945 (1946), Abb. 1. Nach Fettich). B.

Tafel IV. Grabfund von Gáva.

Tafel V. Glasbecher mit Fadenauflage. 1. Kapušany; 2. Barshaldershed. 1:1.

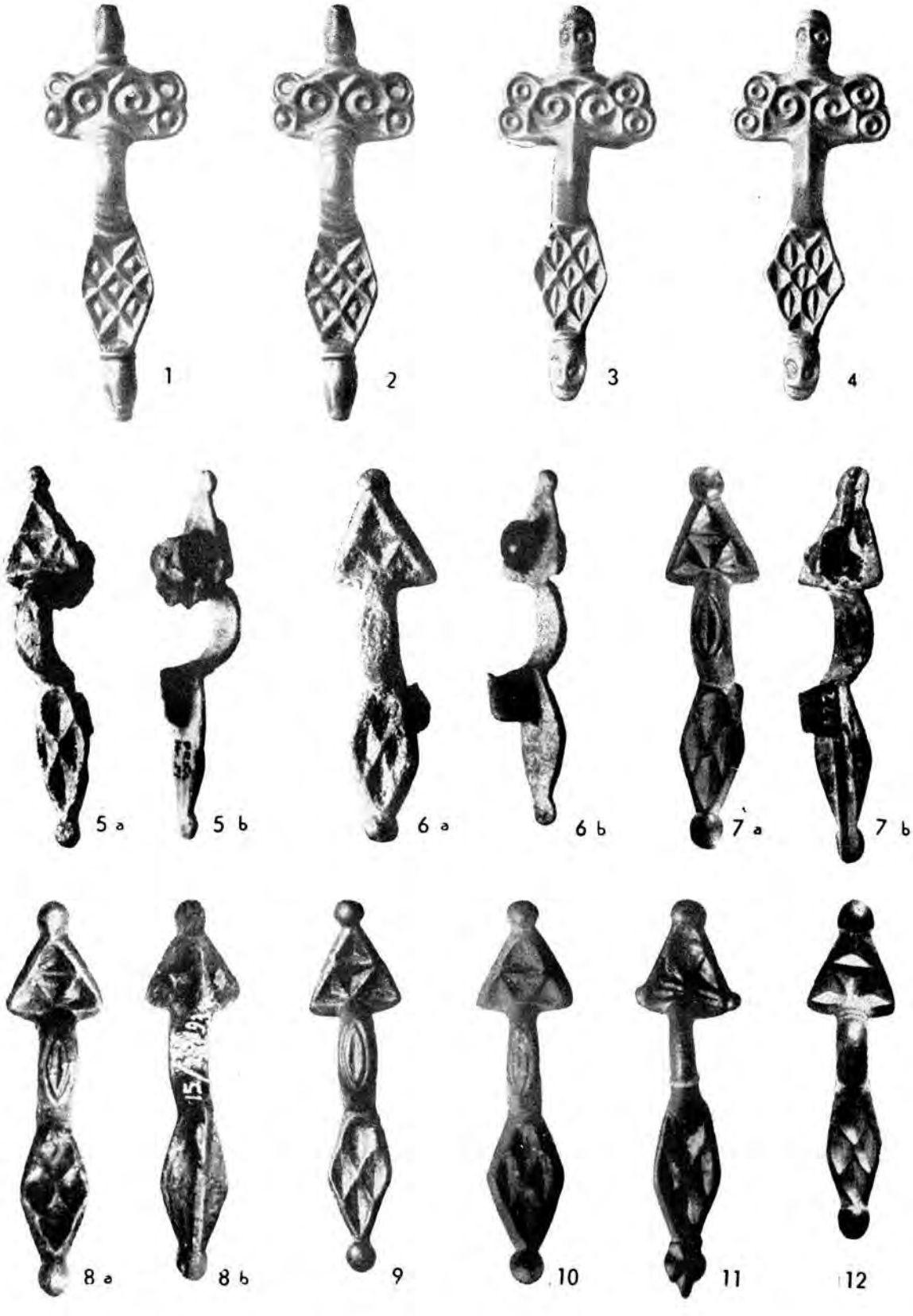

Tafel VI. Bügelfibeln. 1—2. Gyula; 3—4. Dunapentele; 5. Prša; 6. Lužianky; 7. Levice; 8. Szilágy; 9. „Ungarn"; 10—11. Deutsch-Altenburg; 12. Kerč. 1:1.

Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre

Záverečná zpráva z výskumov slovanských sídlisk v Nitr. Hrádku a Bešeňove

DARINA BIALEKOVÁ

Po publikovaní nálezovej zprávy o záchrannom výskume slovanského sídliska v Bešeňove, poloha Malomgát, z r. 1956 a nálezovej zprávy o výskume v Nitr. Hrádku, poloha Vysoký breh, za rok 1953, kde sme načrtli problematiku obidvoch sídlisk,[1] pristupujeme k vyhodnoteniu ostatného materiálu, získaného výskumom ďalšej časti spomínaného sídliska v Nitr. Hrádku v r. 1954—55. Je samozrejmé, že po tomto kompletnom vyhodnotení a vzájomnom porovnaní keramického materiálu budeme môcť spresniť chronológiu a doplniť i rozšíriť závery hospodársko-spoločenského rázu. Poloha Vysoký breh bola v praveku viac ráz osídlená, preto sa sídliskové objekty nachádzajú niekedy v superpozícii alebo v bezprostrednej blízkosti, čo má za následok spoločný výskyt črepov niekoľkých kultúr. Okrem toho musíme počítať ešte s ďalšou eventualitou: táto poloha bola niekoľkokrát rigolovaním upravovaná na vinohrady a tak v objektoch bezpečne starších nachádzame črepy slovanské a naopak. V zpráve pre ucelenosť uvedieme nielen keramiku, ktorá pochádza z uzavretých slovanských objektov, ale aj takú, ktorá sa našla v objektoch starších (obr. 1). Sídliskové objekty pri opise skrátene označujeme písmenom O.

Nitriansky Hrádok, poloha Vysoký breh

O - 5/5 3. V staršom objekte našlo sa niekoľko *slovanských črepov*, ktoré pochádzajú z nádob, vyrobených na hrnčiarskom kruhu so zrýchlenými obrátkami. Sú z jemne plaveného piesčitého materiálu, s prídavkom drobnej sľudy, na hmat nepatrne drsné, tmavosivej alebo hnedej farby s tmavosivým lomom. Výzdobu tvoria horizontálne ryhy, rozostavené v nerovnakých vzdialenostiach. Črepy sú dobre vypálené.

O - 2 0/5 3. Niekoľko *črepov* s výzdobou aj bez nej, dobre vypálených, vyrobených na hrnčiarskom kruhu, z jemne plavenej hliny s prídavkom jemnozrnného piesku a sľudy. Výzdobu jedného črepu tvoria horizontálne ryhy a časť vlnovky. Ostatné črepy sú bez výzdoby. Farba je svetlohnedá a tmavosivá, lom sivý. Hrúbka ca 0.5—1 cm. Črepy boli nájdené v priehlbine blízko eneolitických jám. Možno, že do objektu sa dostali pri rigolovaní.

O - 2 1/5 3. Neskorostredoveký *príbytok* obdĺžnikového tvaru o rozmeroch ca 330×210 cm. Max. hĺbka v strede objektu ca 26 cm, dno takmer rovné a udupané, steny kolmé. Dlhšia os v smere V—Z. Na východnej strane pripája sa k príbytku kruhovitá hlinená pec, ktorej $^2/_3$ sú už mimo obvodu vlastného príbytku. Vo výplni našlo sa niekoľko *slovanských črepov*, dobre vypálených, vyrobených na kruhu, sivohnedej alebo hnedej farby s výzdobou horizontálnych rýh. Ich hrúbka je ca 0,5—0,8 cm. Podstatnú časť keramického materiálu tvoria však črepy neskorostredoveké, vyrobené na dokonalom rýchlorotujúcom kruhu, tenkostenné, z jemnej hrnčiarskej hliny, dokonale vypálené, tehlovočervenej farby so široko profilovanými okrajmi.

O - 2 2/5 3. Malá plytká *priehlbina* v blízkosti objektu 23 a 24, v ktorej sa našlo niekoľko atypických a dva typické *črepy* (tab. III: 4, 5). Jeden okrajový črep má ústie lievikovite formované, druhý rímsovitý okraj.

O - 2 3/5 3. Keramický materiál pochádza z *priehlbiny* v blízkosti chaty 24 a svojou náplňou tvorí jednotný celok s materiálom nájdeným v príbytku. Sú to *črepy* vyhotovené na hrnčiarskom kruhu, dobre vypálené z jemne plavenej hliny s prídavkom jemnozrnného piesku a sľudy, farby sivohnedej a hnedej. Výzdoba pozostáva zo samostatných horizontálnych rýh (hrubších aj tenších), uložených v radoch pod sebou, v nepravidelnom rozpätí. Horizontálne línie sú vystriedané jedným alebo dvoma radmi roztiahnutej vlnovky ,vyhotovenej v niektorých prípadoch za pomoci hrebienkového rydla. Podstatnú časť materiálu z tohto objektu tvoria *črepy* z tela nádoby. Niekoľko črepov z dna jednej nádoby má stopy po modelovaní rukou a po obtáčaní na hrnčiarskom kruhu. Prechod steny nádoby k dnu je pozvoľný. Okraje vykazujú niekoľko variantov. Hrdlo je buď

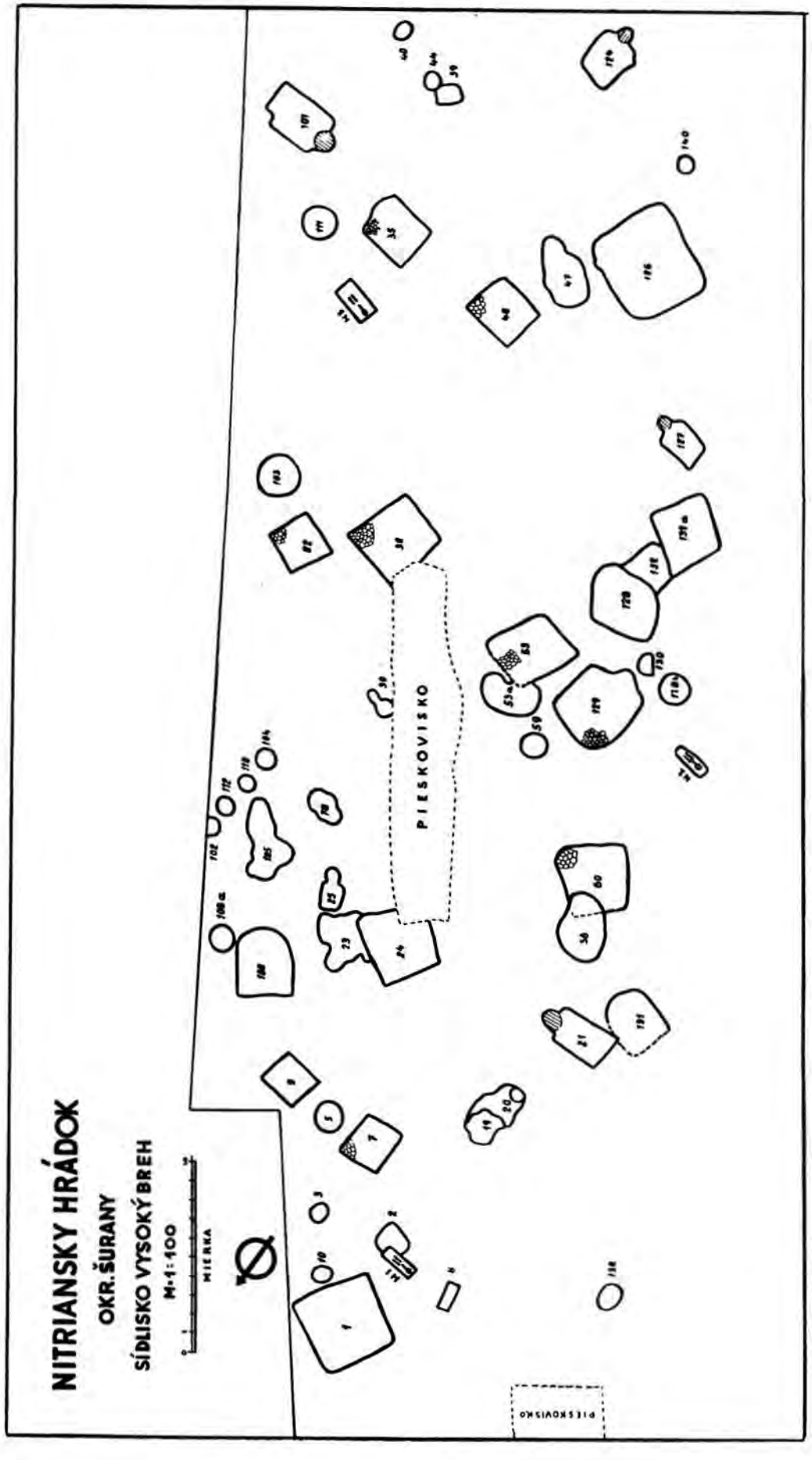

Obr. 1. Nitriansky Hrádok, okr. Šurany. Plán výskumu slovanského sídliska v polohe Vysoký breh. Eneolitické objekty: 19/53, 132/55. Rímska chata: 126/55. Staroslovanské objekty: 2/53, 3/53, 5/53, 7/53, 8/53, 9/53, 30/54, 40/54, 44/54, 47/54, 60/54, 108a/54, 128/55. Veľkomoravské hroby: 1/53, 2/55, 3/55. Sídliskové objekty z I. pol. X. stor.: 1/53, 10/53, 20/53, 20/53, 23/53, 24/53, 32/54, 35/54, 48/54, 53/54, 53a/54, 59/54, 78/54, 82/54, 102/54, 104/54, 105/54, 108/54, 110/54, 111/54, 112/54, 128b/55, 129/55, 130/55, 131/55, 132a/55, 138/55, 140/55. Stredoveké chaty: 21/53, 101/54, 124/55, 127/55.

esovite vytiahnuté, na okraji stenčené, rozšírené, šikmo alebo kolmo zrezané, alebo je to okraj esovite vytiahnutý, na okraji zaokrúhlený (tab. II: 5), rovnako hrubý na koreni a okraji hrdla. Výraznú skupinu predstavujú črepy s rímsovitými okrajmi. Výzdobným motívom je niekoľkonásobná alebo jednoduchá vlnovka, začínajúca na koreni hrdla a siahajúca až na plecia nádoby, doplnená špirálou do spodnej tretiny nádoby.

O - 2 5/5 3. Malý štvorcovitý objekt o rozmeroch ca 100×150 cm s okrúhlou priehlbinou na juhovýchodnej strane. Črepy sú z nádob vyhotovených na hrnčiarskom kruhu, z jemne plavenej hliny s prídavkom jemnozrnného piesku a sľudy, sivej, sivohnedej alebo hnedej farby, hrúbky ca 0,4—0,5 cm. Niekoľko *črepov* z jednej nádoby je slabšie vypálených, s hrdlom esovite vytiahnutým, okrajom šikmo zrezaným a rozšíreným. Pod hrdlom je rad pravidelnej, malej, niekoľkonásobnej jemnej vlnovky, nepatrne sklonenej doľava. Pod ňou je opäť niekoľkonásobná, ale roztiahnutá jemná vlnovka (tab. II: 9). Výraznú a najpočetnejšiu skupinu predstavujú *črepy s rímsovitými okrajmi* (tab. II. 4, 8, 10). Výzdoba týchto okrajových črepov pozostáva z jednoduchej alebo viacnásobnej vlnovky, začínajúcej pod hrdlom. V jednom prípade pod hrdlom sú dva rady niekoľkonásobnej vlnovky (tab. II: 4). Pri ostatných črepoch vlnovku vystriedajú husté horizontálne ryhy, urobené pravdepodobne hrebienkovým rydlom. Osobitosťou sa vyznačuje *okrajový črep* (tab. II: 7) výrazne profilovaný a upravený akoby pod pokrývku. Ďalší okrajový črep (tab. III: 2) má zvláštne formovaný okraj aj podhrdlie. Črepy sú dobre vypálené a vyhotovené na hrnčiarskom kruhu so zrýchlenými obrátkami.

O - 3 5/5 4. Príbytok približne štvorcovitého tvaru o rozmeroch ca 340×280 cm. Jeho max. hĺbka od zistenej úrovne je ca 54 cm. Dlhšia os polozemnice je v smere V—Z. Dno príbytku je rovné, steny kolmé. V južnej polovici pod podlahou slovanského príbytku bola zistená *eneolitická jama*. Eneolitické objekty súvisia s príbytkom aj na juhovýchodnej strane. Pri vyberaní výplne nachádzali sa prepálené kamene, pochádzajúce pravdepodobne z ohniska (obr. 2). Zo získaného črepového materiálu podarilo sa zrekonštruovať $^2/_3$ nádoby, ktorá modelovaním hrdla zaraďuje sa k nádobám z včasnostredovekých sídlisk (tab. III: 3). Obtáčaná bola na hrnčiarskom kruhu so zrýchlenými obrátkami. Stopy ručného modelovania sú na vnútornej strane evidentné. Nádoba je dobre vypálená, farby sivej až tmavosivej, vyrobená z jemnej plavenej hliny s prídavkom jemného piesku a drobnej sľudy, čo dodáva povrchu nepatrné zdrsnenie. Hrúbka stien ca 1 cm, ø ústia z vnútornej strany ca 16,6 cm, vonkajší ø ústia hrdla ca 18,6 cm, predpokladaná výška nádoby (podľa sklonu stien) asi 26—30 cm, výška hrdla ca 2,5

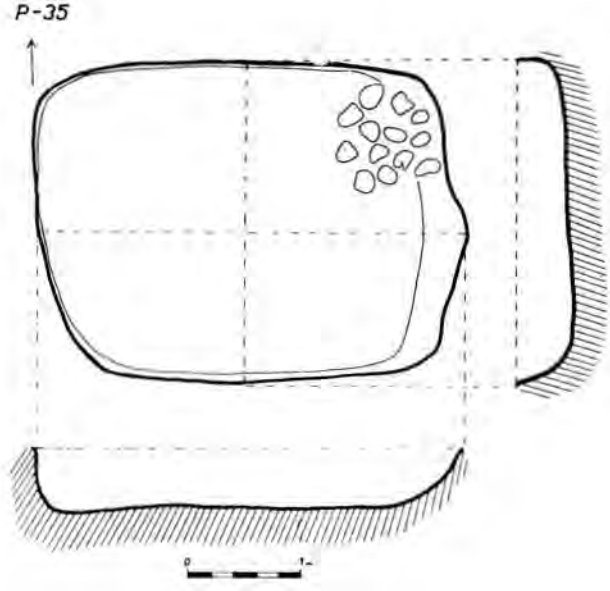

Obr. 2. Nitr. Hrádok, okr. Šurany. Plán príbytku 35/54.

cm. Lievikovite vytiahnuté hrdlo je hore vodorovne zrezané, čím sa tvorí plôška 1 cm široká, ktorá je na hranách jemne plasticky zaguľatená. Hrdlo nádoby je dokonale vytočené za pomoci kruhu, kým v spodnej časti nádoby kruh bol použitý len na obtáčanie. Na koreni hrdla sú prevŕtané dve dierky, vzdialené od seba ca 2,5 cm. Ich priemer je ca 0,4 cm. Výzdoba pozostáva z jedného radu polooblúčkových vrypov pod koreňom hrdla, robených rydlom zdola nahor, zľava doprava. Pod radom vrypov je druhý rad polooblúčkových vrypov, ktoré sú však spájané do nepravidelnej vlnovky, mierne sklonenej doprava alebo kolmej. Pod vlnovkou začína výzdoba jednoduchej samostatnej špirály, obtáčanej po obvode nádoby od pliec až do spodnej tretiny. Okrem spomenutého tvaru nádoby vo výplni našlo sa niekoľko črepov bez výzdoby, podobnej výroby a materiálu ako v ostatných slovanských objektoch.

O - 4 7/5 4. V staroslovanskom objekte našlo sa niekoľko *črepov* vyrobených na hrnčiarskom kruhu so zrýchlenými obrátkami. Sú z jemne plaveného materiálu s prídavkom drobnej sľudy, na hmat nepatrne drsné, farby svetlohnedej, sivohnedej so sivým lomom. Všetky sú dobre vypálené, bez výzdoby, pretože pochádzajú zo spodných ne-

zdobených častí nádob. Ich hrúbka je ca 0,6—1 cm.

O - 5 8/5 4. Pravdepodobne rozrušený štvorcovitý príbytok v juhovýchodnej časti zasahuje do staroslovanskej chaty 60/53. Má rozmery ca 260×370 cm, hĺbka ca 60 cm, dlhšia os v smere V—Z. Z výplne boli získané *črepy* z jednej celej *veľkej nádoby* so širokým ústím, vyhrnutým a kolmo zrezaným okrajom. Steny sa rapídne zužujú ku dnu. Plecia nádoby zdobia dva rady vlnovky doľava,

Obr. 3. Nitr. Hrádok, okr. Šurany. Nádoba z rozrušeného príbytku 58/54.

stredná tretina je vyzdobená riedkou špirálou, urobenou tým istým rydlom ako vlnovka. Nádoba bola deformovaná už pri výrobe. Je z plaveného materiálu s prídavkom strednozrnného piesku a sľudy, dobre vypálená, obtáčaná na kruhu so zrýchlenými obrátkami (obr. 3).

O - 5 9/5 4. Kruhová jama o priemere ca 140 cm, hĺbka ca 60 cm. *Črepový materiál* pochádza z nádob vyrobených na zrýchlenom hrnčiarskom kruhu. Sú dobre vypálené z jemnej plavenej hliny s prídavkom jemnozrnného piesku a sľudy. Farba črepov hnedá, hnedosivá, sivá, hrúbka ca 0,6—0,8 cm. Pri dvoch črepoch dna nádoby prechod steny ku dnu na vnútornej strane je pozvoľný. Výzdobu tvoria jednotlivé horizontálne ryhy v nepravidelnom rozpätí (špirála).

O - 7 8/5 4. Plytká priehlbina pretiahnutého tvaru o rozmeroch ca 220×130 cm, hĺbka ca 20—30 cm. Materiálom a výrobou všetky *črepy* sú podobné. Pochádzajú z nádob vyhotovených na zrýchlenom hrnčiarskom kruhu, s prídavkom piesku a sľudy. Sú dobre vypálené, ich hrúbka je ca 0,6—1,2 cm. Farba črepov svetlohnedá, hnedá, sivohnedá, lom sivý alebo hnedosivý. Vo výzdobe je niekoľko variantov. Sú to zväzky horizontálnych rýh, urobených hrebienkovým rydlom alebo samostatná špirála tvoriaca jednotlivé pásy rýh, ukladaných v radoch pod sebou, niekedy striedané s radmi jednoduchej alebo niekoľkonásobnej vlnovky zošikmenej doľava alebo roztiahnutej. Ďalším variantom je špirála striedaná na pleciach nádoby so samostatnými roztiahnutými alebo drobnými doľava zošikmenými vlnovkami. Spomenuté výzdobné prvky vystupujú aj na okrajových črepoch, ktorých ústie je obyčajne esovite vytiahnuté, kolmo alebo šikmo zrezané, pričom hrúbka koreňa a okraja je rovnaká, alebo sú to rímsovite profilované okraje. Niekoľko črepov zo spodných nezdobených častí nádob je podobného materiálu, vypálenia i výroby ako črepy s výzdobou.

O - 1 0 1/5 4. Stredoveký príbytok obdĺžnikového tvaru o rozmeroch ca 420×240 cm, dlhšia os v smere Z—V. Na západnej strane je kruhovitá *pec* z $^2/_3$ vysunutá mimo obvod vlastného príbytku. Hĺbka ca 160 cm, dno rovné, steny kolmé a v okolí pece vypálené (obr. 4). *Črepy* sú z nádob vyrobených na rýchlorotujúcom kruhu, dokonale vypálené, tmavosivej, sivej a tehlovočervenej farby s okrajmi široko profilovanými, z jemne plavenej hrnčiarskej hliny, tenkostenné (tab. VI: 1—6, 8, 9, 12). Jeden okrajový črep s esovite vytiahnutým hrdlom je z hliny s prídavkom jemnozrnného piesku. Koreň hrdla zdobí jednoduchá horizontálna ryha (tab. VI: 2). Dva črepy majú gambovite formované okraje (tab. VI: 3, 4), jeden črep z džbánu s časťou ucha (tab. VI: 9) je svetlosivej farby.

O - 1 0 5/5 4. Plytká *priehlbina* pretiahnutého tvaru v blízkosti eneolitických aj slovanských ob-

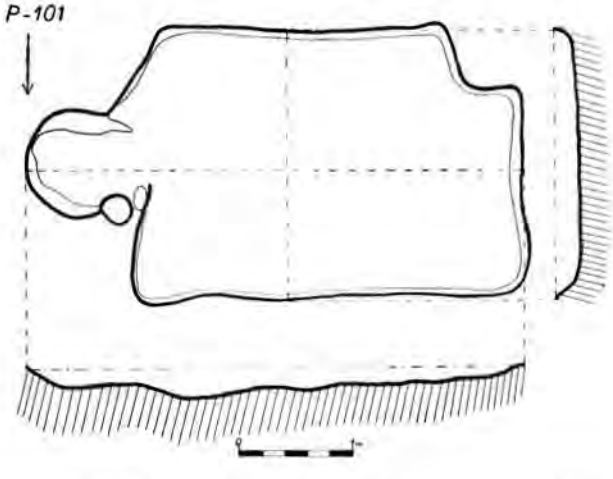

Obr. 4. Nitr. Hrádok, okr. Šurany. Plán stredovekého príbytku 101/54.

jektov, v ktorej sa našlo niekoľko slovanských *črepov*, vyrobených na zrýchlenom rotujúcom kruhu, z jemne plavenej hliny s prídavkom drobného piesku a sľudy. Sú dobre vypálené, farby hnedosivej, tmavosivej, na lome čiernosivej. Jeden črep je zdobený zväzkom rýh, urobených hrebienkovým rydlom, druhý má samostatnú vysokú a doprava zošikmenú vlnovku. Tri okrajové črepy sú z jednej nádoby. Nízke hrdlo je šikmo vytiahnuté a šikmo zrezané. Tieto okrajové črepy sú dosť masívne (hrúbka ca 1,1 cm) a bez výzdoby.

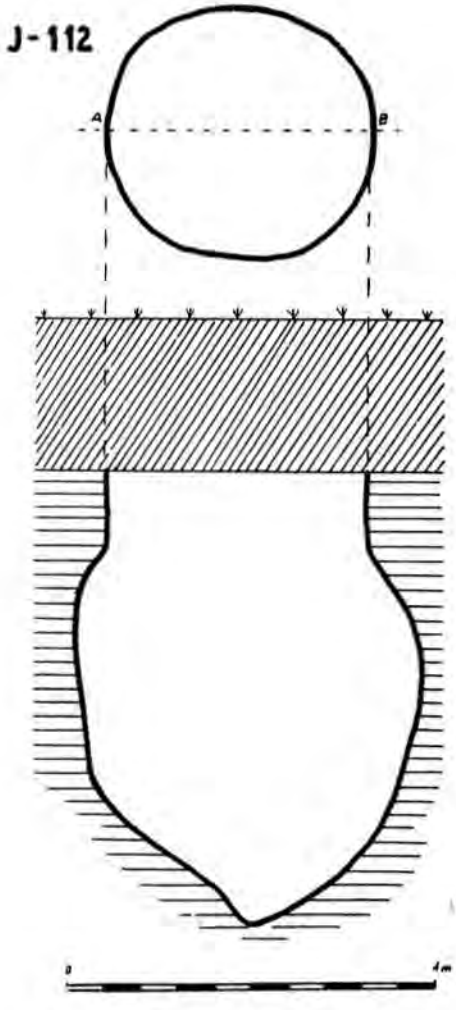

Obr. 5. Nitr. Hrádok, okr. Šurany. Plán obilnej jamy 112/54.

O - 1 1 0/5 4. Plytký objekt približne oválneho tvaru o rozmeroch ca 240×170 cm, hĺbka v strede objektu ca 40 cm. Steny sú zošikmené. Vo výplni jamy našlo sa niekoľko atypických *črepov*, kúsok *škváry*, jeden *hrubší črep* z dna nádoby a jeden *tenší* okrajový *črep* z jemne plavenej hliny s prídavkom strednohrubého piesku a sľudy, farby tmavosivej, na lome sivý, hrubý ca 0,5 cm. Ústie je ostre esovite vytiahnuté, okraj mierne rozšírený a šikmo zrezaný, pričom vnútorná hrana je ostrá, vonkajšia zaoblená. Stredom okraja ide plytšia ryha. Na koreni hrdla sú šikmé vrypy doľava, urobené hrebienkovým rydlom, pod nimi zväzok vodorovných línií, vyhotovených tiež hrebienkovým rydlom (tab. V: 3).

O - 1 1 2/5 4. *Obilná jama* fľašovitého tvaru s ústím o priemere 120 cm. Jej max. hĺbka od zistenej úrovne je 240 cm, pričom výška hrdla jamy je ca 40 cm. Max. priemer v strednej časti jamy je 186 cm, potom sa boky jamy nápadne zužujú a vytvárajú akési zahrotené dno (obr. 5). Črepy, ktoré sa dostali do zásypu po jej zaniknutí, sú z jemnej hliny s prídavkom drobného piesku a sľudy, vyrobené na zrýchlenom hrnčiarskom kruhu, farby svetlohnedej a sivohnedej. Výzdobným prvkom je horizontálna špirála alebo zväzok rýh, rytých hrebienkovým rydlom. Niekoľko črepov je atypických. Hrúbka črepov ca 0,3—1 cm. Vo výplni našla sa aj železná troska.

O - 1 2 4/5 5. Stredoveký príbytok obdĺžnikového tvaru s kruhovitou hlinenou *pecou* na južnej strane, z $^2/_3$ presahujúcou za obvod objektu. Rozmery príbytku sú ca 360×250 cm, hĺbka v strede ca 50 cm, dno takmer rovné, steny kolmé, len severná zošikmená. Dobre vypálená hlinená pec s kruhovitou bázou má priemer ca 100 cm. Výška zachovanej časti klenby ca 33 cm (obr. 6). Zásyp tvorila prepálená a popolovitá zem. Aj keď sa nám z výplne objektu nepodarilo získať črepový materiál, zaraďujeme ho medzi ostatné stredoveké chaty z tejto polohy, s ktorými sa približne zhoduje veľkosťou, tvarom a vnútornou konštrukciou.

O - 1 2 6/5 5. Vo veľkom štvorcovitom príbytku z doby rímskej našli sa *tri* okrajové *črepy*, pochádzajúce z nádob s lievikovito roztvoreným ústím, z jemne plavenej hliny s prídavkom jemnozrnného piesku a sľudy, svetlohnedej farby. Sú dobre vypálené, hrubé ca 0,3 cm, vyrobené na zrýchlenom hrnčiarskom kruhu. Jeden masívny črep s esovite vytiahnutým hrdlom a ostro kolmo zrezaným okrajom je z podobného materiálu ako predchádzajúce.

O - 1 2 7/5 5. Stredoveký objekt s *pecou* na východnej strane, ktorá z $^2/_3$ presahuje za obvod objektu. Max. dĺžka (aj s pecou) je ca 310 cm, šírka ca 170 cm, hĺbka objektu pred pecou ca 50 cm, smerom k protiľahlej stene len ca 40 cm. Priemer pece ca 100 cm. Podlaha udupaná, steny kolmé, pri peci vypálené. Nad dnom popolovitá vrstva so stredovekými črepmi, ktoré sú z nádob, vyrobených na rýchlorotujúcom kruhu, tenkostenné, kvalitne

vypálené, tehlovočervenej a sivej farby, z jemnej hrnčiarskej hliny. Sú to črepy z tela a dna nádoby (tab. VI: 11—14, 16). Fragment ucha je rebrovite členený (tab. VI: 7), jeden okrajový črep je široko profilovaný (tab. VI: 10).

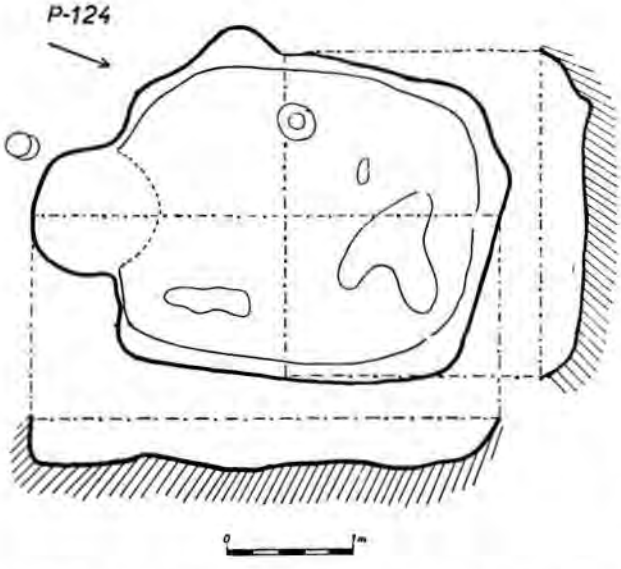

Obr. 6. Nitr. Hrádok, okr. Šurany. Plán stredovekého príbytku 124/55.

O - 1 2 8 b/5 5. Kruhovitá *jama*, priemer ca 160 cm, hĺbka ca 180 cm, steny zošikmené ku dnu. V zásype našla sa *mazanica* a *črepy*, vyrobené na zrýchlenom hrnčiarskom kruhu z jemne plavenej hliny s prídavkom sľudy. Dobre vypálené, farby svetlohnedej, hnedej, sivej a čiernosivej. Sú z nádob s rímsovite profilovanými okrajmi. Výzdobu tvorí horizontálna špirála a dva rady vlnoviek pod hrdlom urobených hrebienkovým rydlom. Hrúbka črepov 0,6—0,9 cm. Črepy pochádzajú asi z troch nádob.

O - 1 2 9/5 5. Príbytok približne štvorcovitého tvaru o rozmeroch 530×420 cm, max. hĺbka v strede objektu ca 70 cm, v južnej časti len ca 40 cm. Dno bolo udupané, steny takmer kolmé. V severozápadnom rohu našlo sa niekoľko prepálených *kameňov*, ktoré pochádzajú pravdepodobne z ohniska. Vchod do príbytku predpokladáme na južnej strane, kde je malý výbežok a kde hĺbka nepresahuje 40 cm (obr. 7). V zásype príbytku našli sa *dva kusy železného predmetu* bližšie neurčiteľného, kúsok *škváry* a *črepy*. Tieto sú z nádob vyrobených na zrýchlenom hrnčiarskom kruhu z jemne plaveného materiálu s prídavkom sľudy, jemnozrnného piesku, dobre vypálené, na hmat jemne drsné, farby hnedosivej, čiernosivej, lom sivý. Výzdobu tvoria rady samostatnej vlnovky, striedanej horizontálnou špirálou. Jeden črep má dva rady vlnoviek, urobených hrebienkovým rydlom. Na vnútornej strane jedného črepa z dna nádoby badať ručné formovanie. Stena nádoby tohto črepa je hrubšia ako samotné dno, prechod od steny ku dnu je pozvoľný. Z jedného črepa bol vyhotovený praslen s dierkou uprostred. Jeho priemer je ca 4,2 cm, hrúbka 0,7 cm (tab. IV: 2).

O - 1 3 0/5 5. *Priehlbina* približne polkruhovitého tvaru s max. hĺbkou v strede ca 20 cm od zistenej úrovne. Dĺžka takmer rovnej strany je ca 130 cm. Vo výplni našli sa kúsky prepálenej *hliny* spečenej so škvárou, tiež *črepy* pochádzajúce z nádob vyrobených na hrnčiarskom kruhu z plaveného materiálu, na hmat mierne drsné s prídavkom jemnozrnného piesku a sľudy. Dva okraje sú šikmo vytiahnuté a zvislo zrezané. Výzdoba pozostáva z horizontálnych rýh a hrubej, doľava zošikmenej vlnovky tesne pod okrajom. Črepy sú dobre vypálené, farby čiernosivej, hnedosivej, so sivým lomom. Jeden črep z dna nádoby má hrubšie steny ako vlastné dno. Prechod steny ku dnu na vnútornej strane je pozvoľný. Hrúbka črepov ca 0,6—1 cm.

O - 1 3 1/5 5. Rozrušený, pravdepodobne štvorcovitý príbytok v bezprostrednej blízkosti *stredovekého príbytku* 21/53, ktorý na severnej strane do neho čiastočne zasahuje. Rozmery ca 320×270 cm. Vo výplni našlo sa niekoľko kusov *železnej trosky* a *črepy* z nádob vyrobených na zrýchlenom hrnčiarskom kruhu z plaveného materiálu s prídavkom sľudy a niekedy aj jemného piesku. Sú dobre vypálené, farby hnedosivej, čiernosivej, na lome sivej. Hrebienkovým rydlom urobená špirála siaha do spodnej tretiny nádoby. Plecia nádoby sú zdobené jednoduchou alebo hrebienkovou vlnovkou. Niektoré črepy zdobí len samostatná hlboká špirála. Jeden okraj z masívnejšej nádoby je krátky, šikmo vytiahnutý a šikmo zrezaný. Tento okrajový črep je bez výzdoby, čiernosivej farby, hrubý ca 1,2 cm, z materiálu už opísaného.

O - 1 3 2/5 5. Starší objekt medzi *slovanskou chatou* 132a/55 a staroslovanskou chatou 128/55. V jeho povrchovej vrstve našli sa slovanské *črepy* starobylého charakteru, vyrobené ručne, ktoré pochádzajú pravdepodobne z príbytku 128/55. Niekoľko ďalších črepov bez výzdoby pochádza z nezdobených spodných častí nádob vytočených na zrýchlenom hrnčiarskom kruhu. Sú z jemne plavenej hliny s prídavkom piesku a sľudy, dobre vypálené, sivohnedej a čiernej farby. Do výplne

dostali sa pravdepodobne zo susedného objektu 132a/55.

O - 1 3 2 a/55. Štvorcovitý príbytok o rozmeroch 320×340 cm. V zásype nájdené *črepy* pochádzajú z nádob vyrobených na hrnčiarskom kruhu, z plaveného materiálu s prídavkom jemnozrnného piesku a sľudy, dobre vypálené, sivohnedej, čiernosivej farby, hrubé ca 0,7—0,9 cm. Výzdobu dvoch črepov tvorí horizontálna špirála. Jeden okrajový črep má krátke šikmo nasadené hrdlo so zaokrúhleným okrajom. Pod koreňom hrdla začína jemná samostatná špirála. Niekoľko črepov bez výzdoby zo spodných nezdobených častí nádob. Okrem črepov vo výplni nachádzala sa *železná troska*, kamenný *brúsik* a kúsky *mazanice*.

O - 1 3 8/5 5. *Črepy* zo zásypu *jamy* sú prevažne z dolných nezdobených častí nádob, vyhotovených na zrýchlenom hrnčiarskom kruhu, z jemne plavenej hliny, s prídavkom jemného piesku a sľudy. Povrch je na hmat drapľavý. Farba črepov sivohnedá, tmavosivá, lom sivý. Niekoľko črepov zdobia horizontálne ryhy.

O - 1 4 0/5 5. Kruhovitá *jama* o priemere ca 190 cm, hĺbka ca 140 cm. Max. priemer jamy v hĺbke 70 cm je ca 260 cm. V zásype jamy našli sa dva *črepy*. Jeden je od dna nádoby hrubozrnitého materiálu, slabšie vypálený, obtáčaný na kruhu, hrúbky ca 1,2 cm. Prechod steny ku dnu na vnútornej strane jo pozvoľný. Druhý črep je z plavenej hliny s prídavkom jemného piesku a sľudy, dobre vypálený, farby hnedosivej, na lome sivý, vyrobený na hrnčiarskom kruhu so zrýchlenými obrátkami. Výzdobu tvorí roztiahnutá vlnovka, urobená hrebienkovým rydlom.

Z b e r. V zberovom materiáli sú zastúpené všetky hore opísané *varianty črepov*. Pozoruhodný je fragment hlinenej misky so zaobleným okrajom a hlbokou ryhou uprostred. Steny misky sú nepatrne zošikmené. Tesne pod okrajom je samostatná, hlboká, ostrá a kolmo postavená vlnovka. Pod ňou sú dve jemné samostatné horizontálne ryhy. Miska je z plavenej hliny, na hmat jemne drsná, tmavosivej farby, dobre vypálená (tab. VI: 17).

H r o b 2/55. V hrobovej *jame* obdĺžnikového tvaru rozmerov ca 200×100 cm, v hĺbke ca 96 cm uložená *kostra* dospelého v natiahnutej polohe, s rukami uloženými vedľa tela, bez milodarov. Mŕtvy bol pochovaný hlavou na východ.

H r o b 3/55. *Kostra* dospelého jedinca uložená v natiahnutej polohe s rukami vedľa tela v hrobovej jame obdĺžnikového tvaru. Rozmery ca 226×86 cm, hĺbka skoro jeden meter, uloženie hlavou na západ, bez milodarov.

Prevažnú časť sídliskových objektov zistených na obidvoch lokalitách predstavujú *príbytky*. Slovanské obydlia v Nitr. Hrádku a v Bešeňove sú približne štvorcovitého tvaru, s kamenným ohniskom v niektorom rohu. Podľa analógií z iných sídlisk môžeme aj v našom prípade rekonštruovať predpokladaný tvar ohnísk. Ide o veľmi zaužívaný typ *pece*, ktorá svojím racionálnym umiestnením v rohu a vhodnou veľkosťou nezmenšovala veľmi obytný priestor. Z týchto dôvodov, ale v dokonalejšej forme, používala sa aj na včasnostredovekých sídliskách.[2] Základom pece bola kruhovitá, hlinou dobre vymazaná a vypálená podlaha, niekedy vyložená kameňmi, nad ktorou bola vystavaná kopulovitá klenba, budovaná zväčša z riečnych, približne rovnako veľkých okruhliakov (Nitr. Hrádok, Bešeňov) alebo z lomového kameňa (Prešov).[3] V príbytkoch novotrojického hradiska z VIII.—X. stor.[4] majú hlinené krby štvorcovitý tvar a sú vyrezané priamo do podložia. Dno pece v Nitr. Hrádku a Bešeňove je na úrovni podlahy alebo pod jej úrovňou, v mladších príbytkoch je báza pece vyššie ako podlaha. V príbytkoch v Nitr. Hrádku a v Bešeňove prepálené kamene z ohniska koncentrujú sa v niektorom rohu, ale v tých objektoch, ktoré boli silno zasiahnuté úpravou polohy na vinohrady, kamene nachádzajú sa po celej ploche príbytku, prípadne aj mimo neho. Preto v niektorých príbytkoch nepodarilo sa nám zistiť presné umiestnenie ohniska. Kamene pravdepodobne kopulovitej pece, boli zliepané hlinou, ktorá sa nachádzala vo výplni.

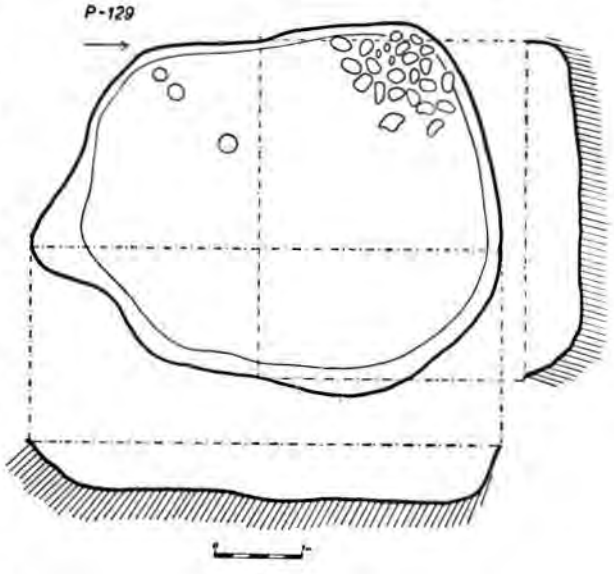

Obr. 7. Nitr. Hrádok, okr. Šurany. Plán príbytku 129/55.

Nie veľké rozmery (ca 100 cm) a predpokladaná kopulovitá klenba pece vedú nás k domnienke, že tieto neboli jedinými prostriedkami na varenie, ale skôr slúžili v nepriaznivom období na vyhrievanie miestností, kým ostatné práce spojené s použitím ohňa mohli vykonávať mimo obydlia. Pravda, ani na sídlisku v Nitr. Hrádku ani v Bešeňove nepodarilo sa zistiť pece mimo príbytkov. Ani taviace pece sme výskumom nezachytili, aj keď v niektorých sídliskových objektoch našla sa železná troska. Umiestnenie ohniska v rohu je príznačné pre zahĺbené obydlia, a to od najstarších slovanských dôb,[5] i keď v zrubových stavbách v Starej Ladoge[6] bolo zistené, že starší horizont predstavuje príbytok s pecou v strede, mladší s pecou v rohu. V Nitr. Hrádku ohnisko je v prevažnej väčšine vo východnom rohu, teda vedľa predpokladaného juhovýchodného vchodu, čo by mohlo súvisieť s vyúsťovaním dymu dverami. Keďže sa nepodarilo zachrániť celú klenbu pece, ťažko povedať, či dym bol vypúšťaný vrchným otvorom, ako je to pri hlinených krboch na novotrojickom hradisku, alebo či sa dym vyvádzal len spodným otvorom, ktorým sa kúrilo. Kým veľkosť príbytkov v Bešeňove je zhruba rovnaká (ca 4×4 m, jeden väčší o rozmeroch 520×440 cm), obydlia v Nitr. Hrádku sú väčších aj menších rozmerov. Najmenší príbytok s kamennou pieckou v rohu má rozmery ca 250×250 cm, väčšinu tvoria chaty o rozmeroch približne 4×4 m, najväčší má ca 530×420 cm. Niektorí bádatelia považujú väčšie príbytky za staršie a pripisujú ich patriarchálnej veľkorodine. V našom prípade s touto mienkou sa nemôžeme plne stotožňovať. Staroslovanské osídlenie v Nitr. Hrádku bolo prerušené. V IX. storočí sa v tejto polohe pochovávalo, ale už koncom IX. alebo v X. storočí bolo osídlenie opäť obnovené. Pritom situácia sa nám javí tak, že už v staršej fáze vyskytujú sa menšie a väčšie príbytky a sídliskové objekty súčasne a podobne je to aj v mladších fázach. To, že skutočne ide o dva časove odlišné horizonty, potvrdzuje superpozícia hrobu 1 nad časťou staroslovanského objektu 2/53 a porušenie chaty 60/53 mladším slovanským objektom 58/53. Ak sa nepodarilo v Bešeňove zachytiť aj menšie objekty, treba to pripísať neúplnosti výskumu, pretože preskúmaná plocha predstavuje len časť predpokladaného väčšieho sídliska. Najnovšie objavy staroslovanských zahĺbených príbytkov v Siladiciach, ktoré sa veľkosťou, stavebným typom i vnútornou úpravou nelíšia od príbytkov v Nitr. Hrádku a v Bešeňove, dávajú predpoklad, že veľkosť obydlia na juhozápadnom Slovensku v staršom aj mladšom období hradištnej kultúry zodpovedala funkcii staveniska, prípadne počtu bývajúcich, alebo mohla snáď súvisieť aj so stavebnou zručnosťou a technickou vyspelosťou stavajúcich.

Výskumom sídlisk v Nitr. Hrádku a Bešeňove zistili sme len viac alebo menej zahĺbené spodné časti objektov, pričom však nevylučujeme možnosť použitia nadzemných príbytkov a ľahkých kolových povrchových stavieb pre hospodárske účely, ktoré sa nezachovali. V každom príbytku bola udupaná podlaha, niekedy niekoľkokrát namazávaná. Nezistili sme stopy po vydláždení doskami, čo asi súvisí s nedostatkom vhodného dreva. V zimných mesiacoch drevenú podlahu nahradzovalo pravdepodobne pokrývanie lístím alebo iným prístupným a vhodným izolačným materiálom. V niektorých príbytkoch našli sa plytšie jamy pred ohniskami, ktoré sú charakteristické pre romensko-borševský typ. Pre rekonštrukciu vchodu nemáme dostatočné kritériá, ale podľa najnovších záverov J. Kudrnáča[7] a I. I. Ľapuškina[8] sa do týchto zahĺbených príbytkov vchádzalo pomocou drevených schodíkov.

Výskyt zemnice alebo polozemnice je podmienený viacerými faktormi, a to ako hospodársko spoločenskými, tak aj prírodnými.[9] Nie je preto udivujúce, že na hradiskách s dokonalými zrubovými stavbami stretáme sa s jednoduchšími zahĺbenými príbytkami, koncentrujúcimi sa predovšetkým v blízkosti hradieb alebo v podhradí.[10] Zahĺbené stavby nachádzame aj v horských oblastiach, kde nie je nedostatok vhodného stavebného dreva.[11] Podľa mienky J. Kudrnáča[12] zemnice alebo polozemnice používali len v zimných obdobiach, kým v ostatnej časti roka sa zdržiavali mimo príbytkov. Takéto obývanie príbytkov predpokladáme len u neopevnených osád pastiersko-roľníckeho alebo roľnícko-chovateľského charakteru, vzdialenejších od hradských centier. Aj keď za súčasného stavu výskumu hradských centier na Slovensku nemôžeme ešte hovoriť o tom, aká je architektúra, ako vyzerajú podhradia a im priľahlé remeselné a poľnohospodárske osady, musíme jednako počítať s uplatnením sa vyspelejšej stavebnej techniky, s akou sa stretávame na niektorých českých a moravských hradiskách a sídliskách.[13] Pokryvom viac zahĺbených príbytkov v Nitr. Hrádku a Bešeňove bola najpravdepodobnejšie *sedlovitá strecha*, siahajúca až po zem. Súčasťou stavebnej konštrukcie boli opletané steny siahajúce až po strechu. Menej zahĺbené príbytky a sídliskové objekty mali pravdepodobne ľahkú kolovú konštrukciu s pletenými stenami, pokrytú tiež nízkou sedlovitou strechou.

S takýmito stavbami stretáme sa aj na novotrojickom hradisku.[14] Nejaké striktné konštrukčné pravidlá pre tento ľahký typ obydlia neplatili. V niektorých príbytkoch nachádzame aj niekoľko kolových jamôk pozdĺž stien, v iných len jednu-dve alebo žiadne.

Záverom môžeme príbytky v Nitr. Hrádku a Bešeňove charakterizovať ako jednopriestorové, štvorcovité, viac-menej zahĺbené ľahšie obydlia, používané nielen u nás, ale na celom slovanskom území[15] predovšetkým ľudom, ktorý sa zamestnával chovom dobytka, roľníctvom a príležitostne aj rybolovom, lovom zveriny a domácimi remeslami.[16] V staršej literatúre štvorcovité polozemnice alebo zemnice, zistené na hradiskách tzv. romensko-borševského typu, boli považované za špecifikum dneprovského ľavobrežia.[17] Najnovšie výskumy ukázali, že tento typ príbytkov bol používaný na oveľa širšom území a v časove väčšom rozpätí, pričom sa neviaže len na hmotnú a kultúrnu náplň pamiatok romensko-borševského typu.

Okrem príbytkov na obidvoch sídliskách boli objavené jamy hospodárskeho účelu. O ich presnú interpretáciu nemôžeme sa zatiaľ pokúsiť. Je možné, že aspoň časť z nich používali ako skladiská potravín, krmu a iných zásob, prípadne niektoré z nich boli obilnicami. Jamy s takouto funkciou boli tiež zastrešené.[18] V Nitr. Hrádku jama 112/54 sa fľašovitým tvarom, hĺbkou a vnútornou úpravou radí k slovanským obilným jamám, aké boli zistené aj na klučovskom hradisku a iných lokalitách.[19] Do týchto hlbokých „sýpok" vchádzalo sa pomocou drevených schodíkov, aké používali aj pri vstupe do príbytkov.[20] Už Niederle hovoril, že obilné jamy poznali všetci Slovania a volali ich žitnicami. Tento názov je dokonca aj písomne doložený v XI. storočí.[21] K. Moszyński nachádza analógie takéhoto uskladňovania obilia nielen u Slovanov, ale aj u ostatných národov Euroázie a Afriky, a to predovšetkým v oblastiach chudobných na drevo, kde podľa neho práve nedostatok stavebného dreva zapríčinil uskladňovanie v jamách a nie v drevených sýpkach.[22] V Čechách otázku uskladňovania obilia v obilných jamách rozpracoval najnovšie J. Kudrnáč.[24] Na Slovensku obilné jamy používali sa dlho v stredoveku, ba aj novoveku.[23]

Tvar a rozmery ostatných jám boli rôzne a z ich výplne získali sme zvieracie kosti, niekedy črepy alebo len kamene. V niektorých prípadoch ide len o akési hlbšie alebo plytšie priehlbiny, ktoré mohli vzniknúť vyberaním piesku a do ktorých sa črepy dostali buď už za existovania sídliska, alebo po jeho opustení.

Aké boli hospodárske prístavby alebo stavby, nemôžeme povedať. Ani v Nitr. Hrádku ani v Bešeňove k príbytkom nepriliehajú vedľajšie staviská, s akými sa stretáme na niektorých lokalitách.[25] Či dochovávané zvieratá držali v ohradách alebo v staviskách, umiestnených na pokraji osady, prípadne v blízkosti vody, ukážu ďalšie výskumy.

Poloha Vysoký breh bola vyhľadávaná na osídlenie nielen v najstaršom období, ale aj koncom stredoveku. Z tohto obdobia sú zahĺbené obdĺžnikové jednomiestnosťové príbytky, s kruhovou hlinenou pieckou, umiestnenou na niektorej kratšej strane, pričom len ústie a $^1/_3$ pece zapadajú do rámca obydlia, ostatná časť prečnieva až za jeho obvod. Kolovú konštrukciu v týchto príbytkoch nemáme zachytenú, hoci ju nevylučujeme. Najnovší výskum A. Habovštiaka v Bohatej[26] ukázal, že polozemnice z XI.—XII. stor. mali kolovú konštrukciu mimo zahĺbenej časti. Vnútornou úpravou stredoveké polozemnice sa len nepatrne odlišujú od staroslovanských. Sú aspoň 0,50 m zahĺbené do zeme, s udupanou podlahou, kolmými stenami a pecou na niektorej kratšej strane. Samotná pec si v podstate uchováva starobylý tvar. Je kruhovitého tvaru, s klenutou klenbou. Podľa sklonu stien zachovaných v spodnej časti môžeme výšku klenby rekonštruovať približne do výšky 60 cm.

Keramika. Variačný kvocient keramiky z Nitr. Hrádku je väčší než u keramiky z Bešeňova. Črepy sú z nádob vyrobených z plavenej hliny s prídavkom jemnozrnného alebo strednozrnného piesku a sľudy. Nádoby, okrem malých výnimiek, boli dobre vypálené, vyrobené na hrnčiarskom kruhu, farba je širšej škály. Prevládajú odtienky sivohnedej a hnedej farby. Na vnútornej strane črepov badať ručné modelovanie. Vyhotovené nádoby boli ešte obtáčané na zdokonalenom ručnom kruhu, pričom väčšia pozornosť sa venovala úprave hrdla. Pri obtáčaní nádoby na kruhu urobili aj jej výzdobu, ktorá použitím zrýchleného hrnčiarskeho kruhu sa podľa A. Točíka značne zjednodušuje.[27] Bohatosť výzdobných prvkov najstaršej slovanskej keramiky je nahradená predovšetkým vlnovkou, rytou obyčajným alebo hrebienkovým rydlom, ktorú vystrieda jednoduchá špirála alebo pásy horizontálnych rýh, urobených hrebienkovým rydlom. Použitie takmer výlučne len týchto prvkov a ich usporiadanie na povrchu nádoby záležalo na zručnosti a vkuse výrobcu. Tento zjednodušený ornament je charakteristický nielen pre našu oblasť, ale pre celú slovanskú oblasť, kde sa používal zdokonalený ručný hrnčiarsky kruh. Vlnica je niekedy dokonale a pravidelne rytá, ino-

kedy začiatok a jej koniec je viditeľný (tab. I: 12, 13). Najjednoduchším výzdobným prvkom je však niekoľkonásobná alebo jednoduchá špirála, začínajúca na pleciach nádoby a končiaca až v dolnej tretine. Striedanie vlnovky a špirály je význačným ornamentálnym prvkom na nádobách blučinského typu, ktorých výroba tiež závisela od zlepšenia hrnčiarskej techniky.[28] Nádoby s lievikovite roztvoreným ústím sú zdobené len horizontálnou špirálou, ktorá sa na tomto tvare udržiava aj v nasledujúcom storočí. Výnimočným výzdobným elementom sú vpichy, robené hrebienkovým rydlom, usporiadané do zvislých alebo šikmých radov za sebou v podhrdlí (tab. V: 3). Povrch niektorých nádob je zdobený len samostatnými a nepravidelnými radmi roztiahnutej vlnovky (tab. V: 1, IV: 9). S týmto výzdobným prvkom stretávame sa už na avarsko-slovanskej hrobovej keramike[29] a keramike z doby veľkomoravskej.[30]

Okraje nádob z Nitr. Hrádku vykazujú niekoľko variantov. Sú to jednoduché, kratšie aj dlhšie esovite vytiahnuté hrdlá, s okrajom stenčeným, rozšíreným, kolmo alebo šikmo zrezaným, resp. zaokrúhleným (tab. II: 5, 8, 9, 10; tab. III: 6; tab. IV: 1, 8—10; tab. V: 1, 3, 5, 7). Tieto varianty nie sú dostatočným typologickým kritériom, pretože sú len výrobnou záležitosťou. Esovite vyhnuté okraje, bežné už na avarsko-slovanskej keramike (podunajský typ), udržujú sa až do XI., XII., resp. XIII. stor. súčasne s keramikou vyspelou.

Druhú skupinu tvoria okraje šikmo nasadené na hrdlo nádoby, ktoré sú prototypom lievikovite roztvorených nádob z XI. stor. Ich predlohy by sme mohli opäť hľadať v keramike avarsko-slovanskej i veľkomoravskej. Tak keramika z Devínskej Novej Vsi z hrobu 427, 645, 776[31] má hrdlo lievikovite formované, pričom aj telo nádoby je štíhlejšie a pretiahnutejšie. Podobná keramika bola nájdená v kostrovom hrobe v Kmeťove,[32] tiež v kostrových hroboch z okolia Vrábeľ,[33] v Dubovanoch[34] a na veľkomoravskom pohrebisku vo Veľkom Grobe.[35] Na sídlisku v Bohatej A. Habovštiak zachránil nádoby s lievikovite roztvoreným ústím, s výzdobou horizontálnych špirál. Tieto sa len nepatrne odlišujú vypálením a farbou od spomínanej nádoby z Kmeťova. Sú väčšie, menej plecité a pretiahnutejšie. Aj A. Habovštiak pôvod tejto keramiky hľadá v predchádzajúcich obdobiach.[36] Lievikovite roztvorené okraje z Nitr. Hrádku sú rovno zrezané (tab. III: 3; tab. IV: 7; tab. V: 2, 4) alebo zaokrúhlené (tab. IV: 4).

Najvýraznejšiu skupinu z Nitr. Hrádku predstavujú fragmenty nádob s rímsovite formovanými okrajmi, vyžadujúcimi si už značnú hrnčiarsku zručnosť i zdokonalenie hrnčiarskej techniky. Túto keramiku môžeme považovať za ďalší vyvinutý stupeň podunajského typu, uplatňujúci sa postupne od druhej polovice IX. storočia na veľkomoravských pohrebiskách a sídliskách[36] (tab. IV: 5; II: 4, 6, 8; III: 1, 4; V: 6).

Dná nádob na vnútornej strane majú stopy po ručnom formovaní, sú pomerne masívne s postupným prechodom od steny nádoby k jej dnu. Len v niektorých prípadoch hrúbka dna bola menšia ako hrúbka steny nádoby. Na vonkajšej strane niektorých črepov z dna nádoby badať podsýpanie pieskom[37] alebo odtlačky kruhu, nikdy sme sa však nestretli so snímaním nádoby pomocou drôtu, ako je to pri nádobách vyhotovených na rýchlorotujúcom kruhu. Na dvoch dnách sú zachované časti plastickej hrnčiarskej značky vo forme kríža s rozšírenými koncami. Takúto značku pozná aj B. Polla zo Starého Mesta v Banskej Štiavnici.[38] V druhom prípade je to len časť väčšieho plastického kruhu, v ktorom bola umiestnená ešte ďalšia časť znaku. Z. Szafrańska značky na dne považuje za funkčné,[39] kým K. Černohorský myslí, že sú prejavom vlastníctva.[40] B. A. Rybakov považuje ich za znaky výrobcu alebo dielne.[41] Dokonca, nastoľuje sa otázka rituálnosti. J. Eisner jednoduché konkávne jamky na dne, aké máme aj z Bešeňova, považuje za odtlačok hrnčiarskeho kruhu.[42] Zaujať určitejšie stanovisko nemožno zatiaľ, pretože táto otázka si vyžaduje rozpracovanie a štatistické vyhodnotenie na širšej báze.

Súčasťou črepového inventáru z Nitr. Hrádku sú fragmenty šikmostenných misiek. Jednu zdobia širokorozložené horizontálne ryhy. Fragment druhej misky je zo zberu. Výzdobu predstavuje ostrá kolmá vlnovka pod okrajom, pod ňou sú horizontálne ryhy (tab. VI: 15, 17). Tieto misky sú plytšie a majú steny šikmejšie než misky z avarsko-slovanských hrobov, aj keď je samozrejmé, že sú buď ich genetickým pokračovaním alebo renesanciou. Podobnou miskou bol obdarovaný nebožtík na belobrdskom pohrebisku v Nitre pod Zoborom.[43] Rozborom misiek v Čechách venoval sa Z. Váňa,[44] ktorý rozpoznal niekoľko typov vyrastajúcich vždy z nejakého podložia a pretrvávajúcich cez určité obdobie, kedy zanikajú alebo ovplyvňujú vznik nových tvarov. Šikmostenné misky autor radí do skupiny IIa[45] a považuje ich za starobylé.[48] Tieto misky nachádzajú sa aj v Nemecku a Poľsku. Pozná ich aj A. Knorr[46] a B. Sellingová,[47] ktorá ich kladie do IX.—X. stor.

Kým v Nitr. Hrádku keramika vykazuje väčšiu variačnú škálu, spájajúcu v sebe prvky staršie, dožívajúce a novšie, nastupujúce, keramika z bešeňovských príbytkov je dosť jednotná, a to i materiálom i výrobou, aj keď tu tiež vedľa okrajov vyvinutejších vystupujú aj okraje jednoduchšie. Farba nádob z Nitr. Hrádku je prevažne sivastých a hnedastých odtieňov. V Bešeňove prevládajúci tón je čiernavohnedý, čo na keramike z druhej polovice X. stor. je bežné.[49] Zdá sa, že aj vypálenie bešeňovskej keramiky je odlišné od vypálenia nitrianskohrádockej. Črepy z Bešeňova sú z jemne plaveného materiálu s prídavkom jemnozrnného piesku a sľudy, vyrábané na zdokonalenom ručnom kruhu so zrýchlenými obrátkami. Tvary s akýmsi náznakom odsadenia, resp. profilovania podhrdlia a okrajmi, niekedy modelovanými akoby pod pokrievku (tab. I: 1—5, 6—9, 11, 12; tab. II: 1—3). Výrazné rímsovité okraje sú ojedinelé, hoci jednoduchšie esovite vytiahnuté okraje sú súbežné s touto keramikou. Kým keramika z Bešeňova je bližšie k niektorej pohrebiskovej keramike z druhej polovice X. stor., v Nitr. Hrádku keramika má viac analógií na pohrebisku vo Veľkom Grobe, Ondrochove[50] a čiastočne Trnovci.[51] Nádoba z objektu 58/53 so širokým ústím a nápadne zúženým dnom (obr. 3) tvarove vykazuje obdobu nádoby, získanej V. Budinským-Kričkom z Topoľovky.[52] Okrem tohto tvaru v Nitr. Hrádku sú zastúpené vajčité, súmerné, širokoplecé nádoby a nádoby štíhlejších tvarov. Súčasťou sídliskového materiálu z objektu 108/53 z Nitr. Hrádku je ucho nádoby (tab. IV: 6). Je dosť problematické, či patrí horizontu z druhej polovice IX. až prvej polovice X. stor. a predstavuje vplyvy avarsko-slovanskej keramiky, alebo či patrí staršiemu horizontu a do objektu dostalo sa len náhodne.

Na obidvoch lokalitách domáca výroba plátna je doložená nálezmi praslenov dvojkónického alebo okrúhleho tvaru (tab. I: 10; IV: 2). V dvoch prípadoch prasleny sú vyrobené z črepov nádoby. I v Bešeňove i v Nitr. Hrádku boli zistené kostené nástroje, predovšetkým šidlá, rydlá a hladidlá. Využitie domácej suroviny — zvieracích kostí — je charakteristickou črtou slovanskej hmotnej kultúry.

Keramika zo stredovekých objektov z Nitr. Hrádku je z jemne plavenej hrnčiarskej hliny, dokonale vypálená, sivých odtieňov, tiež tehlovočervenej farby. Okraje sú buď gambovité alebo široko profilované. Podľa rozboru stredovekej keramiky urobeného Ľ. Kraskovskou môžeme keramiku z Nitr. Hrádku klásť niekde do XV. alebo XVI. stor.[53]

Podľa mienky našich popredných bádateľov keszthelyská kultúra pretrváva pád Avarov a dožíva až do polovice IX. storočia. Podkladom pre vznik veľkomoravských dielní, absorbujúcich v sebe starú výrobnú skúsenosť s novými impulzmi a prvkami, ktoré takto spoločne dali vznik novému veľkomoravskému výrobku, stali sa avarsko-slovanské výrobné dielne, čo sa veľmi výrazne prejavuje menovite v keramike. Veľkomoravská keramika z jz Slovenska svojimi počiatkami hlási sa už k najmladšej fáze keszthelyskej kultúry. Svoj osobitý výraz nadobúda v druhej polovici IX. stor. a udržuje sa ešte aj po zániku Veľkomoravskej ríše, ktorý neznamenal úpadok úrovne výrobných dielní. K novým impulzom, stvárneným v belobrdskej kultúre, dochádza až po roku 950, aj keď v prvej polovici X. stor. s prenikaním nových prvkov, menovite v šperkárstve bude treba už počítať.[54] Ešte na pohrebiskách z prvej tretiny X. storočia veľkomoravský šperk ide spolu s keramikou, ktorá podľa mienky Ľ. Kraskovskej[55] je výnimočne dokonalá, nie výlučne funebrálneho charakteru, naznačujúca plný prejav náplne veľkomoravských dielní. Len v druhej polovici X. stor. dochádza k postupnému súžitiu slovanského a maďarského etnika, čo sa prejavuje na pohrebiskách z druhej polovice X. stor. spoločným pochovávaním príslušníkov obidvoch etník. K úplnej symbióze dochádza až koncom X. stor.[56] I keď keramika z hrobov z druhej polovice X. storočia — okrem výnimiek — je prejavom akéhosi úpadku, treba to skôr pripísať zmene ideológie, pretože keramika na sídliskách nevykazuje pokles, ba naopak, vznikajú nové tvary, plne uplatňujúce sa v XI. storočí. Teda politické premeny v X. storočí nezasiahli tak citeľne celú hospodársku štruktúru predchádzajúceho obdobia, aby sme mohli hovoriť o nejakom úpadku výroby. Dokonca aj šperkárstvo, ktoré sa oproti veľkomoravskému obdobiu síce nevyznačuje takou dokonalosťou výrobných techník, je len prejavom novej kultúrnej náplne a vkusu súdobého obyvateľstva.

Sídlisková keramika z druhej polovice IX. a prvej polovice X. stor. je prejavom vyspelého veľkomoravského hrnčiarstva. Použitím zdokonaleného ručného hrnčiarskeho kruhu so zrýchlenými obrátkami v druhej polovici IX. stor. nastupuje keramika vyspelejších tvarov s rímsovite formovanými okrajmi. Je to vlastne ďalší stupeň podunajskej keramiky na juhozápadnom Slovensku, ktorá opäť v X. a v nasledujúcich storočiach obohacuje sa o nové prvky a tvary a pretrváva až do uplatnenia sa rýchlorotujúceho nožného kruhu. Už A. Točík vo svojej

práci o slovanskej keramike na Slovensku zo staršej a strednej doby hradištnej[57] všimol si niektorých vyvinutých tvarov keramiky zo slovanských pohrebísk, ktoré považuje za vyspelejšiu podunajskú keramiku, blízku blučinskému typu. Podunajská keramika sa podieľala na stvárnení práve tejto dokonalej juhomoravskej keramiky.[58] Tento prínos podunajských dielní zdôrazňuje aj J. Eisner v rozbore keramiky pohrebiska z Devínskej Novej Vsi.[59] Výrobné tradície podunajských avarsko-slovanských dielní podieľali sa takto nielen na stvárnení hospodársko-spoločenskej bázy Nitrianska a juhozápadného Slovenska v IX. stor., ale do určitej miery ovplyvňovali aj výrobu centrálnej oblasti Veľkomoravskej ríše. V druhej polovici IX. a tiež v polovici X. stor. územie Moravy a juhozápadného Slovenska vytváralo nielen po hospodárskej, ale aj jazykovej stránke akýsi jednotný celok.[60] No aj napriek akejsi jednotnosti hospodársko-spoločenskej základne Veľkomoravskej ríše na Slovensku bolo možné vyhraniť určité okruhy,[61] ktoré sú najpravdepodobnejšie odrazom starších výrobných tradícií,[62] čo sa na Slovensku prejavuje menovite v keramike z VIII.—IX. stor., kde sprievodná jednoduchšia individuálne vyrábaná keramika na neopevnených osadách podržiava si tiež niektoré lokálne staršie prvky. To, že sa nám vyskytuje súbežne keramika jednoduchšia s keramikou vyspelou a profilovanou, môžeme pripísať miestu jej vzniku a účelom. Aj keď dnes ešte nemôžeme hovoriť o tom, aká bola na Slovensku keramika hradská, jednako podľa analógií v susedných oblastiach sa domnievame, že bola asi dokonalejšia.[63]

Pri chronologickom zaradení bešeňovského sídliska vychádzame z výsledkov Ľ. Kraskovskej, ktorá pohrebisko v polohe Papföld na základe šperkov a ostatného inventára datuje do druhej polovice X. stor. Pritom v závere podotýka, že druhú fázu pohrebiska, teda z X.—XII. stor., možno klásť do súvisu s osídlením polohy Malomgát a Gyács,[64] na čo upozornil už aj B. Szőke a J. Nemeskéri.[65] Ak teda bešeňovské sídlisko možno datovať pohrebiskom na Papföld a ak berieme do ohľadu aj určitú odlišnosť bešeňovskej keramiky od nitrianskohrádockej, môžeme predpokladať, že *sídlisko v Nitr. Hrádku je staršie.* Jediným prostriedkom určenia spodnej hranice druhej fázy slovanského osídlenia v Nitr. Hrádku je výskyt troch veľkomoravských hrobov, na milodary chudobných a predstavujúcich okraj väčšieho pohrebiska. V jednom z nich našla sa dokonalá nádoba s bradaticou, vyskytujúca sa na veľkomoravských pohrebiskách z druhej polovice IX. stor.[66] Ak sa teda v tejto polohe pochovávalo v druhej polovici IX. stor., k osídleniu mohlo dôjsť až po zaniknutí zjavných stôp pohrebiska, teda koncom XI. storočia alebo v prvej polovici X. stor., pretože sídliskové objekty nerešpektujú hroby a naopak.

Dosiaľ nevyriešená zostáva otázka krátkodobého osídlenia spomenutých osád, pretože stopy po devastácii neboli zistené a veľmi slabá kultúrna vrstva svedčí o osídlení spomenutých polôh len cez niekoľko desaťročí. Či krátkodobosť osídlenia možno pripísať pohyblivosti roľnícko-pastierskych osád, ukážu len ďalšie výskumy.

Záverom môžeme povedať, že v Nitr. Hrádku a Bešeňove ide o *osady roľnícko-pastierskeho charakteru,* ktorých obyvatelia okrem hlavného zamestnania venovali sa aj výrobe nástrojov z kostí zvierat, tkaniu plátna a príležitostne aj domáckej výrobe keramiky. Otvorenou ostáva len otázka výskytu remeselne vyrábanej, tvarove a výzdobne jednotnej a vyspelej keramiky na otvorených osadách s keramikou vyrábanou individuálne. Či sa táto vyspelá keramika vyrábala priamo na sídliskách, alebo sa sem dostávala len obchodom s hradskými hrnčiarskymi dielňami, dokážu ďalšie výskumy. Objasnením práve tejto otázky umožnilo by sa aj riešenie vzťahu otvorených osád k hradiskám.

Poznámky a literatúra

[1] Bialeková D., *Záchranný výskum slovanských sídlisk* v Nitr. Hrádku a Bešeňove, SlA VI/2, 1958, 388—414.

[2] Habovštiak A., *Zpráva o výskumoch v Bohatej (okr. Hurbanovo) a na Baratke pri Leviciach.* Referát prednesený na celoslovenskej konferencii o úlohách stredovekej archeológie na Slovensku, Nitra 1959; Paulík J., Rejholec E., *Stredoveké chaty v Chotíne,* SlA VI/1, 1958, 228.

[3] Budinský-Krička V., *Nález staroslovanskej zemnice v Prešove,* AR VII, 1955, 507.

[4] Ľapuškin I. I., *Gorodišče novotroickoje.* Materialy i issledovanija po archeologii SSSR, 74, 1958, 51—166.

[5] Ľapuškin I. I., Materialy k izučeniju jugovostočnych slavjan VIII.—X., Kratkije soobščenija I. I. M. K. XII, 1946, 120; ten istý, *Gorodišče,* 51—166; Gončarov B. K., *Rajkoveckoje gorodišče.* Kijev 1950, 30; Holubowicz V., *Opole w wiekach* X.—XII., Katowice 1956, 93; Staroslovanské príbytky s kamenným ohniskom v rohu boli zistené v Přítlukách na Morave; o tom pozri Poulík J., *Nové slovanské výzkumy na Moravě,* Vznik a počátky Slovanů I., Praha 1956, 242—3; Podobné staroslovanské príbytky poznáme zo Siladíc, okr. Hlohovec (nepublikovaný výskum).

[6] Ravdonikas V. I., *Staraja Ladoga,* Sov. arch. XI,

1949, 5—54, XII, 1950 časť II, 7—40; ten istý, *Drevnejšaja Ladoga v svete archeologičeskich issledovanij* 1938—1950, Krat. soob. IIMK 41, 1951, 34—36; Grozdilov G. P., *Raskopki v Staroj Ladoge* v 1948 g., Sov. arch. XIV, 1950, 139—169.

7 Kudrnáč J., *Rekonstrukce slovanské chaty z Klučova*, AR 9, 1957, 194, tiež obr. 92.

8 Ľapuškin I. I., *Gorodišče*, 204, obr. 112—3, 205, obr. 113—3, 206, obr. 114—1.

9 Štvorcový typ vyskytuje sa na celom slovanskom území v lesostepných oblastiach.

10 Kudrnáč J., *Staroslovanská obydlí na hradišti v Klučově*, AR 7, 1955, 61 a ď. tiež obr. 43—48; Borkovský I., *Staročeský dvorec na Levém Hradci*, AR 5, 1953, 621—624, 636—646.

11 Výskum sídliska na Dedovci v Pov. Bystrici dr. A. J. Šichmana. Z referátu autora na ústavnom seminári AÚ SAV v Nitre.

12 Kudrnáč J., *Rekonstrukce*, 194.

13 Šolle M., *Výzkum na kouřimské akropoli*, AR 4, 1952, 285—286; Borkovský I., *Staročeský dvorec*, 621—624, 636—646.

14 Ľapuškin I. I., *Gorodišče*, 208, tiež obr. 115—7, 8.

15 Neobvyklý tvar príbytkov zo Somotorskej hory vyžaduje si ešte revíziu a overenie ďalšími výskumami. Pástor J., *Výskum na Somotorskej hore*, SlA VI—2, 1958, 327—331.

16 Ľapuškin I. I., *Gorodišče*, 5—327, autor cituje všetku literatúru týkajúcu sa výskumu slovanských hradísk a sídlisk na území SSSR; Moszyński K., *Kultura Ludova Słowian*, Krakow 1929; Hensel W., *Osadnictwo i budownictwo prapolskie*. Z cyklu Praslowianszczyzna i Polska pierwotna, zeszyt IX, 1947; ten istý, *Wstęp do studiów nad osadnictwem Wielkopolski wczesnohistorycznej*, Poznań 1948; Kostrzewski J., *Kultura prapolska*, Poznań 1947; Petrescu-Dimboviţa M., *Slovanské sídliská v Moldavskej oblasti Rumunska*, SlA VI/1, 1958, 209—223; Čorović-Ljubinković M., *Prehľad prác zo slovanskej archeológie v Srbskej národnej republike* od r. 1945 do konca r. 1955, SlA V—2, 1957, 465—474. Autorka v článku uvádza aj ostatnú literatúru.

17 Brajčevski M. J., *O nekotorych spornych voprosach rannej istorii vostočnych slavjan*, KSIA, Kijev 1956, 79—86.

18 Ľapuškin I. I., *Gorodišče*, 208, obr. 115: 1: 3, 4.

19 Kudrnáč J., *Rekonstrukce*, 641—642, obr. 263, 264.

20 Kudrnáč J., *Skladování obilí v jamách — obilnicích*. Sborník Vznik a počátky Slovanů II, Praha 1958, 244, obr. 5.

21 Niederle L., *Rukověť slovanských starožitností*, Praha 1953, 275, 276.

22 Moszyński K., *Kultura*, 234.

23 Polla B., *Stredoveké „zbožné" jamy v Budmericiach*, Slovenský národopis, 1959.

24 Kudrnáč J., *Skladování*, 233—253.

25 Borkovský I., *Obytné stavby slovanské v nových archeologických objevech*. ČL 41, 1954, 61; ten istý, *Staročeský dvorec*, 621—624, 636—646.

26 Habovštiak A., l. c.

27 Točík A., *Ornament na keramike zo staršej doby hradištnej na Slovensku*, ČSMM, 1947, 66.

28 Poulík J., *Staroslovanská Morava*, Praha 1948, 19—28.

29 Eisner J., *Devínska Nová Ves*, Bratislava 1952, obr. 79: 9, obr. 39: 9.

30 Kudláček J., *Záchranný výskum v Jelšovciach (okr. Nitra) r. 1952*, SlA VI—1, 1958, 56, tab. IX: 3; Chropovský B., *Slovanské pohrebisko z IX. storočia vo Veľkom Grobe*, SlA X—1, 1957, tab. XVI: 4, 5.

31 Eisner J., *Devínska Nová Ves*, obr. 43: 4; obr. 41: 5, obr. 62: 4, obr. 93: 7.

32 Budinský-Krička V., *Prehľad prírastkov archeologického oddelenia Slovenského národného múzea v T. Sv. Martine, nadobudnutých v r. 1931—1933*, ČSMM, 30, 1939, 21, obr. 5: 5 a str. 21, obr. 5: 6; Eisner J., *Pohřebiště ze střední doby hradištní na Slovensku*, SNS XIII, 1935, 370; ten istý, *Prehistorický výzkum na Slovensku a v Podkarpatské Rusi r. 1931*, Sb. MSS XXVI, 1932, 77; ten istý, *Naše řadové hřbitovy hradištní*, *Sbornik na počesť J. Škultétyho*, T. Sv. Martin 1933, 318.

33 Kraskovská Ľ., *Nové nálezy slovanských pamiatok na Slovensku*, SMSS XXXIV—XXXV, zošit 1—8, 1940—1941, 128—130.

34 Budavári-Krička V., *Nález staroslovanského kostrového hrobu v Dubovanoch (okr. Piešťany)*, ČSMM 40, 1949, 55.

35 Chropovský B., *Slovanské pohrebisko*, 202.

36 Habovštiak A., l. c.

37 Knorr A., *Die slawische Keramik zwischen Elbe und Oder*, Leipzig 1937, 218, pozn. 14.

38 Polla B., *K problematike vzniku Starého Mesta a Banskej Štiavnice*, SlA, VI—2, 1958, 466. Krížová značka vyskytuje sa na keramike v širšom časovom rozpätí.

39 Szafrańska Z., *Dějiny hrnčířského řemesla na území Polska*, AR 8, 1956, 566.

40 Černohorský K., *Keramika a feudalizmus II*, ČL 40, 1953, 21—31.

41 Rybakov B. A., *Remeslo drevnej Rusi*, Moskva 1948, 175.

42 Eisner J., *Devínska Nová Ves*, 257.

43 Čaplovič P., *Slovanské pohrebište v Nitre pod Zoborom*, SlA 1954, 26, tab. IV: 3, tab. V: 1, 2.

44 Váňa Z., *Mísy v západoslovanské keramice*, PA XLIX, 1958, 185—243.

45 Váňa Z., *Mísy v západoslovanské keramice*, 202.

46 Knorr A., *Die slawische Keramik*, obr. 96, 116, tab. 24: a, b, d, e, tiež str. 160; Schaldt E., *Die slawische Keramik in Mecklenburg*, Berlin 1956, obr. 92: a, b, c.

47 Selling D., *Wikingerzeitliche und frühmittelalterliche Keramik in Sweeden*, Stockholm 1955, 196; a tiež tab. 63, 64.

48 Váňa Z., *Mísy v západoslovenské keramice*, 204.

49 Váňa Z., *Maďari a Slované ve světle archeologických nálezů X.—XII. století*, SlA II, 1954, 72.

50 Dosiaľ nepublikovaný výskum. Za umožnenie štúdia tohto materiálu ďakujem dr. A. Točíkovi.

51 Točík A., *Nové výskumy na pohrebištiach z X. a XI. storočia na Slovensku*, AR 7, 1955, 491—492.

52 Budinský-Krička V., *Slovanské mohyly na východnom Slovensku*, SlA, XI—1, 1958, tab. XIV: 6.

53 Kraskovská Ľ., *K otázke datovania stredovekej keramiky*, Historica Slovaca 6—7, 1948—49, 146, 147, tiež obr. 14, 15.

54 Eisner J., *Chronologie hradištní kultury*. Referát na vedeckom zasadaní o chronológii praveku Československa, Praha 1956; Točík A., *Význam posledných archeologic-*

kých výskumov na Slovensku pre dejiny najstarších Slovanov a Veľkomoravskej ríše, Historický časopis III, 1955, 414.

[55] Za láskavé informácie ďakujem dr. Ľ. Kraskovskej.

[56] Točík A., *Význam*, 419.

[57] Točík A., *Keramika na Slovensku v staršej a strednej dobe hradištnej* (rukopis), 97—98, 104. Za láskavé sprístupnenie tejto štúdie ďakujem dr. A. Točíkovi.

[58] Poulík J., *Staroslovanská Morava*; ten istý, *Jižní Morava, země dávných Slovanů*, Brno, 1958, 50, 51.

[59] Eisner J., *Devínska Nová Ves*, 276.

[60] Krajčovič R., *Problém vzniku slovenskej národnosti z jazykového hľadiska*, HČ V, 1957, 489.

[61] Točík A., *Význam*, 415.

[62] Dekan J., *O vznikání národnosti před X. staročím na území našej vlasti*. Zvláštní otisk z časopisu Věstník Československé akadémie věd, ročník 63/54, číslo 9/10, 4.

[63] Váňa Z., *Výzkum ve Vlastislavi a problém t. zv. mladohradištní keramiky*, AR 7, 1955, 363—374.

[64] Kraskovská Ľ., *Výskum v Bešeňove v roku 1950*, SlA, VI—2, 1958, 437.

[65] Szőke B., Nemeskéri J., *Archeologické a antropologické poznatky z výskumu v Bešeňove pri Šuranoch*, SlA II, 1954, 106.

[66] Bialeková D., *Záchranný výskum*, obr. 10.

Schlussbericht über die Ausgrabungen der slawischen Siedlungen in Nitriansky Hrádok und Bešeňov

Darina Bialeková

Nach Veröffentlichung des Fundberichtes aus Bešeňov, Flur Malomgát, für das Jahr 1956 und des Fundberichtes der Ausgrabung in Nitriansky Hrádok, Flur Vysoký breh, für das Jahr 1953,[1] treten wir zur Veröffentlichung des übrigen Materials heran, das durch Ausgrabung eines weiteren Teiles der Siedlung in Nitriansky Hrádok in den Jahren 1954—1955 gewonnen worden ist.

Es wurden weitere Hütten, eine typische Getreidegrube (Abb. 5), Objekte von unbestimmbarer Funktion und Wirtschaftsgruben festgestellt. Ausser slawischen Siedlungsobjekten gelang es uns auch, Halbgrubenhäuser aus dem späten Mittelalter zu bergen, die sich von den slawischen Wohnungen durch ihre Ausmasse, Form und die Unterbringung des Herdes an irgend einer der kürzeren Seiten unterschieden. In den Jahren 1954—1955 wurden in Nitriansky Hrádok auch zwei weitere grossmährische Gräber ohne Beigaben festgestellt, die den Rand eines ausgedehnteren Gräberfeldes darstellen.

Den Grossteil der Siedlungsobjekte vertreten quadratische, mehr oder weniger eingetiefte, einräumige Wohnungen, die mit einem Satteldach bedeckt sind und den Steinherd grösstenteiles in der östlichen Ecke, also neben dem vorausgesetzten südöstlichen Eingang haben. In Nitriansky Hrádok sind zwei slawische Besiedlungsphasen belegt. Dabei kann festgestellt werden, dass sowohl in der älteren, als auch in der jüngeren Phase gleichzeitig kleinere und auch grössere Wohnungen vorkommen, was uns zur Vermutung führt, dass die Grösse einer Hütte nicht so sehr eine zeitliche Angelegenheit ist, sondern dass sie sich nach der Bestimmung, gegebenenfalls der Bewohnerzahl richtete, oder dass sie von der bautechnischen Geschicklichkeit und vom Material abhängig war. Ausser eingetieften Wohnungen, die J. Kudrnáč für Wintersitze hält, setzen wir auch leichte Pfostenbauten voraus, die sich nicht erhalten haben. Die Halbgrubenwohnungen stellen nicht irgend eine stammesgebundene Besonderheit dar. Ihr Vorkommen ist teils an wirtschaftlich-gesellschaftliche, teils auch an naturgegebene Bedingungen geknüpft. Auf dem ganzen slawischen Gebiet ist dieser Wohnungstyp für nichtbefestigte bäuerlich orientierte Hirtenansiedlungen bezeichnend.

Die Keramik. Der Variationsquotient der Keramik in Nitriansky Hrádok ist grösser als jener der Keramik in Bešeňov. Die Scherben sind aus fein geschlämmtem Ton mit fein- oder grobkörnigem Sand- oder Glimmerzusatz, weise, graue und bräunliche Farbabstufungen auf, sind gut gebrannt und auf einer schneller rotierenden Scheibe hergestellt. Die Verzierung beschränkt sich fast ausschliesslich auf die Verwendung einer einfachen oder mehrfachen, mit einer horizontalen Spirale abwechselnden Wellenlinie. Manchmal ist die ganze Gefässoberfläche bloss mit einer Spirale oder Reihen einer selbständigen Wellenlinie verziert. Ein seltenes Verzierungselement sind Einstiche. Die Gestaltung der Ränder weist mehrere Varianten auf. Sie sind entweder S-förmig ausgezogen, steil, schräg abgestrichen, oder gerundet, gebräuchlich bereits auf der awarisch-slawischen Keramik, oder ist der Hals der Gefässe schräg aufgesetzt und hat einen waagrecht abgestrichenen Rand (Taf. III: 3; IV: 7; V: 2). Ihre Vorlagen finden wir wiederholt bereits im awarisch-slawischen[31] und grossmährischen[32—35] Zeitabschnitt. Diese Form wurde

wahrscheinlich zur Grundlage der Keramik des XI. Jahrhunderts,[36] die für die Südwestslowakei charakteristisch ist. Die ausgeprägteste Gruppe stellen die gesimsartigen Ränder der entwickelten Keramik dar, die der Form und Verzierung nach ein verhältnismässig einheitliches Gepräge aufweist. Es ist dies eigentlich die mehr entwickelte Stufe der donauländischen Keramik, die sich von der zweiten Hälfte des IX. Jahrhunderts geltend macht, also einer Zeit, als sich in Mähren der Blučiner Typus gestaltet (Taf. II: 4, 6, 8; III: 1, 4; IV: 5; V: 6). Die Böden tragen an der Innenseite Spuren einer Bearbeitung mit freier Hand. Der Übergang der Wandung zum Gefässboden ist an der Innenseite verlaufend. Bei einigen Scherben stellten wir Teile von plastischen Bodenzeichen fest.

Zum keramischen Inventar gehören verhältnismässig, niedrige, schrägwandige Schüsseln (Taf. VI: 15, 17), die uns aus awarisch-slawischen und Belo Brdo-Gräbern bekannt sind. Sie sind wahrscheinlich eine genetische Fortsetzung oder Renaissance von awarisch-slawischen Vorlagen. Z. Váňa[44] reiht diese Schüsseln zum Typus IIa.[45]

Die Spinnwirtel (Taf. I: 10; IV: 2) haben entweder doppelkonische oder runde Form. Zwei waren aus Scherben gefertigt. Das Vorkommen eines Henkels im Objekt 108/53 aus Nitriansky Hrádok erinnert, ähnlich wie die Schüsseln, an Anklänge zu awarisch-slawischen Werkstätten.

Die mittelalterliche Keramik von Nitriansky Hrádok aus dem XV.—XVI. Jh. ist auf einer technisch vollkommenen Töpferscheibe hergestellt worden, sie ist dünnwandig, gut gebrannt, von grauer oder ziegelrötlicher Farbe, das Material ist feiner Töpferton (Taf. VI: 1—15, 17). Die Mündungsränder sind breit profiliert oder haben eine Randlippe.

Die Keramik aus Bešeňov ist ebenfalls aus gut geschlämmtem, mit Sand und Glimmer gemagertem Ton gefertigt, jedoch von bräunlich-schwarzer Verfärbung und Rändern, die wie für einen Deckel geformt sind; der Hals ist abgesetzt und weist Andeutungen zur Gliederung der Schulter auf (Taf. I: 1—4, 6—9, 11, 12; II: 1—3). Allerdings sind auch bei dieser Keramik gewöhnlich S-förmig profilierte ausgezogene Mündungsränder vertreten.

Die aus der Siedlung in Nitriansky Hrádok stammende Keramik repräsentiert jene weitere Entwicklungsstufe der donauländischen Keramik, die beginnt, als die vervollkommnete Töpferscheibe von der zweiten Hälfte des IX. Jh. an zur Geltung kommt. Formenkundlich ist sie dem Blučiner Typus aus dem Gebiet Südmährens verwandt. Genauso wie auch die Niederlage der Awaren nicht den Untergang der Keszthely-Kultur bedeutete, führte auch der Zerfall des Grossmährischen Reiches nicht gleich die Auflösung der wirtschaftlich-gesellschaftlichen Basis herbei, ja gerade umgekehrt, die grossmährischen Werkstätten wurden zu einem bedeutenden Faktor bei der Gestaltung der Belo Brdo-Kultur in der zweiten Hälfte des X. Jahrhunderts.

Bei der chronologischen Zuweisung der Siedlung aus Bešeňov gehen wir von den Ergebnissen Ľ. Kraskovskás aus,[64] die das Gräberfeld von Papföld in die zweite Hälfte des X. Jh. stellt und es mit der Siedlung in der Flur Malomgát und Gyács in Verbindung bringt, worauf auch schon B. Szőke und J. Nemeskéri[65] aufmerksam gemacht haben. Die Siedlung in Nitriansky Hrádok ist älter, ihre untere Grenze bestimmen die grossmährischen Gräber aus der zweiten Hälfte des IX. Jahrhunderts. Also kann die Besiedlung der Flur Vysoký breh aus dem Ende des IX. oder aus der ersten Hälfte des X. Jahrhunderts stammen.

Übersetzt von B. Nieburová

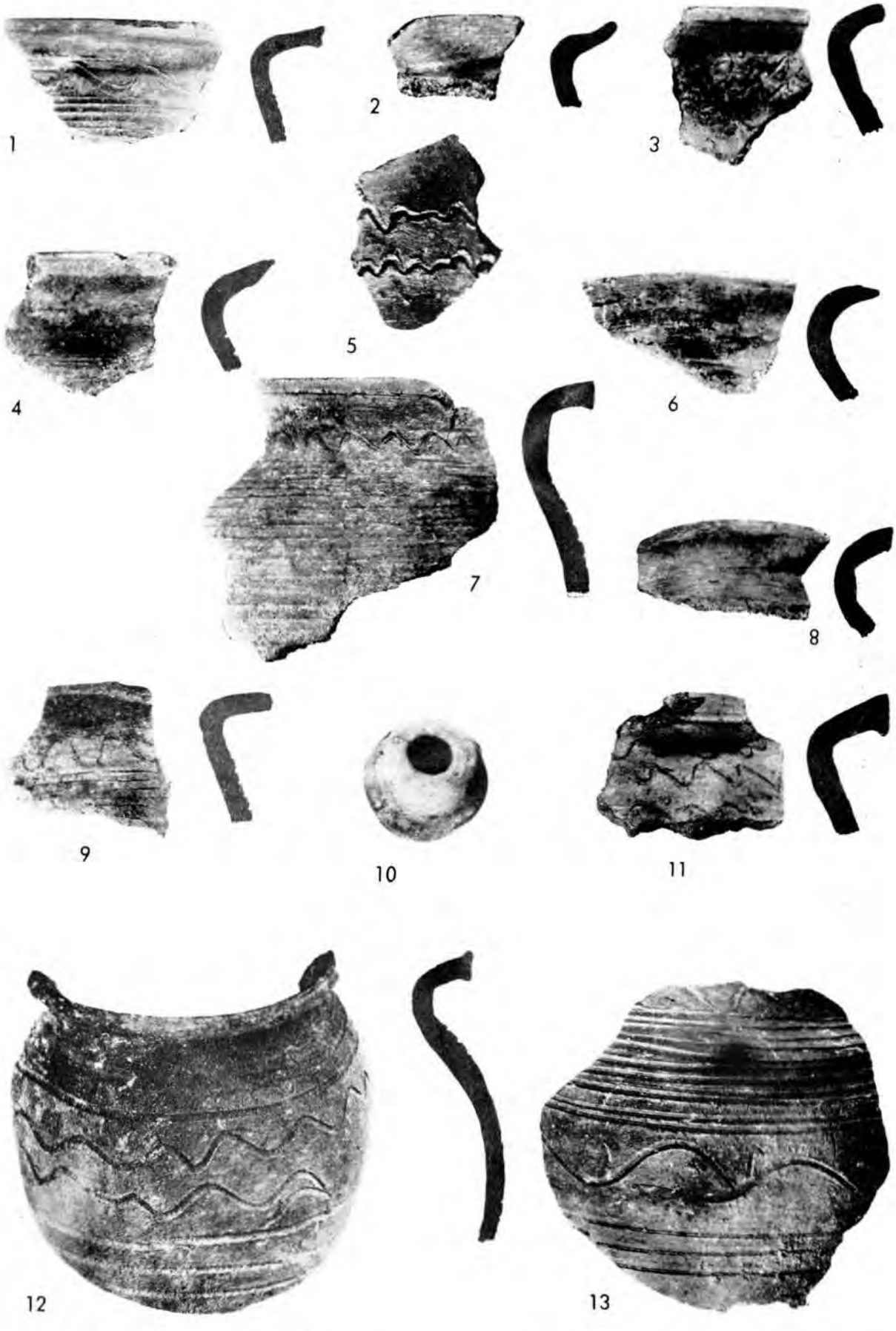

Tabuľka 1. Bešeňov, okr. Šurany. 0—1: 1—5, 6; 0—2: 7, 8, 11; 0—3; 3, 9; 0—4: 10, 12, 13. Foto K. Blaško.

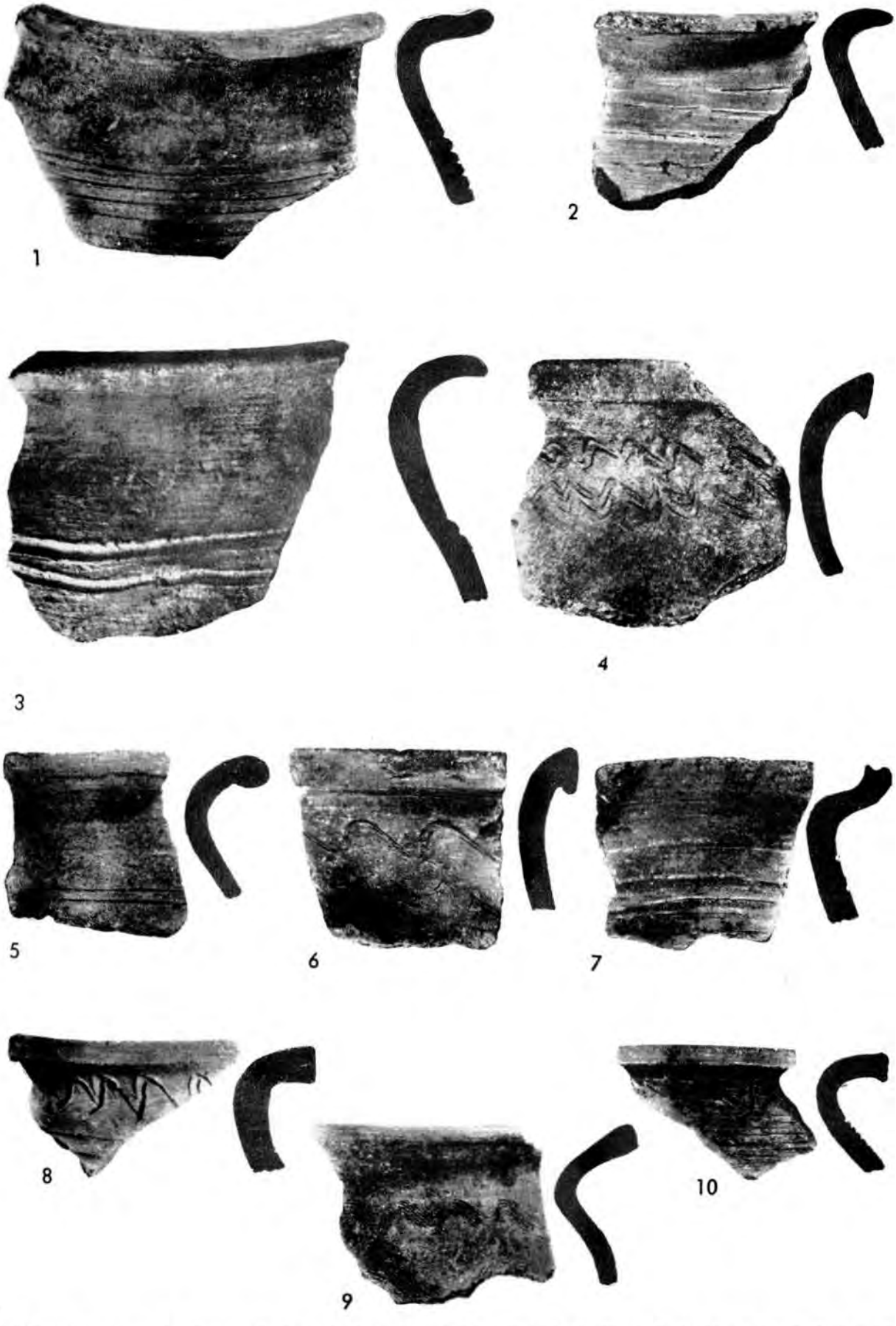

Tabuľka II. Bešeňov, okr. Šurany: 0—5: 2; 0—6: 3; zber: 1. Nitr. Hrádok. 0—25: 4, 7, 8, 10; 0—23: 5; 0—24—25: 9; 0—32: 6. Foto K. Blaško.

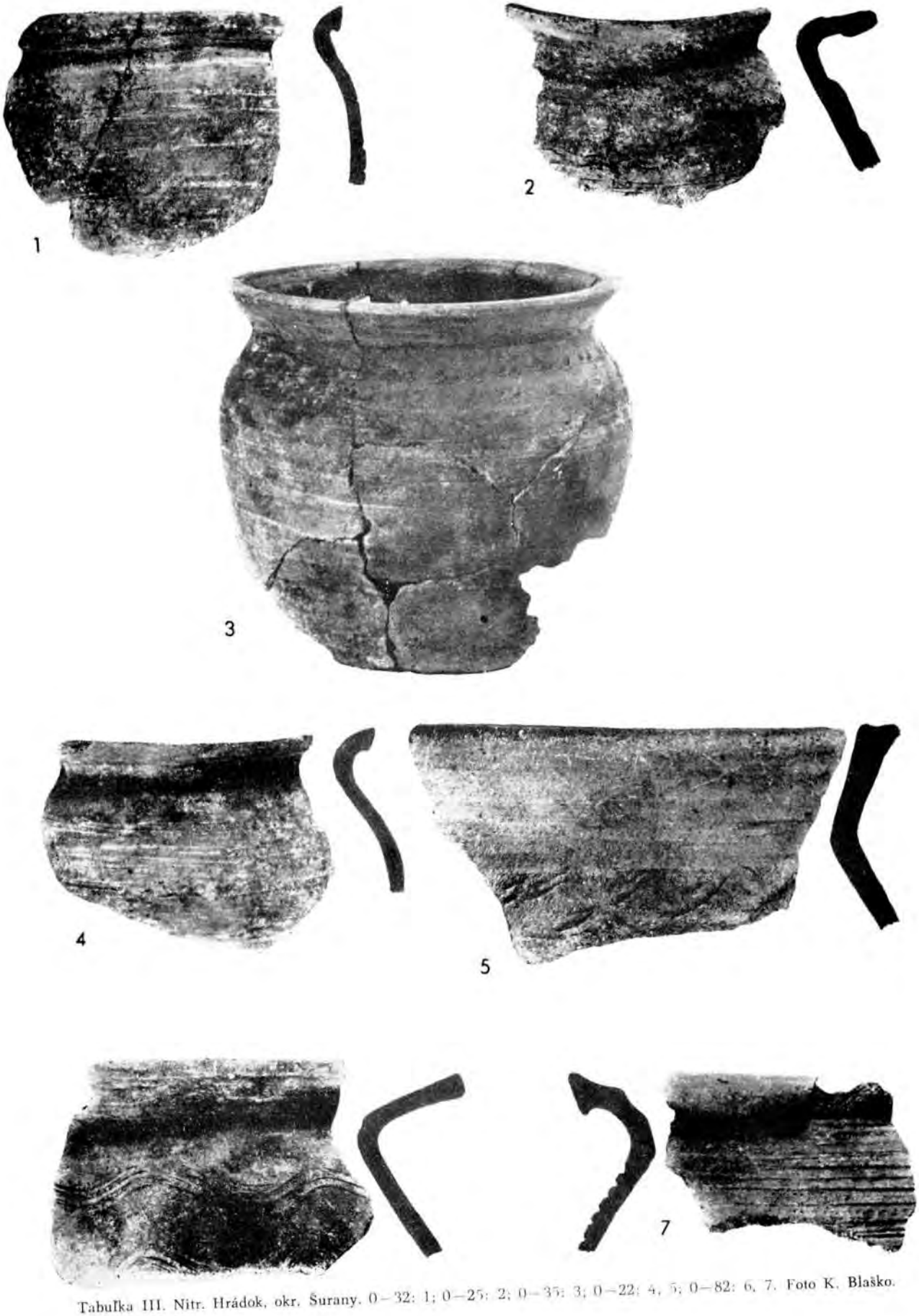

Tabuľka III. Nitr. Hrádok, okr. Šurany. 0–32: 1; 0–25: 2; 0–35: 3; 0–22: 4, 5; 0–82: 6, 7. Foto K. Blaško.

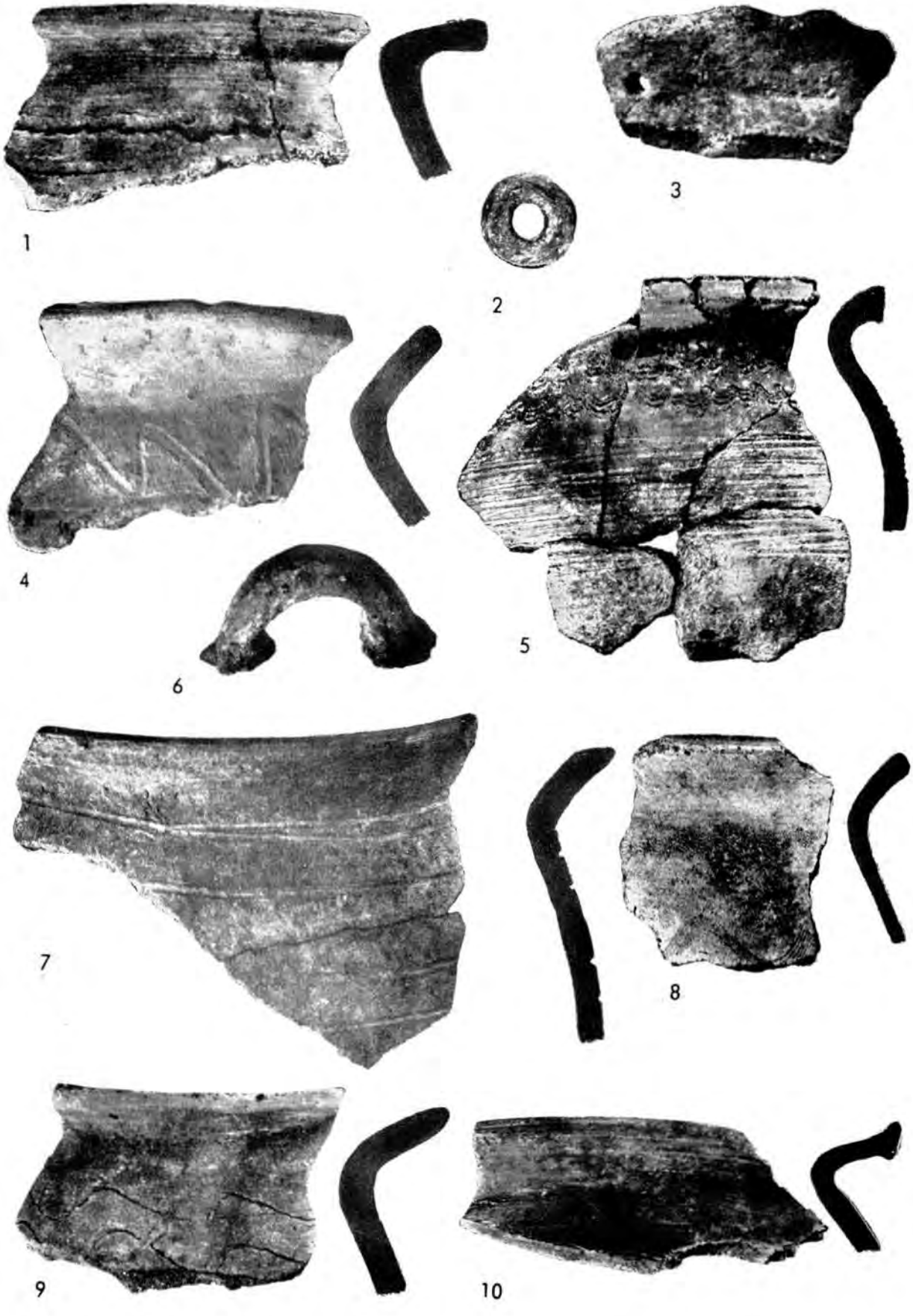

Tabuľka IV. Nitr. Hrádok, okr. Šurany. 0—82: 1, 3; 0—103: 4; 0—104: 5; 0—108: 6—10; 0—129: 2. Foto K. Blaško.

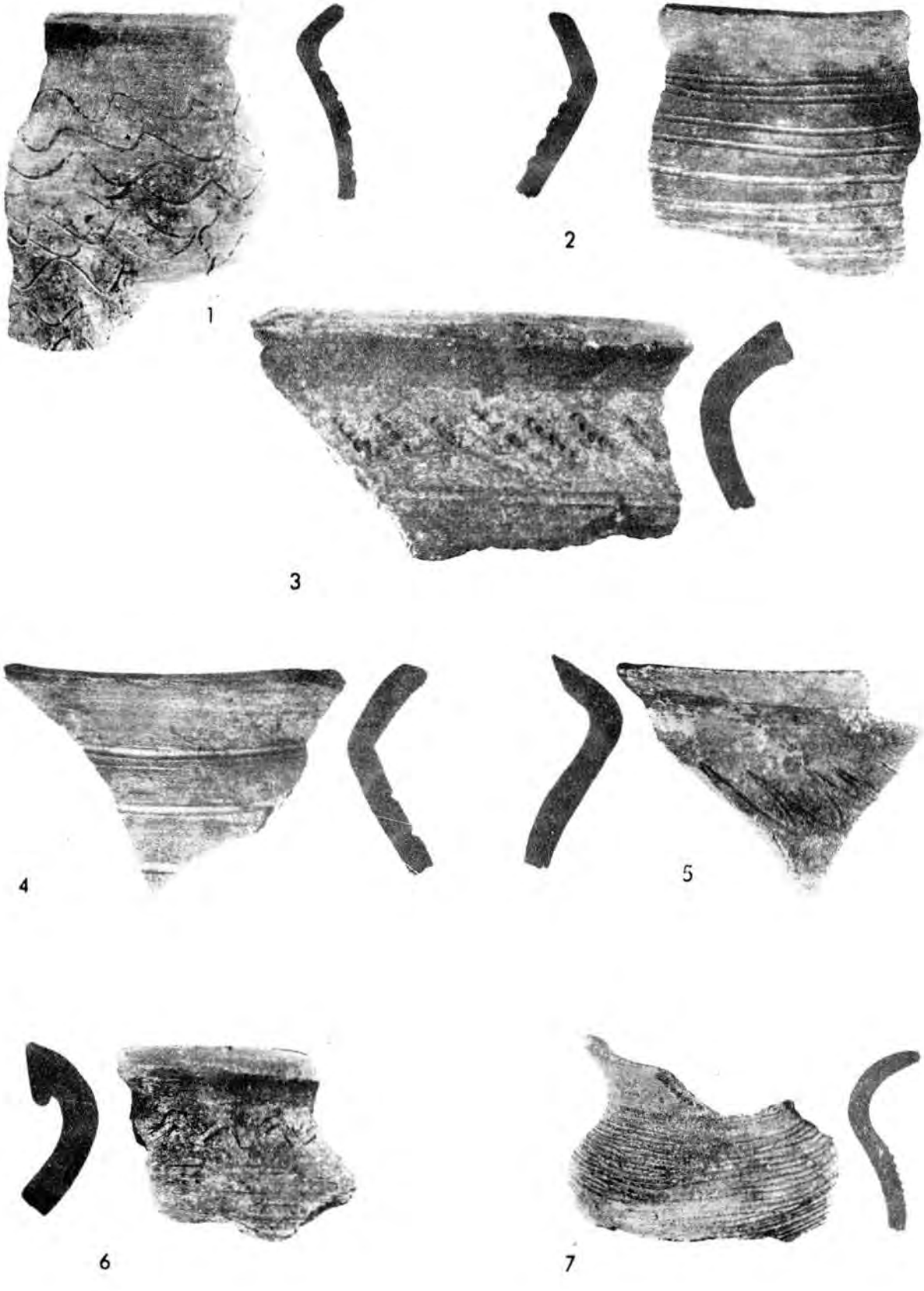

Tabuľka V. Nitr. Hrádok, okr. Šurany. 0—108: 1, 2, 4, 5—7; 0—110: 3. Foto K. Blaško.

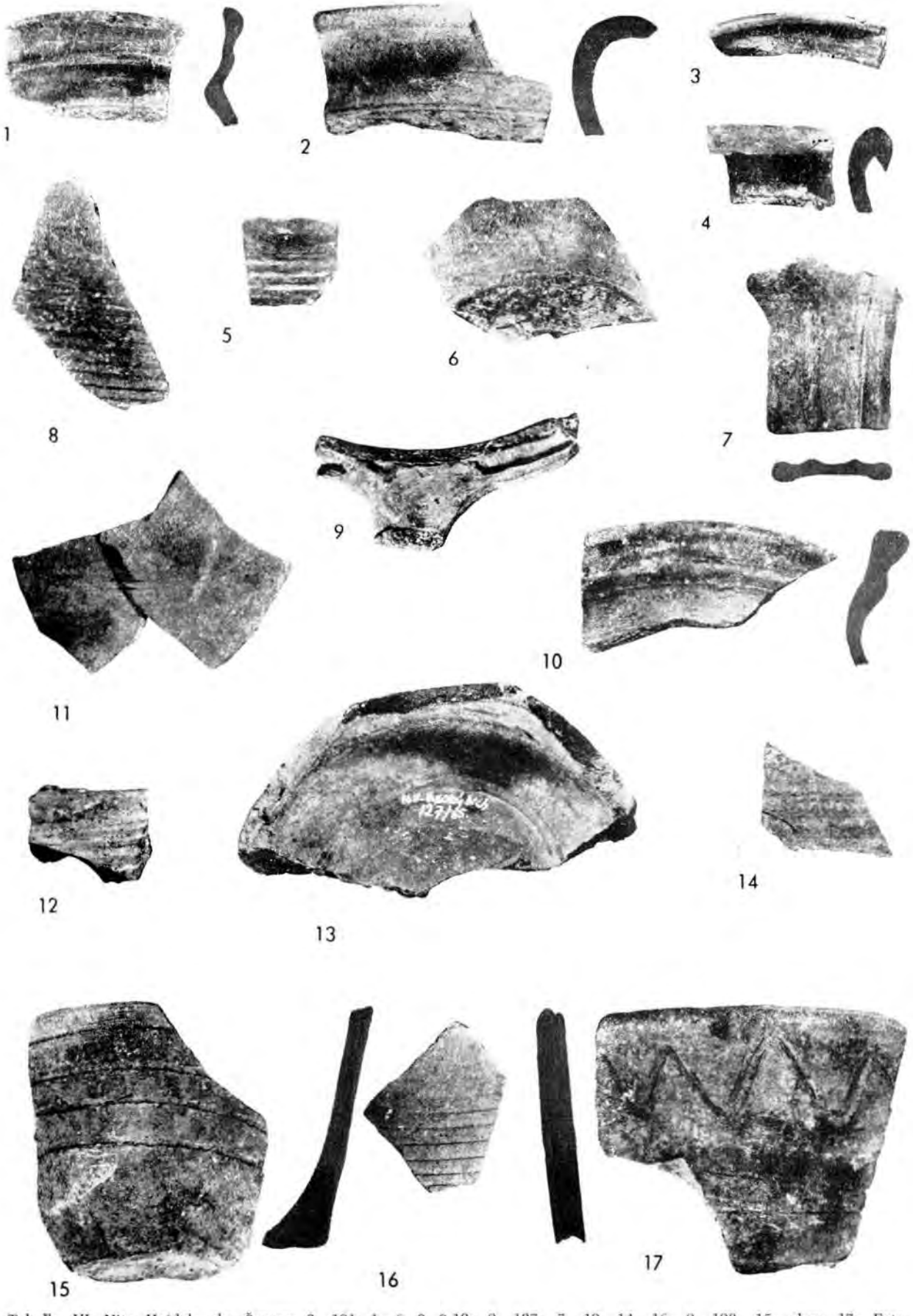

Tabuľka VI. Nitr. Hrádok, okr. Šurany. 0—101: 1—6, 8, 9,12; 0—127: 7, 10—14, 16; 0—108: 15; zber: 17; Foto K. Blaško.

Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre

K otázke stredovekej tzv. kolkovanej keramiky na Slovensku

ALOJZ HABOVŠTIAK

V súvislosti s dejinami feudalizmu sa u nás už neraz poukázalo na potrebu štúdia stredovekého archeologického materiálu. Zaiste nie neprávom. Veď okrem práce dr. Ľ. Kraskovskej,[1] dr. B. Pollu[2] a niekoľkých drobnejších zpráv o viacmenej náhodných stredovekých nálezoch, roztrúsených po rozličných časopisoch nemáme dosiaľ u nás nijakú väčšiu štúdiu z odboru stredovekej archeológie. Potreba vyplniť túto medzeru pociťuje sa dnes výrazne na všetkých úsekoch nášho spoločenskovedného bádania. Týmto sa dostáva výskum a štúdium pamiatok hmotnej kultúry z epochy feudalizmu na popredné miesto v rámci ostatných pomocných vied historických.

Naša práca[3] za dnešného stavu bádania v tejto novej, takmer začínajúcej spoločenskovednej disciplíne, sotva celkom uspokojí požiadavky kladené na naše stredoveké archeologické bádanie. Chce byť aspoň skromným príspevkom do štúdia stredovekej keramiky, ktoré bude zaiste jednou z najdôležitejších zložiek štúdia stredovekého archeologického materiálu v najširšom zmysle slova. Od štúdia stredovekej keramiky sa očakáva, že v budúcnosti prispeje k datovaniu dosiaľ bližšie neznámych archeologicko-historických objektov, najmä sídliskových. Mince, jeden z najspoľahlivejších a najpresnejších datovacích prostriedkov, nachádzame na týchto miestach len veľmi zriedka a keď, tak ležia už najčastejšie v druhotnom uložení. Tým sa ich datovacia spoľahlivosť do značnej miery stáva spornou. Keramika je však od hlbokého praveku až do dnešných čias najčastejším a vplyvmi času a prostredia najmenej dotknutým druhom našich archeologických prameňov, ak neberieme do úvahy jej druhú, zdanlivo protirečiacu vlastnosť — krehkosť a rozbitnosť. Tým, že tento druh archeologických prameňov sprevádzal už od včasného neolitu každé trvalejšie ľudské osídlenie toho-ktorého miesta, umožňuje nám zachytiť, i keď nie vždy najpresnejšie, termín začiatku i konca tohto osídlenia. V stredovekých dejinách sa napriek zachovaným písomným prameňom dosť

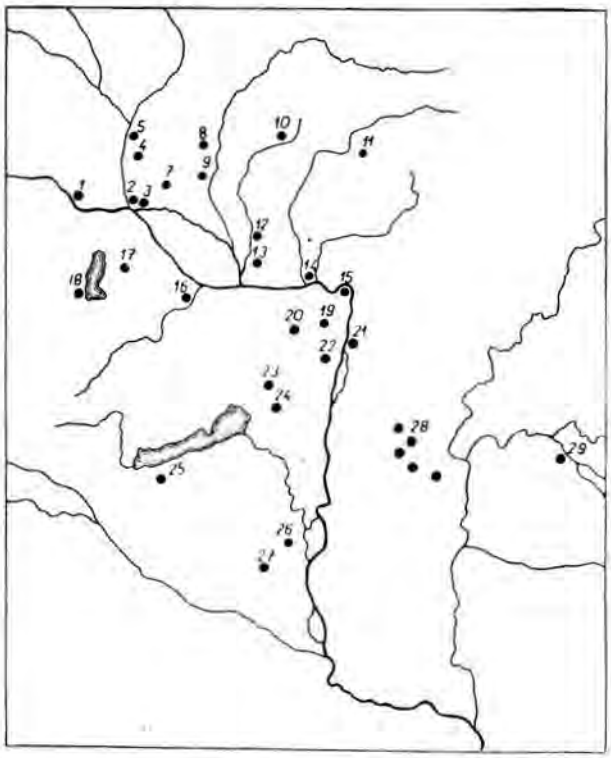

Obr. 1. Územné rozšírenie nálezov stredovekej kolkovanej keramiky. — Abb. 1. Territoriale Ausbreitung von Funden mittelalterlicher Stempelkeramik. 1 — Viedeň (Wien), 2 — Devín, 3 — Bratislava, 4 — Pajštún, 5 — Posádka pri Gajaroch, 7 — Budmerice, 8 — Veľké Kostoľany, 9 — Bučany, 10 — Bojnice, 11 Zvolenská Slatina, 12 — Milanovce, 13 — Bohatá, 14 — Esztergom, 15 — Visegrád, 16 — Győr, 17 — Boldogasszony, 18 — Sopron, 19 — Pomáz, 20 — Zsombék, 21 — Budapešť, 22 — Csót, 23 — Székesfehérvár, 24 — Fövény, 25 — Somogyvár, 26 — Ete, 27 — Pécs, 28 — Kecskemét a okolie (und Umgebung), 29 — Gyula. Kreslil (zeichnete) V. Mészáros.

často stretávame so zjavom, že z archívneho materiálu poznáme len jeden z týchto termínov, kým druhý zostáva utajený v archeologickom materiáli skúmaného objektu. No veľa je i takých stredovekých objektov, o ktorých nemáme nijaké písomné zprávy, takže archeologický materiál, a predovšetkým keramika, tu majú takmer jediné a rozhodné

slovo. Chybili by sme však, keby sme v štúdiu stredovekej keramiky videli len túto datovaciu stránku. Problémy jej výroby, či už domáckej alebo remeselnej, obchodu s ňou, účel jej jednotlivých tvarov a druhov, to všetko je z hľadiska hospodársko-spoločenského vývoja našich zemí veľmi dôležité. Úspešné vyriešenie týchto problémov prispeje podstatnou mierou k osvetleniu mnohých otázok, dosiaľ uspokojivo nezodpovedaných a ani v budúcnosti ináč neriešiteľných, len za pomoci stredovekého archeologického bádania. Na riešení týchto otázok musia sa však komplexne podieľať všetky príbuzné a zainteresované disciplíny, každá svojou osvedčenou metódou, ak chceme maximálne využiť možnosti štúdia tohto materiálu pre spoločenskovedné bádanie u nás. Ak si napokon uvedomíme, pre aké dôležité a široko platné závery slúži archeologický materiál pri skúmaní našich pravekých dejín, ľahko pochopíme potrebu štúdia tohto materiálu aj pre obdobie stredoveku. Buržoázna historiografia si tieto pamiatky takmer nevšímala, ba často i úmyselne obchádzala, najmä vtedy, ak chcela dokázať, že tá alebo oná oblasť bola v tejto dobe „ľudoprázdna". V tejto oblasti, najmä v otázkach osídlenia stredných a severných častí nášho územia začiatkom stredoveku, má historická archeológia veľmi široké pole pôsobnosti, ale aj veľké úlohy správne osvetliť túto tak často prekrucovanú stránku našich dejín. Naša súčasná marxisticky orientovaná historiografia urobila už veľa na tomto poli, no bez ostatných pomocných disciplín všetky tieto úlohy, prirodzene, zvládnuť nemôže.

Skutočnosť, že stredoveká archeológia u nás je iba v počiatkoch, nedovoľuje púšťať sa hneď do riešenia širšej problematiky. Preto musíme pristupovať najprv k spracovávaniu jej jednotlivých parciálnych otázok a o riešenie jednej z nich pokúšame sa v našej štúdii. Treba však pripomenúť, že súčasné nové výskumy prinášajú stále nové a nové poznatky, ktoré naše tvrdenia a závery v mnohom spresnia a doplnia, ako sa to už stalo v priebehu tejto práce.

V súbore doteraz známej stredovekej keramiky, získanej najčastejšie len príležitostne pri pravekých výskumoch a povrchových zberoch, osobitné postavenie a význam má tzv. kolkovaná keramika, t. j. keramika označená odtlačkom kolka, obyčajne na hornej vonkajšej strane okraja alebo ucha nádoby.[4] K nej sa radí tvarove i materiálove príbuzná keramika, ktorá má na okrajoch miesto kolkovaných značiek zárezy, usporiadané do určitých tvarov. Aby sme ich od prvých predsa nejako odlíšili, budeme ich nazývať značky ryté. Nálezy oboch týchto druhov keramiky všímali si bádatelia už vtedy, keď o štúdium stredovekej keramiky nebol u nás ešte nijaký záujem. Napr. v Archaeológiai értesítő objavila sa zpráva už koncom minulého storočia o niekoľkých nálezoch tejto keramiky zo Slovenska, a to zo Zvolenskej Slatiny (okr. Zvolen),[5] z Pajštúna (okr. Stupava)[6] a z Bratislavy.[7] Ďalšie črepy keramiky s kolkovanými značkami z Bratislavy a z Posádky pri Gajaroch publikovala u nás Ľ. Kraskovská.[8] Viac črepov tejto keramiky získal počas svojho dlhoročného výskumu na Devínskom hrade akad. J. Eisner. Mnohé jeho nálezy boli však zničené pri bombardovaní Slovenského múzea v Bratislave počas druhej svetovej vojny a potratili sa. Jediným prameňom pre ich poznanie zostáva dnes už len inventár tohto múzea, v ktorom sú spomenuté nálezy J. Eisnera zachytené kresbou.[9]

Pomerne najpočetnejšiu sériu nálezov kolkovanej keramiky spolu s ostatnou obvyklou stredovekou keramikou zachránil pri výskume devínskej vyvýšeniny doc. dr. J. Dekan v rokoch 1950—55.[10] Tri črepy s kolkami a niekoľko podobných, ale neoznačených tuhovaných črepov našlo sa pri záchrannom výskume na území bývalej Tatrabanky v Bratislave.[11] Ostatné, viac-menej ojedinelé nálezy, pochádzajú z výskumov a zo zberu pracovníkov Archeologického ústavu SAV v Nitre. Také lokality sú: Bučany (okr. Hlohovec),[12] Milanovce (okr. Šurany)[13] a Bohatá (okr. Hurbanovo).[14] Zvlášť významný je nález dvoch črepov so značkami (jeden s vyrytou, druhý s vybitou značkou), pochádzajúci z Veľkých Kostolian, okr. Piešťany.[15] Podľa hlásenia záchrancu tohto nálezu A. Michalíka našli sa tieto črepy v peci spolu s mnohými inými, najmä s tzv. sivou keramikou. Pec bola rozrušená pri kopaní jamy na tehlu. Mala údajne zachovaný aj komín a boli v nej okrem mnohých črepov aj celé nádoby. Na spodku pece bolo veľa popola a uhlíkov. Škoda, že nezainteresovaní robotníci nevenovali nálezu náležitú pozornosť a tak sme o pôvodnej nálezovej situácii nie dosť presne informovaní. Ale i tak možno pokladať za isté, že šlo o nález stredovekej hrnčiarskej pece. Dva črepy s rytou značkou nachádzajú sa v Bojnickom krajskom múzeu, ale bez označenia náleziska.[16] Najnovšie získal dosť bohatý súbor stredovekej keramiky, v ktorom sú aj nádoby s kolkovanými i rytými značkami, B. Polla pri výskume zaniknutej osady Fančal, ktorá ležala v katastri dnešných Budmeríc, okr. Pezinok.[17]

Opis doteraz nepublikovaných nálezov stredovekej kolkovanej keramiky z územia západného Slovenska

I. Bohatá:

1. *Črep* z hornej časti *hrnca* so značkou na okraji, vybitou kolkom. Značku tvorí rovnoramenný kríž v kruhovom poli, vyplnenom štyrmi trojuholníkmi, smerujúcimi do stredu kríža (tab. I: 10, tab. IV: 8). Materiál jemnozrnný, povrch mierne drsný, farba tuhovosivá. Okraj vyhnutý a zaoblený.

2. *Fragment ucha*, pravdepodobne z džbána. Na jeho vonkajšej strane je 5 kolkom vybitých značiek. Ich obraz tvorí rovnoramenný kríž v kruhovom poli. Štvrťkružia vyplňujú dva klinovité, do seba zapadajúce útvary, smerujúce hrotom do stredu kríža (tab. I: 6, tab. IV: 9). Materiál jemný, povrch hladký, farba kávovožltá.

II. Bojnice:

3. *Okrajový črep* z veľkého *hrnca* so značkou vyrytou do okraja. Značka má podobu X. Okraj je v mieste značky lalokovite vytiahnutý (tab. I: 2, tab. IV: 4). Materiál premiešaný s jemnozrnným pieskom, povrch mierne drsný, farba čiernosivá.

3a. Podobný *okrajový črep* s tou istou značkou. Farba popolavosivá.

III. Bratislava — Tatrabanka:

4. *Fragment* hornej časti veľkej *hrncovitej nádoby* s uchom. Na hornej vonkajšej strane okraja je kolkom vybitá značka, ktorá má podobu rovnoramenného kríža v kruhovom poli (tab. I: 11, tab. IV: 6). Materiál jemnozrnný, premiešaný tuhou. Povrch hladký, farba tuhovosivá. Okraj zvisle prehnutý a pritlačený k stene nádoby. Ucho má prierez pretiahnutooválny.

5. *Fragment* hornej časti *zásobnice* s dvoma kolkom vybitými značkami na okraji. Obraz značiek tvorí kríž s dlhším zvislým ramenom a jedným vodorovným brvnom nad ním. Pole značky má tvar štítu so zaoblenými rohmi (tab. IV: 13). Materiál premiešaný hrubozrnným pieskom, tuhou a zrnkami sľudy. Povrch drsný, farba tuhovosivá.

6. *Fragment* ústia *hrnca* so značkou na zaoblenom okraji vybitou kolkom. Obraz značky tvoria 3 spojené ostrouhlé krokvice v štítovom poli (tab. III: 5, tab. IV: 16). Materiál zrnitý, premiešaný tuhou, povrch mierne drsný, farba tuhovosivá.

IV. Bučany:

7. *Črep* z ústia veľkého *hrnca* s vyrytou značkou na okraji, ktorý je v mieste značky trochu rozšírený. Značka má podobu obráteného *A* s dvoma priečnymi prepážkami (tab. I: 3, tab. IV: 5). Materiál premiešaný so zrnitým pieskom. Povrch mierne drsný, farba čiernosivá.

V. Devín:

Pri stratených nálezoch uvádzame len vyobrazenie a prírastkové číslo z inventára Slovenského múzea v Bratislave.

8. *Okrajový črep z hrnca* s vyrytou značkou na okraji. Značka pozostáva z jedného šikmého zárezu do hornej zaoblenej strany okraja (tab. I: 1, tab. IV: 1). Materiál, povrch a farba ako pri náleze 6.

9. *Okrajový črep z hrnca* s vyrytou značkou na okraji. Značka pozostáva zo 4 šikmých zárezov do hornej zaoblenej časti okraja (tab. I: 5, tab. IV: 2). Materiál hrubozrnný, povrch drsný, farba vo vnútri svetlosivá, vonku tuhovosivá.

10. *Črepy* z tela a okraja *veľkého hrnca* s troma kolkom vybitými značkami na okraji. Značky majú podobu rovnoramenného kríža v kruhovom poli. Dve dolné štvrťkružia vyplňujú trojuholníky, smerujúce do stredu kríža (tab. I: 12, tab. IV: 7). Materiál premiešaný s hrubými zrnami piesku a tlče, ktoré miestami vystupujú aj na povrch, takže je dosť drsný a nerovný. Farba tehlovočervená.

11. *Fragment ucha* so značkou vybitou kolkom, neúplne zachovanou. Značka má podobu rovnoramenného kríža, pravdepodobne v kruhovom poli (tab. I: 9). Inv. č. 9444.

12. *Fragment* hornej časti *nádoby* s uchom (džbána?) so značkou vybitou kolkom na vonkajšej strane ucha. Značku tvorí kríž a jedno vodorovné brvno nad ním v nepravidelne oválnom poli (tab. II: 9, tab. IV: 12). Inv. č. 9854.

13. Okrajový *črep zásobnice* s dvoma tými istými značkami ako pri 12. Inv. č. 9855.

14. *Okrajový črep hrnca* so značkou na okraji, vybitou kolkom. Značku tvorí rovnoramenný kríž a dva lúče, vychádzajúce z jeho stredu, v kruhovom poli (tab. II: 1, tab. IV: 10). Materiál zrnitý, povrch hladký, s jemnou tuhovosivou vrstvou.

15. Dva okrajové *črepy z hrnca* so značkami na okraji, vybitými kolkom. Obrazy značiek tvoria dve vodorovné brvná v štítovom poli (tab. II: 4, tab. IV: 15). Materiál jemnozrnný, povrch hladký, farba sivá.

16. *Fragment* hornej časti *veľkého* hrnca s troma značkami na okraji, vybitými kolkami. Značky majú podobu písmena *T* v kruhovom poli (tab. III: 2, tab. IV: 17). Materiál, povrch a farba ako pri 5. Pod hrdlom je výzdoba troma obvodovými žliabkami.

16a. Podobné *okrajové črepy* s touže značkou (tab. II: 8) sú v inventári Slovenského múzea v Bratislave pod č. 9201 a 9468.

17. *Okrajový črep* z veľkej *zásobnice* s troma značkami na okraji, vybitými kolkom. Značky majú podobu písmena *T* v štítovom poli so zaoblenými rohmi (tab. II: 6, tab. IV: 18). Materiál, povrch a farba ako pri 5.

17a. *Okrajový črep z hrnca* s tou istou značkou na okraji (tab. II: 3). Materiál, povrch a farba ako pri 14.

18. *Okrajový črep z hrnca* so značkou na okraji, vybitou kolkom. Značka má podobu písmena *T* v oválnom poli (tab. II: 5, tab. IV: 19). Materiál, povrch a farba ako pri 14.

19. *Fragment* ucha *nádoby* so značkou na jeho vonkajšej strane, vybitou kolkom. Obraz značky tvorí kombinácia písmena *A* a *T* v kruhovom poli (tab. II: 2, tab. IV: 20). Materiál a farba ako pri 5, povrch mierne drsný.

20. *Okrajový črep z hrnca* so značkou na okraji, vybitou kolkom. Obraz značky tvorí ležiace písmeno *H* v štítovom poli (tab. II: 7, tab. IV: 21). Materiál, povrch a farba ako pri 14.

21. *Okrajový črep zo zásobnice* s dvoma značkami na okraji: jedna je vyrytá a má podobu písmena *X*, druhá je vybitá kolkom a má podobu rovnoramneného kríža v kruhovom poli. Ramená kríža sú na koncoch rozvetvené (tab. I: 7, tab. IV: 25). Materiál, povrch a farba ako pri 5.

22. *Okrajový črep z hrnca* so značkou na okraji, vybitou kolkom. Kruhovitý obraz značky vyplňuje 8 križujúcich sa brvien, vytvárajúcich trojuholníkové a lichobežníkové plôšky (tab. III: 1, tab. IV: 22). Materiál, povrch a farba ako pri 6.

23. *Fragment* hornej časti *hrnca* s uchom, na ktorom sú kolkom vybité 3 značky. Ich obraz pozostáva z troch lúčov, umiestených v zaoblenom trojuholníkovom poli (tab. II: 10, tab. IV: 23). Materiál premiešaný s jemným pieskom. Farba na povrchu tehlovožltá, v jadre sivožltá, povrch mierne drsný. Ucho oválneho prierezu vychádza priamo z okraja a so stenou nádoby sa spája tesne nad max. vydutím. V mieste spojenia so stenou je okrúhla, prstom urobená jamka. Na hrdle je výzdoba jemným obvodovým žliabkom.

24. *Fragment* ucha *nádoby* so značkou vybitou kolkom. Značku tvorí andrejský kríž v obdĺžnikovom poli, takže vytvára 4 trojuholníkové plochy, z ktorých 3 majú po jednom krúžku (tab. III: 3, tab. IV: 24). Inv. č. 9458.

VI. Veľké Kostoľany:

25. *Fragment* z ústia *hrnca* s vyrytou značkou na okraji. Značka v podobe *X* (tab. I: 4, tab. IV: 3). Materiál, povrch a farba ako pri 14. Pod hrdlom je výzdoba dvoma obvodovými žliabkami.

26. *Fragment* hornej časti *džbána* so zachovaným uchom. Na hornej strane ucha je kolkom vybitá značka, ktorej obraz pozostáva z dvoch rovnoramenných krížov, položených na seba v 45° uhle v kruhovom poli (tab. III: 4, tab. IV: 11). Materiál premiešaný so zrnkami vápennej tlče, povrch mierne drsný, farba červenavožltá.

VII. Milanovce:

27. *Okrajový črep z hrnca* so značkou na okraji, vybitou kolkom. Obraz značky tvorí rovnoramenný kríž, s jedným vodorovným brvnom nad ním a dva tenšie, pravouhle lomené lúče, vychádzajúce zo stredu kríža (tab. I: 8, tab. IV: 14). Materiál, povrch a farba ako pri 6.

Rozbor a zhodnotenie

I keď v súbore uvedenej keramiky nemáme zachovaný ani jeden celý kus, môžeme tvar nádob, z ktorých naše črepy pochádzajú, na základe ich formy a ich zjavnej príbuznosti a podobnosti s publikovanými nálezmi z Maďarska[18] charakterizovať ako hrnce väčších i menších rozmerov s mierne kónickým spodkom, vajcovite zaobleným telom, mierne sa roztvárajúcim až valcovitým ústím, ktoré ukončuje vyhnutý, zosilnený a zaoblený okraj (pozri rekonštrukciu na tab. III: 7). Výzdoba je zriedkavá a veľmi jednoduchá. Tvorí ju jemné obvodové rebierko pod hrdlom (tab. I: 7, 12, tab. II: 10) alebo žliabky (tab. I: 4, tab. III: 2). Hrnce boli väčšinou bez ucha, no niekoré fragmenty so značkami na vonkajšej strane poukazujú na to, že sa značkovali aj hrnce s uchami (tab. I: 11, tab. II: 10 a rekonštrukcia na tab. III: 6) a džbány (tab. II: 9, tab. III: 4), kým ostatné nedovoľujú zistiť, z akých nádob pochádzajú.

Čo sa týka materiálu, viaceré črepy obsahujú tuhu, ktorá dávala výrobkom pekný, kovolesklý vzhľad a pozoruhodnú pevnosť a trvácnosť. Iné črepy, i keď neobsahujú tuhu, prezrádzajú, že sa nimi výrobca snažil napodobniť tuhové výrobky. Ich povrch je totiž charakteristický tuhovosivým až kovovolesklým poťahom a materiál dobrým, tvrdým až zvonivým vypálením. Tento kovovolesklý poťah dostali nádoby pravdepodobne tak, že po vypálení ich výrobca namočil do roztoku obsahujúceho tuhu a ich povrch potom dobre vyutieral a vyleštil. Črepy obvyklej sivej farby pochádzajú z nádob vypaľovaných tzv. redukovaným spôsobom v zatvorených peciach.[19] Ostatné črepy, ktorých je v pomere k tuhovosivej keramike omnoho menej, sú tehlovočervenej alebo žltej farby, ktorá poukazuje na vypaľovanie v otvorenej peci.[20] Úprava stien

a rovnomerné uloženie materiálu v nich a mierne drsný, skoro hladký povrch ukazujú na dokonalú remeselnú výrobu rýchlotočiacim — nožným kruhom. Pozorujeme to najmä pri črepoch z tuhového materiálu. Iba črepy označené rytými značkami poukazujú na menej vyspelú výrobu i primiešanie tuhy do ich materiálu nepozorujeme pri nich tak často. Všeobecne dokonalé, tvrdé až zvonivé vypálenie kolkovanej keramiky svedčí o výrobnej zručnosti a vyspelosti pôvodcov týchto produktov.

Už tieto predbežné zistenia dávajú tušiť, že tu ide o svojský druh stredovekej keramiky vyrábanej remeselne, pravdepodobne pre obchod. No to, čo túto keramiku najvýraznejšie charakterizuje a zároveň od ostatnej stredovekej keramiky markantne odlišuje, sú značky na jej okrajoch. Z hľadiska techniky vyhotovenia sú tieto značky dvojaké: 1. značky vyryté do okraja nejakým ostrým predmetom, pravdepodobne dreveným hrnčiarskym nožom — *značky ryté* a 2. značky urobené odtlačkom kolka — *značky vybité*.

Je len prirodzené, že v oboch prípadoch sa značka robila pred vysušením a vypálením nádoby, a to tak, že výrobca jednou rukou pomocou ostrého predmetu alebo kolka značku do okraja nádoby vyryl alebo vybil a prstom druhej ruky okraj zospodu zároveň podoprel, aby tak zabránil prípadnej deformácii spolovice už hotového výrobku. Preto býva okraj v mieste značky zospodu naddvihnutý a jeho horná zaoblená strana tlakom kolka mierne sploštená (tab. I: 3, 4, tab. II: 7 a tab. III: 2, 5), inokedy je okraj v mieste značky len rozšírený (tab. I: 2). Pri značkách vybíjaných kolkom býva ich pole 1—2 mm zahĺbené do materiálu, takže plastický obraz značky z tejto plochy zreteľne vyniká, ale nepresahuje úroveň povrchu okraja alebo ucha.

Značky prvého druhu — ryté pozostávajú buď z jednoduchých rovnobežne šikmo ležiacich zárezov (tab. IV: 1, 2) alebo ich kombinácií vo forme písmen obráteného *A* a *X* (tab. IV: 3, 4, 5). Obrazy značiek vybitých kolkom tvorí najčastejšie motív kríža v rôznych obmenách s rôznymi sekundárnymi znakmi v kruhovom alebo štítovom poli (tab. IV: 6—14, 24, 25), písmeno *T* (tab. IV: 17—20), písmeno *H* (tab. IV: 21), alebo iné motívy tiež v kruhovom alebo štítovom poli (tab. IV: 15, 16, 22, 23). Len v jednom prípade je použitá rytá značka spolu s vybitou (tab. I: 7, tab. IV: 25).

Okrem uvedených hlavných motívov vyskytujú sa v obraze značky i tzv. vedľajšie motívy. Stretáme sa s nimi často najmä pri značkách, ktorých obraz tvorí kríž. Na jedných sú to klínovité útvary v štvrťkružiach (tab. IV: 7—9) alebo lúče, vychádzajúce zo stredu kríža (tab. IV: 10, 11, 14), alebo krúžky v poli značky (tab. IV: 24). Na iných je odlišnosť zvýraznená pri tom istom hlavnom obrazovom motíve zmenou vonkajšej formy poľa značky (porovnaj značky č. 6—11, 12—14 a 17—19 na tab. IV).

Vo väčšine prípadov bola do nádoby vybíjaná tá istá značka na jeden výrobok len jedenkrát. No sú črepy, ktoré poukazujú na to, že na jeden výrobok boli vybité i 3 (tab. I: 12, tab. II: 6, 10, tab. III: 2), dokonca až 5 tých istých značiek (tab. I: 6). Bývajú vybité jednoducho vedľa seba (tab. I: 6, 12, tab. III: 2) alebo usporiadané do trojuholníka (tab. II: 6, 10).

I keď už z celkového charakteru značiek i keramiky nimi označovanej nevyhnutne vyplýva záver, že ide nesporne o značky výrobné, remeselné, nemôže nás toto konštatovanie vcelku uspokojiť. Vynára sa tu totiž otázka proveniencie, doby používania a bližšieho vysvetlenia funkcie a významu týchto značiek. Pri našej práci môžeme sa už dnes oprieť o cenné výsledky bádania v tejto oblasti, ktoré dosiahol rakúsky bádateľ A. W. Molthein a maďarský archeológ I. Holl.

A. W. Molthein sa zaoberal otázkou kolkovaných značiek na okrajoch stredovekej keramiky už pred prvou svetovou vojnou. V práci sa orientoval predovšetkým na dejiny viedenského hrnčiarstva, pričom využil a vypublikoval dôležitý archívny materiál k tejto otázke.[21] Vo svojej prvej štúdii,[22] ktorá je zvlášť dôležitá pre štúdium aj našej kolkovanej keramiky, zhrnul A. W. Molthein najstaršie záznamy týkajúce sa viedenského hrnčiarstva. Uvádza, že viedenských hrnčiarov po prvýkrát spomína Otakarova rýmovaná kronika, ktorá v kapitole CXIV pri líčení vzbury mestskej spodiny v r. 1288 uvádza medzi remeselníkmi aj tých, „die da dränt aus Tahen Hewen und Chrug", čo svedčí zároveň o tom, že vo Viedni sa už vtedy vyrábali nielen hrnce, ale aj džbány. Na základe neskorších zachovaných miestnych názvov ako „unter den Hafnern" (spomínané r. 1333), Hafnerbad (zriadené krátko po r. 1330) a i. prišiel A. W. Molthein k záveru, že sociálne a lokálne zjednotenie remesiel, predovšetkým hrnčiarstva, bolo už v prvej tretine XIV. storočia dokončené. Podľa zachovaných záznamov zo XIV. stor. podarilo sa mu zostaviť chronologicky takmer nepretržitý rad mien hrnčiarskych majstrov, počnúc r. 1336. Z r. 1412 uvádza potom A. W. Molthein remeselný poriadok pre viedenských hrnčiarov, podľa ktorého sa môže hrnčiarom stať

iba právoplatný mestský občan a svoje výrobky môže na trhu predávať až potom, keď ich vopred skontrolujú a schváli na to určení dvaja majstri. Hovorí sa tu aj o tom, že na vzdialenejšie trhy viezli hrnčiari svoj tovar po vode, čo je dôležité pre vysvetlenie územného rozšírenia viedenskej keramiky. Predaj cudzích výrobkov na viedenských trhoch upravovali nariadenia z r. 1430.

Pre vysvetlenie a rozriešenie otázok súvisiacich s označovaním stredovekej keramiky sú veľmi dôležité a závažné dodatky z r. 1431 k predchádzajúcim starším remeselným poriadkom, ktoré A. W. Molthein publikoval a čiastočne i využil pre hodnotenie vtedajších nálezov stredovekej keramiky. Dodatky boli vydané a pojaté do celkového súboru remeselníckych pravidiel na základe sťažnosti viedenských hrnčiarov, ktorí r. 1431 prišli pred viedenskú mestskú radu a sťažovali si na svojich spoluvýrobcov, ktorí, vraj, práve tak označujú bežnú úžitkovú keramiku (gemein heven) ako i tzv. „eysendachtein" (zvláštny druh stredovekej keramiky, ktorá tuhovosivým a lesklým povrchom napodobovala nádoby kovové), čím vznikajú ľuďom veľké škody a čo sa predtým nestávalo. Preto sa v dodatkoch zdôrazňuje, že každý hrnčiar je povinný označovať len „kovový" riad, kým výrobky s nejakým poťahom (gemein hevenwerch gefirneist) alebo s glazúrou (verglast) nesmú mať značky, a opačne tuhový riad nesmie mať poťah alebo glazúru. Doslovne sa tu uvádza: „. . . ain yeder hafner den schilt österreich und sein marich slaken und sneiden sol nur auf das eysendachtein . . ." teda vybiť a vyrezať znak Rakúska a svoj vlastný znak len na „kovový" riad. Hrnčiari, ktorí by toto nariadenie v budúcnosti nerešpektovali, majú byť prísne potrestaní a ich výrobky majú sa majiteľovi odobrať v prospech mestskej rady.[23]

Okrem toho, že uvedený záznam spomína povinnosť označovať len určitý druh keramických výrobkov a prispieva tak k možnosti správneho vysvetlenia značiek, je dôležitý aj z toho hľadiska, že uvádza, aké druhy keramiky sa vtedy súčasne vo Viedni vyrábali. Bola to úžitková keramika s nejakým poťahom (pravdepodobne obyčajná sivá keramika), keramika s glazúrou a konečne keramika tuhová, napodobujúca kovové výrobky. Podľa toho sa zdá, že i u nás bude treba všeobecne rátať so skorším používaním glazúry, ako sa doteraz predpokladalo.[24]

Z neskorších rokov uvádza A. W. Molthein ďalší podrobný remeselný poriadok pre hrnčiarov z r. 1489, ktorým boli všetky záležitosti tohto remesla súhrnne upravené. Ešte raz sa potom povinnosť označovať len „kovovú" keramiku zdôrazňuje v nariadeniach z r. 1527, čo poukazuje na to, že viedenskí hrnčiari nariadenie z r. 1431 často porušovali.

No nielen vo Viedni sa vyrábal tento zvláštny druh stredovekej keramiky. A. W. Molthein uvádza, že i v Pasove, Tullne a Riede kvitla súčasne jej výroba. O tejto sa však zachovali len veľmi skromné písomné doklady.

Z archeologických nálezov, ktoré mal A. W. Molthein k dispozícii, získal 49 hrnčiarskych kolkovaných značiek a podľa obrazu prisúdil ich hrnčiarom z Viedne, Pasova, Tullnu a Riedu. Na základe uvedených historických zpráv a štýlového rozboru datoval kolkovanú keramiku do XV. a XVI. stor., všeobecne do doby po r. 1431, ale nepredpokladal jej starší výskyt.

Markantným príkladom, ako môže archeologický materiál doplniť a pomôcť správne interpretovať historické záznamy, je práca maďarského archeológa I. Holla o nálezoch cudzozemskej keramiky z XIII.—XVI. stor. na území Maďarska.[25] I. Holl na základe väčšieho množstva jednak starších nálezov z Uhorska (medzi nimi uvádza i nálezy zo Slovenska, pôvodne publikované v Archaeológiai értesítő a v Historica Slovaca), jednak nálezov z nedávnych výskumov v Budíne, Vyšehrade, Ostrihome a Pomázii, opravuje a doplňuje závery A. W. Moltheina, využívajúc s úspechom práve ním publikovaný písomný materiál.

Na uvedených lokalitách našlo sa dosiaľ najviac stredovekej keramiky so značkami na okrajoch a medzi značkami, z ktorých mnohé sa zhodovali s tými, čo publikoval A. W. Molthein alebo im boli veľmi podobné; vyskytli sa však i také, ktoré sa od dovtedy známych výrazne odlišovali formou i technikou vyhotovenia. Boli to značky ryté, aké máme aj medzi našimi nálezmi. A práve tieto sa I. Hollovi najmä v prípade Budína na základe sprievodného nálezového materiálu podarilo spoľahlivo datovať do XIII. a zač. XIV. stor. Vyskytovali sa na črepoch, nájdených spolu s viedenskými pfenigmi z konca XIII. stor. Pretože motív týchto značiek najčastejšie tvoril kríž, kríž s podstavcom a že podobné motívy mali aj neskoršie viedenské značky, vybíjané kolkom, prišiel k záveru, že ide zaiste o staršie značky viedenských hrnčiarov. Pre svoj záver, že viedenskí hrnčiari značkovali svoje výrobky už v XIII. stor., našiel I. Holl potvrdenie aj v písomnom materiáli, uvedenom A. W. Moltheinom.[26] V dodatkoch z r. 1431 k štaršiemu remeslnému poriadku v súvislosti s nariadením označovať len „kovový" riad

sa totiž uvádza výraz „slaken und sneiden", takže prvý z nich upozorňuje na súčasnú techniku značkovania nádob — vybíjanie značiek kolkom, kým druhý upomína na staršiu prax z predchádzajúcich starších čias — vyrezávanie. Aj výraz „als das von alter gewesen ist", ktorým sa mestská rada odvolávala na starší zvyk, uvádza I. Holl na potvrdenie takéhoto vysvetlenia histórie viedenských značiek. V súvislosti s výrobkami označenými rytými značkami konštatuje I. Holl, že ich črep je najčastejšie svetlosivý (u 75% nálezov) a použitie tuhy je dosť zriedkavé (len u 25% nálezov). Čo sa týka výroby, hovorí, že táto je menej dokonalá ako u výrobkov označených kolkami. Podľa zdrsnenej spodnej plochy ich dna a úpravy stien usudzuje, že boli vyrobené na pomaly rotujúcom hrnčiarskom kruhu — technikou obtáčania.

I. Holl na základe väčšieho počtu získaných značiek vysvetlil tiež účel priberania zvláštnych znakov do obrazu mestského alebo zemepánskeho erbu, použitého ako hlavného motívu značky. Na mnohých zo značiek spozoroval, že sa totiž líšia len sekundárnym znamienkom, pribratým do celkového obrazu značky, kým hlavný motív je na nich ten istý. Tento zjav vysvetľuje I. Holl snahou hrnčiara i všeobecnou vôľou spotrebiteľov, aby sa jeho výrobky ináč veľmi podobné výrobkom iných hrnčiarov tohože mesta dali od týchto nejako odlíšiť. I. Holl hovorí, že sa tak najjednoduchšie stalo tým, že do erbového obrazu, ktorý používali viacerí majstri ako hlavný motív značky, bol pribratý nejaký individuálny znak ako bod, kríž, andrejský kríž alebo sa zmenila vonkajšia forma štítu, čím verejný znak dostal charakter znaku súkromného. Priberanie týchto individuálnych znakov do erbového obrazu pripodobňuje autor ruským stredovekým značkám na dnách nádob, na ktorých možno podľa B. A. Rybakova badať akési dedenie značky podľa rôznych dodatočne pribratých znakov do jej obrazu.

I. Holl priniesol tiež archeologické dôkazy o tom, že viedenskí hrnčiari nariadenie o povinnosti označovať len „kovový" riad (eysendachtein) často porušovali. V materiáli, ktorý publikuje, uvádza totiž aj tzv. falzifikáty, na ktorých značka síce bola, ale ich materiál nezodpovedal výrobným normám „kovovej" keramiky. Ich materiál teda neobsahoval tuhu, ale podobal sa tuhovému len sivou farbou svojho povrchu a formou. Pri viedenských výrobkoch je takýchto nálezov málo (10%), no u výrobkov z tzv. neznámych hrnčiarskych dielní stúpa podiel „falzifikátov" na 65%.

Význam práce I. Holla spočíva napokon i v tom, že súbor doteraz známych značiek z Viedne, z Tulnu, Pasova, Riedu i z neznámych hrnčiarskych dielní rozširuje zo 49 na 98 s mnohými novými variantmi. Za mýlne treba však pokladať u I. Holla zaradenie značky č. 66, 66/1, a 66/2 medzi značky neznámych majstrov.[27] Tieto majú totiž vo svojom obraze štít s dvoma vodorovnými pásikmi (tzv. Bindenschild) a keďže tento motív bol v pečatnom obraze mesta Viedne,[28] značky s páskovým štítom treba počítať k známym značkám viedenských hrnčiarov.

Po stručnom oboznámení sa s doterajšími výsledkami bádania v otázke charakteru a významu kolkovaných a rytých značiek na stredovekej keramike máme možnosť detailnejšie rozobrať a zhodnotiť aj naše nálezy. Nám však chýba podobná priaznivá situácia, akú mal I. Holl, keď mohol určité nálezy a tým aj značky presne datovať podľa spolu nájdených mincí. No práve tieto jeho presnejšie zistenia umožnia, i keď len rámcove, datovať i naše nálezy.

Predovšetkým treba konštatovať, že nálezy kolkovanej keramiky u nás možno s istotou priradiť k tomu druhu stredovekej keramiky, ktorú uvádza A. W. Molthein a I. Holl. Značky, či už vyryté alebo vybité kolkom do okraja alebo ucha nádoby, predstavujú totiž aj na našej keramike nesporne výrobné značky. Na základe porovnania ich obrazov s doteraz známymi značkami zisťujeme medzi nimi značky z Viedne, z Tullnu a značky z tzv. neznámych hrnčiarskych dielní. Viedenské predstavujú značky č. 6, 8 a 15 na tab. IV, ktoré sa obrazom i formou štítu zhodujú so značkami 38/1, 62 a 66 u I. Holla, ktorý ich podľa obrazu určil ako viedenské.[29] Značky č. 1, 2 a 5 sa od doteraz známych viedenských líšia len počtom zárezov.[30] Značky č. 12—14 na tab. IV majú vo svojom obraze motív trámového kríža s jedným vodorovným brvnom nad ním a keďže tento motív je pri doteraz známych viedenských značkách veľmi častý,[31] treba i tieto značky považovať za viedenské, resp. ďalšie varianty doteraz známych viedenských značiek.

Ďalšie značky možno s istotou prisúdiť hrnčiarskym dielňam v Tullne. 4 značky (tab. IV: 17—20) majú totiž vo svojom obraze v 4 obmenách motív písmena *T*, ktoré sa vyskytovalo aj v erbe tohto mesta.[32] Zatiaľ sú zastúpené len medzi nálezmi z Devína.

Celkove možno o nálezoch, ktoré sú označené vyššie uvedenými značkami, povedať, že predstavujú u nás importované, zahraničné výrobky. Potvrdzuje to aj ich materiál, ktorý takmer vo všet-

kých prípadoch obsahuje tuhu a zodpovedá takto požiadavkám nariadení viedenskej mestskej rady z roku 1431. Podľa ich percentuálneho zastúpenia v súbore našich nálezov vidíme, že najviac týchto importovaných kusov pochádza práve z devínskeho materiálu. Ich dovoz na Devín je ľahko vysvetliteľný nielen tým, že sa Devín vypína priamo nad Dunajom a že ležal preto na obchodnej tepne, po ktorej sa táto keramika v stredoveku rozvážala, ale aj tým, že spolu s Bratislavou boli k Viedni a Tullnu veľmi blízko. Nálezov tejto keramiky získame ešte na Devíne omnoho viac, keď raz budeme skúmať devínsku vyvýšeninu so zameraním na stredoveký výskum Devína. Doterajším bádaním sledovalo sa tu riešenie predovšekým otázok predhistorického a ranohistorického osídlenia hradnej vyvýšeniny, pričom plocha v blízkosti vlastného jadra stredovekého hradu nebola prebádaná.

Aj z mála bratislavských nálezov pochádzajú dve značky z Viedne. Sú to značky č. 6 a 13 na tab. IV. I v prípade Bratislavy, aj keď berieme do úvahy staršie nálezy[33] s našimi, nemožno tvrdiť, že by správne odzrkadľovali intenzitu dovozu tejto keramiky, lebo v minulosti takéto nálezy neboli v Bratislave dosť starostlivo zbierané a stredovekému výskumu Bratislavy sa dosiaľ nevenovala náležitá pozornosť. Blízkosť tohto mesta k Viedni a jeho poloha nad Dunajom dovoľujú, podobne ako v prípade Devína, predpokladať, že import viedenských a vôbec rakúskych výrobkov sem mohol byť tiež veľmi intenzívny.[34]

Nálezy viedenskej keramiky ďalej od dunajskej obchodnej tepny (Milanovce, Bohatá a staršie nálezy z Posádky pri Gajaroch, Pajštúna a Zvolenskej Slatiny) sú zatiaľ ojedinelé a nemôžu byť preto dokladom intenzívnejšieho obchodu s touto keramikou po suchozemských cestách.

Celkove naše nálezy tejto, možno povedať importovanej, stredovekej keramiky spolu s doterajšími zahraničnými nálezmi (pozri mapku obr. 1) potvrdzujú v súhlase s archívnymi zprávami, že jej výskyt sa sústreďuje hlavne v Podunajsku, kadiaľ išla hlavná cesta obchodu s ňou. Pre jej trvácnosť, pekný kovovosivý vzhľad a iné dobré vlastnosti bola v stredoveku pomerne vzácna a drahá, preto si ju mohol dovoliť predovšetkým feudálny dvor a bohatšie mestské vrstvy, kým na chudobný vidiek sa dostávala len veľmi zriedka.

Ostatné značky zo súboru našej kolkovanej keramiky nám zatiaľ nemôžu prezradiť provenienciu výrobkov, ktoré označujú. Sú to značky tzv. neznámych hrnčiarskych dielní, resp. majstrov. Materiál výrobkov s týmito značkami obsahuje iba v troch prípadoch tuhu (značky č. 16, 22, 25 na tab. IV), pri ktorých môže ísť opäť o niektoré dosiaľ nepoznané dielne rakúske. V ostatných prípadoch je to bežná sivá keramika (značky č. 3, 4, 10, 21 na tab. IV) alebo obyčajná tehlovočervená, alebo tehlovožltá keramika (značky č. 7, 9, 11, 23 na tab. IV), aká sa bežne vyrábala aj u nás. I keď v samej Viedni hrnčiari nie zriedka prestupovali nariadenie mestskej rady o povinnosti označovať len tzv. „kovový" riad, časté nálezy kolkovanej, ale netuhovanej keramiky, materiálove i formou veľmi príbuznej s ostatnou stredovekou keramikou u nás, dávajú tušiť, že táto keramika sotva mohla byť dovozným článkom a že jej pôvod treba hľadať predovšetkým *v domácej výrobe*. Nemožno tu totiž hovoriť o úmysle hrnčiara, že by bol chcel takýmto výrobkom napodobniť kvalitný „kovový" tovar, lebo už na prvý pohľad muselo byť kupujúcemu zrejmé, že hrnčiarsky výrobok sa pravým, tzv. viedenským okrem tvaru snáď v ničom nepodobá. Značky v tomto prípade už zaiste nemali funkciu charakterizovať len určitý zvláštny druh stredovekej keramiky, ako v prípade Viedne tzv. „kovový" riad, ale trochu všeobecnejší charakter: označovať iba provenienciu výrobku — hrnčiarskeho majstra alebo dielňu.

Tento náš záver, že keramiku, či už rytými alebo vybíjanými znakmi označovali aj naši domáci hrnčiari, okrem už spomínaných faktov podopiera i nález z Veľkých Kostolian. Tu sa totiž našli dva črepy, jeden s rytou (tab. IV: 3), druhý s vybitou značkou na okraji (tab. IV: 11) priamo v hrnčiarskej peci, čo je zaiste dostatočným dôkazom toho, že sa keramika vyššie uvedeným spôsobom označovala aj u nás. Budúci výskum zaiste prinesie ďalšie dôkazy o tejto skutočnosti. Najmä v Bratislave by sme mohli takúto dielňu najskôr očakávať. Veď nález hrnčiarskej pece na Primaciálnom námestí v Bratislave s bohatým keramickým obsahom svedčí, že i tu sa už v XII. a XIII. stor. vyrábala keramika remeselne.[35] Na druhej strane súčasný výskum hradu prináša stále nové a nové varianty rytých a kolkovaných značiek, ktoré sú od doteraz známych dosť odlišné.[36] Žiaľ, písomný materiál týkajúci sa hrnčiarstva, uchovaný v mestskom archíve, pochádza až z neskorších storočí a nemôže nám zatiaľ doložiť výrobu tejto keramiky v stredovekej Bratislave.[37]

V otázke datovania možno naše nálezy hodnotiť len rámcove na základe porovnania s doteraz publikovanými a presnejšie datovanými značkami z Maďarska. Predovšetkým značky ryté treba všeobecne pokladať za staršie. Pochádzajú väčšinou z XIII.

—XIV. stor. Dovoz keramiky s týmito značkami na Devín už v XIII. stor. treba si vysvetliť okrem už spomínanej blízkosti Devína k Viedni aj tým, že hrad Devín koncom XIII. stor. spravovali rakúski grófi z Telesprunnu, ktorí s Viedňou udržiavali čulé styky.[38]

Z kolkovaných značiek možno datovať do XIV. stor. len značku č. 6 a s najväčšou pravdepodobnosťou i značky č. 8 a 11 na tab. IV, ktoré sa našli na črepoch s materiálom datovateľným do XIV. stor. Ostatné značky známych i neznámych, cudzích alebo našich hrnčiarskych dielní, treba považovať za mladšie a pochádzajú z XV. a XVI., prípadne i zo začiatku XVII. stor.

Napokon ešte treba zdôrazniť, že v našom materiáli je po prvýkrát dokázané súčasné používanie rytých a kolkovaných značiek na tom istom výrobku, pričom rytá značka mala už pravdepodobne charakter sekundárneho, individuálneho znaku.

Aj viacnásobné vybitie tej istej značky na ten istý výrobok je novým poznatkom v štúdiu kolkovanej keramiky. Tento zjav možno vysvetliť buď tým, že počet značiek bol tiež jedným zo sekundárnych znakov, alebo viacnásobným vybitím tej istej značky na jeden výrobok sa sledoval výzdobný cieľ.

Záver

Je len prirodzené, že počet doteraz známych rytých i kolkovaných značiek sa ďalšími nálezmi z podunajských častí Rakúska, Maďarska, Moravy a Slovenska bude rozširovať, najmä ak sa bude stredovekému archeologickému materiálu venovať väčšia pozornosť než doteraz. To zaiste rozšíri predstavy o intenzite obchodu s tzv. „kovovou" keramikou, prípadne pomôže lokalizovať jej nové výrobné centrá. I keď z Čiech a Moravy nie sú zatiaľ známe jej nálezy, bude treba rátať s nimi aj tu podľa vyššie spomínaných archívnych záznamov, publikovaných A. W. Moltheinom.[39] V nich sa totiž spomína, že viedenskí hrnčiari využívali obchodné cesty za odpredajom svojich výrobkov na nákup grafitu, potrebného na prípravu keramickej masy. Kupovali ho po odpredaní výrobkov na spiatočnej ceste práve v Čechách a na Morave, kde ho bol už vtedy dostatok.

Na druhej strane iste budúci výskum prinesie ďalšie dôkazy o tom, že aj naši domáci hrnčiari označovali takýmto spôsobom svoje výrobky. Keďže sa pri doteraz známej stredovekej keramike stretávame pomerne zriedka s týmto zvykom, bude dôležité sledovať, na akom druhu keramického materiálu, na akých tvaroch a v ktorých oblastiach nášho územia môžeme rátať či už s rytými alebo kolkovanými značkami. Z tohto hľadiska budú najdôležitejšie najmä nálezy stredovekých hrnčiarskych pecí.

V súvislosti s tzv. kolkovanou, či už importovanou alebo domácou keramikou bude potrebné pri budúcej práci okrem už spomínaného sledovania materiálu, aký označujú, dôsledne rozlišovať značky totožné, ďalej podobné, t. j. také, ktoré majú za základ rovnaký erbový obraz, ale líšia sa navzájom buď tým, že je do neho pribratý nejaký sekundárny, individuálny znak, alebo tým, že forma štítu pri zachovaní tohože erbového obrazu bola pozmenená, a konečne znaky celkom odlišné, najmä hlavným motívom. Tieto kritériá bude potrebné uplatňovať a rešpektovať aj pri číslovaní, aby sa totiž totožné značky dostávali pod to isté číslo. Pri značkách podobných by sa ich príbuznosť vyjadrila tiež jednotným číselným označením, ale odlišnosť by vyjadrovali príslušné zlomky tohoktorého čísla. Napokon celkom odlišné značky musia dostať aj rôzne číselné označenie. Tieto kritériá rešpektoval sčasti vo svojej práci už aj I. Holl, ale pri číslovaní značiek ich dôsledne neuplatnil, pretože sa vcelku pridržal Moltheinovho systému.[40] Dôsledne uplatniť túto požiadavku bude možné až pri súhrnnom spracovaní otázky kolkovanej keramiky a na základe väčšieho množstva materiálu z celého územia, na ktorom sa jej nálezy vyskytujú. Preto aj pri práci s naším materiálom bolo za danej situácie vhodnejšie číslovať značky jednoducho za sebou, bez ohľadu na ich podobnosť; dnešný stav bádania totiž nedovoľuje ešte robiť na základe podobnosti značiek širšie platné závery o proveniencii výrobkov, ktoré označujú. Tak napr. už teraz máme veľa značiek, ktorých hlavný motív tvorí jednoduchý, rovnoramenný trámový kríž v rôznych obmenách a s rôznymi sekundárnymi znakmi. Je len prirodzené, že tento v stredoveku tak bežný motív, nepoužívali len viedenskí hrnčiari, ale zaiste aj iní, ako to vidíme pri reliéfnych značkách na dnách slovanskej a staršej stredovekej keramiky. Len náležite overené a datované skupiny značiek budú môcť byť kľúčom k riešeniu otázky, koľko hrnčiarov v tej alebo onej dobe približne pracovalo v jednotlivých hrnčiarskych dielňach. O takéto číselné určenie počtu hrnčiarov sa na základe podobných značiek pokúsil I. Holl v prípade viedenských výrobkov z XIII. stor., pri ktorých značka č. 60 ukazuje na 6 variantov a tak i najmenej na 6 hrnčiarskych majstrov, pracujúcich pre export.[41] Zdá sa, že naša značka č. 5 počet týchto variantov rozširuje na 7, i keď od značiek

I. Holla je odlišná obráteným postavením. No k určitejšiemu záveru bolo by potrebné porovnať aj materiál, ktorý tieto značky označujú.

Napokon možno ešte konštatovať, že naše nálezy, i keď sú doteraz, čo sa týka počtu, akokoľvek skromné, sú predsa len dôležitým príspevkom do štúdia otázok a problematiky súvisiacej s kolkovanou keramikou. Nielen že rozširujú a spresňujú predstavu o územnom rozšírení tzv. importovanej rakúskej keramiky, rozmnožujú doteraz známy počet značiek o nové druhy a varianty, ale vedú i k záveru, že označovanie nádob rytými alebo kolkovanými značkami uplatňovali aj naši domáci hrnčiari.

Z oboch uvedených hľadísk bude územie západného Slovenska veľmi dôležité, preto nálezom kolkovanej keramiky na Slovensku bude treba venovať zvláštnu pozornosť. Najmä systematický výskum ucelených stredovekých objektov bude môcť priniesť do riešenia tejto otázky viac svetla. No i archívny a národopisný výskum sa musí na tejto práci podieľať väčšou mierou ako doteraz.

Poznámky a literatúra

[1] Kraskovská Ľ., *K otázke datovania stredovekej keramiky*, Historica slovaca VI—VII, Bratislava 1948, 135 n.

[2] Polla B., *K problematike vzniku Starého mesta a Banskej Štiavnice*, Slovenská archeológia VI, 1958, 453 n.

[3] Štúdia je výťahom z autorovej diplomovej práce, rozšíreným a doplneným o nové nálezy, získané pracovníkmi Archeologického ústavu SAV v Nitre. Diplomová práca vznikla v Archeologickom seminári doc. dr. J. Dekana v r. 1957 na Filozofickej fakulte UK v Bratislave.

[4] Názvom „kolkovaná" chceme odlíšiť tento druh stredovekej keramiky značkovanej od slovanskej a staršej stredovekej s reliéfnymi znakmi na dne. Ich funkcia a význam nie sú zatiaľ uspokojivo osvetlené.

[5] Archaeológiai értesítő (ďalej len AÉ) 1897, 377.

[6] AÉ 1898, 77.

[7] AÉ 1905, 324.

[8] Kraskovská Ľ., c. št., obr. VI.

[9] Za dovolenie použiť tento materiál ďakujem dr. Ľ. Kraskovskej.

[10] Dekan J., *Výskum na Devine r. 1950*, Archeologické rozhledy III, 1951, 164—168, 175, 176. Pozri aj bulletin z výstavy „Dávny Devín", Slovenské múzeum v Bratislave 1955. Za sprístupnenie tohto materiálu a mnohé rady ďakujem na tomto mieste doc. dr. J. Dekanovi.

[11] Za dovolenie použiť tento materiál a za poskytnuté informácie ďakujem dr. V. Budinskému-Kričkovi.

[12] Zber A. Michalíka v r. 1957.

[13] Zber prom. hist. T. Kolníka.

[14] Z autorovho výskumu na zaniknutej stredovekej osade v Bohatej, okr. Hurbanovo, v r. 1958.

[15] Zber A. Michalíka v r. 1957.

[16] Za upozornenie na tieto nálezy ďakujem prom. hist. Z. Pivovarovej.

[17] Za poskytnuté informácie ďakujem dr. B. Pollovi. Pretože menovaný získal nálezy až po dokončení tejto práce, nemohli byť pojaté do jej rámca.

[18] Szabó K., *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei*, Budapešť 1938, 102; tiež Holl I., *Külföldi kerámia Magyarországon* (XIII.—XVI. sz.), Budapest régiségei XVI, 1955, 166, br. 44.

[19] Schirmer E., *Die deutschen Irdenware des 11.—15. Jahrhunderts im engeren Mitteldeutschland*, Jena 1939, 53.

[20] Tamže.

[21] Molthein A. W., *Beiträge zur älteren Geschichte des Hafnergewerbes in Wien und Niederösterreich*, Kunst und Kunsthandwerk 1905, 553 n., 1910, 385 n., 1927, 81 n.

[22] Molthein A. W., c. št., *Kunst und Kunsthandwerk* 1905, 553 n. V niže uvedenom texte zhrňujem dôležitejšie výsledky a závery tejto práce.

[23] Úplné znenie záznamu z r. 1431, v ktorom sa hovorí o sťažnostiach viedenských hrnčiarov a o nariadení viedenskej mestskej rady, že hrnčiarski majstri sú povinní označovať len jeden druh keramických výrobkov (Eysendachtein), uvádza aj Holl I., v c. št., 166.

[24] Kraskovská Ľ., v c. št., 153 datuje počiatky polievanej — glazúrovanej keramiky do XVI. stor. O potrebe datovať používanie glazúry u nás do skorších čias svedčí napokon i skutočnosť, že vo všetkých okolitých krajinách je glazúra — poleva doložená už v XIV., ojedinele i v XIII. stor.

[25] Holl I., c. št., 147 n. V nižšie uvedenom texte zhrňujem stručne výsledky tejto práce, len pokiaľ sa týkajú kolkovanej keramiky — stať III, 163—190.

[26] Pozri poznámku 21.

[27] Holl I., c. št., obr. 58. V jednom prípade je zaradená i medzi značky viedenských hrnčiarov.

[28] Molthein A. W., c. št., 557.

[29] Holl I., c. št., obr. 57.

[30] Porovnaj so značkami č. 60, 63, 63/1 v c. št. I. Holla, obr. 57.

[31] Porovnaj so značkami v c. št. I. Holla obr. 53, 54.

[32] Holl I., c. št., 168.

[33] Pozri poznámku 6 a 7.

[34] Podľa dr. B. Pollu sa pri súčasnom výskume hradu veľmi často prichádza na nálezy črepov s kolkovanými aj rytými značkami. Dá sa predpokladať, že niektoré zo značiek bude možné prisúdiť viedenským hrnčiarskym dielňam. Aj nález štyroch črepov so značkami na okrajoch (jeden s vyrytou, podobnou značke č. 5 na tab. IV a tri s vybitou, podobnou značke č. 34 v c. št. I. Holla, obr. 57), získaný pri stavbe laboratória rastlinnej biológie na Patrónke, možno podľa obrazu značiek hodnotiť ako nález viedenských výrobkov. Za upozornenie na tento nález ďakujem prom. hist. J. Paulíkovi.

[35] Pifflí A., *K nálezu keramiky na Primaciálnom námestí v Bratislave*, Pamiatky a múzeá I, 1952, č. 2, 62—64.

[36] Podľa informácií dr. B. Pollu.

[37] Archív mesta Bratislavy (sprievodca po zbierkach), Praha 1955, 57—59.

[38] Janouch V., *Dejiny hradu Devína nad Dunajom*. Práca existuje len v rukopise, ktorý sa nachádza v archíve Archeologického ústavu SAV v Nitre.

[39] Molthein A. W., c. št., 558.

[40] Holl I., c. št., obr. 54.

[41] Holl I., c. št., 174.

Zur Frage der mittelalterlichen sog. Stempelkeramik in der Slowakei

Alojz Habovštiak

Das Studium der materiellen Kultur unseres Volkes im Mittelalter steht bei uns erst in den Anfängen. Ausser der Studie von Dr. Ľ. Kraskovská über mittelalterliche Keramik und einige kleinere Arbeiten besitzen wir bei uns gar keine umfangreichere Studie aus diesem Fach. Hingegen wird das Bedürfnis des Studiums des mittelalterlichen archäologischen Materials in unserer neuesten Historiographie immer mehr und mehr betont. Ein wichtiger Teil dessen soll das Studium der mittelalterlichen Keramik sein und das nicht nur als wichtiges Datierungsmittel, sondern auch als wichtige Quelle zur wirtschaftlich-gesellschaftlichen Geschichte unserer Länder.

Die vorgelegte Studie kann beim gegebenen Stand bloss ein bescheidener Beitrag sein zum Studium der mittelalterlichen materiellen Kultur. Es ist der Versuch einer Analyse und Auswertung von Funden der sog. *Stempelkeramik* aus dem Gebiet der Westslowakei auf Grund der Arbeitsergebnisse vom A. W. Molthein und I. Holl. Die Stempelkeramik hat in der gesamten bis jetzt bekannten mittelalterlichen Keramik eine besondere Stellung und Bedeutung. Wie schon der Name sagt, ist es eine besondere Art der mittelalterlichen Keramik, die an der Aussenseite des Randes oder Henkels mit einem *Stempelabdruck* gekennzeichnet ist. Zu ihr reiht man, wie I. Holl bewiesen hat, auch die am Rande mit *einfachen Kerben* bezeichnete Keramik. Ausser den eigentlichen Zeichen wird diese Keramik durch technisch vollkommene handwerkliche Bearbeitung charakterisiert, ferner durch harte Brennung und graphitgraue Farbe, welche den Erzeugnissen einen schönen metallisch glänzenden Anblick verlieh. In der Literatur war sie gewöhnlich als sog. *Wiener Keramik* eingeführt. Neuere Ausgrabungen bringen allerdings ziemlich häufig auch so eine Keramik zum Vorschein, die zwar durch Stempelabdruck oder eingeritzte Zeichen gekennzeichnet ist, doch ähnelt ihr Material im grossen und ganzen sehr dem Material der übrigen gebräuchlichen mittelalterlichen Keramik bei uns. Was die Form anbelangt, handelt es sich überwiegend um Töpfe von grösseren und kleineren Ausmassen mit leicht konischen Unterteil, eiförmig gerundetem Körper, leicht geöffneter, fast zylindrischer Mündung, die mit ausladendem Randwulst abgeschlossen ist (siehe Rekonstruktion auf Taf. III: 6, 7). Seltener treffen wir bei dieser Keramik Krüge an.

Die Funde dieser mittelalterlichen Keramikart wurden schon damals von Forschern beachtet, als für das Studium der mittelalterlichen Keramik im allgemeinen noch kein Interesse vorhanden war. Ältere Funde aus dem Gebiet der Slowakei (Bratislava, Pajštún, Posádka bei Gajary, Zvolenská Slatina) nahm I. Holl in den Rahmen seiner Arbeit auf und wertete sie aus. Bei den bisherigen archäologischen, auf die Vorzeit eingestellten Ausgrabungen und Oberflächenstreufunden stiess man auf neue Funde der Stempelkeramik, die eine erneute Bearbeitung erforderten. Gerade sie bilden die materielle Grundlage der vorgelegten Arbeit. Es sind Funde aus Grabungen Akademiker J. Eisners und Doz. J. Dekans auf Devín, Funde aus der nächsten Umgebung der Tatrabank in Bratislava und Funde aus Geländebegehungen und Rettungsgrabungen der Mitarbeiter des Arch. Institutes der Slow. Akad. d. Wissenschaften zu Nitra in Bojnice (Bez. Prievidza), Bohatá (Bez. Hurbanovo), Bučany (Bez. Hlohovec), Veľké Kostoľany (Bez. Piešťany) und Milanovce (Bez. Nitra). Von den angeführten Lokalitäten verzeichnet die meisten Funde Devín, doch ist ein gewisser Teil von ihnen während der Bombardierung des Slowakischen Museums zu Bratislava im 2. Weltkrieg vernichtet worden und in Verlust geraten. Wenn die übrigen Funde auch mehr oder weniger vereinzelt und zufällig waren, muss der Keramikfund aus *Veľké Kostoľany* besonders hervorgehoben werden, wo zwei Scherben, einer mit eingeritzter (Taf. IV: 3), der zweite mit eingedrückter Marke am Rand (Taf. IV: 11) zusammen mit der übrigen mittelalterlichen Keramik in einem untergegangenen *Töpferofen* nach Angaben von A. Michalík, der diesen Fund gewonnen hat, gefunden wurden. Im ganzen haben wir in diesem Verband 25 Marken, davon sind 5 mit irgendeinem scharfen Gegenstand, wahrscheinlich mit einem hölzernen Töpfermesser in den Gefässrand eingeritzt (Taf. IV: 1—5), die übrigen sind mit einem Stempel eingedrückt. In einem Fall tritt eine eingeritzte Marke zusammen mit einer gestempelten auf (Taf. IV: 25).

Die Marken der ersten Gattung, die eingeritzten, bestehen entweder aus einfachen, parallel liegenden

Einschnitten (Taf. IV: 1, 2), oder aus ihrer Kombination in der Form eines umgekehrten A (Taf. IV: 3), oder X (Taf. IX: 5). Die Muster der eingestempelten Marken stellen am häufigsten das *Kreuzmotiv* in verschiedenen Variationen und mit verschiedenen sekundären Zeichen im kreis- oder schildförmigen Feld dar (Taf. IV: 6—14, 24, 25), ferner den Buchstaben T (Taf. IV: 17—20), den Bruchstaben H (Taf. IV: 21) oder andere Motive ebenfalls in einem kreis- oder schildförmigen Feld (Taf. IV: 15, 16, 22, 23). In der Mehrzahl der Fälle ist bei den Gefässen dieselbe Marke nur einmal auf ein Erzeugnis eingestempelt worden. Doch sind Scherben da, die darauf hinweisen, dass auf ein Erzeugnis auch drei eingestempelt waren (Taf. I: 12; Taf. II: 6, 10; Taf. III: 2), schliesslich sogar fünf gleicher Marken (Taf. I: 6). Sie pflegen einfach nebeneinander eingepresst zu sein (Taf. I: 6, 12; Taf. III: 2) oder in der Form eines Dreiekkes (Taf. II: 6, 10).

Nach dem Gesamtcharakter der Marken wie auch der mit ihnen bezeichneten Keramik ist auf den ersten Blick zu sehen, dass es sich hier um *Erzeugungsstempel* handelt. Für ihre Gesamtbearbeitung, Bedeutung, Provenience und Datierung hat die Arbeit des österreichischen Forschers A. W. Molthein und des ungarischen Archäologen I. Holl eine grosse Bedeutung. A. W. Molthein veröffentlichte wichtiges schriftliches Material zu dieser Frage und zum Teil verwendete er es auch für die Wertung der damaligen Funde an gestempelter Keramik aus Wien. Am wichtigsten aus diesem Material und für die Frage der Marken grundsätzlich ist das Statut aus dem Jahre 1431 für die ältere Hafnerverordnung aus dem Jahre 1412, in welchen ausdrücklich gesagt wird „*... ein jeder hafner den schild Österreich und sein marich slaken und sneiden sol nur auf das eysendachtein ...*" Nach den Bild. mustern der 49 Marken der damals bekannten mittelalterlichen Keramik aus Wien erkannte A. W. Molthein Marken von Wiener, Tullner und Passauer Töpfern und datierte die Erzeugung dieser Keramik rahmenmässig in das XV.—XVI. Jh.

Ein sehr wertvoller Beitrag für das Studium der mittelalterlichen Stempelkeramik ist die Arbeit I. Holls. Der Autor gelangt hier auf Grund von Funden aus Buda, Esztergom, Visegrád und Pomáz, die in mehreren Fällen durch Münzen datiert sind, zu dem wichtigen Schluss, *dass die Gefässe bereits im XIII.—XIV. Jh. bezeichnet wurden.* Diese ältere Entwicklungsphase der Marken repräsentieren seiner Ansicht nach *die eingeritzten Marken.* I. Holl erklärte auch den Zweck und die Variabilität der einzelnen Motive im Markenbild und brachte archäologische Belege dafür, dass die Wiener Töpfer die Anordnung über die Pflicht, nur ‚eysendachtein" zu bezeichnen, häufig überschritten haben. Die Zahl der bis damals bekannten Töpfermarken erweiterte er auf Grund neuer Funde von 49 auf 98 mit zahlreichen neuen Varianten, so dass er ausser der Wiener, Tullner und Passauer auch Töpfermarken sog. unbekannter Töpferwerkstätten feststellte.

Uns auf die Ergebnisse der angeführten Arbeiten stützend, stellen wir fest, dass wir in unserer Keramikware teils *Marken von Wiener und Tullner Meistern* haben, teils *Marken sog. unbekannter Töpfermeister.* Die Wiener werden durch die Marken Nr. 6, 8 und 15 auf Tafel IV dargestellt, welche mit den Marken Nr. 38/1, 62 und 66 bei I. Holl übereinstimmen. Die Marken Nr. 1, 2 und 5 unterscheiden sich von den bis jetzt bekannten Wiener Marken bloss durch die Zahl der Einschnitte. Die Marken Nr. 12—14 auf Tafel IV haben in ihr Bildmuster das Bindenkreuz und einen waagrechten Balken über ihm aufgenommen, welches bei den bis jetzt bekannten Wiener Marken sehr häufig vertreten ist, deswegen sind sie auch als Wiener, bzw. als weitere Varianten der Wiener Marken zu betrachten. Die Marken Nr. 17—20 auf Tafel IV können mit Sicherheit den Tullner Töpferwerkstätten zugesprochen werden. Sie haben nämlich in ihrem Bild in vier Abänderungen das Motiv des Buchstabens T, welcher auch in das Wappen dieser Stadt aufgenommen worden ist.

Die mit den angeführten Marken bezeichneten Erzeugnisse stellen also bei uns Import dar. Prozentuell stammen sie am meisten von Devín, was vor allem durch dessen Nähe zur Donau und zum österreichischen Gebiet zu erklären ist. Im allgemeinen spiegeln jedoch die bisherigen Funde mittelalterlicher Keramik auf Devín und in Bratislava bei weitem nicht richtig die Intensität ihrer Einfuhr hierher wieder, denn mittelalterlichen Funden wurde hier bis jetzt keine gebührende Aufmerksamkeit geschenkt.

Bei den übrigen Marken (Taf. IV: 3, 4, 7, 9—11, 16, 21—23, 25) kann ihre Provenience wegen Mangel an Vergleichsmaterial nicht festgestellt werden. Deswegen werten wir sie als Marken unbekannter Töpferwerkstätten. Das Material der mit diesen Marken bezeichneten Erzeugnisse enthält bloss in drei Fällen Graphit (bei den Marken Nr. 16, 22 und 25 auf Taf. IV), in den übrigen Fällen

ist es die gebräuchliche graue oder die gewöhnliche ziegelrote Keramik, wie sie laufend im Mittelalter auch bei uns gefertigt wurde. Wenn auch in Wien selbst die Töpfer häufig die Anordnung des stadtrates über die Pflicht, nur sog. „Metallgeschirr" zu stempeln, überschritten haben, lassen die häufigen Funde von gestempelter, aber nicht graphitierter mittelalterlicher Keramik, die dem Material und der Form nach sehr nah verwandt mit der übrigen mittelalterlichen Keramik bei uns ist, ahnen, *dass ihr Ursprung vor allem in der heimischen Erzeugung zu suchen ist.* Diese Folgerung bestätigt namentlich der Fund aus Veľké Kostoľany, wo zwei Scherben mit Stempeln (Taf. IV: 3, 11) direkt im Töpferofen gefunden wurden.

Zusammen mit den ausländischen Funden und in Übereinstimmung mit den urkundlichen Berichten bestätigen unsere Funde, dass die gestempelte, namentlich die sog. echte Wiener Keramik im Mittelalter verhältnismässig *selten* war, und dass ihre Funde sich vor allem *in der Umgebung der Donau konzentrieren,* auf welcher sie im Mittelalter ausgeführt wurde.

In der Frage der Datierung können unsere Funde nur rahmenmässig und auf Grund von Vergleichen mit bis jetzt publizierten und genauer datierten Marken aus Ungarn gewertet werden. Vor allem sind die geritzten Marken allgemein als älter zu betrachten. Sie stammen grösstenteils aus dem XIII.—IV. Jh. Die Einfuhr der Keramik mit diesen Marken nach Devín bereits im XIII. Jh. ist ausser der bereits erwähnten Nähe des Devín zu Wien auch damit zu erklären, dass die Burg Devín Ende des XIII. Jh. von österreichischen Grafen von Telesprunn verwaltet wurde, die mit Wien rege Beziehungen unterhielten. Von den gestempelten Marken kann lediglich die Marke Nr. 6 und mit grösster Wahrscheinlichkeit auch die Marken Nr. 8 und 11 auf Taf. IV, die sich auf Scherben mit einem Material aus dem XIV. Jh. fanden, in diese Zeit datiert werden, während die übrigen Marken, sowohl von bekannten als auch unbekannten, ob nun schon aus fremden oder unseren Töpferwerkstätten, für jünger anzusprechen sind und beiläufig in das XV. und XVI. Jh. datiert werden müssen.

Es ist natürlich, dass sich die Zahl der bis jetzt bekannten geritzten und gestempelten Marken durch weitere Funde aus verschiedenen Teilen des Donauraumes, wie Österreich, Ungarn, Mähren und die Slowakei, erweitern wird. Bei künftiger Arbeit mit diesem Material wird es wichtig sein, erstens, zu verfolgen, was für eine Gattung des keramischen Materials die Marken bezeichnen und zweitens, die Bilder der Marken in wirklicher Grösse zu publizieren. Bei der Gesamtbearbeitung dieser Frage werden die Marken in ein einheitliches System eingeteilt werden müssen, das auf Kriterien ihrer *Identität, Ähnlichkeit* und *Unterschiedlichkeit,* wie sie I. Holl in seiner Arbeit genannt hat, aufgebaut ist.

Zugleich kann konstatiert werden, dass die bisherigen Funde der Stempelkeramik aus der Slowakei, obwohl es sich nur um eine bescheidene Anzahl handelt, doch ein wichtiger Beitrag sind für das Studiem der mit ihr zusammenhängenden Fragen und Problematik. Nicht nur dass sie die Vorstellung über die territoriale Verbreitung der sog. Wiener Keramik erweitern und präzisieren und die bisherige bekannte Stempelzahl um neue Arten und Varianten vergrössern, sondern sie führen auch zur Schlussfolgerung, dass *die Gefässbezeichnung mit geritzten und gestempelten Marken auch unsere heimischen Töpfer geltend machten.* Von beiden angeführten Gesichtspunkten aus wird das Gebiet der Westslowakei besonders wichtig sein.

Übersetzt von B. Nieburová

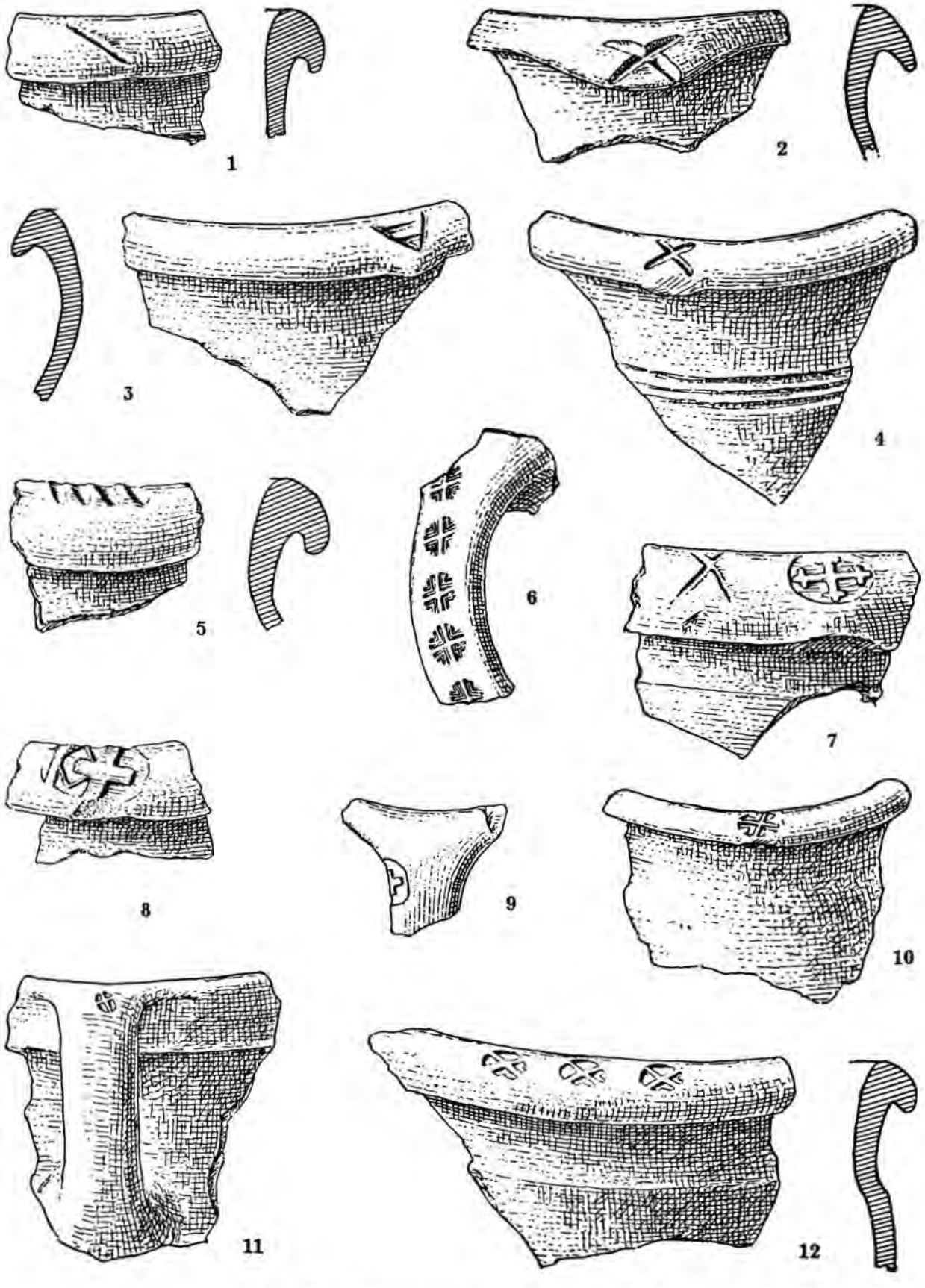

Tabuľka I. — Tafel I. 1, 5, 7, 9, 12 — Devín, 2 — Bojnice, 3 — Bučany, 4 — Veľké Kostoľany, 6, 10, — Bohatá, 8 — Milanovce, 11 — Bratislava (1/2 skutočnej veľkosti 1:2). Kreslila (zeichnete) P. Stankovičová.

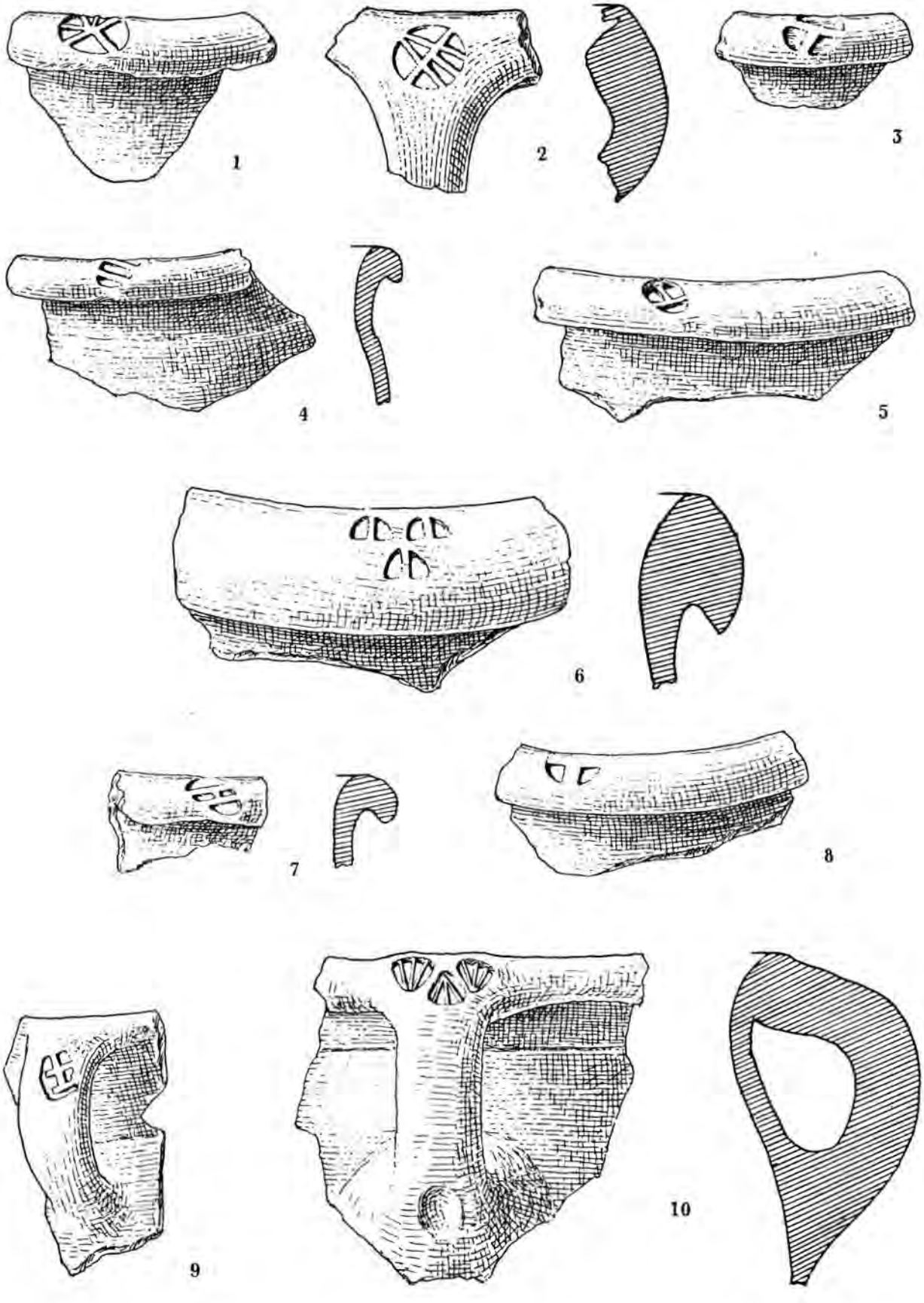

Tabuľka II. — Tafel II. 1—10 — Devín (1/2 skutočnej veľkosti — Grösse 1:2). Kreslila (zeichnete) P. Stankovičová.

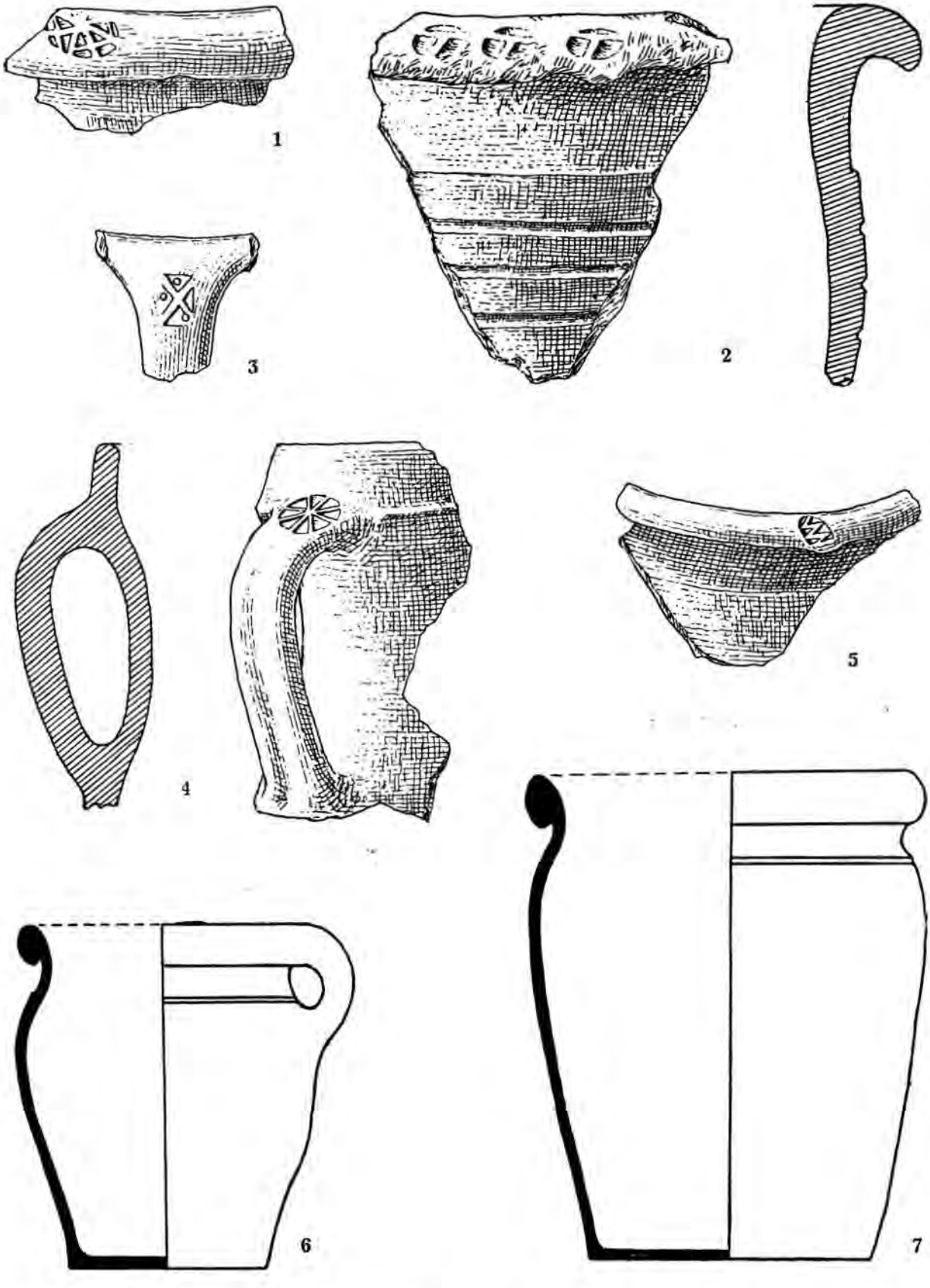

Tabuľka III. — Tafel III. 1—3 — Devín, 4 — Veľké Kostoľany, 5 — Bratislava (1/2 skutočnej veľkosti — Grösse 1:2), 6, 7 — rekonštrukcia tvarov kolkovanej keramiky — Rekonstruktion von Stempelkeramikformen (asi 1/4 skutočnej veľkosti — Grösse etwa 1:4). Kreslila (zeichnete). P. Stankovičová.

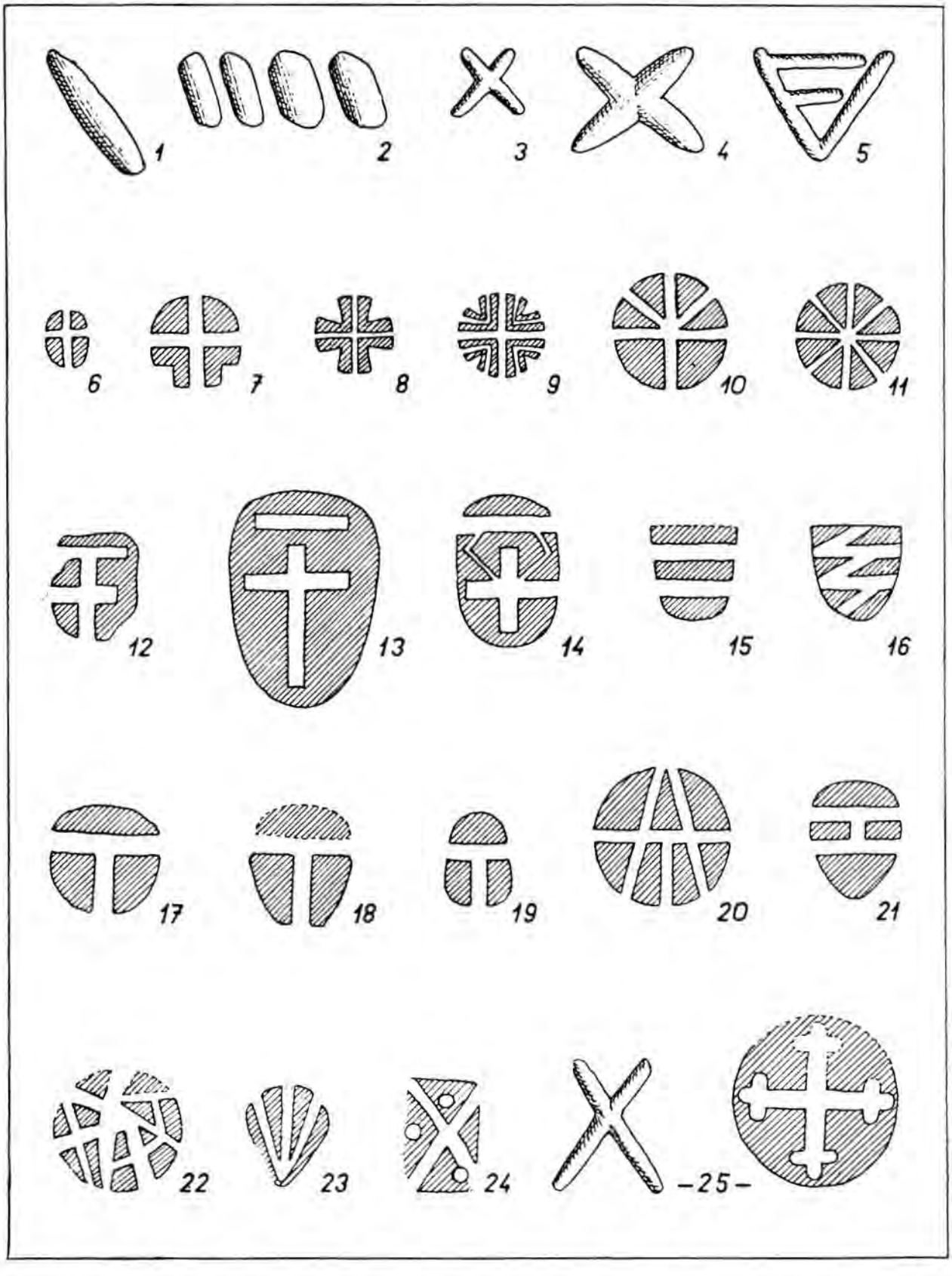

Tabuľka IV. — Tafel IV. 1, 2, 10, 12, 15, 17—25 — Devín, 3, 11 — Veľké Kostoľany, 4 — Bojnice, 5 — Bučany, 6, 13, 16 — Bratislava, 8, 9 — Bohatá, 14 — Milanovce (1—25 v skutočnej veľkosti — 1—25 natürliche Grösse). Kreslila (zeichnete) P. Stankovičová.

DISKUSIE

Nepravý Říman

Fragmentární mramorová hlava, uveřejněná v minulém ročníku *Slovenské archeologie*,[1] je údajně portretem Římana z republikánské doby. Nepochybně stylisace výrazu i jednotlivých detailů připomíná podobizny této epochy a ilusi dojmu, že jde o antiku, může podporovat i zlomkovitý stav zachování.

Měl jsem příležitost památku důkladně prohlédnout, když byla před časem nabídnuta ke koupi pražskému Národnímu museu. Nákupní komise se tehdy usnesla zakoupení nedoporučit, protože se jedná o novověkou práci.

Zopakujme stručně důvody, jež mluví proti zařazení podobizny do starověku. Především povrch mramoru postrádá naprosto jakýchkoliv zevních známek, jež jsou charakteristické pro antiku. V publikaci se tato okolnost vysvětluje údajným čistěním a přepracováním povrchu. Na místech, kde se však na antických mramorech takového novodobé zásahy jasně projevují (tlouštka víček, nadočnicový oblouk, linie ohraničení rtů atd.), není po nich ani stopy a práce tu má stejný svěží ráz jako jinde. Vyhlazení povrchu přitom plně odpovídá základní modelaci. Také způsob opracování mramoru, a to i na místech, kde není důvodů předpokládat novodobý zásah (účes), neodpovídá starověké technice. Rovněž stylisace vlasů, přes svůj klasicistní ráz, nemá přímé obdoby v antice. Konečně i výraz portretovaného přes všechno napodobení starověkých vzorů má jinou — moderní dikci. Hlava je ovšem ve zlomkovitém stavu, ale její poškození v celku i v detailech je zcela určitě nedávného data.

Znamená to, že hlavu je považovat za falsum? Nikoliv. Ohlasy římských portretů byly běžné již v renesanci — patří sem i známá neapolská verse portretu císaře Caracally.[2] Republikánské portréty se hojně kopírovaly v podobiznách klasicismu koncem 18. a začátkem 19. století, kdy podobné práce vytvářeli i někteří maďarští sochaři této doby. To snad může vysvětlit i původ naší hlavy ve sbírkách zámku v Hlohovci.

Ostatně odhalení takových napodobení i vědomých fals je často nesnadné. Svědčí o tom výrazně případ tzv. Maria a Sully z mnichovských sbírek, které ještě Schweitzer považuje za antické.[3] V nedávné studii se dokazuje, že jde o práci 17. století;[4] také zde nemá povrch mramoru žádných objektivních známek pravosti.

Někdy i vynikající znalci římského portretu se dali oklamat. Tak A. Hekler, uznávaná autorita v tomto odvětví, zahrnul do katalogu budapeštských mramorů — tedy sbírky, kterou sám spravoval a byl s ní důvěrně obeznámen — hlavu Římana údajně z doby Neronovy,[5] která je zcela nepochybně až z 19. století, snad z jeho konce. Její povrch postrádá zevních známek pravosti, modelace je povrchní a neantická, psychologické vyjádření moderní.[6]

Nemůžeme tedy hlohovskou hlavu považovat za antiku. Toto zjištění jí však nezbavuje nesporné umělecké hodnoty a zajímavosti.

Jiří Frel

Poznámky

[1] *Slovenská archeológia* VI—2, 1958, 448—452.

[2] Hekler A., *Die Bildniskunst der Griechen und Römer*, Stuttgart 1912, tab. 290.

[3] *Die Bildniskunst der römischen Republik*, Lipsko 1948, F 9 a G 4,obr. 168 nn; srov. též Schmidt E., *BWPr* 103, 1944, passim.

[4] Willemsen F., *JdI* 70 1955 AA 41—58; tam i další falsa.

[5] *Museum der bildenden Künste in Budapest. Die Sammlung antiker Skulpturen.* Vídeň 1929, 127, č. 117.

[6] O otázce byla živá diskuse s maďarskými kolegy; naše stanovisko bezvýhradně potvrdil zesnulý G. Lippold, jehož dopis byl předán archivu budapeštského musea.

Ešte o carnuntskom reliéfe v Mestskom múzeu v Bratislave

V Slovenskej archeológii VI—1, 1958, 239 uverejnil Fr. Křížek poznámky k môjmu článku *Carnuntský reliéf v Mestskom múzeu v Bratislave* (Slovenská archeológia IV—2, 1956, 309), v ktorých sa opiera o mne neznámy článok Wilhelma Kubitscheka *Das Lapidarium des Hieronymus Beck von Leopoldsdorf* (Jahrbuch für Altertumskunde VI, 1912, 103). Kubitschek tam hovorí o zmienenom carnuntskom reliéfe a uvádza dobu jeho nálezu i prvého bratislavského majiteľa Laffranconiho. V tom ma Křížek dopĺňa. Ešte podotýkam, že v inventárnom katalógu Mestského múzea nie je vôbec nič o pôvode reliéfu, jeho kúpe, darovaní a pod. Z ostatného vyzerá ako nový prínos návrh datovania reliéfu do prvej polovice 3. stor.; návrh datovania je zdôvodnený len dedikáciami Neptúnovi, ktoré sú prevzaté z Kubitschekovho článku. V skutočnosti, pravda, hovorím už sám o možnosti datovania do 1. polovice, ale z obšírne uvedených dôvodov som sa rozhodol pre dobu tetrarchov. Doba dedikácií Neptúnovi je celkom neistá. (U jednej doba Alexandra Severa, u dvoch rozhodne nie, u ostatných spoľahlivo nevieme nič.) Ináč odporúčam porovnať si môj článok i resumé s Křížkovou kritikou.

Oldřich Pelikán

RECENZIE

M. K. Karger, Drevnij Kiev, tom I, Očerki po istorii materiaľnoj kuľtury drevnerusskogo goroda, Izdateľstvo Akademii nauk SSSR, Moskva—Leningrad 1958, strán 572, tabúľ 100 a plán Kijeva.

Monumentálna monografia M. K. Kargera *Drevnij Kiev* je vynikajúcim úspechom súčasnej sovietskej archeologickej a historickej vedy. M. K. Karger v nej veľmi starostlivo analyzuje všetky v súčasnej dobe nájdené archeologické pamiatky na území Kijeva v chronologickom rozpätí od najstarších čias až do mongolského vpádu do Kijeva vrátane. Jej veľkou prednosťou je predovšetkým to, že pri interpretácii sa neobmedzuje iba na opis jednotlivých archeologických pamiatok, ako to máme možnosť vidieť u buržoáznych archeológov, ale že na základe interpretácie archeologických pamiatok robí široké historicko-spoločenské závery. Z toho hľadiska jeho monografia má závažný význam nielen pre štúdium dejín Kijeva, „matky ruských miest", ale aj pre štúdium dejín staroruského štátu — Kijevskej Rusi. Jeho monografia však má závažný význam aj z hľadiska európskej archeológie, keďže Kijev ako aj celá Kijevská Rus zohrala významnú úlohu v historických procesoch ranofeudálnej a feudálnej Európy. Monografia M. K. Kargera je súčasne závažným prínosom v celej slovanskej archeológii.

M. K. Karger po vyčerpávajúcej historiografii Kijeva pristupuje k podrobnej analýze archeologických pamiatok nájdených na území Kijeva. Podrobne sa zaoberá pokladmi rímskych mincí i ojedinelými nálezmi rímskeho pôvodu. Na území Kijeva sa v pokladoch a v ojedinelých nálezoch vyskytujú predovšetkým rímske mince z prvých troch storočí n. l. Tieto mince boli objavované už v polovici minulého storočia. V Kijeve sú doložené tieto mince v chronologickom usporiadaní: mince Augusta (27 pred n. l.—14. n. l.), Vespasiana (69—79), Domiciana (81—96), Traiana (98—117), Hadriana (117—138), Antonina Pia (138—161), Marca Aurelia (161—180), Faustiny Mladšej (161—180), Commoda (180—190), L. Septimia Geta (211—212), Philippa Araba (244—249), Traiana Decia (249—251), Volusiana (251—253), Galliena (253—268), Maximiana Daia (305—313), Konstantina I (Veľkého) (306—337), Constanca (337—350), Konstantia II (337—361). Okrem týchto rímskych mincí sa v menšom množstve vyskytujú aj rímske medailóny. Len škoda, že M. K. Karger pri štúdiu rímskych mincí z územia Kijeva neriešil aj problematiku rímskych mincí v širšom rámci v celej podneprovskej oblasti. Je veľmi zaujímavé zistenie predovšetkým ukrajinských archeológov, že rímske mince v Podneprovsku sa v podstate kryjú so zemepisným rozšírením kultúry pohrebných polí čerňachovského typu a v mnohých prípadoch ich nálezy sa priamo viažu na kultúru pohrebných polí čerňachovského typu. Štúdie M. J. Brajčevského (*O rasprostranenii rimskich monet u drevnich vostočnych slavian*, Vestnik drevnej istorii 1954, č. 1, 119 n. *Nekotoryje dannyje ob učastii vostočnych slavian v sobytiach na Dunaje, 248—251 gg. n. e.*, Kratkije soobščenija Instituta archeologii 1954, vyp. 3, 8—13. *Osnovnyje voprosy archeologičeskogo izučenija antov. Kultura polej pogrebenij*, Doklady VI naučnoj konferencii Instituta archeologii, Kiev 1953, 63), V. V. Kropotkina (*Topografija rimskich i rannevizantijskich monet na territorii SSSR*, Vestnik drevnej istorii 1954, č. 3, 152 n.), O. V. Fenina (*Znachidki rimskich monet u Prikarpatii*, Archeolohija V, 1951, 92 n) a ďalších iných archeológov (porov. napr. dielo *Narysy starodavňoji istoriji Ukrajinskoji RSR*, Kyjiv 1957, 338) bezpečne dokázali, že rímske mince v Podneprovsku sa viažu na kultúru pohrebných polí čerňachovského typu. Je iste veľmi zaujímavá skutočnosť, že veľké množstvo rímskych mincí sa vyskytuje práve na území dnešného Kijeva. Je nepochybné, že územie dnešného Kijeva bolo pre svoje výhodné zemepisné postavenie už v rímskej dobe dôležitým obchodným strediskom; táto skutočnosť by mala byť v monografii M. K. Kargera zvýraznená. Súčasná sovietska archeológia pokladá tieto mince takmer jednoznačne za obeživo u ľudu, ktorý bol tvorcom kultúry pohrebných polí čerňachovského typu. Túto skutočnosť pokladáme za potvrdenú aj v tom, že v podneprovskej oblasti došlo k početným imitáciám rímskych mincí. V rímskej dobe bolo Podneprovsko akiste obilnicou pre priľahlé rímske provincie, a to predovšetkým pre Dáciu. Za doklad toho, že predovšetkým poľnohospodárstvo bolo spojujúcim článkom medzi Rímom a Podneprovskom B. A. Rybakov (*Remeslo drevnej Rusi*, Moskva 1948, 42-43) pokladá ruský systém mier. Oprávnene predpokladá, že tieto korenia ešte v tejto odľahlej dobe. B. A. Rybakov uvádza v litroch, že rímskemu amforeu (quadrans) 26,26 odpovedá tak isto 26,26 ruský četverik a rímskej medimne 52,52 ruská polosmina 52,52. Tomuto zisteniu B. A. Rybakova treba venovať zvýšenú pozornosť hlavne preto, lebo amforeus a četverik boli základnými jednotkami miery. Predpoklad B. A. Rybakova je veľmi pravdepodobný už aj preto, lebo Podneprovsko sa v podstate nikdy nenachádzalo v takom úzkom kontakte s Rímskym impériom ako práve v období obehu rímskych mincí v rámci kultúry pohrebných polí čerňachovského typu. Táto skutočnosť nie je iba dokladom úzkych hospodárskych stykov Podneprovska s priľahlými rímskymi provinciami (hlavne s Dáciou), ale aj dobrým svedectvom o vedúcej úlohe slovanského etnika (Anti a Sklavini) v kultúre pohrebných polí čerňachovského typu. Súčasne je aj jedným z dokladov existencie genetickej súvislosti antského obdobia s obdobím Kijevskej Rusi. Je nepochybné, že v rozvoji uvedených hospodárskych a obchodných stykov s priľahlými rímskymi provinciami Kijevu už iba pre veľký počet výskytu rímskych mincí pripadla prvoradá úloha akiste ako dôležitému hospodárskemu stredisku už od I. stor. n. l. M. K. Karger výskyt rímskych mincí na území Kijeva ďalej doplňuje aj ostatnými nálezmi rímskeho pôvodu.

M. K. Karger venuje pozornosť aj jamkovému emailu, ktorý v ojedinelom prípade sa vyskytol aj na území Kijeva (fragment bronzovej fibuly s červeným emailom). Techniku výrobkov s jamkovým emailom, pokiaľ ide o ich pôvod, odvodzuje správne od neskororímskych provinciálnych emailov. Na základe pozorovaní B. A. Rybakova správne poukazuje na to, že každá oblasť, kde sa vyskytujú

emaily — Pobaltsko, Kavkaz, Podneprovsko — sa rozvíjala samostatne. Čiže takto dokazuje miestny domáci pôvod emailárskej techniky a za ich spoločný znak pokladá to, že sa vyvíjali od neskororímskych provinciálnych emailov. Takýto nepochybne správny názor v poslednom čase zdôrazňujú viaceří autori (porov. napr. J. Kudláček, *Kultúra pohrebných polí čerňachovského typu na Ukrajine a antská problematika*, Slovenská archeológia V, 1957, č. 2, 384). Je iste zaujímavé zistenie sovietskych archeológov, že kijevská a perejaslavská oblasť kultúry pohrebných polí čerňachovského typu boli jedným z dôležitých stredísk emailárskej výroby. Potvrdenie skutočnosti, že emailárska technika v Podneprovsku je domácou miestnou technikou (zhotovenou však podľa rímskych predlôh), treba vidieť aj vo veľmi závažnom zistení J. V. Machnovej (*K voprosu o pamiatnikach čerňachovskogo tipa i proreznych vyjemčatych emailach*, Kratkije soobščenija IIMK, vyp. 62, 1956, obr. 53, 1, 1a) vo výzdobnom motíve na nádobe z Buraki (Janušpoľský rajón, Žitomírska oblasť), ktorá patrí do okruhu pamiatok kultúry pohrebných polí čerňachovského typu.

M. K. Karger vo svojej monografii veľmi významnú pozornosť venuje pamiatkam kultúry pohrebných polí čerňachovského typu vyskytujúcim sa na území dnešného Kijeva. Zaraďuje ich do III.—IV. stor. n. l. Významné je zistenie M. K. Kargera o tom, že na území dnešného Kijeva v prvej polovici I. tisícročia n. l. sa vyskytovalo 5 oblastí, jedna od druhej pomerne vzdialených. Popritom však M. K. Karger neprikláňa sa k názoru, že na území Kijeva sa nachádzalo v tejto dobe nejaké obchodné sídlisko. M. K. Karger výskyt pamiatok rímskeho pôvodu na území Kijeva dáva do súvislosti stykov Kijeva s perifériou rímskeho sveta, a to predovšetkým so severným Pričernomorím. Zdá sa však, že výskyt rímskych pamiatok na území Kijeva ako aj v širšej podneprovskej oblasti bude správnejšie dávať do súvislosti s rímskymi výbojmi v Dácii, keďže v rímskej dobe boli nepochybne čulejšie styky s priľahlou oblasťou Dácie ako so severným Pričernomorím. Táto skutočnosť sa vzťahuje predovšetkým na výskyt rímskych mincí v širokej podneprovskej oblasti, ktoré sa do Podneprovska, už aj z hľadiska zemepisného, mohli dostať najskôr z Dácie. Výskyt rímskych mincí s dáckymi výbojmi Rimanov v Podneprovsku už v minulosti správne spojil M. J. Brajčevskij (*Čas obihu rymskoji monety v antskomu suspiľstvi*, Archeolohija, tom VI, Kyjiv 1952, 77, 80). Veľa dôležitého materiálu k takejto nepochybne správnej koncepcii môžeme nájsť aj v štúdii Judity Winklerovej (*Expansiunea economica a Romei în Dacia înainte de cotropirea ei*, Studii si referate privind istoria Romîniei, Partea I—a, 1954. Na str. 152 porov. údaje k V. V. Kropotkinovi, *Klady rimskich monet v Vostočnoj Jevrope*, Vestnik drevnej istorii 1951, č. 4, 243—281). Ako sa ukazuje, výskyt rímskych mincí v Podneprovsku najpravdepodobnejšie súvisí s ekonomickým vzostupom tvorcov kultúry pohrebných polí čerňachovského typu na jednej strane (M. J. Brajčevskij, *Čas obihu* etc., 77) a na strane druhej s tým, že Podneprovsko mohlo celkom reálne byť obilnicou pre priľahlú oblasť Dácie. (Napríklad D. Krandžalov, *Materiály k dějinám zemědělství*, Sovětská historie 1954, č. 1, 125 rozhodne vystúpil zasa proti tomu, že by Podneprovsko v tomto období bolo bývalo obilnicou pre celé rímske impérium, keďže túto úlohu v tejto dobe zohrával Egypt.) Je nepochybné, že v rozvoji týchto obchodných a hospodárskych stykov s Rímom prvoradá úloha pripadla starousadlému obyvateľstvu v Podneprovsku, a to najpravdepodobnejšie Antom a Sklavínom. K tomuto veľmi zaujímavé údaje môžu však priniesť aj archeologické pamiatky, ktoré maďarskí archeológovia pripisujú Sarmatom, a to predovšetkým preto, lebo v tomto tzv. sarmatskom materiáli sa vyskytujú pamiatky veľmi blízke kultúre pohrebných polí čerňachovského typu; okrem toho ani výskyt rímskych mincí v tomto materiáli chronologicky nepresahuje rámec výskytu rímskych mincí v Podneprovsku (k tomuto porov. napr. Párducz M., *A szarmatakor emlékei Magyarországon III*, Archaeologia Hungarica, új folyam XXX, Budapest 1950). Nie je vylúčená možnosť, že na základe tejto skutočnosti sa raz vyčlení aj podiel Podneprovska a iných neslovanských etnických skupín (napr. Sarmatov) na rozvoji obchodných a hospodárskych stykov s Rímom. Neslovanským etnickým skupinám však, ako ukazujú už doterajšie pamiatky, pripadla iba druhoradá úloha. Podľa niektorých naznačených súvislostí sa v protiklade s koncepciou M. K. Kargera, ktorý tieto styky spája predovšetkým so severným Pričernomorím, nazdávame, že ich skôr treba spojiť s rímskymi výbojmi v Dácii.

Monografia M. K. Kargera *Drevnij Kiev* je dôležitá aj z toho hľadiska, že podrobne interpretuje historické pramene k údajnému stredisku Kijeva v rozsiahlej gótskej ríši v Podneprovsku. Vieme, že buržoázna archeologická a historická literatúra predpokladá, že Danparstadir bol strediskom tejto údajnej gótskej ríše so sídlom na území dnešného Kijeva. M. K. Karger pri analýze historických prameňov celkom správne a odôvodnene poukazuje na to, že škandinávske legendy o „dneprovskom meste" sú neskorším prenesením údajov historicky reálneho staroruského Kijeva do minulosti. Treba uviesť, že takýto názor je v plnom súlade aj s príslušnými archeologickými pamiatkami, keďže pre široku podneprovskú oblasť sa v prvej polovici I. tisícročia n. l. nevyskytujú typicky gótske pamiatky a tým menej ich potom možno doložiť pre samo územie Kijeva. Týmto hypoteticky predpokladaný Danparstadir ako Hermanarichovo stredisko rozsiahlej gótskej ríše v Podneprovsku v poňatí M. K. Kargera v skutočnosti je mýtom. Pri tomto konštatovaní treba za veľký klad v diele M. K. Kargera pokladať predovšetkým to, že venoval náležitú pozornosť analýze historických prameňov, ktoré odmietajú údajnú existenciu Kijeva ako strediska gótskej ríše v Podneprovsku.

V monografii M. K. Kargera významná je časť zaoberajúca sa s tzv. „antským obdobím" v dejinách Kijeva. Je to obdobie výskytu lúčových fibúl, antropomorfných fibúl a dutých, na koncoch rozšírených náramkov. Lúčové a antropomorfné fibuly, ktoré sa vyskytujú v širšej podneprovskej oblasti, staršia buržoázna archeológia jednoznačne spájala s pobytom Gótov v Podneprovsku. M. K. Karger vychádzajúc z priekopníckych štúdií B. A. Rybakova dokazuje ich miestny podneprovský pôvod. Zhodne s B. A. Rybakovom vychádza z toho, že pre tieto fibuly ako predlohy slúžili bosporské lúčové fibuly, ktorých počiatky spadajú do prvej polovice VI. stor. n. l. Dokazuje, že v VII.—VIII. stor. lúčové fibuly sa vyvíjajú v zložité kompozície z antropomorfných figúr, vtákov, zvierat a zmijí a strácajú podobu so svojimi prototypmi. Na základe širokého porovnávacieho materiálu antropomorfnú fibulu z Kijeva nezaraďuje do staršieho obdobia ako VII. stor. n. l. Pokiaľ ide o vznik podneprovských lúčových fibúl, koncepcia M. K. Kargera ako aj ostatných sovietskych vedcov (napr. B. A. Rybakov, M. J. Brajčevskij a iní), ktorí dokazujú ich miestny domáci podneprovský pôvod, je nepochybne správna. Ako

predlohy pre tieto fibuly slúžili aj bosporské lúčové fibuly (autor týchto riadkov ich mal možnosť vidieť v Ermitáži v Leningrade), avšak, ako sa zdá, nemožno považovať za predlohy pre podneprovské lúčové fibuly iba bosporské lúčové fibuly. Bosporské lúčové fibuly majú už veľmi vyvinuté tvary. Je veľmi pravdepodobný a celkom odôvodnený názor, že okrem bosporských predlôh treba počítať aj s gótskymi predlohami, keďže v gótskej oblasti tieto fibuly sú jednoduchšie a aj chronologicky staršie. A okrem toho na niektorých týchto jednoduchých lúčových fibulách sa v gótskej oblasti vyskytuje aj runové písmo, ako napr. na fibule z Freilaubersheimu (porov. Edmund Weber, *Kleine Runenkunde*, Berlin 1941, obr. 1, str. 11). V podneprovskej oblasti tieto lúčové fibuly v skutočnosti tvoria jeden uzavretý celok a preto ich nevyhnutne treba pokladať za domáce výrobky a za ich tvorcov najpravdepodobnejšie treba pokladať domáce obyvateľstvo v Podneprovsku, z ktorého na prvom mieste pripadajú do úvahy predovšetkým slovanskí Anti. Obdobie rozšírenia sa týchto lúčových fibúl chronologicky zapadá do VI.—VII. stor., t. j. do obdobia, keď o pobyte Gótov v Podneprovsku z historického a ani z archelogického hľadiska už vôbec hovoriť nemôžeme. Táto skutočnosť je tak isto jedným z bezpečných dokladov pre slavinitu týchto fibúl. Slavinita podneprovských lúčových fibúl v poslednom čase je potvrdená novými objavmi takýchto fibúl v Novgrade v Bulharsku (k jej vypublikovaniu porov. Ž. N. Vážarova, *O proischoždenii bolgarskich pachotnych orudij*, Moskva 1956, obr. 13, str. 34), v Moresti v Sedmohradsku (k jej vypublikovaniu porov. J. Kudrnáč, *Slované na území bývalé Dácie*, sborník *Vznik a počátky Slovanů I*, Praha 1956, obr. 10, str. 278) a Z Stenjevca v Juhoslávi, (porov. Zd. Vinski, *Gibt es frühslawische Keramik aus der südslawischen Landnahme?*, Archaeologia Jugoslavica I, Societas archaeologica Jugoslaviae, Beograd MCMLIV, obr. 1, str. 79). Tieto nové nálezy lúčových fibúl podneprovského typu ďalej pekne potvrdzujú koncepciu M. K. Kargera o ich podneprovskom pôvode a tak isto aj ich slavinitu. V rámci štúdia tzv. „antského obdobia" v dejinách Podneprovska v monografii M. K. Kargera veľmi dôležité sú nálezy strieborných náramkov s plnými a dutými rozšírenými a tepanými koncami. Vyskytli sa na území Kijeva a sú častejšie doložené v pokladoch z VIII. stor. n. l. Tieto strieborné náramky sú zhotovené veľmi jednoduchou formou. Vyvinuté typy takýchto strieborných dutých náramkov s rozšírenými koncami v ojedinelých prípadoch sa vyskytujú aj v inventári keszthelyskej kultúry a aj v pamiatkach byzantského pôvodu, ako napr. v poklade byzantského kovotepca v Zemianskom Vrbovku na Slovensku. M. K. Karger tieto pamiatky ako aj lúčové a antropomorfné fibuly z územia Kijeva chronologicky zaraďuje do obdobia VII.—VIII. stor. n. l. Na základe týchto pamiatok M. K. Karger pripúšťa možnosť, že v tzv. „antskom období" sa na území Kijeva nachádzali nejaké slovanské sídliská. Pre VI.—VII. stor. n. l. sa však doteraz nevyskytujú pamiatky keramiky na území Kijeva, ktoré by bolo možné bezvýhradne pripísať slovanskému etniku. Túto skutočnosť prizná aj sám M. K. Karger, keďže sa neprikláňa k názoru, že nálezy z Kiselevky v Kijeve možno zaradiť už do VI.—VII. stor. n. l.

M. K. Karger neprikláňa sa ani k názoru, že by bolo možné zaradiť už do VI.—VII. stor. keramiku zo sídliska Luka Rajkoveckaja alebo spodné vrstvy Rajkoveckého gorodišča. K názorom M. K. Kargera, pokiaľ ide o štúdium keramického materiálu vzťahujúceho sa k VI.—VII. stor., treba uviesť, že uvedené ťažkosti sa vyskytujú v širšej podneprovskej oblasti, ak, pravda, máme na mysli keramické typy charakteristické pre historicky slovanskú známu kultúru. S uvedenou problematikou už v minulosti, ako vieme, zaoberal sa M. J. Brajčevskij (*Archeolohični materialy do vyvčenňa kultury schidnoslovianskych plemen VI—VII st. st.*, Archeolohia, tom IV, 1950, 27 n.). Ako sa zdá, uvedenú problematiku možno zatiaľ riešiť iba v širších súvislostiach. K jej riešeniu veľa nového závažného archeologického materiálu priniesla predovšetkým novšia rumunská archeológia. V tejto súvislosti je veľmi závažná a podnetná posledná štúdia Marie Chişvasi-Comşovej (*Slavii de răsărit pe teritoriul R. P. R. şi pătrunderea elementului romanic în Moldova pe baza datelor arheologice*, Studii şi cercetări de istorie veche 1958, tomul IX, č. 1, 73 n.), ktorá slovanskú keramiku typu Hlincea I spája s keramikou typu Luka Rajkoveckaja na území Ukrajiny a zaraďuje jej spodnú hranicu už do druhej polovice VII. stor. Koncepcia M. Chişvasi-Comşovej je veľmi závažná práve preto, že k svojmu datovaniu dospela na základe štúdia komplexu archeologických pamiatok a potom hlavne preto, že pomáha bližšie chronologicky určiť aj pamiatky bezpečne slovanskej známej keramiky aj v samej podneprovskej oblasti. Keramiku typu Hlincea I a Luka Rajkoveckaja zaraďuje do doby od druhej polovice VII.—IX. stor. Podľa uvedených súvislostí naznačenú keramiku v podneprovskej oblasti ako aj v oblasti Moldavska a Rumunska možno datovať už do druhej polovice VII. stor. Popritom nevyhnutne treba súhlasiť s názorom M. K. Kargera, že štúdium materiálnej kultúry východného Slovanstva VI.—VIII. stor. je jednou z najdôležitejších úloh sovietskej archeológie.

V monografii M. K. Kargera významná je tretia kapitola, ktorá sa zaoberá problematikou slovanských sídlisk VIII.—X. stor. na území Kijeva. Sú to hlavne pamiatky z gorodišča na Andrejevskej gore, odkiaľ pochádza starobylá slovanská keramika v ruke zhotovená a datovaná M. K., Kargerom do VIII.—IX. stor. Pripúšťa však možnosť, že táto keramika je ešte staršieho dáta. M. K. Karger aj priekopu z územia tzv. Vladimírovho mesta v Kijeve datuje do VIII.—X. stor. Polozemnica na Andrejevskej gore (VIII.—X. stor.) je svojím štvorhranným tvarom veľmi blízka podobným zemniciam známym v kultúre romensko-borševského typu. Na základe porovnávacieho štúdia v širšej podneprovskej oblasti M. K. Karger priraďuje keramiku z Kiselevky s analogickou keramikou z konca VIII.—X. stor. na pravom brehu Dnepra ku keramike romensko-borševského typu a celkom oprávnene dokazuje, že romenská kultúra nie je výlučnou zvláštnosťou iba na ľavom brehu Dnepra v VIII.—X. stor. Na základe štúdia hradisk na území Kijeva dokazuje, že legenda o troch bratoch — zakladateľoch mesta — odráža reálnu historickú skutočnosť niekoľkých samostatných sídlisk na území Kijeva, ktoré sa neskoršie zliali v jedno veľké mesto. Ako sa ukazuje, VIII.—X. stor. je u východných Slovanov, a to nielen v podneprovskej oblasti, obdobím, v ktorom sa predchádzajúce staršie sídliská urýchlene zlievajú v jednotné mestá (k tomuto veľa dokladového materiálu možno nájsť v monografii M. N. Tichomirova, *Drevnerusskije goroda*, Moskva 1956). Proces zlievania sa predchádzajúcich sídlisk v jednotné mestá je nepochybným odrazom feudalizačného procesu, ktorý má svoje korene nepochybne už pred vznikom staroruského štátu (Kijevskej Rusi). Vieme, že väčšina staroruských miest

vznikla a vyvíjala sa predovšetkým na základe rozvoja remesla. Len škoda, že M. K. Karger pri Kijeve bližšie nešpecifikoval, či Kijev vznikol na základe rozvoja remesla alebo obchodu. Významné sú aj nálezy arabských a byzantských mincí na území Kijeva. Vzhľadom na to, že na území Kijeva sa našlo len málo byzantských mincí, vyslovuje domnienku, že byzantsko-ruské styky v IX.—X. stor. neboli také významné, ako sa doteraz predpokladalo. S týmto konštatovaním M. K. Kargera nemožno však bezvýhradne súhlasiť; X. storočie je totiž dobou čulých hospodárskych a kultúrnych stykov Kijevskej Rusi s Byzantskou ríšou, o čom napr. veľmi výrazne svedčia aj rusko-byzantské zmluvy z rokov 907, 911, 944, 970. Pri Kargerovej analýze arabských a byzantských mincí treba za závažný nedostatok pokladať predovšetkým to, že pri nich neuvádza nijaké metrické údaje, a tak nemôžu byť podkladom pre nejaké bližšie ekonomické závery. Významné sú niektoré pozorovania M. K. Kargera, pokiaľ ide o výskyt orientálnych mincí na území Kijeva. Dokazuje, že obchodné styky Kijeva a stredného Podneprovska s Orientom, a to predovšetkým so Strednou Áziou, začali sa rozvíjať až vtedy, keď volžská obchodná cesta už začala upadať. Pri štúdiu výskytu arabských mincí mal M. K. Karger venovať väčšiu pozornosť rozvoju medzinárodných obchodných stykov, v ktorých Kijevu ako dôležitému obchodnému stredisku pripadla vo východnej Európe prvoradá úloha, ako na to ukazujú najnovšie archeologické objavy a tak isto aj známe historické zprávy.

Pri štúdiu tretej kapitoly monografie M. K. Kargera v skutočnosti vidíme, že Kijevu a širšej podneprovskej slovanskej oblasti treba pripísať celoeurópsky význam. Je to obdobie, keď z Podneprovska prebieha ďalšia migrácia slovanských kmeňových útvarov smerom južným na Balkánsky polostrov s kultúrou romensko-borševského typu (porov. napr. M. Petrescu-Dîmboviţa, *Rezultatele ultimelor cercetări ale arheologilor sovietici cu privire la aşezările de tip Romen-Borşevo şi importanţa lor pentru arheologia R. P. R.*, Studii şi cercetări de istorie veche 1954, tomul V, č. 3—4, 531 n. Zhrnujúcu štúdiu k tejto problematike porov. u J. Kudrnáča, *Slované na území bývalé Dácie*, sborník *Vznik a počátky Slovanů I*, Praha 1956, 259 n. K sídliskám romensko-borševského typu v širších súvislostiach porov. A. Pitterová, *Staroslovanské velkorodinné domy*, sborník *Vznik a počátky Slovanů II*, Praha 1958, 305 n.); konečne je to obdobie, keď vzniká jeden z najmohutnejších slovanských štátnych útvarov v ranofeudálnej Európe so strediskom v Kijeve. Nazdávame sa, že z tohto dôvodu tieto časti v monografii M. K. Kargera mali byť spracované v širších európskych súvislostiach.

Pre štúdium dejín Kijeva a vôbec Kijevskej Rusi je závažná predovšetkým štvrtá kapitola, v ktorej veľmi podrobne analyzuje problematiku dejín štúdia kijevského pohrebiska z IX.—X. stor., jeho topografiu, hlavné typy pohrebísk, radové pohrebiská (žiarové), pohrebný rítus a inventár radových pohrebísk, hroby bohatých družinníkov, hroby bohatých žien, datovanie kijevského pohrebiska a konečne problematiku etnickej príslušnosti mohylových zrubových hrobov. Kapitola o kijevskom pohrebisku je veľmi závažná aj z toho hľadiska, že sa tu publikuje celý komplex hrobového inventára s podrobnou nálezovou zprávou. Táto kapitola je závažná predovšetkým pre vyjasnenie doteraz ešte úplne do detailov nevyjasnenej problematiky o normanskom vplyve v dejinách Kijeva a širšie v počiatočných dejinách staroruského štátu alebo Kijevskej Rusi. Materiál škandinávskeho pôvodu, ktorý M. K. Karger publikuje, v skutočnosti ukazuje na minimálny vplyv škandinávskeho elementu v kultúre Kijeva a Kijevskej Rusi. Tak napr. nepochybne škandinávskeho pôvodu (v hrobových celkoch z IX.—X. stor.), sú bronzové oválne fibuly (čerepachoidnyje fibuly), ktoré sú v škandinávskej oblasti pomerne bežne rozšíreným šperkom ženských hrobov. Dve takéto bronzové fibuly sa vyskytli v hrobe 124 (porov. obr. 45), v hrobe 125 (porov. tab. XXIX) a v troch prípadoch ako ojedinelé nálezy (porov. tab. XXX). Zo starších ruských autorov už V. I. Sizov (*Kurgany smolenskoj gubernii*, vyp. 1, *Gnezdovskij mogilnik bliz Smolenska*, Materiály po archeologii Rossii, č. 28, S. Peterburg 1902, 35) správne poukázal na to, že oválne fibuly predstavujú charakteristickú ženskú ozdobu z doby Vikingov. Podobnú fibulu z Kijeva datuje do X.—XI. stor. (str. 37). Podľa predpokladov V. I. Sizova tieto oválne fibuly vyskytujúce sa na Rusi ukazujú na kultúrny vplyv Škandinávie. Na Rusi tieto oválne fibuly okrem Kijeva sa vyskytujú v Gnezdove (posledne fragment takejto fibuly objavil aj D. A. Avdusin), Dvinsku, Murome, Michailove a Starej Ladoge (v priladožskej oblasti už v minulosti im venoval významnú pozornosť V. I. Ravdonikas). Ak vychádzame z toho, že šperky boli častokrát predmetom obchodu, potom tento výskyt oválnych fibúl z Kijeva i z ostatnej Rusi treba pokladať za importy zo škandinávskej oblasti, v ktorej ich máme doložené v hojnom množstve, podobne aj v Anglicku, Dánsku a pod.; teda všade tam, kde je pobyt Vikingov aj historicky doložený. V Kijeve i na Rusi ich však nemožno pokladať za doklad nejakého významného kultúrneho vplyvu škandinávskej oblasti, pretože sa tam neudržali a okrem toho úplne zanikajú v mase ostatných bezpečne slovanských pamiatok. Tieto importy zo škandinávskej oblasti na Rusi v XI. stor. úplne zanikajú a strácajú sa. Pri tejto príležitosti D. A. Avdusin (*Neonormanistskije izmyšlenija buržoaznych istorikov*, Voprosy istorii 1953, č. 12, 119) poukázal na to, že ženské ozdoby boli predmetom obchodu severných krajov so Smolenskom a pravdepodobne s týmito predmetmi obchodovali najatí variažskí bojovníci. Toto pozorovanie, ako sa ukazuje, treba rozšíriť veľmi pravdepodobne okrem Smolenska (Gnezdovo) aj na ostatné staroruské mestá a hlavne na Kijev. Na základe štúdia ojedinele sa vyskytujúcich oválnych fibúl z Kijeva i ostatnej Rusi v ničom nemožno stáť na stanovisku, že ich mŕtvi majitelia sú škandinávskeho pôvodu, ako sa nazdáva buržoázna archeológia (napr. T. J. Arne). Toto sa vzťahuje na všetky šperkárske výrobky, v ktorých badať škandinávske vzory. Sú to po oválnych fibulách predovšetkým prstencovité fibuly (bronzové a strieborné) s predĺženou ihlicou, aké sa vo viacerých prípadoch vyskytli aj v Kijeve, ako napr. v hrobe 108 (tab. XV), 112 (tab. XXII) a v hrobe 116 (obr. 36). Aj pri týchto šperkoch je typické, že sa nachádzajú v mase ostatného slovanského materiálu a v tomto úplne zanikajú. Je iste veľmi zaujímavé, že takáto prstencovitá fibula s predĺženou ihlicou (v hrobe 108) sa vyskytla v súvislosti s veľkým počtom strieborných ozdobných kovaní, ktoré sa v analogických tvaroch inakšie pomerne bežne vyskytujú v staromaďarských jazdeckých hroboch. Aj táto skutočnosť môže byť jedným z dokladov toho, že spomínané šperkárske výrobky boli v skutočnosti na Rusi dokladom výmeny a nie dokladom pobytu Normanov. Takáto prstencovitá fibula s predĺženou ihlicou sa vyskytla aj v Gnezdove (porov. V. I. Sizov, l. c., tab. I, č. 5). Publikácia týchto šperkárskych výrobkov v mono-

grafii M. K. Kargera s celými komplexami ostatných archeologických pamiatok je veľmi závažná predovšetkým z toho hľadiska, že celkom oprávnene na minimum redukuje predpokladaný civilizačný vplyv škandinávskeho šperkárstva a tým aj škandinávskej kultúry v kultúre Kijeva a vôbec v ostatnej Kijevskej Rusi. Je dobrým argumentačným materiálom proti koncepciám T. J. Arneho (*La Suède et l'Orient*, Uppsala 1914. *Die Warängerfrage und die sowjetrussische Forschung*, Acta archaeologica, vol. XXIII, 1952, København, 138—147), B. Nermana (*Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit*, Stockholm 1929), E. Kivikoskiovej (*Studien zu Birkas Handel im östlichen Ostseegebiet*, Acta archaeologica, vol. VIII, 1937, København, 229 n.), G. Vernadského (*History of Russia*, New Haven, Yale University Press 1948), A. Stender—Petersena (*Varangica*, Aarhus 1953. *Die vier Etappen der russisch-wärängischen Beziehungen*, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 1954, Neue Folge, Band 2, 137—157. Ku kritike názorov A. Stender—Petersena porov. J. Kudláček, Historický časopis SAV, VII, 1959, č. 1, 132) a ostatným bádateľom, ktorí príliš zveličujú a preceňujú vplyv normanskej kultúry v dejinách Kijeva a Kijevskej Rusi vôbec. Na základe týchto údajov presvedčivo vyznieva hodnotenie možných pamiatok škandinávskeho pôvodu nájdených v Kijeve. Tieto pamiatky podľa správneho hodnotenia M. K. Kargera ukazujú v podstate na bezvýznamné miesto škandinávskej kultúry v živote sociálnych špičiek kijevskej spoločnosti v IX.—X. stor., nehovoriac už o tom, že v masách mestského obyvateľstva sa nevyskytujú nijaké črty normanského vplyvu.

V monografii M. K. Kargera za veľmi významné treba pokladať kompletnú publikáciu hrobov bohatých družinníkov z Kijeva. Tieto časti sú veľmi dôležité predovšetkým na odmietnutie tradične sa udržujúcich názorov buržoáznej archeológie a histórie, podľa ktorej tzv. družinné pohrebiská nachádzané v najvýznamnejších staroruských mestách (napr. Gnezdovo—Smolensk, Ladoga, Černigov a hlavne Kijev) sú normanskými pohrebiskami, v ktorých mala byť údajne pochovaná vládnúca vrstva normanských bojovníkov na Rusi. Tieto hroby družinníkov vo východnej Európe sa objavujú v IX.—X. stor. a M. Brajčevskij (*Antskij period v istoriji schidnych slovian*, Archeolohia, tom VII, 1952, 32) hľadá ich počiatky už v antskej spoločnosti. Podrobná analýza týchto družinných hrobov však v skutočnosti ukazuje bezpečne na to, že v nich treba vidieť predovšetkým pochované miestne domáce obyvateľstvo. Toto možno bezpečne doložiť na podklade archeologického materiálu z Gnezdova, Černigova a teraz podľa M. K. Kagerom publikovaných archeologických uzavretých celkov aj pre Kijev. Nepatrný výskyt škandinávskych pamiatok v obrovskej mase slovanských pamiatok umožňuje oprávnene domnievať sa, že počet ruskými kniežatmi najatých normanských bojovníkov v skutočnosti mohol byť iba veľmi nepatrný. Archeologické údaje súčasne ukazujú aj na to, že eventuálne najatí normanskí bojovníci nemohli mať v staroruskej družine nijaké privilegované postavenie (porov. bližšie J. Kudláček, *Boj sovietskej archeológie proti normanizmu*, Časopis pro slovanské jazyky, literaturu a dějiny SSSR, 1956, č. 3, 432). A okrem toho niet nijakých historických dokladov, ktoré by potvrdzovali, že Normani na Rusi vlastnili základné výrobné prostriedky, t. j. pôdu. Rozsiahle družinné pohrebiská v Gnezdove i v Kijeve v skutočnosti potvrdzujú názor, že v nich v podstate treba vidieť pochovanú miestnu špičku domáceho miestneho obyvateľstva. Napríklad podľa A. N. Nasonova (*„Russkaja zemľa" i obrazovanije territorii Drevnerusskogo gosudarstva*, Moskva 1951, 163) v starom Smolensku, t. j. Gnezdove, v IX.—XI. stor. sa vytvorila silná feudálna trieda (znať), ktorá vyrástla z domáceho miestneho koreňa. Podnetný je aj pokus D. A. Avdusina (*Raskopki v Gnezdove*, Kratkije soobščenija IIMK, XXXIII, 1951, 80) vyčleniť jednotlivé sociálne skupiny družinníkov v Gnezdove. Za určitý nedostatok v inakšie precíznej analýze materiálnej kultúry družinných hrobov treba pokladať to, že sa M. K. Karger nepokúsil podrobnejšie vyčleniť jednotlivé kategórie sociálnych špičiek, resp. sociálnej hierarchie družinných hrobov. Ak vychádzame z toho, že obdobie, do ktorého zapadajú hroby kijevských družinníkov, bolo obdobím silného feudalizačného procesu nielen v Kijeve, ale aj v ostatnom staroruskom štáte, potom je celkom pochopiteľné, že uvedený proces sa musel odraziť celkom zákonite aj v postupnom sociálnom a triednom rozčlenení kijevských družinníkov. Je nepochybné, že takéto závery na takom rozsiahlom a rôznorodom pohrebisku, aké je kijevské pohrebisko možno robiť. Ako ukazujú archeologické materiály z Kijeva, pravdepodobne v kijevských družinných hroboch bude treba počítať aj s určitou, i keď v podstate nepatrnou etnickou rôznorodosťou. Poprítom však hlavná masa družinníkov pochovaných v Kijeve je nepochybne domáceho slovanského pôvodu.

Pohrebisko družinníkov pri Desatinnej cerkvi svojím významom presahuje rámec dejín Kijeva a Kijevskej Rusi. Je kľúčom k vyriešeniu rôznych otázok; je to napr. vytváranie domácich horných špičiek spoločnosti, úloha normanského elementu v dejinách kultúry a spoločnosti u východných Slovanov, materiálna kultúra slovanského obyvateľstva atď. Veľký význam týchto družinných hrobov s dvojakým pohrebným rítom (zrubové a žiarové družinné hroby) treba vidieť aj v tom, že v podneprovskej oblasti sa zistila úzka súvislosť pohrebného rítu družinných hrobov s pohrebným rítom predchádzajúcej doby. Okrem toho M. K. Karger naznačuje aj existenciu prechodného pohrebného rítu, čo je nepochybne veľmi významným konštatovaním. To v skutočnosti môže ukazovať na bezpečnú slavinitu prevažnej časti týchto družinných hrobov. Typickým znakom normanistov bolo hlavne to, že na základe izolovaného výskytu pamiatok škandinávskeho pôvodu boli ochotní pripísať celé pohrebisko normanským bojovníkom. Takéto závery sa robili predovšetkým na základe výskytu mečov, násadcov na meče (Schwertorthand) a iných pamiatok. Preto M. K. Karger mal týmto pamiatkam venovať zvýšenú pozornosť, podrobne ich analyzovať za použitia rozsiahleho porovnávacieho materiálu, čo však v jeho monografii nenachádzame. Mohol porovnať násadce mečov, ktoré sa vyskytujú v pribaltickej oblasti i vo vyslovene škandinávskej oblasti (k niektorým ukážkam porov. napr. v monografii B. Nermana, *Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit*, Stockholm 1929). V súčasnej dobe sa v archeologickej literatúre nezriedka vyskytujú napr. názory, že tieto násadce na meče v európskej oblasti sú v mnohom staroruského pôvodu. Novší objav strieborného násadca meča z Puteli (Lotyšská SSR) z XI. stor. Ch. A. Moora (*Vozniknovenije klassovogo obščestva v Pribaltike*, Sovetskaja archeologija XVII, 1953, 126, obr. 13) napr. pokladá za výrobok ruského majstra a ďalej uvádza, že má jedinú analógiu v kniežacom družinnom hrobe v Desatinnej cerkvi

v Kijeve. I tu i pri nálezoch prilieb sa ukazuje, že rozhodujúci význam akíste mala oblasť Kijevskej Rusi. Najnovšie na túto skutočnosť poukazujú poľskí autori pri nálezoch prilieb v Poľsku a uvádzajú, že sa dovážali z Kijevskej Rusi (porov. napr. *Istoria Polski*, 38, 75). To všetko bezpečne ukazuje na vysokú vyspelosť výroby zbraní — mečov, násadcov na meče a prilieb — v Kijevskej Rusi. Nazdávame sa, že aj ojedinelý výskyt tohto druhu archeologických pamiatok pre svoj závažný význam musí byť nevyhnutne analyzovaný na podklade širokého porovnávacieho materiálu. Je bezpečným dokladom toho, že výroba zbraní v Kijevskej Rusi má širší slovanský význam.

Najzávažnejšou kapitolou knihy je štvrtá kapitola, v ktorej autor publikoval a analyzoval pamiatky z kijevských družinných hrobov. Tieto pamiatky, ako sme videli, majú európsky význam. Je veľkou zásluhou M. K. Kargera, že odbornej archeologickej verejnosti sprístupnil celé komplexy archeologických pamiatok družinných hrobov v Kijeve; táto okolnosť umožní ešte detailnejšie rozpracovať kľúčové otázky staroruských dejín.

Niektoré pamiatky maďarského rázu, vyskytujúce sa predovšetkým v staromaďarských jazdeckých hroboch, ktoré publikoval vo svojej monografii M. K. Karger, vedú nás k myšlienke, či možno počítať aj s určitým pobytom Maďarov v Kijeve. V tejto súvislosti určité náznaky sa vyskytujú aj v samej staroruskej kronike *Povesť vremennych let*, a to k roku 882. K tomuto roku *Povesť vremennych let* spomína horu Ugorskoje, kde sa nachádza Olmin dvor. Len škoda, že M. K. Karger sa touto problematikou vo svojej monografii nijako bližšie nezaoberá. Naposledy, ako vieme, sa ňou podrobnejšie zaoberal G. Vernadsky (porov. G. Vernadsky — M. de Ferdinandy, *Studien zur ungarischen Frühgeschichte. I. Lebedia. II. Álmos.* Südosteuropeische Arbeiten, č. 47, München 1957. Porov. k tomuto zprávu v Československom časopise historickom 1959, č. 1, 174). G. Vernadsky prichádza k názoru, že údaj autora *Povesti vremennych let* o hore Ugorskoje a o Olminom dvore treba interpretovať v tom zmysle, že tu treba hovoriť o pobyte Uhrov a Olmin dvor zasa dáva do súvislosti s menom Olma z Almus alebo Olom, t. j. s otcom Árpáda. Olmin dvor pokladá za Almusov palác, ako hlavné sídlo v období uhorského panstva v Kijeve. M. K. Karger mal k týmto názorom zaujať stanovisko. Archeologický materiál z družinných hrobov, ktorý M. K. Karger publikoval, ukazuje na to, že medzi týmito hrobmi sa vyskytujú aj pamiatky staromaďarského rázu. Je iste zaujímavé, že tieto pamiatky sa vyskytujú v hroboch, ktoré možno klasifikovať ako jazdecké. Na ich základe nemožno azda vylučovať skutočnosť, že medzi pochovanými sa vyskytujú aj staromaďarskí jazdci, pravda, v nepatrnej miere. Staroslovansko-staromaďarskými vzťahmi sa naposledy zaoberal napr. J. Perényi, (*Vzaimootnošenia meždu vengrami i vostočnoslavianskimi plemenami*, STUDIA SLAVICA, Academiae Scientarium Hungaricae II, 1956, fasciculi 1—4, 1—29, Porov. k tomuto aj zprávu v Československom časopise historickom 1959, č. 1, 172). Bolo by azda potrebné rozčleniť kijevské družinné hroby i po stránke sociálneho rozvrstvenia i po stránke etnického zloženia.

História Kijeva má význam nielen pre dejiny kultúry východných Slovanov, ale aj pre širší slovanský svet a medzi iným aj pre naše dejiny. V súčasnosti sa všeobecne ujíma názor o významnom podiele šperkárstva Kijevskej Rusi, a to predovšetkým kijevského šperkárstva aj v samom rozvoji šperkárstva u starých Slovanov na našom území. Na základe širokej znalosti slovanského šperkárstva východných i západných Slovanov sa najnovšie k tomuto správnemu stanovisku prikláňa aj dr. A. Točík. K tejto skutočnosti už v minulosti veľa archeologického materiálu nazbieral A. V. Florovskij (*Česko-ruské obchodní styky v minulosti. X.—XVIII. století*, Praha 1954). Na základe doteraz známeho archeologického materiálu dospel k záveru, že prenikanie výrobkov ruského a predovšetkým kijevského remeselného umenia do Čiech a na Moravu potvrdzuje aj skutočnosť, že na českomoravskej pôde sa vyvinula samostatná výroba umeleckých predmetov podľa ruského vzoru. Tento význam šperkárstva Kijevskej Rusi a hlavne kijevského šperkárstva v našich oblastiach vidieť napr. v rozšírení sa hrivien, náušníc kijevského typu, záveskov lunicovitého typu, v prsteňoch, v nálezoch kľúčov, krížikov atď. Ako sa ukazuje, strieborné, pozlátené a bronzové duté závesné gombíkovité ozdoby, závesky lunicovitého typu (napr. Staré Město) najpravdepodobnejšie pochádzajú z oblasti východných Slovanov, a to z oblasti Kijevskej Rusi. Vyskytujú sa v Kijeve, na Slovensku v Nitre, v Starom Měste a tak isto aj v Čechách. S najstaršími hospodárskymi stykmi medzi územím Čiech a Kijevskou Rusou v X. stor., v ktorých sa venovala pozornosť aj archeologickým materiálom, naposledy sa zaoberali napr. I. Pfaff a V. Závodský (*Tradice česko-ruských vztahů v dějinách*, Praha 1957). Na základe týchto niekoľkých údajov je celkom oprávnený názor o významnom podiele šperkárstva Kijevskej Rusi v šperkárstve západných Slovanov (porov. k tomuto aj údaje, ktoré uvádza J. Kudláček, *Pro najdavniši zviazky miž čechoslovackymy i ukrajinskymy zemľamy*, Z istoriji čechoslovacko-ukrajinských zviazkiv, Bratislava 1959). Je veľmi pravdepodobný názor dr. A. Točíka o tom, že mohlo dôjsť aj k prechodu šperkárov z oblasti Kijevskej Rusi, a to asi z Kijeva k nám (podľa ústnej zprávy). Monografia M. K. Kargera nás v tomto predpoklade ešte viac utvrdila. Z tohto hľadiska má monografia M. K. Kargera veľký význam aj pre štúdium nášho šperkárstva.

V ďalšom M. K. Karger podrobne analyzuje problematiku opevňovacích stavieb Kijeva v XI.—XIII. stor., kniežacie a bojarské dvory v Kijeve, obydlia mestského obyvateľstva, mestské remeslo a záverom sa venuje otázke Kijeva v období mongolského vpádu. Všetky tieto časti sú závažným prínosom pre poznanie materiálnej kultúry a života ľudu najslávnejšieho staroruského mesta, ktoré je oprávnene pokladané za matku ruských miest.

Monografia M. K. Kargera *Drevnij Kiev* je závažným prínosom pre štúdium dejín materiálnej kultúry a života najstaršieho hlavného mesta staroruského štátu (Kijevskej Rusi). Jeho monografia je prekrásnym vzorom syntetického diela o tomto staroruskom meste. Keďže Kargerova monografia má aj celoslovanský význam, mal by sa s ňou oboznámiť každý slavista.

Jozef Kudláček

Vojtech Ondrouch, Keltské mince typu Biatec z Bratislavy, Bratislava 1958, 207 strán, 68 tabuliek, 2 mapky. Resumé: rusky (172—175), francúzsky (176—180), nemecky (181—189), anglicky (190—195). Vydalo Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied pre Múzeum mesta Bratislavy ako prvý zväzok edície Archaeologica et historica Bratislaviensia Monographiae. Cena viaz. Kčs 35,50.

Štúdium keltských pamiatok na Slovensku zaznamenalo v posledných rokoch úplne nový obrat, a to tak odkrytím a preskúmaním neočakávaného počtu keltských lokalít s množstvom cenných pamiatok keltskej materiálnej kultúry, ako aj prístupom k ich spracovávaniu a publikovaniu. Ak do poslednej vojny nedostatok keltských pamiatok na Slovensku zvádzal k názorom, akoby Slovensko bolo len okrajovou, sporadicky osídlenou keltskou oblasťou, dnes je celkom opačný názor. Nápadná koncentrácia spomenutých keltských pamiatok najmä na juhozápadnej úrodnej nížine vyvoláva celý rad nových názorov a vysvetlení. Rámcovo sa tejto problematiky dotýka práca J. Filipa, *Keltové ve střední Evropě* (Praha 1956), v ktorej autor právom upozorňuje na možnosť existencie keltského hospodárskeho a mocenského strediska — oppida na území Bratislavy, s konečnou fázou dožívania Dákmi porazených keltských kmeňov v juhozápadnom cípe Slovenska. Oporou pre toto tvrdenie sú mu okrem iného poklady mincí typu Biatec, ktoré nová práca V. Ondroucha podobne analyzuje a výsledky rozboru zasadzuje do rámca historických prameňov.

Práca V. Ondroucha je v podstate zameraná na publikovanie a vedecké zhodnotenie najväčšieho pokladu keltských mincí typu Biatec, nájdeného r. 1942 robotníkmi pri stavbe štátnych obytných domov na bývalej Pöllnskej, teraz Žilinskej ulici v Bratislave. Obsah pokladu tvorilo 270 strieborných mincí, medzi nimi okrem známych typov bol nový (piaty) typ s legendou Biatec a unikátny typ s legendou Maccius. K rozboru pokladu pojal autor aj všetky doteraz známe razby tohto typu, a to tak z územia Slovenska, ako aj z priľahlých oblastí Rakúska, nevnímajúc ani drobné strieborné razby tótfalujského a simmerinského typu. V práci sa venuje primeraná pozornosť aj výsledkom archeologického bádania.

Celá práca má dve základné črty: podrobný opis, dokladná ikonografická a metrologická analýza a proti tomu hospodársko-spoločenské závery, zasadené do širokého rámca antických historických zpráv, s ktorými sa autor zapodieval v niekoľkých svojich prácach a úvahách (naposledy v prácach *Bohaté hroby z doby rimskej na Slovensku*, Bratislava 1957; *Kedy k nám prišli naši slovanskí predkovia*, Naša veda 1957, 26; *Najstaršia bratislavská mincovňa*, Naša veda 1957, 349; *Kráľovstvo Vanniovo*, cyklostylovaný rukopis, pripravený do tlače a iné). Týmto historicko-spoločenským úvahám venuje autor v knihe posledné tri kapitoly (kapitola IV—VI) a svoje závery rezumuje na stranách 151—153. Z týchto záverov vyberáme: Posledný, t. j. šiesty bratislavský poklad keltských tetradrachiem typu Biatec z r. 1942, ktorý je súčasne desiatym pokladom toho druhu odkrytým na Slovensku a štrnástym z celkového počtu pokladov objavených na juhozapadnom Slovensku a v susednom Rakúsku, je podľa počtu kusov v ňom zastúpených zo všetkých doteraz známych pokladov najväčší a numizmaticky najucelenejší. Jeho vysoká hodnota nie je však iba vo veľkom počte 270 zachránených kusov a v jeho pomernej typologickej úplnosti, ale najmä v prírastku dvoch nových, doteraz neznámych razieb, a to piateho typu s legendou BIATEC a novej unikátnej razby s legendou MACCIUS.

Ďalším dôležitým výsledkom nášho štúdia je zistenie, že tetradrachmy a ostatné mince typu Biatec sa nerazili v Panónii, ako sa doteraz predpokladalo, ale na južnom Slovensku, kde ich v období tzv. vojenskej demokracie razili keltské juhoslovenské kniežatá, bezpochyby bójskej kmeňovej príslušnosti; to súčasne vzhľadom na veľký počet pokladov i ojedinelých nálezov objavených na juhozápadnom Slovensku, ale najmä na katastri dnešnej Bratislavy, vedie k oprávnenému predpokladu, že na mieste dnešnej Bratislavy jestvovala v tom období keltská mincovňa, ktorá by podľa toho bola prvou a najstaršou mincovňou na území dnešného Slovenska. Založili ju rodoví predstavitelia vojensko-poľnohospodárskej aristokracie akiste na čele s kniežaťom Biatecom, ktorí sa v čase jej založenia popri poľnohospodárstve venovali aj remeselnej výrobe, najmä hrnčiarskej a obchodným podujatiam na domácich i zahraničných trhoch, najmä na území Panónie a Noríka a z vtedajšej bratislavskej osady (oppidum) urobili veľmi rušné obchodné stredisko na strednom Dunaji. Mincovňa však fungovala pomerne krátky čas, niekedy v rokoch 70—58 pr. n. l., t. j. až do dáckej okupácie Panónie a južného Slovenska. Pod dáckym nárazom zaniklo s ňou vtedy aj mestské bratislavské oppidum, ktoré potom postupne klesalo na bezvýznamnú osadu, najmä pod vplyvom neskoršej rímskej expanzie, zameranej do severného Naddunajska.

Okrem tetradrachiem typu Biatec razili sa v predpokladanej mincovni bratislavského oppida aj zlaté statéry s legendou BIATEC a ich čiastkové jednotky (tretinky a osminky s legendou BIAT, potom aj malé strieborné mince simmerinského typu (približne šestiny tetradrachiem), niekedy s legendou NONNOS a konečne aj tretinové nominály štvordrachiem s NONNOS a azda aj s BIATEC (?). Razili sa pravdepodobne v tomto poradí: najprv zlaté statéry s ich jednotkami a potom tetradrachmy s patričnými jednotkami. Tetradrachmy sa podľa predpokladov mincovali v piatich razobných obdobiach. Do prvého razobného obdobia spadajú bezpochyby razby 1. typu s legendou BIATEC a do posledného, t. j. piateho obdobia, prerušeného dáckou okupáciou Panónie a južného Slovenska, patria podľa našej mienky razby s legendou MACCIUS. Mince však kolovali ďalej, pravdepodobne až do rímskej okupácie Panónie, ak nie ešte nejaký čas potom. Svojím pomerne dlhodobým obehom, ale aj vzhľadom na ich stopercentnú rýdzosť sa značne ošúchali.

Mince typu Biatec sú posledné mince, ktoré na južnom Slovensku razili podunajskí Keltovia bójskej kmeňovej príslušnosti. Sú pozoruhodné nielen numizmaticky, ale aj z hľadiska hospodárskych a spoločenských vzťahov a konečne aj historicky.

Osobné mená kniežat, doložené na minciach typu Biatec, sú svojou provenienciou nielen najstarším epigrafickým dokladom latinského písma na Slovensku, ale aj primárnym historickým prameňom, ktorý odhaľuje mená domácich keltských (bójskych) kniežat v období tzv. vojenskej demokracie. Súčasne však dáva nazrieť aj do rozvinutého hospodárskeho života na južnom Slovensku, na čele ktorého stáli tieto kniežatá, okrem poľnohospodárstva oddané aj obchodným podujatiam a spoločensky nadriadené nad ostatné vrstvy tamojšej bójskej pospolitosti. Existencia tejto aristokracie,

typickej pre obdobie tzv. vojenskej demokracie a overenej nielen mincami typu Biatec, ale aj bohatými kostrovými, resp. komorovými hrobmi, je však súčasne svedectvom, že vo vtedajších hospodárskych a spoločenských pomeroch na južnom Slovensku, nepochybne značne vyspelých, kryštalizovali či formovali sa podmienky smerodajné pre vznik samostatného štátneho útvaru akiste otrokárskeho; k zrodu tohto štátneho útvaru by sa azda aj bolo došlo, keby do tohto vývinu nebola náhle a tvrdo zasiahla dácka okupácia a nasledujúce dramatické udalosti na strednom Dunaji, ktoré nakoniec spôsobili zánik starousadlých juhoslovenských Bójov (v období markomansko-kvádskych vojen).

No v súvise s odchodom Bójov do severných Čiech po kimberskom náraze (po r. 114—113 pr. n. l.) súčasne pomáhajú riešiť aj spornú otázku, kedy zanikli staré keltské oppidá v Čechách a kedy sa tu skončilo keltské (bójske) mincovanie, na ktoré potom po r. 70 pr. n. l., podľa našich predpokladov, priamo nadväzovalo mincovanie juhoslovenských Bójov.

Ak sa pozeráme na závery práce z hľadiska tých prameňov, ktoré boli autorovi dostupné, je nesporné, že terajší stav nálezov mincí na pôde dnešnej Bratislavy i hustota keltského osídlenia na ostatnej juhozápadnej nížine Slovenska vyvoláva domnienku, že tu musíme predpokladať keltské opiddum. Tento názor vyslovil aj J. Filip vo svojej poslednej práci *Keltové ve střední Evropě* (str. 239). J. Filip sa však domnieva, že väčšia koncentrácia osídlenia nastala tu až v prvom storočí, zatiaľ čo autor hovorí o „starousadlých juhoslovenských Bójoch", ktorí pod vplyvom Panónie razili vlastné mince (153).

Už letmý pohľad na mapku keltských pohrebísk a sídlisk na juhozápadnom Slovensku v spomínanej práci J. Filipa (str. 72, obr. 20) by nasvedčoval tomu, že koncentrácia týchto starousadlých slovenských Keltov je až nápadne veľká v nitrianskej a nie v bratislavskej oblasti, a že osídlenie postupovalo proti tokom Ipľa, Hronu a Váhu z územia bývalej Panónie. Podľa predbežného chronologického delenia osídlenie mohlo začať niekedy v treťom, ale hlavne v druhom storočí a udržalo sa v tejto oblasti do dáckej okupácie, ako presvedčivo ukazujú dácke nálezy, sústredené práve v tejto oblasti. Styk so zadunajskou oblasťou udržala si táto oblasť do najmladšieho obdobia prvého storočia, o čom svedčia v práci autora citované nálezy maľovanej keramiky spolu s dáckymi nálezmi v Chotíne II (výskum J. Paulíka z r. 1957), ale aj v Kamenine (výskum A. Točíka z r. 1958), v Iži (prieskum T. Kolníka z r. 1958) a v Nitrianskom Hrádku (výskum z r. 1958). Tieto nálezy maľovanej keramiky, ktorá nemohla byť vyrábaná na bežných sídliskách, nasvedčovali by skôr styku so známymi hrnčiarskymi dielňami v oblasti Budapešti (L. Nagy, *Békásmegyeri késő La Tène fazekaskemence*, AÉ 1942, 6, A. Radnóti, *Buda régészeti emlékei*, s. a., separátny odtlačok z Magyarország műemléki topográfiája IV) ako predpokladanému oppidu na pôde dnešnej Bratislavy. Z tohto hľadiska nezdajú sa natoľko presvedčivé ani závery, v ktorých sa stotožňujú mená na minciach typu Biatec s bohatými hrobmi, odkrytými na pohrebisku vo Veľkej Mani, Trnovci, Bajči a inde, no nepopierajú názor, že v bratislavskej oblasti sa v prvom storočí vytvorilo nové stredisko keltskej koncentrácie. Možno to pripustiť už z význačnej zemepisnej polohy, ktorú mala táto časť Slovenska v nepokojných dobách, keď sa keltská moc na Dunaji pod náporom Dákov chýlila ku koncu.

Práca má nepochybne vysokú vedeckú hodnotu a je dôležitým prameňom pre poznanie záverečnej fázy keltskej moci v Podunajsku. Bude nepostrádateľnou knihou nielen pre numizmatikov, ale aj pre širšiu čitateľskú verejnosť. Treba si len želať, aby v krátkom čase bol uverejnený rovnako starostlivý a dôkladný rozbor všetkých archeologických prameňov z tejto juhozápadnej oblasti Slovenska.

Blažej Benadik

Franz Fischer, Der spätlatènezeitliche Depot-Fund von Kappel (Kreis Saulgau). Urkunden zur Vor- und Frühgeschichte aus Südwürttemberg-Hohenzollern, Heft 1 (vydáva Štátny pamiatkový úrad v Tübingene), Stuttgart 1959, 29 tabuliek, 6 obrázkov v texte, formát A 4, 39 strán.

Štátny pamiatkový úrad v Tübingene týmto zošitom otvára vydávanie novej edície pravekých a včasnohistorických prameňov, v ktorej hodlá uverejňovať uzavreté kultúrne nálezové celky, a to tak zo systematických výskumov, ako z ojedinelých nálezov, ktoré dosiaľ neboli uverejnené alebo boli len nedostatočne publikované. Na publikovaní sa má podieľať širší kolektív pracovníkov prehistórie a nie len úzky kruh špecialistov. Pramene budú uverejňovať materiál zo zbernej oblasti ohraničenej zhruba Čiernym lesom a Švábskou Jurou (Balingen, Biberach Calw, Ehingen, Freudenstadt, Hechingen a ďalšie) a majú sa stať podkladom pre súborné dielo o praveku tohto kraja. V tomto zošite uverejňuje F. Fischer hromadný nález železných a bronzových predmetov z neskorej doby laténskej, získaný v niekoľkých etapách pri dobývaní rašeliny v rokoch 1921—1931 a čiastočne uverejnený na niekoľkých miestach (naposledy H. Reinerth, Federseemoor 1936). V depote boli okrem iného bronzové kanvice, bronzové situlovité vedro, časti železných stojanov ražňa zo zoomorfnými hlavicami, železné kováčske kliešte, kladivá, železné sekerky a pod. Zo zbraní sa ojedinele vyskytli zlomky meča. Predmety sú väčšinou poškodené a na niektorých možno badať násilné zlomenie. Po stručnom úvode, histórii, charakteristike a datovaní nálezu (celkom na necelých štyroch stranách) nasleduje podrobný katalóg so starostlivým opisom a dobre orientovateľnými odkazmi na obrazové prílohy. Autor interpretuje nález ako odložený sklad suroviny pre dielňu, ktorá spracovávala bronz aj železo a datuje ho do doby krátko pred zmenou letopočtu (doprostred druhej polovice prvého storočia pred n. l.).

Dobre kreslené tabuľky a dôkladná dokumentácia činí z práce vítanú a dôležitú pomôcku pri štúdiu tohto úseku praveku.

Blažej Benadik

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

časopis Slovenskej akadémie vied

Ročník VII — 2, 1959

Vydalo v Bratislave roku 1959

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Vychádza dva razy do roka. Ročné predplatné Kčs 120,—

Hlavný redaktor dr. Anton Točík

Redakcia časopisu: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad.

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky prijíma každý poštový úrad i doručovateľ.

Vytlačili Tlačiarne Slov. nár. povstania, n. p., Martin. Výmer PK HSVZ čís. 18560/52-IV/2. X-205189

Cena viaz. Kčs 60,—